OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE HAVA HARP GÜCÜ VE FAALİYETLERİ (1914-1918)

Davud KAPUCU

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

ANKARA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Enstitü Müdürü Vekili

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Kenan OLGUN
Danışman

Jüri Üyeleri:

Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Tarih Bölümü	……
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi/Gazi Eğitim Fakültesi/	……
Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Tarih Bölümü	……
Prof. Dr. Necdet HAYTA	Gazi Üniversitesi/Gazi Eğitim Fakültesi/ Tarih Bölümü	……
Dr. Öğr. Üyesi Merve SEREN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ Siyasal Bilgiler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü	……

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Davud KAPUCU

İmza :

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE HAVA HARP GÜCÜ VE FAALİYETLERİ (1914-1918)

Kırıkkale, Davud KAPUCU

Doktora, Tarih Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof.Dr. Kenan OLGUN

Ocak 2019, 511 sayfa

Birinci Dünya Harbi; etkileri, niteliği ve harp ortamına getirdiği yeniliklerle dünya tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda bakıldığında taktik ve stratejik bir araç olan tayyarelerin harp sahasında kullanımı ile harp sanatında büyük ve önemli değişiklikler olmuştur. Tayyarelerin; keşif, gözetleme, taarruz, bombardıman, topçu birliklerine ateş tanzimi, nakliye ve bildiri atmak suretiyle psikolojik harp vasıtası olarak kullanılması gibi özellikleri önem ve değerini arttırmıştır. Bu durum savaşan tarafların bu yeni harp aracının gücünü anlayarak tayyare üretim kapasitelerini artırmalarına neden olmuştur.

Dünyadaki bu değişim süreci Osmanlı Devleti'ni de farklı şekillerde etkilemiş ve tayyare temin faaliyetlerini hızlandırmıştır. Birinci Dünya Harbi'ne Almanya ile ittifak grubunda giren Osmanlı Devleti, müttefiklerden aldığı destekle muharip bir unsur olarak tayyareleri uzak geniş cephe hattında kullanmıştır.

Bu çalışmada; Birinci Dünya Harbi Osmanlı Cephelerindeki hava harp faaliyetleri, bugün kullanılan harp prensipleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Ayrıca, Arşiv belgeleri ışığında askerî taktik ve stratejinin belirlenmesinde tayyarelerin hangi oranda etkili olduğu bilimsel veriler ekseninde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Harbi, Tayyare, Keşif, Harp Prensibi.

ABSTRACT

AIR COMBAT POWER AND ACTIVITIES OF OTTOMAN EMPIRE DURING THE WORLD WAR ONE (1914-1918)

Kırıkkale, Davud KAPUCU

Ph.D., History Department

Supervisor: Prof.Dr. Kenan OLGUN

January 2019, 511 Pages

The first world war has occupy an important place in the world history with its effects, qualification and bringing the innovations to the war environment. When considered from this point of aspect, it had become big and crucial changes in the warcraft with utilization of the airplanes that are to be a tactical and strategical vehicle in the war environment. The qualifications of the airplanes used as reconnaissance, surveillance, attack, bombardment, firing adjustment to the artillery units, transportation and psychological warfare instrument by means of throwing leaflets have increased their significance and worth. This case has caused that warring factions have increased their airplanes production capacity by finding out the power of this new war instrument.

That period of change in the world has diversely been affected Ottoman Empires as well and has been sped up the procuring activity of airplanes. The Ottoman Empire, which went to the first world war with Germany in the central powers, had used the airplanes in the far extensive front line as militant instrument with the support from the central powers.

In this study, the air war activities of Ottoman front lines in the first world war will be evaluated in the frame of today's using war principle. On the other hand, under the light of archive documents, it will reveal that how the airplanes come into play for the determining of the military tactic and strategy in the axis of scientific data.

Key Words: First World War, Airplanes, Reconnaissance, War Principle.

TEŞEKKÜR

Uzun soluklu bir araştırma ve değerlendirme sürecinin sonucu olan bu çalışmaya pek çok kişinin katkısı olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın başından sonuna kadar kıymetli fikirlerini paylaşan ve yönlendiren danışman hocam Prof. Dr. Kenan OLGUN'a bu vesileyle şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Selma YEL'e, AYBÜ Öğretim Üyesi Doç. Dr. Sayim TÜRKMAN'a ve Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Necdet HAYTA'ya yardım ve teşviklerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum. Arşiv ve kütüphanelerde yürütülen araştırmalar süresince kurum yönetici ve personelinin nazik yardımları bu çalışmanın ortaya çıkmasına büyük katkı sağlamıştır. Bu bağlamda başta Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi (ATASE) yönetici ve çalışanları olmak üzere, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak hiçbir zaman desteğini benden esirgemeyen, tezin her aşamasında benim yanımda olan sevgili eşime ve oğluma sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLAR LİSTESİ ix
KISALTMALAR/SEMBOLLER xii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 22
OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERÎ HAVACILIĞIN KURULUŞU VE GELİŞMESİ .. 22
1.1. Trablusgarp Harbi'nde Osmanlı Havacılığı 30
1.2. Balkan Harbi'nde Osmanlı Havacılığı 36
1.3. Birinci Dünya Harbi Başında Dünyada Havacılık 43
1.4. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılığı 45
İKİNCİ BÖLÜM 53
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE ÇANAKKALE CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ 53
2.1. Çanakkale Cephesi'nin Açılmasından Önce Askerî ve Siyasî Durum 53
2.2. Çanakkale Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü 56
2.3. Çanakkale Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları 58
2.4. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası 67
2.4.1. İtilaf Devletleri'nin 18 Mart Deniz Harekâtı Öncesinde Hava Faaliyeti 67
2.4.2. Osmanlı Devleti'nin 18 Mart Deniz Zaferi Sonrasında Hava Faaliyeti 132
2.4.3. İtilaf Devletlerinin 25 Nisan 1915 Kara Çıkarması ve Sonrasında Hava Faaliyeti .. 135
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 185
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE DOĞU (KAFKAS) CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ 185
3.1. Doğu (Kafkas) Cephesi'nin Açılma Sebepleri 186
3.2. Doğu (Kafkas) Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü 187
3.3. Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları 189
3.4. Osmanlı Devleti'nin Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası 191

3.4.1. Osmanlı'da Yedinci Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri.....209
3.4.2. Osmanlı'da Onuncu Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri.....238
3.4.3. Osmanlı'da Sekizinci Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri.....255
3.5. Brest-Litovsk Antlaşması ve Osmanlı Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Hava Gücü.....264
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 275
BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ275
4.1. Irak Cephesi'nin Açılma Sebepleri 275
4.2. Irak Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü 276
4.3. Irak Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları 278
4.4. Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası.....279
BEŞİNCİ BÖLÜM 360
BİRİNCİ DÜNYA HARB'İNDE KANAL-FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ VE HAVA HARP GÜCÜ 360
5.1. Kanal Harekâtı'nın Başlama Sebepleri 360
5.2. Kanal-Filistin-Suriye Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü.....360
5.3. Kanal Harekâtı Çerçevesinde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları 363
5.4. Osmanlı Devleti'nin Suriye Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası.....368
5.4.1. Osmanlı Devleti'nin Medine Bölgesinde Hava Faaliyeti.....410
5.4.2. Osmanlı Devleti'nin İskenderun Körfezi ve Çevresinde Hava Faaliyeti 423
5.4.3. Osmanlı Devleti'nin 1918 Yılında Suriye Cephesi'nde Hava Faaliyetleri 429
SONUÇ..... 440
YARARLANILAN KAYNAKLAR 448
EKLER 484
ÖZGEÇMİŞ..... 511

TABLOLAR LİSTESİ

KROKİLERİN LİSTESİ

Kroki 1: Çanakkale Cephesi'nde 25 Kasım 1914 Günü Keşif Raporu, ... 502

Kroki 2: Kanal Cephesi Harekât Alanını Gösterir Harita..... 502

Kroki 3: Osmanlı Havacıları Tarafından 7 Kasım 1917 Tarihinde Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki..... 503

Kroki 4: Osmanlı Havacıları Tarafından 9 Kasım 1917 Tarihinde Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki..... 504

Kroki 5: Osmanlı Havacıları Tarafından Kifri, Kasrı Şirin, Paytak Boğazı ve Kirmanşah Civarında Yapılan Keşfe Ait Kroki..... 505

Kroki 6: İkinci Gazze Muharebesinde Karşıt Güçlerin Vaziyetini Gösterir Kroki..... 506

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Birinci Tayyare Bölüğü Albatros C.III. Tayyaresi Alman Tayyareci Teğmen Meinecke Uçuşa Hazırlanırken 485

Resim 2: Irak Cephesi'nde Havacılar..... 485

Resim 3: Kıbrıs Adasında Yapılan Hava Keşfine Ait Fotoğraf, Monarga, 23 Ağustos 1918 486

Resim 4: Birinci Dünya Harbi'nde Alman ve Osmanlı Havacılar..... 486

Resim 5: Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde Alman Eğitmenler ve Tayyareci Adayları, İstanbul, 1916 487

Resim 6: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılar, Yeşilköy, İstanbul 487

Resim 7: Üçüncü Tayyare Bölüğü Personeli..... 488

Resim 8: Üçüncü Tayyare Bölüğü, Medine Uçuş Müfrezesi Heyeti 488

Resim 9: Dördüncü Tayyare Bölüğü Tarafından Magusa'da Yer Alan İngiliz Ordugâhının Havadan Çekilmiş Hava Fotoğrafı, Kıbrıs 489

Resim 10: Dördüncü Tayyare Bölüğü Personeli'nden Sivil Tayyareci Behçet Bey..... 489

Resim 11: Beşinci Tayyare Bölüğü Personeli, İzmir 490

Resim 12: Altıncı Tayyare Bölüğü, Çanakkale 490

Resim 13: Yedinci Tayyare Bölüğü, Suşehri, Doğu (Kafkas) Cephesi..... 491

Resim 14: Dokuzuncu Tayyare Bölüğü, Yeşilköy, İstanbul 491

Resim 15: Onuncu Tayyare Bölüğü, Osmanlı ve Alman Havacılar, Doğu (Kafkas) Cephesi 492

Resim 16: Onüçüncü Tayyare Bölüğü, Irak Cephesi 492

Resim 17: Onbeşinci Tayyare Bölüğü, Halberstadt D.V. Tayyaresi Önünde Osmanlı Havacılar, Uzunköprü..... 493

Resim 18: Alman Paşa Tayyare Bölüğü, AEG Tayyaresi Önünde Alman Havacılar ve Osmanlı Yer Personeli, Maan, Suriye Cephesi 493

Resim 19: Alman Paşa Tayyare Bölüklerine Tayyare Nakledilirken, Rayak İstasyonu, Suriye Cephesi..... 494

Resim 20: Alman İmparatoru Wilhelm ile Almanya'da Eğitim Gören Osmanlı ve Alman Havacılar..... 494

Resim 21: Birinci Dünya Harbi'nde Beykoz Balon Müfrezesi, İstanbul 495

Resim 22: Çanakkale Cephesi'nde Hava Savunması 495

Resim 23: Çanakkale Cephesi'nde Havacılar 496

Resim 24: Birinci Deniz Tayyare Bölüğü 496

Resim 25: Birinci Dünya Harbi Deniz Tayyare Mektebi, İstanbul 497

Resim 26: Dicle Nehri Kenarında İngiliz Orduğâhının Havadan Çekilmiş Fotoğrafı 497

Resim 27: Irak Cephesi'nde Osmanlı Havacılar, Caudron G.III. Tayyaresi 498

Resim 28: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılar, Menemen, 1916..... 498

Resim 29: Musul Tayyare İstasyonu, Irak Cephesi 499

Resim 30: Sina Tayyare Müfrezesinin Havadan Çekilmiş Fotoğrafı, Suriye Cephesi 499

Resim 31: Tayyare Mektebi, İstanbul, 1916..... 500

Resim 32: Port Said Limanının Osmanlı Tayyareleri Tarafından Havadan Alınan Görüntüsü 500

Resim 33: Gelibolu Kerevizdere'de Yer Alan İtilaf Kuvvetleri İstihkamlarının Osmanlı Tayyareleri tarafından 800 Metreden Alınan Fotoğrafı 501

Resim 34: Irak Cephesi'nde Osmanlılar Tarafından Esir Alınan İngiliz Havacılar 501

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Birinci Dünya Harbi Başında Osmanlı Ordusu ve Konuş Durumu 60

Tablo 2: Birinci Tayyare Bölüğünün Haziran 1915 Durumu 147

Tablo 3: Birinci Tayyare Bölüğünün Eylül 1915 Durumu 155

Tablo 4: Birinci Tayyare Bölüğünün Aralık 1915 Durumu 161

Tablo 5: Beşinci Tayyare Bölüğünün Mart 1916 Durumu 165

Tablo 6: Birinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu 171

Tablo 7: Yedinci Tayyare Bölüğünün Mart 1916 Durumu 215

Tablo 8: Yedinci Tayyare Bölüğünün Haziran 1916 Durumu 221

Tablo 9: Yedinci Tayyare Bölüğünün Eylül 1916 Durumu 225

Tablo 10: Yedinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu 228

Tablo 11: Onuncu Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu 244

Tablo 12: Onuncu Tayyare Bölüğünün Aralık 1917 Durumu 255

Tablo 13: Sekizinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu 257

Tablo 14: Onaltıncı Tayyare Bölüğü Personel ve Tayyare Durumu 268

Tablo 15: 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü Tarafından Düşürülen Tayyareler 396

Tablo 16: Üçüncü Tayyare Bölüğünün Aralık 1916 Durumu 416

Tablo 17: Üçüncü Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu 418

Tablo 18: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Cephelerinde Görev Yapan Yabancı Havacı Personel Durumu 507

Tablo 19: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Cephelerinde Görev Yapan Yabancı Havacı Personel Durumu (Devamı) 508

Tablo 20: İngiltere Tarafından Psikolojik Harp Kapsamıdan Atılan Beyanname 1 509

Tablo 21: İngiltere Tarafından Psikolojik Harp Kapsamıdan Atılan Beyanname 2 510

KISALTMALAR/SEMBOLLER

a.g.e. : adı geçen eser
a.g.m. : adı geçen makale
a.g.t. : adı geçen tez
ay.yer. : aynı yer
ATASE : Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi
ATAD : Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi
ATBD : Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
Bas. : Basımevi
BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH : Birinci Dünya Harbi
BEO : Bâb-ı Âlî Evrak Odası
BHK : Balkan Harbi Kataloğu
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz. : Bakınız
bty. : Basım tarihi yok.
byy. : Basım yeri yok.
c. : Cilt
Çev. : Çeviren/Çeviri
DBA : Dışişleri Bakanlığı Arşivi
DH.EUM. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri
DH.EUM.3.ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube
DH.EUM.4.ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4. Şube
DH.EUM.6.ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube
DH.EUM.7.ŞB. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube
DH.İ.UM. : Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
DH.KMS. : Dâhiliye Kalem-i Mehsus Müdüriyeti
DH.ŞFR. : Dâhiliye Şifre Kalemi
DH.EUM.VRK. : Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı
Dos. : Dosya
Ed. : Editör
ET. : Edinme Tarihi/Erişim Tarihi
Fih. : Fihrist
Haz. : Hazırlayan
HR.SYS. : Hâriciyye Siyasî
HR.MA. : Hariciye Nezareti Matbuat
İ.DUİT. : Dosya Usulü İradeler
İ.MBH. : İrade Mabeyn-i Hümayun
Kls. : Klasör
Kol. : Koleksiyon
Ks. : Kısım
MV. : Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Neş. : Neşriyat
OBBDH : Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi
OBÇM : Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri

OİH	: Osmanlı İtalyan Harbi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
S.	: Sayı
SKD	: Silahlı Kuvvetler Dergisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Ter.	: Tercüme
vd.	: ve diğerleri/devamı
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayınları/Yayınlayan
Y.EE.KP.	: Kâmil Paşa Evrakı (Yıldız Esas Evrakı'na Ek)

GİRİŞ

Dünya tarihine baktığımızda havacılığa dair birçok örnekle karşılaşılmaktadır. Bu kapsamda, tarihin en eski uçuş belgesine, Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Asur Medeniyetine ait Ninova'da rastlanmıştır. Asur Kralı Asurbanipal'e ait M.Ö. 626 yılına ait bir tablette, Çoban Kral Etana'nın yakaladığı bir kartalın sırtına binerek Anu semasına yükselişi anlatılmıştır.[1] Bu ifade ile uçma düşüncesine dair ilk yazılı verinin ortaya konulduğu görülmektedir.

Milattan önce yaşamış Hintli Şair Rishi Valmiki, Ramayana adlı Hint Destanında; İlah Vişnu'nun, başka bir ruhla yeniden hayat bulduğu Shri Rawa'yı anlatırken en büyük binaları aşarak efendisinin aklından geçen yere inen Puşiaka isimli hava arabasından bahsettiği görülmektedir. Bu durum Hint mitolojisinde havacılığın yer aldığını kanıtlamaktadır. Eski Yunan'da yaşayan ünlü bir filozof olan Arkitas, M.Ö. 400 yılından önce kuşa benzer bir alet tasarlamıştır. Peristera (güvercin) adı verilen bu aletin 200 metre uçtuğu aktarılmıştır.[2] Yunan efsanelerine ait havacılıkla ilgili en bilinen örnek Daidalus veIkarus mitolojisidir. Efsaneye göre; Daidalus ve Ikarus baba oğul şahıslardır. Girit Adası'nda yaşayan Kral Minos bu iki şahsa, Minotor isimli bir boğayı hapsetmek üzere bir labirent yaptırmıştır. Ancak Kral Minos, yaptırdığı bu labirente baba ve oğlunu hapsetmiştir. Bunun üzerine Daidalus, kendisine ve oğlu Ikarus'a erimiş balmumundan kuşkanatları yapmıştır. Bu kanatlar sayesinde labirentten kurtulan Daidalus Ege Denizi'ni uçarak geçmiştir. Oğlu Ikarus ise kaçtıktan sonra, gökyüzüne çok fazla yükseldiğinden güneş ışınlarının etkisi ile balmumunun erimesi sonucu, düşerek hayatını kaybetmiştir. Avrupalı tarihçiler havacılık tarihi açısından bu olayı çok önemseyerek, ifade etmiştir.[3]

Yine Çin'de M.Ö. 300 yıllarında yaşamış Bambu adlı şahsın eserinde, İmparator Shun'un çocukken kuşların kanatlarını takarak esaretten kaçtığı anlatılmıştır. Aynı eserdeki

---

[1] Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Hava Basımevi, Ankara, 1971, s.10.
[2] Joseph Needham ve Colin A. Ronan, **The Shorter Science and Civilization in Chine**, c.IV, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s.285.
[3] Halil Taşan, **Hava Harp Tarihi I**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991, s.9.

diğer bir efsanede, Shun'un babası tarafından yüksek bir tahıl ambarına kapatılıp, ateşe verildiği, ancak kendisinin geniş kenarlı iki hasır şapkaya tutunarak buradan kurtulduğu aktarılmıştır.[4]

Pek çok mucidin çeşitli çizimleri günümüze kadar ulaşmıştır. IV. yüzyılda Tarentum'lu Archytas'ın hava jetinde hareket edebilen bir kuş modeli tasarladığı bilinmektedir. Çeşitli kaynaklar çok sayıda insanın uçurtma ile uçma denemesinde bulunduğunu yazmaktadır. Ünlü kâşif Marco Polo 1295 yılında Çin'den döndüğünde Çinli denizcilerin sarhoş olan mürettebat üyelerini büyük uçurtmalarla havada uçurduğunu iddia etmiştir. XVI. yüzyılda geçen bir Japon hikâyesinde efsanevi haydut Ishikawa Goemon'un arkadaşlarının kontrol ettiği büyük bir uçurtmaya asılarak çok iyi korunan bir kaleye nasıl girdiği anlatılmaktadır. Aynı dönemde İtalyan Giovanni da Fontana ve Alman Refiomontanus çeşitli modellerle uçmayı denemiştir.[5]

XVI. yüzyılda yaşamış olan ünlü İtalyan ressam, heykeltıraş, mühendis, mimar ve bilgin olan Leonardo da Vinci, havacılık konusunda çalışmalar yapan dünya tarihindeki diğer bir önemli şahsiyettir. Leonardo da Vinci eserlerinde, kuşların uçuşuna dair ilk bilimsel araştırmaları yapmıştır. Bunun yanında, mekanik araçlarla uçuşun taklit edilebilme imkânlarını araştırmıştır. Ünlü bilgin, böcek ve kuşları taklit eden uçuş makinelerinde çırpınan kanatlar düşündüğünde pratik sonuçlar elde edememiştir.[6] 1500'lü yıllarda Leonardo da Vinci bir kuş gibi kanat çırpan ornithopter çizdi. Ancak bu çizimini test edip etmediği bilinmemektedir.[7]

İtalyan araştırmacı Borelli ise, insan kaslarının kuşları taklit ederek uçmayı sağlaması için çok zayıf olduğunu ortaya koydu ve bunun imkânsız olduğunu açıklamıştır. 1680 Yılında yayınladığı dokümanda kuşların uçuşunu tarif ederek kuşlardaki her bir kanat parçası ve tüyünün uçma esnasında görev yaptığını, dönme veya eğilme gibi durumlara

[4] Kansu vd., c.1, s.15.
[5] **http://www.unipedi.com/gezgen/insanlarin-ilk-ucus-denemeleri/,** (ET: 31.07.2018).
[6] Ahmet Çelik, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004, s.2.
[7] **http://www.unipedi.com/gezgen/insanlarin-ilk-ucus-denemeleri/,** (ET: 31.07.2018).

girerek uçmayı sağladığını belirtmiştir. Bu yüzden ilgili yeteneklerin insan organlarında mümkün olmadığını, dolayısıyla insanın araçsız uçamayacağını açıklamıştır.[8]

Havadan ağır cisimlerin uçurulma çalışmaları sürerken, aynı zamanda havadan hafif cisimlerinde uçurulma çalışmaları 1700 yılı sonlarında sonuçlanmış ve Fransız Montgolfier kardeşler yaptıkları balonla 1783 yılında tarihi ilk balon uçuşunu gerçekleştirmiştir. Sıcak havanın yukarı çıkacağı varsayımından hareketle ortaya çıkan balon fikri kısa zamanda büyük gelişim göstermiştir. O tarihlerde bu balonlu uçuş anında harp meydanına ve uygulamasına sokularak ilk balonla savaşa katılım Fransız-Avusturya savaşında 1793 yılında gerçekleşmiştir. Bu harp sırasında Fransızlar tarafından ilk balon bölüğü kurulmuştur.[9] Ancak balonla uçuşlarda tam kontrole geçilmesi bir asrı bulmuştur.

Balonculukta elde edilen başarıdan sonra en büyük gelişme Prusyalı Otto Lilienthal tarafından geliştirilen planör olmuştur. Lilienthal, ilk defa havadan ağır makine ile uçma başarısı göstermiştir. Kendisi planörle, iki binin üzerinde deneme gerçekleştirmiştir. Lilienthal 9 Ağustos 1896 tarihinde yaptığı çift satıhlı planör ile uçarken aracın üst sathının kopması sonucu düşerek ağır yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir.[10]

Lilienthal'den sonra en büyük planörcü Amerikalı Mühendis Octave Chanut olmuştur. 1896 yılında Chanut, ilk planörünü yapmıştır. Çift satıhlı olarak yaptığı planörlerinde, alt ve üst kanatlar arasında dikmeler ve diyagonal gergi telleri kullanmak suretiyle, bundan sonra uzun yıllar kullanılacak olan bir kanat sistemine öncülük etmiştir. 1900 yılından itibaren çalışmalarını bırakarak, Wright kardeşlere katılarak onların teknik danışmanlığını yapmıştır.[11]

Havacılıkta asıl gelişme patlamalı motor çağının başlaması ile yaşanmıştır. Bu durumun öncüsü Wright kardeşler olmuştur. 1903 yılında Wright kardeşler yaptıkları Flyer adını verdikleri patlamalı motora sahip bir tayyare ile çok kısa bir süre de olsa uçtuktan sonra sağlam olarak yere inmeyi başarmıştır.[12] Wright kardeşlerin uçuş haberi Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu arada Wright kardeşler tayyarelerini geliştirmeye devam

---

[8] **http://blm-tekno.blogspot.com/2010/10/bl.html,** (ET: 31.07.2018).
[9] Kansu vd., c.1, ss.48-54.
[10] Osman Yalçın, **Türk Hava Gücü (1911-1950)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.18.
[11] Walter Green, **Flying Colours**, Salamander Books Ltd, London, 1981, s.28.
[12] Edmond Petit, **Histoire Mondiale de l'Aviation**, Editions Hachette, Paris, 1967, s.29.

etmiştir. 1904 yılında Wright kardeşler, tayyareye havada dönüş yapabilme ve kalktıkları noktaya geri inebilme özelliği kazandırmışlardır.[13]

12 Ekim 1905 yılında havacılık çalışmalarının tüm dünyada yoğunlaşması üzerine, merkezi Fransa'da olan "Uluslararası Havacılık Federasyonu" kurulmasına gerek duyulmuştur.[14] Bu sırada motorlu tayyare denemeleri Avrupa'da da hız kazanmıştır. Bu bağlamda, motorlu bir tayyare ile uçabilen ilk Fransız Charles Voisin olmuştur. Voisin, 16 Mart 1907 tarihinde kendi yaptığı tayyaresiyle 60 metrelik bir mesafeyi uçmayı başarmıştır. Voisin'in yanında Avrupa'da havacılık çalışmalarına Louis Bleriot, Breguet, Henri Farman, L. Delagrange ve Robert Esnault-Pelterie (REP) öne çıkan isimler olmuştur. Tüm uçuş denemelerine rağmen motorlu tayyareler bir dakikadan fazla havada kalamamıştır. 1908 yılında yoğun çalışmalar sonucunda Delagrange, bir Bleriot tayyaresiyle 29 dakika 53 saniye süren bir uçuş gerçekleştirmiştir. 30 Ekim 1908 tarihinde ise Henri Farman, 27 kilometreyi 20 dakikada uçmayı başarmıştır.[15]

Avrupa'da tayyare performansları bu düzeyde iken Amerika'da Wright kardeşler 12 Eylül 1908 tarihinde 1 saat 15 dakika 20 saniye süren bir uçuş gerçekleştirmiştir. Ardından Orville Wright, 30 Aralık 1908 günü Fransa'da yapılan bir uçuş yarışması sırasında, 2 saat, 20 dakika, 23 saniye ile 700 metre irtifada 124 kilometre yol almıştır. Tayyarelerin havada kalış süresinin artması, onların önem ve değerini arttırmıştır.

Wright kardeşlerin uçuşundan sonra hızla gelişim gösteren tayyareler, başlangıçta daha çok sportif amaçlı kullanılmış, daha sonraki yıllarda ticari ve askeri alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. İlk askerî tayyareye 1909 yılı ortalarında ABD sahip olmuştur. Wright kardeşlerin yaptığı bu ilk askerî tayyare ile aynı zamanda Amerikan askerî havacılık teşkilatının temelleri atılmıştır. Başlangıçta ABD'deki hava teşkilatı sembolik olarak kurulmuştur. Mevcudu bir subay ile iki erden teşkil edilmiştir. Tayyarelerin askerî amaçlı kullanımı konusunda araştırmalar yapılıyordu. Bir Amerikan subayı bindiği bir

---

[13] David A. Anderton, **History of the United States Air Force**, Hamlyn Publishing Group, Newyork, 1989, s.22.

[14] **http://www.wikiwand.com/tr/Uluslararas%C4%B1_Havac% C4%B1l% C4%B1k_Federasyonu**, (ET: 02.11.2018); Petit, **a.g.e.**, s.43.

[15] Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914)**, c.I, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s.21.

Curtiss tayyaresinden yerdeki bir hedefe Winchester marka tüfeği ile iki el ateş etmek suretiyle havadan yere ateş desteği konusunda ilk denmeyi yapmıştır.[16]

Avrupa'da askerî havacılığın temelleri 1909 yılından itibaren atılmaya başlanmıştır. Bu konuda öncü ülkelerden biri Fransa olmuştur.[17] Fransa'da başlangıçta askerî havacılık okulu kurulmadığı için ilk tayyareciler, sivil havacılık okullarında eğitim görmüşlerdir. Bu sırada 1910 yılından itibaren pilotların sertifikalandırılması ve yetkilendirilmesi amacıyla, Fransız Havacılık Kulübü tarafından dünya tarihinde ilk kez uluslararası uçuş brövesi verilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, Fransa'da ilk pilotaj eğitimlerini tamamlayan üç istihkâm, yedi topçu subayı ilk brövelerini 8 Mart 1910 tarihinde almıştır.

Aynı yılın nisan ayında da Fransa'da Ordu Havacılık Servisi resmen kurulmuştur. Fransa'daki bu komutanlığın emrine; 1 adet Bleriot, 2 Farman ve 2 Wright çift satıhlı uçaklarındanverilmiştir. Aynı yılın eylül ayında yapılan Büyük Picardie Manevralarına bu uçaklarda iştirak etmiştir.[18]

Dünyada havacılık adına bu gelişmeler olurken Türkler de bu gelişmelere kayıtsız kalmamış, tayyarelerin tedarik edilmesi, personele pilotaj eğitimi verilmesi, bir tayyare mektep ve merkezinin açılması gibi konularda girişimlerde bulunmuştur.

Gökyüzü her zaman insanlara ilginç ve büyülü gelmiştir. Toplumların ve milletlerin gökyüzüne olan özlem ve tutkuları çok eski tarihlere dayanmaktadır. İlkel ve gelişmiş hemen hemen bütün toplumların göklere olan ilgilerinin mitolojilerine dahi yansımıştır. Bu bağlamda Türk toplum hayatında en eski zamanlardan itibaren havacılık ve uçma düşüncesinin olduğu görülmektedir.

Türk tarihinde Tanrının yerinin gökte olduğuna olan inanç, ulu kişilerin gök sakallı olarak tanımlanması, ilahi kurt anlamında Gökbörü kelimesi kullanılması ve yılın beşinci ayında göğe kurbanlar adak edilmesi gibi inanışlar, Türklerin hayatında gökyüzünün önemini göstermektedir.[19] Göktürk Kitabelerinde ‘‘Üstte mavi gök, aşağıda kara yer

---

[16] Kansu vd., c.1, s.75.
[17] Petit, **a.g.e.**, s.57.
[18] Kurter, c.I, ss.23-26.
[19] Bahaeddin Ögel, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1988, ss.165-169.

yaratıldığında ikisi arasında kişioğlu yaratılmıştır.'' denilerek gökyüzüne önem atfedilmiştir.[20]

328 yılında bir Türk hükümdarı, elde ettiği bir zafer üzerine kollarını semaya kaldırarak "Ey Gök (Tanrı), sana şükürler olsun diyerek duygularını dile getirmiştir.[21] Ayrıca Avar Hakanı, Bizans ile yaptığı bir antlaşmada Gök-Tanrı adına yemin etmiştir.[22] Yine Eski Türk inancında Cennet "uçmağ" olarak nitelendirilmiştir. Ölenlerin ardından Uçmağa gitti yani cennete gitti denilmiştir.[23] Ayrıca 8'inci asırda dikilen Orhun Kitabelerinde, Bilge Kağan; "Türk Oğuz Beyleri, millet, işitin, yukarıda gök çökmediği, aşağıda yer delinmediği takdirde Türk Milleti senin ilini, töreni kim bozabilir.[24]" diyerek Türklerdeki hava unsuruna atfedilen önemi ortaya koymuştur. Eski Türkler tarafından kullanılan On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Astronomi bilimi ile dolayısıyla gökyüzüyle ilgilenildiğini ortaya koyar.[25] Bu durum güneş, ay ve yıldızların hareketlerinin 1500 yıl önceden bu yana takip edildiğini kanıtlar. Ayrıca gökyüzüne duyulan özlemi göstermesi açısından da önemlidir.

Altaylardaki Teleüt Türkleri arasında, Merküt soyundan gelen bir boyun olduğu belirtilir. Merküt'ün, bürküt kelimesinden türediği belirtilmektedir. ''Bürküt'' eski Türkçe de kartal manasına gelmektedir. Teleüt Türklerine göre Merküt, efsanevi ve kutsal bir gök kuşudur. Bu kuş o kadar büyüktür ki, ay onun sol kanadını, güneş de ancak sağ kanadını kaplayabilmektedir.[26] Bu örnek, ufuklara duyulan örneklerin Türklerin hayatında çok eskilere dayandığını gösterir. Ayrıca kanatların genişliği, doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder.

Orta Asya Türk inancına göre, insanlara gökyüzü ve yeryüzü yolculuklarında refakat eden koruyucu varlıklar kuş şeklindedir. Yükseklik, ululuk timsali kartalın, kutsal sayılması Altay kaya resimlerinden bellidir. Türkler kılıç kabzalarında bozkurt, at ve çift başlı kartal kabartma figürlerini kullanmışlardır. Orta Asya inanışlarında ve Şamanist eski Türkler de kartaldan türeme inancı oldukça yaygın görülmektedir. Bu inanış efsanelerde de

---

[20] Sadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.9.
[21] İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.311.
[22] Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.308.
[23] Erol Güngör, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s.62.
[24] Güngör, **a.g.e.**, s.33.
[25] Osman Turan, **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1941, ss.1-50.
[26] Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.599.

kendini gösterir. Yakut Türklerinde rastladığımız bu efsane şamanın kartaldan türediğine dairdir. Yakutların, uzun direklerin tepesine çift başlı kartal yontusu koydukları biliniyor. Ayrıca Avrupa Hun İmparatoru Attila'nın ordusunun sancağı üzerinde Bozkurt ile beraber kartalında var olduğu bilinmektedir.[27]

Orta Asya Türklerinin ünlü Oğuz Kağan Destanında, Oğuz Han'ın 6 oğlu olduğundan bahsedilmektedir. Bu çocukların isimleri; Gün, Ay, Yıldız, ile Gök, Dağ, ve Deniz'dir.[28] Oğuz Han'ın çocuklarına hava unsurları ile ilgili isimler vermesi manidardır. Bu durum dünyaya egemen olma idealini göstermektedir. Ayrıca ölümüne yakın Oğuz Han, ülke topraklarını çocukları arasında taksim ederken: ''Ey oğullarım! Ben artık çok yaşlandım; çok savaştım, Gök Tanrı'ya borcumu ödedim"[29] demekle gökyüzüne atfettiği ulûhiyeti ortaya koymuştur.

Orta Asya'da kurulan Türk Devletlerinden birinin adı Göktürk Hakanlığı'dır. Burada ifade edilen "Gök": mavi renk, gökyüzü, göğe ait, doğu, kök, kaynak, menşe gibi anlamlara gelmektedir.[30] Buradaki "Gök" kelimesinin "Türk" ismi ile birlikte devlet adı olarak kullanılması Türklerin hayatında gökyüzünün önemini gösterir. Ayrıca hâkimiyet düşüncesini göstermesi açısından da önemlidir.

Oğuzlar arasında kurttan başka her boyun kuşlardan ayrı ayrı mübarek sayılan bir takım ongunları vardı. Ongunların kuşlardan müteşekkil olması havacılığın Oğuz Türkleri arasındaki önemini gösterir.

Orta Asya Türklerinde koruyucu ruh olarak kabul edilen kartal motifinin, Şaman dini inanışından Yakut Türklerine geçtiği ve oradan da Orta Asya Türklerine kadar geldiği bilinmektedir. Şaman dini inanışında her insanın kuş şeklinde bir koruyucu ruhu olduğu ve insan öldüğünde bu ruhun da göğe yükseldiği inanışı hâkimdir. Bunun Türk mitolojisindeki örneği, Orta Asya'nın ünlü Şaman Destanı Er-Töşük'tür. Bu efsaneye göre, Gök Tanrı'nın simgesi olan Büyük Kartal, kötü güçlerin elinde tutsak olan destan kahramanı Er-Töşük'ü önce yutup sonra kusarak, daha dayanıklı ve güçlü bir insan olarak

---

[27] Kafesoğlu, **a.g.e.**, ss.57-397.
[28] Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.77.
[29] Turan, **a.g.e.**, s.8.
[30] Gömeç, **a.g.e.**, s.7.

dünyaya getirir. Kartal, daha sonra, Er-Töşük'ü sırtına alıp, yeraltında günlerce uçurduktan sonra yeryüzüne çıkarır.[31] Bu mitoloji uçma düşüncesini göstermesi açısından önemlidir.

Bizans tarihçisi Teofilaktos Türklerin; toprağı, suyu, ateşi ve havayı takdis etmekle beraber sadece yerlerin ve göklerin yaratıcısı bir Tanrı'ya taptıklarını, ona at, sığır ve koyun kurban ettiklerini belirtmiştir. Yine Tanrı kelimesi, hem gök hem de yaratıcı olarak kullanılıyordu. Dolayısıyla Türkler yaratıcıyı ''Gök-Tanrı'' diye anıyorlardı.[32] Bu örnekler gökyüzüne verilen kutsallığı göstermesi açısından önemlidir.

Bir Türk efsanesinde; Eski Altay Türklerinde kâinatın teşekkülü hakkında şöyle bir efsane anlatılmaktadır. Hiçbir şey yok iken yalnız iki mevcut vardı. Karahan ile Su. Karahan'dan başka gören, Su'dan başka görünen yoktu. Bu iki unsur birbirine karanlık idi. Karahan gizli bir hazine hükmünde idi. Karahan nihayet yalnız kalmaktan usandı, kendisi gibi gören, bilen, yapabilen bir mevcudun var olmasını istedi. Kişiyi yarattı. İkisi, iki kara kaz gibi suyun üzerinde yüzmeye başladı. Kişi, ruhen kanatsızdı, Karahan'dan daha çok yukarı fırlamak, daha yükseğe uçmak istiyordu. Bu efsane eski Türklerde uçuş tutkusuna anlamlı bir şekilde tercüman olmuştur.[33]

Avrupa Hun İmparatorluğu bayrağında kuş amblemi, Gazneli Devleti'nin bayrağında hilal ve tavus kuşu, Altınordu Devleti bayrağında hilal, Akhun ve Hazar İmparatorluklarında yıldız bulunması Türklerin gökyüzüne olan ilgisinin en bariz göstergeleridir. Anadolu Selçuklularında, Kartalın devlet amblemi olarak kullanılması ufuklara ve yükseklere olan sevginin bir başka tezahürüdür. Keza Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti bayraklarındaki hilal ve yıldız ile Türk Hava Kuvvetlerinin ambleminde bulunan Selçuklu Kartalı bu hissin çağımıza yansıyan yönüdür.

Karahanlılar Devleti döneminde kaleme alınan Divan-ı Lugati't Türk'te Kaşgarlı Mahmud: "Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen devletleri onun saltanatı etrafında döndürmüş, Türkleri yeryüzünün hâkimi yapmıştır."[34] diyerek hakimiyet anlayışı ile gökyüzü arasında bir bağ ve düşünce kurmuştur. Yine Türk düşünce tarzının sonsuz yansıması olan Kutadgu Bilig'de doğan

[31] Ögel, **a.g.e.**, ss.539-547.
[32] Turan, **a.g.e.**, ss.48-49.
[33] Kansu vd., c.1, s.17.
[34] Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.363

güneş, hükümdarın; dolunay da vezirin simgesidir. Kutadgu Bilig'in sembolik kahramanları olan Kün-Toğdı adaleti, Ay-Toldı ise Kut'u temsil eder. Adalet tıpkı güneş gibidir. Küçülmez, parlaklığını kaybetmez.[35]

İslami dönemde Türklerin gökyüzü ile ilgili çok değerli çalışmalar yaptıkları ve astronomi ilmine büyük katkı sağladıkları bilinmektedir. İlahiyat, doğa, fizik ve matematik alanındaki çalışmaları ile de bilinen İmam Cevheri'nin uçma teşebbüsü, Türklerin çok erken devirlerde (1002 yılında) gökyüzü ile ilgilerini göstermektedir. İmam Cevheri, uçuş denemesi öncesinde Nişabur'daki bir caminin minaresine çıkarak halka: "Ey ahali! Bu dünyada emsali bulunmayan bir eser keşfettim. Gelecek insanlar için bu ilmi tasavvuru deneyeceğim. Benden önce bu durum kimseye nasip olmadı." demiştir.[36] Ardından kendisini, yaptığı kanatlara bağlayarak Nişabur Ulu Cami'nin üstünden boşluğa doğru bırakan İmam Cevheri, yere çakılarak şehit olmuştur. İmam Cevheri, Türk Havacılık tarihinde ilk Türk hava şehidi olarak kabul edilmektedir.[37]

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alparslan, Bizans İmparatoru Diogenes'i esir almış ve onunla bir antlaşma imzalayarak onu serbest bırakmıştır. Bu arada Bizans tahtına oturan Mihael, Diogenes'i tahtan indirip gözlerine mil çektirmiştir. Bu durumu öğrenen ve sulhun bozulduğunu gören Alparslan, Türklere: "Kartal yavruları gibi olunuz, yeryüzünde gece gündüz uçunuz, artık Romalılara aman vermeyiniz." demiştir.[38]

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın İstanbul'u ziyaretinde, onuruna düzenlenen şenliklerde uçacağını iddia eden Doğulu Siracettin adında Müslüman bir Türk, hava doldurulmuş elbisesiyle kendisini surlardan aşağı bırakmış; ancak denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve hayatını kaybetmiştir.[39]

Selçuklu Devleti çift başlı kartal sembolünü kullanmıştır. Selçuklular zamanında yapılan; Kayseri'deki Döner Kümbet, Niğde'deki Hüdavent Hatun Türbesi, Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese, Diyarbakır'daki Yedi Kardeş Burcu gibi mimari eserlerde çift başlı kartal figürü kullanılmıştır. Çift başlı kartal güç ve kudretin sembolüdür. Yükselerek

---

[35] Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Ankara, 1979, beyt: 661-670, 678-682, 771-775, 800-822 nakleden Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2007, c.1, s.178.
[36] Cemal Anadol, **Türk Havacılık Tarihi**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1990, s.8.
[37] Kansu vd., c.1, s.18.
[38] Turan, **a.g.e.**, s.204
[39] Kansu vd., c.1, s.18.

artan gücü ifade eder. Ayrıca doğunun ve batının hâkimiyetini sembolize eder.[40] Dolayısıyla bu durum hem egemenliği hem de göklere duyulan özlemi gösterir.

Topkapı Sarayı'nda bulunan Roket kitabında bu gün kullanılan hemen her nevi füze ve benzeri hava silahlarına ait teoriler mevcuttur. 1356 yılında yazılan bu kitap, kayda değer pek çok çalışmayı ihtiva etmektedir. Fatih'in, İstanbul'un Fethi'nde ilkel füzeler kullandığı bazı kaynaklarda geçmektedir.[41]

Osmanlı Devleti zamanında bir takım çalışmaların yapıldığı Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde yer almaktadır. Bu seyahatnameye göre; Hezarfen Ahmet Çelebi çalışmasında bir kanatla Galata Kulesi'nden Üsküdar Doğancılara kadar uçmayı başarmış ve dönemin Padişah'ı Sultan IV. Murat tarafından ödüllendirilmiştir. Hezarfen Ahmet Çelebi, motorsuz tayyareciliğin babası olarak bilinmektedir.[42]

Bu dönemde gerçekleştirilen bir diğer gelişme; Lagâri Hasan Çelebi'nin 50 okkalık barutun itme gücüyle desteklenen kendi yapısı roket-fişeğin yardımcıları tarafından ateşlenmek suretiyle havalanarak Sarayburnu'ndan Sinanpaşa Kasrı önünde denize inmesi olayıdır.[43] Lagâri Hasan Çelebi'nin uçuşu 1633 yılında dönemin Osmanlı padişahı IV. Murat'ın kızının doğum günü kutlamalarında sergilenmiştir. Lagâri Hasan Çelebi'nin yaklaşık 300 metre kadar havalandığı ve 20 saniye boyunca havada kaldığı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde belirtilmiştir. Kendisine bağlı bulunan kanatlar sayesinde boğaza oldukça yumuşak bir iniş yapmıştır. İlk önceleri sultan tarafından da desteklenen Lagâri Hasan Çelebi, daha sonra ulemanın baskısı ile yargılanmış ve Kırım'a sürgüne gönderilmiştir. Lagâri Hasan Çelebi, füzeyle uçan ve paraşütle inen ilk insan olmuştur.

1783 yılında Fransız Montgolfier kardeşlerin balonla dünya tarihindeki ilk uçuşu yapması sonrasında, Fransa'da askerî balon birliği kurulmuş ve ilk kez 1793 yılındaki Fransız-Avusturya savaşında balonlar askerî maksatlı kullanılmaya başlanmıştır. Bu sürecin Osmanlı Devletine yansımaları da olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı ülkesindeki ilk balon uçuşu, Mart 1785'te, dönemin padişahı I. Abdülhamid'in de katıldığı bir törenle

---

[40] Neriman Görgünay Kırgızoğlu, **Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.336.
[41] Kansu vd., c.1, ss.7-31.
[42] Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türklerin Havacılığa Hizmetleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Harp Tarihi Şubesi, Yayın No: 4, Ankara, 1982, s.10.
[43] Kansu vd., c.1, ss.35-40.

gerçekleştirilmiştir. Bu tören sırasında iki Türk Bostancıbaşı ile bir İranlı baloncu Topkapı Sarayı'nın bahçesinden havalanarak, 120 kilometre kadar yol aldıktan sonra Bursa'ya inmiştir. 17 Eylül 1802'de, bu kez III. Selim döneminde, Barley ve De Vigne adlı iki İngiliz baloncu Dolmabahçe ile Florya arasında, 8 Temmuz 1844 tarihinde İtalyan baloncu Comaschi, Haydarpaşa-Yalova arasında uçuş gerçekleştirmiştir.[44] Ardından 1871 yılında balonla bir uçuş daha Osmanlı ülkesinde yapılmıştır.[45]

Yine 28 Mayıs 1909'da Taksim Talimhane meydanında Osmanlı adı verilen bir balonla Fransa Havacılık Kulübü üyesi Barbout ile Paris Belediye üyesi Henri Turot ve İstanbul Belediyesi 6'ncı Daire mühendislerinden Mehmed Şükrü ve I. Ordu Kumandanının yaveri Muhtar Beylerin iştira ettikleri bir uçuş yapılmıştır.[46] Barbout balonu ile 20 Haziran 1909 günü de bir hava gösterisi yapmıştır. Yapılan hava gösterilerine rağmen Osmanlı hükümeti o an itibari ile balon alımında bulunmamıştır.[47]

29 Eylül 1911 yılında Trablusgarp ve Bingazi, İtalya tarafından ele geçirildiğinde ülkemizde tayyare ya da filo bulunmazken İtalya'da iki balon ve yirmi sekiz uçaktan oluşan bir hava kuvvetinin olduğu bilinmektedir. Osmanlı Ordusu, Birinci Dünya Savaşı'nda tayyare ve balonlarla Çanakkale, Doğu (Kafkas), Filistin ve Irak cephelerinde yer almıştır. Tayyareler saldırı, keşif ve gözetlemede kullanılırken, balonlar ise yalnızca keşif amaçlı kullanılmıştır.[48]

Tarihi süreç içinde havacılık kavramının bilimsel gelişmelere bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Bir dönem kas gücü ile havalarda uçabilmek için çalışılmış, daha sonra baruttan yararlanılmıştır. Balonculuk tarihi ayrı bir kavram olarak iki asra yakın etkili olmuştur. Planör, tayyare öncesi bir geçiş dönemidir. Tayyare, insanlığın asırlarca süren çalışmasının sonucu ortaya çıkan ve havacılığı hızla geliştiren bir yenilik olmuştur.

---

[44] Abdullah Nergiz, **Türkiye'de Sivil Havacılığın Gelişimi ve THY**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.42.
[45] Oktay Verel, **İstikbal Göklerdedir, Gökler Bizimdir**, c.I, Başarı Yayınları, İstanbul, 1985, s.86; Kurter, c.I, s.21.
[46] Gökhan Taşkesen, **Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 2006, s.54; **Tanin Gazetesi**, 29 Mayıs 1909, s.1.
[47] Çelik, **a.g.t.**, s.18.
[48] Mustafa G. Erdemli, **Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011, ss.8-15.

Havacılık, insanlar tarafından üretilmiş hava taşıtlarıyla uçmak ya da uçmak için gerekli olan makinaların tasarımıyla veya bakımlarıyla uğraşmak anlamına gelir. Havacılık tarihi İnsanlığın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır. İnsanlar yapay kanatlarla uçma idealini hayatları pahasına gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Tarihi süreç bunun birçok örneği ile doludur.

İlk balonla uçuş 4 Haziran 1783 tarihinde Fransa'da Joseph Michel Montgolfier (1740-1810) ve Jacques Etienne Montgolfier (1745-1799) kardeşler tarafından Annonay Köyünde çapı 10,5 metre olan ketenden bir torbanın sıcak havayla doldurulması ile gerçekleştirilmiştir.[49] Balon ilk dönemlerde eğlence amaçlı olarak kullanılırken, ardından Balonlar ilk defa 1794 yılındaki Avusturya-Fransa Harbinde keşif maksatlı olarak Napolyon döneminde kullanılmıştır.[50]

Zaman içerisinde önce balon yapmak suretiyle gerçekleştirilen uçma hayali, endüstri devrimi ile farklı bir boyut ve mahiyet kazanmıştır. Sanayi inkılabı ile ortaya çıkan makineleşme ve motor teknolojisinin havacılığa uygulanması ile ilk motorlu tayyare 1903 yılında Wright Kardeşler tarafından uçurulmuştur. Teknolojik devinimin hızla gelişmesi, havacılık alanında hızlı bir değişim ve dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. İcat edildiği ilk dönemlerde balon ve tayyarelerin; spor, akrobasi, posta taşınması gibi faaliyetler için kullanılmıştır. Ancak İnsanoğlunun determinist bakış açısı, hava araçlarının farklı niyet ve maksatlar için de kullanılabileceğini ortaya çıkarmıştır.[51]

Bu süreç ilk kez tayyarelerin askerî amaçlı olarak Trablusgarp Harbi sırasında kullanılmasına etki etmiştir. İtalyanlar, siyasi hedefleri doğrultusunda yeni icat edilen bu hava aracını oluşturdukları balon birlikleri ile beraber Libya'ya göndermiştir. Böylece tayyare ilk kez askeri amaçlı olarak harp ortamında; taarruz, bombardıman, beyanname atmak suretiyle psikolojik harp, keşif ve atış tanzimi yapmak maksadı ile kullanılmıştır. İtalyanların bu faaliyetlerine karşın, dünyada ilk hava savunma faaliyeti de Osmanlı

[49] Kansu vd., c.1, ss.48-54.
[50] Kurter, c.I, s.31; Kansu vd., s.49.
[51] Cenk Avcı, **Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.1.

Devleti tarafından burada gerçekleştirilmiştir. Trablusgarp Harbi ile tayyare taktiksel bir araç olarak harp tarihindeki yerini almıştır.[52]

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Harbi sırasında tayyarelerinin etkilerini bu şekilde bizzat müşahede etmiştir. Bu durum tayyare alımı, personel yetiştirilmesi gibi faaliyetlerin Osmanlı ülkesinde gündeme gelmesine yol açmıştır. İlgili süreç havacılık teşkilatının kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Neticede 1 Haziran 1911 tarihinde dönemin Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emri doğrultusunda Kıtaatı Fenniye ve Mevakı-i Müstahkeme Müfettişliğinin teklifi ile bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon günümüzde Türk havacılığının kuruluşu olarak kabul edilmektedir.[53]

Trablusgarp Harbini müteakiben başlamış olan Balkan Harbi sırasında yurt dışından temin edilen tayyarelerle Türk havacılar tarafından 29 Kasım 1912'de ilk harp görevi gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle, Osmanlı Hava Harp tarihinde havadan bombardıman görevi ilk kez Balkan Savaşları sırasında uygulanmıştır demek mümkündür. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti uçakları, harp alanında askeri anlamda; keşif, bombardıman gibi maksatlarla kullanmaya devam etmiştir.[54]

Birinci Dünya Harbi öncesinde Osmanlı Devleti'nin aldığı karar çerçevesinde orduda ıslahat çalışmalarına başlanmış, bu kapsamda Fransa'dan getirilen Yüzbaşı De Goys De Mezeyrac Tayyare Mektebi Müdürü olarak görevlendirilmiştir. Ancak, De Goys ülkede çok az bir süre kalmış, Birinci Dünya Harbi'nin çıkması üzerine İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu süreç, Almanya'dan tecrübeli bir uzmanın havacılık danışmanı olarak görevlendirilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti ile aynı saflarda harbe giren Almanya'dan, Avrupa cephelerinde yaptığı başarılı uçuşlarla tanınan Pilot Üsteğmen Serno,[55] Padişah iradesi ile yüzbaşı rütbesine yükseltilerek Tayyare Mektebi Müdürü olarak görevlendirilmiştir.

---

[52] Alessandro Vagnini, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, ss.100-110.

[53] Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", **Savunma Bilimleri Dergisi**, Kasım 2018, c.17, S.2, ss.207-251.

[54] Kürşat Karacagil, "Balkan Harbinde Türk Havacılığı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, ss.111-123.

[55] Erich Serno (1886-1963): Alman Üsteğmen Erich Serno Ekim 1914'te Batı Cephesinde, İkinci Tayyare bölüğünden, Türkiye'deki Alman Askerî Kurulu'na gönderilmiştir. Türk pilotları eğitmesi için program

Tayyareci Yüzbaşı Erich Serno havacılığın başına geçerken, Almanya'dan hem tayyare hem de uçucu personel ve teknik eleman getirilmiştir. Almanya'dan gelen havacı personel ile Osmanlı havacıları, ülkenin geniş ve uzak coğrafyasında birlikte görev yapmıştır.[56]

Bu çalışmada, Birinci Dünya Harbi Osmanlı cephelerindeki hava harp gücü ve faaliyetleri, harp prensipleri ile hava harp fonksiyonları çerçevesinde ortaya konulacaktır. Çalışmanın ilk aşamasında, Birinci Dünya Harbi hava harp gücü ve faaliyetlerinin harp prensipleri özelinde işlenmediği, buna karşılık havacılık tarihinin aktarılması sırasında konuya genel bir perspektiften, ayrıntıya girmeden değinildiği görülmüştür. Bunun yanında, yapılan çalışmalarda birinci el kaynak gösterilmeden, sadece anı ve hatıratlara dayalı bir yazım tarzının ön planda tutulduğu görülmüştür.

İlave olarak konu hakkında, daha önce yüksek lisans veya doktora tez çalışması yapılmadığı, telif eserlerin ise kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Ajun Kurter tarafından "Türk Hava Kuvvetleri Tarihi", Yavuz Kansu, Sermet Şensöz ve Yılmaz Öztuna tarafından "Havacılık Tarihinde Türkler", Mazlum Keyüsk tarafından "Türk Havacılık Tarihi" adlı eserlerin yazıldığı görülmüştür. İlgili kaynaklarda Birinci Dünya Harbi hava harp gücü ve faaliyetlerini, harp prensipleri açısından arşiv belgelerine dayalı olarak tahlil ve analiz etmediği tespit edilmiştir. Ayrıca, bu eserlerin dipnotlarında birincil kaynak kullanımı verilmeden çalışıldığı belirlenmiştir.

Bütün bu tespit ve teşhisler ışığında yapılan tez çalışması ile günümüzde dünyada kabul görmüş harp prensipleri çerçevesinde Birinci Dünya Harbi Osmanlı cephelerinin hava muharebeleri ekseninde analiz, tahlil ve tenkidinin yapılması amaçlanmıştır. Genel kabul görmüş harp prensiplerinden; hedef, taarruz, kuvvet tasarrufu, sadelik, emniyet, baskın, manevra, emir komuta birliği, sıklet merkezi, prensiplerinin yanında moral, teksif, esneklik, birlikte çalışabilirlik, lojistik, kuvvet, gayret tasarrufu, idame, yönetim ve idare, yeterli kuvvet kullanımı, hareket devamlılığı, derinlik, ihtiyat ve harp hilesi gibi alt ilkeler ile hava harekât fonksiyonları içerisinde yer alan stratejik taarruz, mukabil hava harekâtı,

---

hazırlaması görevi verilmiş ve danışmanlık görevine getirilmiş, 3 Şubat 1915'te Yeşilköy Uçuş Okulu'nda görevine başlamıştır. Hans Joachim Buddecke, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin**, Çev.: Bülent Erdemoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.59.

[56] Erhan Keleşoğlu, "Kafkas Cephesinde Hava Harekâtı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.188.

bilgi harekâtı, muharebe desteği, komuta kontrol, hava ulaştırma, istihbarat, keşif ve gözetleme, muharebe arama kurtarma, seyrüsefer ve konumlama ile meteoroloji unsurları göz önüne alınarak değerlendirme ve çıkarımlarda bulunulacaktır.[57]

Harp prensipleri ilk kez Birinci Dünya Harbi'nin başlamasının hemen ardından 1916 yılında İngiliz General John Frederick Fuller tarafından yayımlanan "1914-1915 Savaşları Referans Alınarak Harp Prensipleri" adlı makale ile gündeme getirilmiştir. Zamanla teorik olarak benimsenen ve kabul gören harp prensipleri çeşitli araştırmacılar ve akademisyenler tarafından bazı savaşlara uyarlanmıştır. Bu çalışmada da harp prensipleri Birinci Dünya Harbi hava harekâtına uyarlanarak aktarılacaktır.

Bu çerçevede Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin hava harp faaliyetlerini açıklayabilmek ve harp prensipleri ekseninde savaşa yön veren teoriler ile temel askerî kavramları açıklamakta yarar vardır. Bu bağlamda XXI. yüzyılda askerî harekâta ilişkin çeşitli disiplin ve fonksiyonların harp sanatına uyarlandığı görülmektedir. Bu disiplin ve fonksiyonlar arasında;

Hedef Prensibi:

Stratejik seviyede harp gücünü, operatif ve taktik seviyede askerî gücü, açıkça belirlenmiş, kesin ve elde edilebilir bir hedefe yöneltmektir. Her bir askerî operasyonu açık şekilde belirlemek, kararlaştırmak ve kazanılabilir hedefe dönüştürmektir.[58] Harp gücüne gösterilecek hedef, millî menfaatleri tahakkuk ettirecek siyasi bir amaçtır.[59] Savaşta ordunun esas gayesi düşmanı yenilgiye uğratmak ve mücadele azmini ortadan kaldırmaktır.[60] Düşman kuvvetlerini savaşa devam edemeyecek bir duruma getirmektir.[61]

---

[57] **Airforce Basic Doctrine**, (AFDD), September 1997, s.45.
[58] Sinan Topuz, **Modern Deniz Harbini ve Denizler İçin Mücadeleyi Anlamak,** https://books.google.com.tr/books?isbn=6058337046, s.23; **http://askeri-strateji.blogspot.com/**, (ET:28.12.2018).
[59] Necati Ulunay Ucuzsatar, **Türk İstiklal Harbi'nin Menşei ve Esasları**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1993, ss.35-36.
[60] Carl von Clausewitz, **Harp Üzerine**, Çev.: H.Fahri Çeliker, c.3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987, s.83.
[61] Mete Aksoy, **Savaşçının Dokuz İlkesi**, Historia, İstanbul, 2018, s.24; Tolga Eryaşar, **İş Dünyasında Savaş Stratejileri**, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s.50.

Taarruz Prensibi:

Saldırı ya da taarruzun açık bir şekilde tanımı düşmanı mağlup etmektir.[62] Savaşta kesin sonuç taarruzla alınır. Taarruz, en basit anlamı ile düşmana saldırmaktır.[63] Hazırlıklı veya hazırlıksız fark planlama zamanlarında yeri ve kuvveti bilinen bir düşmana karşı icra edilebilir.[64] Hareket serbestisini ele geçirmek, muhafaza ve idame etmek, geliştirmek ve/veya düşmanın hareket serbestisini istismar etmektir.[65]

Kuvvet Tasarrufu Prensibi:

Mevcut tüm muharebe gücünü mümkün olan en uygun biçimde kullanmak ve ikincil çaba için muharebe gücünü minimum tahsis etmektir.[66] Eldeki kuvvetlerin akıllıca kullanılması ve dağıtılmasıdır.[67] Bütün kuvvetlerin devamlı bir işbirliği halinde bulundurmalarına dikkat etmek, hiçbir birliği boş bırakmamaktır.[68] Sıklet merkezi prensibinin ortaya çıkardığı bir zorunluluktur. Kuvvet tasarrufunun tesisi maksadıyla tahsis edilen asgari muharebe gücünü harp hedefini desteklemelidir.[69]

Sadelik (Basitlik) Prensibi:

Her türlü şartlarda mevcut gücün teşkilatını, lojistiğini, eğitimini, donatımını ve hedefine ulaşma planını; sade, açık, anlaşılır, kesin ve karışıklıklara yol açmayacak şekilde kısa emirlerle uygulamaktır.[70] Carl von Clausewitz: "Savaşta her şey çok basittir. Ancak en basit olan, en zordur" demiştir. Basit planlar ve açık/kısa talimatlar yanlış anlama ve karışıklığı en aza indirir. Planlarda sadelik her seviyedeki birliklere etkin rehberlik etmeye olanak tanır.[71]

---

[62] Clausewitz, **a.g.e.**, s.11.
[63] **http://askeri-strateji.blogspot.com/**, (ET: 28.12.2018).
[64] Özgül, **a.g.t.**, s.13; Eryaşar, **a.g.t.**, ss.50-51.
[65] Topuz, **a.g.e.**, ss.23-27; **AFDD,** s.14; Ucuzsatar, **a.g.t.**, ss.44-45.
[66] B.H. Liddell Hart, **Strateji Dolaylı Tutum**, Çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.255; **Ane**, September 1997, s.18.
[67] Eryaşar, **a.g.t.**, sS.57-58.
[68] Clausewitz, **a.g.e.**, s.173.
[69] Topuz, **a.g.e.**, ss.23-27; Ucuzsatar, **a.g.t.**, s.48.
[70] **AFDD**, **a.g.e.**, s.21.
[71] Topuz, **a.g.e.**, ss.23-27; Eryaşar, **a.g.t.**, ss.52-54; Ucuzsatar, **a.g.t.**, ss.54-55.

Emniyet (Güvenlik) Prensibi:

Hiç bir zaman düşmanının beklenmeyen bir avantaj sağlamasına müsaade etmemek amacıyla yapılan eylemlere denir.[72] Harp gücünün muhafazası ve korunması için çok önemlidir. Emniyet prensibinin tatbiki harpte alınması gerekli risklerin ortadan kaldırılması anlamına gelmez. Başarılı olabilmek için komutanlar kuvvetlerini korumak ve düşmanı alt etmek için hesaplanmış bir risk almak zorundadır. Kuvveti korumak dostun muharebe gücünü arttırır.[73] Düşmanın beklenmedik avantaj kazanmasına izin vermemek demektir.[74]

Baskın (Sürpriz) Prensibi:

Düşmana hazırlıklı olmadığı ve beklemediği bir anda, yerde veya biçimde saldırmak demektir.[75] Baskın muharebe güç dengesini kesin bir biçimde değiştirebilir. Baskın sonucunda düşmanın tamamıyla ele geçirilmesi gerekmemekle birlikte, onun tepki göstermede ve önlem almada geç kalmasını sağlayacak durum ve şartları sağlamaktır.[76] Türk harp tarihinde, hile aldatma prensibiyle birlikte kullanılmıştır. Baskın harekâtına katkıda bulunan faktörler; hız, yeterli istihbarat, aldatma/şaşırtma, düşman tarafından beklenmeyen bir muharebe gücünün uygulanması, harekât güvenliği ile harekât taktikleri ve metotlarındaki varyasyonlardır.[77]

Manevra Prensibi:

Savaşta muharebe gücünü düşmana nazaran daha süratle ve esneklikle kullanarak düşmanı dezavantajlı bir pozisyona bir durumuma düşürmektir.[78] Manevra düşmana karşı avantajlı pozisyon elde etmek için kuvvetin hareket ettirilmesidir. Etkin manevra dost kuvvetleri koruduğu gibi muharebe sahasındaki dengeyi kendi lehinize çevirmeyi sağlar. Bunun yanı sıra başarılı manevra, kritik noktaların tayin ve değişimini, sıklet merkezi ve

---

[72] **AFDD**, **a.g.e.**, ss.18-19.
[73] Topuz, **a.g.e.**, ss.23-27; Eryaşar, **a.g.t.**, s.60; Ucuzsatar, **a.g.t.**, s.53.
[74] **http://askeri-strateji.blogspot.com**/, (ET: 28.12.2018).
[75] **http://askeri-strateji.blogspot.com/,** (ET:27.12.2018); **Airforce Basic Doctrine**, September 1997, ss.20-21; **http://askeri-strateji.blogspot.com/,** (ET:27.12.2018).
[76] Ucuzsatar, **a.g.t.**, s.42.
[77] Eryaşar, **a.g.t.**, ss.59-60.
[78] **http://www.au.af.mil /au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf,** (ET:28.12.2018); Topuz, **a.g.e.**,ss.23-27; **AFDD,** s.17; **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/pub1/appendix_d.pdf**, (ET:25.12.2018).

kuvvet tasarrufu prensiplerinin üzerinde düşünülmüş bir şekilde uygulanmasını gerektirir.[79] Harp gücünün hareketli uygulanması ile düşmanı dezavantajlı konuma sokmaktır.[80] Taarruza yönelmeyi düşünmek, manevra ile en avantajlı konumda savaşmaktır.[81]

Emir ve Komuta Birliği Prensibi:

Ele geçirilecek her hedef için kullanılacak kuvvet ve vasıtaların tek bir komutanın sorumluluğuna verilmesidir. Bunun için komutan gerekli yetki ile donatılmalı ve ortak hedefe doğru birlikleri yönlendirmelidir. Her ne konuda olursa olsun bir ast yalnız tek bir üstten emir almalıdır ilkesi (prensibi), yönetim biliminin kurucusu Fayol'den beri devam etmektedir. Harbe katılan bütün kuvvetlerin birbiriyle uyum ve işbirliği ile içerisinde bir tek ortak amaca yöneltilmesi emir ve komuta birliği ilkesi sayesinde olur. Her bir hedef için sorumlu bir komutanın emrinde gayret birliği sağlamaktır.[82] Bu prensip yetki ve sorumluluğu birlikte kapsamına alır.[83]

Sıklet Merkezi Prensibi:

Gücün tayin edici noktada yoğunlaştırılmasıdır.[84] Muharebe gücünü kesin sonuç almak amacıyla kritik zaman ve yerde toplama anlamına gelir. Üstünlük, harp gücünün istenilen yer ve zamanda uygun olarak birleştirilmesinden doğar. Sıklet merkezi, muharebe gücünün tüm öğelerinin en kısa süre içinde koordine edildiği düşmana karşı azami etkiyi sağlayacak yerdir. Neyi etki altına alırsam kesin sonuca ulaşabilirim sorusunun cevabıdır.[85]

---

[79] **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf**, (ET:28.12.2018; **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/pub1/appendix_d.pdf**, (ET:25.12.2018); Aksoy, **a.g.e.**, s.181; Eryaşar, **a.g.t.**, ss.58-59; Ucuzsatar**, a.g.t.**, s.46.

[80] **http://askeri-strateji.blogspot.com/**, (ET:28.12.2018); **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf**, (ET:28.12.2018).

[81] **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf**, (ET:28.12.2018); **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/pub1/appendix_d.pdf**, (ET:25.12.2018); Mehmet Tanju Akad, **Askeri Tarihte Stratejik Düşünce**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.18;

[82] **http://askeri-strateji.blogspot.com/**, (ET:28.12.2018); **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf**, (ET:28.12.2018); **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/pub1/appendix_d.pdf**, (ET:25.12.2018).

[83] **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/afdc/afdd1-chap3.pdf**, (ET:28.12.2018); **http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/pub1/appendix_d.pdf**, (ET:25.12.2018); Eryaşar, **a.g.t.**, ss.54-56; Ucuzsatar, **a.g.t.**, s.52;

[84] Akad, **a.g.e.**, s.173.

[85] Eryaşar, **a.g.t.**, ss.56-57; Ucuzsatar, **a.g.t.**, s.47.

Düşmanın en fazla neye değer verdiğini ve koruduğunu keşfedip orayı vurun.[86] Harp gücünü kararlaştırılan yer ve zamanda konsantre etmektir.[87]

Yakın Hava Desteği:

Dost kuvvetlerle temas halindeki düşman hedeflerine karşı icra edilen bir hava harekâtıdır. Yakın hava desteği dost kara birliklerine görevlerini başarmada doğrudan destek sağlar. Taktik bombardıman, avcı tayyaresi, avcı-bombardıman tayyareleriyle kara birliklerinin ileri harekâtını ve ateş gücünü desteklemek için, kara birliklerinin harekât gereksinimleriyle bütünleşmiş tarzda, düşman kara hedeflerinin imha edilmesidir. Hava harekâtı ile kara harekâtının senkronizasyonu, operatif seviyede etki elde edilmesine yardımcı olur. Muharebelerin yoğunluğu, sürekli değişen ve önceden tahmin edilemeyen taktik durum, yerde konuşlu hava savunma sistemleri, sıkı kontrol ihtiyacı ve dost ateşi riski yakın hava destek harekâtının icrasını zorlaştırır.[88]

İstihbarat:

İstihbarat harpteki bütün kararların temelini oluşturur. Yabancı ülke veya alanlarla ilgili olarak, ilgili bilgilerin toplanması, işlenmesi, analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasıdır.[89]

Gözetleme ve Keşif:

a. Gözetleme: hava, uzay, satıh veya satıh altındaki bölge, yer, şahıs ve nesnelerin görsel, sesli, elektronik, optik veya diğer vasıtalarla sistemli bir şekilde gözlemlenmesini kapsar. Gözetleme devamlı bir süreçtir. Sadece belirli bir hedefe yönelik olmayıp, askerî harekâtın gereklerine bağlı olarak düşman faaliyetlerindeki değişimi tespit ederek taktik resmin devamlılığını sağlar.

b. Keşif: düşman veya düşman olması muhtemel unsurların faaliyetleri ve kaynakları hakkında belirli bir bilgiye ulaşmada veya belirli bir bölgenin, meteorolojik,

---

[86] Robert Greene, Joost, Elffers, **33 Stratejide Savaş**, Türkçesi: Füsun Doruker, Altın Kitaplar, 2007, s.369.
[87] **http://askeri-strateji.blogspot.com/**, (ET:28.12.2018).
[88] **AFDD,** s.50.
[89] Akad, **a.g.e.**, s.117.

hidrografik ve coğrafi bilgilerini güncellemede gözetlemeyi tamamlayıcı rol oynar. Keşif genellikle göreve bağlı olarak zamanla sınırlıdırılmıştır.[90]

Geri Harekât:

Bir birliğin tamamının veya bir kısmının geriye doğru ve düşmandan uzaklaşmak üzere yaptığı düzenli bir harekâttır. Düşmanı yenmek ve inisiyatifi tekrar ele geçirmek için daha geniş bir manevra planının parçasıdır. Komutanlar geri harekâtı düşmana zarar vermek, engellemek, oyalamak gücünü tüketmek ya da taciz etmek için kullanırlar.[91]

Lojistik:

Kuvvetlerin hareketini ve bakımını planlama ve yürütme bilimidir. Bir ordunun hareket edebilmesi, bakım ve idamesi ve etkili eylemlerini sürdürebilmesi için gerekli destek faaliyetlerinin tümüdür. Bir operasyon alanında ne kadar kuvvet sevk edilebileceği ve bunların ne kadar orada tutulabileceği bu prensiple ilgilidir. Lojistik sadece stoklar ve bunların ulaştırılması ile sınırlı olmayıp, en kapsamlı anlamıyla, askerî operasyonların tasarım ve geliştirme, satın alma, depolama, taşıma, dağıtım, bakım, tahliye ve malzemenin bırakılması, personelin hareketi, tahliyesi ve hastaneye kaldırılması, tesislerin alımı veya inşası, bakımı, işletilmesi, imhası ve hizmet alımını da içerir. Her türlü taşıma araçları, tamir, bakım ve üretim ile ikmal sistemleri de lojistiğin tamamlayıcısıdır.[92] Bu bağlamda, savaşın sürdürülebilirliği ve idamesinde lojistik önemli bir yere sahiptir.[93].

Tez çalışmasında, yöntem olarak önce genel kitap ve kaynak taraması yapılmış, ardından makale, tez ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Araştırma sırasında yerli ve yabancı kaynaklara ulaşılmıştır. Ayrıca birincil kaynaklara dayalı bir yazım tarzı esas alınmıştır. Bilimsel bir eseri değerli kılan kaynak gösterilmesi, arşiv taraması yapılması ve referans verilmesi hususlarına azami derecede hassasiyet gösterilmiştir. Objektif bir değerlendirme ve bakış açısı kazandırmak adına; Genelkurmay ATASE Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri taranarak hazırlanan metinler, döneme ait bilgileri

---

[90] **AFDD, a.g.e.**, s.59; Akad, **a.g.e.**, s.132.
[91] Ezgi Özgül, **Yeni Savaş Stratejileri ve Asimetrik Savaş**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2005, s.20.
[92] **AFDD**, **a.g.e.**, s.83.
[93] Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.140.

tarafsız bir açıdan tahlil, tenkit ve analiz edilmiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Harbi hava harekâtına ilişkin yabancı dilde yazılan kaynaklar incelenmiş, yerli kütüphane ve üniversite arşivleri taranarak araştırma tamamlanmıştır.

Bunun yanında Freiburg'da bulunan Alman Askerî Arşiv Departmanı'ndan Osmanlı cephelerinde görev yapan Alman havacı personel ve Osmanlı Devleti'ne sağladığı lojistik destek hakkında belge talep edilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, İstanbul Hava Kuvvetleri Müzesi Arşivi, Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Arşivi ve Ankara Üniversitesi TİTE Arşivlerinde inceleme ve araştırma yapılarak konuya dair bilgilere imkânlar dâhilinde ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Birinci Dünya Harbi Osmanlı cephelerinde yapılan hava harekâtının mahiyet ve boyutu ortaya konarak, temelleri harp yıllarında atılan harp prensipleri ve hava harp teorileri açısından da değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERÎ HAVACILIĞIN KURULUŞU VE GELİŞMESİ

Havacılık, insanlar tarafından üretilmiş hava taşıtlarıyla uçmak ya da uçmak için gerekli olan makinaların tasarımıyla veya bakımlarıyla uğraşmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bakıldığında havacılığın insanoğlunun ortaya çıkışından itibaren var olduğu ve hayatın içerisinde farklı yönleriyle yer aldığı görülmektedir.

Tarih öncesi çağlara ait sözlü edebiyat ürünleri (efsane, destan, mitoloji, hikâye vb.) içerisinde havacılığa dair ögelere yer verilmesi ve bu düşünceyi hayata geçirmek adına yapılan denemeler bunun en net göstergesidir. İnsanoğlunun yüzyıllardan beri süregelen uçma arzusu, XX. yüzyılın başında somut gelişmeler elde etmesiyle, hayal edilemeyen noktalara ulaşmıştır.

17 Aralık 1903 tarihinde ilk motorlu tayyarenin uçuşundan sonra, havacılık alanında çalışmaları olan girişimciler geliştirdikleri tayyareleri tanıtmak amacıyla Dünya'nın değişik ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de gösteriler yapmaya başlamıştır. Bu sırada Osmanlı ordusunda başlayan yenileşme ve modernleşme çalışmaları, Türkiye'yi de potansiyel bir pazar konumuna sokmuştur. Dolayısıyla bazı havacılar, ülkeye gelerek uçuş gösterileri yapmışlardır. Bu maksatla 1909 yılı Aralık ayında Baron de Caters, Voisin tayyaresi ile Louis Blériot da Blériot tipi tayyareleriyle İstanbul'a gelerek hava gösterilerinde bulunmuşlardır.[1] Bu durum Osmanlı Devlet adamları ile ordu mensuplarının tayyareleri yakından tanıma imkânı bulmalarına olanak sağlamıştır. Blériot'un uçuşu nedeniyle; Mahmut Şevket Paşa[2]'nın emri ile Binbaşı İzzet, Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü,

---

[1] Davud Kapucu, **1909-1939 Yılları Arasında Yapılan Yurtiçi ve Yurtdışı Askeri Hava Seyahatleri**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.5; Kurter, c.I, s.35.

[2] Mahmut Şevket Paşa (1856-1913): Bağdat'ta doğmuştur. İlk tahsilini Bağdat'ta yapmış daha sonra İstanbul'a gelerek askerî liseyi bitirmiştir. Harp Okulundan sonra 1883'te Harp Akademisinden kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuş, 1905'te topçu korgeneralliğe kadar yükselmiştir. Kosova Valiliği yapmıştır. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra 3 ncü Ordu Komutanlığına atanmış, 31 Mart Vakası üzerine Hareket Ordusu Komutanı olarak İstanbul'a girmiştir. 1909'da I., II. ve III. Ordular Müfettişliğine atanmıştır. Aynı yıl

Yüzbaşı Cemil ve Yüzbaşı Adil Bey'den oluşan bir askeri heyette uçuşu izleyerek, bir rapor hazırlamıştır. Heyetin raporunda; havacılığın henüz ilk yılları olmasına karşın oldukça isabetli tespitler yer almaktadır. Özetle, "havacılığın ileride büyük gelişmeler göstereceği, hava koşullarına dayanaklı mukavemet gücü yüksek tayyarelerin yapılması ile insanların güvenle havada dolaşabilecekleri'' ifadesine yer verilmiştir. Raporun devamında; "tayyarelerin askeri amaçlı tedarikinin şimdilik söz konusu olmasa da yakın zamanda askerî amaçlı kullanılmalarının mümkün olduğu" belirtilmiştir. Ayrıca, "Osmanlı Devleti'nin de bu tip icatları desteklemesi, Ordu'nun gelecekte bunlardan yararlanması için gerekli çabanın şimdiden sarf edilmesinin önemine vurgu yapılmıştır."[3]

Osmanlı Devleti, İkinci Meşrutiyeti müteakiben pek çok iç ve dış sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu ortamda 28 Aralık 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti istifa etmiş, yeni hükümet 12 Ocak 1910 tarihinde İbrahim Hakkı Paşa tarafından kurulmuştur. Bu yeni hükümette Mahmut Şevket Paşa'ya Harbiye Nazırlığı görevi verilmiştir. Mahmut Şevket Paşa ordunun yeniden düzenlenmesi ve modernize edilmesi yönünde bir inanç ve düşünce sahipti. Bu maksatla Fransa'da görev yapan Askeri Ataşe Kurmay Yüzbaşı Fethi (Okyar) Bey ile Almanya'da görev yapan Kurmay Binbaşı Enver Bey'den bulundukları ülkelerdeki havacılık çalışmalarının takip edilmesi ve raporlanması istenmiştir.[4]

Bu arada Ocak 1910 tarihinde II. Ordu Kumandanlığının talebi üzerine Edirne Kalesi için bir sabit balon tedarik edilmesi amacıyla çalışmalara hız verilmiştir. Bu kapsamda, Albay Nuri ve Yarbay Galip Beylere, Berlin Askerî Ataşesi Binbaşı Enver Bey ile birlikte Fransa ve Almanya'daki balon fabrikalarını gezmeleri ve beğendikleri bir balonu satın almaları yetkisi verilmiştir. İlgili heyetin yaptığı araştırma ve incelemeler neticesinde Alman Ridinger firmasından iki adet Drachen model balon satın alınması kararlaştırılmıştır. Balonla birlikte, gaz üretme tesisi, balonu taşımak için araba ve 560 adet çelik gaz tüpü alınması öngörülmüştür. Bütün bunlar için 185.589 Alman Markına anlaşılmıştır. İlgili anlaşma ve koşulları Binbaşı Enver Bey tarafından 7 Nisan 1910

Hakkı Paşa hükûmetinde Harbiye Nazırlığı görevine getirilmiştir. 1912'de mareşal olmuştur. 9 Temmuz 1912'de İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin baskısı sonucu Harbiye Nazırlığı görevinden istifa etmiştir. 23 Ocak 1913'te Sadrazam olmuş, 11 Haziran 1913'te İstanbul'da bir suikast sonucu öldürülmüştür. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, **a.g.e.**, ss.77-82.

[3] Fethi Kural, **Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913)**, Ankara, 1975, s.7.

[4] Kansu vd., c.1, s.116.

tarihinde Osmanlı Harbiye Nezaretine[5] bildirilmiştir.[6] Erkan-ı Harbiye Dairesi, balon satın alınması ile ilgili süreci, takip etmesi için Kıtaat-ı Fenniye ve Mevakı-i Müstahkeme Müfettişi Umumiliğine göndermiştir. Müfettişlik, yapılan inceleme sonucunda bütçede tahsisat olmadığını, bu yüzden balon alım işinin ileriki bir döneme ertelenmesini bildirmiştir.[7]

Osmanlı Devleti, dünyadaki sıcak gelişmeler karşısında Osmanlı ordusunun modernize edilmesi ve gelişmiş ülkelerin süratle ordularına dâhil edilen havacılığın da Osmanlı ordusunda yer almasının gereğine inanıyordu. Bu sırada 1910 yılında Trakya Karıştıran taraflarında yapılan bir manevrada, Mavi Kuvvetlerin gece yürüyüşleri yaparak gündüzleri saklanarak Kırmızı Kuvvetler karşısında savaşa dâhil olmaları askerî yetkililer tarafından oldukça başarılı bulunmuş ve yeni gelişmekte olan tayyarelerin keşif maksadıyla orduda kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Çünkü o dönemlerde Avrupa'da yapılan ordu manevralarında keşif için tayyare ve balon kullanılmaya başlanmıştır.[8] Bu tatbikat, aynı zamanda ileride hava istihbaratı açısından kayda değer bir gözlem olarak değerlendirilmektedir. Zira bu olay ile tayyarelerle bilgi toplamanın önemi ortaya çıkmıştır.[9]

1910 yılında Fransa'da yapılan Picardie Manevraları'nda tayyarelerin harp meydanlarında nelere muktedir olduğu Osmanlı Devleti'nin Paris Askeri Ataşesi ve gözlemci heyeti tarafından çok iyi anlaşılmıştır.[10] Fransız ordusu, 12-18 Eylül 1910 tarihinde Picardie bölgesinde bir tatbikat icra etmiştir. Bu manevralara değişik ülkeler gözlemciler göndererek katılım sağlamıştır. Osmanlı Devleti de Picardie bölgesindeki tatbikata gözlemciler göndererek, gelişmeleri yakından takip etme olanağı bulmuştur. Osmanlı gözlemci olarak manevralara Binbaşı Selahattin Bey ile Yüzbaşı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey ve Paris Askeri Ataşesi Yüzbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey katılmıştır. Bu manevraların askerî anlamdaki en önemli yönü, 14 tayyarenin ilk kez tatbiki anlamda

---

[5] Harbiye Nezareti: Bâb-ı Seraskeri olarak da bilinen Harbiye Nezareti, TBMM Hükümetinde Milli Müdafaa Vekaleti olarak adlandırılmıştır. Günümüzde ise Milli Savunma Bakanlığı adını taşımaktadır. Aziz Samih İlter, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.1.
[6] Kural, **a.g.e.**, ss.13-14.
[7] Çelik, **a.g.t.**, ss.21-22.
[8] Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi 1912-1914,** c.1, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950, ss.7-8.
[9] "Hava Kuvvetleri Komutanlığının Kuruluşunda 90'ıncı Yılında Hava İstihbaratının Gelişimi", (Derleyen: Erhan Hangün), **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.370, Yıl: 120, Ekim 2001, Ankara, s.87.
[10] Orhan Aydar, **Uçan Süvariler**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.21.

kullanılması olmuştur. Özellikle tayyarelerin askerî bir harekâtta keşif-gözetleme açısından önemi bu manevralarda ortaya çıkmıştır. Birçok ülke bu manevralardan sonra, tayyare satın alma ve askerî havacılığı kurma yönünde çalışmalara başlamıştır. Manevralardan sonra İstanbul'a tatbikatla ilgili bir rapor gönderen Paris Askeri Ataşesi Yüzbaşı Ali Fethi Bey, tayyarelerin öneminden bahsetmiştir.[11]

Osmanlı Devleti tarafından, Ekim 1910 senesinde Bulgar ordusunun kendi askerî havacılığını kurma düşüncesiyle Fransa'ya 3 adet tayyare siparişinde bulunması ve Yunan ordusunun da askerî havacılığını kurmaya başladığının öğrenilmesi, Osmanlı Devleti'nin havacılık çalışmalarının hız kazanmasında etkili olmuştur.[12] Bu kapsamda, Batı ile rekabet açısından ilk olarak Avrupa'da pilotaj eğitimi alınması amacıyla Ekim 1910'da birkaç subayın yurt dışına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, 1911 yılı başlarında Harbiye Nezareti tarafından Fransa ve Almanya'daki askerî ataşelere Avrupa'ya hangi şartlarda öğrenci gönderilebileceği sorulmuştur.[13]

Harbiye Nezareti'nin Avrupa'da nasıl ve ne şartlarda pilotaj eğitimi aldırılabileceği konusunu ataşelere sorduğu sırada, yurt dışına gönderilecek tayyareci adayları için Erkan-ı Harbiye Dairesi tarafından bir yazı yayımlanmıştır. 13 Şubat 1911 tarihli genelge ile duyurulan bu yazıda; havacılık öğrenmek isteyen, makinelere aşina ve özellikle Fransızca bilen subayların pilotaj eğitimi için müracaat etmeleri istenmiştir.[14]

Osmanlı Harbiye Nezaretinin Avrupa'da hangi şartlarda personel eğitilebileceğine dair yazısı üzerine Paris ve Berlin Askerî Ataşelikleri tarafından eğitim şartlarına yönelik araştırma ve inceleme yapılarak, birer rapor hazırlanmıştır. Paris Askerî Ataşesi Yüzbaşı Ali Fethi Bey tarafından 25 Nisan 1911 tarihinde hazırlanan raporda; Fransa ordusunda yabancı personele eğitim verilmediği, ancak sivil tayyare okullarında 800 frank eğitim, 150 frank sigorta bedeli karşılığında eğitim alınabileceği bildirilmiştir.[15] Berlin Askerî

[11] Kural, **a.g.e.**, s.18.
[12] Kurter, c.I, s.45.
[13] Keyüsk, **a.g.e.**, s.14.
[14] Kurter, c.I, s.45.
[15] Kural, **a.g.e.**, s.21.

Ataşeliği ise Almanya'da her bir personel için 2.500 Mark karşılığında eğitim verildiğini bildirmiştir. Ayrıca, kırım maliyetlerinin kullanıcıya ait olduğu belirtmiştir.[16]

Erkan-ı Harbiye Dairesi'nin ordulara gönderdiği tayyareci adaylığına başvuru yazısından sonra, yedi subay müracaatta bulunmuştur. Ancak, Harbiye Nezareti birisi Fransa, diğeri ise Almanya'da öğrenim görmek üzere toplamda pilotaj eğitimine iki subayın gönderilmesini yeterli görmüştür. Bu sırada, Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği Avrupa'ya gönderilecek personelin seçimi, motor bilgilerinin ve dil yeteneklerinin ölçülmesi için Erkan-ı Harbiye Dairesi'nin de uygun görmesi üzerine bir komisyon kuruluşuna karar vermiştir.[17] Kuruluşu 1 Haziran 1911 tarihi olarak kabul edilen bu komisyon Osmanlı Hava Kuvvetlerinin ilk teşkili kabul edilmiştir.[18]

Haziran 1911 sonunda yapılan sınav sonucunda, başarı gösteren Yüzbaşı Fesa[19] Bey ve Teğmen Yusuf Kenan Beylerin tahsil için Fransa'daki Bleriot Okulu'na gönderilmesine karar verilmiştir. Daha önce Almanya'ya personel gönderilmesi gündeme gelmesine

---

[16] Keyüsk, **a.g.e.**, s.19.
[17] Kural, **a.g.e.**, s.26.
[18] Kurter, c.I, s.46.
[19] Mehmet Fesa (Evrensev) (Hv.1315-Sv.38): 1878 yılında İstanbul'da doğmuştur. Lise'yi bitirdikten sonra 02.03.1897'de Harp Okulu'na girmiş ve 05.02.1899'da öğrenimi tamamlayarak Süvari Teğmeni rütbesiyle T.S.K.'ne katılmıştır. T.S.K.'nde ilk defa Havacı yetiştirilmek üzere, Avrupa'ya uçuş eğitimine gönderilecek personelin seçilmesi için Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti'nce Haziran 1911'de yapılan sınavda birinciliği kazanarak 9 Temmuz 1911'de Fransa'ya Uçuş Eğitimine gitmiştir. Fransa'daki Uçuş Eğitimini başarıyla tamamlayarak 1 Nisan 1912'de yurda dönmüştür. 10 Mart 1912'de Fransa Havacılık Kulübü tarafından, Uluslararası Havacılık Federasyonu'nun 780 nolu pilotu brövesi verilen Mehmet Fesa Bey, aynı zamanda ilk Havacı Pilotlarımızdan birisi olup Türk Hava Kuvvetleri'nin 1'Nulu Pilot brövesini almıştır. Mehmet Fesa Bey, Türk Hava Kuvvetleri'nin envanterine giren ilk uçaklardan birisi olan Deperdussin'le 20.04.1912 tarihinde İstanbul'da uçmuş ve Türkiye'de uçan ilk Türk Pilotu unvanını almıştır. Balkan Harbi'nin birinci safhasına Batı Cephesi Tayyare Müfrezesi Komutanı olarak katılmış, ikinci safhasında ise Çatalca Cephesi'nde görev almıştır. İlk kol uçuşu da, Balkan Harbi'nden kısa bir zaman sonra Mehmet Fesa Evrensev liderliğinde Fethi ve Fazıl Beyler'den oluşturulan bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. 14 Kasım 1913 tarihinde yapılan bu ilk kol uçuşu, Yeşilköy (İstanbul)-Edirne ve Edirne-Yeşilköy arasında yapılmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi'ne atanan Mehmet Fesa Evrensev'in bu görevine katılmak için bindiği gemi, Karadeniz'de seyir halinde iken 24 Ekim 1914'de Rus Donanması tarafından batırılmış ve Mehmet Fesa Evrensev'de Ruslar tarafından esir alınmıştır. Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar Sibirya'da esarette kaldıktan sonra 1920 yılında firar etmeyi başarmış ve 14 Haziran 1920'de Trabzon'a, müteakiben Hasankale'de Şark Cephesi Karargâhı'na katılmıştır. İstiklal Harbi'nde 1920-1923 yılları arasında, Yüzbaşı ve Binbaşı rütbelerinde Hava Kuvvetleri'nin çeşitli birliklerinde görev yapmış ve müteakiben Doğu Cephesi Ermeni Harekatı'na da katılmıştır. Gümüş Liyakat, Beşinci Mecidi, Hicaz ve İstiklal Madalyası sahibi olan Mehmet Fesa Bey, Seydiköy Hava Okulu Müdürü görevinde iken 18 Kasım 1925 tarihinde kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Emekli olduktan sonra 1929-1939 yılları arasında Hava Müsteşarlığı Mütercimliği ile Devlet Hava Yolları'nın ilk kuruluşunda Müdür olarak 1939-1950 yıllarında da Türk Hava Kurumu Tayyare Fabrikası'nda (Etimesgut) Mütercim olarak görev yapmıştır. 1950 yılında hastalanarak İstanbul Askeri Sanatoryumu'na kaldırılmış ve 9 Nisan 1951 tarihinde de vefat etmiştir. Kabri İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndadır. Hava Kuvvetleri.Komutanlığı Personel Arşivi Dosya No:E-14.

karşılık, Fransa'nın havacılık alanında daha ileri bir durumda olması ve pilotaj eğitim maliyetinin daha uygun olması sebebiyle, bu ülke tercih edilmiştir.[20]

Temmuz 1911 tarihinde Fransa'daki Bleriot Hava Okuluna eğitime gönderilen Yüzbaşı Mehmet Fesa Bey ile Teğmen Yusuf Kenan Beyler eğitimlerini 1912 yılı başlarında tamamlamıştır. Yüzbaşı Fesa Bey Fransız Havacılık Kulübü'nün 780, Teğmen Yusuf Kenan ise 797 numaralı brövelerini almışlardır. Böylece Yüzbaşı Fesa Bey, ilk Osmanlı tayyarecisi olarak Osmanlı ordusunun 1 numaralı brövesine sahip olmuştur.[21]

Avrupa'ya pilotaj eğitimi için personel gönderildikten sonra, eğitim maliyetleri ve Osmanlı Devleti'nin kendi tayyarecilerini yetiştirme istek ve hedefi, İstanbul'da bir tayyare mektep ve merkezinin açılmasını gündeme getirmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından 17 Şubat 1912 tarihinde konu ile ilgili Sadaret Makamına bir talepte bulunulmuştur. Bu yazıda; tayyarelerin askerî öneminin devam eden Trablusgarp Harbi'nde kendini gösterdiğini, Balkan devletlerinden Bulgaristan ile Yunanistan'ın havacılık okulu ve teşkilatı kurma çabası içerisinde bulunduğu belirtilerek, Osmanlı ülkesinde de bir havacılık okulu kurulmasının lüzumlu olduğu ifade edilmiştir. Ancak böyle bir mektep ve merkez için 15.000 lira, mektepte kullanılacak 15 tayyare için 20.000 lira ve diğer giderler için senelik 5.000 lira gerektiğini belirtmiştir.[22]

Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından gündeme getirilen bu teklif, Sadaret makamı tarafından 20 Şubat 1912 tarihinde incelenmesi amacıyla Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir.[23] Maliye Nezareti tarafından havacılık mektep ve merkezinin açılışına dair ödenek konusu incelenerek, 40-50 bin lira sarf olunarak bir mektep açmaktansa, tayyarelerin dışardan satın alınması ve onları idare edecek personelin Avrupa'da eğitim görmelerinin Osmanlı hazinesinin şuan ki durumuna daha uygun olduğu bildirilmiştir.[24]

Havacılık mektep ve merkezinin kurulması konusundaki ödenek sıkıntısının aşılmasına yönelik yazışmalardan sonra, Sadaret makamı tarafından 9 Mart 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda, konu hakkındaki nihai kararın

---

[20] Kansu vd., c.1, ss.116-117.
[21] Kurter, c.I, ss.82-86.
[22] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Bâb-ı Âlî Evrak Odası **(BEO)**, 4013.300907.002.
[23] BOA, **BEO**, 4005.300301.001.
[24] BOA, **BEO**, 4017.901212.003.

Osmanlı Hükümeti tarafından detaylı bir şekilde etüt edilerek, karara bağlanacağı belirtilmiştir.[25] İlgili yazıya Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından verilen cevapta; havacılık mektep ve merkezinin açılması konusunda gerekli olan 40.000 liranın mutlaka tahsis edilmesi isteği dile getirilmiştir.[26]

Bu sırada 12 Mart 1912 tarihinde Fransa'dan satın alınan 2 adet Deperdussin[27] model tayyare, İstanbul'a getirilerek Hasköy'deki Piri Paşa Ambarlarına konulmuştur. Tayyarelerden biri iki kişilik askerî, diğeri ise tek kişilik eğitim tayyaresidir. Satın alınan iki kişilik askerî tayyareye "Osmanlı" adı verilmiştir. Bu sırada Tayyare Komisyonu Başkanı Kurmay Yarbay Süreyya (İlmen)[28] Bey, 13 Mart 1912 tarihinde Paris Askerî Ataşeliğine gönderdiği bir telgrafla, Yüzbaşı Fesa (Evrensev) ile Üsteğmen Yusuf Kenan Beylerin, satın alınan tayyareleri kullanmak amacı ile yurda dönüş yapmalarını istemiştir. Tayyare Mektebi'nin ilk öğretmen tayyarecileri de bu iki subay olmuştur.[29] Aynı dönem içerisinde Ayastefanos'ta tayyareler için pist ve hangar inşaatı başlamıştır.[30]

Osmanlı Harbiye Nezaretinin talebi ile başlatılan, havacılık mektep ve merkezinin kuruluşu konusundaki talep, Osmanlı Hükümetinin 17 Mart 1912 tarihindeki toplantısında görüşülerek, karara bağlanmıştır. Bu kapsamda, Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan bir tayyare mektep ve merkezinin kuruluşu konusundaki gerekli ödeneğin tahsis edilmesi uygun bulunmuştur.[31] Alınan karar Osmanlı sadaret makamı tarafından 18 Mart 1912 tarihinde işlem yapılmak üzere Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir.[32]

---

[25] BOA, **BEO,** 4013.300907.001; BOA, **BEO**, 4013.300924.003.
[26] BOA, **BEO**, 4017.301212.002.
[27] Deperdussin: Keşif ve eğitim uçağıdır. Envantere biri tek kişilik, ikisi iki kişilik olmak üzere toplam 3 adet Deperdussin tayyaresi girmiştir. İki kişilik uçaklardan birisine "Osmanlı" diğerine "Prens Celalettin" adı verilmiştir. "Prens Celalettin" isimli uçak, 08 Şubat 1914 tarihinde başlayan İstanbul-Kahire Seferi sırasında Nuri Bey tarafından kullanılmış ve 14 Mart 1914 tarihinde Yafa'da denize düşmüştür. "Osmanlı" isimli uçak Balkan Savaşı süresince Fazıl Bey tarafından kullanılmış ve 3 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul boğazına yaklaşan Rus donanmasının keşfi görevi sırasında yerden açılan dost ateşi ile düşmüştür. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.1.
[28] Süreyya (İlmen) (1874-1955): Süreyya İlmen ya da Süreyya Paşa, Türk asker, siyasetçi ve iş adamıdır. Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra kurmay subay olarak uzun süre Genelkurmay 'da çalışmıştır. Genç yaşta general olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra askerlik konusunda yayınlar yapmıştır. Orduda havacılığa yer verilmesinde çok emeği geçmiştir.
[29] Süreyya İlmen, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947, s.23.
[30] **Sabah Gazetesi**, 28 Mart 1912, s.1.
[31] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (BOA), Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.), 001162.00083.001.
[32] BOA, **BEO**, 4017.301212.001.

Tayyare Mektep ve Eğitim Merkezinin kurulması konusundaki Bakanlar Kurulu Kararı'ndan sonra, havacılık mektep ve merkezi için bir yer tespit etmek amacı ile çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, Kurmay Yarbay Süreyya (İlmen) başkanlığında oluşturulan bir komisyonun incelemeleri sonucunda, Ayastefanos (Yeşilköy) civarında bulunan Kalitarya (Şenlikköy) Köyü ile Ayamama Çiftliği arasındaki arazinin tayyare mektebi için uygun olduğuna karar verilmiştir. Arazinin sahibi olan Barutçuzadeler ailesi ile yapılan görüşmelerin sonucunda, tayyare mektebi için seçilen bölge satın alınmıştır.[33] Böylece yapılan çalışmalar sonucunda bir havacılık mektebi ve merkezi açılmasına olanak sağlanmıştır.

Bu sırada Sultan V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkış yıl dönümünü için Fransa'daki REP Tayyare Fabrikası'ndan, Osmanlı tayyarecilerinin tecrübesizliği sebebiyle yabancı bir tayyareci ve tayyare talep edilmiştir. Bu kapsamda, İstanbul'a gelen İngiliz Tayyareci Charles Gordon Bell tarafından yapılan hazırlıklar sonrasında, 26 Nisan 1912 tarihinde bir deneme uçuşu yapılmıştır. Aynı gün Tayyareci Yüzbaşı Fesa Bey tarafından da Osmanlı semalarındaki ilk uçuş gerçekleştirilmiştir.[34] İlk Osmanlı Tayyareci Yüzbaşı Fesa Bey tarafından 26 Nisan'da yapılan bu uçuş, günümüzde "Pilotlar Günü'' olarak kutlanmaktadır.[35] 26 Nisan'daki deneme uçuşundan sonra 27 Nisan 1912 tarihinde Tayyareci Gordon Bell tarafından, padişahın tahta çıkış yıl dönümünde uçuş yapılarak, hava gösterisinde bulunulmuştur. Bu hava gösterisi, İstanbul halkı tarafından hayranlıkla izlenmiş ve büyük ilgisini çekmiştir.[36]

Ayastefanos'ta Tayyare Mektebi için satın alınan arazide başlatılan çalışmalar sonucunda, inşaat çalışmaları 1912 ortalarında tamamlanmıştır. Sonuçta, 3 Temmuz 1912 tarihinde inşaatı tamamlanan Tayyare Mektep ve Merkezi eğitime başlamıştır. Tayyare Mektebi'nin açılması ile bugünkü Hava Harp Okulu'nun temelleri atılmıştır. Piyade Binbaşı Mehmet Cemal Bey, Tayyare Mektebine müdür olarak atanmıştır.[37] Tayyare

---

[33] İlmen, **a.g.e.**, s.22.
[34] Kural, **a.g.e.**, s.178.
[35] Çelik, **a.g.t.**, s.33.
[36] İlmen, **a.g.e.**, s.30; **Tanin Gazetesi**, 28 Nisan 1912, s.1; **Sabah Gazetesi**, 28 Nisan 1912, s.1.
[37] Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri**, Hava Basımevi, Ankara, 2018, s.5.

Mektebi'nin açılması ile Osmanlı ordusu, kendi tayyarecilerini yetiştirme imkânını elde etmiştir.[38]

İlk Osmanlı hava birlikleri ordulara birer bölük olarak dâhil edilen tayyare bölükleri olmuştur. 25 Eylül 1912 tarihinde, Tayyare Mektebi ve Tayyare Bölükleri teşkilatı oluşturulmuştur. Tayyare bölükleri; iki takımdan, takımlar iki tayyareden meydana gelmiştir.[39]

1.1. Trablusgarp Harbi'nde Osmanlı Havacılığı

Siyasi birliğini geç tamamlayan ve gelişen sanayisi için sömürge arayan İtalya, 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a saldırmıştır. Böylece Trablusgarp Harbi başlamıştır. Harbin başlamasında çok boyutlu nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Şöyle ki; İtalya'nın gelişen sanayisi için sömürge arayışı içerisinde bulunması, 1896 yılındaki Habeşistan'da aldığı yenilgiyi telafi etmek istemesi, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri durumu, mevcut uluslararası ortam yani İtalya'nın İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğini sağlaması ve Trablusgarp'ın coğrafi konumu (İtalya'nın tam karşısında uygun bir konumda bulunması) savaşın çıkmasına neden olmuştur.[40] İtalya; Osmanlı Devleti tarafından Trablusgarp'taki halkın geri bırakıldığını, Trablusgarp'taki İtalyan çıkarlarının gözetilmediğini iddia ederek Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Trablusgarp ve Bingazi'nin kendisine verilmesini istemiştir.[41] Verdiği notanın reddedilmesi üzerine de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.[42] Böylece, Trablusgarp Harbi resmen başlamıştır.

Bu tarihlerde Mısır İngilizlerin, Tunus ve Cezayir'de 19. yüzyılda Fransızların eline geçmiş olduğundan; Trablusgarp ile Osmanlı Devleti'nin herhangi bir kara sınırı kalmamıştır. Dolayısıyla Mısır üzerinden ya da Tunus ve Cezayir üzerinden gizlice yapılacak sevkiyatlar dışında Osmanlı ordusunun bu bölgeye yardım götürmesi oldukça

---

[38] Rifat Uçarol, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974, ss.19-20.
[39] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.104-110.
[40] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.I, TTK Yayınları, Ankara, 1940, ss.56-60.
[41] **Tanin Gazetesi**, "İtalya'nın Ültimatomu", 29 Eylül 1911, S.1104.
[42] **Tanin Gazetesi**, "Bab-ı Ali'nin 29 Eylül 1911 Tarihli Cevabi Notası", **Tanin Gazetesi,** "İlan-ı Harp Notası", 30 Eylül 1911, S.1105.

sınırlıydı.[43] İki ülke ordusunun deniz güçleri mukayese edildiğinde ise durum Osmanlı ordusu açısından çok daha sıkıntı vericiydi.[44]

İtalya, Trablusgarp Harbi'nden yaklaşık bir yıl önce askerî hazırlıklarına başlamış, bu kapsamda 100.000'e yakın asker toplamış ve bütün deniz kuvvetlerini ihtiyatlarda dâhil olmak üzere seferber etmiştir. Neticede İtalya hazırlıklarını tamamladıktan sonra, ilk olarak Trablusgarp'a saldırmıştır. Ardından Tobruk, Derne ve Bingazi'ye asker çıkarmıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin bölgede 3.500 civarında askeri vardır. Özellikle ülkenin değişik bölgelerinde sürmekte olan ayaklanmalar dolayısıyla Trablusgarp Harbi için gerekli hazırlıklar yapılamamıştır. İtalyan ordusu, donanmasının gücü sayesinde denizleri kontrol altına alarak hızlı bir şekilde Libya kıyılarına yerleşmiştir. Osmanlı Devleti, İtalya'nın bu hareketi karşısında hemen batılı devletlere başvurarak, arabuluculuk yapmalarını ve savaşı durdurmalarını istemiştir. Ancak, bu devletler savaş karşısında tarafsız kalacaklarını ilan etmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mevcut savaşta İtalya ile tek başına kalmasına yol açmıştır.[45]

Trablusgarp Harbi çerçevesinde İtalyan ordusu tarafından ilk kez harp bölgesine yeni harp aracı olarak tayyareler getirilmiştir.[46] Ayrıca, İtalyanlar bölgeye getirdikleri balonlar ile etkili olmuşlardır. Bu duruma karşılık herhangi bir balon ve tayyaresi bulunmayan Osmanlı ordusu, Avrupa'dan balon ve tayyare temin etme girişimlerinde bulunmuştur. İtalyan ordusunda 22'si Fransız yapımı olmak üzere toplam 28 adet tayyare vardır. Bu tayyarelerden dokuzu Trablusgarp'a, "Trablus 11'inci Tayyare Filosu" adı altında, Yüzbaşı Carlo Piazza kumandasında gönderilmiştir. Daha sonra Bingazi'de İtalyanlar tarafından ikinci bir hava filosu kurulmuştur. Bu esnada her biri dört tayyareden oluşan diğer iki filo Derne ve Tobruk'ta görev yapmıştır.[47]

İtalyanlar tarafından Trablusgarp'a getirilen tayyareler ilk kez 22 Ekim 1911 tarihinde Osmanlı birliklerinin tespiti için kullanılmaya başlamıştır. Anılan tarihte, İtalyan

---

[43] Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970, ss.63-65.
[44] Rifat Uçarol**, Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, ss.347-352.
[45] Rifat Uçarol**, Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s.428.
[46] Keith Robbins, **Birinci Dünya Savaşı**, (Türkçesi: Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s.104.
[47] Vagnini, **a.g.m.**, ss.102-104.

Tayyareci Carlo Piazza, Bleriot XI[48] marka tayyaresi ile Osmanlı ordusunun Aziziye Kışlası üzerinde uçarak, Osmanlı kuvvetlerinin yerlerini tespit etmiştir. Böylece yapılan hava keşfi ile dünya tarihinde ilk kez hava harp görevi icra edilmiştir.[49]

25 Ekim 1911 tarihinde İtalyan Tayyareci Ricardo Moizo tarafından Ayn-Zarah bölgesinde yapılan hava keşfi sırasında, Osmanlı birlikleri tarafından açılan tüfek ateşi sonucu tayyare isabet almıştır. Tayyarenin yere inişi sonrasında kanatlarından birinde üç kurşun deliği sayılmıştır. Böylece anılan tarihte dünyada ilk kez Osmanlı askerleri tarafından hava savunma görevi gerçekleştirilmiştir. Tayyarelerin isabet alması keşif faaliyetlerinin, yüksek irtifalardan yapılmasına yol açmıştır. Bu durum, hava keşif faaliyetlerinin güvenilirliğini tehlikeye sokmuştur. Çünkü yüksek irtifadan yapılan hava keşifleri, çalılık ve ağaçların birlik veya kuvvet olarak zannedilmesine etki etmiştir.[50]

28 Ekim 1911 tarihinde dünya tarihinde ilk kez bir tayyare, İtalyan savaş gemisine topçu tanzimi yaptırmıştır. Ancak, tayyare ile harp gemileri arasında telsiz gibi bir haberleşme aracı olmadığı için bu faaliyetten istenilen verim alınamamıştır. Bu görev daha sonra İtalyan balonları tarafından yapılacaktır.[51]

1 Kasım 1911'de ise bir başka İtalyan Tayyareci Teğmen Gavotti dünyada ilk defa biri Ayn Zara'ya, üçü de Tacura'ya olmak üzere yerden 800 metre yükseklikten bomba atmıştır. Bombalar tayyareden tayyareci tarafından, piminin dişiyle sökülmesi suretiyle aşağıya bırakılmıştır.[52] Havadan bomba atılması, zayiattan çok psikolojik anlamda panik yaratması nedeniyle etkili olmuştur.

İtalyanlar Trablusgarp Harbi başında umduklarının aksine kıyı bölgelerden iç bölgelere ilerleyememişlerdir. Bu durumun yaşanmasında bölgeye gönüllü giderek, yerli halkın örgütlenmesinde etkili olan Binbaşı Enver Bey ve Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey

---

[48] Bleriot XI Uçağı: Keşif ve eğitim uçağıdır. Beş adet iki kişilik keşif, üç adet tek kişilik Bleriot eğitim uçağı envantere girmiştir. İki kişilik uçaklara "Vatan", "Muavenet-i Milliye", Tarık Bin Ziyad", "Ertuğrul" ve "Edremit" isimleri verilmiştir. İki uçak harp öncesinde elden çıkmıştır. Tarık Bin Ziyad ve Edremit Bleriot'ları Kafkas Cephesi'nde bulunan III. Ordu'ya gönderilirken Ruslar tarafından içinde bulundukları gemi ile birlikte batırılmıştır. Ertuğrul isimli Bleriot ise Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a gelirken denize düşmüştür.

[49] Orhan Koloğlu, "İlk Havacılık Savaşı", **Tarih ve Toplum**, c.9, S.50, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.114.

[50] Kurter, c.I, s.59.

[51] Vagnini, **a.g.e.**, s.105.

[52] Koloğlu, **a.g.e.**, s.17.

(Atatürk) gibi genç subayların büyük bir etkisi olmuştur.[53] İtalyanlar bölgedeki başarısızlıklarını gizlemek için 5 Kasım 1911 tarihinde Trablusgarp ve Bingazi'nin ilhak edildiğini açıklamıştır.[54] Osmanlı Hükümeti İtalya'nın ilhak kararını 7 Kasım 1911 tarihinde 1856 Paris Antlaşması ve 1878 Berlin Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle protesto etmiştir.[55]

İtalyanların Trablusgarp'ta tayyare kullanması üzerine, bölgedeki kuvvetlerin Kumandanı olan Albay Neşet Bey tarafından 12 Kasım 1911 tarihinde İstanbul'a gönderilen bir telgrafla cephede tayyare kullanımının fayda sağlayacağı belirtilmiştir.[56] Böylece tayyare talebi resmen gündeme getirilmiştir.

Osmanlı Devleti tayyarelere Trablusgarp Harbi'nde ihtiyaç duymuş, Mahmut Şevket Paşa da havadan Trablusgarp'a ulaşmak amacıyla tayyare ve balon temini için yoğun bir çalışma yapmıştır. Bu kapsamda Berlin ve Paris Askerî Ataşelikleri aracılığıyla konunun araştırılması istenmiştir. Bunun üzerine Paris Askerî Ataşe Vekili Yüzbaşı Süleyman Tevfik Bey, 12 Aralık 1911 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; Trablusgarp'a gönderilmesi tasarlanan iki adet tek kişilik tayyarenin dört günde teslim olunacağını, tayyarelerde görev alacak yabancı tayyarecileri kişi başı beşer bin Frank maaş ve emredildiğinde hayatlarını tehlikeye atacakları için her uçuşta iki yüz Frank ilave ücret verilmek üzere anlaşıldığı bildirilmiştir.[57]

Aynı dönemde İtalyan hava faaliyetleri devam etmiştir. 15 Aralık 1911'de İtalyan Tayyareci Teğmen Roberti yaptığı hava keşfi sırasında yerden açılan topçu ateşi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu olay Osmanlı ordusunda bulunan topların kundağının dikey duruma getirilerek tayyare topu olarak kullanılması ile gerçekleştirilmiştir. Böylece dünya tarihinde ilk kez top, uçaksavar olarak kullanılmıştır.[58]

---

[53] Uçarol, **a.g.e.**, s.428.
[54] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Yıldız Esas Evrakı'na Ek Kâmil Paşa Evrakı** (Y.EE.KP), Dos.: 86/35, Sıra No.:3449, s.2.
[55] Mümtaz Onur Gürer, **İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s.120.
[56] Kural, **a.g.e.**, s.135.
[57] **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi** (ATASE), **Osmanlı İtalyan Harbi** (OİH), Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19; ATASE Arşivi, **OİH**, Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19-1.
[58] Vagnini, **a.g.e.**, s.105.

Osmanlı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa 2 Ocak 1912 tarihinde Tarblusgarp'a tayyare temini konusunda Paris'teki bir tayyare şirketinin İstanbul temsilcisi olan Maks Bahman ile bir yükümlülük anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; tayyare şirketi Trablusgarp'ta görev yapmak üzere iki tayyare, iki tayyareci, bir bakımcı personel ve tayyare yedek malzemesi ile yakıt vs. bulacaktır. Ayrıca, bu iki tayyaresi Tunus-Trablusgarp sınırından geçirerek, belli bir noktaya kadar nakledecektir. Osmanlı Devleti'nin sözleşmedeki hüküm ve talepleri yerine karşılanmadığı takdirde sözleşme iptal edilecektir.[59]

Trablusgarp Harbi devam ederken Osmanlı Hükümetinin bölgede kullanılmak üzere tayyare teminine yönelik talebi Paris Askeri Ataşeliğinden karşılık bulmuştur. Konu ile ilgili olarak 4 Ocak 1912 tarihinde Paris Askerî Ataşeliğinden gönderilen yazıda; Deperdussin Tayyare Fabrikası'nın kendilerine iki tayyare siparişi verilmesi durumunda, bu tayyareleri iki hafta içerisinde teslim edebilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca, bu tayyarelerle Trablusgarp'ta görev yapabilecek iki tayyareci bulunduğu, tayyarecilerle beraber görev yapacak tayyare makinistleri ile de anlaşıldığı ifade edilmiştir. Ancak, havacıların harcırahlarının Osmanlı Hükümetine ait olduğu, tayyarecilerin ve tayyarelerin Tunus üzerinden Trablusgarp'a geçecekleri, ancak bu girişimin riskler içerdiği beyan edilmiştir.[60]

Osmanlı Harbiye Nezareti 12 Ocak 1912 tarihinde Sadaret Makamı'na gönderdiği yazı ile tayyare ve tayyareci teminine yönelik tespit edilen miktarın bütçeden ödenmesini talep etmiştir.[61] Sadaret Makamı da Trablusgarp'ta kullanılacak iki tayyare için 721.400 kuruş ödeneceğini Maliye Nezaretine 15 Ocak 1912 tarihinde bildirmiştir. Ayrıca, Mösyö Ganis adlı bir Alman vatandaşının Osmanlı Hükümeti'ne hediye ettiği bir tayyaresi Tunus'a kadar kendisinin götüreceği ve yine kendisinin temin ettiği bir tayyareciye ödemeyi taahhüt etmiştir. Ancak tayyareciye ödenecek maaş ile Trablusgarp'taki diğer masrafları için 752.900 kuruşun Maliye Nezareti tarafından anılan kişiye ödenmesi

[59] Kurter, c.I, s.62.
[60] Kural, **a.g.e.**, s.140.
[61] BOA, **BEO**, 3990.299231.002.

istenmiştir.[62] Maliye Nezareti, sadaret makamının talebini inceleyerek ödeneğin çıkarılmasını onaylamıştır.[63]

Aynı dönemde İtalyanlar yerli halkın Osmanlı Devleti'ni desteklemesini engellemek amacı ile dünyada ilk kez tayyarelerden bildiri atmak suretiyle keşif ve bombardıman görevinin yanında tayyareler ile psikolojik harbin ilk örneklerini vermiştir.[64]

31 Ocak 1912 tarihinde Yüzbaşı Carlo Montu yerden açılan ateşle yaralanarak, yerden atılan silahla yaralanan ilk kişi olmuştur.[65] 10 Mart 1912 tarihinde İtalyanlar P2 ve P3 güdümlü balonları ile Osmanlı mevzilerini bombalamıştır. Aynı tarihte İlk keşif uçuşunu yapan Piazza, bu kez tarihte ilk keşif fotoğrafını çekerek yine bir başka ilki gerçekleştirmiştir. Tayyareci Yüzbaşı Piazza 13 Mart 1912 tarihinde yaptığı uçuş sırasında yerden açılan ateş sonucu yaralanmıştır.[66]

İtalyanlar, Tarblusgarp'taki direniş sebebiyle iç bölgelere ilerleyemeyince Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak amacı ile 18 Nisan 1912 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı bombalamış, ardından da Rodos ve On İki Ada'yı işgal etmiştir.[67]

Osmanlı Hükümeti, Trablusgarp'ta tayyare ve balon kullanabilmek amacı ile Kurmay Yarbay Süreyya Bey'i (İlmen) 15 Mayıs 1912 tarihinde Avrupa'ya göndermiştir. Süreyya Bey; tayyare ve mühimmat temini için çalışmalar yapmıştır. Hatta Fransa'dan temin edilen tayyare ve havacılar Cezayir'deki Biskra'ya kadar götürülmesine rağmen, tayyareci ve makinistlerin daha ileri gitmek istememesi ve Fransa Hükümetinin iki tayyareye el koyması nedeniyle girişimlerinden sonuç alamamıştır. Böylece Trablusgarp'ta tayyare ve balon kullanmak mümkün olmamıştır.[68]

25 Ağustos 1912 tarihinde İtalyan Tayyareci Teğmen Piero Manzini, bir hava keşfi sırasında tayyaresi ile denize düşerek hayatını kaybetmiştir. Böylece dünya havacılık tarihinde harpte hayatını kaybeden ilk tayyareci olarak tarihe geçmiştir. 10 Eylül 1912

---

[62] BOA, **BEO**, 3990.299243.001; BOA, **BEO**, 3990.299231.001.
[63] BOA, **BEO**, 3990.299231.003.
[64] BOA, **BEO**, 4061-304507-01; BOA, **BEO**, 4061-304507-02.
[65] Koloğlu, **a.g.e.**, s.23.
[66] Süleyman Beyoğlu, "Türk Havacılığının Doğuş Yılları", **Havacılık Tarihi Sempozyumu 13/14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2015, s.5.
[67] Bayur, **a.g.e.**, s.126.
[68] Kurter, c.1, ss.67-68.

tarihinde ise, Nieuport marka bir İtalyan tayyaresi arızalanarak Osmanlı hatları gerisine iniş yapmak zorunda kalmıştır. Tayyarenin tayyarecisi Ricardo Moizo ve onun kullandığı tayyare Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir. İtalyan tayyareci, Dünya tarihinde esir alınan ilk tayyareci olarak tarihe geçmiştir.[69] 6 Ekim 1912 tarihinde Moizo'nun, İtalyanların elinde esir bulunan bir Osmanlı subayı ile değiştirilmesi için konu padişah V. Mehmet Reşad'a arz edilmiştir.[70]

Bu dönemde Balkanlarda harp çıkma ihtimali üzerine, Osmanlı Devleti İtalya ile barış yapmak zorunda kalmıştır. Neticede 1912 yılı Ekim ayında İtalya ile anlaşma yapılarak harbe son verilmiştir. Yapılan antlaşma ile Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara bırakılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprağını da kaybetmiştir.[71]

İtalyanlar Trablusgarp Harbi boyunca yüzlerce bomba atmış ve toplam 712 uçuş görevi gerçekleştirerek, ilk kez tayyaresi savaş aracı olarak kullanmıştır. Böylece dünya savaş tarihinde önemli bir başlangıca imza atmıştır.[72]

1.2. Balkan Harbi'nde Osmanlı Havacılığı

Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak hedefi doğrultusunda harekete geçmesi ile Balkan Harbi başlamıştır. Harbin başlamasında; Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı ve Rusya'nın izlediği Panslavizm politikası etkili olmuştur. Avrupalı devletlerin bölgedeki çıkarları ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askerî durumu savaşın çıkmasındaki diğer etkenler olmuştur. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Harbi'ndeki zayıf durumu, Balkanlı devletlerin bu süreçten cesaret alarak harbi başlatmasına etki etmiştir.[73] Neticede, Balkan ittifakına mensup Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilanı ile Balkan Harbi başlamıştır.[74] Karadağ'ın ardından 17 Ekim 1912 tarihinde Bulgaristan ve Sırbistan, 19 Ekim 1912

---

[69] Kansu vd., c.1, s.122.
[70] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (BOA), İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH), 10.26.01; BOA, **İ.MBH**, 10.26.02.
[71] Mehmet Maksudoğlu, **Osmanlı Tarihi 1289-1922**, Elif Yayınları, İstanbul, 2003, s.465.
[72] Vagnini, **a.g.e.**, s.109.
[73] Uçarol, **a.g.e.**, ss.356-364.
[74] Muzaffer Tufan, "Sırp Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı", **90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri**, Lüleburgaz Kültür Yayınları, Lüleburgaz, 2004, s.39.

tarihinde de Yunanistan harp ilan etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de ilgili devletlere ayrı ayrı harp ilanında bulunmuştur.[75]

Harbin başında Osmanlı ordusu Rumeli'de Bulgarlara karşı savaşan Doğu (Şark) Ordusu ve Makedonya ve Arnavutluk'ta Sırp, Yunan ve Karadağlılara karşı savaşan Batı (Garp) Ordusu olarak teşkilatlanmıştır.[76]

Balkan Harbi başladığında Osmanlı Devleti'nin bölgede 450.000 kişiden oluşan bir askeri gücü bulunmaktadır.[77] Osmanlı kara ordusu yanında, bölgede hava gücü de görevlendirilmiştir. Harp bölgesinde Osmanlı Devleti; iki Deperdussin, bir Bleriot, üç REP, iki Bristol, iki Harlan tayyaresi şeklinde yer almıştır. Harbin devam ettiği süre içerisinde bir Bleriot, iki Mars, bir Deperdussin, üç REP tayyaresinin tedariki yapılmıştır. Kurmay Yarbay Süreyya (İlmen) Bey tarafından sipariş edilen iki Bristol tayyaresi belirtilen tarihe kadar yetişemediğinden iptal edilmiş, 7'nci REP tayyaresine ise sevki esnasında Sırplar tarafından el konulmuştur.[78] Ayrıca, bu tayyarelere ilave olarak, Almanya'dan temin edilen ve 1912 yılında Edirne'ye getirilen Parseval model bir sabit model balon envantere katılmış olmasına karşın, tam olarak faal hale getirilememiştir.[79] Osmanlı Devleti harbin başında Harbiye Nezareti aracılığı ile Edirne'deki sabit balonun kullanılabilmesi için gaz temin etmek amacı ile girişimlerde bulunmuştur.[80] Dönemin yazışmalarına bakıldığında balonu bir defalığına şişirmeye gaz kaldığı dile getirilmiştir.[81] Osmanlı hava gücüne karşılık Bulgarların on, Sırpların 5-6, Yunanlıların altı tayyaresi bulunmaktadır.[82]

Balkan Harbi başladığı sırada Osmanlı ordusunda on altı tayyareci bulunmaktadır. Bunlardan büyük çoğunluğu uçuş eğitimini tam olarak tamamlayamadığından uçuşa

---

[75] Yücel Aktar, "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbine Etkileri", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.125.
[76] Zafer Toprak, "Cihan Harbinin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih**, S.104, Ağustos 2002, s.48.
[77] Leon Troçki, **Balkan Savaşları**, Arba Yayınları, Çev.: Tansel Güney, İstanbul, 1995, s.166.
[78] Ole Nikolajsen, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aviation Society, Netherlands, 2005, s.7; Kansu vd., c.1, s.129.
[79] Gaye İnan, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005, s.24.
[80] ATASE Arşivi, **Balkan Harbi Kataloğu** (BHK), Kls.: 111, Dos.: 10, Fih.: 4-5.
[81] ATASE Arşivi, **BHK**, Kls.: 111, Dos.: 10, Fih.: 3-5.
[82] Necdet Hayta, **Balkan Savaşlarında Edirne**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010, s.21; Kürşad Karacagil, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nde Havacılık Faaliyetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2012, S.200, ss.77-79.

elverişli değillerdir. Uçuşa hazır tayyare sayısı altı kişidir. Tayyareci açığını kapatmak için Almanya'dan kiralanan; Tayyareci Reinhold Jahnhow ve Adolf Rentzel adlı iki tayyareci ile iki makinist Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Alman Tayyareci Reinhold Jahnhow 13 Ağustos 1912 tarihinde Padişah V. Mehmet Reşad tarafından Üsteğmen rütbesi ile görevlendirilmiştir.[83] Ayrıca, Paris Büyükelçiliği tarafından üç yabancı tayyare ile üç yabancı makinist kiralanarak, bu kişilerle 2 Ekim 1912 tarihinde bir sözleşme yapılmış ve ilgili şahıslar 10 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'a gönderilmiştir.[84]

Böylece Osmanlı Devleti Balkan Harbi'ne, altı Osmanlı ve beş yabancı tayyareci ile ikisi Alman, üçü Fransız olmak üzere toplam beş tayyare bakım makinisti ile girmiştir.[85]

8 Ekim 1912 tarihinde Balkan Harbi başlarken Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti tarafından Kıtaatı Fenniye Müfettişliğine gönderilen bir yazı ile cephe hattında kullanılmak üzere üç tayyare müfrezesi hazırlanması istenmiştir. Bu emirle, iki tayyarelik bir müfrezenin Rumeli'deki Batı Ordusu'nda, iki tayyarelik bir müfrezenin de Doğu Ordusu emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, iki tayyarelik bir müfrezenin de Edirne Kalesi'nde görevlendirilmek üzere gönderilmesi aynı emirle talep edilmiştir.[86]

Birinci Balkan Harbi'nde, iklim koşulları ve ani gelişen düşman ilerleyişi karşısında Osmanlı Devleti'nin Şark Ordusu tayyarelerden istifade edememiştir. Bulgarların kaçmak üzere olduğu bir zamanda Osmanlı ordusunun geri çekilmesi, Bulgarlara fırsat vermiştir. Geri çekilmenin yapıldığı zamanda istenen hava keşifleri yapılamamıştır.[87]

Garp Ordusu'nda tayyareler keşif maksadıyla kullanılmıştır. Yunan ordusunun Selanik'e yaklaşması ile geri çekilme başlamış ve burada bulunan iki tayyare yakılmak suretiyle düşmanın eline geçmesi önlenmiştir. Mahsenizade Adil Bey'in evinde saklanan Fesa, Nuri ve Fethi Beyler daha sonra gizlice İstanbul'a dönmüştür. Tayyareci Abdullah ise Yunanlılara esir düşmüştür. Yunanlılar Yanya Savunması'nda tayyarelerden keşif

[83] BOA, **BEO**, 4072.305381.001.
[84] ATASE Arşivi, **BHK**, Kls.: 226, Dos.: 145, Fih.: 1-12.
[85] Kansu vd., c.1, s.129.
[86] Kural, **a.g.e.**, s.244.
[87] Kurter, c.I, ss.125-135.

maksatlı yararlanmışlardır. Edirne Müstahkem Mevkii'ne tayyare gönderilmesi için pek çok girişim yapılmasına karşın sonuç alınamamıştır.[88]

29 Kasım 1912 tarihinde Osmanlı ordusunda tayyareyle ilk uzun mesafeli keşif uçuşu gerçekleştirilmiştir. Bu uçuş Selanik'ten dönen Tayyareci Teğmen Nuri Efendi tarafından yapılmıştır. Nuri Efendi; REP model tayyaresi ile bir saat otuz iki dakika süren keşfi sırasında; Çatalca şehrinin durumunu muhafaza ettiği, şehrin batısında bulunan tepelerde birçok sahra istihkâmının bulunduğu, Büyük çekmece ile çatalca arasındaki vadi ve tepeciklerde düşmandan eser bulunmadığı, Terkos civarı orman ile kaplı olduğundan, Belgrad ormanlarından itibaren Istıranca sırtlarına kadar olan bölgenin sisli ile kaplı olmasından hiçbir şey görünmediği belirtilmiştir.[89] Yapılan bu keşif Osmanlı tarihinde uzun süreli ilk hava harp keşif görevi olması yönüyle ön plan çıkmış ve Başkumandanlık Vekâleti tarafından önemi ifade edilerek Nuri Bey takdir edilmiştir.[90]

Balon kullanılması gaz yokluğu nedeniyle gerçekleştirilememiştir. İstanbul Yeşilköy'de bulunan tayyarelerin 210 kilometre olan Edirne'ye gidip gelmeleri oldukça zor olacaktı. Osmanlı tayyarecilerin uzun mesafe uçuş tecrübeleri yoktu. Yabancı tayyareciler da değişik gerekçelerle bu teklifi kabul etmemiştir. Bulgarlar ise Edirne üzerinde sık sık uçarak, sabit balon kullanmıştır. Tayyareler ile beyanname atma, bombalama ve keşif görevi yapmışlardır. 3 Aralık 1912'de Balkan devletleri ile Osmanlı arasında ateşkes barış görüşmeleri başlamıştır.[91]

Ateşkes görüşmelerinin 3 Şubat 1913 tarihinde kesilmesi üzerine yeniden savaş başlamıştır. Bu sırada ateşkesin bitmesine bir gün kala Bulgarlar sabit balonları ile hava keşif faaliyetinde bulunmuşlardır. Ayrıca, 5 Şubat 1913 tarihinde bir Bulgar tayyaresi Edirne üzerinde uçarak, beyanname atmış ve Selimiye Camii üzerine isabet etmeyen bir bomba atmıştır.[92] 6 Şubat 1913'te başlayan Osmanlı taarruzu sonucunda Bulgar kuvvetleri Çatalca'dan batıya doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada bir Osmanlı tayyaresi

---

[88] Aydar, **a.g.e.**, s.27.
[89] ATASE Arşivi, **BHK**, Kls.: 174, Dos.: 69, Fih.: 1.
[90] ATASE Arşivi, **BHK**, Kls.: 178, Dos.: 89, Fih.: 10-14.
[91] Kansu vd., c.1, s.132.
[92] Kural, **a.g.e.**, s.251.

Çatalca üzerinden Arnavutköy'e doğru bir keşif uçuşu yaparak, Bulgar mevzi ve istihkâmlarının durumunu belirlemiştir.[93]

Şubat 1913 tarihinde Tayyareci Üsteğmen Fethi Bey ile 10'uncu Kolordu Harekât Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Sedat (Doğruer) Bey Osmanlı isimli Deperdussin model tayyare ile 800 metre irtifadan Bulgar birlikleri üzerinde keşif faaliyetinde bulunmuştur. Bu keşif faaliyeti Osmanlı ordusunda bir rasıt eşliğinde gerçekleştirilen ilk uçuş olma özelliğine sahiptir.[94]

Bu sırada cephe hattında görev yapan Osmanlı tayyarelerine yanlışlıkla Osmanlı kuvvetleri tarafından ateş açılması üzerine, benzeri olayların önlenmesi için 6 Mart 1913'te tayyareler için özel bir işaret kabul edilmiştir. Buna göre, kanat alt yüzeyinin gövdeye yakın kısmına portakala çalan kırmızı boya zemini üzerine ay ve beş köşeli yıldız işaretinin yapılmasına karar verilmiştir.[95]

Avrupalı devletlerin araya girmesi ile 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşması imzalanmıştır.[96] Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti; Gelibolu Yarımadası hariç Midye-Enes hattının batısında kalan tüm topraklarını Balkan devletlerine bırakmıştır. Ayrıca, Selanik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a; Orta ve Kuzey Makedonya Sırbistan'a; Kavala, Dedeağaç ve Edirne ile bütün Rumeli Bulgaristan'a verilmiştir. Bulgaristan tüm Rumeli'yi alarak Ege Denizi'ne kıyıdaş bir devlet haline gelmiştir.[97]

Birinci Balkan Harbi sırasında envanterdeki dört tayyare elden çıkmıştır. Ancak, Osmanlı tarihinin ilk hava harp görevleri Birinci Balkan Harbi sırasında icra edilmiştir.[98]

Birinci Balkan Harbi'ndeki yenilgiden hükümeti sorumlu tutan İttihat ve Terakki Fırkası yaptığı Bab-ı Ali Baskını ile yönetime tamamen hâkim olmuştur. Sultan Mehmet

---

[93] Çelik, **a.g.t.**, s.58.
[94] Orhan Aydar, "İlk Keşif Uçuşu Nasıl Yapılmıştı", **Havacılık ve Spor Dergisi**, 1950, ss.4-5.
[95] Kural, **a.g.e.**, s.268.
[96] Hayta, **a.g.e.**, s.101.
[97] Armaoğlu, **a.g.e.**, s.343.
[98] Karacagil, **a.g.e.**, s.118.

Reşat, bu olaydan sonra Mahmut Şevket Paşa'ya sadrazamlık ile beraber Harbiye Nazırlığı görevini vermiştir.[99]

Mahmut Şevket Paşa yeniden Harbiye Nazırı olduktan sonra Kurmay Albay Süreyya Bey'i, havacılık faaliyetleri ile ilgilenmesi için Kıtaatı Fenniye ve Mevaki-i Müstahkeme Müfettişliğindeki görevine tekrar iade etmiştir.[100] Kurmay Albay Süreyya Bey'in havacılık işlerine görevlendirilmesi üzerine, ordu emrine atanan cephe hattındaki tayyareci subaylar geri çağrılmış, takiben Gelibolu cephesine yeni bir tayyare müfrezesi gönderilmiştir.[101] Gelibolu'ya gönderilen tayyare, şiddetli bir kar fırtınası sırasında hasar görünce, orada rasıt olarak istihdam edilen Alman Yüzbaşı Birkner hizmetine artık gerek olmadığı gerekçesiyle ülkesine gönderilmiştir.[102]

Balkan ülkelerinin Osmanlı'dan kalan toprakları aralarında paylaşamaması üzerine İkinci Balkan Harbi başlamıştır. Bulgarların oldukça fazla toprak elde etmesinden rahatsız olan Sırplar ile Yunanlılar, Bulgaristan'a saldırmıştır. Bulgaristan'dan Dobruca bölgesini isteyen Romanya da harbe dâhil olarak Bulgarlara saldırmıştır. Osmanlı Devleti de şartların uygun olduğunu görerek 13 Temmuz 1913'te ileri harekâta başlamıştır.[103]

Bu harekâtta havacılardan yararlanılması kararlaştırılmıştır. Harekâta iştirak edecek Yeşilköy Tayyare Mektebi'nin 3 faal tayyaresi olup diğer tayyareler ise gayri faal durumdadır. Bunlar Bleriot, Mars ve REP tayyareleridir. İkinci Balkan Harbi'ndeki harekâta katılan tayyareciler; Fesa, Nuri, Salim, Fazıl ve Fethi Beylerdir.[104] Tayyareler 18 Temmuz 1913 tarihinde, Yeşilköy'den, Çorlu'ya intikal etmiştir. 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne, Bulgarlardan kurtarılmıştır. Bu günlerde bir tayyare gönderilerek halka moral vermek amacıyla Edirne üzerinde gösteri uçuşları yaptırılmıştır. Harbin sona erdiği

---

[99] Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi** Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, 1993, ss.24-29.
[100] Aydar, **a.g.e.**, s.38.
[101] Edward J.Erickson, **Büyük Hezimet Balkan Harplerinde Osmanlı Ordusu**, Çev.: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013, s.453.
[102] Kural, **a.g.e.**, s.243.
[103] Cemil Öztürk, **Türk İnkılap Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, İstanbul, 2009, s.79.
[104] Aydar, **a.g.e.**, s.117.

29 Eylül 1913 tarihine kadar Edirne-Kırklareli ve civarında keşif faaliyeti aralıksız yapılmıştır.[105]

10 Ağustos 1913'te Fethi Bey ve rasıdı Kemal, Meriç nehrine düşmüş, tayyare büyük kırıma uğramış, tayyareci ve rasıt küçük yaralarla kurtulmuştur.[106] 22 Eylül 1913'te de Nuri Bey rasıdı Sadık Efendi ile birlikte Meriç nehri üzerine zorunlu iniş yapmak zorunda kalmıştır. Tayyare onarılmış ve tekrar faal hale getirilmiştir.[107]

Osmanlı ordusunun ileri harekâtı ile Edirne ve Kırklareli kurtarılmıştır. Bu harekâtta havacılar yaptıkları keşiflerle Osmanlı ordusuna bilgi desteği sağlamışlardır. Diğer yandan hizmete alınan yabancı tayyareciler ve teknik personel ayrıldığından hava harekâtı tamamen Osmanlı personelden oluşan ekip tarafından icra edilmiştir. Osmanlı tayyarecilerinin kendi başlarına bir harpte görev yapacaklarının ortaya konması ve Osmanlı hava gücünün dikkate değer bir kuvvet olmaya başladığı İkinci Balkan Harbi'nde icra edilen hava görevleri ile ortaya çıkmıştır.

İkinci Balkan Harbi'nden sonra Balkanlı devletler kendi aralarında Bükreş Antlaşması'nı imzalamıştır.[108] Osmanlı Devleti de sınırdaş olduğu Bulgaristan ile İstanbul, Yunanistan ile de Atina Anlaşmaları'nı imzalayarak batı sınırını belirlemiştir. Osmanlı Devleti ayrıca Sırbistan ile de İstanbul Anlaşması'nı imzalayacaktır. Bu anlaşmalarla Balkanlarda kalan Türklerin hakları güvence altına alınmıştır.[109]

İkinci Balkan Harbi devam ederken 11 Haziran 1913 tarihinde Osmanlı Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın kurucusu olan, dönemin sadrazamı Mahmut Şevket Paşa, bir suikaste kurban gitmiştir. Havacılığın temellerinin atılmasında önemli bir yeri ve önemi olan bu şahsiyetin böyle elim bir olay sonucu hayatını kaybetmesi Osmanlı siyasal hayatına olumsuz yansımıştır.[110]

---

[105] F.Rezzan Ünalp, "Balkan Savaşı Döneminde Türk Havacılığı", **Havacılık Tarihi Sempozyumu 13/14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2012, s.20.
[106] ATASE Arşivi, Kol.: **BHK**, Kls.: 177, Dos.: 83, Fih.: 6-32; ATASE Arşivi, Kol.: **BHK**, Kls.: 177, Dos.: 83, Fih.: 6-34.
[107] ATASE Arşivi, Kol.: **BHK**, Kls.: 178, Dos.: 89, Fih.: 2-18.
[108] Bayur, **a.g.e.**, s.463.
[109] Uçarol, **a.g.e.**, ss.370-375.
[110] **Filo Tarihçeleri**, ss.17-18.

1.3. Birinci Dünya Harbi Başında Dünyada Havacılık

Birinci Dünya Harbi başlarken havacılık teknolojisi hızlı bir değişim yaşamıştır. Ahşaptan üretim yapılan tayyareler zamanla metal aksamlı tayyarelerle yer değiştirmiştir. Ayrıca, motor teknolojisindeki ilerleme ile birlikte havada daha uzun süreli kalan tayyareler üretilmeye başlanmıştır. Bunun yanında tayyarelere monte edilen makineli tüfekler, harekât etkinliğinin artması sağlanmıştır.

Birinci Dünya Harbi'ne kadar daha çok keşif maksatlı kullanılan tayyareler, bu harple birlikte taktik strateji içerisinde yer bulmaya başlamıştır. Bu durum tayyarelerin çok yönlü kullanılmasına ve etkili bir savaş aracı haline gelmesine neden olmuştur. Havacılık alanındaki bu değişim ve dönüşüm dünyadaki devletlerin ordularında, personel eğitiminden, lojistik sistemine; harekât görevlerinden, teşkilat yapılanmasına kadar birçok alanda yenileşmeyi beraberinde getirmiştir. Havacılık alanındaki bu süreç dünyadaki birçok ülkede farklı şekillerde yer bulmuş ve savaşın seyrine dolaylı da olsa etki etmiştir.

Dünyada tayyarenin ilk icadından itibaren havacılıktaki gelişmeleri yakından takip eden Fransa'nın dördü sömürge topraklarında konuşlu olmak üzere sekizer tayyareden teşkil edilmiş 27 filosu vardır. Bu filolarda 216'sı askerî, 200'ü eğitim olmak üzere toplam 416 tayyaresi bulunmaktadır.[111] Fransa harp boyunca 51.040 tayyare ve 92.594 tayyare motoru üretmiştir. Ayrıca, harp süresince 16.000 tayyareci yetiştirmiştir. Fransızlar savaş başında 27 olan tayyare filosunu savaşın sonunda 321'e çıkarmıştır.[112] Ayrıca Fransızların tayyare boyunca farklı cephelerde 40 kabili sevk balon ile 100 sabit keşif balonları görev yapmıştır.[113]

Royal Flying Corps olarak adlandırılan İngiliz Kraliyet Hava Kolordusu Birinci Dünya Harbi başladığında 1914 yılında, on ikişer tayyareden oluşan yedi filo hâlinde tertiplenmiş ve toplam 84 tayyare olmak üzere faaliyete geçmiştir.[114] Aynı dönemde Kraliyet Donanma Hava Servisinin elinde 39 kara, 52 deniz tayyaresi ve 7 tane de tayyare

---

[111] Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, **Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.30.
[112] Kansu vd., c.1, s.166.
[113] Kenneth Munson, **Aircraft Of World War I**, Ian Allan, London, s.12.
[114] Kapucu, **a.g.t.**, s.18.

gemisi görev yapmıştır.[115] Harp boyunca İngiliz hava sanayii toplam 55.093 tayyare ve 41.034 tayyare motoru üretmiştir.[116]

Çarlık Rus ordusu Birinci Dünya Harbi sırasında on beş filo hâlinde düzenlenmiş, toplam 190 tayyareden oluşan bir hava gücü oluşturmuştur. Dönem içinde Rus hava harp sanayii dışa bağımlı bir özelliğe sahiptir ve tayyareleri genelde Fransız yapımıdır.[117] Rusya, Fransız tayyarelerini doğrudan satın alarak ya da lisans altında ülkede üreterek kullanmıştır. Rusların harpte kendilerine özgü bir tayyareleri olmamakla beraber sadece dört motorlu büyük bir bombardıman tayyaresi olan Ilia Mourometz kayda değer niteliktedir. Tayyare Mühendisi Grigorovich'in tasarımı olan deniz tayyareleri da nitelikli modeller olarak ön plana çıkmıştır. Ruslar, ilgili tayyareleri Karadeniz ve Baltık çevresinde kullanmışlardır.[118]

Birinci Dünya Harbi başında İtalya'nın hava harp sanayii gelişme evresindedir. Bu yüzden tayyare ihtiyacı daha çok Fransa aracılığı ile sağlanmıştır. İtalya, zamanla kendine özgü tayyare model ve tipleri geliştirerek hava sanayii alanında etkili olmaya başlamıştır. Harp başlarken İtalya'nın seksen dört tayyaresi, yedi tayyarelik on iki filo hâlinde teşkilatlanmış ve cephelerde kullanılmıştır.[119]

Harbin ilk yıllarında Alman Hava Kuvvetleri, altışar tayyareden oluşan filolar hâlinde teşkilatlanmıştır. Ayrıca, otuz üç sahra filosu ve dörder tayyarelik sekiz müstahkem mevkii filosu oluşturmuştur. Bu filolarda toplam 258 tayyareden oluşan bir kuvvet teşkil edilmiştir. Birinci Dünya Harbi boyunca Alman hava harp sanayii; 48.537 tayyare ve 42.100 motor imal etmiştir. Harbin sonunda Alman Hava Kuvvetlerinin 325 tayyare bölüğünde, 5.000 tayyaresi vardır.[120]

Birinci Dünya Harbi'nin başında Avusturya-Macaristan ordusunun yetmiş tayyaresi ve seksen beş eğitimli tayyarecisi vardır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun

---

[115] Robert F. Grattan, **The Origins Of Air War, The Development Of Military Air Strategy in World War 1**, Tauris Academic Studies, London, 2009, s.11.
[116] Çelik, **a.g.t.**, s.82.
[117] John H. Morrow, **The Great War In The Air Military Aviation from 1909 to 1921**, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2009, s.47.
[118] Kurter, c.II, s.37.
[119] Çelik, **a.g.t.**, s.82.
[120] Michael Howard, **Yüzüncü Yıl Dönümünde Birinci Dünya Savaşı**, Çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2014, s.134.

havacılık endüstrisi zayıftır. Bu nedenle envanterindeki tayyareler genelde Fransız yapımıdır.[121] Harp sırasında orduda bulunan Fransız yapımı tayyareler, Alman yapımı tayyareler ile değiştirilmiştir. Zayıf hava sanayiine rağmen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu harp boyunca 5.431 tayyare ve 4.346 adet motor üretmiştir.[122]

1.4. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılığı

Birinci Dünya Harbi öncesinde Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya üç adet tayyare sipariş edilmiştir. Ancak Fransa'ya parası peşin ödenen üç adet deniz tayyaresi, Almanya yanında harbe girdiği için Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemiştir.[123]

Bu sırada Osmanlı ordusunun envanterinde toplam on bir adet tayyare ile az sayıda tayyareci bulunmaktadır. Bu tayyarelerden da sadece altı tanesi faal bir durumdadır. Osmanlı Devleti, savaş sırasında Almanya'dan aldığı destekle 450 kadar tayyaresi envanterine katarak, 1.500 Alman havacı personel ile cephelerde faaliyet göstermiştir.[124]

Birinci Dünya Harbi'nin başında alınan seferberlik kararı üzerine, iki Bleriot tayyaresi Doğu (Kafkas) Cephesi; bir adet Nieuport tayyaresi Çanakkale Müstahkem Mevkii Kumandanlığı; bir tane Rumpler tayyaresi Doğu (Kafkas) Cephesi emrinde görevlendirilmiştir.[125]

Birinci Dünya Harbi başladıktan sonra Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yapılan görüşmeler sonucunda havacılık konusunda işbirliği kararı alınmıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti tarafından tayyare talebi yanında, uzman bir havacının orduda görev yapması konusu da gündeme getirilmiştir. Neticede bu istek Alman makamları tarafından uygun görülerek, Fransa cephesinde yaptığı başarılı uçuşlarla ön plana çıkan Alman Tayyareci Üsteğmen Serno'nun Osmanlı ordusunda görev yapması kararlaştırılmıştır. Üsteğmen Serno'ya Osmanlı havacı personeli yetiştirmek ve Osmanlı ordusuna havacılık işlerinde danışmanlık etmek görevi verilmiştir.[126] Bu kapsamda Üsteğmen Serno, 3 Ocak 1915 tarihinde Padişah onayı ile Osmanlı ordusunda rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek

---

[121] Kansu vd., c.1, s.166.
[122] Kurter, c.II, s.39.
[123] BOA, **BEO**, 4308.323043.02; BOA, **BEO,** 4308.323043.01; BOA, **BEO**, 4319.323869.001.
[124] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.42-48.
[125] Kansu vd., c.1, s.172.
[126] Kurter, c.II, s.74.

Tayyare Mektebi Müdürü olarak görevlendirilmiştir.[127] Süvari Üsteğmeni Şakir Fevzi Bey (Fevzioğlu), Yüzbaşı Serno'nun yardımcılığına getirilmiştir.[128]

Aynı dönemde alınan kararla 1915 yılı sona ermeden Başkumandanlık Vekâletinin altında 13'üncü Sahra Seyri Havaiye Şubesi kurularak havacılık faaliyetleri bu şubeye verilmiştir. Kurulan bu şubenin başına da Alman Yüzbaşı Serno getirilmiştir. 13'üncü Sahra Seyri Havaiye Şubesi'nin adı 23 Kasım 1915 tarihinde yapılan değişiklikle Umur-u Havaiye Müfettişliği olmuştur. 1916 yılında Umur-u Havaiye Müfettişliğinden ayrı olarak Harbiye Nezareti Piyade Şubesi içerisinde ikmal ve tedarik işlerini yürütmek amacı ile Dokuzuncu Umuru Havaiye Şubesi oluşturulmuştur.[129]

Binbaşı Serno, harbin sonuna kadar Osmanlı Hava Kuvvetlerinin başında kalmış, Alman Başkumandanlık Karargâhı ile yaptığı görüşmelerde, Osmanlı Hava Kuvvetlerinin tayyare, personel ve yedek malzeme taleplerini iletmiş, bunların temini için çalışmıştır. Binbaşı Serno'nun çalışmaları sonucu 28 Temmuz 1918 tarihinde Umur-u Havaiye Müfettişliği ismi Kuva-yı Havaiye Müfettişliği olarak değiştirilmiştir.[130]

Birinci Dünya Harbi'ni Osmanlı Devleti adına 30 Ekim 1918 tarihinde bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile İstanbul fiilen işgal edilmiş ve Yeşilköy Tayyare Mektebi de İtilaf devletlerinin kontrolü altına girmiştir.[131] Tayyare Mektebinin işgalinden sonra burada bulunan tayyareler Maltepe Tayyare İstasyonuna taşınmıştır. Maltepe Tayyare İstasyonundaki havacıların, eldeki tayyarelerle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) önderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketine katılma girişimi Haziran 1920'de buranın da işgal edilmesine yol açmıştır.[132] Bu sırada Osmanlı Harbiye Nezaretinin aldığı karar ile Osmanlı havacılığı sona ermiştir.[133]

---

[127] BOA **BEO,** 4330.324700.
[128] Kurter, c.II, s.82.
[129] Kurt vd., **a.g.e.**, s.17.
[130] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 41.
[131] ATASE Arşivi, Kutu: 215, Gömlek: 8, Belge No: 1.
[132] ATASE Arşivi, Kutu: 500, Gömlek: 88, Belge No: 1.
[133] ATASE Arşivi, Kutu: 550, Gömlek: 53, Belge No: 1.

Osmanlı Deniz Havacılığı

Osmanlı deniz havacılığına ait ilk bilgiler Osmanlı Ordusu Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliğinde askeri danışman olarak görevli olan Prusyalı Yarbay Muth tarafından 25 Ocak 1912 tarihinde kaleme alınan rapora dayanmaktadır. Bu raporda: Osmanlı Hükümeti bir tayyare mektebi açmaya karar verirse yalnızca kara subaylarının eğitimi ile yetinmeyip aynı zamanda deniz subaylarının da yetiştirileceği deniz uçuş okulu açılmasını tavsiye etmiştir.[134]

Deniz tayyaresi alımı yönünde ilk girişim Osmanlı askerî havacılığının gelişmesinde büyük emeği olan Kurmay Albay Süreyya Bey'in (İlmen) 3 Kasım 1913 tarihinde ilk kez bir deniz uçağı alımı konusundaki girişimi ile olmuştur. Ancak bu girişim, Birinci Dünya Harbi başlayınca Fransız Hükümeti'nin sipariş edilen deniz uçaklarından üçüne el koymasıyla sonuçsuz kalmıştır.[135]

Aynı yıllarda diğer ülkelerden de, Osmanlı Hükümeti'ne deniz uçağı satış teklifleri gelmiştir. 9 Eylül 1913'te Amerikalı havacı ve uçak yapımcısı Glen L.Curtiss Harbiye Nezareti'ne bir mektup yollayarak, deniz uçağı satma isteğini bildirmiştir. Türkiye'ye ilk deniz uçağı 1914 yılı Nisan ayında Amerikan pilot John Dale Cooper'un, Curtiss model uçak satmak amacıyla, İstanbul'a bir Curtiss F-2 tipi deniz uçağı getirmesi ile gündeme gelmiştir. Bu uçak Bahriye Nazırı tarafından incelenmek üzere Deniz Yüzbaşı Necmettin başkanlığında; Deniz Yüzbaşı Savmi, Deniz Yüzbaşı Hüseyin ve Deniz Yüzbaşı İhsan ile karacı pilot subaylardan oluşan bir komisyon kurulmuştur.

14 Haziran 1914'te Cooper ve Rasıt koltuğunda Deniz Yüzbaşı Savmi tayyaresi denemek ve Donanma Cemiyeti yararına bağış toplamak maksadıyla Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın himayesinde bir gösteri uçuşu yapmıştır. Tayyare saat 15.00'te Küçükçekmece önünden havalanmış, Marmara Denizi'ni aşarak Kadıköy rıhtımı önünde denize inmiştir. Sonra aynı uçakla, Alman Sefaretinden Kont Kolonetz, sonra Bahriye'den İhsan Hakkı, Damat Selâhattin ve Damat Mecit Beyefendiler, gazeteci Necati ve Bahriyeli Yüzbaşı

[134] "Türk Deniz Havacılığının 100 Yılı 1914-2014", **Savunma ve Havacılık**, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, Haziran 2014, ss.6-29.
[135] BOA, **BEO**, 4319.323869.001, BOA, **BEO**, 4319.323869.003., BOA, **BEO**, 4319.323869.002.

Hüseyin Efendi uçurulmuştur. Tayyare beğenilerek yaklaşık 2.200 altın liraya satın alınmıştır. Böylece, Osmanlı Deniz Havacılığı ilk uçağına kavuşmuştur.[136]

Trablusgarp'ta İtalya'nın saldırısına uğramış olan ve Balkan savaşlarında donanmanın uçakla desteklenmesinin sağladığı yararın görülmesi üzerine Osmanlı deniz havacılığının modernize edilmesi ve geliştirilmesine başlanmıştır. Bu çalışmaların paralelinde Fransa'ya Nieuport deniz tayyareleri sipariş edilmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak Osmanlı ordusunda deniz tayyarelerini kullanacak tayyare ve rasıt subaylarını yetiştirmek üzere bir de deniz uçuş okulu kurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.[137]

Kuruluş sırasında Deniz Tayyare Mektebinde öğretmen tayyareci ve eğitim tayyaresi bulunmadığı için, bahriye subaylarının önce kara tayyare mektebinde yetiştirilmelerine ve pilot sertifikasını aldıktan sonra, deniz havacılığı ile ilgili konular için Deniz Tayyare Mektebi'nde kurs görmeleri kararlaştırılmıştır.[138] Bu açıdan Deniz Tayyare Mektebinin Ayastefanos Mektebi'ne yakın bir yer olan Yeşilköy fenerinin doğusunda Deniz Tayyare Mektebi kurulması kararlaştırılmıştır.[139]

Böylece, Haziran 1914'te Yeşilköy'de Deniz Hava Okulu (Bahriye Tayyare Mektebi) kurulmuştur.[140] Yeşilköy'de kurulması kararlaştırılan Deniz Tayyare Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili atama emri 25 Haziran 1914 tarihinde Bahriye Nezareti 2'nci Dairesi tarafından yayınlanmıştır. Bu emir ile Deniz Tayyare Mektebi Müdür Yardımcılığı'na Güverte Yüzbaşı Üsküdarlı Necmettin Efendi getirilmiş okulun pilot, rasıt ve diğer personel ataması da gerçekleştirilmiştir. Okula ilk zamanlarda Müdür atanması yapılmamıştır. Deniz Tayyare Mektebi, kuruluşundan İstanbul'un işgali sonrası 18 Ekim 1920 tarihinde personelinin büyük bir kısmının Merkez'e atanarak faaliyetine son verilişine kadar, birçok tayyareci, rasıt ve makinist yetiştirmiştir.[141]

1916 Mayıs ayı başında tayyare teşkilatı Yeşilköy'de Kıdemli Yüzbaşı Liebmann komutasında sekiz tayyarelik bir Alman birliği, Sekiz tayyareci, sekiz rasıt ve seksen erden

---

[136] Aydar, **a.g.e.**, s.112; İnan, **a.g.t.**, s.37; Kansu vd., c.1, s.162.
[137] Kapucu **a.g.t.**, ss.11-12.
[138] Kurter, c.I, s.230.
[139] Orhan Aydar, "Deniz Tayyareciliğimizin İlk Günleri", **Havacılık ve Spor Dergisi**, S.367, Mayıs 1946, s.13.
[140] Kurter, c.I, s.229; Keyüsk, **a.g.e.**, s.14.
[141] Çelik, **a.g.t.**, s.74.

ibarettir. Bu birlikte yedek olarak ayrıca beş tayyare, Çanakkale'de dört tayyareli bir deniz birliği, bu birliğin dört hangarı vardır. Çanakkale'de şubat ve nisan aylarında Limni, Gökçeada, Bozcaada ve Taşoz adalarında geneli gece olmak üzere 28 defa hava keşfi yapılmıştır. Bu uçuşlarda 37 bomba atılmıştır. Kavakta, iki tayyarelik bir müfreze kurulmuştur.[142]

Umuru Havaiye Müfettişi Binbaşı Serno'nun girişimleri sonucu deniz havacılık teşkilatı Bahriye Nezaretinden alınarak, Umuru Havaiye Müfettişliğine bağlanmıştır. 16 Mayıs 1916 tarihinde yayımlanan emir doğrultusunda yapılan düzenleme ile Osmanlı askeri havacılığında, kara ve deniz hava birimlerinin tek merkezin emir ve komutası altına bağlanmıştır. Harbiye Nezareti tarafından harp devam ettiği sürece deniz tayyare mektebi emir komuta açısından Karargâhı Umumiye 13'üncü Şube Müdürlüğüne; beslenme, giyim ve ikamet sorunları ile tedarik işlemlerinin yanı sıra, her türlü idari işleri ise Bahriye Nezaretine verilmiştir. Pilotlar ve rasıt subaylarla, makinistlerin seçilmesi, eğitimleri, tayyarelerin onarım ve yapım tesislerinin kurulması gibi çalışmalar ise 13'üncü Şube Müdürlüğü'nün tasarrufuna bırakılmıştır. Bu uygulama Temmuz 1918'e kadar devam etmiştir. Bu tarihte deniz havacılığının başına Alman Binbaşı Goltz'un getirilmesiyle, deniz havacılığı tekrar Bahriye Nezaretine bağlanmıştır.[143]

Ereğli-İstanbul (Kavak) ve Çanakkale'de bulunan üç deniz tayyare birliğiyle Osmanlı sahilleri kontrol edilmiştir. İngilizlerin savaşın başında Çanakkale Boğazı önündeki faaliyetleri üzerine bölgeye gönderilen Nieuport uçakları ile Çanakkale'de bir deniz tayyare müfrezesi kurulmuştur. Bu müfreze, deniz havacılığının Deniz Tayyare Mektebi dışındaki ilk kuruluşudur.

1916 yılında Almanya'ya sipariş edilmiş olan Gotha WD 2 tipi 3 deniz uçağının gelişinden sonra 1'inci Deniz Tayyare Bölüğü kurulmuştur. Nisan 1916'da Çanakkale'deki deniz tayyareleri yirmi iki keşif uçuşu yapmış ve altmış bir bomba atmıştır.[144]

1917 yılında Karadeniz'deki deniz ulaşımının Rus tehdidi altına girmesi üzerine Karadeniz Ereğlisi'nde 2'nci Deniz Tayyare Bölüğü oluşturulmuştur. 1918 yılında

---

[142] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 15.
[143] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 17-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 17-1.
[144] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 16.

Batum'da üslenmek üzere İstanbul'da 3'üncü Deniz Tayyare Bölüğü kurulmasına rağmen yerine gönderilememiştir. Ancak bu sırada lağvedilmiş olan 2'nci Deniz Tayyare Bölüğü personeli Batum'a giderek, orada ele geçirilen bir Rus deniz tayyaresini çalıştırıp, 3'üncü Deniz Tayyare Bölüğü olarak görev yapmıştır. 1917 yılında 1'inci ve 2'nci, 1918'de ise 1'inci ve 3'üncü deniz tayyare bölükleri faal tayyare sayılarının yetersiz olmalarına karşılık, kendilerine verilen görevleri üstün bir gayretle yerine getirmiştir.[145]

Savaşa girildiğinde elinde uçamaz durumda ve kırık 3 deniz uçağı bulunan Osmanlı deniz havacılığı, Almanya'dan temin edilen uçaklarla vazife yapmıştır. Harp boyunca 17 deniz uçağı Osmanlı ordusunda görev almıştır. Ayrıca, Ayastefanos Deniz Tayyare Mektebi, kuruluşundan harbin bitimine kadar, 25 pilot, 15 kadar rasıt ve makinist yetiştirmiştir.[146]

Osmanlıda Meteoroloji Teşkilatı:

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra hava araçlarının sabit balonların ve savaş uçaklarının kullanılmaya başlanmasıyla, askerî meydanlarda her türlü hava şartlarında hava seyrüseferinin emniyetli bir şekilde yürütülmesi amacıyla bir meteoroloji teşkilatının kurulması mecburi olmuştur. Osmanlı Devleti bünyesine bu teşkilatı kurma görevi Alman Karagah-ı Umumiyesi Rasadat-ı Cevviye Teşkilatı başkanı müşavir Hans Hergesell tarafından Prof. Dr. Weickmann'a verilmiştir. Başkanı Alman olunca, bütün meteoroloji istasyonları Alman alet ve teçhizatlarıyla kurulmuştur. İstanbul'daki meteoroloji merkezi; Kuruçeşme'de Caferaga Köşkü'nde "Kuvva-i Havaiye Müfettişliği Rasadat-ı Havaiye Müdürlüğü" ismiyle Ağustos 1915'te faaliyete başlamıştır. Weickmann, Osmanlı topraklarında kurulacak olan meteoroloji teşkilatı için altmış civarında Alman uzmanı da beraberinde getirmiştir. Gelen uzmanlar, kurulacak teşkilatın ilk elemanlarını oluşturmuşlar ve yanlarında Osmanlı Ordusu'nda yedek subay olarak görev yağan Türkler seçilerek Rasadat-ı Havaiye Müdürlüğü'nde göreve başlamışlardır. Ordudan seçilen yedek subaylar İstanbul'da Osmanlı-Alman Genel Karargâhı'nda meteoroloji alanında eğitime tabi tutulmuşlardır. Genel Karargâhtaki eğitimde Fatin Gökmen'de dersler vermiştir. Eğitimleri tamamlayan yedek subaylar almanlar tarafından kurulan Edirne, Gelibolu,

[145] Keyüsk, **a.g.e.**, s.97.
[146] Kurter, c.4, ss.311-317.

İzmir, Sevdiköy, Zonguldak, Sinop, Ankara, Eskişehir, Konya, Sivas, Diyarbakır, Adana, Brumana, Beyrut, Kudüs ve Musul meteoroloji istasyonlarında göreve başlamışlardır bu merkezlerde elde dilen bilgiler ile Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki olan Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya'da şifreli şekilde alınan gözlemler, Kuvva-i Havaiye Merkez şubesi olan İstanbul Vaniköy'de haritalara işlenerek tahminler yapılmıştır.[147]

Her istasyonda gözlem için barometere, baoraf, psikrometre, termograf, higrograf, azami ve asgari termometre, plüviyometre ve anemometre bulunmaktadır. Ayrıca Vaniköy, Edirne Gelibolu, Seydiköy, Adana ve Kudüs'te yer seviyesinden 6.000 metreye kadar yüksek seviye rüzgâr ölçümleri yapılmış, bunun için yüksek seviye sondaj aleti ile teodolit bulunmuştur.

İstanbul için yapılan hava tahminleri posta, telefon ve telgraf idaresi ile Demiryolları İdaresi'ne bildirilerek kullanıcıların hizmetine sunulmuştur. Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla Karadeniz ve Ege denizinde birçok Osmanlı tayyarelerinin uçurulması lâzım geldiğinden bunların uçuşunu sağlamak için Türkiye'de o zaman Alaimi Cevviye şubesi adı verilen rasat merkezlerinin açılması düşünülmüş ve ilk olarak İstanbul ve Edirne'de birer sabit Alman rasadı havaiye şubesi teşkil edilmiştir. Bundan başka 1915 yılı Aralık ayında Gelibolu'da bir üçüncü Alman havai rasadiye şubesi teşkil edilmiştir.

1916 yılında askerî olayların çoğu Irak ve Süveyş cephelerinde yapıldığından ve bu bölgelerde tayyare birlikleri bulunduğundan dolayı bu mahallerde rasat şubelerinin tesisine mecburiyet hâsıl olmuştur. Evvelce tesis edilmiş olan rasat şubelerinin birbirine raptedilerek Alâimi Cevviye şubeleriyle birleştirilmesi lâzım gelmiştir. Umum Alman (Alâimi cevviye) şubeleri Osmanlı hükümetine teslim edilmiş ve bu şubeler karargâhı umumi 13 üncü Umuru Havaiye Müfettişliğine verilmiştir. 19 Ocak 1916 da (Konya, Bursa, İzmir, Ankara, Sinop, Adana) da birer rasadat-ı havaiye merkezi açıldığı kolordulara tamim olunmuştur.

1916 yılında bu istasyonların sayısı fazlalaştırılarak sene sonunda İstanbul'da bir Rasadâtı havaiye merkezi, Vaniköy, Gelibolu, İzmir, Eskişehir, Konya, Ankara, Zonguldak, Sinop, Adana, Beyrut, Kudüs ile Bağdat olmak üzere on üç şube açılmıştır.

---

[147] İnan, **a.g.e.**, s.38.

Yeni teşkil ve tesis edilen şubeler için lüzum görülen memuriyetlere Alman istasyonunda (15) eski Alman memurlar, müdür olarak tayin edilmiş ve bunların yerine de Türk memurları konmuştur.

22-25 Nisan 1918 tarihleri arasında İstanbul'da bir Meteoroloji Kongresi toplanmış ve bu kongrede Bahriye (Deniz), Harbiye (Savaş), Maarif (Eğitim) ve Ziraat (Tarım) bakanlıklarına bağlı olarak faaliyet gösteren İmparatorluk içindeki meteoroloji istasyonları bir çatı altında toplanmıştır. Böylece Gereksiz yere masraf yapılmasının önüne geçilmesi, Deniz Bakanlığı tarafından kurulmasına karar verilen Kuvvetli Rüzgâr Uyarı Merkezinin, Savaş Bakanlığı Meteoroloji Merkezi ile ortaklaşa çalışmasına karar verilmiştir. Tarım ve Eğitim Bakanlıklarına bağlı olan ikili istasyonların bir komisyon oluşturarak, birlikte çalışmaları ve bu komisyonun kuracağı iklim istasyonlarının aynı zamanda Deniz ve Savaş Bakanlıklarının işine yarayan gözlemleri de yapacak meteoroloji istasyonları kurması ile ilgili bakanlıklara bildirmesi karar altına alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru toplanan bu kongrede alınan kararlar savaşın sona ermesi ile hayata geçirilememiştir.

Rasadat-ı Havaiye Teşkilatında görev yapan yedek subay Türk personeli ise savaş sonunda terhis edilmiş, bazıları ise esir düşmüştür. Rasadat-ı Havaiye Teşkilatı'nda görevli yedek subayların terhis edilmesi ile bu teşkilat ortadan kalkmıştır.[148]

[148] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.48, 95-96.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE ÇANAKKALE CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ

Çanakkale Cephe Muharebeleri, Birinci Dünya Harbi içerisinde önemli bir yere sahiptir. İtilaf devletlerinin harbi kısa sürede bitirme amaç ve hedefleri doğrultusunda açılan bu cephe, askerî ve stratejik sonuçları ile ön plana çıkmıştır. Çanakkale Cephesi'nde, karada ve denizdeki muharebelerin yanında hava harp gücü de etkin bir şekilde yer bulmuştur. Özellikle dünyanın yeni harp aracı olarak tanımladığı tayyareler Çanakkale'de; taarruz, yakın hava desteği, bombalama, taktik keşif, istihbarat, bildiri atmak suretiyle psikolojik harp vasıtası gibi hedef ve amaçlar için kullanılmıştır.

İtilaf devletlerinin siyasî ve askerî hedefleri doğrultusunda açılan Çanakkale Harbi'nde, kara, deniz ve hava unsurları beraber kullanılarak Osmanlı kuvvetleri bölgeden atılmak istenmiştir. Buna karşın Osmanlı orduları, Gelibolu Yarımadası'nın uygun konum ve vaziyetinin etkisiyle bölgenin coğrafyasından yararlanmış, hava unsurları ile de İtilaf unsurlarının hareketlerini her an izleme imkânına sahip olmuştur.

Taktik stratejinin önemli bir unsuru haline gelen tayyareler, Çanakkale'de Osmanlı Devleti tarafından etkin bir şekilde kullanılmış ve harbin kazanılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Cephe muharebelerinin anlaşılabilmesi açısından, bölgedeki harekâtın hava harp fonksiyonları açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

2.1. Çanakkale Cephesi'nin Açılmasından Önce Askerî ve Siyasî Durum

Çanakkale Cephesi'nin açılmasının nedenleri farklı birçok stratejik etken dâhilinde açıklanabilir. 1914 Kasımından sonra Fransa'da askerî harekâtın kilitlendiğini düşünen İngiltere, İttifak güçlerinin zayıf bölgelerinde yeni cepheler açarak düşmanı çökertmeyi uygun görüyordu. Bu tanıma en uygun yer şüphesiz Çanakkale Boğazı ve dolayısıyla İstanbul idi. 19 Ağustos 1914 tarihinde Yunanistan'ın Balkan Harbi'nde ele geçirdiği adaların güvenliğini sağlamak ve Ege Denizi'nde Osmanlı varlığına son vermek için

bölgede bir cephe açılması talebi itilaf güçlerince uygun bulunmamış ve erken bir girişim olarak nitelendirilmiştir. Yunanlılar, ilgili tekliflerinde Gelibolu'yu[1] 90.000 askerle işgal etmeyi önermiştir. Ancak Yunanistan, hem İtilaf devletlerinin yanaşmaması hem de Bulgaristan'ın Almanya yanında harbe girme ihtimali üzerine bu önerisinden vazgeçmiştir.[2]

Zamanla harp sırasında meydana gelen gelişmeler Çanakkale'de yeni bir cephe açılması fikrinin yeniden gündeme gelmesine yol açacaktır. Osmanlı Devleti'nin harbe girmesi ile birlikte Rusya'nın müttefikleri ile irtibatı kesilmiştir. Harbin başında Batı Cephesi'nde Fransa Cephesi'nde Alman taarruzları durdurulmuştur. Bu gelişmeler üzerine İngiltere Bahriye Bakanı Winston S.Churchill[3] Çanakkale'nin denizden geçilerek İstanbul'un kontrol altına alınmasını istemiştir.[4] Churchill, bu teklifini 28 Ocak 1915 tarihli Harp Meclisi'nde uzun uğraşlar sonucunda kabul ettirmiştir.[5] Stratejik hedefler doğrultusunda Çanakkale bölgesinde yapılacak bir harekât ile İtilaf devletleri;[6] Boğazlar ve İstanbul, müttefiklerin eline geçerse Osmanlı Devleti için barışı kabullenmekten başka çare kalmaz ve bu suretle Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu bütün cepheler tasfiye edilmiş olurdu. Boğazlar ele geçirilirse Rusya ile yakın temas kurulmuş olur, böylece Rusya'ya silah ve malzeme sevki sağlanmış olurdu. Ayrıca Rusya ile bağlantı kurulursa daha sonra Almanya'ya karşı Rusya ile birlikte Doğu Avrupa'da bir harekâta girişilebilirdi. Ayrıca

---

[1] Gelibolu: Çanakkale'nin ilçesidir.

[2] Mehmet Tanju Akad, **20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış**, Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle Çağımızın Savaşları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011, s.189.

[3] Winston S.Churchill (1874-1965): 1911'de İngiltere Bahriye Nazırı olmuştur. Başarılı siyasi kariyeri 1916 Gelibolu yenilgisinden sonra düşüşe geçmiştir. Sadece donanmayla Çanakkale Boğazının geçilebileceği, ardından rahatça İstanbul'a ulaşılabileceği konusundaki ısrarcı tavrı, Türklerin umulandan çok daha başarılı bir savunma yapması; müttefik ordusunun tarihi yenilgisine yol açmıştır. Bu başarısızlığın mimarı olarak nitelendirilen Churchill, İngiliz halkı karşında çok zor bir durumda kaldı ve muhaliflerinin de zorlamasıyla görevinden ayrılmıştır. Ancak 1917'de Cephane Bakanlığına ve Harbiye Bakanlığına getirilmiştir. 1924'te tekrar Muhafazakâr Partiye girmiştir. Maliye Bakanı olmuş 1939'da bir kez daha Bahriye Nazırlığına ve 1940'ta Neville Chamberlain'ın yerine başbakanlığa getirilmiştir. II. Dünya Savaşı'nda izlediği savaş politikası ve Roosevelt ile kurduğu iyi ilişkiler onu Britanya tarihinin en önemli devlet adamları arasına sokmuştur. Savaş sonrasında NATO ve Avrupa Konseyi gibi kurumların oluşmasında önemli gayretleri olmuştur. 1965 yılında 90 yaşında ölmüştür.

[4] Figen Atabey, "İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.34-68.

[5] Sermet Atacanlı, "Çanakkale Cephesi-Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk", **100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, İstanbul, 2014, s.1.

[6] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, s.113.

harekât başarılı olursa Balkanlardaki tarafsız devletler İtilaf devletleri yanında harbe girebilirdi.

Bu sebeplerin yanında, 1915 kışında Rusya'ya karşı başlatılan ortak Alman-Avusturya harekâtı sonucunda Galiçya, Ruslardan geri alınmış, Rus orduları bu harekâttan geri çekilerek zorlukla kurtulabilmiştir. Varşova, Kovno ve Vilna Almanların eline geçmiştir. Zor durumda kalan Rusya müttefiklerinden yardım istemek zorunda kalmıştır.[7] Eğer yardım yapılamadığı takdirde kendilerinin harbi uzun süre devam ettiremeyeceklerini ellerindeki harp malzemeleri, cephane ve gıda maddeleri gibi lüzumlu emtianın tükenmek üzere olduğunu bildirmişlerdir. Rusya'nın harpten çekilmesi Almanların, tüm güçlerini batıda toplamaları anlamına geleceğinden o sırada İngiltere ve Fransa için şartların daha da ağırlaşması anlamına gelebilirdi. Boğazlar geçilirse bu aynı zamanda Güney Rusya ile Romanya'nın buğday mahsullerine de kavuşarak daha güçlü bir ordu kurmalarına yol açacaktı. Diğer bir neden de Kafkaslardaki Osmanlı baskısını yok etmek düşüncesiyle Çanakkale Boğazı'na denizden bir saldırı yapılması fikri idi. Bu düşüncenin de ana fikri Osmanlı Devleti'ni meşgul ederek, Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde başarılı olmasını temin etmekti.[8] İngiltere'nin telkinleri ile Fransa harekâta iştirak etmeyi kabul etmiştir.[9]

İngiltere Bahriye Bakanı Winston S. Churchill, Çanakkale Cephesi'nden beklentilerini şöyle açıklamıştır: "Eğer bu operasyon Boğaz'dan geçişi sağlayabilirse, stratejik, diplomatik ve hatta ekonomik bakımdan şu faydalar elde edilecektir. İstanbul, müttefiklerin kontrolü altına girecek, Asya Türkiye'sindeki kuvvetlerin Avrupa cephesinde faaliyet gösteren kuvvetlerle bağlantısı kesilecek ve böylece Kafkas Cephesi'nde bulunan Rus kuvvetlerinin yükü hafifletilerek, Osmanlı Devleti barış yapmaya mecbur bırakılacaktı. Boğazları deniz trafiğine açmak sureti ile İngiltere ve Fransa'nın Rus ordusunun top ve mühimmat bakımından desteklenmesine, Rusya'nın hububatının ihraç edilmesine ve dolayısı ile Rusya'nın, dış ticaretini dengeleyerek Rublenin değerinin korunmasına imkân verecek ve nihayet Balkan Devletleri üzerinde olumlu bir etki yapılması sağlanacaktır". Churchill'in sözünü ettiği, Rusya'ya askerî yardım yapılması meselesi, 18 Mart teşebbüsünün başta gelen sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Çünkü

---

[7] Yaşar Yücel, "Yaşar Yücel'in Açılış Konuşması", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.1.
[8] Ahmet Altıntaş, "Belgelerle Çanakkale Savaşları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, **Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları**, Çanakkale, 1997, s.17.
[9] George H.Cassar, **Çanakkale ve Fransızlar**, Çev.: Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, ss.7-15.

Rusya'nın silah ve cephane durumu daha harbin ilk günlerinden itibaren kritik seviyelere inmeye başlamıştır. Üstelik İngiltere ve Fransa'nın, Rusya'ya yardım yapabileceği kara ve suyolları kapalı idi. Askerî, siyasî, ekonomik ve jeopolitik avantajları da göz önüne alındığında boğazların açılması müttefikler için, bilhassa Rusya'nın askerî durumu bakımından kaçınılmaz bir alternatif oluşturmaktaydı.[10]

Roma askerî ataşeliğinden gelen belgede Çanakkale kara harekâtının sebeplerine dair elde edilen bilgiler şöyle aktarılmıştır: "İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Paris'te yapılan toplantıda Rusya tarafından müttefiklerden Rus buğdayına karşılık harp malzemesi ve askerî teçhizat talebinde bulunulmuştur. Amerika, İngiltere ve Fransa'dan temin edilecek malzemenin İngiltere ve Fransa tarafından Rusya'ya taşınması kararlaştırılmıştır. İngiltere ve Fransa mevcut kuvvetleri ile harbi sona erdiremeyeceklerini fark etmiş; İtalya, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'yı boğazlar bölgesinde açılacak bir cephe ile kendi yanlarına çekmeyi öngörmüşlerdir. İngiltere, bu devletleri Osmanlı topraklarını paylaşmaya davet ederek kendi yanına çekmeyi hesaplamıştır. İngilizler bu minvalde, Çanakkale'yi zapt ve İstanbul'u işgal ederek Osmanlı'yı barışa mecbur etmeyi veya bu olmaz ise uzun müddet harbe devam edemeyecek bir hale getirmeyi ümit etmektedir. Ayrıca İngilizler, Boğaz harekâtı ile Osmanlı Devleti'nin, Mısır taarruzunu sonuçsuz bırakabileceklerini zannetmektedirler. Rusya'nın millî emelleri olan boğazlar bölgesini ele geçirme düşüncesini gündeme getirerek onlar için harbi daha popüler hale getirebileceklerini düşünmektedirler." denilmektedir.[11] Dolayısıyla farklı sebeplerin etkisiyle açılan Çanakkale Cephesi, her devletin kendine göre bir amaç ve hesap içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

2.2. Çanakkale Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü

Çanakkale Harbi'nin anlaşılabilmesi için önce Çanakkale Boğaz bölgesinin coğrafî ve stratejik önemini irdelemek ardından da Gelibolu Yarımadası'nın harpteki yerini anlamak amacıyla bu bölgenin coğrafî konum ve etüdünü yapmak gerekir.

---

[10] Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.13.
[11] BOA, **DH.EUM.VRK**, 25/8.

Bu bağlamda bakıldığında, Çanakkale Boğazı'nın hem tarihi süreç içerisinde hem de her dönemde ayrı bir önem ve değere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Çanakkale Boğazı, Akdeniz ve Karadeniz arasında su alışverişini sağlayan iki doğal suyolundan biridir. Boğaz, 3. Jeolojik Zaman'ın sonunda meydana gelen bir çöküntü ile oluşmuştur. Uzunluğu 65 kilometredir. Boğaz'ın en geniş yeri 5.800 metre, en dar yeri 1.250 metre (Kilitbahir Kalesi ile Çimenlik Kalesi arası) ve en derin yeri 106 metredir. Boğaz sularında ters bir akıntı vardır. Ege Denizi'nin binde 38 oranındaki tuzlu suyu dipten Marmara'ya akarken, Karadeniz'in binde 26 oranındaki tuzlu suyu üstten ters akıntıyı oluşturmaktadır. Boğazın çevresi dağ karakterinde yüksek ve kıvrımlı kütlelerle kaplıdır. Boğazın dar yapısı, Boğaz sularında ters bir akıntı olması ve Boğaz'ın çevresinde yer yer kıvrımlı dağ kütlelerinin olması, Boğazın savunulmasını kolaylaştırmış ve geçilmesini zorlaştırmıştır.

Tarihin ilk çağlarından itibaren insanların bu bölgeye yerleştiği görülmektedir. Ege kıyılarında yaşayan kavimlerin denizciliğe başlamaları sonucunda boğaza gelen Yunan gemiciler buradaki halk ile ticari ilişkiler kurmuşlardır. Daha sonra boğaz kıyıları Atina Şehir Devleti'nin hâkimiyetine geçmiştir. Bunu takip eden dönemde boğaz, elden ele geçerek Bizans egemenliği altına girmiştir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Fatih tarafından, Boğaz'ın güvenliğini sağlamak için en dar yerinde karşılıklı kıyılarda iki kale inşa ettirilmiştir. Trakya sahilinde Kilitbahir, Anadolu sahilinde de Sultaniye Kalesi yapılmıştır. Sultaniye Kalesi bugünkü Çanakkale'nin kuruluşuna başlangıç olmuştur.

Tarihi süreç değerlendirildiğinde Yunan mitolojisinde, Kral Athamas'ın çocukları altın postlu, kanatlı bir koçun sırtında Karadeniz'deki Kolkhis ülkesine kaçarken, kızı Helle Çanakkale Boğazı'na düşüp hayatını kaybeder. Bu yüzden boğaz ilkçağda; Heredotos, Strabon ve Ptolemaios'un eserlerinde uzun süre Hellespontos adıyla yer almıştır. Ortaçağdaki İtalyan denizcilik haritalarında, Anadolu Boğazı anlamına gelen Bucca Roniae ya da antik Abydos kentinden dolayı Avido ya da Aveo adlarıyla anılmıştır. Haçlı seferleri sırasında ise Sancti Georgii ya da Sanctus Georgius olarak ta biliniyordu. Batılılarca bilinen Dar-danelles adı da, Çanakkale kentinin yaklaşık 10 kilometre güneybatısındaki antik Dardanos kentinden gelmektedir. Osmanlı arşiv kayıtlarında ise Boğaz ya da Bahr-i Sefid (Akdeniz Boğazı) olarak geçmektedir. Günümüzde kullanılan Çanakkale Boğazı adı XV. yüzyılda kurulan Çanakkale kentine dayanır.

Gelibolu Yarımadası ise Çanakkale Boğazı ile Saros Körfezi arasında yer almaktadır. Antik ismi Khersonesos'tur. Türkiye'nin kuzey batısında yer alan yarımada, aynı zamanda Avrupa kıtasının güney-doğusundaki son kara parçasıdır. Kuzey'de dar (5 km) Bolayır kıstağı ile Trakya'ya bağlanır. Bir fay ile sınırlanmış yüksek ve düz batı kıyılarından doğuya, boğaza doğru alçalan, vadilerle yarılmış sırtlardan oluşan yüzey şekilleri jeolojik yapıya uymuştur. İyi ve güzel şehir anlamına gelen Galli Polis adıyla anılan Gelibolu, stratejik konumu sebebiyle medeniyetlerin geçiş ve yerleşim yeri olmuştur.

Gelibolu'nun tarihte ilk kez Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1200'de parçalanmasından sonra, Frigler ve onları izleyen Lidyalılar'ın Anadolu'ya geçişleri sırasında önem kazandığı görülmektedir. M.Ö. 545'te Lidya Kralı Kroisos, Persler ile yaptığı harpte yenilince, Persler Lidya Krallığını ortadan kaldırdı. Böylece Persler Çanakkale Boğazı çevresinde üstünlük sağlamış oldular. Daha sonra Gelibolu; Spartalıların, Makedonyalıların, Bergamalıların, Romalıların, Bizanslıların ve en son da Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Gelibolu, Orhan Bey döneminde Osmanlı egemenliği altına alınmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında da coğrafî konumu sebebiyle İtilaf kuvvetlerinin hedef bölgelerinden biri haline gelmiştir.[12]

2.3. Çanakkale Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

Osmanlı Devleti'nin bir oldubitti ile Almanya'nın yanında harbe girmesi üzerine genel seferberlik ilan edilmiştir. Bu kapsamda Osmanlı ordusunda birtakım düzenlemeler yapılarak yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Neticede Erkân-ı Harbiye Reisliği Başkumandanlık Vekâleti kurulmuş, Enver Paşa da Başkumandan Vekili olarak atanmıştır.[13] Böylece yapılan düzenlemelerle aynı zamanda Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, ordunun kontrolünü tamamen eline almıştır. Donanma unsurları Bahriye Nezareti'ne bağlı olduğu için idari bakımdan Başkumandanlık Vekâletine bağlı hale getirilmiştir. Başkumandanlık Vekâleti kurulduktan sonra Ordu Müfettişlikleri unvanı Ordu

[12] **http://www.visitcanakkale.com/TR/gelibolu/S/1919**, (ET.:28.10.2018).
[13] Kansu vd., c.1, s.354.

Kumandanlığına dönüştürülmüştür. Harbin başında yeni bir teşkilatlanmaya gidilirken, Osmanlı birlikleri üç ordu şeklinde dizayn edilmiştir.[14]

Çanakkale Boğazının savunma görevi I. Ordu Müfettişliğine bağlı 3'üncü Kolordu Kumandanlığına verilmiştir. 3'üncü Kolordu; Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 7'nci, 8'inci ve 9'uncu Piyade tümenleri ile 3'üncü Süvari Tugayı ve bağlı birliklerinden oluşmuştur.[15]

Bu kapsamda boğaz bölgesinin savunma sorumluluğu 27 batarya, 104 top ve mayın grubu ile Müstahkem Mevki Kumandanlığına verilmiştir.[16] Boğaz'ın savunmasından kolordu seviyesinde bulunan Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı sorumlu tutulmuştur. Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı: 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Ağır Topçu Alayları ile 2'nci Ağır Topçu Tugayı, Kale İstihkâm Bölüğü, İstihkâm İnşaat Bölüğü, Muhabere Birlikleri, Mayın Müfrezesi, Işıldak Müfrezesi, Cephane Depo Müfrezesi, Bolayır Cephane Müfrezesi ve Deniz Taşıtlarından oluşmuştur.[17] Bu teşkilatın başına kumandan olarak Tuğgeneral Cevat (Çobanlı)[18] getirilmiştir.[19] Bölgede savunma amaçlı çeşitli çap ve ebatta 235 adet top, Gelibolu Yarımadası ve Anadolu yakasına yerleştirilmiştir. Bunun yanında Boğaza 403 mayın ile 11 mayın hattı tesis edilmiştir.

---

[14] Osman Yalçın, **Türk Hava Gücü Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.109.
[15] Saral vd., a.g.e., s.18.
[16] İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.55.
[17] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4624, Dos.: 70, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4624, Dos.: 70, Fih.: 1-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 64, Dos.: 322, Fih.: 1-38.
[18] Cevat Çobanlı: Çanakkale müdafaasındaki yararlığı ile meşhur bir asker olan Orgeneral Cevat İstanbul'da doğdu. Babası Maiyeti Seniye Erkanı-ı Harbiye Reisi Müşir Şakir Paşa'dır. Orta öğrenimini Galatasaray Lisesinde okuduktan sonra 1888'de Harp Okulu'na girmiş, 1891'de Harp Okulu'nu bitirmiştir. Derecesi itibarıyla Harp Akademisi'ne devam hakkını kazanmış ve 20 Mart 1894'de Harp Akademisi'ni birincilikle bitirerek Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Saray maiyetinde ve muhtelif memuriyetlerle Avrupa'da görev yapmıştır. Hassa Ordusu'nda Fırka Komutanı ve Ferik (Korgeneral) olmuştur. 1908 inkılabından sonra çabuk ilerleyenlerin rütbeleri 7 Ağustos 1909'da Tasfiye-i Rüteb Kanunu gereğince tasfiye edildiği zaman, onu rütbesi de yarbaylığa indirilmiş ve 28 Ağustos 1909'da Harp Akademisi Komutanlığına atanmıştır. Balkan Harbinde Şark Ordusu Erkan-ı Harbiye Reisi, Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı yapmıştır. 5-18 Mart zaferinin kazanılmasında büyük etkisi olmuştur. Bundan dolayı kendisine 18 Mart Kahramanı unvanı verilmiştir. Daha sonra Galiçya ve Filistin cephelerinde görev yaptı. VII. Ordu Komutanı oldu. Mütarekede Malta'ya gönderildi, oradan dönüşte Adana ve Diyarbakır mıntıkasında Komutanlık yaptı. Sonra Yüksek Askeri Şura Azalığına tayin edildi. Bu görevi sırasına İstanbul'da öldü ve Erenköy'e gömülmüştür. **http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-20/orgeneral-cevat-cobanli**, (ET:11.08.2018).
[19] Mustafa Budak, "Çanakkale Muharebeleri'ni İstanbul'dan İdare Edenler", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.1-2; Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.103-118.

Ayrıca 8 Mart 1915 Pazartesi günü Nusret mayın gemisi tarafından İngiliz ve Fransız donanmalarının manevra alanı olarak kullandıkları Erenköy civarındaki Karanlık Liman'a Poyraz-Lodos yönünde 26 mayın dökülmüştür.[20] Çanakkale Cephesi'ndeki deniz ve kara muharebelerine Osmanlı Devleti 310 bin, İngilizler 460 bin, Fransızlar ise 79 bin kişilik bir kuvvet ile katılım göstermiştir.[21] Cephe kuvvetinin genel durumu böyle iken hava kadrolarındaki personel ve tayyare miktarına çalışma içerisinde değinilecektir.

Tablo 1: Birinci Dünya Harbi Başında Osmanlı Ordusu ve Konuş Durumu

Ordu Adı	Yeri	Kumandanı	Bağlı Kuvvetler
I.Ordu	İstanbul	Mareşal Liman von Sanders	1'inci, 2'nci, 3'üncü, 4'üncü ve 6'ncı Kolordular ile Edirne Kale ve Müstahkem Mevki.
II.Ordu	İstanbul	Bahriye Nazırı Cemal Paşa	5'inci, 8'inci, 9'uncu, 11'inci (33'üncüTümen hariç), 12'nci Kolordu ile 29'uncu Tümen.
III.Ordu	Erzurum	Hasan İzzet Paşa	29'uncu Tümen hariç 9 ve 13'üncü Kolordular, 33'üncü Tümen, 2'nci Nizamiye Süvari Tümeni, 1'inci, 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Aşiret Süvari Tümenleri, Van Aşiret Süvari Tugayı ve Erzurum Müstahkem Mevki.
Diğer Birlikler	Başkumandanlık Vekâletine bağlı olan Sana'da bağımsız 7'nci Kolordu Kumandanlığı, 21'inci Aşir, 22'nci Hicaz Tümenleri, Çanakkale Müstahkem Mevki, Çatalca Müstahkem Mevki ile yeniden kurulan Irak ve Havalisi Kumandanlığı ve İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığı		
IV.Ordu	Suriye	Cemal Paşa	8'inci ve 12'nci Kolorduların Suriye'de konuşlandırılması ile 4 Eylül 1914 tarihinde kurulmuştur.

Balkan Harbi'nden sonrasında Osmanlı ordusunda görev yapan az sayıda havacıyla, ordu içinde bağımsız bir hava birliği kurma imkânı olmaması nedeniyle eldeki tüm tayyare ve havacılar Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde toplanmış, öncelikli olarak havacı yetiştirilmesi ile bir hava birliği kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Yeşilköy kara tayyare mektebine ek olarak, donanma için Bahriye Nezareti'ne bağlı bir deniz tayyare mektebi açılmıştır. Ancak yeni kurulan deniz uçuş okulunun yeterli donanım ve personelinin olmaması nedeniyle bu okula gönderilen deniz subaylarının kara tayyare

[20] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4624, Dos.: 69, Fih.: 1-11; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4624, Dos.: H-12, Fih.: 1-46.
[21] **http://www.ataturkdevrimleri.com/yazi-1378-canakkale-savasinin-askeri-sonuclari.html**, (ET:01.04.2016).

mektebinde eğitilerek deniz havacılığının çekirdeğini oluşturmak amacıyla daha sonra deniz tayyare mektebine gönderilmesi kararı alınmıştır.[22]

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne girdiğinde askerî havacılıkta zayıftı. Bünyesinde taktik hava birlikleri yoktu. Harbe girilince, Fransa'ya ısmarlanan kara ve deniz tayyarelerine Fransa hükümetince el konulmuştur. Bu arada elde mevcut, Deperdussin,[23] REP[24] ve üç adet Bleriot[25] tayyare mevcuttu. Bu tayyareler, uçuş için tehlikeli bulunduğundan Alman danışmanlar, Almanya'ya eğitim tayyareleri sipariş etmiştir. Tayyare Mektebi'nde 2 adet Nieuport[26] (Hydro) deniz tayyaresi bulunmasına karşın, donanmada resmi havacılık birimi kurulmamıştır.

Almanya, Osmanlı askerî havacılığının yeniden teşkilatlandırılması için Mülazım-ı evvel Erich Serno'yu[27] görevlendirmiştir. Mülazım-ı evvel Serno öncelikli olarak dönemin kanunları gereği yüzbaşılığa yükseltilmiş, sonrasında Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürlüğü ve Osmanlı yüksek komuta kademesinde havacılık danışmanlığının yanı sıra

---

[22] İhsan Göymen, **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı**, c.9, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s.17.

[23] Deperdussin Tayyaresi: Keşif ve eğitim uçağıdır. Envantere biri tek kişilik, ikisi iki kişilik olmak üzere toplam üç adet Deperdussin uçağı girmiştir. İki kişilik uçaklardan birine "Osmanlı" diğerine "Prens Celâlettin" adı verilmiştir. Prens Celâlettin uçağı Birinci Dünya Harbi öncesinde İstanbul-Kahire Seferi sırasında düşerek envanterden çıkmıştır. Osmanlı isimli uçak ise 3 Mayıs 1915 tarihinde İstanbul Boğazı'na yaklaşan Rus donanmasının keşif görevi sırasında yerden açılan dost ateşi sonucu düşmüştür.

[24] REP Tayyaresi: keşif ve eğitim uçağıdır. Osmanlı Hava Kuvvetlerinin kuruluş döneminde toplam yedi adet sipariş edilen REP uçakları, Birinci Dünya Harbi'nin ilk yılına kadar envanterde kalmıştır. Elde bulunan son REP uçağı, Birinci Dünya Harbi'nin ilk yılı olan 1914 sonunda tamir edilemeyerek servis dışı bırakılmıştır.

[25] Bleriot Uçağı: keşif ve eğitim uçağıdır. Beş adet iki kişilik keşif, üç adet tek kişilik Bleriot eğitim uçağı envantere girmiştir. İki kişilik uçaklara "Vatan", "Muavenet-i Milliye", Tarık Bin Ziyad", "Ertuğrul" ve "Edremit" isimleri verilmiştir. İki uçak harp öncesinde elden çıkmıştır. Tarık Bin Ziyad ve Edremit Bleriot'ları Kafkas Cephesi'nde bulunan III. Orduya gönderilirken Ruslar tarafından içinde bulundukları gemi ile birlikte batırılmıştır. Ertuğrul isimli Bleriot ise Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a gelirken denize düşmüştür.

[26] Nieuport Tayyaresi: Osmanlı havacılığının başında bulunan Fransız Binbaşı De Goys'un önerisi üzerine Fransız bir havacı tarafından iki Nieuport deniz uçağı Haziran 1914'te İstanbul'a getirilerek gösteri uçuşu yapmıştır. Seferberlik ilan edilince Fransız havacı ülkesine dönmüş, Hükûmet de uçaklara el koymuştur. 1915 yılında uçaklar hizmet dışı bırakılmıştır. Envantere giren diğer iki Nieuport uçağı 1914 ve 1915'te Filistin Cephesi'nde ganimet olarak ele geçirilmiştir. 1916 yılında ikisi de hizmet dışı kalmıştır.

[27] Erich Serno (1886-1963): Alman Üsteğmen Erich Serno Ekim 1914'te Batı Cephesinde, 2'nci Uçak bölüğünden, Türkiye'deki Alman Askerî Kurulu'na gönderilmiştir. Osmanlı tayyarecilerini eğitmesi için program hazırlaması görevi verilmiş ve danışmanlık görevine getirilmiş, 3 Şubat 1915'te Yeşilköy Uçuş Okulu'nda görevine başlamıştır. Hans Joachim Buddecke, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin**, Çev. ve Haz.: Bülent Erdemoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.59.

Teşkilatı Havaiye'nin de başına getirilmiştir.[28] Serno, 3 Şubat 1915 tarihinde Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde görevine başlamıştır.[29]

2 Ağustos 1914 günü seferberlik ilan edilmiş ve buna paralel olarak Yeşilköy'de bulunan deniz tayyarelerinden ikisi İzmir, birisi de Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine verilmiştir. Harp başladığında Osmanlı ordusunun yalnız altı tayyaresi mevcuttu. Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı havacılığı önce kara ve deniz olmak üzere iki taktik kısımda faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan kara havacılığı Harbiye Nezareti emrinde bulunan hava birlikleri; ordular için keşif, gözetleme, bombardıman önleme, himaye ve destek görevini yürütürken; deniz havacılığı Bahriye Nezareti emrinde bulunan hava birlikleri; orduların harekâtlarını, keşif, gözetleme ve harekât görevlerinde destek vazifeleri için görevlendirilmiştir.[30]

Harp süreci içerisinde Çanakkale bölgesinde; Birinci ve Altıncı Tayyare Bölükleri kurularak V. Ordu emrinde görevlendirilmiştir. Bunun yanında beş tayyareli bir Deniz Tayyare Bölüğü de Çanakkale'de Boğazlar Genel Kumandanlığı emrinde görev yapmıştır.[31]

İtilaf devletleri deniz yoluyla rahat bir şekilde İstanbul'a ulaşabileceklerini değerlendirdikleri için dönemin en güçlü donanmalarından birini bölgeye göndermişlerdir. Bu kapsamda; Queen Elizabeth, Agamemnon, Irresistible, Lord Nelson, Albion, Triumph, Conopas, Ocean, Swiftsure, Majestic, Prince George ile Fransız donanmasından Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlmagne harp gemileri ile 14 mayın arama tarama, 6 muhrip ve Foudre tayyare gemisini Çanakkale'ye göndermiştir. Yine İngiliz donanmasından; Dublin, Dartmouth, Amethyest, Saphir hafif kruvazörleri, 16 muhrip, 5 denizaltı ve 6 deniz tayyaresini taşıyan Ark Royal tayyare gemisi bölgede görevlendirilmiştir.[32] Böylece İtilaf devletleri boğaz önünde; 14'ü İngiliz ve 4'ü Fransız olmak üzere 18 muharebe gemisi müteaddit kruvazörler, muhripler, torpidobotlar, denizaltılar ve iki tayyare gemisinden

---

[28] Necmettin Alkan, "Alman Kaynaklarına göre Çanakkale Savaşı", **Belleten**, c.LXXX, S.289, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016, s.915; Kurter, s.239.
[29] Richard Whistler, "Over the Wine Dark Sea: Aerial Aspects of the Dardanelles, Gallipoli Campaign, Part III, Turco-German Aviation", **Over the Front**, Vol.: 9, No: 3, USA, 1994, s.231-233.
[30] Fikret Alasya, "Türklerde Havacılık", **Türk Kültürü**, S.34, 1965, s.728; Anadol, **a.g.e.**, s.97.
[31] Erdal Korkmaz, "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", **15.Askerî Tarih Sempozyumu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2017, s.141, Göymen, **a.g.e.**, s.69.
[32] BOA, **HR.SYS**, 2322/9; BOA, **HR.SYS**, 2322/10.

mürekkep bir güç toplamış, kumandanlığına da İngiliz Amirali Sir Sackville Hamilton Carden[33] tayin olunmuştur.[34] İtilaf devletleri, Çanakkale bölgesine çıkarma harekâtına karar verdikten sonra, dönemin koşulları içerisinde yeni harp aracı olarak nitelendirilen 48 tayyare getirmiştir. Bu tayyarelerin amacına yönelik olarak kullanılmaması, müttefiklerin bölgeye yönelik harekâtını başarısız kılacaktır.[35]

İtilaf devletleri, Çanakkale Harbi'nin başlangıcında 12 tayyareye sahipken Fransa'nın da kendi saflarında harbe katılmasıyla birlikte hava gücü Osmanlı kuvvetlerinin sayısal anlamda çok üstüne çıkmıştır. İngilizlerin harp boyunca havacılık anlamında en büyük eksikliği eğitilmiş rasıtlara sahip olunmaması olmuştur. 16 Şubat 1915'te Çanakkale'ye gelen Ark Royal tayyare gemisi;[36] bir Short, iki Wight, üç Sopwith tayyaresi getirmiş; Mart'ta ise Binbaşı Samson'un kumandasında 18 tayyarelik yeni bir birlik daha bölgeye ulaşmıştır. Ark Royal tayyare gemisi 7.000 ton hacminde ve 2 kara Sopwith tayyaresi ile 5 deniz tayyaresine sahip bulunmaktaydı. Bu tayyare gemisi, Osmanlı topçu mevzilerini keşif ile görevlendirilmiştir. Ancak hava şartlarının kötüleşmesi nedeniyle bu tayyareler etkili olamamıştır.[37] Bunların dışında Fransızların 2 Nieuport deniz tayyaresi getirmesiyle, Ark Royal, güneyde İzmir'e kadar keşif serbestisi elde etmiştir. Böylece düşman hava gücü ana gemilerdeki 12 tayyareyle beraber daha etkin bir konuma ulaşmıştır.[38] İngiltere'nin Akdeniz Kuvvetleri Başkumandanı olan Ian Hamilton[39]

---

[33] Sir Sackville Hamilton Carden: İngiliz Amirali Carden, 1857 yılında doğdu. 1882 Mısır harbine katılmıştır. 1894'te Doğu Sudan'da görev yapmıştır. 1908'de amirallik rütbesine yükselmiştir. 1914'te Malta deniz kumandanlığına atanan Carden, İngiltere Akdeniz Filosu Başkumandanlığına getirilmiştir. Kasım 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun safında I. Dünya Savaşı'na katılması üzerine İngiliz Donanma Komutanlığı bünyesinde Çanakkale Boğazı'nı geçmek için planlar üzerinde çalışmaya başladı. Bölgedeki mayınlı bölgelerin temizlenmesinde de görev aldı. Carden, boğazdaki tahkimatın sistematik olarak yok edilmesi düşünüyordu ve buna göre bir plan hazırlamıştır. Bkz.: Cemalettin Taşkıran, "Çanakkale Savaşları'ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.20-33.

[34] Fahri Belen, **Çanakkale Savaşı**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935, s.15.

[35] Karl Stirling Schneide, "Aviation In The Dardanelles Campaing", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.91.

[36] HMS Ark Royal: Dünyada yapılan ilk uçak gemisidir. Aslen bir ticaret gemisi olan bu gemi, çeşitli değişikliklere uğratılarak üzerine uçakların iniş ve kalkışlarını yapabileceği bir pist eklenmiştir. 1914'de denize inen HMS Ark Royal, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde de bulunmuştur. 16 Şubat 1915 tarihinde savaş bölgesine gelerek konuşlanmıştır. 17 Şubat 1915'te Ark Royal, keşif için ilk uçağını denize indirmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Avcı, **a.g.e.**, ss.18-19.

[37] İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, **Çanakkale Zaferi 1915**, Ankara, 1975, s.84.

[38] Kansu vd., c.1, ss.190-191.

[39] Ian Hamilton (1853 – 1947): 16 Ocak 1853'te doğmuştur. Hindistan, Mısır ve Güney Afrika'daki İngiliz birliklerinde çeşitli görevler almıştır. İngiliz General Sir Ian Hamilton 1915'de Çanakkale'de Fransız ve İngiliz Kara kuvvetlerine Başkomutanlık yapmıştır. Emrine 17.000'i Fransız 75.056 asker, 132'si Fransızlara

anılarında, Nisan 1915'te Samson kumandasındaki hava gücüne yaptığı ziyarette, elde bulunan mevcut on iki tayyareden sadece beşinin kullanılabilir durumda olduğunu belirtmiştir. Böylece nominal gücü on iki tayyare olan Albay Samson'un müfrezesinin 11 tayyareci ve 120 yer personelinden oluştuğunu beyan etmiştir. Oysa harbin başında Çanakkale Harbi'ne katılım için en azından otuz adet, iki kişilik tayyare, yirmi dört ana tayyare, kırk tayyareci ve dört yüz de personel istenmiştir. Bölgede üslenmiş birkaç deniz tayyaresinin ise donanmanın hizmetinde kullanıldığını ifade etmiştir.[40]

Amiral Carden; Çanakkale'ye karşı bir harekâtta ihtiyaç duyacağı deniz gücünün ne olacağı sorulduğunda 11 Ocak 1915 tarihli cevabında Fransız deniz tayyaresi ana gemisi Foudre'yi de dâhil etmiştir. O devirde Foudre tüm Akdeniz'de tayyarelerin bakım ve onarımını yapma imkânına sahip tek gemiydi. Ark Royal'in bölgeye ulaşmasına kadar da Mısır'da Port Said'de bulunan Fransız Nieuport deniz tayyareleri de bölgedeki temel müttefik hava gücü olmuştur. Bir başka Fransız deniz tayyaresi ana gemisi Anne de, İzmir Körfezi civarında üç adet Fransız Nieuport deniz uçağıyla görev yapmaya başlamıştır.[41]

İngiliz ve Fransız tayyareleri, Çanakkale Muharebeleri sırasında, birliklerin taarruzlarını desteklemeye çalışmış ve özellikle keşif hizmetlerinde büyük faaliyet göstermiştir. Ayrıca Nara'daki denizaltı ağlarıyla, mayınlarına taarruz etmiş, bunları tahrip ederek Marmara Denizi'ne geçişi kolaylaştırmaya çalışmıştır. Ayrıca tayyareler ile İtilaf devletleri, Marmara Denizi'ndeki ulaşımı önlemek görevlerini de yerine getirmeye çalışmıştır.[42]

1915'in Nisan ayı içerisinde İngilizlerin kullandıkları tayyare tipleri büyük bir çeşitlilik gösteriyordu. Gerek Ark Royal tayyare ana gemisinden ve gerekse Bozcaada'da üstlenmiş bulunan 3'üncü Filo'nun tayyarelerinin bakımı bu nedenle büyük sorun yaratmıştır. Ayrıca bu tayyare tiplerinin kullanıldıkları bölge için elverişli olmaması

---

ait 140 top ve 8 uçak verilmiştir. Ian Hamilton'ın emriyle, Boğaz'ı geçmek isteyen Müttefik donanma Çanakkale'de başarısızlığa uğrayınca Gelibolu'ya asker çıkarma kararı alınır. Ancak çıkarma 25 Nisan'da bu karardan bir ay sonra gerçekleştirilebilmiştir. Ne var ki bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanınca ağır eleştirilere hedef olan Hamilton, görevden alınarak İngiltere'ye çağrıldı (Ekim 1915). Bundan sonraki askerlik yaşamında geri hizmetlerde görev yapan Ian Hamilton 1947 yılında Londra'da ölmüştür. Taşkıran, **a.g.m.**, ss.20-33.

[40] Ian Hamilton, **Çanakkale Günlüğü**, (Çev.: Osman Öndeş), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, ss.79-80.

[41] Bülent Yılmazer, **Çanakkale Hava Savaşları**, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2005, s.71.

[42] İrfan Tekşüt ve Necati Ökse, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)**, c.V/III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s.474.

nedeniyle istenilen randıman tam olarak sağlanamamıştı. Örneğin 3'üncü Filo'nun tek Breguet tayyaresinden tam verim alınamamış, Henri Farman H.F.22'ler çabuk yıpranmış ve keşif uçuşlarında değerlendirilememiştir. Bozcaada'da bulunan iki Sopwith tayyaresinin de dikey görüşü yeterli olmadığından keşiflerde faydalı olamayacağı anlaşılmıştır. 8 Nisan'da da bu iki tayyare gönderilmiş ve yerine iki adet Sopwith Schneider deniz tayyaresi getirtilmiştir.[43]

İtilaf devletlerine ait tayyareler için Bozcaada'da on altı tayyarelik bir hava alanı yapılmış; Seddülbahir'de de dört tayyarelik hava alanı kurulmuştur.[44] Seddülbahir'deki İngiliz hava alanı, Osmanlı topçuları tarafından ateş altına alınmış ve yerde yakalanan bir İngiliz tayyaresi tahrip edilmiştir. Bu nedenle, daha çok Bozcaada'daki hava alanından faydalanılmıştır. İngiliz Akdeniz Seferî Kuvvetler Kumandanlığı emrindeki tayyareler, gittikçe takviye edilmiş ve mevcutları, elli beşe kadar çıkmıştır. İngiliz deniz tayyareleri, yarımadada keşif görevinde bulunmuş, tespit ettiği Osmanlı birliklerini, muharebe gemilerine bildirmiştir. Ayrıca bu tayyareler, Kumkale'ye yapılan çıkarma sırasında, kendi birliklerinin taarruzunu desteklemiş; Arıburnu bölgesine yapılan çıkarma sırasında Ark Royal tayyare ana gemisinden kalkan 6 tayyare de görev almıştır.

1915 Haziran ayı içerisinde müttefik devletler tarafından Çanakkale bölgesindeki tayyare birlikleri takviye edilmiştir. İtilaflar tarafından Çanakkale bölgesine bu kapsamda 3 Farman ve 3 Parasol tayyaresi getirilmiştir. Ayrıca 12 Haziran 1915 tarihinde Ark Royal tayyare gemisine 5 Short tayyaresi ve 2 Sopwith deniz tayyaresi iltihak etmiştir. Bu arada alınan kararla Çanakkale bölgesindeki müttefik hava müfrezeleri tek bir kumanda altında toplanmış, Albay Sykes'da birliğin başına getirilmiştir. Bu duruma ek olarak Çanakkale civarındaki bütün tayyare bölükleri İmroz'da bulunan Kefaloz Limanı civarında toplanmıştır. Bu sıralarda birlik yeniden 22 tayyare ile takviye edilmiş ve bölgedeki itilaf devletleri tayyare miktarı 72 tayyareye kadar çıkmıştır. Haziran 1915'te Bozcaada bölgesinde sadece Fransız tayyareleri vardır. 24 Kasım 1915'te bölgeye 6 Fransız tayyaresi

[43] Kurter, c.II, s.280.
[44] Şerafettin Zeyrek, "Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, S.1, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, ss.134-148.

daha gelmiştir fakat müttefikler, Çanakkale'yi boşaltma kararı aldıklarından bunlar Selanik Cephesi'ne sevk edilmiştir.[45]

İngiliz-Fransız tayyareleri, Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi sırasında birliklerini desteklemiş; ayrıca devriye görevi yapmış ve Osmanlı tayyarelerinin faaliyete geçerek çekilme hazırlıklarını görmelerine engel olmuştur. Karl Stirling Schneide, Çanakkale Harbi'ni aktardığı makalesinde, müttefiklerin Çanakkale bölgesine yönelik harekâtını dört safhada aktarmıştır. Bu kapsamda birinci safhada 18 Mart 1915 tarihinden önce Çanakkale'ye yapılan deniz harekâtına müttefik tayyareleri de katılmış ancak başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Ayrıca hem müttefiklerin hem de Osmanlıların tayyarelerin tam olarak potansiyelinin farkına varamadıklarını ifade etmiştir. İkinci safhada ise Osmanlıların tayyareleri ile yaptıkları keşiflerin müttefikleri yıldırdığına değinmiştir. Bu durumun deniz harekâtının başarısızlığı sebebiyle de müttefiklerin kara harekâtını hızlandırdığını belirtmiştir. Fakat kara harekâtı sırasında müttefiklerin yakın hava desteği sağlamamasının başarısızlığı beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Üçüncü safhanın Ağustos 1915 itibariyle başladığı belirtilerek müttefiklerin kara harekâtını genişlettikleri fakat sadece 400 yarda ilerleyebildikleri ve 4.000 kişi kayıp verdiklerini aktarmıştır. Dördüncü safhada ise müttefiklerin başarılı olamayacaklarını görerek Anzak Koyu ve Suvla Körfezi'ni terk ederek Ocak 1916 başında bölgeden çekildiklerini belirtmiştir.[46]

İtilaf devletleri, gerek Seddülbahir bölgesinde ve gerekse Arıburnu, Anafartalar, Saros bölgelerinde Manika, Canning, Hektor adındaki balon gemilerinden de faydalanmışlardır. Karadaki Osmanlı topçularının menzili dışından bombardıman görevini ifa eden İngiliz ve Fransız harp gemilerinin atışları, gerek mesafenin uzaklığı ve gerekse arazinin engebeli olması nedeniyle etkili olamıyorlardı. Gemilerden yapılan ve hatta karadan açılan top atışlarının kontrol ve idaresi için balonlardan faydalanılması zorunluydu. Bu maksatla Doğu Seferî Kuvvetler Kumandanlığı emrine balon gemileri verilmiştir.

Seddülbahir bölgesinde balon gemilerinden faydalanılmış; Arıburnu'na yapılan çıkarma sırasında Manika gemisinden yükselen sabit balon, muharebe gemilerinin ve hatta

[45] Kansu vd., c.1, s.192.
[46] Schneide, **a.g.e.**, ss.91-101.

tayyarelerin atışlarını kontrol etmiştir. Nitekim Manika gemisinden yükselen balon yoluyla yapılan topçu atışları, Osmanlı birliklerine ağır zayiat verdirmiş ve V. Ordu Kumandanı, 30 Nisan 1915'te, Başkumandanlık Karargâhına: "En çok zayiatımıza sebep olan İngilizlerin sabit balon gözetlemesidir. 200 metre kadar yükselen bu balon, düşman harp gemilerinin atışlarını idare etmektedir." diyerek şikâyette bulunmuş ve balon gemilerine tayyarelerle taarruz edilmesini teklif etmiştir.

Balon gemileri, İngiliz ve Fransız birliklerinin çekilmesi sırasında da faaliyette bulunmuştur. Seddülbahir bölgesiyle Suvla Limanı'nda bulunan balon gemileri, Osmanlı birliklerinin harekâtını gözaltına almış ve aynı zamanda gezici bataryaların atışlarını da kontrol ederek mermilerinin hedeflerine isabetini sağlamıştır. Bu sırada Hektor balon gemisi, her ihtimale karşı İmroz'daki Aliki Limanı'nda yedek olarak elde bulundurulmuştur.[47]

2.4. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası

2.4.1. İtilaf Devletleri'nin 18 Mart Deniz Harekâtı Öncesinde Hava Faaliyeti

Birinci Dünya Harbi başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin elinde var olan altı tayyareden Çanakkale'ye bir tayyare tahsis edilmiştir. Bu tayyare Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine girmek üzere Yeşilköy/İstanbul'dan Ağustos 1914 ortalarında havalanmasına rağmen motorunda çıkan arızadan dolayı Çanakkale'ye ulaşamamıştır.[48]

Daha sonra 17 Ağustos 1914'te Tayyareci Mülazım-ı evvel Fazıl Bey, bir deniz tayyaresi ile Nara Hava Meydanına inmiştir. Ancak, gönderilen tayyarenin bir deniz tayyaresi olduğu bilinmediğinden hangar hastane sırtlarında hazırlanmış, bu nedenle bu tayyare bu hangarda tutulamamış ve o gece açıkta kalmıştır. Tayyare mümkün olduğu ölçüde çadırlarla örtülmüştür.[49]

Tayyarenin Çanakkale'ye ulaşmasından iki gün sonra Başkumandanlık Vekâleti tayyare ile Çanakkale bölgesinde keşif yapılmasını istemiştir. Bu doğrultuda boğaz girişinin keşfi için tayyare uçurulmak istenmiş ise de Tayyareci, tayyarenin bir gün açıkta

---

[47] Tekşüt ve Ökse, **a.g.e.**, ss.473-476.
[48] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-47.
[49] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-49.

kalması nedeniyle pervane ve motorda arıza bulunduğunu beyan etmesinden dolayı, uçuş yapılamayacağı ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa, durumu Başkomutanlık Vekâletine gönderdiği bir yazı ile bildirmiştir. Bu yazıda Cevat Paşa; "Daha önce bilgi alınamaması nedeniyle gelen tayyare için sahilde gerekli hangar hazırlanamadığından ve tayyarenin dün geceyi açıkta geçirmesi nedeniyle tayyareci subay, pervane ve motorun bozukluğundan şikâyet ederek uçmaktan kaçınıyor. Zaten gelen kişilerden biri daha önce burada bir ay kaldığı halde bir defa bile uçamamıştır. Buraya iş görecek bir tayyare ile bir tayyarecinin gönderilmesi şu anda burada bulunan tayyarenin sökülüp vapurla İstanbul'a nakline izin verilmesi arz edilir." demiştir.[50]

5 Eylül 1914 tarihinde bu tayyare ile 1 saat 10 dakika süren bölgedeki ilk keşif uçuşu yapılmıştır.[51] Bu keşifte; Bozcaada ve Limni Adası civarındaki İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyeti tespit edilmiştir.[52]

Tayyareci Mülazım-ı evvel Fazıl Bey'in 10 Eylül 1914 tarihinde yaptığı keşifte İngiliz donanmasının Boğaz'ın 25 mil açığında faaliyette bulunduğu, Defense Harp Gemisi'nde amiral forsunun çekili olduğu rapor edilmiştir. Bu keşif dönüşünde yakıtı biten Fazıl Bey, Nara'ya beş kilometre mesafede denize zorunlu iniş yapmıştır. Bölgede bulunan Draç torpidobotu ile çekilerek götürülmüştür.[53] İlgili faaliyet ile hava harp fonksiyonlarından gözetleme ve keşif ilkesi çerçevesinde hareket edilerek komuta kademesi bölgedeki gelişmeler konusunda bilgilendirilmiştir.

Fazıl Bey'in keşfinden sonra 11 Eylül 1914 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen resmi yazı ile bölgede daha uzun mesafeli keşif yapabilecek bir tayyarenin gönderilmesi istenmiştir.[54]

Tayyareci Mülazım-ı evvel Fazıl Bey'in 2 Ekim 1914 tarihinde yaptığı hava keşfinde; Bozcaada'nın batısı ve güneyinde İngiliz ve Fransız donanmasından; iki

---

[50] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-52.
[51] Saral vd., **a.g.e.**, s.26.
[52] Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, S.6-7, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, 2008, ss.15-42.
[53] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-16; Osman Yalçın, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.21, 2014, Ankara, s.254.
[54] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-20.

kruvazör, dört muhrip, iki muharebe gemisi, iki denizaltı, iki kömür gemisi ve Marmara Burnu dolaylarında iki İngiliz harp gemisi görülmüştür. 14 Ekim 1914 tarihinde icra edilen hava keşfinde Birleşik Filo tarafından Osmanlı tayyaresine ilk kez ateş açılmıştır.[55] 2 ve 14 Ekim 1914 tarihlerinde yapılan hava keşfi ile hava harekât fonksiyonlarından istihbarat, keşif ve gözetleme ilkesi dâhilinde hareket edilmiştir. Böylece, İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit, teşhis ve analiz etmek amaçlanmıştır.

Tayyareci Mülazım-ı evvel Fazıl Bey, Nieuport tipi tayyareyle tek başına Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrinde yorucu görevler yapmış ve tayyarenin ciddi bir bakıma girmesi gerekmiştir. Bu yüzden tek tayyareyle sürekli keşif yapma imkânı olmadığından 19 Ekim 1914'te Yüzbaşı Savmi Bey tarafından iki kişilik Mahmut Şevket Paşa adındaki bir Nieuport deniz tayyaresi, boğazdaki tek tayyareden oluşan hava gücünü takviye için Çanakkale'ye gönderilmiştir.[56] Yüzbaşı Savmi Bey, Çanakkale'ye yaklaştığı sırada tayyaresinin motorunda çıkan arıza nedeniyle Şarköy civarında denize mecburi iniş yapmıştır. Daha sonra gelen yardım sonucu bu tayyare istimbot yardımı ile kıyıya çekilmiştir.[57] 22 Ekim 1914 tarihinde tayyare ile yapılan keşifte Bozcaada önünde İngiliz ve Fransız harp gemileri görülmüştür.[58] Bu keşif faaliyeti ile hava harekât fonksiyonlarından keşif dâhilinde İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit etmek hedeflenmiştir.

Rusların 1 Kasım 1914 tarihinde Doğu (Kafkas) Cephesi'nde taarruza geçmesinin ardından, ilk deniz muharebeleri 3 Kasım 1914'te İtilaf devletlerine mensup kruvazörlerin Osmanlı savunma gücünü ölçmek amacıyla Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakasındaki Osmanlı tabyalarını kısa süreli bombalamasıyla başlamıştır.[59] Bombardıman sonrasında Çanakkale'nin savunulmasına yönelik önlemler alınmıştır. Bu kapsamda, 4 Kasım

---

[55] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-60.
[56] Soner Oran, "Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.51, Ankara, 2013, s.656; Hans Joachim Buddecke, s.xvii.
[57] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-64; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-65; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-66.
[58] BOA, **HR.SYS,** 2095/5-26, 33.
[59] BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 2/48; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-80; Ersan Baş, "Çanakkale'de Muavenet-İ Milliye Muhribinin İngiliz HMS Goliath Zırhlısına Torpido Taarruzu ve Sonuçları", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, S.18, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, s.33; Oğuz Aytepe, "Çanakkale Savaşı Bibliyografyası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergis**i, S.25-26, Ankara, 2000, s.2.

tarihinde Tekirdağ'da bulunan 3'üncü Kolordu Çanakkale'ye intikal ettirilmiştir.[60] Ayrıca, denizden yapılacak bir saldırıya karşın Akhisar torpidobotu Kilitbahir'e gönderilmiştir.[61]

Bu ilk bombardıman sonrasında bölgedeki Osmanlı birliklerinin morallerini yükseltmek amacıyla, Başkumandan Vekili Enver Paşa, tüm subay ve erleri selamladığını bildirmiş, muharebede başarıları görülenlerin taltif edilmek üzere isimlerinin bildirilmesini istemiştir.[62]

Bu sırada 3'üncü Kolordu Kumandanlığı 4 Kasım 1914 tarihinde Boğaz'ın savunmasıyla ilgili olarak birliklere verdiği emirde sorumluluk bölgelerini belirtmiştir. Buna göre; 7'nci Tümen Karaçalı-Saz Limanı arasındaki bölgeden, 9'uncu Tümen Saz Limanı-Seddülbahir arasındaki bölgeden sorumlu olacaktır. Aynı dönemde Başkumandanlık Vekâletinin emriyle 3'üncü Kolordunun Çanakkale'den Gelibolu'ya gönderilmesi üzerine Koyun Limanı-Değirmenler çizgisinin kuzeydoğusundan Saros Körfezi'ndeki Karaçalı'ya kadar uzanan kıyının korunması bu Kolorduya verilmiştir.[63]

3 Kasım 1914'den 19 Şubat 1915 gününe kadar süre içerisinde başka saldırı olmadığı için Boğaz'ın tahkimine devam edilmiştir. 18 Şubat tarihine kadar Boğaz'da dokuz mayın hattı kurulmuştur.[64]

5 Kasım 1914'te öğle saatlerinde deniz tayyaresi bir test uçuşu yapmıştır. Birkaç defa Çanakkale üzerinde dolaştıktan sonra meydana ineceği sırada şiddetli bir hava akımına tutularak Köseburnu'nda denize batmıştır. Etrafta bulunan gemiler yardımı ile tayyareciler salimen kurtarılmıştır. Yoğun gayretler sonucu tayyare karaya çıkarılmıştır. Hasara uğrayan tayyarenin tamiri için gerekli malzemeler Harbiye Nezaretinden istenmiştir.[65]

---

[60] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-5, Fih.: 1-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-4, Fih.: 1-31.
[61] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-103.
[62] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-87.
[63] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-5, Fih.: 1-16.
[64] Celâl Yılmaz, **Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.86.
[65] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-85.

9 Kasım 1914 tarihinde Anadolu yakasında 25'inci Alay, 9'uncu Depo Alayı, bir topçu taburu ve iki seyyar jandarma taburundan oluşan "Menderes Müfrezesi" teşkil edilmiştir.[66]

17 Kasım 1914'te Akhisar torpidosuna verilen emirle, Kilitbahir ve kuzeyinde yerini alarak denizden yapılabilecek bir saldırıya karşı torpidosunu kullanmaya hazır bulunması istenmiştir.[67]

24 Kasım 1914 tarihinde 3'üncü Kolordu Komutanlığı, I. Orduya gönderdiği raporda bölgedeki savunma tedbirlerini ortaya koymuştur. Bu raporda; İtilaf devletlerinin olası çıkarmasına karşı ileri mevzilerdeki kuvvetlerle, karşı güçlere engel olarak, onların saldırısını geciktirmek ve asıl savunma hattının tutulması için gerekli zamanı kazanarak, yapılacak karşı taarruzla düşmanı denize dökmenin hedeflendiği belirtilmiştir.[68]

Bu sırada 25 Kasım 1914 tarihinde sabah saatlerinde yapılan hava keşfinde; İtilaf kuvvetlerinin Bozcaada toplanma bölgesinde bir Fransız zırhlısı, İngilizlere ait; üç nakliye gemisi, iki zırhlı kruvazör, dokuz torpidobot, Gökçeada'da ise, iki Fransız, bir İngiliz denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotu görülmüştür. Limni Adası ile Çanakkale Boğazı'nda ise İtilaf devletlerine ait herhangi bir şey tespit edilememiştir.[69] Yapılan keşif faaliyeti, İtilaf kuvvetlerinin tüm unsurlarını bir noktada birleştirmeye dönük emniyet prensibi çerçevesinde bir hareket tarzı benimsediklerini göstermiştir. İlave olarak, yapılan keşif ile hava harp fonksiyonlarından gözetleme ve keşif ilkesi çerçevesinde hareket edilerek İtilaf kuvvetlerinin vaziyetlerini belirlemek hedeflenmiştir.

26 Kasım 1914 sabahı yapılan keşifte; İngilizlere ait beş torpidobot, bir kruvazör ile iki nakliye gemisinin Bozcaada'nın güneyinde demirli durumda olduğu, iki İngiliz torpidobotunun ise Eşek Adası hizasında bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki Fransız denizaltısı ile bir İngiliz denizaltısının Gökçeada istikametinde hareket halinde olduğu görülmüştür. İlave olarak; iki Fransız ile iki İngiliz torpidobotu ve bir kruvazörün Gökçeada'dan Bozcaada yönünde hareket ettiği belirlenmiştir.[70] İlgili keşif faaliyeti,

---

[66] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-93.
[67] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-103.
[68] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-107.
[69] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1.
[70] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-1.

Osmanlı tayyarelerinin hava harekât fonksiyonlarından keşif ve istihbarat ilkesi çerçevesinde hareket ederek İtilaf kuvvetlerinin stratejilerini tespit etmeye yönelik bir hareket tarzı belirlediklerini göstermektedir.

Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde ise İngilizlere ait; yedi torpidobot, bir denizaltı, bir kruvazör, dört nakliye gemisi ile Fransızlara ait bir zırhlının Bozcaada da demirli olduğu, iki İngiliz torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının ise Gökçeada istikametinde hareket halinde bulunduğu görülmüştür. Ayrıca bu keşif sırasında; bir İngiliz denizaltısı ile bir torpidobotun Semadirek istikametine doğru hareket halinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında bir torpidobot ile bir nakliye gemisinin Bozcaada'nın güney istikametine gittiği görülmüştür.[71] Yapılan bu hava keşifleri, İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale bölgesine yönelik bir çıkarma hazırlığı yapmakta olduklarını göstermiştir.[72] İlgili hava keşif faaliyeti, hava harp fonksiyonlarından istihbarat ve gözetlemeye dönük bir hareket tarzının benimsendiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla hava keşfi ile İtilaf kuvvetlerinin olası harekât tarzı önceden tespit ve teşhis edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı birlikleri güvenlik anlamında önlemler almayı hedeflemiştir.

28 Kasım 1914 sabah yapılan hava keşfinde Çanakkale Boğazı açıklarından Bozcaada istikametine doğru gitmekte olan dört İngiliz torpidobotu ile bir kruvazörü ve iki Fransız torpidobotu görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında bir İngiliz denizaltısı, beş torpidobot, bir kruvazör ile üç nakliye gemisi ve bir Fransız zırhlısının Bozcaada civarında demirli halde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın güneyinden Bozcaada'nın doğusuna doğru hareket halinde olduğu belirlenmiştir.[73]

28 Kasım 1914 akşamüstü yapılan keşifte; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında devriye halinde olduğu, bir İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada'dan Eşek Adası istikametine doğru gittiği belirlenmiştir. İlave olarak; iki Fransız torpidobotu, bir Fransız kruvazörü, üç İngiliz torpidobotu, bir İngiliz zırhlısı ile üç nakliye gemisinin ise Bozcaada Limanı'nda demirlemiş olduğu görülmüştür.[74]

---

[71] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-2.
[72] Göymen, **age.**, s.27.
[73] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-3.
[74] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-4.

29 Kasım 1914 sabahı yapılan keşifte ise; iki Fransız denizaltısının boğaz açıklarında olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Çanakkale Boğazı açıklarında devriye attığı, Gökçeada açıklarında ise bir İngiliz denizaltısının bulunduğu tespit edilmiştir. Biri Bozcaada'nın doğusunda olmak üzere yedi İngiliz torpidobotu, bir zırhlı ve bir zırhsız kruvazör, beş İngiliz nakliye gemisi ile iki Fransız torpidobotu ve bir Fransız zırhlısının ise Bozcaada'da demirlemiş vaziyette olduğu görülmüştür.[75] 29 Kasım1914 akşamında yapılan hava keşfinde iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada açıklarında devriye halinde olduğu, iki Fransız ve 1 İngiliz denizaltısının Bozcaada'ya doğru gittiği görülmüştür. Bozcaada Limanı'nda ise biri Bozcaada'nın doğusunda olmak üzere 4 İngiliz torpidobotu, 1 İngiliz denizaltısı, 1 İngiliz zırhlı kruvazörü, 1 zırhsız İngiliz kruvazörü, 4 İngiliz nakliye gemisi ile 2 Fransız torpidobotu ile 1 zırhlının demirli olduğu tespit edilmiştir.[76] 28 ve 29 Kasım 1914 tarihlerinde yapılan hava keşifleri, İtilaf kuvvetlerinin bölgeye yönelik çıkarma hazırlıklarını arttıklarını tespit etmiştir. Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin Gelibolu'daki cephe savunma hattını güçlendirmeye dönük tedbirler almasına yol açmıştır. Hava harekât fonksiyonlarından gözetleme ve istihbarat ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilen hava keşfi, İtilaf kuvvetlerinin muhtemel hareket tarzı hakkında bilgi vermiştir. Bu nedenle ilgili dönemde gün içerisinde sabah ve akşam olmak üzere hava keşfi icra edilerek İtilafların harekât tarzı belirlenmeye çalışılmıştır.

30 Kasım 1914 günü sabahında yapılan keşifte; bir İngiliz denizaltısının Gökçeada'da, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada da olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, dört İngiliz torpidobotunun Limni Adası istikametinde gittiği, biri Bozcaada'nın doğusunda olmak üzere dört torpidobotun hareket halinde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, altı nakliye gemisi ile bir İngiliz kruvazörü, bir İngiliz zırhlı kruvazörü ve bir Fransız zırhlısının Bozcaada Limanı'nda olduğu görülmüştür.[77] 30 Kasım 1914 tarihi akşamında yapılan keşifte bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada ile Eşek Adası arasında devriye halinde olduğu, iki İngiliz torpidobotunun da Gökçeada açıklarında demir attığı, bir İngiliz ve bir Fransız denizaltısının Bozcaada yönüne gittiği görülmüştür. Ayrıca, ikisi Bozcaada'nın doğusunda olmak üzere beş İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz torpidobotu, iki İngiliz zırhlı kruvazörü, bir İngiliz zırhlı ile iki Fransız torpidobotu, bir Fransız zırhlısının

[75] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-5.
[76] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-6.
[77] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-7.

Bozcaada Limanı'nda olduğu tespit edilmiştir. Semadirek ve Limni Adası ile Saros Körfezi'nde İtilaf devletlerine ait başka bir unsur görülmemiştir.[78] 30 Kasım 1914 tarihinde sabah ve akşam yapılan hava keşifleri, hava harekât fonksiyonlarından gözetleme ve istihbarat ilkesi çerçevesinde hareket edildiğini göstermektedir. Her gün yapılmak suretiyle tekrarlanan bu hava keşif faaliyetleri itilafların durum ve vaziyetini tespit ve analiz etmeyi öngörmüştür.

1 Aralık günü sabahı yapılan keşifte; İngilizlere ait dört torpidobot ile bir kruvazörün, Bozcaada gerisine doğru hareket halinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında keşfin devamında; iki torpidobot ile iki denizaltının Gökçeada ile Eşek Adası arasında devriye attığı görülmüştür. Fransızlara ait; iki torpidobot ve iki zırhlı gemi ve İngilizlere ait; iki zırhlı kruvazör, bir kruvazör, dört nakliye gemisinin ise Bozcaada limanında demir atmış olduğu belirlenmiştir.[79] 1 Aralık 1914 akşamı yapılan keşifte ise; iki İngiliz denizaltısının Bozcaada Limanı toplanma yerine doğru gittiği, bir İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada'dan hareket edip Eşek Adası doğusundan Gökçeada'ya hareket ettiği, Fransızlara ait; iki torpidobot ve iki zırhlı gemi, İngilizlere ait; iki zırhlı kruvazör, üç kruvazör, bir nakliye gemisi ve beş torpidobotun ise Bozcaada'da demir atmış olduğu görülmüştür. Hem sabah hem de akşam yapılan keşiflerde Semadirek ile Limni Adası ile bu adaların açıklarında İtilaf devletlerine ait başka bir unsura rastlanmamıştır.[80] 1 Aralık 1914 tarihinde yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na yönelik çıkarma hazırlıklarını hızlandırdığını göstermiştir. İlgili dönemde yapılan hava keşiflerin genelde gözetleme ve istihbarat toplama amaçlı yapıldığını göstermektedir. Çünkü ilgili dönemde Osmanlı tayyarelerinde makineli tüfek olmadığı için daha çok tayyareler keşif maksatlı kullanılmıştır.

2 Aralık 1914 sabahı yapılan hava keşfinde havanın sisli olması nedeniyle fazla bir şey görülememiştir. Ancak, iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası ile Gökçeada arasında olduğu, iki İngiliz ve iki Fransız torpidobotunun Bozcaada istikametine gittiği, bir İngiliz denizaltısının Bozcaada'dan Çanakkale Boğazı istikametine gittiği görülmüştür. Bunlardan başka Semadirek ve Limni Adası ve Bozcaada Limanı'nda başka gemi görülmemiştir.[81]

---

[78] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-8.
[79] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-9.
[80] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-10.
[81] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-11.

Aynı günün akşamında yapılan keşifte ise; iki İngiliz denizaltısının Gökçeada'dan Bozcaada yönüne gittiği, iki İngiliz torpidobotu ile bir kruvazörün Gökçeada açıklarında demir attığı, sekiz torpidobot ile bir kruvazörün Bozcaada Limanı'nda beklediği, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'dan Eşek Adası yönünde gittiği, Eski İstanbul Burnu'nda da bir torpidobot olduğu görülmüştür. Hem sabah hem de akşam yapılan keşiflerde Semadirek ile Limni Adası ve bu adaların açıklarında İtilaf devletlerine ait başka bir unsura rastlanmamıştır.[82]

3 Aralık 1914'te sabah saatlerinde yapılan keşifte, İngilizlere ait bir nakliye gemisi ile bir torpidobotun Limni Adası'ndan Midilli Adası istikametine gittiği, bir İngiliz kruvazörünün Midilli Adası istikametinden Bozcaada yönüne gittiği, iki İngiliz, iki Fransız torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'yı geçip Midilli'ye gittiği, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada ile Eşek Adası arasında devriye gezdiği, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Saros Körfezi istikametinde Gökçeada açıklarında devriye attığı görülmüştür. Beş İngiliz Torpidobotu, iki nakliye gemisi ve bir kruvazörün ise Bozcaada toplanma yerinde beklediği görülmüştür. Semadirek ve Boğaz girişinde başka bir İtilaf devleti unsuruna rastlanmamıştır.[83] Akşam saatlerinde yapılan keşifte ise; iki Fransız ve bir İngiliz denizaltısının Bozcaada'nın batısından Midilli yönüne gittiği dört İngiliz torpidobotunun Saros Körfezi yönüne gittiği, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada ile Saros Körfezi açıklarında olduğu, bir İngiliz torpidobotunun ise Gökçeada ile Eşek Adası arasındaki bölgede beklediği, iki Fransız, üç İngiliz torpidobotunun ve üç nakliye gemisi ile bir kruvazörün Bozcaada'nın güneyinde olduğu görülmüştür. Limni Adası ve Semadirek'te Birleşik Filo'nun hiçbir deniz aracı görülmemiştir.[84] 2 ve 3 Aralık 1914 tarihlerinde yapılan keşifler hava harekât fonksiyonlarından istihbarat ve keşif ilkesi çerçevesinde icra edilmiştir. İlgili keşifler, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazındaki giriş ve çıkışları kontrol ettiklerini göstermiştir.

4 Aralık 1914 sabahı Gökçeada civarında iki Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotu ayrıca, iki İngiliz ve iki Fransız torpidobotunun Gökçeada'dan Bozcaada yönüne gittiği tespit edilmiştir. İlave olarak, biri Bozcaada'nın doğusunda beşi Bozcaada'nın güneyinde demirli olan altı İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi ile

[82] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-12.
[83] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-13.
[84] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-14.

bir İngiliz kruvazörü görülmüştür. Bunun yanında Semadirek, Limni Adası ve Eşek Adası civarında İtilaf devletlerine ait başka bir unsur görülmemiştir.[85] Akşam yapılan hava keşfinde ise; iki Fransız, iki İngiliz denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada'dan Bozcaada yönüne gittiği, bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada'nın güneyinde devriye görevi yaptığı, bir İngiliz nakliye gemisinin ise Gökçeada'nın doğusundan güneyine doğru gittiği, İngilizlere ait altı İngiliz torpidobot, üç nakliye gemisi ile bir kruvazörün bölgede bulunduğu görülmüştür. Bunun yanında Semadirek, Limni Adası ve Eşek Adası civarında Birleşik Filo'ya ait kara, hava ve deniz unsuru görülmemiştir.[86] Bu keşif, İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı önünde hareket halinde olduğunu, boğaza giriş ve çıkışlarını denetlediğini göstermektedir. Ayrıca hava keşfi ile harp prensiplerinden İtilaf kuvvetlerinin bölgedeki faaliyetlerinde avantaj sağlamasını engellemeye yönelik manevra ilkesi ile hareket edilmeye çalışılmıştır. İlave olarak, tayyare keşfi ile bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin istihbarat ve gözetleme ihtiyacının giderilmesine yönelik faaliyet gösterildiği görülmektedir.

7 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Gökçeada'nın doğu kesiminde iki Fransız denizaltısının, boğaz karşısında Gökçeada açıklarında iki İngiliz torpidobotunun beklediği, iki Fransız, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'nın güneyine gittiği, bir Fransız zırhlısının Bozcaada'dan Limni Adası'na doğru yöneldiği görülmüştür. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'dan Eşek Adası istikametine gittiği, İngilizlere ait, iki zırhlı kruvazör, üç kruvazör ile bir nakliye gemisinin Midilli Adası istikametinden Bozcaada yönüne gittiği, yedi kruvazör, beş nakliye gemisi ile bir kruvazörün Bozcaada'da beklediği tespit edilmiştir.[87]

8 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Gökçeada'nın doğu kesiminde iki Fransız denizaltısı, boğaz karşısında Gökçeada açıklarında iki İngiliz torpidobotunun demirli olduğu, iki Fransız, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada'dan Bozcaada'nın güney istikametine doğru gittiği, bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada açıklarında boğaz hizasında devriye attığı, dört Fransız, dört İngiliz torpidobotu, dört İngiliz nakliye gemisi ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'da demirli olduğu görülmüştür. Bunun yanında Semadirek, Limni Adası ve Eşek Adası civarında İtilaf

[85] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-15.
[86] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-16.
[87] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-17.

devletlerine ait unsur görülmemiştir.[88] 8 Aralık 1914 akşamında iki Fransız denizaltısının Bozcaada yönüne gittiği, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada açıklarında olduğu, dört Fransız torpidobotu ile İngilizlere ait, dört torpidobot, dört nakliye gemisi ile bir kruvazörün Bozcaada'da demirli olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında Semadirek, Limni ve Eşek Adası civarında İtilaf devletlerine ait unsur görülmemiştir.[89]

9 Aralık 1914 sabahında yapılan hava keşfinde iki Fransız denizaltısı, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada açıklarında olduğu, iki İngiliz, iki Fransız torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörün Bozcaada istikametine gittiği, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazör ile dört İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada da demirli olduğu görülmüştür. Bunun yanında Semadirek, Limni Adası ve Eşek Adası civarında İtilaf devletlerine ait unsur görülmemiştir.[90]

10 Aralık 1914 sabahında yapılan hava keşfinde; iki Fransız denizaltısının Gökçeada'da demirli olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada ile Eşek Adası arasında açıklarında olduğu, iki İngiliz, iki Fransız torpidobotunun Bozcaada istikametine gittiği, iki İngiliz torpidobotu, bir kruvazör ile dört nakliye gemisinin Bozcaada'da demirli olduğu görülmüştür.[91] 10 Aralık akşamında, iki Fransız denizaltısı ile üç İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda olduğu, bir İngiliz kruvazörünün ise devriye attığı, üç Fransız ve dört İngiliz torpidobotu ile iki İngiliz kruvazör ve beş İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'da olduğu görülmüştür. Bunun yanında sabah ve akşam yapılan hava keşiflerinde Semadirek, Limni Adası ve Eşek Adası civarında İtilaf güçlerine rastlanmamıştır.[92] 7 ve 10 Aralık 1914 tarihleri arasında yapılan hava keşiflerinde harekât fonksiyonlarından istihbarat ve keşif ilkesi çerçevesinde hareket edilerek İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit etmek hedeflenmiştir.

11 Aralık 1914 sabah yapılan hava keşfinde iki Fransız, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'ya gittiği, bir İngiliz kruvazörünün de Limni Adası yönünde hareket ettiği tespit edilmiştir. Bunun yanında yapılan keşfin devamında; bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneyinde Kumkale

---

[88] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-18.
[89] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-19.
[90] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-20.
[91] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-21.
[92] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-22.

hizasında, bir İngiliz ve bir Fransız torpidobotunun ise Gökçeada'nın güneydoğusunda olduğu görülmüştür. Ayrıca, 4 Fransız torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, bir İngiliz torpidobotu ile iki İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'da olduğu görülmüştür. Burada görülen Fransız kruvazörlerin ikisinin dörder bacalı olduğu Osmanlı rasıtları tarafından tespit edilmiştir.[93] Bu keşif, harp prensiplerinden gözetleme dâhilinde gerçekleştirilmiş ve Osmanlı komuta makamlarına iletilmiştir. Böylece, bölgedeki gelişmeler günü gününe takip edilerek, olası çıkarmaya yönelik tedbirler arttırılmıştır. Yapılan hava keşfi, taktik stratejinin belirlenmesinde komuta makamlarının bilgilendirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır.

12 Aralık 1914 sabah keşfinde; iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada istikametine gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında ve iki Fransız denizaltısının da Gökçeada'nın güneydoğusunda olduğu görülmüştür. Ayrıca İngilizlere ait, iki nakliye gemisi, dört torpidobot ile bir kruvazörün Eşek Adası'nda beklediği, üç Fransız torpidobotu ile bir İngiliz denizaltısının Bozcaada'nın doğusunda, bir İngiliz nakliye gemisi ile bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın güneyinde olduğu görülmüştür. Bir İngiliz kruvazörünün ise Midilli Adası istikametinden Bozcaada yönünde hareket halinde olduğu görülmüştür.[94] İlgili hava keşfi İtilaf kuvvetlerinin boğaz açıklarında hareket halinde olduğunu, hazırlıklarına devam ettiğini göstermiştir.

Bu sırada boğazın savunmasının güçlendirilmesi için Türk Donanma Komutanı Amiral Souchoun'un önerisi doğrultusunda 13 Aralık 1914 tarihinde Sarısığlar Koyu'nda demirli olan Mesudiye gemisinin sancak bordosundaki altı topundan sökülebilen üç topla beraber bir batarya oluşturulması planlanmıştır.[95] Aynı gemideki dördüncü topun sökülmesi gemi komutanına emredilmişse de ne dördüncü top ne de diğerlerinin sökülmesi mümkün olabilmiştir. Çünkü Mesudiye gemisi, aynı gün bir İngiliz denizaltısı tarafından batırılmıştır. Bu olay sırasında 10'u subay olmak üzere, 34 şehit verilmiş, diğer personel ise güçlükle kurtarılabilmiştir.[96]

---

[93] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-23.
[94] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-24.
[95] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-30.
[96] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-24.

13 Aralık 1914 sabahı sisli bir havada yapılan hava keşfinde üç Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'nın kuzeyinde Gökçeada'nın güneydoğusu istikametinde boğaz açıklarında olduğu, bir İngiliz kruvazörü ile iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun da Bozcaada istikametine gittiği görülmüştür. Bunlara ilave olarak yaklaşık on kadar daha geminin Bozcaada gerisinde olduğu tespit edilmiş, ancak havanın sisli olması nedeniyle ilgili deniz vasıtalarının hangi ülkeye ait olduğu anlaşılamamıştır.[97]

14 Aralık 1914 sabahı yapılan hava keşfinde; İngilizlere ait bir denizaltı ile bir torpidobot Gökçeada'nın doğu açıklarında, bir denizaltı ile bir torpidobotun ise Gökçeada'nın güneyinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki Fransız torpidobotu ile iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada gerisine doğru gittiği, beş Fransız torpidobotu ile bir Fransız denizaltısı, bir İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazör ve iki İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada gerisinde olduğu görülmüştür.[98] 14 Aralık 1914 akşamı İngilizlere ait iki torpidobot ile iki denizaltının Gökçeada'nın doğusunda olduğu, bir İngiliz kruvazörünün ise Gökçeada'nın güneyi ile Eşek Adası arasında devriye attığı, bir İngiliz denizaltı ile bir İngiliz nakliye gemisinin Eşek Adası'nın batısı açıklarında olduğu, beş Fransız torpidobotu, bir denizaltı, bir İngiliz kruvazörü ile üç İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada gerisinde olduğu tespit edilmiştir. Semadirek ve Limni Adası'nda İtilaf gücü görülmemiştir.[99] 13 ve 14 Aralık 1914 tarihlerinde yapılan hava keşifleri ile hava harp fonksiyonlarından keşif ilkesi çerçevesinde, İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyeti belirlenmeye çalışılmıştır.

15 Aralık 1914 sabah bir Fransız denizaltısı ve bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın doğusu açıklarında, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında demirli olduğu, iki Fransız torpidobotu, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada'nın güneyinden Bozcaada kuzeyine doğru gittiği, bir İngiliz nakliye gemisinin Eşek Adası'nda olduğu, dört İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada gerisinden kuzey istikametine gittiği görülmüştür.[100] Akşam yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Gökçeada'nın güneyi ile Eşek Adası arasında devriye görevi yaptığı, on İngiliz torpidobotu

---

[97] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-129.
[98] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-26.
[99] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-27.
[100] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-28.

ile bir İngiliz denizaltısının havanın sisli olması nedeniyle Bozcaada'nın güneyinden kuzeyine geldiği, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın gerisinde olduğu görülmüştür. Semadirek ve Limni Adası'nda İtilaf gücü görülmemiştir.[101] İlgili İtilaf kuvvetlerinin faaliyetleri harp prensiplerinden hedef ilkesi çerçevesinde hareket ettiklerini göstermektedir. İtilaf ordularının bölgede devriye atmalarındaki ana amaç hedef olarak belirledikleri Çanakkale Boğaz bölgesindeki geçişleri kontrol etmek ve Osmanlı askerlerinin mücadele azmini kırmaya yoğunlaşmıştır.

16 Aralık sabahı yapılan keşifte bir Fransız denizaltılarının buluşma yerleri olarak belirlenen Kabatepe açıklarında, bir Fransız denizaltısı, bir İngiliz denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında yay şeklinde sıralandığı, iki Fransız torpidobotu, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyine doğru gittiği, üç İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde beklediği görülmüştür. Semadirek ve Limni Adası'nda İtilaf kuvvetlerine rastlanmamıştır.[102] Aynı günün akşamında yapılan keşifte, iki İngiliz torpidobotunun Zığındere Burnu açıklarında olduğu, üç Fransız denizaltısının Eşek adası istikametine gittiği, dört Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'nda demirli olduğu, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada gerisinde olduğu görülmüştür. Semadirek ve Limni Adası'nda İtilaf gücü görülmemiştir.[103]

17 Aralık 1914 sabahı yapılan hava keşfinde, bir Fransız denizaltısının Kabatepe'de bulunan buluşma noktasına gittiği, bir Fransız denizaltısının Gökçeada'nın güneyinde olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Seddülbahir açıklarında olduğu, dört Fransız torpidobotu, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'nın gerisinde bulunan toplanma yerlerine doğru yöneldiği, bir Fransız denizaltısının Eşek Adası'nda demirli olduğu, İngilizlere ait üç nakliye gemisi, iki torpidobot ve bir denizaltının Bozcaada toplanma yerinde sabit olduğu görülmüştür. Semadirek ve Limni Adası'nda itilaf gücü görülmemiştir.[104] 17 Aralık akşamı, İngilizlere ait; iki torpidobotun Gökçeada'nın güneybatısında olduğu, bir kruvazörün de Gökçeada'nın güneyinde dolaştığı, iki torpidobotun boğaz girişi açıklarında, iki torpidobotun Eşek adasında olduğu, dört

[101] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-29.
[102] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-30.
[103] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-31.
[104] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-32.

torpidobot, 2 kruvazör, üç nakliye gemisi ile bir deniz altının Bozcaada toplanma yerinde bulunduğu, Fransızlara ait; üç denizaltının Bozcaada toplanma bölgesi yönünde gittiği ve dört torpidobotun da toplanma yerinde olduğu tespit edilmiştir. Semadirek ve Limni Adası'nda itilaf gücü görülmemiştir.[105] 16 ve 17 Aralık 1914 tarihinde yapılan keşifler İtilaf kuvvetlerinin bölgedeki konuşlarını korumaya devam ettiğini göstermiştir. İlgili keşifler Osmanlı tayyarelerinin harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde hareket etmeye çalıştıklarını ortaya koymuştur. Böylece, İtilaf unsurlarının durum ve vaziyetini tespit etmek amaçlanmıştır.

Bu sırada, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının önerisi üzerine Gelibolu Yarımadası'ndaki savunma tedbirleri arttırılmıştır. Bu kapsamda Başkomutanlık Vekaleti'nin 18 Aralık 1914 tarihli emriyle, 8'inci Tümenden tertip edilen bir dağ topçu taburuyla takviyeli 22'nci Piyade Alayı, 20 Aralık'ta Çanakkale'ye gelmiştir. Alay, Müstahkem Mevkinin genel ihtiyatı olarak Çanakkale'de bırakılmıştır. 3'üncü Dağ Topçu Taburu ise Erenköy'e gönderilmiştir.[106]

18 Aralık 1914 sabahı, Fransızların Bouvet, Suffren ve Victor Hugo zırhlısı, dört torpidobotu ve bir denizaltısı, İngilizlerin bir zırhlı kruvazörü ile altı torpidobotu Bozcaada buluşma bölgesinde görülmüştür.[107] Sabah yapılan ikinci hava keşfinde bir İngiliz denizaltısının Kabatepe buluşma noktasında olduğu, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında bulunduğu, bir İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz denizaltısının Boğaz açıklarındaki buluşma noktalarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada toplanma yeri ile boğaz buluşma noktası arasında dolaştığı, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada kuzeyine doğru gittiği ve dört Fransız torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının Bozcaada gerisinde bulunan toplanma yerine gittiği belirlenmiştir. İlave olarak, Bozcaada toplanma yerinde beş İngiliz torpidobotu, dört nakliye gemisi, bir zırhlı kruvazör, bir kruvazör ve bir Fransız zırhlısının olduğu görülmüştür.[108] Akşam yapılan keşifte ise; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında olduğu, bir kruvazörün onların batısında devriye attığı, üç Fransız torpidobotunun Bozcaada toplanma yerinden Gökçeada toplanma yeri istikametine gittiği

---

[105] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-33.
[106] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-29.
[107] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-34.
[108] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-36.

görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz denizaltının Bozcaada toplanma yerine gittiği, bunun yanında üç Fransız zırhlısı, bir Fransız torpidobotu, bir Fransız denizaltısı, beş İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi ile bir İngiliz zırhlısının Bozcaada'nın güneyinde bulunan toplanma yerinde olduğu görülmüştür. Sabah ve akşam yapılan hava keşiflerinde Semadirek ve Limni Adası'nda itilaf güçlerine rastlanmamıştır.[109]

19 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde yedi Fransız torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının Eşek Adası buluşma noktasından geçip Bozcaada'ya gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma noktasından Gökçeada toplanma noktasına gittiği görülmüştür. Ayrıca İngilizlere ait; beş torpidobot, üç nakliye gemisi ile bir kruvazörün Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[110] Akşam yapılan hava keşfinde ise; üç İngiliz torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada'nın kuzeybatısındaki toplanma noktasına gittiği, dört İngiliz torpidobotunun Eşek Adası buluşma noktasından geçerek Gökçeada buluşma noktasına gittiği, İngilizlere ait; dört nakliye gemisi ile altı torpidobot ve iki kruvazörün Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[111] 18 ve 19 Aralık 1914 tarihinde yapılan hava keşifleri Osmanlı tayyarelerinin hava gücü prensiplerinden gözetleme ve istihbarat ilkesi çerçevesinde hareket ettiğini göstermektedir. Yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin bölgede taktik anlamda üstünlük sağlamasını engellemeyi hedeflemiştir. Bu yüzden düzenli olarak yapılan keşif faaliyeti ile İtilaf unsurlarının durumunu tespit etmek amaçlanmıştır.

20 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde üç Fransız torpidobotu, iki İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada toplanma yerine gittiği, üç Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma noktasında olduğu, İngilizlere ait, üç nakliye gemisi, üç torpidobot ile bir kruvazörün Bozcaada gerisinde bulunan toplanma noktasında oldukları görülmüştür.[112] Akşam yapılan hava keşfinde; üç Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine gittiği, dört İngiliz torpidobotunun Bozcaada toplanma noktasından Gökçeada buluşma noktasına yöneldiği tespit edilmiştir. Ayrıca, üç

---

[109] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-35.
[110] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-37.
[111] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-38.
[112] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-39.

İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma noktasında olduğu, bir Fransız ve bir İngiliz zırhlısının Bozcaada gerisindeki toplanma yerinden Midilli adası istikametine gittiği, İngilizlere ait dört nakliye, iki torpidobot, bir kruvazör ve bir denizaltının Bozcaada gerisinde olduğu görülmüştür. Semadirek ve Limni Adası'nda itilaf güçlerine rastlanmamıştır.[113]

21 Aralık 1914 sabah yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma noktasından Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine gittiği, iki İngiliz denizaltısından birinin boğaz buluşma noktasında, diğerinin Gökçeada buluşma noktasında olduğu, beş Fransız torpidobotunun Eşek Adası buluşma noktası yönünden Bozcaada toplanma bölgesine gittiği, İngilizlere ait, dört nakliye, altı torpidobot ve bir kruvazörün Bozcaada gerisindeki toplanma bölgesinde olduğu görülmüştür.[114] Akşam yapılan keşifte ise; bir İngiliz kruvazörü, üç İngiliz denizaltısının Gökçeada toplanma yerinden Bozcaada toplanma yerine gittiği, üç Fransız torpidobotunun Bozcaada'dan Gökçeada toplanma yerine gittiği, bir Fransız zırhlısının Midilli istikametinden Gökçeada'nın kuzeybatısına gittiği, bir Fransız torpidobotunun Eski İstanbul Burnu'nda olduğu, yedi İngiliz torpidobotu, dört İngiliz nakliye gemisi, bir İngiliz kruvazör ile bir İngiliz denizaltısının Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[115] 20 ve 21 Aralık 1914 tarihinde yapılan hava keşifleri harp prensiplerinden istihbarat ilkesi çerçevesinde hareket edildiğini göstermektedir. Bu keşif faaliyetleri İtilaf kuvvetlerinin boğaz önündeki durumunu tespit etmeyi öngörmüştür. Bir anlamda önbilgi toplamak adına yapılan hava keşifleri, herhangi bir çıkarma hazırlığının olup olmadığını tespit etmeyi hedeflemiştir.

22 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; üç İngiliz torpidobotunun Selanik istikametinden Bozcaada gerisindeki toplanma bölgesine geldiği, üç İngiliz deniz altısının Gökçeada buluşma yerinde olduğu, üç Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma yerinden Bozcaada kuzeyinde bulunan toplanma yerine gittiği belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada toplanma yerine gittiği, bununla birlikte İngilizlere ait beş torpidobot, iki kruvazör, bir denizaltı ile dört nakliye

[113] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-40.
[114] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-41.
[115] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-42.

gemisinin bölgede bulunduğu tespit edilmiştir.[116] Akşam yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma yerinden hareket ettiği, bir İngiliz denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma yerinden Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine yöneldiği görülmüştür. Bunun yanında, üç Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'dan boğaz açıklarındaki buluşma yeri yönünde ilerlediği, bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'dan Midilli istikametine gittiği, İngilizlere ait olan beş torpidobot, üç nakliye gemisi, iki kruvazör ile bir denizaltının Bozcaada toplanma yerinde demirli olduğu tespit edilmiştir. Semadirek ve Limni Adası'nda Birleşik Filo donanmasına ait başka bir gemi görülmemiştir.[117]

23 Aralık 1914 günü sabah yapılan hava keşfinde Fransızlara ait üç torpidobot ve bir denizaltının Kabatepe istikametinden, bir Fransız denizaltısının ise boğaz bölgesinde bulunan buluşma yerinden hareket ettiği görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada toplanma yerinden Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine gittiği, bir Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'ndan boğaz bölgesindeki buluşma yerine gittiği, bir İngiliz torpidobotunun Küçük Beşige Limanı'ndan Bozcaada kuzeyine ilerlemekte olan diğer gemilere doğru hareket ettiği ve iki İngiliz nakliye gemisinin Midilli istikametine gittiği belirlenmiştir. Bunun yanında, Bozcaada gerisinde bulunan toplanma yerinde, üçü Fransız, biri İngiliz zırhlı gemisi, dokuz İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, bir İngiliz denizaltısı ve iki nakliye gemisinin demirli olduğu görülmüştür. Semadirek ve Limni Adaları'nda Birleşik Filo'ya ait gemi görülmemiştir.[118] 22 ve 23 Aralık 1914 tarihinde yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin boğaz açıklarında sürekli hareket halinde olduklarını, olası bir çıkarma için hazırlandıklarını göstermiştir. Yapılan keşifler hava harekât fonksiyonlarından gözetleme ilkesi çerçevesinde hareket edildiğini göstermektedir.

24 Aralık 1914 sabahı yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun Selanik istikametinden, üç Fransız torpidobotunun Gökçeada toplanma bölgesinden Bozcaada kuzeyinde bulunan toplanma bölgesine gittiği, üç Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun boğaz bölgesi buluşma noktasında demirli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca İngilizlere ait, üç nakliye, bir denizaltı, bir kruvazör ve bir torpidobotun Bozcaada

[116] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-43.
[117] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-44.
[118] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-45.

doğusundan Hayırsız Adası güneyine doğru hareket halinde olduğu tespit edilmiştir.[119] 24 Aralık akşamı yapılan hava keşfinde ise; bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında, iki Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında, bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada toplanma yeri ile boğaz açıklarındaki buluşma yerinin batısında devriye gezdiği, Bozcaada'nın kuzeyindeki toplanma yeri ile Eşek Adası arasında tamamı İngilizlere ait olmak üzere; on bir torpidobot, dört zırhlı, bir kruvazör, üç denizaltı bir nakliye gemisinin olduğu, iki İngiliz nakliye gemisinin ise Bozcaada toplanma yerinden Midilli istikametine gittiği görülmüştür.[120] 24 Aralık tarihinde yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin bölgede bulunan harp gemilerinin miktarlarının arttığını ortaya koymuştur. İlgili keşif faaliyeti harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde hareket edildiğini ve İtilaf kuvvetlerinin durumunun tespit edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

25 Aralık 1914 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; üç Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Kabatepe buluşma noktasına gittiği, Bozcaada kuzeybatısındaki toplanma yerinin hareketli olduğu görülmüştür. Ayrıca, boğazı yay gibi çevreleyecek şekilde İngilizlere ait olmak üzere üç denizaltıdan birinin Seddülbahir açıklarında, birinin boğaz girişinde, diğerinin ise Kumkale açıklarında olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, Bozcaada'nın kuzeyinden altı İngiliz torpidobotunun ikisinin Gökçeada toplanma merkezi yönünde ilerlediği, dördünün ise Bozcaada gerisindeki toplanma yerine doğru gittiği tespit edilmiştir. Bunun yanında, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada toplanma yerinden Eşek adası buluşma noktası yönünde ilerlediği, Ayrıca tamamı İngilizlere ait dokuz torpidobot, iki kruvazör ve üç nakliye gemisinin Bozcaada gerisinde bulunan toplanma yerinde demirli halde olduğu görülmüştür.[121]

26 Aralık 1914 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun Çanakkale açıklarında olan buluşma noktasında demirli olduğu, üç İngiliz denizaltısının Bozcaada güneyinde bulunan toplanma yerine gittiği, Glouocester isimli kruvazörün boğaz açıklarında demirli olduğu görülmüştür. Ayrıca, üç Fransız torpidobotunun bu kruvazörün yanına gittiği, Bozcaada gerisinde tamamı İngiliz donanmasına ait iki nakliye gemisi, dokuz torpidobot olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, Bleinheim isimli kruvazörün

[119] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-46.
[120] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-47.
[121] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-48.

bölgede olduğu, bir İngiliz taşıma gemisinin Bozcaada toplanma yerinden Midilli adası istikametine gittiği görülmüştür.[122]

27 Aralık 1914 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde iki İngiliz torpidobotunun Çanakkale açıklarında bulunan buluşma yerinde demirli olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerinden Gökçeada güneybatısında bulunan toplanma noktasına gittiği, bir İngiliz nakliye gemisinin Limni Adası'ndan Bozcaada gerisinde bulunan toplanma noktasına yöneldiği belirlenmiştir. Ayrıca, üç Fransız denizaltısının Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada gerisinde bulunan toplanma yerine gittiği, iki Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın doğusundan gelerek Eşek adası batısından Gökçeada alt buluşma noktasına gittiği tespit edilmiştir. İlave olarak, İngilizlerin sekiz torpidobotu, iki nakliye gemisi, bir zırhlı gemisi ile Fransızların bir zırhlı gemisinin Bozcaada gerisindeki toplanma noktasında demirli olduğu görülmüştür.[123] 25 ve 27 Aralık 1914 tarihlerinde yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit ve teşhis etmeyi öngörmüştür. İlgili keşifler, harp prensiplerinden istihbarat, gözetleme ve emniyet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Amaç, Osmanlı birliklerinin emniyetini almak, olası herhangi bir baskına ve çıkarmaya hazırlıksız yakalanılmasını önlemektir.

Bu sırada Başkomutanlık Vekâletinin emri ile 120/30'luk Ağır Topçu Taburu, 27 Aralık 1914 tarihinde Hadımköy'den Çanakkale'ye gelmiştir. Bu tabur, 8'inci Ağır Toçu Alayının emrinde olarak aldığı talimat uyarınca Üvecik ve Geyikli bölgesinde görev yapmak üzere mevzilenme hazırlıklarına başlamıştır. 8'inci Ağır Topçu Alayının 4'üncü Taburu adı verilen bu taburun bir bataryası Üvecik, diğer bataryası da Geyikli'de mevzilenmiş olarak ateşe hazır duruma getirilmiştir.[124]

28 Aralık 1914 günü sabah yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Kabatepe buluşma noktasında, bir Fransız denizaltısının Gökçeada buluşma noktasında, iki İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının ise boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada gerisindeki toplanma yerine gittiği

---

[122] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-49.
[123] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-50.
[124] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-2, Fih.: 1-13; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-14.

belirlenmiştir. İlave olarak, tamamı İngilizlerin olmak üzere beş torpidobot, iki kruvazör ve iki nakliye gemisinin Bozcaada toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[125] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında, iki Fransız torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma noktasında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, üç Fransız denizaltısının boğaz açıklarından Bozcaada gerisindeki toplanma noktasına gittiği belirlenmiştir. Weymouth kruvazörünün Gökçeada güneyinden Eşek Adası açıklarına doğru devriye attığı, İngilizlerin sekiz torpidobotu ile Bleinheim kruvazörünün Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[126]

29 Aralık sabahı yapılan hava keşfinde, bir İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz denizaltısının Gökçeada buluşma noktasında, bir İngiliz denizaltısının Kabatepe buluşma noktasında, iki İngiliz denizaltısının boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında olduğu belirlenmiştir. İki İngiliz ve iki Fransız torpidobotunun Gökçeada toplanma noktasından, Bozcaada gerisinde bulunan toplanma noktasına gittiği, tamamı İngilizlere ait, dört torpidobot, Bleinheim ve Glouocester kruvazörleri ile üç nakliye gemisi ve bir denizaltının Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde demirli olduğu görülmüştür.[127] 28 ve 29 Aralık keşifleri, harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buradaki amaç İtilaf donanmasının durum ve vaziyetini belirlemektir. Yapılan keşif, müttefik kuvvetlerinin vaziyetinde çok fazla bir değişiklik olmadığını göstermiştir.

30 Aralık 1914 tarihinde yapılan hava keşfinde; Seddülbahir açıklarında bir İngiliz denizaltısı görülmüştür. Ayrıca, bir İngiliz denizaltısının Kumkale açıklarında demirli olduğu, bir İngiliz denizaltısının Eşek Adası'nın kuzeybatısında bulunduğu, iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası kuzeyinden Bozcaada'nın kuzeybatısındaki toplanma yönünde hareket ettiği ve iki Fransız torpidobotunun boğaz açıklarından Bozcaada'nın kuzeybatısındaki toplanmasında olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada güneyinde bulunduğu, Weymouth kruvazörünün Gökçeada güneyinde devriye gezdiği, tamamı İngilizlere ait dokuz torpidobot, Bleinheim ve

[125] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-51.
[126] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-52.
[127] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-53.

Glouocester kruvazörleri ile bir denizaltı ve iki nakliye gemisinin Bozcaada gerisinde demirli olduğu belirlenmiştir.[128]

30 Aralık 1914 akşamı yapılan hava keşfinde ise; Gökçeada güneyinde Weymouth kruvazörü ile yapılan devriyenin devam ettiği, birer Fransız denizaltısı ile birer İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Eşek Adası batısındaki buluşma noktasında olduğu görülmüştür. Bunun yanında, iki Fransız torpidobotunun eşek adası doğusundan boğaz girişi istikametine gittiği, Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde ise, yedi İngiliz torpidobotu, Bleinheim kruvazörü ve bir denizaltı ile iki nakliye gemisinin olduğu belirlenmiştir.[129] 30 Aralık'ta yapılan hava keşifleri İtilaf donanmasının boğaz girişindeki durum ve vaziyetini koruduğunu göstermiştir. İlgili keşifler, harp prensiplerinden gözetleme ve istihbarat ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

31 Aralık 1914 sabah yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Gökçeada çevresinde olduğu, bir diğer Fransız denizaltısının boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında demirli olduğu ve iki torpidobotun Eşek Adası buluşma noktasına doğru hareket ettiği görülmüştür. Bunun yanında hava keşfi sırasında; iki Fransız, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada güneyinde bulunan İtilaf kuvvetleri toplanma noktasına gittiği, üç Fransız zırhlısı, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde demirli olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, bir İngiliz zırhlı kruvazörünün Midilli istikametine gittiği ve iki İngiliz kruvazörünün toplanma yerinde olduğu görülmüştür.[130]

Aynı gün akşam yapılan keşifte ise; bir Fransız kruvazörün Kabatepe buluşma noktası açıklarında, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının boğaz açıklarındaki buluşma noktasında, iki Fransız torpidobotunun boğaz açıkları istikametine gittiği, bir Fransız torpidobotunun Eski İstanbul Burnu'nda demirli olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, dört İngiliz torpidobotu, iki İngiliz denizaltısı, bir İngiliz nakliye gemisi ile bir Fransız torpidobotu ve bir Fransız kruvazörün Bozcaada

[128] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-54.
[129] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-55.
[130] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-56.

gerisindeki toplanma yerinde demirli olduğu görülmüştür.[131] 31 Aralık 1914 tarihinde yapılan keşifler müttefik unsurların vaziyetini keşfetmeyi amaçlamıştır. Harp prensiplerinden emniyet ilkesi çerçevesinde yapılan hava keşifleri, İtilaf donanmasının herhangi bir durumda bölgede avantaj sağlamasını engellemeyi hedeflemiştir.

31 Aralık 1914 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti tarafından Gelibolu'daki savunma hatlarını güçlendirmek amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda, Beşige'yi tedirgin eden Müttefik Filo torpidolarına karşı kullanılmak üzere, Kumkale'de kadro dışı bırakılan toplardan bir batarya oluşturulması kararlaştırılmış ve dört adet browdel topundan kurulan bir batarya, Menderes Müfreze Komutanlığı emrine gönderilmiştir.[132]

1 Ocak 1915 tarihinde yapılan keşifte boğaz açıklarının oldukça hareketli olduğu görülmüştür. İki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada toplanma noktasına doğru hareket ettiği, bir İngiliz torpidobotunun Kum Burnu'nda demirli olduğu, üç Fransız denizaltısının Eşek Adası'ndan boğaz açıklarındaki buluşma noktasına, birinin Gökçeada buluşma noktasına ve diğerinin ise Kabatepe buluşma noktası yönünde gittiği belirlenmiştir. İlave olarak, Bozcaada'dan hareket eden iki İngiliz torpidobotundan biri boğaz açıklarındaki buluşma noktasına, diğeri ise Seddülbahir çevresine gittiği görülmüştür. Bunun yanında İngilizlere ait altı torpidobot, bir kruvazör ve bir denizaltının Bozcaada gerisinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[133]

Akşam yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında, iki Fransız torpidobotunun Bozcaada doğusunda olduğu ve üç Fransız denizaltısının Bozcaada gerisindeki toplanma yerine gittiği tespit edilmiştir. İlave olarak, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada ile Limni Adası arasında devriye gezdiği, sekiz İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazör, üç nakliye gemisi, bir İngiliz denizaltısı ile iki Fransız torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu görülmüştür.[134] 1 Ocak 1915 tarihinde yapılan keşifler, Birleşik Donanmanın Boğaz girişindeki faaliyetlerinin giderek arttığını göstermiştir. Bu durum Gelibolu Yarımadası'na yönelik olası çıkarma ihtimalini

[131] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-57.
[132] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-9.
[133] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-58.
[134] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-59.

güçlendirmiştir. Bu durum Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin Çanakkale'deki savunma tedbirlerini arttırmasına yol açmıştır.

2 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; iki Fransız torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada kuzeyine doğru gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada civarında demirli olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada kuzeyine gittiği görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz denizaltısının Beşige Limanı'nda olduğu, bir İngiliz nakliye gemisinin Selanik istikametinden Bozcaada kuzeyine geldiği, İngilizlerin altı torpidobot, bir kruvazör ve iki nakliye gemisinin ise boğaz açıklarında demirli olduğu tespit edilmiştir.[135]

Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; boğaz girişinde İtilaf donanmasına ait gemi olmadığı görülmüştür. Keşfin devamında, hava durumunun kötü olmasından sağlıklı bir keşif yapılamamış ve Bozcaada'nın kuzeyinde kaç gemi olup almadığı belirlenememiştir. Bunun yanında, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma yerinde demirli olduğu, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada kuzeyine ve bir İngiliz denizaltısının ise Eşek Adası istikametine gittiği tespit edilmiştir.[136] 2 Ocak hava keşifleri, boğaz açıklarındaki İtilaf donanmasının durumunda çok bir değişiklik olmadığını göstermiştir. Hava harp fonksiyonlarından gözetleme ve istihbarat ilkeleri çerçevesinde yapılan keşifler, İtilaf donanmasının durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

4 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma yerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca, iki Fransız torpidobotunun Gökçeada toplanma yerinden Bozcaada'nın kuzey yönüne gittiği, iki İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının boğaz girişi açıklarında demirli olduğu, bir İngiliz torpidobotunun Eşek Adasının doğusundan boğaz açıklarına yöneldiği tespit edilmiştir. İlave olarak, İngiliz donanmasına ait üç nakliye gemisi, dört torpidobot ve bir kruvazörün Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu görülmüştür.[137]

Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma yerinde demirli olduğu, iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın

---

[135] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-60.
[136] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-61.
[137] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-62.

kuzeyine gittiği, dört nakliye gemisinin Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerinde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, dört İngiliz torpidobotu, iki Fransız torpidobotu ve üç Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[138] 4 Ocak'ta yapılan hava keşifleri İtilaf donanmasının vaziyetini koruduğunu göstermiştir.

Aynı gün Çanakkale boğaz bölgesinin savunma tedbirlerini artırmak amacıyla, Yeniköy güneyinde mevzide bulunan Browdel Bataryasının Küçük Beşige güneyindeki İn Limanı civarına taşınması emredilmiştir. Bu sırada 9'uncu ve 8'inci Sahra Topçu Alaylarından müfreze emrinde bulunan bir sahra ve dağ topçu taburu, karargâhlarıyla Darıköy ve Ezine çevresinde konuşlanmıştır.[139]

5 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; ikisi Fransız, ikisi İngiliz donanmasına ait dört torpidobotun Gökçeada'dan Bozcaada kuzeyine gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'dan boğaz açıklarındaki buluşma yerine doğru hareket ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, üç İngiliz donanmasına ait üç nakliye gemisi, beş torpidobot ve bir kruvazör ile Fransız donanmasına ait iki denizaltının Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu görülmüştür.[140]

Aynı gün akşam saatlerinde yapılan keşifte; boğaz açıklarında iki İngiliz torpidobotunun demirli olduğu, bir İngiliz torpidobotunun Kum Burnu'nda bulunduğu, İngiliz donanmasına ait üç nakliye gemisi, altı torpidobot ve bir kruvazör ile Fransız donanmasına ait iki torpidobot ve iki denizaltının Bozcaada kuzeyinde demirli olduğu görülmüştür.[141]

7 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde Bozcaada'nın gerisinde yaklaşık sekiz gemi olduğu görülmüş, ancak havanın sisli olması nedeniyle harp gemilerinin milliyeti belirlenememiştir. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarındaki buluşma yerinde demirli olduğu, iki İngiliz torpidobotunun ise Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada istikametine gittiği görülmüştür.[142]

---

[138] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-63.
[139] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4836, Dos.: H-6, Fih.: 1-18.
[140] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-65.
[141] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-66.
[142] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-67.

Akşam yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında demirli olarak beklemeye devam ettiği, İngilizlerin 10 torpidobotu, iki kruvazörü, beş nakliye gemisi ile Fransızların bir torpidobotunun Bozcaada'nın gerisinde bulunan toplanma yerinde olduğu rapor edilmiştir.[143] 5 ve 7 Ocak 1915 tarihlerinde yapılan hava keşifleri İtilaf güçlerinin bölgedeki kuvvetlerini arttırdığını göstermiştir. Harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde yapılan keşifler, müttefik donanmasının durum ve vaziyetini ortaya çıkarmıştır.

8 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Limni Adası'ndan hareket eden üç Fransız denizaltısının biri Kabatepe buluşma noktasına, birinin boğaz açıklarındaki buluşma noktasına, diğerinin ise Eşek Adası ile Bozcaada arasındaki bölgeye hareket ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, iki Fransız torpidobotunun boğaz açıklarında demirli olduğu, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada ile Geyikli arasında devriye gezdiği, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada toplanma yerinden, Bozcaada gerisine gittiği belirlenmiştir. İlave olarak, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma merkezinde demirli olduğu, İngilizlerin dört torpidobot, bir kruvazör ve beş nakliye gemisinin Bozcaada gerisindeki toplanma yerinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[144]

Akşam yapılan keşifte ise; bir Fransız denizaltısının Gökçeada buluşma noktasından Limni Adası yönüne gittiği, İngiliz Glouocester kruvazörünün Midilli istikametinden Bozcaada'ya gelip, tekrar Midilli istikametine yöneldiği, bir Fransız torpidobotunun Eşek Adasında demirli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'dan Eşek Adası'nda demirli olan torpidobotun yanına gittiği, iki İngiliz torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının ise boğaz açıklarında demirli olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, İngilizlerin beş torpidobotu, bir denizaltısı, bir kruvazörü ve beş nakliye gemisinin Bozcaada güneyinde bulunan toplanma yerinde demirli olduğu görülmüştür.[145]

9 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada civarında seyrettiği, bir Fransız denizaltısının Seddülbahir açıklarında olduğu, iki Fransız torpidobotunun Eşek adası doğusundan Bozcaada gerisine gittiği görülmüştür.

---

[143] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-68.
[144] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-69.
[145] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-70.

Ayrıca, iki İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının boğaz açıklarında demir attığı, iki İngiliz torpidobotu ile Blenheim kruvazörünün Limni adasından Bozcaada güneyindeki toplanma bölgesine gittiği tespit edilmiştir. İlave olarak, bir İngiliz nakliye gemisinin Midilli istikametine gittiği, İngilizlere ait üç torpidobot ile üç nakliye gemisinin ise Bozcaada güneyindeki toplanma bölgesinde demirli olduğu görülmüştür.[146]

9 Ocak akşamı yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz torpidobotu ile iki Fransız torpidobotunun Bozcaada gerisinden çıkıp Eşek Adası'nın doğusuna doğru gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın doğusundaki buluşma noktasında demirli olduğu görülmüştür. Ayrıca, iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyindeki toplanma yerine gittiği, İngilizlere ait altı torpidobot, bir kruvazör ile üç nakliye gemisinin Bozcaada'nın gerisinde bulunan toplanma yerinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[147] Yapılan keşifler, İtilaf donanmasının vaziyetini koruduğunu, bölgedeki geçişleri kontrol altına aldığını göstermiştir. Harp prensiplerinden emniyet prensibi çerçevesinde gerçekleştirilen hava keşifleri, Çanakkale önündeki İtilaf kuvvetlerinin muhtemel bir çıkarmada baskına maruz kalmaması ve avantaj sağlamasını engellemeyi hedeflemiştir.

10 Ocak 1915 sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Sarıtepe açıklarında demirli olduğu, iki Fransız, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyine gittiği tespit edilmiştir. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotunun boğaz girişine doğru gittiği, İngiliz denizaltısının kuzey ve güney istikametine hareket ettiği, üç İngiliz nakliye gemisi, üç torpidobot ile bir kruvazörün Bozcaada ile Eşek adası arasında demirli olduğu görülmüştür.[148]

10 Ocak akşam yapılan hava keşfinde iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu, iki İngiliz denizaltısının boğaz açıklarından Bozcaada'nın kuzeyine gittiği, bir İngiliz kruvazörünün Gökçeada'nın güneyinde devriye attığı görülmüştür. Ayrıca, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın doğusu ile Kum Burnu arasında devriye gezdiği,

[146] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-71.
[147] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-72.
[148] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-73.

dört İngiliz nakliye gemisi, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile iki Fransız torpidobotunun Bozcaada ile Eşek adası arasında demirli olduğu rapor edilmiştir.[149]

10 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale boğaz bölgesinin güvenliğini sağlamak için 37, 47 ve 57 milimetrelik olmak üzere toplam 16 gemi topu Gelibolu'ya gelmiştir.[150] Bu toplar Baykuş, Soğanlıdere ve Kumburnu bölgelerinde mevzilendirilmiştir.[151]

Amiral Carden, 11 Ocak 1915'te Bahriye Nezaretine Çanakkale Boğazı'na yapılacak taarruz için geniş bir harekât planı sunmuştur.[152] O sabah Osmanlı tayyarecileri tarafından yapılan hava keşfinde; iki İngiliz ve iki Fransız torpidobotunun Gökçeada'nın güneyinden Bozcaada'nın kuzeyine gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'dan boğaz açıklarına yöneldiği, üç İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada ile Eşek adası arasında demirli olduğu görülmüştür.[153]

11 Ocak akşamı yapılan hava keşfinde ise; bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda bulunan buluşma yerinde demirli olduğu, bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında bulunduğu ve bir İngiliz torpidobotunun Eşek adasının doğusunda demirli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki İngiliz denizaltısının Gökçeada istikametinden Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma merkezine gittiği, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın doğusu ile Kum Burnu arasında devriye gezdiği belirlenmiştir. İlave olarak, bir nakliye gemisinin Bozcaada'nın doğusunda demirli olduğu, bunların dışında üç Fransız denizaltısı, iki Fransız torpidobotu, dört İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada ile Eşek Adası arasında demirli olduğu görülmüştür.[154] Aynı gün yeteri kadar istifa edilemediği düşünülen iki deniz tayyaresi İstanbul'a gönderilmiştir.[155] 10 ve 11 Ocak 1915 tarihinde yapılan keşifler itilaf donanmasının durumunu tespit etmeyi hedeflemiştir. Harp prensiplerinden gözetleme ve istihbarat ilkesinin yapılan keşiflerde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, istifade edilemeyen iki deniz tayyaresinin İstanbul'a gönderilmesi ile harp prensiplerinden kuvvet

---

[149] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-74.
[150] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-16.
[151] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-29.
[152] Muhterem Saral, Alpaslan Orhon, ve Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1916)**, c.V/I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012, s.59.
[153] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-75.
[154] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-76.
[155] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-16.

tasarrufu prensibi çerçevesinde hareket edilerek birlikler arası yardımlaşma yapıldığı görülmüştür.

İtilaf devletlerinin Çanakkale'ye yönelik güçlü bir saldırı hazırlığı karşısında, savunma gücü olarak Osmanlı Ordusu bölgede; V. Ordu ve Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı ile konuşlanmıştır. Bu sırada, 12 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'de işe yarar durumda olmayan iki Nieuport deniz tayyaresi bakım amacıyla Yeşilköy'e alınarak Ertuğrul adlı Bleriot tayyaresi, Tayyareci Cemal'in idaresinde ve Alman von Boemers ile birlikte Çanakkale'ye gönderilmiştir.[156]

Çanakkale'de alınan savunma tedbirleri kapsamında bölgede görevlendirilen 8'inci Tümen 12 Ocak 1915 tarihinde Şam'daki 4'üncü Ordu emrine gönderilmiştir. Ayrıca, Çanakkale'den alınan 22'nci Piyade Alayı yerine ise Beyoğlu Jandarma Alayı verilmiştir.[157]

12 Ocak 1915 sabah yapılan hava keşfinde; üç İngiliz ve iki Fransız torpidobotunun Gökçeada'nın güneyinden Bozcaada'nın gerisine gittiği, bir Fransız denizaltısının Gökçeada buluşma noktasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının boğaz açıklarında demirli olduğu, bir Fransız torpidobotunun Kumburnu ile Eski İstanbul Burnu arasında devriye gezdiği, bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın doğusunda demirli olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, İngilizlere ait, üç torpidobot, iki denizaltı, üç nakliye gemisi ile Glouocester ve Blenheim kruvazörlerinin de Bozcaada'nın güneyinde bulunan toplanma yerinde olduğu tespit edilmiştir.[158] 12 Ocak akşam yapılan hava keşfinde ise; iki Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir Fransız torpidobotu, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın güneyinde olduğu belirlenmiştir.[159]

13 Ocak 1915 sabah sisli bir havada yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının boğaz açıklarında demirli olduğu, üç İngiliz nakliye gemisi ile üç İngiliz torpidobotunun Eşek Adası ile Bozcaada arasında bulunduğu tespit edilmiştir.

---

[156] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-17.
[157] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-17.
[158] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-77.
[159] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-78.

Ancak, havanın sisli olmasından dolayı Bozcaada'nın güneyinde olan harp gemileri ve bunların cinsleri hakkında bilgi elde edilememiştir.[160] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında demirli olduğu, üç İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın kuzeyinde bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası ile Beşige Burnu arasında demirli olduğu ve Glouocester kruvazörünün Eski İstanbul Burnu açıklarında devriye gezdiği tespit edilmiştir.[161] 12 ve 13 Ocak hava keşifleri, Müttefik kuvvetlerin mevcut durumunu koruduğunu ortaya koymuştur. Keşifler, harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

14 Ocak 1915 sabah yapılan hava keşfinde Gökçeada buluşma noktasından hareket eden iki Fransız torpidobotunun Kum burnu istikametinde devriye atan diğer bir Fransız torpidobotunun yanına gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada gerisinde bulunan toplanma noktasına yöneldiği tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz denizaltısı ile bir torpidobotun Seddülbahir açıklarında demirli olduğu, bir İngiliz torpidobotu ile denizaltısının boğaz açıklarında bulunan buluşma noktasında demirli olduğu, bunların dışında beş İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada ile Eşek Adası arasında demirli olduğu belirlenmiştir.[162] Yapılan hava keşifleri, İtilaf kuvvetlerin manevra ve prensibi gereği hareket ettiğini ortaya koymuştur. Keşifler, harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; İngilizlere ait birer torpidobot ile birer denizaltının Seddülbahir ile Kumkale açıklarında olduğu, bir Fransız kruvazörünün Kum Burnu ile Bozcaada arasında bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, İngiliz Infedigatable zırhlı kruvazörünün Bozcaada ile Midilli Adası arasında devriye görevi yaptığı, bunların dışında beş İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi ile bir kruvazör ve bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın güneyinde bulunan toplanma yerinde olduğu tespit edilmiştir.[163]

---

[160] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-79.
[161] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-80.
[162] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-81.
[163] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-82.

14 Ocak 1915 tarihinde Erenköy ve Tenkerdere'deki obüs bataryaları, menzilleri itibariyle Boğaz girişindeki muharebelere katılamadıklarından, bir bataryanın Halileli, diğer bataryanın da Hisarlık'ta seçilecek yeni mevzilere alınmaları 8'inci Ağır Topçu Alay Komutanlığına emredilmiştir.[164]

15 Ocak 1915 sabahı bulutlu ve fırtınalı bir havada yapılan hava keşfinde; iki İngiliz denizaltısının Gökçeada buluşma noktasında, iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında demirli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada gerisindeki toplanma yönünde gittiği görülmüştür. İlave olarak, bunların dışında beş İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi ile bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada güneyindeki toplanma yerinde beklediği tespit edilmiştir.[165] 15 Ocak 1915 akşamı yapılan hava keşfinde ise; bir İngiliz denizaltısının Gökçeada'nın doğusunda, bir İngiliz denizaltısı ile torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Fransız Bouvet zırhlı kruvazörü ile sekiz İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada gerisinde olduğu belirlenmiştir. Bir İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada'nın doğusunda beklediği görülmüştür.[166]

Aynı tarihte, mayın hatlarından sızarak Marmara Denizine yönelen denizaltılara karşı daha uyanık olmak ve görülünce çabuk haberleşmeyi sağlamak amacıyla; Değirmenler-Yapıldak hattıyla Boğaz girişi arasında Nara ve Halil Paşa çiftliklerine, Çamburnu-Çamlıdere ağzı arasına, Kilitbahir ve Çanakkale Fenerine birer gözetleme postası yerleştirilmiş, Boğaz içerisinde bir gemiyle karakol hizmeti sürdürülürken Çanakkale-Kilitbahir çizgisiyle Boğaz girişi arasındaki gözetleme görevi ağır topçu bataryaları ile set bataryalarına verilmiştir.[167] Böylece olası Müttefik kuvvet saldırısına karşı savunma tedbirleri artırılmıştır.

---

[164] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-21; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-23.
[165] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-83.
[166] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-84.
[167] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-29; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-37; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-38.

Bu sırada bölgedeki 8'inci Tümenin, Sina Cephesine gönderilmesi üzerin, çıkarmalara karşı tedbir olarak, Tekirdağ'da Kurmay Yarbay Mustafa Kemal komutasında 19'uncu Tümenin kurulmasına başlanmıştır.[168]

16 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının Seddülbahir açıklarında, bir Fransız denizaltısının boğaz açıklarında demirli olduğu görülmüştür. Ayrıca, iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasından Bozcaada gerisindeki toplanma yerine gittiği, Glouocester kruvazörünün Limni Adası ile Bozcaada arasında devriye attığı belirlenmiştir. Bunların yanında boğaz açıklarında; dört İngiliz torpidobot, üç İngiliz nakliye gemisi ve bir İngiliz kruvazörü ile iki Fransız torpidobotunun Bozcaada civarında olduğu tespit edilmiştir.[169] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Seddülbahir açıklarında, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu, beş İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz kruvazörü ile iki Fransız torpidobotunun Bozcaada toplanma noktasında olduğu rapor edilmiştir.[170] 14 ile 16 Ocak 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşiflerle İtilaf donanmasının durum ve vaziyetini tespit etmek amaçlanmıştır.

17 Ocak 1915 günü sabah fırtınalı bir havada yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Gökçeada güneydoğusunda bulunduğu, iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada istikametinden Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine gittiği, bir Fransız denizaltısının Eşek Adası kuzeyinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca İngilizlere ait; beş torpidobot, üç nakliye gemisi, bir kruvazörün Eşek Adası ile Bozcaada arasında olduğu, bir İngiliz denizaltısı ile bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın kuzeydoğusunda bulunduğu tespit edilmiştir.[171] 17 Ocak 1915 günü akşam yapılan hava keşfinde; bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın kuzeydoğusundaki buluşma noktasında, bir İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, üç İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz denizaltısı, bir İngiliz kruvazörü, beş İngiliz torpidobotu ile iki Fransız torpidobotunun Eşek Adası ile Bozcaada arasında olduğu görülmüştür. İlave

---

[168] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-7, Fih.: 1-15.
[169] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-85.
[170] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-86.
[171] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-87.

olarak, bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın kuzeydoğusunda, bir İngiliz torpidobotunun Kumburnu ile Dimitriburnu arasında devriye gezdiği tespit edilmiştir.[172] Yapılan hava keşifleri, İtilaf kuvvetlerinin boğaz açıklarında devriye atarak, harp prensiplerinden emniyet ilkesi çerçevesinde hareket ettiklerini göstermiştir.

18 Ocak 1915 sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Sarıtepe açıklarında, iki İngiliz torpidosu ile bir İngiliz denizaltısının boğaz açıklarında olduğu, iki Fransız ve iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan toplanma yerine gittiği tespit edilmiştir. Ayrıca, üç İngiliz nakliye gemisi, yedi İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ve iki Fransız torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde beklediği görülmüştür.[173] 18 Ocak 1915 akşam yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Sarıtepe açıklarında, iki İngiliz torpidosu ile bir İngiliz denizaltısının boğaz açıklarında bulunduğu görülmüştür. Buna karşılık, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda beklediği, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki Fransız torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir.[174]

19 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Sarıtepe açıklarında olduğu, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın doğu yönünden gelerek Eşek Adası güneyine gittiği belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın doğusunda beklediği, bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarından olduğu, Bozcaada'nın doğusunda bulunan üç İngiliz torpidobotundan birinin boğaz açıklarına gittiği tespit edilmiştir. Bunun yanında, bir İngiliz denizaltısının Hayırsız Adası'nın doğusunda olduğu, iki İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, üç Fransız torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu görülmüştür.[175] 19 Ocak 1915 Akşam yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Sarıtepe açıklarında, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda bulunan buluşma noktası açıklarında, İngilizlere ait bir denizaltı ve bir torpidobotun boğaz açıklarında olduğu görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz nakliye gemisi, beş İngiliz torpidobotu,

---

[172] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-88.
[173] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-89.
[174] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-90.
[175] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-91.

dört Fransız torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, iki İngiliz kruvazöründen birinin Midilli istikametinden Bozcaada'nın kuzeyine gelirken, diğerinin ise Midilli istikametine gittiği rapor edilmiştir.[176]

20 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan keşif uçuşunda; bir Fransız denizaltısının Sarıtepe yakınlarında, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada doğusunda olduğu, Gökçeada istikametinden Bozcaada kuzeybatısına giden iki İngiliz torpidobotuna boğaz açıklarında iki İngiliz torpidobotunun katıldığı görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında; bir Fransız torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu, iki İngiliz torpidobotun boğaz açıklarına doğru gittiği belirlenmiştir. İlave olarak, iki İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir kruvazör ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada kuzeyinde olduğu, bir İngiliz kruvazörün Midilli istikametinden Bozcaada'nın doğusuna gittiği rapor edilmiştir.[177] Bu keşfi gerçekleştiren Ertuğrul tayyaresi Çanakkale üzerinde, Bozcaada civarına kadar gidip gelmiştir. Tayyarede rasıt olarak bulunan Alman Boemers boğaz girişinde mayın hattına veya kabloya benzer bir şey gördüğünü belirtmiştir.[178] Bu durum Çanakkale Boğazının giriş bölümünün İtilaf unsurlarınca mayınlandığı ihtimalini gündeme getirmiştir.

20 Ocak 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Sarıtepe açıklarında, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında, bir Fransız denizaltısının Gökçeada'nın güneydoğusunda olduğu görülmüştür. Bu keşif sırasında ayrıca, Bozcaada'nın kuzeyinden hareket eden iki İngiliz torpidobotundan birinin Gökçeada'nın güneydoğusuna doğru gittiği, diğerinin ise Eşek Adası kuzeyine yöneldiği, Gökçeada'nın güneyinde devriye görevi yapan iki İngiliz torpidobotunun Midilli istikametine hareket ettiği belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Dimitri Burnundan Bozcaada'nın doğusuna gittiği, bir İngiliz kruvazörünün Eski İstanbul Burnu Açıklarında devriye attığı tespit edilmiştir. Keşfin devamında; iki İngiliz nakliye gemisi, bir İngiliz torpidobotu, üç Fransız torpidobotu, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu, iki İngiliz denizaltısının Hayırsız Adada olduğu görülmüştür.[179] Bleriot Tayyaresi ile Tayyareci Mülazım-ı sani Cemal (Durusoy) Bey tarafından yapılan

[176] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-92.
[177] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-93.
[178] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-27.
[179] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-94.

bu keşif sırasında, Bozcaada'ya kadar gidilmiş ve bölge tetkik edilerek, itilaf unsurlarının vaziyeti belirlenmiştir.[180] 18 ve 20 Ocak 1915 tarihlerinde yapılan hava keşifleri, Müttefik donanmanın vaziyetini koruduğunu, boğaz açıklarında devriye atarak giriş çıkışları kontrol ettiğini göstermiştir.

21 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; dört İngiliz torpidobotundan ikisinin Gökçeada'nın güneydoğusunda, üçüncüsünün boğaz açıklarında, dördüncüsünün ise Eşek Adası kuzeyinde bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki Fransız denizaltısından birinin Sarıtepe açıklarından, diğerinin Eşek Adası kuzeyinden Bozcaada'nın kuzeybatısında bulunan bölgeye gittiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusundan boğaz açıklarına hareket ettiği görülmüştür. İlave olarak, bir İngiliz kruvazörünün Eski İstanbul Burnu'nun güneyinde olduğu, bunların dışında iki İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi, bir İngiliz kruvazörü ile üç Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın güneyinde bulunduğu tespit edilmiştir.[181]

21 Ocak 1915 tarihinde yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Sarıtepe açıklarında olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneyinde bulunduğu ve bir Fransız denizaltısının Boğaz açıklarında olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, bir İngiliz torpidobotunun Eski İstanbul Burnu merkezli kuzey ve güney yönünde devriye gezdiği, Glouocester kruvazörünün Bozcaada'nın güneyinde devriye attığı belirlenmiştir. İlave olarak, üç İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile üç Fransız torpidobotunun Bozcaada gerisinde demirli olduğu görülmüştür.[182]

23 Ocak 1915 tarihinde sabah kötü bir havada yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotundan birinin Seddülbahir açıklarında, diğerinin Kumkale açıklarında olduğu görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz nakliye gemisi, üç İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile iki Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir.[183] 23 Ocak akşamında yapılan hava keşfinde ise; boğaz açıklarındaki durumda

[180] Tekşüt ve Ökse, **a.g.e.**, ss.7-8.
[181] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-95.
[182] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-96.
[183] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-97.

bir değişiklik olmadığı, Bozcaada'nın kuzeyine iki Fransız torpidobotu ile üç İngiliz torpidobotunun ilave olarak geldiği rapor edilmiştir.[184]

24 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Seddülbahir ve Kumkale açıklarında birer İngiliz torpidobotunun olduğu, beş İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde beklediği, bunların dışında bir İngiliz kruvazörünün Midilli Adası yönüne gittiği rapor edilmiştir.[185] 25 Ocak 1915 tarihinde sisli bir havada sabah yapılan hava keşfinde; üç İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusundaki buluşma noktasından Bozcaada'nın kuzeyine gittiği, bir Fransız denizaltısı ile iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, üç İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile iki Fransız torpidobotu Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu havanın sisli oluşundan fazla bir şey görülemediği rapor edilmiştir.[186] 25 Ocak 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde ise; iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu, bir İngiliz torpidobotu ile kruvazörünün ise Bozcaada'nın kuzeyinden Limni Adası yönüne gittiği tespit edilmiştir. Ayrıca, on İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz kruvazörü, dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda olduğu görülmüştür.[187]

26 Ocak 1915 günü sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Gökçeada'nın güneydoğusunda, iki İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında, bir İngiliz denizaltısının Eşek Adası'nın kuzeyinde olduğu görülmüştür. Bunların dışında, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[188] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; bir İngiliz denizaltısının Gökçeada'nın güneydoğusunda, iki İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında ve bir İngiliz denizaltısının Limni Adası civarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Fransız Gaulois zırhlı kruvazörünün boğaz açıklarında bulunduğu görülmüştür. Bunun yanında, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki Fransız denizaltısı ve üç Fransız torpidobotunun

[184] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-98.
[185] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-99.
[186] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-101.
[187] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-100.
[188] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-103.

Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda demirli olduğu gözlenmiştir.[189] 21 ve 27 Ocak 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri, harp prensiplerinden gözetleme ve istihbarat ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşiflerle, müttefik donanmanın durum ve vaziyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

27 Ocak 1915 sabahı yapılan hava keşfinde; bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda, bir İngiliz torpidobotunun Seddülbahir hizasında, iki tanesinin Seddülbahir açıklarında, ikisinin de Kum Kale civarında olduğu belirlenmiştir. Bunların dışında, üç İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki Fransız denizaltısı ile üç Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[190] 27 Ocak 1915 akşamı yapılan hava keşfinde ise; Seddülbahir ve Kumkale açıklarında iki İngiliz torpidobotu ile Limni Adası açıklarında Fransız Golva zırhlısı görülmüştür. Ayrıca hava keşfinin devamında, iki İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[191]

28 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Gökçeada'nın doğusunda, üç İngiliz torpidobotundan ikisinin ise boğaz açıklarındaki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun Eşek Adasının kuzeyinde olduğu, bir Fransız zırhlısının Midilli istikametinden Bozcaada'nın doğusuna geldiği görülmüştür. Bunların dışında, üç İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[192] 28 Ocak akşamı yapılan hava keşfinde bir Fransız denizaltısının Sarıtepe açıklarında, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda, bir Fransız denizaltısı ile bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir Fransız zırhlısının Eski İstanbul Burnu ile Baba Burnu arasındaki bölgede dolaştığı görülmüştür. Bunların dışında, iki İngiliz nakliye gemisi, altı

[189] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-104.
[190] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-105.
[191] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-106.
[192] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-107.

İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[193]

29 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi, yedi İngiliz torpidobotu ve bir İngiliz kruvazörünün boğaz açıklarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki İngiliz denizaltısı, iki Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu görülmüştür.[194] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; Gökçeada'nın güneydoğusunda ve Kumkale açıklarında birer İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu ve bir İngiliz kruvazörü görülmüştür. Ayrıca, iki İngiliz denizaltısı, iki Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[195] 27 ve 29 Ocak 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri, müttefik donanmanın Çanakkale açıklarındaki konumunu koruduğunu göstermiştir. Harp prensiplerinden emniyet ilkesi çerçevesinde yapılan keşifler, müttefiklerin durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

30 Ocak 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Gökçeada'nın doğusundan iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyine, iki İngiliz torpidobotunun ise Eşek Adası civarından Gökçeada'nın doğusuna hareket ettiği görülmüştür. Bunların dışında, iki İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, iki İngiliz denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu tespit edilmiştir.[196]

30 Ocak akşamında yapılan keşifte ise; bir İngiliz torpidobotunun Sarıtepe karşısında, üç İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında ve bir İngiliz torpidobotunun ise Eşek Adası'nın doğusunda olduğu görülmüştür. Hava keşfi sırasında boğaz açıklarında ilk defa devriye atan torpidobot sayısının ikiden beşe çıkarıldığı belirlenmiştir. Ayrıca keşif sırasında; iki İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz denizaltısı, iki İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir.[197] 30 Ocak tarihinde yapılan hava keşifleri, İtilaf kuvvetlerinin bölgedeki giriş çıkışların kontrolünü sağlamak amacıyla devriye görevlerini arttırdığını kanıtlamıştır. Bu durum bölgeye yönelik çıkarma ihtimalinin giderek hızlandığını göstermiştir.

---

[193] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-108.
[194] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-109.
[195] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-110.
[196] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-111.
[197] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-112.

31 Ocak 1915 tarihinde yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotu ile bir denizaltının boğaz açıklarında, iki İngiliz nakliye gemisi, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada civarında bulunduğu tespit edilmiştir.[198]

31 Ocak akşamında yapılan keşifte ise; bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusunda, bir İngiliz denizaltısının boğaz açıklarında bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'nın kuzeyinde, iki İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, beş Fransız torpidobotu ve iki Fransız denizaltısının Bozcaada'nın kuzeyinde demirli olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda olduğu, bir İngiliz zırhlı kruvazörü ile üç Fransız zırhlısının Baba Burnu ile Bozcaada arasında dolaştığı görülmüştür.[199]

1 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Gökçeada'nın güneydoğusunda bir İngiliz torpidobotu, boğaz girişinde bir Fransız denizaltısı ile Eşek Adası'nın kuzeyinde bir İngiliz torpidobotu görülmüştür. Bunun yanında, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda devriye attığı tespit edilmiştir.[200] Akşam yapılan hava keşfinde ise; Boğaz girişindeki müttefik donanmasının konumunu korumakta olduğu, Bozcaada'nın güneyinde ise İngilizlere ait üç nakliye gemisi, sekiz torpidobot ile iki kruvazör görüldüğü rapor edilmiştir.[201] Hava keşfini icra eden Tayyareci Mülazım-ı sani Cemal Bey hazırladığı raporunda, bölgede herhangi bir hareketliliğe rastlamadığını beyan etmiştir.[202]

2 Şubat 1915 tarihinde sabah sisli bir havada yapılan keşifte; dört İngiliz torpidobotunun Gökçeada yönünden Bozcaada gerisine gittiği tespit edilmiştir. Ayrıca, Bozcaada'nın doğusundan gelen bir torpidobotun Seddülbahir açıklarına, diğerinin ise Eşek Adası'nın kuzeyine gittiği, bir Fransız denizaltısının Kumkale açıklarında bulunduğu belirlenmiştir. İlave olarak, havanın sisli olması nedeniyle Bozcaada'nın çevresi ile diğer

---

[198] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-113.
[199] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-114.
[200] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-115.
[201] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-116.
[202] Kurter, c.II, s.249.

bölgelerde fazla bir şey görülememiştir.[203] Akşam yapılan uçuşta hava muhalefetinin devam etmesi nedeniyle sağlıklı bir keşif yapılamamıştır.[204]

4 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotunun Bozcaadanın güneyinden boğaz açıklarına gittiği, dört İngiliz torpidobotunun ise Gökçeada istikametinden Bozcaada'nın güneyine yöneldiği belirlenmiştir. Ayrıca, Glouocester kruvazörünün Bozcaada'nın güneyinden Midilli istikametine gittiği görülmüştür. İlave olarak, iki İngiliz nakliye gemisi, iki İngiliz torpidobotu, üç Fransız torpidobotu ve iki Fransız denizaltısının Bozcaada gerisinde olduğu tespit edilmiştir.[205] Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; bir İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında, başka bir İngiliz torpidobotunun ise Gökçeada'nın güneydoğusunda olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada'nın güneyinde devriye attığı belirlenmiştir. İlave olarak, yedi İngiliz torpidobotu, üç İngiliz nakliye gemisi, bir İngiliz kruvazörü, dört Fransız torpidobotu ile iki Fransız denizaltısının Bozcaada gerisinde, iki İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada'nın doğusunda oldu görülmüştür.[206]

Osmanlı tayyarelerinin faaliyetlerine karşın 4 Şubat 1915'te İtilaf tayyareleri tarafından hem Boğaz civarında, hem de Seddülbahir ve Kumkale istihkâmları üzerinde uçuş gerçekleştirilmiş ve keşif faaliyeti icra edilmiştir. İtilaf tayyareleri tarafından yapılan bu uçuşlarda, Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarına bomba atılmışsa da etkili olmamıştır.[207] 31 Ocak ile 4 Şubat 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri müttefik donanmasının vaziyetini koruduğunu göstermiştir. Osmanlı tayyarelerinin hava keşifleri, harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buna karşın müttefik güçlerin hava harekâtları harp prensiplerinden hedef ve emniyet ilkesi çerçevesinde icra edilmiştir. Ayrıca, İtilaf tayyareleri Osmanlı cephe hattında korku salmak amaçlı bombalama eylemi ile psikolojik bir amaç gütmüştür. 6 Şubat 1915 tarihinde Tayyareci Cemal Bey tarafından yapılan keşifte; Eşek Adası ile Bozcaada arasında iki

[203] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-117..
[204] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-118.
[205] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-119.
[206] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-120.
[207] Kurter, c.II, s.249.

torpidobot ve aynı bölgede bir denizaltı görülmüştür. Hava keşfinin devamında; Bozcaada civarında bir taşıma gemisi ile on bir torpidobot belirlenmiştir.[208]

9 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir İngiliz torpidobotun Gökçeada'nın güneydoğusunda, bir İngiliz torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının ise boğaz açıklarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki İngiliz nakliye gemisi, beş İngiliz torpidobotu, bir İngiliz denizaltısı ve dört Fransız torpidobotunun Bozcaada civarında beklediği belirlenmiştir. İlave olarak, iki İngiliz kruvazörü ile bir Fransız denizaltısının Midilli yönünden Bozcaada güneyine geldiği görülmüştür.[209]

Aynı gün akşam yapılan hava keşfinde; boğaz ve civarındaki durumun aynı olduğu, Glouocester kruvazörünün Bozcaada'nın güneyinden Midilli istikametinde devriye attığı belirlenmiştir. Ayrıca, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, bir Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada güneyinde olduğu tespit edilmiştir.[210] Yapılan hava keşifleri, Çanakkale Müstahkem Mevkii Kumandanlığının bölgedeki taktik stratejisini belirlemede önemli avantajlar sağlamıştır. Ayrıca yapılan hava keşifleri ile İtilaf donanmasının durumu, vaziyeti, sayısı, konuş durumu belirlenerek izlenecek sevk idare usulü belirlenmiştir.

9 Şubat 1915 tarihinde Bozcaada ile Anadolu kıyısı arasında Müttefik gemilerinin keşiflerini engellemek amacıyla, Dardanos'taki bir obüs takımı, Üvecik ile Eski İstanbul arasında hazırlanacak mevzilerde yerleşmek üzere Kumburnu'na alınarak buradaki topçu taburu emrine girmiştir.[211]

10 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Sarıtepe karşısında bir Fransız denizaltısı, Gökçeada'nın güneydoğusunda bir İngiliz torpidobotu ve Eşek Adası civarında da bir İngiliz torpidobotu olduğu görülmüştür. Ayrıca, üç İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, iki İngiliz kruvazörü, bir İngiliz denizaltısı, bir İngiliz zırhlı kruvazörü, dört Fransız torpidobotu ile bir Fransız denizaltısının Bozcaada'nın güneyinde konuşlandığı

---

[208] Oran, **a.g.e.**, s.658.
[209] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-121.
[210] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-122.
[211] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-39.

belirlenmiştir. İlave olarak, bir İngiliz nakliye gemisi ile bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda olduğu tespit edilmiştir.[212]

10 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde bir İngiliz torpidobotunun Büyük Kemikli Limanı ile Kabatepe açıklarında devriye attıktan sonra Bozcaada'nın kuzeyine gittiği görülmüştür. Ayrıca, bir İngiliz kruvazörünün Bozcaada civarında devriye gezdiği, bir İngiliz torpidobotunun ise Eşek Adası'nın kuzeyinden Bozcaada'nın güneyine gittiği belirlenmiştir. İlave olarak, bir İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın doğusunda, bir Fransız denizaltısının Seddülbahir ile Gökçeada arasında, bir İngiliz torpidobotunun boğaz girişinde olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanında, iki İngiliz nakliye gemisi, altı İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, bir İngiliz zırhlı kruvazörü, bir Fransız denizaltısı ve dört Fransız torpidobotunun ise boğaz açıklarında olduğu görülmüştür.[213]

11 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Fransız donanmasına ait Aigrette Class sisteminde bir Fransız denizaltısının Sarıtepe civarında, bir İngiliz torpidobotunun Boğaz açıklarında ve bir İngiliz torpidobotunun Eşek Adası kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneyinden, iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'nın kuzeybatı yönünden Bozcaada'nın güneyine gittiği, bunun yanında iki İngiliz nakliye gemisi, dört İngiliz torpidobotu, bir İngiliz kruvazörü, bir Fransız denizaltısı ile dört Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın gerisinde olduğu belirlenmiştir.[214]

11 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; dört İngiliz torpidobotu ile bir İngiliz denizaltısının Seddülbahir karşısında olduğu görülmüştür. Ayrıca, sekiz İngiliz torpidobotu, iki İngiliz nakliye gemisi, İngiliz donanmasına ait Bleinheim kruvazörü ile Fransız donanmasına ait bir denizaltının Bozcaada gerisinde olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeydoğusunda olduğu, Fransız donanmasına ait Bouvet zırhlısının Limni Adası'nın güneydoğusunda devriye gezdiği belirlenmiştir.[215]

---

[212] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-123.
[213] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-124.
[214] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-125.
[215] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-126.

İtilaf kuvvetlerinin boğaz açıklarındaki devriyeleri sırasında, Osmanlı tabyaları tarafından açılan şiddetli topçu ateşi ile Fransız ve İngiliz harp gemileri bölgeden uzaklaşmıştır. Bu sırada, İngilizlere ait bir torpidobot, Semadirek Adası yönünden Saros Körfezi'ne gelmiş ve burada bir müddet dolaştıktan sonra geri çekilmiştir.[216]

12 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Sarıtepe açıklarında olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada'nın güneydoğusundan Limni Adası istikametine gittiği, boğaz açıklarındaki iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adası'nın batısından Bozcaada'nın kuzeyine yöneldiği görülmüştür. Ayrıca keşif sırasında, Bozcaada'nın doğusundan iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarına gittiği, Fransız donanmasına ait Bouvet zırhlısının Limni Adası'ndan Bozcaada'nın güneyine yöneldiği belirlenmiştir. İlave olarak, bir İngiliz nakliye gemisinin Bozcaada'nın güneyinden Limni Adası'na gittiği, Bozcaada gerisinde ise tamamı İngiliz donanmasına ait olmak üzere Bleinheim kruvazörü, dokuz torpidobot ve iki nakliye gemisinin olduğu tespit edilmiştir.[217]

12 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının boğaz açıklarında olduğu, iki İngiliz torpidobotunun Seddülbahir açıklarında bulunduğu, bir İngiliz nakliye gemisinin Gökçeada ile Limni Adası arasından geçerek Bozcaada'nın güneyine gittiği görülmüştür. Ayrıca, Fransız donanmasına ait Bouvet zırhlısının Bozcaada'nın güneyinde devriye gezdiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeybatısından Gökçeada'nın güneydoğusuna gittiği, Bozcaada gerisinde ise tamamı İngiliz donanmasına ait olmak üzere Bleinheim kruvazörü, on torpidobot ve iki nakliye gemisinin olduğu tespit edilmiştir.[218]

13 Şubat 1915 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde; Sarıtepe karşısında bir Fransız denizaltısının olduğu, dört İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarından Bozcaada'nın kuzeyine gittiği, Bozcaada'nın kuzeyinden iki torpidobotun Gökçeada'nın güneyine gittiği görülmüştür. Ayrıca, Fransız donanmasına ait Bouvet ve Golva zırhlılarının Midilli yönünden Bozcaada'nın güneyine geldiği, İngiliz donanmasından Glouocester kruvazörünün Midilli yönünden Bozcaada'nın güneyine gelip tekrar dönüp aynı istikamete yöneldiği belirlenmiştir. İlave olarak, Bozcaada'nın güneyinde tamamı İngiliz

---

[216] Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri **(OBÇM)**, c.1, s.15.
[217] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-127.
[218] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-128.

donanmasına ait, Bleinheim kruvazörü, sekiz torpidobot, dört nakliye gemisi, bir denizaltı, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın doğusunda olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında, Bozcaada ile Eşek Adası arasında bandırası belli olmayan gemilerin olduğu rapor edilmiştir.[219]

13 Şubat 1915 akşamı yapılan keşifte; Seddülbahir açıklarında iki İngiliz torpidobotu, boğaz açıklarında bir Fransız denizaltısının olduğu, Bozcaada'nın doğusunda bulunan biri Fransız, diğeri İngiliz torpidobotun Eşek Adası civarında bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca, bir Fransız torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeyine, bir İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın güneyine gittiği, İngiliz donanmasından Glouocester kruvazörünün Midilli yönünde devriye attığı görülmüştür. İlave olarak, Fransız Golva zırhlısının boğaz açıklarında olduğu, bunun yanında bölgede İngiliz bandıralı gemiler bulunduğu, Bleinheim kruvazörü, dört nakliye gemisi, on torpidobot, bir denizaltının ise Bozcaada civarında bulunduğu tespit edilmiştir.[220]

14 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; bir Fransız denizaltısının Sarıtepe açıklarında, iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında ve Weymouth kruvazörünün Gökçeada açıklarında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Bozcaada'nın kuzeybatısından Gökçeada'nın güneydoğusuna iki İtilaf torpidobotunun gittiği, Glouocester kruvazörünün Midilli yönünde devriye attıktan sonra Bozcaada'nın güneyindeki toplanma yerine yöneldiği görülmüştür. İlave olarak, İngiliz bandıralı Bleinheim kruvazörü, dört nakliye gemisi, on bir torpidobot, iki denizaltının Bozcaada'nın gerisinde olduğu, bir İngiliz torpidobotunun ise Dimitri Limanı'nda demirli olduğu görülmüştür.[221] 10 ile 14 Şubat 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşifler, İtilafların durumunu korumakta olduğunu, boğaz giriş ve çıkışlarını kontrol altında tuttuklarını göstermiştir.

14 Şubat 1915 tarihinde İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilen altı havandan oluşturulan batarya, Seddülbahir yöresinde mevzilendirilirken 5'inci Ağır Topçu Alayına

---

[219] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-129.
[220] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-130.
[221] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-131.

gönderilen 37 milimetrelik dört adet toptan ikisinin Ertuğrul, diğer ikisinin de Orhaniye Tabyasında uçaksavar topu olarak mevzilendirilmeleri kararlaştırılmıştır.[222]

Bu dönemde yapılan keşifler İtilaf kuvvetlerinin bir taarruz için hazırlıklarını artırdıklarını doğrulamıştır. Bu kapsamda, Başkomutanlık tarafından 15 Şubat 1915 tarihinde Müstahkem Mevkii Komutanlığına Atina ve Selanik gazetelerinin, yakında Çanakkale'ye bir saldırı yapılacağını doğrular mahiyetteki yayınlarına atfen gönderilen bir şifreli telgraf bu değerlendirmeyi doğrulamıştır.[223]

17 Şubat 1915 tarihinde iki İtilaf deniz tayyaresi tarafından Seddülbahir ile Kumkale'deki Osmanlı mevzileri bombalanmıştır.[224] Aynı gün Osmanlı topçu mevzilerini keşif etmek amacıyla Ark Royal tayyare ana gemisinden öğleden sonra 17.30'da suya indirilen iki kişilik Wight deniz tayyaresi Boğaz girişini keşfetmiştir.[225] İtilaf tayyarelerinin faaliyetleri harp prensiplerinden yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, müttefik havacıların faaliyetleri harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde yapılmıştır. Böylece, Osmanlı mevzileri hakkında bilgi edinmek, Osmanlı kuvvetlerinin durum, vaziyet ve konuşunu tespit etmek hedeflenmiştir.

Bu sırada 18 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale'deki savunma tedbirlerini yerinde görmek ve birlikleri denetlemek amacıyla Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret sırasında Enver Paşa, Kilitbahir'deki torpido bataryasının eğitim atışlarında da hazır bulunmuştur.[226] İlgili tarih itibariyle Çanakkale harekât alanının kuzeyinden itibaren Gelibolu bölgesinde, 3'üncü Kolordu birlikleri ve Çanakkale bölgesinde de doğrudan başkomutanlığa bağlı Çanakkale Müstahkem Mevki birlikleri yerini almıştır.

Müstahkem Mevkii Goncasuyu telsizinin 18/19 Şubat gecesindeki telsiz haberleriyle, gözetleme posta ve Başkomutanlık Kıyı İstihkâmları ve Mayın Birlikleri Genel

---

[222] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-47.
[223] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-48.
[224] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-50.
[225] Kurter, c.II, s.87.
[226] Saim Besbelli, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekâtı**, c.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976, s.156.

Müfettişliğinden intikal eden haberler de Birleşik Filonun olağanüstü bir etkinlik içinde olduğu ve çok yakında Boğaz'a bir taarruz başlatacağı izlenimini vermiştir.[227]

İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'ye denizden yapmayı planladıkları saldırı hazırlıkları ancak Şubat ayında tamamlanabilmiştir. Hava muhalefeti nedeniyle de ilk taarruz 19 Şubat'ta yapılmıştır.[228] 19 Şubat günü saat 07.45'te Boğaz önlerine gelen 11 zırhlı, 3 kruvazör, 18 torpido, 2 denizaltı ve 9 şilepten ibaret bir filo toplanmıştır.[229] Birleşik Filo harp gemileri, Osmanlı dış tabyalarını on saat boyunca bombalamıştır. Bombardımana İtilaf tayyareleri de destek vermiştir. Bu kapsamda saat 07.50'de Ertuğrul Tabyası önüne gelen bir İtilaf tayyaresi, Osmanlı mevzilerine bomba atmıştır. İngiliz ve Fransız donanmasının saldırısına Osmanlı tabyalarından şiddetli topçu ateşi ile karşılık verilmiştir.[230] Böylesi bir karşılığı beklemeyen İtilaf donanması Limni Adası'nda bulunan Mondros üssüne dönmek zorunda kalmıştır.[231] Yedi buçuk saat devam eden bu muharebe sırasında İtilaf kuvvetlerine ait uçaklar tarafından bini aşkın mermi atmıştır.[232] Tayyarelerin müttefik harp gemileri yanında harekâta katılması, harp prensiplerinden yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde hareket ettiklerini göstermiştir.

Müttefik Güçlerin, büyük kısmıyla 19 Şubat 1915 tarihinde Boğaz girişini bombardıman ederken bir kısmıyla da Gelibolu Yarımadasının batı kıyılarında faaliyette bulunması üzerine, ivedi önlemler alınmıştır.[233]

Bu çerçevede Kirte'de bulunan İnşaat İstihkâm taburlarına ait bölüklerin hemen Seddülbahir'e, Halileli'ndeki bölüklerin Kumkale ve Orhaniye'ye hareket etmesi için emir verilmiştir. İtilaf donanması bölgeden çekilir çekilmez bu birlikler siperlerin yeniden yapılanmasına ve toplar arasına yıkılan siperler kum torbaları ile tamamlanmıştır. Mazgallar temizlenmiş ve yeniden tamir edilmiştir. Bu suretle Ertuğrul, Orhaniye ve Seddülbahir bataryaları ertesi gün için tamamıyla harbe hazır bir hale getirilmiştir.

---

[227] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-51.
[228] Yaşar Semiz, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2003, ss.221-247.
[229] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1.
[230] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-15.
[231] Aytepe, **a.g.e.**, s.2; Saral vd., **a.g.e.**, s.96.
[232] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1.
[233] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5338, Dos.: H-3, Fih.: 1-7.

Kumkale'deki siperlerin temizlenmesi ve tamiri tamamlandıysa da ertesi gün için yalnız 24, 26, 28 ve 15 santimetrelik topların tamiri kalmıştır.[234]

19 Şubat 1915 tarihinde boğaz çevresinin savunmasını güçlendirmek için Başkomutanlık Vekâletinin emri ile 8'inci Ağır Topçu Alayının 4'üncü Taburu, İntepe bölgesine alınmıştır.[235]

İtilaf devletleri 20 Şubat 1915 tarihinde yeniden saldırıya geçmiştir. Bu saldırı sırasında, karşılıklı ateşler sonucu hem Osmanlı tabyalarında hem de Birleşik Filonun gemilerinde önemli hasarlar meydana getirmiştir. Aynı gün karşılıklı bombardıman sırasında Osmanlı havacıları tarafından yapılan hava keşfinde; iki Fransız denizaltısının Kumkale ve Seddülbahir açıklarında olduğu, üç İngiliz torpidobotunun Gökçeada buluşma noktasında bulunduğu, bir İngiliz kruvazörünün boğaz açıklarından Eşek Adası'nın doğusundan Bozcaada'nın güneyine doğru gittiği tespit edilmiştir. Ayrıca, bir İngiliz zırhlısının Bozcaada'nın kuzeyine gittiği, üç Fransız zırhlısının Limni Adası'ndan Bozcaada'nın güneyine yöneldiği, iki İngiliz torpidobotunun Bozcaada'nın kuzeybatı açıklarında olduğu belirlenmiştir. İlave olarak, bir nakliye gemisi ile iki İngiliz zırhlısının Midilli Adası'ndan Bozcaada'nın gerisine geldiği, bunların dışında, İngiliz bandıralı on iki zırhlı, bir kruvazör, beş nakliye gemisi, on sekiz torpidobot ile iki denizaltının Bozcaada'nın güneyinde bulunduğu görülmüştür.[236]

20 Şubat günü yapılan keşfin devamında, İtilaf kuvvetlerine ait çeşitli tipteki gemilerin Eşek Adası'nın batısına doğru gittiği ve bir hareketliliğin olduğu tespit edilmiştir.[237] Saat 11.00'da yapılan keşifte; boğaz açıklarında iki İngiliz torpidobotu görülmüştür. Ayrıca, Bozcaada'nın kuzeyi ile Eşek Adası arasında İtilaf gemilerinin toplanmış olduğu; bunların arasında bir İngiliz monitör, on bir İngiliz nakliye gemisi, on sekiz torpidobot, dört İngiliz denizaltısı, ile on bir zırhlı bulunduğu belirlenmiştir. Bu zırhlı

---

[234] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 118, Dos.: 25-555, Fih.: 16-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572 Fih.: 1-8.
[235] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-2, Fih.: 1-13; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-14.
[236] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-136.
[237] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-137.

gemilerden birinin; İngiliz Inflexible, diğerinin HMS Goliath[238], diğerinin Fransız Bouvet ve Golva olduğu tespit edilmiştir.[239]

20 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan hava keşfinde; iki İngiliz torpidobotu ile iki İngiliz denizaltısının boğaz açıklarında olduğu, on üç İngiliz nakliye gemisi, sekiz İngiliz zırhlısı, dört Fransız zırhlısı, dört İngiliz denizaltısı, bir İngiliz kruvazörü ile on sekiz İngiliz torpidobotunun ise Bozcaada ile Eşek Adası arasında olduğu görülmüştür.[240]

21 Şubat 1915 tarihinde sabah saat 08.00'de yapılan hava keşfinde; dört İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu, bunların dışında tamamı İngiliz bandıralı olan on torpidobot, iki zırhlı, bir zırhlının Bozcaada'nın kuzeyinden güneyine geçmekte olduğu, büyüklü küçüklü on iki nakliye şilebinin ise boğaz açıklarında olduğu tespit edilmiştir.[241] 21 Şubat 1915 tarihinde akşam yapılan keşifte; Seddülbahir ve Kumkale açıklarında iki İngiliz torpidobotu, on altı İngiliz nakliye gemisi, dört Fransız zırhlısı ve yedi İngiliz zırhlısı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, üç İngiliz kruvazörü, dokuz İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında bulunduğu görülmüştür. İlave olarak, bir İngiliz zırhlısının Bozcaada ile Eşek Adası arasında bulunan diğer gemilerin yanına geldiği, Welmouth kruvazörünün ise Gökçeada'nın güney açıklarında devriye gezdiği belirlenmiştir.[242]

Çanakkale Boğazına yönelik saldırı sonrasında Başkomutanlık Vekâleti tarafından 21/22 Şubat 1915 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına bir emir göndermiştir. Bu emirde; Düşman donanmasının bütün savunmaya rağmen boğazı geçmeyi başarsa bile Müstahkem Mevkii gerek denizden gerek karadan boğazın savunma ve muhafazası görevine devam edileceği bildirilmiştir. Böylece, boğazı geçen gemilerin arkasından diğer harp ve nakliye gemilerinin geçişinin önleneceği gibi daha önce geçenlerin tekrar boğaz dışına çıkarılabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, geçilmiş olan mayın

---

[238] HMS (HMS=His/Her Majesty's Ship) Goliath: XIX. yüzyılın sonlarında Kraliyet donanması tarafından inşa edilen Canopus sınıfı altı gemiden biridir. 4 Ocak 1897 tarihinde Chatham Tersanesinde kızağa konmuş ve 23 Mart 1898 tarihinde denize indirilmiştir. Mart 1900 ayında göreve başlamıştır. Özellikleri şöyleydi: 12.950 ton deplasmanında, uzunluğu: 390 ft-118,87 m, direkbaşı yüksekliği: 74 ft-22,55 m, draftı 25 ft-7,62 m, itici güç: 2 şaft, tüplü su kazanları, dikey-üç bölmeli-genişlemeli buhar makineleri, 15,400 bg., Hızı: 18-25 knots. Silahları: 4x12", 12x6", 12x12 pdr, 6x1 pdr, 5x18" torpido tüpü ve tam kadrosu: 680-750 kişi idi. Baş, s.36.

[239] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-138.

[240] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-139.

[241] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-140.

[242] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-141.

hatlarının derhal yeniden tesis ve tanzimi ve tahrip edilen bataryaların hemen tamirinin en önemli mesele olduğu beyan edilmiştir.[243]

20-25 Şubat 1915 tarihleri arasında herhangi bir askerî faaliyet gerçekleştirilmemiştir. Özellikle bu dönemde havanın şiddetli ve fırtınalı olması nedeniyle taraflar beklemede kalmıştır. 24 Şubat 1915 tarihinde ise sekiz İngiliz ve dört Fransız harp gemisinin boğaz girişine yaklaşarak manevrayla meşgul olduğu gözlenmiştir.[244] 20 ve 25 Şubat 1915 tarihi arasında gerçekleştirilen faaliyetler, İtilafların durum ve vaziyetini tespit etmeye yönelik olarak şekillenmiştir. Buna karşın, İtilaf unsurlarınca yapılan faaliyetler ise Boğaz civarındaki topçu tabyalarının yerini tespit, teşhis ve analiz etmeye yönelik olmuştur.

22 Şubat 1915'te yapılan hava keşfinde; Welmouth kruvazörünün Gökçeada'nın güneyinde devriye gezdiği ve beş İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarında olduğu görülmüştür.[245] 22 Şubat 1915'te yapılan keşifte; iki İngiliz torpidobotunun Gökçeada toplanma yerinden Limni Adası'na gittiği, bir Fransız denizaltısının Seddülbahir açıklarında olduğu ve boğaz açıklarındaki iki İngiliz torpidobotunun Eşek Adasının doğusundan Bozcaada toplanma yerine gittiği, iki İngiliz torpidobotunun boğaz açıklarına gittiği görülmüştür. İlave olarak, aralarında Bleinheim kruvazörünün de olduğu tamamı İngilizlere ait dört nakliye gemisi, bir denizaltı, dokuz torpidobotun Bozcaada'nın kuzeyinde olduğu, Welmouth kruvazörünün ise Midilli istikametinden Bozcaada'ya geldiği tespit edilmiştir.[246] Aynı gün akşamüstü Eşek Adası ile Bozcaada arasında İngilizlere ait on dokuz nakliye gemisi, on bir torpidobot, yedi zırhlı gemi, iki denizaltı, Fransızların dört zırhlısı görülmüştür. İlaveten, üç İngiliz torpidobotu boğaz açıklarında, bir İngiliz kruvazörü Gökçeada kuzeyinde devriye halinde olduğu ve Goliath zırhlısının Limni Adası'na gittiği görülmüştür.[247]

Aynı dönemde Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığı için genel ihtiyat olmak üzere 19'uncu Tümenin Eceabat'a gönderileceği bildirilmiştir. Bu sebeple dokuz

---

[243] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-56.
[244] Ahmet Eyicil, "Çanakkale Savaşları", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2009, s.323.
[245] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-142.
[246] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-143.
[247] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-144.

piyade taburu, bir süvari bölüğü, bir dağ topçu bataryasının yerleştirilmesi için derhal gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.[248]

24 Şubat 1915 tarihinde Müttefik Filo'dan saat 08.00'da sekiz İngiliz savaş gemisi, Selanik yönünden Çanakkale Boğazı'na doğru, dört Fransız savaş gemisi de Bozcaada'dan Tavşan Adası doğrultusunda ilerleyerek saat 08.40'ta prova düzeni almıştır. Saat 10.10'da İngiliz gemileri önde olmak üzere Boğaz girişine doğru ilerlemekte olan bu filonun, bir süre sonra düzen değiştirerek Gökçeada-Bozcaada arasında çeşitli manevralar yaptıktan sonra Boğaz'dan uzaklaştığı görülmüştür.[249]

25 Şubat 1915 sabahı Birleşik Filo'ya ait sekiz İngiliz kruvazörü ile dört Fransız ve bir torpidobot saldırıya geçmiş, boğaz girişindeki dört Osmanlı bataryasını topa tutmuştur. Bu bombardıman sonucunda Osmanlı bataryaları önemli zararlar almıştır.[250] Bu sırada, Amiral Carden Agememnon zırhlısının Ertuğrul Bataryasını ateşi üzerine bölgeden uzaklaşması nedeniyle, bu bataryanın ateş altına alınması görevini Queen Elizabeth zırhlısına vermiştir. Ateşe ara verilmesinden yararlanan Ertuğrul Bataryası, atışlarını Dublin kruvazörüne yöneltmiştir. Dublin kruvazörü bu atışlar sebebiyle zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine Amiral Carden'in emri ile kruvazör bölgeden uzaklaşmıştır.[251]

Bu sırada 25 Şubat 1915 tarihi itibarıyla, Tekirdağ'da kuruluşunu tamamlayan 19'uncu Piyade Tümeni, 3'üncü Kolordu genel ihtiyatını teşkil etmek üzere Eceabat'a intikal etmiştir.[252]

Harp 26 Şubat'ta bütün hızıyla devam etmiş, Boğaz girişi Birleşik Filo donanması tarafından tekrar bombalanmış ve Seddülbahir Tabyası tahrip edilmiştir. Boğaz girişinin susması ile Müttefik devletlerin mayın arama-tarama gemileri görev yapmaya başlamıştır. Bu sırada İngilizlerin Majestic zırhlısı yaralanmıştır. Aynı gün içerisinde İtilaf güçleri karaya müfrezeler çıkararak bölgedeki Osmanlı toplarını tahrip etmeye başlamıştır.[253] Bu

---

[248] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-56.
[249] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-60.
[250] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-145; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-14.
[251] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5653, Dos.: 1, Fih.: 1-20.
[252] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-59; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-60.
[253] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-9; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-20.

süre zarfında İtilaf güçlerine ait tayyareler da sürekli keşif ve bombardıman yaparak etkinlik göstermiştir. Buradaki faaliyetler harp prensiplerinden yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Amaç, deniz unsurlarına hava desteği vermektir. Bu kapsamda Ark Royal tayyare gemisi, Seddülbahir civarına geldikten sonra, bu gemiden kalkan bir tayyare Kumkale ve Erenköy Tabyalarını gözetleyerek, Dardanos bataryası üzerine bomba ve çivi atmıştır. Bu sırada, Osmanlı topçusunun ateşi üzerine ilgili tayyare geri dönmek zorunda kalmıştır.[254]

26 Şubat'taki müttefik donanmasının taarruzu sonrasında Halileli'ndeki konuş yeri belirlenen batarya, kapalı mevziiye alınmıştır. Tenkerdere'deki batarya ise kerevizdere'deki kapalı mevziye yerleştirilmiştir. Burada harp prensiplerinden emniyet ve manevra prensiplerinin uygulandığı görülmüştür. Ayrıca aldatma yapmak için kullanılan sahte bataryaların sayısı artırılmıştır. Burada savaş hilesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. 27-28 Şubat günleri hava fırtınalı olduğu için İtilaf kuvvetleri tarafından bombardıman yapılmamıştır.[255]

1 Mart 1915'te yapılan hava keşfinde; Birleşik Filoya ait dört zırhlı, bir kruvazör ve dokuz torpidonun boğaz girişi yakınında bulunduğu görülmüştür. Buna karşın, diğer harp gemilerinin Bozcaada güneyinde bulunan toplanma bölgesinde olduğu belirlenmiştir. Aynı gün Tayyareci Mülazım-ı sani Cemal Bey, Ertuğrul isimli tayyareyle Karanlık Liman'da bulunan ve Osmanlı bataryalarına önemli zararlar veren Majestic zırhlısını bombalamıştır.[256] Ancak bombaların çok küçük olması nedeniyle isabet sağlanmasına rağmen dikkate değer bir etki yaratılamamıştır.[257] Bu faaliyet harp prensiplerinden emniyet ve yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buradaki amaç, bölgedeki Osmanlı birliklerinin güvenliğini sağlamak ve kara birliklerine yakın hava desteği sağlamak olarak şekillenmiştir.

Aynı gün Birleşik Filo saat 09.45'te Seddülbahir'i bombardıman etmeye başlamıştır. Bu sırada iki zırhlı, beş mayın arama-tarama Boğaz girişine doğru ilerlemiştir. Bunları bir

---

[254] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-13; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-14; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-15.
[255] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-20.
[256] BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/72.
[257] Oğuz Okuyucu, "Çanakkale Muharebelerinde Hava Harekâtı", **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Tarih Sempozyumu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s.276.

kruvazör takip etmiştir. Saat 13.00'te Kumkale civarında Welmouth kruvazörü ile iki kruvazör daha bölgeye gelmiştir. Böylece Boğaz önünde altı büyük on iki küçük gemi toplanmıştır. Zırhlılar Seddülbahir ve Kumkale civarını bombalamaya başlamıştır. Saat 14.45'te İtilaf kuvvetlerine ait tayyareler Osmanlı mevzileri üzerinde faaliyet göstererek topçu bataryalarının yerlerini keşfe çalışmıştır.[258] Harp prensiplerinden emniyet ve baskın prensibi çerçevesinde hareket edildiği görülmüştür.

2 Mart 1915'te dört Fransız zırhlısı ile torpidobotlardan oluşan bir müttefik filosu, Saros (Muarız) Körfezi sahilindeki Osmanlı mevzilerini bombalamış, ancak etkili olamamıştır.[259] Bu sırada Osmanlı tayyareleri tarafından İtilaf donanmasına isabetli bombalar atılmıştır.[260] Hava faaliyeti, harp prensiplerinden yakın hava desteği kapsamında, kara birliklerine destek vermek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu sırada 3 Mart 1915 tarihine kadar Boğaz çevresinde yapılan muharebeler göz önünde tutularak İntepe'deki 8'inci Ağır Topçu Alayının 8'inci Bataryası, aynı alayın 4'üncü Ağır Topçu Taburu ile birlikte toplam bir obüs bataryasıyla değişik çapta üç batarya ve bir obüs takımından ibaret olan Halileli Topçu Grubu kurulmuştur.[261]

3 Mart 1915 tarihinde İtilaf güçleri, Dardanos ve Rumeli bataryalarındaki Osmanlı topçusunun etkili ateşi ile geri çekilmiştir. Aynı gün Boğaz girişine gelen dört zırhlı, bir hafif kruvazör, birkaç torpidobot ve torpil arama-tarama gemisi Kabatepe civarına ateş etmiş ise de başarılı olamamıştır.[262] Bu sırada bir İtilaf tayyaresi, Seddülbahir civarında yapılan topçu ateşi ile bölgeden uzaklaştırılmıştır. Keşif uçuşunda bulunduğu anlaşılan bu tayyareye, Tenker ve Yıldız tabyalarından top ve tüfek ateşleri ile karşılık verilmiştir.[263]

4 Mart 1915 tarihinde İtilaf kuvvetleri daha önceki bombardımanların etkisini görmek ve sağlam durumdaki topçu bataryalarını kullanılamaz hale getirmek amacıyla Kumkale civarına bir çıkarma yapmıştır. Kara birlikleri yapılan bu çıkarma sırasında, Türk

---

[258] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-68.
[259] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-25.
[260] BOA, **HR.MA**, 1119/33; **OBÇM,** s.41.
[261] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-26; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-27.
[262] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-27.
[263] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-72.

piyade birliklerinin süngü hücumuyla, kıyıya çıkan İngiliz müfrezeleri geri atılarak çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bu sırada Majestic zırhlısı da İntepe civarında aldığı topçu ateşi sonucu hasar görmüştür.[264] Bu harekâtta keşif amacıyla İngiliz deniz tayyareleri de yer almıştır. Müttefik tayyareleri yaptıkları keşiflerde, Osmanlı tabyalarındaki hasarların onarıldığı ve yeni toplar yerleştirildiğini bildirmiştir.[265] İtilaf tayyareleri bu harekât sırasında harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde hareket ederek, Osmanlı birliklerinin durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

İtilaf kuvvetlerinin Seddülbahir bölgesindeki bu çıkarması sırasında, 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk), iki piyade alayını Serafim Çiftliğine, bir alayını da Kumdere ağzına göndermiş ve gelişmelere göre hareket edileceğini emretmiştir. Bu sırada kendisi de gelişmeleri yakından takip etmek amacıyla hızlı bir şekilde Kirte'ye daha sonra da Seddülbahir'in kuzeyindeki Harap Tabya'ya gitmiştir.[266]

Yarbay Mustafa Kemal Bey, bölgedeki muharebeler ve gelişmelere yönelik olarak Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığına bir rapor göndermiştir. Bu raporda Mustafa Kemal; "Seddülbahir'e çıkan İtilaf birliklerinin buradaki piyadelerimizin ve topçu bataryalarımızın ateşleri ile başarılı olmadığını bildirmiştir. Ayrıca, özellikle 27'nci Alayın 10'uncu Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuşun tüfeğinin mekanizmasının işlememesi üzerine yanındakilere örnek olarak taşla düşmana saldırırken başından yaralandığını, adı geçenin madalyayla ya da başka bir biçimde ödüllendirilmesini" önermiştir.[267]

5 Mart 1915 tarihinde Müttefik donanması; Queen Elizabeth, Conopas ve Irrestible gibi harp gemileri ile yoğun bir bombardımana başlamıştır. Queen Elizabeth savaş gemisinin rahat bir şekilde boğaz tabyalarını engellemek için Kumtepe yöresindeki sahra bataryasına emir verilmiştir. Bu emir üzerine ilgili batarya, yaptığı atışlarla Queen Elizabeth üzerinde 17 isabet sağlamışsa da gemide herhangi bir hasara yol açamamıştır. Bu bombardımana İtilaf hava unsurları da katılım sağlamıştır. Hava bombardımanı sırasında Boğazdaki Osmanlı tabyalarını gözetlemekle görevli iki İtilaf tayyaresinden biri denize

---

[264] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-77; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-32.
[265] Kurter, c.I, s.252.
[266] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75.
[267] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-76; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-77.

düşmüş, diğeri ise yerden açılan ateş sonucu isabet alarak geri dönmek zorunda kalmıştır.[268]

5 Mart 1915 akşamında İtilaf kuvvetlerinin taarruzları yeni savunma tedbirleri alınmıştır. Bu kapsamda; 8'inci Ağır Topçu Alayının Tenker'deki 3'üncü Obüs Bataryasının 5/6 Mart gecesi Kumtepe yöresinde mevzilendirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, altı toplu kısa muhasara bataryasının da Kabatepe çevresinde mevzilendirilmesi planlanmıştır. İlave olarak, Nara'da bulunan Barbaros Hayrettin muharebe gemisine, Eceabat açıklarından yapacağı aşırtma atışlarla, Queen Elizabeth savaş gemisinin ateş altına alınması emredilmiştir.[269]

6 Mart 1915 tarihinde Kabatepe'deki Osmanlı topçu bataryalarından açılan ateş sonucunda bir İtilaf tayyaresi denize düşmüştür.[270] Bu sırada, İtilaf donanması aralıklarla İntepe ve Kumkale civarını bombardıman etmiştir.[271] Aynı gün içerisinde İtilaf donanmasının atışlarına, Osmanlı topçu bataryaları tarafından şiddetle karşılık verilmiştir. Queen Elizabeth'in aşırtma atışları sonunda Çimenlik, Hamidiye ve Namazgâh tabyalarına düştüğü anlaşılan mermilerin herhangi bir hasara yol açmadığı görülmüştür.[272]

6 Mart 1915 günü yapılan harekâtı gece harekâtı izlemiştir. Amethyst hafif kruvazörü ve muhriplerin koruması ve Ocean ile Majestic muharebe gemilerinin desteği altında mayın arama-taramasıyla görevli mayın arama gemilerinin 6/7 Mart gecesi Boğaz'da başlattıkları mayın temizleme operasyonu, mayın hatlarını korumakla görevli bataryaların yoğun ve etkili ateşleri altında başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[273] İtilaf kuvvetlerinin mayın temizleme faaliyeti, savaş gemileri ile Boğazı geçmek istediklerini ortaya çıkarmıştır.

7 Mart 1915'te altı İtilaf zırhlısı Boğaz girişine doğru ilerleyerek, Osmanlı bataryalarını bombalayarak geri çekilmiştir.[274] Harekât sırasında bir mermi, Çanakkale

---

[268] BOA, **HR.SYS,** 2109/9-17; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-1.
[269] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-78.
[270] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50.
[271] **OBÇM**, s.31.
[272] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-37; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-1.
[273] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-37; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-81.
[274] Cemalettin Yıldız, **Çanakkale Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, 2005, s.6.

çevresine düşmüş, Anadolu Hamidiye ve Rumeli Mecidiye tabyaları kışlaları ve Kilitbahir kulesi isabet almıştır. Ayrıca İngilizlere ait, Lord Nelson ve Agamemnon savaş gemileri Türk topçusunun şiddetli ateşlerinden isabet alarak hasar görmüştür.[275]

Bu sırada aynı gün keşif uçuşuna çıkan Tayyareci Cemal Bey, boğaz girişine döşenen Osmanlı mayın hatlarından iz bulamamıştır. Bunun üzerine durumu dönüşünde Çanakkale Müstahkem Mevkii Kumandanlığına bildirmiştir. Bunun üzerine 7/8 Mart 1915 gecesi Nusret mayın gemisi tarafından 26 mayın gizlice Kepez Burnu civarına dökülmüştür.[276] Nusret mayın gemisi, Almanya'da özel mayın dökme gemisi olarak inşa edilmiş olduğundan dar alanlarda kolay manevra yapabilme ve mayın alanları üzerine güvenle ulaşabilme kabiliyetine sahipti.[277]

Aynı dönemde 7 Mart 1915'te saat 11.30'da; bir torpidobot ile yedi istimbotun Boğaz önüne geldiği ve bir diritnotun[278] Gökçeada önünden Eşek Adası'nın batısına doğru gittiği görülmüştür. Ayrıca, dört Fransız kruvazörü ile bir torpidobotun, Eşek Adası doğusundan boğaza doğru gelmekte olduğu 64'üncü Alay Kumandanlığından alınan raporla bildirilmiştir.[279]

Yine aynı gün Bozcaada ile Eşek Adası arasında dört zırhlı, iki kruvazör bir diritnot, üç nakliye gemisi ve iki torpidobotun boğaz girişine yöneldiği, bunlardan bir kruvazörün boğaz istikametine gittiği, Eşek Adası'nın önünde ise dört torpidobot bulunduğu, adanın arkasındaki Dimitri Burnu'nda üç nakliye gemisi, bir hastane gemisi ve dört torpidobot görüldüğü Kale Seyyar Jandarma Alay Kumandanlığından bildirilmiştir.[280]

Bunların yanında 7 Mart 1915 tarihinde saat 11.55'te; öğleden önce iki zırhlının Kumtepe istikametine doğru hareket ettiği, Eşek Adası yönünden süratle gelen dört zırhlıdan birisinin Boğaz'a girdiği, diğer üç zırhlının da onu takip ettiği 19'uncu Fırka

---

[275] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-42; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-1.
[276] Robin Prior, **Gelibolu Mitin Sonu**, Çev.: Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2017, s.145.
[277] Mehmet İhsan Gençsan, **Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler**, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994, s.21.
[278] Diritnot: Büyük harp gemisi, **https://www.seslisozluk.net/**, (ET:25.12.2018).
[279] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-10.
[280] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-9.

Kumandanı Kaymakam Mustafa Kemal tarafından bildirilmiştir.[281] Ayrıca, beş torpidobot, beş küçük nakliye gemisi ile bir zırhlının Boğaz'a girdiği belirtilmiştir.[282]

Bu sırada saat 01.30 ve 01.35'te alınan iki ayrı raporda; bir diritnotun Gökçeada önüne gelmekte olduğu ve bir zırhlının Gökçeada'nın kuzeybatısından boğaz istikametine ilerlemekte olduğu, altı istimbot ve bir torpidobotun Kumkale önünde boğaza doğru yöneldiği görülmüştür. Ayrıca, İtilaf devletlerine ait istimbotların iki tanesinin yanlarında asılı bulunan kırmızı ve beyaz bir cismi denize bırakarak otuz kırk metre gittikten sonra bu cismi çektiği görülmüştür. İlave olarak, bir Fransız zırhlısının Gökçeada'ya doğru gittiği, üç Fransız zırhlısının Karanlık Liman sahilinde manevra yaptığı ve iki İngiliz zırhlısının boğaza doğru girdiği belirlenmiştir. İlave olarak, beş İtilaf torpidobotunun boğazın açıklarında olduğu bildirilmiştir.[283]

8 Mart 1915 günü müttefikler keşif tayyareleriyle Boğazı taramışlardır. Ancak bu keşifte Nusret Mayın Gemisi'nin döşediği mayınlar tespit edilememiştir. Aynı gün, üç İtilaf zırhlısı uzun aralıklarla Seddülbahir ve Morto Limanı'na ateş açmıştır. Ancak bölgedeki Osmanlı mevzilerine tesir etmediğinin görülmesi üzerine, ilgili zırhlılar geri çekilmiştir.[284]

8 Mart 1915 akşamı İbrice Burnu'nda kaldığı bildirilen İngiliz kruvazörünün Saros Körfezi'nde dolaştığı görülmüştür.[285] Aynı gün yapılan muharebe sırasında ayrıca, Müttefik kuvvetlerine ait bir tayyare, Tenker bölgesindeki havan mevziine yaklaşmışsa da burada bulunan uçaksavar toplarının ateşi sonucu, bölgeden uzaklaşmıştır.[286]

9 Mart 1915 tarihinde üç Müttefik zırhlısı boğaza girmiş ve Seddülbahir civarında bulunan Osmanlı mevzileri üzerine küçük toplar ile atışa başlamıştır.[287] Aynı gün güneşli ve sisli bir havada İtilaf kuvvetlerinin torpil arama-tarama gemileri sisler arasında ilerlemek istemişlerse de, İntepe bulunan Osmanlı topçu bataryaları tarafından açılan ateş

---

[281] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-11.
[282] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-12.
[283] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-7.
[284] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-46; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-2; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-1.
[285] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-46a.
[286] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75
[287] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-1.

sonucunda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada üç İtilaf zırhlısı Seddülbahir ve Morto Limanı'nı aralıklarla bombardıman etmiştir. Bombardımana Osmanlı topçuları tarafından karşılık verilmiştir. Ancak bölgede herhangi bir zayiat meydana gelmemiştir.[288] Aynı gün, Saros (Muarız) Körfezi'nde bulunan İtilaf kruvazörünün yanına Karaçalı civarında iki denizaltı geldiği Keşan Seyyar Jandarma Kumandanlığı tarafından bildirilmiştir. Ayrıca Keşan Seyyar Jandarma Kumandanlığı, sis ve karanlıktan dolayı bahsi geçen kruvazörün körfeze açılıp açılmadığının görülmediğini iletmiştir.[289] Aynı gün, üç itilaf zırhlısı Seddülbahir istihkâmlarını aralıksız top ateşine tutmuştur. Bu sırada torpil hatlarına yaklaşmak isteyen İtilaf gemileri, Osmanlı bataryalarının açtığı top ateşi ile boğazdan uzaklaştırılmıştır.[290]

Boğaz yoluyla yapılan harekâtın başarısızlığı üzerine İngiliz Bahriye Nezareti, Amiral Carden'den daha enerjik davranılmasını istemiştir. Amiral Carden, Bahriye Nezaretinin bu talebine karşılık hazırladığı raporunda; "Yeterli sayıda uçağa ihtiyacı olduğunu belirterek, bunlarla yapılacak keşiflerle, Boğazın iki kıyısındaki gizli top ve obüslerin yerlerinin tespit edilebileceğini belirtmiştir. Yoksa, Boğaz'a giren tüm gemilerin tehlike ile karşı karşıya kalacağını ifade etmiştir. Her ne kadar topçu bataryalarının şimdiye kadar etkili ateşleri ile karşılaşılmamışsa da her geçen gün isabet oranlarının arttığına işaretle, bu durumun giderilmesine kadar taarruzun ertelenmesi" istenmiştir.[291]

10 Mart 1915'te hava şartları uçuşa imkân vermemiştir. Ancak öğleden sonra saat 05.00'te İtilaf devletlerine ait Ark Royal tayyare gemisinden denize indirilen üç tayyareden ikisi keşif görevine çıkmıştır.[292] 10 Mart 1915'te körfeze gelen İtilaf harp gemilerinden iki Fransız zırhlısıyla bir İngiliz kruvazörü öğleden sonra, Osmanlı merkez tabyası kışlasına ve Bolayır eski harp tabyasına iki yüz kadar mermi atmıştır. Ayrıca, Yıldız Tabyası'na on mermi ve karşı sahilde Karaçalı istikametine de altmış kadar mermi tasarrufunda bulunmuştur. Bombardıman saat dörde kadar devam etmiş ve neticede merkez kışla kısmen yıkılmıştır. Ancak bombardıman sırasında personel kaybı yaşanmamıştır. Karaçalı istikametine icra edilen topçu ateşinin etkisiyle, telefon hatlarının bozulmasından bölgedeki durum anlaşılamamıştır. Ark Royal tayyare gemisinden öğleden sonra, üç

[288] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-3.
[289] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-5.
[290] **OBÇM**, c.1, s.40.
[291] Jullien Corbett, **Harekât-ı Bahriye**, Çev.: Ali Rıza Seyfi, c.II, İstanbul, Matbaa-i Bahriye, 1926, s.319.
[292] Saral vd., **a.g.e.**, ss.137-138.

tayyare denize indirilmiştir. Saat üçü çeyrek geçe bunlardan ikisi Bolayır bağları üzerinde dolaşmıştır. Saat dört buçukta iki kruvazör körfezi terk etmiş; iki kruvazör, bir torpidobot ve tayyare gemisi körfezde bulunmaya devam etmiştir.[293]

10 Mart 1915 tarihindeki muharebelerde, Türk topçusu 33 mermi atmış, personel kaybı olmamıştır. İtilaf kuvvetlerinin bombardımanı sırasında yalnızca Bolayır mevzisinde yer alan Merkez Kışlasının bir bölümü hasar görmüştür.[294]

Aynı gün yine iki İtilaf zırhlısı Kumkale tabyalarını bombalamış, ancak herhangi bir zarar verememiştir.[295] 5 ile 10 Mart 1915 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri, İtilaf kuvvetlerinin boğazı geçmek adına faaliyet gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Boğaz kıyılarındaki Osmanlı mevzilerinin bombalanması, tabyaların tespiti konusunda keşif yapılması bu durumu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde yapılan Osmanlı hava keşifleri, taktik ve stratejik anlamda Osmanlı komuta kademesine önemli avantajlar sağlamıştır. Buna karşın, İtilaf unsurları harp prensiplerinden istihbarat ve gözetleme ilkesi çerçevesinde yaptıkları faaliyetler ile bölgede etkili olmaya çalışmıştır. Bu sırada Osmanlı tayyarelerinin yaptığı keşifler ile harp prensiplerinden emniyet ve gözetleme ilkesi çerçevesinde hareket edilmiştir. Hava keşifleri ile İtilaf kuvvetlerinin hareketleri sürekli takip edilerek, olası çıkarma ihtimalleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

11 Mart 1915 tarihinde öğle saatlerinde İtilaf devletlerine ait Ark Royal tayyare gemisinden hava keşfi yapması için bir tayyare denize indirilmiştir. Bu sırada saat 16.40'ta Küçük Ada önünden uçan bir müttefik tayyaresi, Osmanlı mevzileri üzerinde keşif yaptıktan sonra denize inmiştir.[296]

12 Mart 1915 günü hava müsait olmadığından İtilaf devletlerine ait Ark Royal tayyare gemisinde bulunan tayyarelerle keşif yapılamamıştır. Bu yüzden tayyare gemisi Bozcaada toplanma bölgesine dönmüştür.[297] Aynı gün Çanakkale'yi bombalayan İtilaf donanmasının yedi gemisinden Gaulois, Agamemnon, Lord Nelson ve Suffren harp

---

[293] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 6-4.
[294] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-8, Fih.: 1-19.
[295] **OBÇM**, c.1, ss.32-33.
[296] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-51; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-88.
[297] Saral vd., **a.g.e.**, s.141.

gemileri, Osmanlı tabyalarının isabetli atışları nedeniyle ağır hasar görmüştür.[298] Yine aynı gün saat 12.20'de İtilaf donanmasının 172 numaralı tayyaresi Seddülbahir ve Hisarlık istikametlerini takiben Kilitbahir ve Anadolu Hamidiye'si üzerinde faaliyet göstermiştir. Bu sırada İngiliz tayyaresine, Osmanlı hava savunma birliklerince yerden ateş edilmiştir. Öğleden sonra üç buçukta bir tayyarenin Çanakkale'den kalkarak Erenköy'e kadar keşif faaliyetinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sırada, Behramlı sırtlarında Osmanlı sahra bataryaları tarafından İngiliz tayyaresine karşı atılan mermiler Soğanlı'da bulunan Osmanlı bataryalarının yakınına düşmüştür.[299]

Çanakkale Cephesi'nin stratejik önemi ve İtilaf kuvvetlerinin bölgede bir deniz harekâtı gerçekleştirme isteği bölgedeki birliklerin komutasında değişikliğe gidilmesine yol açmıştır. Bu kapsamda İtilaf devletleri tarafından 12 Mart 1915 tarihinde, İngiliz ve Fransız kuvvetleri Kumandanlığına Orgeneral Ian Hamilton getirilmiştir.[300]

13 Mart 1915'te İtilaf devletlerinin bir zırhlısı öğleden evvel saat dokuz buçuktan itibaren boğaz girişinde gezinerek; Kumkale, Seddülbahir, İntepe ve Tenker sırtlarına ateş etmiştir. Mezkûr zırhlı saat dördü on geçe Seddülbahir yönüne geçerek Hisarlık istikametini takiben Kerevizdere-Düzdere cihetlerine sokulmuş ve bu esnada Kumkale önünde diğer bir İtilaf zırhlısı görülmüştür. Mezkûr iki zırhlıdan birisi boğaz girişinden dışarıya çıkıp, diğer birisi Tenker sırtlarını öğleden sonra saat ikiye kadar bombardıman etmiştir. Öğleden evvel saat on bir buçukta Birleşik Filoya ait bir tayyare ise, Hisarlık istihkâmlarını takiben Rumeli Mecidiyesi'ne kadar gelip Anadolu Hamidiye'si ve Dardanos üzerinden geri dönmüştür. Anılan tayyareye tayyare topçu ateşiyle Tenker'den on, Yıldız'dan üç, Goncasuyu'ndan üç, Değirmenburnu'ndan beş, Rumeli Hamidiyesi'nden iki Anadolu Mecidiyesinden üç, Dardanos'dan iki olmak üzere toplam yirmi sekiz şarapnel ile Anadolu Mecidiyesindeki 37 mm'lik tayyare topuyla da yetmiş mermi atılmış, Çimenlik'ten de tüfekle karşılık verilmiştir. İtilaf tayyaresi Havzalar üzerinden geçerken mevki önüne bir bomba atmış ise de herhangi bir hasara neden olmamıştır.[301]

---

[298] **OBÇM**, c.1, s.36.
[299] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 13-12.
[300] Yıldız, **a.g.e.**, s.9.
[301] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 14-2.

13 Mart 1915 günü yapılan Boğaz muharebesinde Osmanlı topçuları, 369 mermi atmıştır. Geceleyin boğaza giren İtilafların mayın arama tarama filoları, Osmanlı tabya ve bataryalarının ateşle karşılık vermesi üzerine geri çekilmiştir.[302] Ayrıca, Birleşik filo aynı gün içerisindeki muharebelerde 27 ölü ve 43 yaralı vermiştir.[303]

14 Mart günü Seddülbahir, Hisarlık, Rumeli, Mecidiye, Anadolu, Hamidiye ve Dardanos Tabyaları üzerinde keşif yapan Birleşik Filo tayyaresine Tenker-Yıldız-Goncasuyu-Değirmenburnu Tabyalarında görevli topçu birlikleri tarafından ateşle karşılık verilmiştir. Tayyare, Havuzlar bölgesine bir bomba atmışsa da etkili olmamıştır.[304]

Çanakkale'de harp 14 Mart 1915'te bütün hızıyla devam ederken aynı gün Amiral Carden tarafından, yapılacak bir harekât için deniz mayın arama-tarama gemileri istenmiştir. Bu istek üzerine Müttefik Kumandanlığı tarafından bölgeye iki mayın arama-tarama gemisi gönderilmiştir. Bu gemiler tayyare nezaretinde beş buçuk metre derinlikteki mayınları dahi tespit edebilme kabiliyetine sahipti.[305]

Mayın arama-tarama gemileri ile ilk aşamada, Çanakkale Boğazı'nın giriş tahkimatları imha edilirken, aynı zamanda Boğaz'a döşenen mayınlar sabit oldukları için yerleri tespit edilip imha edilmesi planlanmıştır. Osmanlı topçuları mayın arama-tarama gemilerinin görevini yapmasına engel olmuş, bir taraftan da toplanan, yerinden kopan ve imha edilen mayınların yerine Türkler gizlice mayın döşemiştir. Ayrıca, havanın bulutlu olması, bu yüzden denizin dalgalı olması mayın arama-tarama operasyonunun başarısız olmasına yol açmıştır. Bu yüzden yaşanan olaylar neticesinde Amiral Carden, bir türlü ikinci ve üçüncü aşamalara geçememiştir. Bu sırada İngiltere'den gelen baskılara daha fazla dayanamayan Amiral Carden, rahatsızlanarak donanmanın komutasını Amiral J.D. Robeck'e devretmiştir.[306]

15 Mart 1915'te sabah saat 07.15'te bir Osmanlı tayyaresi Gelibolu'ya doğru uçmuş ve bölgede keşif yaparak geri dönmüştür. Saat 10.30'da boğaz girişi üzerinde uçan ve

---

[302] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-91; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5653, Dos.: 1, Fih.: 1-31; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3964, Dos.: H-9, Fih.: 1-17.
[303] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-91.
[304] Saral vd., **a.g.e.**, s.145.
[305] Eyicil, **a.g.e.**, s.326.
[306] Tim Travers, **Gelibolu 1915**, (Tercüme: Fırat Asya), Elips Kitap, Ankara, 2008, s.28-29; Mehmet Ün, **Türk Boğazlar Sorunu ve Çanakkale Seferi**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2017, s.143.

merkez istihkâmları üzerine kadar yaklaşan bir İtilaf devletleri tayyaresine hava savunma birliklerince Tenker'den bir, Rumeli Hamidiyesi'nden beş, Goncasuyu'ndan üç, Değirmenburnu ve Yıldız'dan ikişer mermi atılmıştır. Ayrıca bu tayyareye, 30 mm'lik seri atışlı toplardan 35 mermi, Anadolu Mecidiyesi'nden beş ve Dardanos'tan dört adet şarapnel atılmıştır. Aynı dönemde, Boğaz girişinde iki zırhlı ve üç torpidobotun bir sistem üzerinde durmakta olduğu görülmüştür.[307] Aynı gün Osmanlı birlikleri üzerinde uçan bir İtilaf tayyaresi, Osmanlı topçularının ateşi sonucunda geri dönmek zorunda kalmıştır.[308]

O sırada Almanya'dan İstanbul'a gelen tayyarelerden üç tayyare Çanakkale Cephesi'ne verilmiştir. Bu tayyarelerden biri 16 Mart 1915'te İstanbul'dan havalanmış ve dört saat süren uçuş sonunda Çanakkale'ye gelmiştir. 18 Mart 1915'te İstanbul'dan kalkan ikinci tayyare motor arızası nedeniyle Marmara Ereğlisi'nin batısına mecburi iniş yapmıştır. Üçüncü tayyare ise, motorunda çıkan arıza nedeniyle Çanakkale'ye gelememiştir.[309]

Deniz Harbi öncesinde Mondros'a kadar yapılan hava keşfinde müttefik güçlerinin kırk kadar deniz aracı olduğu tespit edilmiştir.[310] Bu durum bölgeye yönelik müttefiklerin bir hazırlık içerisinde bulunduğu fikrini doğrulamış ve desteklemiştir. Ayrıca, son dönemde İtilaf donanması ve hava birliklerinin faaliyetleri müttefiklerin bir harekât icra edeceğini göstermiştir. Dönem içerisinde Osmanlı havacıları tarafından yapılan keşifler, harp prensiplerinden gözetleme ve emniyet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. İtilaf kuvvetleri, yaptıkları faaliyetler sırasında tayyareleri keşif, bombardıman, yakın hava desteği gibi farklı hedef ve görevler için kullanmıştır. Bu durum tayyarelerin çok yönlü bir harp aracı haline gelmeye başladığını göstermiştir. Ayrıca söylenebilir ki tayyarelerin kullanılması ile cephe hattı kavramı değişmiş, cephe ardındaki bölgeler de hedef alanlar haline gelmiştir.

---

[307] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 15-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4629, Dos.: 13, Fih.: 1-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-15, Fih.: 1-15ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4831, Dos.: H-1, Fih.: 1-8.
[308] BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 4/32.
[309] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 18, Dos.: 555, Fih.: 4-6.
[310] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3432, Dos.: 2, Fih.: 4.

Osmanlı tayyaresi tarafından yapılan keşif neticesinde, boğaz tekrar mayınlanmıştır.[311] Bu sırada 16 Mart 1915 tarihinde İtilaf güçlerine ait bir tayyare, Erenköy-Baykuş-Tenker üzerinde bir keşif uçuşu yapmıştır.[312] Aynı günün gecesinde Müttefik donanmanın yaptığı harekât sırasında, torpido ve mayın arama gemileri iki kez mayın hattına girmiştir. Bunun üzerine Osmanlı 8'inci Ağır Topçu Alayı, Obüs Topçu Takımı ile Rumeli Mesudiye Bataryası ve uçaksavar topları ateşe başlamıştır. Bu ateşler üzerine ilgili gemiler bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır.[313] Bu sırada yapılan atışlar sonucunda 4'üncü Alay'dan iki er şehit olmuştur.[314]

Bu arada müttefikler mayın arama-tarama gemileri ve balıkçı tekneleri ile müteaddit defalar boğazda mayın arama-tarama faaliyetinde bulunmuşlardır. Ancak, Osmanlı tabyalarından yapılan atışlar geri çekilmelerine yol açmıştır. Bu süreç müttefiklerin 18 Mart 1915 tarihindeki deniz harekâtını hızlandırmıştır.[315]

17 Mart 1915 Çarşamba günü Başkumandan Enver Paşa ve mahiyeti Çanakkale'ye gelerek denetlemelerde bulunmuştur. Bu sırada Enver Paşa; "Düşmanın yakın bir zamanda büyük bir taarruza başlayabileceğini" söyleyerek emirler vermiştir. Aynı günün gecesi, Nusret Mayın Gemisinin boğaza tekrar mayın dökeceği duyulmuştur. Ancak, bu faaliyet gerçekleştirilmemiştir. Bu sırada İtilaf devletlerine ait mayın arama-tarama gemileri yine boğaza girdilerse de yapılan topçu ateşi üzerine geri püskürtülmüşlerdir.[316]

17 Mart 1915 tarihinde öğleden sonra 07.15'te Boğaz üzerinde keşif yapan İtilaf tayyaresine, Yenişehir'deki iki makineli tüfek ile yüz elli mermi atılmıştır. Bunun üzerine Müttefik tayyaresi buradan uzaklaşarak, Bozcaada Limanı'na inmiştir.[317] Aynı gün öğleden sonra saat bir buçukta Seddülbahir civarında bir İtilaf tayyaresi görülmüştür. Bu tayyare, boğazın ortasından Osmanlı merkez tahkimatı civarına kadar yaklaşmış ve geri

---

[311] Erdoğan Şimşek ve Aynur Güner, **Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları**, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2010, ss.138-152.
[312] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-13, Fih.: 1-17.
[313] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-5; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1.
[314] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-5.
[315] Okuyucu, **a.g.e.**, ss.273-274.
[316] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75
[317] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-2; ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-7.

dönmüştür.[318] Bu esnada keşif yapan itilaf tayyaresine, Tenker'deki tayyare topçu birlikleri dört, Dardanos'daki tayyare topçu birliklerinden de iki şarapnel atılmıştır. Ayrıca, Anadolu Hamidiyesi'ndeki otomatik tayyare topçuları tarafından da dört mermi atılmıştır.[319]

Cephe hattında gelişmeler hızla değişirken, aynı dönemde İstanbul'dan yollanan bir Rumpler model keşif tayyaresi Çanakkale'ye gelmiştir. Bu sırada Osmanlı havacılığının başına getirilen Tayyareci Yüzbaşı Serno da Çanakkale'ye gelmiştir.[320] Yüzbaşı Serno, 18 Mart sabahı yeni gelen Rumpler tayyaresi ile Deniz Yüzbaşı Schneider ile birlikte boğaz üzerinde keşfe çıkmıştır. Bu keşif sırasında, tayyareyle Çanakkale'den Bozcaada'ya kadar uçulmuştur. Bu uçuşta; müttefik donanmasının kırk harp gemisi ile boğaz harekâtına giriştiği görülmüştür. Müttefik donanmanın bu harekâtı Tayyareci Yüzbaşı Serno tarafından hemen geri dönülmek suretiyle Boğaz Kumandanlığına bildirilmiştir.[321]

Osmanlı orduları tarafından boğazın savunulması için bölgede birbirine paralel ve boğazı kesecek şekilde üç yüz yetmiş yedi mayın döşenmiştir. Böylece, bölgede önemli bir savunma tedbiri alınmıştır. Ayrıca, boğaz kıyısındaki tabyalarla savunma alanı desteklenmiştir.[322]

Alman Tayyareci Yüzbaşı Serno'nun yaptığı keşif, Tayyareci Cemal Bey tarafından yapılan keşifle de teyit edilmiştir. Bu sırada, Limni, Gökçeada ve Bozcaada'dan 18 Mart 1915 Perşembe günü, harekete eden İtilaf gemileri Çanakkale Boğazı ağzında üç grup halinde harp düzeni alarak, ilerlemeye başlamıştır.[323]

Saat 10.30'da altısı ileride ve dördü geride olarak 10 muharebe gemisinin Boğaz'a doğru ilerlemekte olduğu kıyı gözetleme postaları tarafından bildirilmiştir. Saat 11.00'dan itibaren Müttefik savaş gemileri Seddülbahir civarından görülmeye başlamıştır. En önde Triumph, ardından Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George

---

[318] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-7; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4831, Dos.: H-1, Fih.: 1-8.
[319] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 16-3.
[320] C.H. Whitley, **Cavalry Of The Clouds Aspect Of the Air War in the Eastern Theatre 1914-1918**, Universty of Canterbury, Master Degree, Christchurch, 1997, s.121.
[321] Rudolf Holzhausen, Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları, Çev: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982, s.13.
[322] Ümit Cengüvar, "Çanakkale Muharebelerinde Boğaz Harbi-18 Mart Deniz Harekâtı", **Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, ss.174-176.
[323] Peter Hart, **Gelibolu**, (Çev.: Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.49.

muharebe gemileri izlemiştir. Bu savaş gemilerini beş torpido takip etmiştir. Bu sırada bir hat halinde ilerleyen Müttefik donanması borbardımana başlamıştır. Triumph savaş gemisi, Halileli sırtlarına ilk mermiyi atmış, İntepe'deki bataryalar bu ateşe karşılık vermiştir.

Bu sırada dört Fransız muharebe gemisi daha Boğaz'a girmiştir. Böylece, Çanakkale boğazına giren gemi sayısı, altısı İngiliz ve dördü Fransız olmak üzere 10 olmuştur. Birkaç torpido, savaş gemilerinin çevresinde dolaşarak bu gemileri mayınlara karşı korumaya çalışmıştır. Saat 11.40'ta Inflexible ve Queen Elizabeth ateşe başlamıştır. Queen Elizabeth Anadolu Hamidiye Tabyasına, Inflexible Rumeli Mecidiye tabyasına ateş etmiştir. Bu gelişmelere karşın mesafe uzak olduğu için Türk bataryaları karşılık verememiştir. Aynı dönemde, Agamemnon ve Lord Nelson savaş gemileri de Rumeli Mecidiye Tabyasına ateşe başlamıştır. Triumph muharebe gemisi de, Dardanos tabyasına ateşe başlamıştır.[324]

İtilafların harekâtı sırasında Saat 12.00'da Rumeli Hamidiye tabyasının iki topu muharebe dışı kalmıştır. Bu sırada Çimenlik tabyasının cephaneliğine bir mermi isabet etmiştir. Ancak, önemli bir hasar meydana gelmemiştir. Prince George savaş gemisi, Baykuş tabyasını ateş altına almıştır. Bu atışlara, Türk bataryaları şiddetli bir şekilde karşılık vermiştir.

Saat 13.15'te Kumkale arkasından Irresistible, Cornwallis, Vengeance adlı İngiliz savaş gemileri çıkarak Seddülbahir doğrultusunda ilerlemiş ve diğer gemilerin yanında yerlerini almıştır. Bu sırada, Anadolu Hamidiye tabyası, Dardanos'a yaklaşan Fransız Bouvet savaş gemisini ateş altına almıştır.

Aynı anda saat 13.30'da bir İtilaf uçağı havalanarak, bölgedeki durumu keşfetmeye çalışmıştır. Müttefik donanması yoğun ateşine devam etmiş; Mecidiye, Hamidiye ve Namazgâh tabyalarını bombalamıştır. Mermilerin büyük çoğunluğu, tabyaların içine düşmüş ve yangınlar çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca bombardımandan Çanakkale ile Kilitbahir arasındaki kablolar kopmuş, iletişim kesilmiştir. Rumeli Mecidiye tabyasındaki mazgallara vuran mermilerden, iki top takımının erlerinin hemen hemen tümü şehit olmuş ya da yaralanmıştır.[325]

---

[324] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-8.
[325] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-9.

Saat 14.00'da Anadolu Hamidiye tabyası tarafından ateş altına alınan Bouvet savaş gemisinde birkaç isabet gözlenmiştir. Sonra, birdenbire hafif bir duman yükselerek gemi yana yatmaya başlamıştır. Bouvet, üç dakika sonra batmıştır. Bu sırada, Müttefik donanmanın ateşi azalmıştır. İtilaf gemileri bu olay üzerine hızlı bir şekilde Bouvet'in bulunduğu bölgeye yardıma yönelmiştir. Ancak, çok az personel kurtarılabilmiştir. Bu durum, itilaf güçlerinde bir şaşkınlığa neden olmuştur.[326]

Saat 16.30'da önce Irresistible, ardından Ocean savaş gemileri Türk topçu bataryalarının atışları ile hareket edemez hale gelmiştir. Bu sırada yapılan gözlemler, bu iki muharebe gemisinin personelinin tahliye edildiğini göstermiştir. Saat 18.00'da hasara uğrayan iki muharebe gemisi de Boğaz'da kendi kaderlerine bırakılmıştır.[327]

Aynı gün Tayyareci Cemal Bey tarafından saat 16.00'da yapılan keşifte, İtilaf kuvvetlerinin başarılı olamayarak geri çekilmeye başladığı saptanmıştır. Bu keşif akşama doğru Alman Tayyareci Seidler'in yaptığı ikinci bir keşifle de teyit edilmiştir. Limni Adası'na kadar yapılan bu keşifte; Mondros Körfezi'nde on üç harp, dört nakliye, yirmi dokuz kömür gemisi olduğu tespit edilmiştir.[328] 18 Mart 1915 tarihinde yapılan keşifler, harp prensiplerinden istihbarat, gözetleme ve emniyet ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Böylece, yapılan hava faaliyeti ile itilaf unsurlarının harekâtı önceden belirlenerek, taktik ve strateji ona göre belirlenmiştir. Bu durum, harbin kazanılmasında önemli bir etken olarak ön plana çıkmıştır.

İtilaf donanması bu harekât sırasında; Bouvet, Ocean, Irresistible zırhlı gemilerini kaybetmiştir. Ayrıca, Inflexible, Gaulois, Suffren, Charlemagne ve Agamemnon harp gemileri ağır yaralanmıştır.[329] İtilaf Donanmasından 18 Mart 1915 günü; üç büyük harp gemisi, iki muhrip ve yedi mayın arama-tarama gemisi batmıştır. Ayrıca, itilaf donanmasından, 800 kişi ölmüştür. Buna karşılık, Osmanlı kuvvetlerinin kaybı ise 29 kişi olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, İtilaf donanmasının harekâtı sırasında 68 kişi yaralanmıştır. İlave olarak, Çanakkale ve Kilitbahir'in bir kısmı İtilaf topçu ateşi sonucu yanarak, harap

---

[326] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-10.
[327] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-11; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5637, Dos.: H-I, Fih.: 1-94; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5637, Dos.: H-I, Fih.: 1-95.
[328] Cengüvar, **a.g.e.**, ss.184-185.
[329] BOA, **HR.SYS**, 2216/51; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-8.

olmuştur.[330] Böylece, 18 Mart Deniz Harbi, İtilaf Donanmasının başarısızlığı ile son bulmuştur.

2.4.2. Osmanlı Devleti'nin 18 Mart Deniz Zaferi Sonrasında Hava Faaliyeti

18 Mart Deniz Zaferinin kazanılmasından sonra karşıt güçler arasındaki hava faaliyeti devam etmiştir. İtilaf kuvvetleri yapacakları olası bir çıkarma faaliyetinin yerini belirlemek, Osmanlı kuvvetlerinin zayıf noktalarını tespit etmek amacıyla hava faaliyetleri icra ederken, Osmanlı unsurları da emniyet prensibi çerçevesinde birliklerinin güvenliğini sağlamak adına hava faaliyetlerinde bulunmuştur.

19 Mart 1915 tarihinde bir İtilaf tayyaresi iki defa Osmanlı merkez istihkâmları üzerine gelerek keşif faaliyetinde bulunmuştur. Bu tayyareye uçaksavar toplarıyla, otomatik toplarla ve piyade tüfekleriyle yerden ateş açılmıştır.[331] Yine aynı gün saat 01.20'de İtilaf kuvvetlerinin bir tayyaresi iki defa Mecidiye Bataryası üzerinde keşif yapmıştır.[332] Bu faaliyet sırasında İtilaf tayyaresi; Akbaş, Kilye ve Kabatepe'nin kuzeybatı üzerlerinde dolaşarak, Osmanlı mevzilerini keşfetmeye çalışmıştır. İtilaf tayyaresi keşif sırasında, Arıburnu'nun güneyindeki Osmanlı karargâhına on el bombası ve yüz makineli tüfek mermisi atmıştır.[333] İtilaf tayyareleri 19 Mart'taki faaliyetlerini harp prensiplerinden gözetleme ve yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde gerçekleştirmiştir. Amaçları hem Osmanlı mevzilerini tespit etmek, hem de birliklerine hava desteği sağlamak olarak şekillenmiştir.

20 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa, 18 Mart deniz zaferi sonrasında İngiliz ve Fransızların uğradıkları yenilgi karşısında karadan büyük bir çıkarma harekâtına girişeceklerine dair Başkumandanlık Vekâletine savunma düzeninde alınacak tedbirler konusunda bir teklifte bulunmuştur.[334] Bu durum Gelibolu Yarımadasına yönelik ilk andan itibaren Müttefik güçlerin bir çıkarma harekâtı

---

[330] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-13; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-14; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-15; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-16.
[331] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 019-004.
[332] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 019-008.
[333] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 050.
[334] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-19.

yapacaklarına yönelik öngörüde bulunulduğunu göstermektedir. Bu süreç, hava keşif faaliyetlerinin önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu nedenle, imkânlar ölçüsünde ve hava durumunun uygunluğu çerçevesinde Adalar bölgesine hemen hemen her gün uçuş yapılarak bölgedeki hareketliliğin takip edilmesine etki etmiştir.

Müteakip günlerde havaların uygunluğu oranında keşif faaliyetleri icra edilmiştir. 22 Mart 1915 tarihinde Osmanlı topçuları, Osmanlı mevzileri üzerinde keşif yapan bir İngiliz deniz uçağını Saros Körfezi'ne düşürmüştür.[335]

Bu sırada 23 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı tarafından İtilaf kuvvetlerinin kesin olarak tespit edilmesi amacıyla Limni Adası'na kadar uçularak, bölgede keşif yapılması istenmiştir. Bu keşif sırasında, Mondros Limanı'nda Müttefik nakliye gemilerinin olup olmadığının öğrenilmesi, Limni, İmroz ve Bozcaada'nın da gözlenmesi emredilmiştir.[336]

23 Mart 1915 tarihinde Çimenlik Tabyasında bulunan 355/35'lik toptan alınan parçalarla tamir edilen ikinci top, hazır hale getirilmiştir.[337] Ayrıca, Anadolu Hamidiye Tabyası ile Rumeli Mecidiye Tabyasındaki hasarlar giderilmiş, siperler kum torbaları ile desteklenmiştir.[338] Yine aynı dönemde, Namazgâh Tabyasında hasara uğrayan 240/22'lik top, ateşe hazır hale getirilmiştir.[339]

26 Mart 1915 tarihinde Tayyareci Yüzbaşı Serno ve Schneider yeni bir keşif uçuşu yapmış ve verdikleri rapordan yeni bir donanma taarruzunun söz konusu olmayacağı anlaşılmıştır.[340] Bunun üzerine Alman Tayyareci Yüzbaşı Serno, İstanbul'a dönmüştür. Aynı günün öğleninde Alman Tayyareci Seidler ve Rasıt Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey tarafından, Limni Adası civarındaki itilaf donaması keşfedilmiştir. Bu keşifte, İtilaf kuvvetlerinin donanma ile yeniden taarruza geçeceğine ve karaya asker çıkaracağına dair bir işaret görülmemiştir.[341] Aynı dönemde İstanbul'dan iki Albatros tayyaresi bölgedeki

---

[335] Avcı, **a.g.e.**, s.37.
[336] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 25.
[337] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-97..
[338] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-19.
[339] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-23.
[340] Rezzan Ünalp, "Turkish Air Operations During the Dardanelles Campaign", **Communiqués the Joint Turkish – Israeli Military Conference I (9–12 April 2000 İstanbul)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2000, ss.128-129.
[341] Göymen, **a.g.e.**, s.39.

hava harekâtının desteklenmesi için Çanakkale'ye gönderilmiştir. Bunun üzerine uzun zamandır bölgede bulunan Tayyareci Cemal Bey ve makinist Vahram Efendi, Ertuğrul isimli Bleriot tayyaresi ile İstanbul'a gönderilmiştir. Bu tayyarenin yıprandığı için tamir görmesi, personelin de dinlenmesi planlanmıştır. Ancak, tayyare hareket ettikten sonra Şarköy civarında motor arızası sebebiyle denize mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Kaza sonucunda tayyare elden çıkmış, personel ise kurtarılarak İstanbul'a getirilmiştir.[342]

28 Mart 1915 tarihinde Sivrihisar Torpidosu saat 21.00'da mayın motoruyla birlikte Çanakkale Boğazının batı kıyılarını izleyerek Tenker Deresi ile domuz deresi arasındaki bölgeden başlayarak, boğazın ortasına doğru bir mayın hattı oluşturulmuş ve yeni 19 mayın döşenmiştir.[343]

20 Nisan 1915 tarihinde Bozcaada üzerinde keşif yapan Osmanlı tayyaresi Birleşik Filo gemileri üzerine bombalar atmıştır. Bu hava bombardımanı sırasında, İtilaf gemilerinden Osmanlı tayyaresine ateş açılmıştır. Ancak havacılar, tayyareye bir şey olmadan salimen geri dönmüştür.[344]

23 Nisan 1915 tarihinde Birleşik Filo'ya bağlı üç İngiliz tayyaresi, Eceabat Kasabasına sekizden fazla bomba atmıştır. Bu bombardımanda, sivil halktan 15 kişi yaralanmış, 5 kişide hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, 19'uncu Tümenin 72'nci Piyade Alayı'ndan 11 asker yaralanmış ve 5 şehit verilmiştir. Kayıpların başlıca nedeni olarak, askerlerin ve halkın herhangi bir bombardıman sırasında nasıl hareket edileceğini bilmemesi ve yerleşimdeki sıkışıklık gösterilmiştir.[345]

---

[342] Kansu vd., c.1, s.196.
[343] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-98.
[344] BOA, **HR.SYS,** 2110/1-21, 23.
[345] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-12.

2.4.3. İtilaf Devletlerinin 25 Nisan 1915 Kara Çıkarması ve Sonrasında Hava Faaliyeti

Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, olası bir kara harekâtına karşı Çanakkale'de V. Ordu Kumandanlığını kurmuştur. Bu yeni kumandanlığın başına 24 Mart 1915 tarihinde Alman General Liman von Sanders atanmıştır.[346]

Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti; "Gelibolu Yarımadası'nda bulunan birliklerden 9'uncu Tümen, 3'üncü Kolordu, 5 ve 11'inci Tümenlerle, Jandarma Alayları ve 64'üncü Piyade Alayından V. Ordunun kurulduğunu ve kumandanlığına da Mareşal Liman von Sanders'in[347] atandığı" resmi bir yazı ile birliklere duyurmuştur.[348]

Deniz harekâtından sonra müttefiklerin Çanakkale'ye yönelik bir kara harekâtına girişmek üzere hazırlık yaptığı öğrenilmiştir. Elde edilen bilgilerden; son dönemde İngilizlerin 80 nakliye gemisi ve birçok tayyaresinin Adalar denizine geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca 20.000 askerin ihtiyat olarak bölgeye geleceği, Hint denizinde bulunan bir kruvazörün de bölgeye hareket edeceği bilgisine ulaşılmıştır.[349] Bu bilgiler, yapılacak kara harekâtı için hazırlıklar yapıldığını ortaya çıkarmıştır.

Keşif faaliyetleri devam ederken iki tarafın hava birliklerinde teşkilat bakımından bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda bölgede bulunan üç tayyare, altı tayyareci ve bakım personelinden Osmanlı Birinci Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir. Tayyare Bölük Kumandanlığına Alman Tayyareci Mülazım-ı sani Preussner getirilmiş ve bölük, Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine verilmiştir.[350]

---

[346] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 180, Dos.: 774, Fih.: 1-5; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 180, Dos.: 774, Fih.: 1-6.

[347] Liman von Sanders: 17 Şubat I855'te doğmuştur. 22 Ağustos 1929'da Münih'te ölmüştür. 1911'de generalliğe yükselmiştir. Balkan Harbi sonrası Osmanlı ordusunda yenilik yapmak için Almanya'dan istenen kurulun başkanı olarak 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmiştir. Ağustos 1914'te geniş yetkilerle İstanbul'da I. Kolordu komutanı olmuştur. 1914'e kadar Osmanlı ordusunda bazı reform çalışmaları yapmıştır. Almanya ile yapılan anlaşma gereğince mareşallik rütbesine yükseltilen Sanders, Mart 1915'te de Çanakkale'de oluşturulan 5. Ordunun komutanı olmuştur. Bu atanma ile Çanakkale'deki tüm idari yetkiyi eline alan von Sanders, yaklaşık dokuz ay süren bu savaşlarda komutanlık görevini sürdürnüştür. Taşkıran, **a.g.e.**, s.22.

[348] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 180, Dos.: 774, Fih.: 1-5.

[349] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3432, Dos.: 2, Fih.: 021, 001.

[350] Göymen, **a.g.e.**, ss.39-40.

Müttefikler Gelibolu'ya çıkarma yaptıktan ve muharebelerin sıklet merkezi karaya intikal ettikten sonra Birinci Tayyare Bölüğü, Beşinci Osmanlı Ordusu emrine verilmiştir. Bu teşkilat değişikliğinden sonra bölüğün, ordunun gerisinde ve karargâhın çevresinde bulunan bir alana taşınması emredilmiştir. Bu nedenle Birinci Tayyare Bölüğü 10 Temmuz 1915 tarihinde Marmara Denizi kıyısında bulunan Galata civarına taşınmıştır.[351] Bu sırada, Almanya'daki eğitimlerini tamamlayan birkaç Osmanlı tayyareci de bölüğe katılmıştır. Bunların en kıdemlisi olan Tayyareci Mülazım-ı evvel Tahsin, birliğin komutasını üzerine almıştır.[352]

Bu sırada 28 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de görevlendirilen İngiliz Tayyareci Binbaşı Samson, Henri Farman model tayyareyle ilk deneme uçuşunu gerçekleştirmiştir. Aynı gün İtilaf Devletlerine ait Bozcaada Hava Meydanı, Osmanlı tayyareleri tarafından ilk kez bombalanmıştır.[353] Yine aynı gün Osmanlı tayyareleri İmroz'a gidip hava keşfinde bulunmuştur.[354] 1 Nisan 1915'te Edremit Sabit Jandarma Bölük Kumandanlığından gelen telgrafta; bir adet İtilaf tayyaresinin Akçay üzerine gelerek tekrar Midilli Adası istikametine gittiği bildirilmiştir.[355] İtilaf tayyarelerinin faaliyetleri, harp prensiplerinden yakın hava desteği, taarruz ve gözetleme ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buna karşın Osmanlı tayyareleri daha çok harp prensiplerinden gözetleme ilkesi çerçevesinde kullanmıştır. Çünkü Osmanlı tayyarelerinde, dönem içerisinde makineli tüfek bulunmamaktadır.

6 Nisan 1915 tarihinde öğleden önce saat 10.00'da bir İtilaf tayyaresi Çanakkale yönünde bir keşif uçuşu yapmış, saat dört buçukta ise diğer bir Müttefik tayyaresi İntepe üzerine dört bomba atmış ancak zarar verememiştir.[356] Bu hava faaliyetlerinde İtilaf tayyareleri, harp prensiplerinden keşif ve yakın hava desteği maksadıyla kullanılmıştır.

---

[351] Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, S.17, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, 2014, ss.45-83.
[352] Holzhausen, **a.g.e.**, s.14.
[353] Avcı, **a.g.e.**, s.39.
[354] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1.
[355] BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 4/46.
[356] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 35.

8 Nisan 1915'te Saros Körfezi'nde iki zırhlı, bir torpidobot ve bir tayyare gemisi devriye atmış ve bölgede etkinlik göstermiştir.[357] 11 Nisan 1915'te Müttefiklerin bir zırhlısı ile bir kruvazörü Yenişehir'in güneybatısından öğleden sonra saat 02.45'te İntepe istikametinde ateşe başlamıştır. Uçan İtilaf tayyaresi üzerine Osmanlı sahil bataryaları tarafından ateş açılmış olmasına rağmen etkili olamamıştır. İlgili tayyare Yenişehir'e iki, Kumkale'ye bir bomba atmıştır. Öğleden sonra saat 05.20'de Seddülbahir istikametinde hareket eden bir İtilaf tayyaresine Osmanlı uçaksavar birlikleri tarafından ateş edilmiştir. Ardından diğer bir İtilaf tayyaresi saat 5.50'de Kumkale ve Karanlık Liman istikametinde keşif uçuşunda bulunmuştur.[358] Aynı dönemde Maydos'a (Eceabat) gelen bir İtilaf tayyaresi, keşif faaliyetinde bulunarak bölgeden uzaklaşmıştır.[359]

Aynı tarihte Tenker üzerinde uçan bir düşman tayyaresine yerden Osmanlı birilikleri tarafından sekiz mermi atılmıştır. Öğleden sonra 03.40'da Saros'daki zırhlı İtilaf tayyaresinin keşfi üzerine, Tenker'de bulunan Osmanlı 1'inci taburu tarafından tayyareye ateş edilmiştir. Saat 04.00'de İtilaf tayyarelerinden birinin Seddülbahir üzerinde keşif yaptığı görülmüştür. Akşama doğru saat 05.45'te ise diğer bir Müttefik tayyaresinin Kale'ye doğru keşif uçuşu yaptığı tespit edilmiştir. Bu sırada İntepe üzerinde de bir İtilaf tayyaresi görülmüştür. Bu tayyareye İntepe'deki Osmanlı bataryalarından şarapnel ateşi açılmıştır[360] Aynı gün yine iki İtilaf tayyaresi Bozcaada'dan, Rumeli sahilini takiben Kirte Köyü, Tenker ve Hisarlık üzerinde uçmuş ve gözetleme faaliyetin de bulunmuştur.[361] İtilaf devletlerinin hava faaliyetleri harp prensiplerinden keşif, yakın hava desteği ve hedef ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Müttefik unsurlar, yapacakları çıkarma harekâtı öncesinde Osmanlı kuvvetlerini yıldırmak, tayyareleri bir baskı aracı olarak kullanmak amacıyla faaliyetlerine hız vermiştir. Bu durum ilgili süreçteki faaliyetlerine yoğun bir şekilde yansımıştır.

[357] BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/87.
[358] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38.
[359] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-1.
[360] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-2.
[361] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-3.

13 Nisan 1915 günü hava bozmuş, bütün gün yağmur devam ettiği için İtilaf güçlerinin bir saldırısı olmamıştır. Aynı gün Körfez'e bir zırhlı, bir torpido ve bir tayyare gemisi gelmiştir.[362]

Bozcaada'daki Müttefik hava birliklerinin gün geçtikçe güçlenmesi üzerine, Osmanlı tayyareleri ile bir hava saldırısı yapılması kararı alınmıştır. Bu kapsamda 18 Nisan 1915 tarihinde Bozcaada da bulunan İtilaf Hava Meydanı'na bir hava taarruzu gerçekleştirilmiştir. Fakat bu hava saldırısından beklenen sonuç elde edilememiştir. Bunda İtilafların, meydana yapılacak olası bir taarruzu önlemek için önceden tedbir almış olmalarının etkisi olmuştur. İtilaf hava biriliklerinin alan dolaylarında sürekli av devriyesi atmaları ve tedbirli davranmaları bu taarruzdan etkilenmemelerine neden olmuştur.[363]

17 Nisan 1915 tarihinde Saros (Muarız) Körfezi üstünde uçan bir itilaf tayyaresi Osmanlı hava savunma birlilerinden açılan ateş sonucunda Sazlıliman önünde denize düşürülmüştür. Düşen tayyaredeki personeli kurtarmak için denize inen diğer Müttefik tayyaresi da Osmanlı topçu ateşi ile batırılmıştır. Bu sırada bölgeye Amiral Nelson Zırhlısı ile bir tayyare gemisi gelmiştir. Bu harp gemilerine de topçu bataryalarından ateş açılmıştır. Bu ateş sonucunda Amiral Nelson Zırhlısı bölgeden uzaklaşmıştır. Tayyare gemisi ise, düşen tayyaresi arkasından çekerek olay yerinden çekilmiştir.[364]

18 Nisan 1915'te İtilaf tayyareleri Osmanlı mevzilerine on altı librelik üç bomba atmıştır. Ancak atılan bombalar patlamamıştır. Aynı gün Çanakkale'nin kuzey doğusuna altı adet yüz librelik bomba atılmıştır. Bu bombalar, Osmanlı kuvvetlerine ait ana tayyare hangarını tahrip etmiştir.[365]

19 Nisan 1915 günü Bozcaada üzerinde keşif yapan Osmanlı tayyaresi Birleşik Filo donanmasına ait gemilerin üzerine isabetli bombalar atmıştır. Ateşle karşılık verilmesine rağmen Osmanlı tayyaresi salimen geri dönmüştür.[366] Türklerin bu akınına aynı gün karşılık veren İngilizler, üçer tayyareli iki kolla Çanakkale'deki Osmanlı hava alanına hücum etmiştir. Atılan bombalar tayyare hangarlarının bulunduğu alana düşmüşse de

---

[362] BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/92.
[363] Okuyucu, **a.g.e.**, s.282.
[364] BOA, **HR.MA**, 1125/2.
[365] Whitley, **a.g.e.**, s.90.
[366] BOA, **HR.SYS**, 2110/1.

alandaki Osmanlı tayyareleri daha önceden dağıtılarak gizlenmiş olduğundan hasar görmemiştir.[367]

Müttefiklerin bu baskınına rağmen, Osmanlı tayyareleri keşif görevlerine devam etmiştir. Bozcaada doğrultusunda yapılan hava keşfinde Deniz Yüzbaşı Hüseyin, Bozcaada'nın batısında bir düşman nakliye gemisinin Limni'ye doğru seyrettiğini ve geminin güvertesinde erlerin de bulunduğunu bildirmiştir. 23 Nisan 1915 günü öğle üzeri İtilaf tayyareleri Eceabat üzerine yedi adet 100 librelik ve altı adet 29 librelik bomba atmıştır. Tayyarelere, Osmanlı hava savunma birliklerince top atışı yapılmışsa da etkili olmamıştır. Bu taarruz sonucunda 5 asker şehit olmuş, 9 asker ise yaralanmıştır. Bu bombardıman sonucu sivil Osmanlı vatandaşlarından hayatını kaybedenler de olmuştur. Bu kapsamda, Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarından 10 kişi ölmüş, 9 kişi ise yaralanmıştır.[368]

Aynı gün Mondros koyunda yapılan keşifte; İngiliz ve Fransızların bilinen deniz kuvvetlerinden başka, koyda altısı Fransız olmak üzere 23 nakliye gemisi, koy dolaylarında büyük iaşe, ikmal depoları ve aynı zamanda birçok kara birliklerinin bulunduğu görülmüş ve bunların bir çıkarma için kullanılacağı üzerinde durulmuştur. Hava keşifleri, müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'na bir çıkarma yapmak için hazırlıklar yaptığını göstermiştir. Bu durum kara çıkarması öncesinde birliklerin savunma tedbirleri almasına zemin hazırlamıştır.[369]

24 Nisan 1915'te Gelibolu ve boğaz üzerinde yapılan hava keşfinde; boğaz girişinde beş zırhlı, Beşige Limanı karşısında on bir zırhlı, on nakliye gemisi, birçok kayık ve römorkörler olduğu görülmüştür.[370] Bu hava keşfi Müttefiklerin bir çıkarma harekâtının çok kısa bir zaman dilimi içerisinde yapılacağını göstermiştir.

25 Nisan 1915 tarihinde müttefikler, Çanakkale'ye çıkarmaya başlamıştır. Bu çıkarmaya 500.000 İtilaf askeri katılmıştır. Harekât; kara, deniz ve hava kuvvetlerinin desteği ile aynı anda gerçekleştirilmiştir. Amfibi bir nitelik taşıması harekâta ayrı bir özellik katmıştır. Çünkü bir orduya ait değişik güç ve unsurlar ilk kez geniş çaplı olarak

---

[367] Kurter, c.II, s.281.
[368] Whitley, **a.g.e.**, s.95; Erol Mütercimler, **Korkak Abdul'den Coni Türk'e Gelibolu 1915**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005, s.242.
[369] Göymen, **a.g.e.**, ss.40-41.
[370] BOA, **HR.SYS**, 2323/1; Naim Babüroğlu, **Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı**, Asi Kitap, İstanbul, 2017, s.140.

kullanılmıştır. General Ian Hamilton komutasındaki İtilaf kuvvetleri; denizden Queen Elizabeth, 18 zırhlı, 13 kruvazör, 32 torpito, bir tayyare ana gemisi, otuzdan fazla mayın arama-tarama gemisiyle, 108 nakliye gemisi ile harekâtı yönlendirmiştir.[371]

25 Nisan'da Anzaklar Conkbayırı güney yamaçları, Düztepe, Kanlısırt, Koçacimen bölgelerine bir çıkarma gerçekleştirmiştir. Ancak, Osmanlı kuvvetlerinin karşı taarruzu ile İtilaf güçleri bölgeden atılmıştır.[372]

Osmanlı V. Ordusu Kumandanı olan Liman von Sanders Paşa, anılarında 25 Nisan 1915 tarihi itibariyle ordu mevcutlarının 60 bin kişi ve İtilaf güçleri donanma mevcudunun iki yüz kadar gemiden oluştuğu bilgisini vermiştir.[373] Türklerin elinde toplamda yüz elli kadar top olmakla birlikte, ortalama atılan mermi sayısı günlük üç yüz yetmiş civarında olmuştur.[374]

Birinci Kirte Muharebesi olarak geçen İtilaf devletlerinin kara çıkarması, 25 Nisan 1915 sabahı erkenden şiddetli deniz bombardımanı ile başlamıştır.[375] Bu bombardıman sırasında, Alman Tayyareci Garber ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey keşif uçuşuna çıkarak, Saros Körfezi'nden Anadolu sahiline kadar üç saatlik bir gözetleme yapmıştır. Bu uçuşta, boğaz çevresinde kırk beş nakliye gemisi tespit edilmiş, bunlara birkaç bomba atılmıştır. Ayrıca keşif sırasında, Müttefik harp gemilerinin ayrıldığı ve Saros'a karşı bir sahte çıkarma yapıldığı da görülmüştür. Bu önemli keşfin sonucu, vaktinde V. Ordu Kumandanlığına ulaştırılamamıştır ve tayyareler arızalı olduğundan başka uçuş yapılamamıştır.[376]

Gelibolu Yarımadası'ndaki kara çıkarmasına İtilaf devletleri; toplam kırk iki tayyareden oluşan bir hava kuvveti ile katılmıştır. Ayrıca, Manica gemisindeki sabit balon da harekâta keşif ve topçu ateşini tanzim etmek amacıyla destek vermiştir.[377]

---

[371] Yavuz Bahadıroğlu, **Çanakkale Kıyameti**, Nakkaş Yapım, İstanbul, 2012, s.9; R. Şükrü Apuhan, **Çanakkale 1915**, Timaş, İstanbul, 2007, s.157.
[372] BOA, **HR.SYS.**, 2323/1.
[373] Tahsin Berkman, **Harp Tarihi**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1949, s.215; Liman von Sanders (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), **Türkiye'de Beş Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.95.
[374] Bahadıroğlu, **a.g.e.**, s.157.
[375] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31.
[376] Kansu vd., c.1, s.198.
[377] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.65-66.

İtilaf güçleri, 25 Nisan 1915 tarihinde asıl kuvvetlerini Seddülbahir, Arıburnu ve Kumkale'den çıkarırken, Bolayır ve Beşige kıyılarında Osmanlı savunmasını yanıltmayı amaçlayan gösteri çıkarmaları yapmıştır. Ayrıca İtilaf kuvvetleri hava unsurlarını bölmek suretiyle kara çıkarmasını desteklemiştir. Bu kapsamda Kumkale'deki çıkarma için iki tayyare görevlendirilmiş, Seddülbahir için Bozcaada Tayyare Meydanı, Arıburnu için Ark Royal tayyare gemisindeki tayyareler tahsis edilmiştir.

Çıkarmadan önceki günlerde, Osmanlı birlikleri sık sık yer değiştirmiş olduğundan evvelce İtilaf tayyarelerinin tespit ettiği yerlerde Osmanlı birlikleri bulunamamıştır. Bu yüzden, çıkarma sırasında yapılan hava harekâtında İtilaflar istedikleri amaca ulaşamamıştır. Buna rağmen çıkarma günü ve çıkarmadan sonra harekât bölgesinde Müttefik hava faaliyeti oldukça yoğun olmuştur. Özellikle Manica gemisinden yükselen sabit balon sayesinde, müttefik gemi topçularının ateşi idare edilmiş, bu yüzden Osmanlı birlikleri çok zayiat vermiştir.[378]

Liman von Sanders, 25 Nisan 1915 tarihinde Müttefiklerin kara çıkarmasının başlaması üzerine meydana gelen gelişmeleri bir rapor ile Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir. Bu raporda; Saros Körfezi civarında saat 15.00 itibari ile bir çıkarma bulunmadığı, yalnız zayıf topçu muharebeleri ile İtilaf güçlerine ait tayyarelerin bölgede görev yaptığı belirtilmiştir. Kabatepe dolaylarındaki muharebelerin başarılı bir şekilde devam ettiği, 15'inci Kolordu karşısında taşıt gemileri olmasına rağmen, hiçbir çıkarma hareketinin bulunmadığı, yalnız Kumkale'ye bir bölük kadar asker çıkarıldığı ifade edilmiştir.[379]

27 Nisan 1915 tarihinde Deniz Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey'in yer aldığı keşifte; İtilaf kuvvetleri tarafından Seddülbahir ve Arıburnu arasında gerçekleştirilen çıkarmanın Osmanlı birlikleri tarafından durdurulduğu görülmüştür. Ayrıca bu keşif sırasında, boğazda on üç harp, yetmiş üç nakliye, iki tayyare ve üç hastane gemisinin harekâta destek verdiği tespit edilmiştir. 29 Nisan 1915 tarihinde yapılan keşifte İtilaf

[378] Avcı, **a.g.e.**, s.43.
[379] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31A.

kuvvetlerinin, ana muharip güçleri ile Seddülbahir ve Arıburnu'na çıktığı, Kumkale, Beşige Limanı ve Bolayır'a ise aldatma harekâtı icra ettiği belirlenmiştir.[380]

30 Nisan 1915'te Başkumandanlık Vekâleti tarafından daha önce İstanbul'a gitmiş olan Alman Yüzbaşı Serno'nun Çanakkale'ye tekrar geldiği bildirilmiştir.[381] Serno geri döndüğünde bir süre için tayyare bölüğünün emir ve komutasını üzerine almıştır. Bu sırada hazırlanan tayyarelerle düşmanın çıkarma yaptığı bölgedeki depoları, kıta toplulukları ve topçu mevzilerini tespit etmek ve aynı zamanda düşmanın nakliye ve harp gemilerini bombalamak amacıyla birçok vazife yapılmıştır.

Çanakkale Cephesi'nde ilk hava muharebesi 2 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşmiştir. Alman Tayyareci Yüzbaşı Serno idaresindeki ve Yüzbaşı Hüseyin Sedat Beyin rasıt olarak görev yaptığı Osmanlı tayyaresi, havada müttefik tayyaresi ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında Osmanlı havacıları tabancalarıyla, karşı tayyareye ateş açmış ve bu tayyareyi kaçırtmayı başarmıştır.[382] Bu keşfin dönüşünde Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey, İtilaf kuvvetlerinin bulunduğu mevzilere iki bomba atmıştır.[383]

Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ne Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti bir Albatros B-I[384] tayyaresi göndermiştir. Böylece, Osmanlı ordusunun hava gücü artırılmak istenmiştir. Bu sırada, Osmanlı tayyareleri Manica balon gemisine hava taarruzu gerçekleştirmiştir. Ancak, Osmanlı havacılarının kullandığı bombalar nispeten küçük olduğu için herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Bununla birlikte her saldırı sonunda balonun aşağı çekilmesi, Manica'nın görevini etkin bir şekilde yapmasına engel olmuştur. Manica balon gemisine yönelik hava taarruzları, balonun topçu yönlendirmelerine engel olmuş ve Osmanlı kuvvetlerinin kayıplarını azaltmıştır.[385]

---

[380] Kansu vd., c.1, s.198.
[381] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 1-15.
[382] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-012.
[383] Ergüder Gediz, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I, 1911-1918**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, s.155.
[384] Albatros B-I uçağı: iki kişilik silahsız keşif ve eğitim uçağıdır. Almanya'dan kredi ile satın alınan yirmi iki adet uçak, Mart 1915 ve Ekim 1916 tarihleri arasında Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu Uçaklardan ikisi Türkiye'ye getirilirken Bulgaristan'da kırım geçirmiştir. Bunlardan dört tanesi, topçu yönlendirmesi için telsiz vericilerle donatılmış, 1918 ortalarına kadar altı Albatros B-I, eğitim uçağı olarak Hava Mektebi'nde kullanılmıştır.
[385] Osman Yalçın, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Hava Harekâtı", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 13, S.18, Bahar 2015, ss.363-364.

İtilaf kuvvetlerinin Osmanlı 5'inci Ordusunu Bolayır Cephesi'nden sarmak istemesi 6-8 Mayıs 1915 tarihleri arasında İkinci Kirte Muharebeleri'nin gerçekleşmesine neden olmuştur. Müttefik güçlerin bu harekâtı sırasında, bölgedeki durum ve vaziyeti tespit etmek amacıyla Rasıt Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey'in de katıldığı 5 Mayıs 1915 tarihinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu keşifte, Seddülbahir'de çarpışmaların durduğu ancak bir çekilmenin söz konusu olmadığı bildirilmiştir. Bu sırada İtilaf güçleri, 6 Mayıs 1915 tarihinde bölge üzerindeki saldırılarını yenileyerek tekrar ettirmiştir. Bu taarruzda müttefikler, Alçıtepe'yi alarak başarı kazanacaklarını ümit etmiş, ancak 500 metre ilerlemeleri mümkün olmamıştır. 8 Mayıs 1915 tarihinde yapılan hava keşfinde İtilaf kuvvetlerinin takviye almadan bölgede başarılı olmayacakları anlaşılmıştır. Ardından 13 Mayıs 1915 tarihinde bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu keşifte, çıkarma bölgesinin güneyinde bir boşaltma istasyonu tespit edilmiş ve Osmanlı topçusu buraya yönlendirilerek iskele ortadan kaldırılmıştır.[386] 14 ve 15 Mayıs 1915 tarihlerinde karada harbeden birliklerini havadan destekleyen Osmanlı tayyareleri Seddülbahir'de bulunan İtilaf devletlerinin ordugâh ve siperlerini bombalamıştır.[387]

17 Mayıs 1915 tarihinde Müttefik hava gücüne mensup, Tayyareci Yüzbaşı R.L.G. Marix ile Rasıt Yarbay Samson Breguet model çift satıhlı bir tayyare ile Akbaş Limanı çevresinde bir keşif yapmıştır. Bu keşif sırasında Akbaş Limanı bombalanmıştır. Hava bombardımanı sonucunda 13 er şehit olmuş ve 44 er yaralanmıştır.[388] Bu sırada cephe hattındaki muharebeler sırasında karşılıklı olarak siperler birkaç kez el değiştirmiş, iki taraftan da önemli kayıplar yaşanmıştır.[389]

22 Mayıs 1915'te Arıburnu ve Seddülbahir cephesinde yapılan muharebelerde İtilaf kuvvetlerine dört binden fazla kayıp verdirilmiştir. Bu sırada aynı gün cephe üzerinde uçan itilaf tayyaresi, yerden açılan top ve tüfek ateşi sonucu denize düşürülmüştür.[390] 27-28 Mayıs 1915 tarihleri arasında Tayyareci Mülazım-ı evvel Mehmet Ali Bey ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey tarafından, dört saat süren bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; İtilaf kuvvetleri donanmasının Mondros Limanı girişine gerilen ağlarla

---

[386] Kansu vd., c.1, s.199.
[387] BOA, **HR.MA**, 1127/19, 01 Mayıs 1331-14 Mayıs 1915; BOA, **HR.MA**, 1124/76.
[388] BOA, **HR.MA**, 1155/72; Keith Isaacs, "Wings over Gallipoli", **Defence Force Journal,** No.81, 1990, s.9.
[389] **OBÇM**, c.1, s.126.
[390] BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/102.

korunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Müttefik ordusu askerleri için cephe hattında yeni kışlaların kurulduğu belirlenmiştir.[391]

29 Mayıs 1915 tarihinde Arıburnu'nda bulunan Osmanlı birlikleri süngü hücumu ile itilaf kuvvetlerini dört yüz metre geriye atmıştır. Bu sırada Osmanlı tayyareleri da bu harekâta destek vermiştir. Bu destek harp prensiplerinden yakın hava desteği ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 31 Mayıs 1915 tarihinde yapılan hava keşfinde; bölgeye ilave 60 nakliye gemisi ile diğer destek gemilerinin geldiği görülmüştür. Bu durum Gelibolu'ya yönelik yeni bir çıkarma için müttefiklerin hazırlık halinde olduklarının anlaşılmasına yol açmıştır. Bu süreç 4-6 Haziran 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Üçüncü Kirte Muharebeleri'ne Osmanlı kuvvetlerinin hazırlıklı girmesine etki etmiştir. Bu nedenle, 4 Haziran 1915 tarihinde İtilaf devletlerinin yapacağı saldırı beklendiğinden, müttefiklerin istediği başarı elde edilememiştir. İtilaf kuvvetlerinin bu harekâtı sırasında Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığının emri ile Tayyareci Mülazım-ı evvel Mehmet Ali Bey ve Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Beyler tekrar bir hava keşfine çıkmıştır. İlgili emir üzerine yapılan keşifte, Çamlık, Zeytinlik ve batısındaki müttefik bataryaları tespit edilerek, sonucu bildirilmiştir. Ardından Üçüncü Kirte Muharebeleri'nin son günü olan 6 Haziran 1915 tarihinde yapılan hava harekâtı sırasında müttefiklere ait mevziler bombalanmıştır.[392]

Üçüncü Kirte Muharebeleri sonrasında İtilaf Hava Birlikleri yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu kapsamda Çanakkale İngiliz Hava Kuvvetleri Kumandanlığı kurulmuştur. Ayrıca, hava unsurları İmroz Adası'nın Kefaloz Limanı yakınlarındaki bir bölgede toplanmıştır. Bu teşkilatlanma harbin başından beri Fransa Cephesi'nde başarılı hizmetleri bulunan Albay F.H. Sykes tarafından gerçekleştirilmiştir. Alınan karar kapsamında, Bozcaada'daki 22 İngiliz tayyaresi Gökçeada'ya taşınmıştır. Fransız tayyareleri ise Bozcaada'da kalmıştır.[393]

13 Haziran 1915 tarihinde Gökçeada ve Limni Adası'nda uçuş yapan bir Osmanlı tayyaresi Limni Adası'nda gördüğü İtilaf güçlerine ait ordugâh üzerine bombalar

---

[391] Avcı, **a.g.e.**, ss.93-97.
[392] Gediz, **a.g.e.**, ss.158-160.
[393] Keyüsk, **a.g.e.**, s.72.

atmıştır.[394] Yine Arıburnu, Suvla ve Seddülbahir civarında muhrip ve mayın arama-tarama gemileri olduğu görülmüştür. 15 Haziran 1915'te yapılan keşifte ise Seddülbahir'de bir hava alanı yapıldığı ve dört tayyarenin burada konuşlandığı tespit edilmiştir. Bu tespit üzerine Seddülbahir'deki hava alanı Osmanlı topçusu tarafından ateş altına alınmış ve üç tayyare havalanarak alanı terk etmiştir. 15 Haziran 1915 sabahı bir İtilaf tayyaresi Arıburnu karşısındaki Osmanlı mevziileri üstünde uçarken, Osmanlı topçu ateşi ile düşürülmüştür.[395]

20 Haziran 1915 tarihinde Anadolu yakasındaki Osmanlı bataryaları tarafından bir İtilaf tayyaresi tahrip edilmiş, diğer ise hasara uğratılmıştır. Bu olay üzerine İtilaf tayyareleri tarafından, Anadolu bataryalarına otuzdan fazla bomba atılmış, ancak hiçbir zarar verilememiştir.[396]

21 Haziran 1915 tarihinde Fransız kuvvetleri Zığındere bölgesine şiddetli bir saldırı gerçekleştirerek, burayı ele geçirmiştir. 22 Haziran 1915 tarihinde İtilaf kuvvetleri mevzilerini bombalamak amacıyla Türkler tarafından iki tayyare kaldırılmıştır. Bu görev sırasında Osmanlı tayyarelerinden biri Alçıtepe'de bir İngiliz tayyaresi ile karşılaşmıştır. Yirmi dakika süren hava muharebesi sonunda Osmanlı tayyaresi motorundan yara alarak, Ali Bey Çiftliği yakınına mecburi iniş yapmıştır. Tayyarenin indiği bölge İngiliz topçu atış menzili içinde olduğundan çevreden yetişen Osmanlı askerlerinin yardımıyla tayyare ve havacı personel kurtarılmıştır. Bu hava muharebesi sırasında İngiliz tayyaresindeki rasıt, tüfek ateşiyle öldürülmüştür.[397]

24 Haziran 1915 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından Seddülbahir üzerine isabetli bombalar atılmıştır. Karşılık verilmesi sonucunda Osmanlı tayyarelerinden birisi motoruna isabet almış ve kendi siperlerinin gerisine inmek mecburiyetinde kalmıştır.[398] 25 Haziran 1915'te İstanbul'dan Çanakkale'ye gönderilen bir Osmanlı tayyaresi bölüğe katılmıştır. 26 Haziran 1915 tarihinde yapılan silahsız hava keşfinde, boğaz açıklarındaki İtilaf gemilerinin arttığı görülmüştür. Bu durum, İtilaf kuvvetlerinin yeni bir taarruza

[394] BOA, **HR.MA**, 1131/35.
[395] BOA, **HR.MA**, 1131/52.
[396] BOA, **HR.MA**, 1132/24.
[397] Kansu vd., c.1, s.201.
[398] BOA, **DH.EUM.VRK**, 25/30.

hazırlandığını ortaya çıkarmıştır. Bu hava keşfi sırasında, İtilaf devletleri askerlerine yönelik İngilizce, Fransızca, Arapça ve Hintçe bildiriler atılmıştır.[399]

26/27 Haziran 1915 gecesi Arıburnu'nda Osmanlı piyadelerinin ateşleri ve hava savunma birliklerinin bombaları ile İtilaf kuvvetlerinin mevzileri ateş altına alınmıştır. Bu sırada İtilaf tayyareleri, Kumkale'nin güneyini ve Yenişehir'i bombalamıştır.[400] Aynı dönem içerisinde Osmanlı deniz tayyareleri tarafından Adalar Bölgesi'nde yapılan hava keşfinde, yüz civarında farklı evsaf ve nitelikte İngiliz ve Fransız tayyaresi olduğu tespit edilmiştir.[401]

28 Haziran 1915 günü Osmanlı tayyareleri tarafından Seddülbahir'deki İtilaf güçlerinin balon meydanına isabetli bombalar atılmıştır.[402] 28 Haziran 1915 ile 5 Temmuz 1915 tarihleri arasında meydana gelen Zığındere Muharebeleri sonucunda, vaktinde yetiştirilen takviye kuvvetlerin cepheye sokulması ile İtilaf kuvvetlerinin taarruzu durdurulabilmiştir.[403] 30 Haziran tarihinde bir Osmanlı tayyaresi Seddülbahir üzerinde uçarak Müttefik kuvvetlerin üzerine bombalar atmıştır.[404] Osmanlı ordusu bu muharebeler sırasında 16.000 askerini kaybetmiştir. 4 Temmuz 1915 tarihinde havalanacak Osmanlı tayyaresi bu muharebeler sırasında Seddülbahir'deki İngiliz birliklerini bombalamıştır.[405]

5 Temmuz 1915 tarihinde İngilizler 13 tayyareli bir filo ile Çanakkale'ye ve Osmanlı hava alanına hücum ederek Osmanlı tayyarelerini tesirsiz hale getirmek istemiştir. Bu kapsamda aynı günün akşamına doğru Çanakkale hava alanına yapılan bombardımanda, iki Osmanlı tayyaresi kullanılamaz duruma gelmiştir.[406] Zığındere Muharebeleri sonrasında oluşan durağan dönemden yararlanan Osmanlı ordusu bölgeye yeni birlikler getirerek, mevzilerini güçlendirmiştir.[407]

---

[399] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-10.
[400] **BOA, HR.MA**, 1133/3.
[401] Avcı, **a.g.e.**, s.111.
[402] BOA, **HR.MA**, 1133/20.
[403] Göymen, **a.g.e.**, ss.41-47.
[404] BOA, **HR.MA**, 1133/58.
[405] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-20.
[406] Okuyucu, **a.g.e.**, ss.270-286.
[407] Gediz, **a.g.e.**, ss.162-166.

Tablo 2: Birinci Tayyare Bölüğünün Haziran 1915 Durumu[408]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Mülazım-ı sani Christoph Preussner
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel M.Ali (Kurçer) Mülazım-ı sani Frank Seidler Mülazım-ı sani Hugo Garber Mülazım-ı sani Hermann Röder
Rasıtlar	Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat
Tayyareler	Rumpler B.I.- R1. Albatros B.I.- AK3, AK4.

Bu sırada 5 Temmuz 1915 tarihinde İstanbul'dan gönderilen iki Gotha deniz tayyaresi Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrinde bulunan, Alman donanmasına ait Deniz Tayyareleri Müfrezesine gönderilmiştir. Aynı gün yapılan hava keşfi sırasında, Seddülbahir'deki İtilaf birlikleri üzerine üç bomba ve çivi atılmıştır. Bombalardan bir tanesi İtilaf ordugâhı üzerine düşüp, büyük tahribat yaptığı görülmüştür. Keşif sırasında ayrıca, Tekke Burnu ile Zığındere arasındaki yolda tahminen üç yüz kadar beygir tespit edilmiştir.[409]

6 Temmuz 1915'te Osmanlı tayyareleri iki defa İtilaf birlikleri üzerine isabetli bombalar atmıştır.[410] Bu sırada aynı gün öğleden önce bir İtilaf tayyaresi, Gelibolu'ya üç bomba atmışsa da herhangi bir zayiat meydana gelmemiştir.[411] 8 Temmuz 1915 tarihinde bir İngiliz tayyaresi, Morto Koyu civarında Osmanlı topçusunun ateşi ile denize çakılmıştır.[412] 10 Temmuz 1915'te Kabatepe karşısında bulunan İtilaf zırhlı gemileri iki yüz top mermisi atmıştır. Osmanlı topçularının karşı ateşiyle bir İtilaf zırhlısı isabet almış ve cepheden çekilmiştir. Hisarlık bölgesinin batısında bir İtilaf obüs topu vurularak tahrip edilmiştir. İtilaf harp tayyareleri Anadolu sahilinde seyrederken Osmanlı hava savunma bataryaları tarafından ateş açılmış, itilaf tayyareleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.[413] 11 Temmuz'da Morto Limanı'nda bulunan İtilaf bataryaları ve tayyare hangarları Osmanlı topçu bataryalarının ateşiyle tahrip edilmiştir.[414]

---

[408] Kurter, c.II, s.140.
[409] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-23; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-24; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-25; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-27.
[410] BOA, **HR.MA**, 1134/24.
[411] BOA, **HR.MA**, 1134/52.
[412] Yalçın, **a.g.e.**, s.368.
[413] **BOA, HR.MA**, 1134/8.
[414] **BOA, HR.MA**, 1134/98.

Almanya'dan İstanbul'a getirilen tayyarelerden üç tanesi, 13 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ne gönderilmiştir. Bu sırada Birinci Tayyare Bölük Kumandanlığına Alman Tayyareci Yüzbaşı Preussner yerine, Mülazım-ı evvel Tahsin (Kevenk) atanmıştır.[415]

Birinci Tayyare Bölüğü 21 Temmuz 1915 tarihinde Rumeli yakasındaki Akbaş'ın yedi kilometre batısında hazırlanan Galata'ya taşınmıştır. Bölükte uçucu olarak; Şakir Hazım, Cevdet, Abdullah, Ali Rıza, Salih ve Rifat Beyler gibi Osmanlı personelin yanında, Fünfhausen, Roeder, von Schlicting ve von Kettenbeil adlı Alman havacılar da görev yapmıştır. Yine bu tarihlerde Almanya'dan gelen beş Gotha tayyaresinden üçü Yeşilköy'de monte edilerek ikisi Çanakkale'ye gönderilmiştir. Tamamı silahsız olan bu tayyareler ile Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrinde Deniz Tayyare Müfrezesi teşkil edilmiştir. Müfreze, Çanakkale kıyısında Köseburnu ve Nara'daki üslerde uçuş hazırlıklarına başlamıştır.[416]

Bu sırada Alman ve Osmanlı istihbaratları İtilaf güçlerinin Çanakkale'ye büyük bir saldırıda bulunacağını öğrenmiştir. Bunun üzerine Müttefiklerin son durumunu öğrenmek maksadıyla keşfe çıkan Osmanlı havacıları, 18 Temmuz'da Kefaloz Koyu'nda rastladığı Ian Hamilton'un yatına taarruz etmiştir. Atılan bombalar yatı koruyan gemilere isabet etmiştir.[417]

İtilaf tayyareleri tarafından 25 Temmuz 1915 tarihinde Hilâl-i Ahmer işaretleri bulunan Halil Paşa Hastanesi bombalanmıştır.[418] 27 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti Cephe bölgesine gönderdiği bir raporda, İtilaf güçlerinin Suvla'ya bir harekât için hazırlandıklarının ihbar edildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı havacıları, aynı gün içerisinde yaptıkları keşifte; Limni Adası'nın Mondros Limanı'na harp ve hastane gemilerinin yığılmaya başladığını tespit etmiştir.[419] Bu sırada 28 Temmuz 1915 tarihinde

[415] Gediz, **a.g.e.**, ss.164-166.
[416] Kansu vd., c.1, s.201.
[417] BOA, **HR.MA**, 1136/50.
[418] BOA, **HR.MA**, 1136/64.
[419] Avcı, **a.g.e.**, ss.132-133.

Deniz Tayyare Müfrezesi'nden bir tayyare, Limni Adası'ndaki müttefik unsurlarını keşfederek ilk görev uçuşunu gerçekleştirmiştir.[420]

30 Temmuz 1915'te öğleden önce saat 05.50'de Bolayır önlerinde bir İtilaf denizaltısı Osmanlı deniz tayyarelerinin attığı bombalarla tahrip edilmiştir.[421] Aynı gün öğleden sonra 19.30'da bir İtilaf tayyaresi Ezine'deki hastane binasına bir bomba atmıştır. Bu bombardıman sonucunda, hastanede bulunan bir hasta nefer, ağır bir şekilde yaralanmıştır.[422]

31 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından Bozcaada'ya bir hava hücumu yapılmıştır. Bu saldırı sırasında Bozcaada'daki İtilaf kuvvetlerine 5 bomba ve 500 Flechette atılmıştır. Bu hava taarruzu Bozcaada'da karmaşaya ve endişeye neden olmuştur. Bu sırada müttefik unsurların hava gücüne on yedi tayyare daha katılarak, mevcut tayyare sayısı kırk sekize yükselmiştir.[423]

Osmanlı Ordusu tarafından alınan istihbarat bilgilerinin, Temmuz 1915'in son haftasında yapılan hava keşifleri ile teyit edilmesi ile Arıburnu bölgesine bir çıkarma ihtimali olduğu ortaya çıkmıştır. Müttefiklerin yığınağı ağustos ayının ilk haftasında da yapılan keşiflerle teyit edilmiştir. İtilaf kuvvetleri, Osmanlı savunmasını şaşırtmak ve Osmanlı birliklerinin bölünerek gücünü dağıtmak amacıyla, Suvla ve Seddülbahir'e tamamlayıcı çıkarma harekâtı yapmayı planlamıştır.[424] Harp prensiplerinden harp hilesi prensibi kullanmıştır.

İtilaf hava kuvvetlerinin üstünlüğü, Çanakkale'deki Osmanlı havacılarının harekât ve faaliyetlerini belirli bir oranda azaltmıştır. Bu bakımdan müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'na yapacağı yeni takviye çıkarmalarının son hazırlıkları hava keşifleri ile devamlı olarak takip edilememiştir. Ancak ağustos ayı başında yapılabilen keşifler neticesinde müttefiklerin yeni çıkarma hazırlıklarının devam ettiği tespit edilmiştir. 3-4 Ağustos 1915'te Arıburnu ve Seddülbahir'de yapılan taarruzlarda Osmanlı birlikleri İtilaf birliklerinden iki yüz metrelik araziyi ele geçirmiştir. İtilaf birlikleri geri çekilirken

---

[420] Yalçın, **a.g.e.**, s.369.
[421] BOA, **HR.MA**, 1137/22.
[422] BOA, **HR.MA**, 1137/55.
[423] Avcı, **a.g.e.**, s.133.
[424] Avcı, **a.g.e.**, ss.55-57.

tayyareleri ile Kilitbahir ve Ağderesi bölgesinde bulunan Osmanlı hastanesini bombalamıştır.[425]

5 Ağustos 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti ile ordular arasındaki koordinasyonu sağlamak, idari ve lojistik faaliyetler ile ikmal işlerini düzenlemek üzere lojistik yapılanmaya gidilerek Menzil Genel Müfettişliği kurulmuştur.[426]

6 Ağustos 1915 tarihinde başlayıp 10 Ağustos 1915 tarihine kadar devam eden Anafartalar Muharebeleri müttefiklerin uzun bir hazırlık süreci sonunda gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda İngiliz takviye çıkarması, 6-7 Ağustos 1915 tarihinde Suvla Limanı'na yapılmıştır. Bu çıkarma sırasında Osmanlı tayyareleri keşif yapamamış ve bu çıkarmadan İtilaf kuvvetleri Suvla'ya çıktıktan sonra haber alınmıştır. Ancak bu aldatma harekâtı az sayıda müttefik güç askerlerinin katılımı nedeniyle başarılı olamamıştır. 6 Ağustos 1915 tarihinde Seddülbahir ve Arıburnu bölgesinde şiddetli topçu ateşi ile İtilaf kuvvetleri taarruza geçmiştir. Aynı günün gecesi ise Suvla Limanı'na çıkarma yapılmıştır. İngiliz ve Fransızlar, Seddülbahir ve Arıburnu bölgelerine çıkarma yaptıktan sonra Türklerin azimli savunmaları karşısında bu bölgelerde hareket edemez durumda kalmışlardır.

6 Ağustos'ta başlayarak 10 Ağustos'a kadar devam eden İngiliz ve Anzak güçlerinin katıldığı harekâtta Osmanlı 5'inci Ordusu'na bağlı hava birlikleri harekât boyunca keşif ve bombardıman faaliyetinde bulunmuştur. İngilizler Anafartalar Harbi öncesinde yeni harekâtın yerinin belirlenmemesi için Gökçeada'dan kalkan tayyarelerin yüksekten uçmasını ve yerlerinde çok durmamaları talimatını vermiştir. Bu sırada ağustos ayı içerisinde Birinci Tayyare Bölüğü, V. Orduya yoğun destek sağlamış, attığı bombalarla bir düşman gemisini batırmış ve dört tayyareyle dört gün devam eden muharebelerde 51 saat muharebe uçuşu yapmıştır.[427]

---

[425] BOA, **HR.MA**, 1138/12.
[426] ATASE Arşivi, Kol: **BDH**, Kls.: 71, Dos.: 355, Fih.: 6-56.
[427] Kurter, c.II, s.309.

İtilaf kuvvetleri 7 Ağustos 1915 tarihinden itibaren yaptıkları taarruzları hızlandırmışlardır. Bu süreçte dört gün içerisinde 25.000 kişiden fazla insan kaybetmişlerdir.[428]

9 Ağustos 1915 günü İtilaf tayyareleri tarafından Galata'da muharip bölge olmayan bir Osmanlı hastanesi bombalanmıştır. Bu bombardımanda, bir Osmanlı askeri şehit olmuş, üç asker de yaralanmıştır.[429]

Osmanlı tayyareleri çarpışmanın ilk dört günü Conkbayırı Taarruzları sırasında yoğun bir hava faaliyeti içinde bulunmuştur. Bu dönemde bölgede on altı tayyare toplamayı başaran Osmanlı kuvvetleri, İtilaf güçlerine sürekli bomba ve çivi atarak etkili olmuştur. Bu çarpışmalar sırasında ilerde Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olacak Mustafa Kemal'de sağ göğüs üstünde bulunan saatinden vurulmuştur. Şarapnel parçasının saate denk gelmesi sonucu Mustafa Kemal muhtemel bir ölümden kurtulmuştur.[430]

Aynı dönemde Osmanlı havacıları tarafından İmroz açıklarında bulunan Müttefiklere ait balon ile İmroz'da yer alan tayyarelere yönelik bir hava taarruzu planlamıştır. Ancak, Alman Tayyareci Roeder'in Gökçeada çevresine, diğer tayyarelere gelmeden 15 dakika önce varması hava taarruzundan istenilen sonucun elde edilememesine yol açmıştır. Ancak yine de görülen İtilaf kuvvetlerine ait hedefler ve balon bombalanmıştır.[431] 12 Ağustos 1915 tarihinde sabah ve akşam olmak üzere İtilaf tayyareleri tarafından Arıburnu bölgesinde bulunan Osmanlı hastanesi civarına on iki bomba atılmıştır.[432] Osmanlı tayyarelerinin faaliyetleri bu dönemde harp prensiplerinden keşif, gözetleme ve yakın hava desteği sağlama üzerine gerçekleştirilmiştir. Hem İtilaf kuvvetlerini baskı altına almak, hem de Osmanlı kara birliklerine destek vermek faaliyetlerin ana amacını oluşturmuştur. Buna karşın İtilaf kuvvetleri de harp prensiplerinden keşif ve yakın hava desteği çerçevesinde, hedef ilkesi doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmiştir.

---

[428] Ahmet Altıntaş, **Belgelerle Çanakkale Muharebeleri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi**, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No.: 5, Çanakkale, 1997, s.17.
[429] BOA**, HR.MA**, 1136/61
[430] Yalçın, **a.g.e.**, s.371.
[431] BOA, **HR.MA**, 1139/14.
[432] BOA, **HR.SYS**, 2103/1.

Osmanlı tayyareleri tarafından 18 Ağustos 1915 tarihinde Gökçeada üzerinde yapılan hava keşfinde, Kefaloz Körfezi'nde elli nakliye gemisi tespit edilmiştir.[433] 19 Ağustos'ta İngiliz ve Fransızlardan oluşan karma bir filo ilk kez Galata Meydanına taarruzî hava harekâtı düzenlenmiş, hücumda meydandaki tesisler ve bir tayyare zarar görmüştür. 21 Ağustos 1915 tarihinde Kefaloz Körfezi'nde tespit edilen İtilaf kuvvetleri, son başarısız taarruzlarını gerçekleştirmiştir.[434]

22 Ağustos'ta İtilaf kuvvetlerinin hava birlikleri, başlayan müttefik taarruzunu desteklemek amacıyla, yakın hava desteğinde bulunmuştur. Bu kapsamda İtilaf tayyareleri bombardıman ve makineli tüfek taarruzunda bulunmuştur. Bu sırada bir İngiliz deniz tayyaresi Osmanlı topçuları tarafından vurularak Seddülbahir önlerinde denize düşürülmüştür. 22 Ağustostan bu yana devam eden 2'nci Anafartalar Harbi, 26 Ağustos 1915 tarihinde Osmanlıların kesin zaferi ile son bulmuştur.[435]

27 Ağustos 1915'ten itibaren gerçekleşen Bomba Tepe Muharebeleri esnasında İtilaf kuvvetlerinin hava birlikleri, yerdeki kara unsurlarına önemli oranda yakın hava desteği sağlamıştır. Bu kapsamda, Osmanlı mevzileri üzerinde dolaşan 11 İtilaf tayyaresi, aralıksız her gün bombardıman gerçekleştirmiş ve harp gemilerine ateş tanzimi yaptırmıştır.[436]

29 Ağustos 1915 günü Tayyareci Mülazım-ı sani Cemal Efendi ile rasıdı Mülazım-ı evvel Sırrı Bey; Tuzla Gölü, Mestan Tepesi ve Kocaçimen Tepesi ilerisinde bulunan İtilaf bölgelerine üç bomba atmış ve havadan çivi bırakmıştır.[437] Aynı gün yapılan başka bir keşifte; Arıburnu'nda, Seddülbahir'de, Kemikli'de balon ve balon gemisi görülmüştür. Arıburnu ihraç iskelesi üzerine iki bomba ve çivi atılmıştır. Atılan bombalar iskeleye yakın bir yerde denize düşmüştür. Bir Fransız Farman tayyaresi Osmanlı tayyarelerine 600 metreye kadar yaklaşarak engel olmak istemiş ise de bunu başaramayarak Bozcaada (Tenedos) istikametinde uzaklaşmıştır. Anafarta ve Kemikli'de ve Arıburnu'nda yeni bir şey görülmemiştir.[438]

---

[433] Okuyucu, **a.g.e.**, s.291.
[434] Yalçın, **a.g.e.**, s.372.
[435] **www.canakkaledebugun.org,** (ET:23.10.2018).
[436] Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.40, 153, 200-205.
[437] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 002.
[438] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 003.

30 Ağustos'ta Alman Tayyareci Mülazım-ı sani Raye Efendi ile Rasıt Mülazım-ı evvel Gorgi Efendi'nin yaptığı keşifte; cephe hattında görev yapan İtilaf devletlerine ait balon gemisine rastlanmamıştır. Akyaka üstünde İtilaf tayyaresi görülmemiştir. Seddülbahir ile İmroz arasında bir Müttefik tayyaresi tespit edilmiştir. Bu İtilaf tayyaresine hava taarruzu gerçekleştirilmiş, bu sayede tayyare bölgeden uzaklaştırılmıştır. Ayrıca bu keşif sırasında, Anafartalar limanında bulunan bir kruvazör üzerine iki bomba atılmıştır.[439]

30 Ağustos 1915 tarihinde Mülazım-ı sani Cemal Bey, Rumpler tayyaresi ile havalandıktan sonra Marmara Adası civarında pervanesi kırılarak Şarköy civarındaki Kovalık koyunda, sahile yirmi metre kala denize düşmüştür. Kaza sonrasında bölgedeki Osmanlı askerleri tarafından sandallarla gerekli yardımda bulunulmuş ve tayyare Şarköy'e getirilmiştir.[440]

31 Ağustos 1915 tarihinde bir İtilaf deniz tayyaresi öğleden sonra 04.30'da Osmanlı mevzileri üzerinde uçarak, karanlık basıncaya kadar keşif yapacaktır.[441] Bu sırada İntibah mayın gemisinin seyri esnasında denizaltı gözetlemesinde bulunulacaktır.[442] 31 Ağustos'ta Birinci Tayyare Bölüğüne ait bir tayyare iniş sırasında zarar görmüştür.[443]

Eylül 1915'te İngilizler balkan ülkelerini kendi yanlarında harbe sokabilmek için Çanakkale'ye ilave 500 bin asker göndermeyi planlamıştır. Ancak, İngiltere bu girişiminde başarılı olamamıştır.[444] 5 Eylül 1915 tarihinde Birinci Tayyare Bölüğü'nün komutasını, Batı Cephesi'nde görev yapan Yüzbaşı Körner devralmıştır.[445]

5 Eylül'de Birinci Tayyare Bölüğüne mensup Osmanlı havacıları cephe üzerinde keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu uçuşta, Tuz Gölü civarında 70 çadırlık yeni bir Müttefik ordugâhı keşfedilmiştir. Bu dönemde gelen istihbaratlardan, müttefiklerin yeni bir harekât için 50 bin kişilik kuvvet hazırladığı, bu kuvvetin sevk yönünün de Midilli olduğu öğrenilmiştir. Bu yüzden 6 Eylül'de Bozcaada ve Midilli üzerinde silahlı keşif uçuşuna

---

[439] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 004.
[440] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 28.
[441] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 009-001; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 009-002.
[442] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 006.
[443] Kansu vd., c.1. 203.
[444] BOA, **HR.SYS**, 2323/30.
[445] Avcı, **a.g.e.**, s.153.

çıkılmıştır. Yapılan keşifte, Bozcaada ve Midilli üzerinde bir hareketlilik görülmemiştir. 9 Eylül'de sabah saat 06.00'da bir Osmanlı harp tayyaresi Anafartalar'a kadar uzanan bir keşif yapmıştır. Bu keşif sırasında bölgenin fotoğrafı alındıktan sonra, İtilaf unsurlarına bomba atılmıştır.[446]

6 Eylül'de yapılan Gökçeada keşfinde ve 10-11 Eylül'de Bozcaada ve Midilli'ye tekrarlanan keşif uçuşlarında bölgede yeni bir durum değişikliğine rastlanmamıştır. 11 Eylül'de Alman Tayyareci Roder ile Mülazım-ı sani Salih Bey sabah saat 07.30'da Edremit Körfezi - Müsellem Kanal – Baklalı - Çanakkale ve Midilli üzerinde bir keşif yapmıştır. Bu keşifte ilgili bölgelerde büyük bir faaliyet görülmemiştir. Ancak, Bozcaada'da küçük bir çadırlı ordugâh ile mürekkep adalarda üç nakliye gemisi ve altı hastane gemisi tespit edilmiştir. Ayrıca, Gökçeada Körfezi'nde harp ve nakliye gemisi olmak üzere yirmi gemi, Anafarta civarında harp ve nakliye gemisi olmak üzere on beş gemi ile Arıburnu ve Seddülbahir'de de ikişer hastane gemisi görülmüştür.[447]

Osmanlı tayyarelerine, İtilaf tayyaresi zannedilerek ateş açılması üzerine, 12 ve 17 Eylül 1915 tarihlerinde verilen emirle, yaşanabilecek olumsuz bir durumun önüne geçebilmek için tayyarelerin uçuşlarından önce birliklerin haberdar edilmesi istenmiştir.[448]

16 Eylül 1915 tarihinde altı Osmanlı tayyaresi tarafından Gökçeada'ya hava taarruzu yapılmıştır. Hava taarruzundan dönüş sırasında İtilaf devletlerine ait bir denizaltının, bir Osmanlı yelkenlisini torpillemek üzere olduğu görülmüştür. Bunun üzerine Almanya'dan yeni gelen silahlı Albatros tayyarelerinden biri tarafından müttefik denizaltısına yapılan taarruz sonucu, yelkenli kurtarılmıştır.[449]

Çanakkale'deki İtilaf kuvvetlerinin Kumandanı Ian Hamilton, 16 Eylül'de bir Osmanlı tayyaresinin kendisinin de bulunduğu karargâh merkezine 4 bomba attığını

---

[446] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 012.
[447] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 015.
[448] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 017; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 019.
[449] Avcı, **a.g.e.**, s.153.

aktarmıştır.[450] 18 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından Saros Körfezi civarında yapılan keşifte, İtilaf kuvvetlerinden herhangi bir unsura rastlanılmamıştır.[451]

Aynı gün Osmanlı V. Ordu Kumandanlığı tarafından verilen emirde; İtilaf kuvvetlerinin taarruz etme ihtimaline karşı sahilden iç bölgelere doğru 2-2,5 kilometre kadar bir mesafede, işe yaramaz tahtalar ve samanlarla bir yığın yapılması ve düşmanın balon veya tayyare ile gece Akbaş'a taarruz etmesi durumunda bunların yakılması istenmiştir.[452]

Yine aynı gün, Osmanlı deniz tayyareleri Marmara'ya, kara tayyareleri de Midilli Adası'na keşif uçuşları gerçekleştirmiştir. Keşif sonrasında Birinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Körner tarafından hazırlanan raporda, Gelibolu'daki İtilaf kuvvetlerinde bir azalma olduğu rapor edilmiştir.[453] Bu sırada Osmanlı deniz tayyareleri tarafından Gökçeada'ya bir hava taarruzu gerçekleştirilmiştir. Bu hava saldırısı sırasında, Gökçeada'da bulunan İngiliz Tayyareci Yüzbaşı Marix havalanarak, Osmanlı tayyareleri ile herhangi bir çatışmaya girmeden Galata Meydanı üzerine gelerek, ışıkların yanmasından da faydalanarak hava meydanını bombalamıştır.[454] Yaşanan bu olay üzerine, geceleri uçmakta olan tayyarelerin dost mu yoksa düşman mı olduğu ayırt edilemediğinden, alınan kararla bundan sonra geceleri fark edilen her tayyareye ateş edilmesi emredilmiştir.[455]

27 Eylül 1915'te Alman Tayyareci Yüzbaşı Preussner ve Alman Rasıt Mülazım-ı evvel Karl Kettembeil, hava muharebesi sonucunda ilk kez Çanakkale Cephesi'nde düşman tayyaresi düşüren havacılar olmuştur. Böylece ilk kez bir Osmanlı tayyaresi Müttefik tayyaresini Çanakkale Cephesi'nde düşürmüştür.[456]

Tablo 3: Birinci Tayyare Bölüğünün Eylül 1915 Durumu[457]

Bölük Kumandanı	Rasıt Yüzbaşı Körner
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Mehmet Ali (Kurçer)

[450] Hamilton, **a.g.e.**, s.262-268.
[451] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 021.
[452] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 020.
[453] Ünalp, **a.g.m.**, s.137.
[454] Avcı, **a.g.e.**, s.153.
[455] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 024.
[456] Yılmazer, **a.g.e.**, s.99.
[457] Kurter, c.II, ss.167-168.

	Mülazım-ı evvel Hasan Tahsin(Kevenk) Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Mülazım-ı sani Emin Nihat (Sözeri) Mülazım-ı sani Hermann Röder Mülazım-ı sani Christoph Preussner Mülazım-ı sani Frank Seidler Mülazım-ı sani Hugo Garber
Rasıtlar	Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat Mülazım-ı evvel Cemil (Uçman) Mülazım-ı evvel Süleyman Sırrı Mülazım-ı evvel Salih Fırat Mülazım-ı evvel Karl Kettembeil Mülazım-ı evvel von Schlichting Mülazım-ı sani Yemenli Ahmet Fehmi Mülazım-ı sani Ahmet Cevdet Mülazım-ı sani Şakir Hazım(Ergökmen) Mülazım-ı sani Osman Tayyar Yedek Mülazım-ı sani İbrahim Orhan
Tayyareler	Albatros C.I. AK1, AK2

Ekim 1915 başında Osmanlı tayyareleri tarafından Gökçeada ve Limni Adası'na silahsız keşif uçuşları yapılmış, fakat bölgede bir değişiklik olmadığı gözlenmiştir. Bu sırada Birinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Körner 3-5 Ekim 1915 tarihleri arasında Limni Adası üzerinde yaptığı uçuşlar sonucunda bölgenin 200 civarında fotoğrafını çekmiştir. Bu fotoğraflarla bölge hakkında detaylı bilgi edinilmiştir.[458]

6 Ekim 1915 tarihinde Müttefikler Selanik Limanı'na bir çıkarma yapmıştır. Böylece İngiliz ve Fransızların zor durumdaki Sırbistan'a yardıma karar verdikleri ve Çanakkale Boğazı'nın yeniden zorlanmayacağı anlaşılmıştır. Bu sırada Nara mevkiinde üstlenen Alman Deniz Tayyare Birliği, Ekim ayı içerisinde Gotha WDII[459] tipi tayyarelerle takviye edilmiştir. Bu tayyarelerin envantere girmesi ile Marmara Denizi'ndeki nakliyat daha etkin bir şekilde yapılmaya başlanmıştır.[460]

10-11 Ekim 1915 tarihlerinde İtilaf tayyareleri tarafından Cesetler Tepesi mevkiinde sabah ve akşam olmak üzere keşif uçuşu yapılmıştır. 12 Ekim 1915 günü ise bir Osmanlı tayyaresi sabah saat 08.00'de İtilaf hatları üzerinde keşif yapıp dönmüştür.[461] 25 Ekim

[458] Kansu vd., c.1, s.204-205.
[459] Gotha WDII Uçağı: İki kişilik silahlı deniz uçağıdır. Birinci Dünya Harbi sırasında üç adet Gotha WD-II deniz keşif uçağı Ekim 1915 tarihinde hizmete girmiştir. Gotha WD-II uçağının kanadının üzerinde 360 derecelik atış kavisine izin veren bir makineli tüfeği vardı. Gotha WD-II uçakları 1917 yılında Gotha WD-12 modeliyle değiştirilinceye kadar Osmanlı donanmasının hizmetinde bulunmuştur.
[460] Kurter,c.II, s.330.
[461] Ahmet Diriker, **Cephelerde Bir Ömür**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, ss.222-224.

1915 tarihinde Müttefik tayyareleri Cesetler Tepe bölgesinde keşiflerine devam etmiştir.[462] Aynı gün İstanbul'dan uçarak Çanakkale'ye gelen Fokker EI model av tayyaresi, iniş sırasında kırım geçirmiş ve kullanılamaz duruma geldiği için kal edilmiştir. elden çıkmıştır.[463]

6 Kasım 1915 tarihinde Osmanlı hava savunma birlikleri tarafından Küçük Kemikli civarında bir İtilaf tayyaresi denize düşürülmüştür.[464] Bu sırada İngiliz Harp Kabinesi 7 Kasım 1915'te Çanakkale'yi boşaltma kararı vermiştir. Aynı dönemde 1915 Aralık ayı sonlarında avcı tayyarelerinin Osmanlı ordusuna dâhil olmasıyla havada birçok zafer kazanılmış, böylece Çanakkale'de havada tam bir hâkimiyet sağlanmıştır. 13 Kasım 1915'te öğleden sonra sat 14.00 - 15.00 arasında düşman tayyareleri Cesetler Tepesi bölgesinde bir saatlik keşif uçuşu yapmıştır. Ertesi gün sabah saatlerinde de keşif uçuşuna devam etmişlerdir.[465] 16 Kasım 1915'te öğleden sonra 17.00'de motoru bozulmuş bir Osmanlı tayyaresi Yalova civarında düşmüştür. Ancak havacılara ve tayyareye bir şey olmamıştır. Bölgedeki halkın ve askeri birliklerin yardımı ile uçuş ekibi ve tayyare muhafaza altına alınmıştır.[466]

19 Kasım 1915 akşamı ve devam eden günlerde hava müsait olduğu takdirde öğleden sonra saat 7 ila 10 arasında Osmanlı tayyarelerinin Arıburnu ile Suvla Limanı'nda bulunan İtilaf devletleri ordugâhlarına bombalar atması planlanmıştır. İtilaf tayyarelerinden ayır etmek için Osmanlı tayyarelerinin uçuş yaptıkları zamanlarda beyaz ışık veren maytap yakılması kararlaştırılmıştır. Bu karar bir yanlışlığa meydan verilmemesi için Anafartalar grubuna, Kuzey Gurubuna, Güney Gurubuna, Menzil[467] Müfettişliğine ve 17'nci Kolorduya telefonla bildirilmiştir.[468]

Krallık Donanma Hava Servisi'ne bağlı 3'üncü Hava Grubu'nun başındaki Binbaşı Samson tarafından 23 Kasım 1915 tarihinde Çanakkale'deki durum ve hava birliklerinin

---

[462] Diriker, **a.g.e.**, s.227.
[463] Kurter, c.II, s.330.
[464] Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.30.
[465] Diriker, **a.g.e.**, ss.231-233.
[466] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 042.
[467] Menzil: Osmanlı Devleti'nde her türlü ulaşım, haberleşme, sefer, münakale, ticarî bağlantıların bir ahenk içinde yürümesini sağlayan önemli bir mekân teşkilâtıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu; **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.
[468] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 043; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 043-001.

yaptıkları görevler hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, 2 ve 3'üncü Bölüklerin bölgede görev yaptığı yedi aylık süre zarfında Osmanlı mevzilerine karşı toplam 2.500 saat uçuş yapıldığı ve hedeflere 179 adet 45 kiloluk, 507 adet 9,5 kiloluk bomba atıldığı belirtilmiştir.[469]

30 Kasım 1915'te Tayyareci Mülazım-ı evvel Ali Rıza kontrolündeki Albatros C.I.[470] AKI tayyaresi Rasıt Mülazım-ı sani İbrahim Orhan Bey ile birlikte Kabatepe üzerinde keşif uçuşu yaparken Maurice Farman MF11 tipinde bir Fransız tayyaresiyle karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında meydana gelen hava muharebesi sırasında Mülazım-ı sani İbrahim Orhan Bey, tek makineli tüfeğiyle Müttefik tayyaresinin düşmesini sağlamıştır. Böylece Mülazım-ı sani İbrahim Orhan Bey harp zamanında ilk hava zaferini kazanan Osmanlı havacısı unvanını almıştır.[471]

Bu dönemde Almanya'dan makineli tüfekle donanmış av ve bombardıman görevi yapabilen, beş Albatros C[472] ve deniz üzerinde görev yapan Gotha tipi beş deniz tayyaresi getirilmiştir. Albatros C'ler ile Birinci Tayyare Bölüğü takviye edilmiş, beş deniz tayyaresinden üçü Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanlığı emrine verilmiş, ikisi de İstanbul'da kurulan hava takviye istasyonuna gönderilmiştir.[473]

1915 sonunda Müttefiklerin yenilgiyi kabul edip çekilmeye başlamaları ile Çanakkale'de hava muharebeleri şiddetlenmiştir. 5 Aralık 1915 tarihinde bir deniz tayyaresi, Tekirdağ açıklarında kaybolmuştur. 9 Aralık 1915 tarihinde Büyük Marmara Adası üzerinde uçan bir Osmanlı tayyaresi, bir İngiliz denizaltısını bombalamıştır.[474] 12 Aralık 1915 tarihinde balon gemisini koruyan bir İngiliz tayyaresi ile hava muharebesi

---

[469] Avcı, **a.g.e.**, ss.163-183.
[470] Albatros C.I. Uçağı: iki kişilik silahlı keşif ve bombardıman uçağıdır. Birinci Dünya Harbi sırasında on beş adet Albatros C-I tayyaresi envantere girmiştir. Harbin sonuna kadar 1'inci, 2'nci, 5'inci, 7'nci, 12'nci, 16'ncı ve 17'nci Tayyare Bölüklerinde keşif ile bombardıman uçağı ve Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde rasıt eğitim tayyaresi olarak kullanılmıştır. Osmanlı havacılarının ilk hava zaferi, 30 Kasım 1915 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Ali Rıza Bey ve Rasıt Mülazım-ı sani İbrahim Orhan Bey tarafından Albatros C.I. uçağı ile Çanakkale Cephesi'nde kazanılmıştır.
[471] Anadol, **a.g.e.**, s.104.
[472] C Tayyareleri: İki Kişilik / Çift Satıhlı 160 veya 260 Bargirlik Mercedes ve benzin motorlarıyla mücehhez Albatros, Rumpler ve ilh. Eslihası: pervaneye karşı bir veya iki sabit makineli tüfek, rasıt sandalyesinde bir müteharrik makineli tüfenk ve bomba endaht tertibatını haizdir. Uçuş müddeti takriben beş saat, sürati 120-175 kilometre, kabiliyet-i suudiyesi muhtelif olup tam hamuleyle 30-60 dakikada "5000" metredir. Bkz.: ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-023.
[473] Göymen, **a.g.e.**, s.53.
[474] Kansu vd., c.1, s.205.

yapılmış, ancak tayyare düşürülememiştir. Ayrıca üç tayyarelik bir Osmanlı filosu, Gökçeada ve diğer adalar üzerine göreve giderek, hava taarruzunda bulunmuştur.[475] Bu dönemdeki hava faaliyetleri, harp prensiplerinden keşif, gözetleme, emniyet, taarruz ve yakın hava desteği ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Osmanlı havacıları, karadaki unsurlara destek vermek amacıyla bombalama ve yakın hava desteğinde bulunmuştur. Ayrıca yapılan hava keşifleri, bölgedeki Osmanlı ordusunun taktik ve stratejisinin belirlenmesinde önemli bir yer edinmiştir. Osmanlı havacılarının bu faaliyetlerine karşın, İtilaf orduları da tayyareleri keşif, bombalama, topçu birliklerine ateş tanzimi ve taarruz ilkesi çerçevesinde kullanmıştır.

Müttefikler, 12 Aralık 1915 tarihinde Suvla (Anafarta) Körfezi'ni boşaltmaya başlamış ve ayın yirmisine kadar bu süreç devam etmiştir. Dokuz gün sonra üç numaralı kraliyet hava filosuna, İngiltere'ye geri dönme emri verilmiştir. Bu dönemde Hector ve Canning hala faal durumda kalarak Osmanlı Hava Kuvvetleri'nin körfezde kalmasına neden olmuştur. Aralık ayı başında hava koşullarının kötü gitmesi üzerine keşif çalışmalarına bir süre ara verilmiştir. 14 Aralık 1915'te hava koşullarının biraz düzelmesiyle Birinci Tayyare Bölüğünden üç tayyare keşif amacıyla Gökçeada'ya havalanmış ve Kefaloz Koyu'nda gözlem yapmıştır. Bu keşifte, koydaki gemi sayısının azaldığı görülmüş, tayyareler yer hedeflerine bomba ve çivi ile taarruz etmiştir. Hava filosunun geri dönüşünde boğaz üzerinde iki İngiliz tayyaresi ile karşılaşılmış ve yapılan hava muharebesinde her iki taraf da bir sonuç elde edememiştir. 18 Aralık 1915'te Müttefik güçlere ait bir Henri Farman tayyaresi, Osmanlı ordugâhı üzerine iki yüz yirmi beş kiloluk bomba atmıştır. Bu olay o tarihe kadar kullanılan en ağır bomba olarak havacılık tarihine geçmiştir.[476] Bu sırada İtilaf ordusuna mensup tayyarelerin şehirlerde yaşayan sivil halka zarar vermesi üzerine Çanakkale'de yaşayan personel aileleri ile Müslüman halk civar köylere yerleştirilmiştir.[477]

Çanakkale Cephesi'nin boşaltılmasının anlaşılmasıyla 20 Aralık 1915'te Birinci Tayyare Bölüğü tayyareleri Gökçeada'ya uçuş yapmış, adada İngiliz Hava Birliği'ne ait çadırlar gözlenmiş, Kefaloz Koyu girişindeki ordugâha bomba ve el bombaları atılmıştır. Alman Deniz Tayyare Birliği'ne bağlı deniz tayyareleri de Seddülbahir ve Bozcaada

[475] Yalçın, **a.g.e.**, s.374.
[476] Kurter, c.II, s.336.
[477] BOA, **DH.ŞFR**, 559/62.

üzerinde uçarak keşif ve bombardıman yapmıştır. 21 Aralık 1915'te 24'üncü Alay topçusu Teke Burnu civarında bir Fransız deniz uçağını düşürmüştür. 23 Aralık 1915 tarihinde öğleden sonra saat 15.00'da Alman Tayyareci Yüzbaşı Buddecke ile Mülazım-ı evvel Şevki Bey, Farman model bir İtilaf uçağını Seddülbahir civarında düşürmüştür.[478]

25 Aralık'ta Birinci Tayyare Bölüğü ve Alman Deniz Tayyare Birliği'ne ait tayyareler yaptıkları keşiflerle Limni Adası ve Kefaloz Koyu arasında çok yoğun bir gemi trafiği gözlemlemiştir. Limni Adası ve Mondros Körfezi üzerinde yapılan uçuşlarda, İtilaf nakliye filosunun yaklaşık 100 gemiyle takviye edildiği anlaşılmıştır. Böylece Osmanlı tayyarelerinin yaptıkları keşiflerle boşaltmanın başladığı anlaşılmıştır.[479]

İtilaf kuvvetleri, 20 ve 21 Aralık 1915 tarihlerinde peş peşe iki tayyare kaybetmiştir. Böylece Fransız kaynaklarının açıklamalarına göre, Bozcaada'da konuşlu MF 98T Hava Bölüğü toplamda otuz bir tayyare kaybetmiştir. 27 Aralık 1915 tarihinde Limni Adası üzerinde yapılan hava keşfinde, bölgede 100 civarında gemi sayılmıştır.[480]

27 Aralık 1915 günü iki Osmanlı tayyaresi onar dakika arayla keşfe çıkmıştır. Keşif sırasında, Anafartalar üzerinde faaliyet gösteren bir İtilaf tayyaresi takip edilmiştir. İlgili tayyare herhangi bir hava muharebesine girmeden Osmanlı karargâhına üç bomba atıp, Gökçeada yönünde uzaklaşmıştır. Bu sırada Kabatepe'nin güneyi bir İtilaf monitorü[481] ve iki kruvazör tarafından bombardıman edilmiştir.[482]

28 Aralık 1915'te Osmanlı tayyareleri tarafından yapılan keşifte; bölgedeki gemi sayısının altmış beşe düşerek, azaldığı tespit edilmiştir. Aynı gün karşıt güçler arasında yapılan hava muharebesinde bir Osmanlı tayyaresi yere zorunlu iniş yapmak durumunda kalmıştır. Mürettebat yara almadan kurtarılmıştır. Aralık ayının son haftasında İngiliz 3'üncü Hava Bölüğü önemli tayyarecilerinden bazılarını, İngiltere'ye göndermiştir. Bu durum Müttefik güçlerin hava gücünde önemli bir kayba neden olmuştur. Bu havacılar

---

[478] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-019.
[479] Kurter, c.II, s.338.
[480] Avcı, **a.g.e.**, ss.190-195.
[481] Monitor: Deniz kıyılarında ve ırmaklarda kullanılan, su kesimi fazla yüksek olmayan gemiler. Orantısız olarak büyük silahlar taşıyabilen orta boy zırhlı bir savaş gemisidir. Modası geçmiş olarak görünmelerine karşın, İngilizlerce, Birinci Dünya Savaşı'nda Flandre kıyılarında, Çanakkale Boğazı'nda ve Doğu Afrika'da kullanılmışlardır. Avusturya-Macaristan, Romanya ve Bulgaristan Monitor kullanan diğer ülkelerdir. Hans Joachim Buddecke, s.86; **Çanakkale Deniz Savaşları**, s.90.
[482] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 059.

arasında Yarbay Samson, Bell-Davies ve Thomson yer almıştır. 30 Aralık 1915 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen ile Mülazım-ı evvel von Schlichting tarafından keşif görevine çıkılmıştır. İlgili havacılar, görev sırasında rastladıkları bir Farman tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Ancak, Osmanlı havacıları Seddülbahir civarında tayyarelerinin isabet alması sonucu Çanakkale'ye inmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Alman Mülazım-ı evvel von Schlichting bu muharebe sırasında çenesinden hafif yaralanmıştır.[483]

Osmanlı tayyareleri 31 Aralık 1915 tarihinde Gökçeada'ya giderek, İtilaf kuvvetlerine ait tesisleri bombalamıştır.[484] İngiltere'nin Çanakkale Cephesi'nin tahliyesi kararını vermesi ile Alay Kumandan Sykes emrindeki Kraliyet Hava Birlikleri, Anzak Koyu ve Suvla Körfezi üzerinde, gün doğumundan gün batımına kadar sürekli devriye gezerek Osmanlı ordusu tayyarelerinin tahliye harekâtını doğrudan gözetlemesine engel olmuştur. Tahliyeden önce ve tahliye sırasında Galata Havaalanı'nda bulunan Birinci Osmanlı Tayyare Bölüğü üstün İtilaf hava taarruzları karşısında sayı bakımından çok azalmış ve elde 2-3 tayyare kalmıştır. Mevsim şartları uçuş faaliyetlerini durdurmuş, 3 Aralık'tan tahliye tarihine kadar ancak birkaç keşif uçuşu yapılabilmiş, böylece bu kritik devrede Müttefik bölgesi üzerinde ve gerilerde neler olup bittiği hakkında bilgi edinilememiştir. 24 Aralık 1915'te havaların düzelmesiyle beraber, kara ve deniz tayyareleri harekât bölgesinde keşiflere hız vermiştir.[485] Bu sırada üç tayyareden oluşan Fokker EII tipi tayyareleriyle bir Alman av birliği Çanakkale'ye gelerek göreve başlamıştır.[486]

Tablo 4: Birinci Tayyare Bölüğünün Aralık 1915 Durumu[487]

Bölük Kumandanı	Rasıt Yüzbaşı Körner
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Hasan Tahsin(Kevenk) Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Mülazım-ı sani Emin Nihat (Sözeri) Mülazım-ı sani Fünfhausen
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Cemil (Uçman) Mülazım-ı evvel Hüseyin Hüsnü

[483] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 063.
[484] Yalçın, **a.g.e.**, s.375.
[485] Göymen, **a.g.e.**, s.56.
[486] Kurter, c.II, s.339.
[487] Kurter, c.II, ss.197-198.

	Mülazım-ı evvel Salih Rıfat Mülazım-ı evvel Ahmet Fehmi Mülazım-ı evvel von Schlichting Mülazım-ı evvel Karl Kettembeil Mülazım-ı sani Osman Tayyar Mülazım-ı sani İbrahim Orhan
Tayyareler	Albatros B.I. A11, A12. Albatros C.I. AK3, AK4, AK5, AK7. L.V.G. B.I, LVG2, LVG3.

4 Ocak 1916 tarihinde bir Fransız tayyaresi ile yapılan hava muharebesi sonucu, tayyare Gökçeada'nın beş mil açığına düşürülmüştür.[488] Bu sırada Alman Hava Kuvvetleri Kumandanlığından Binbaşı Wilshelm Siegert, Osmanlı Devleti'nin havacılık ile ilgili sorunlarını görüşmek ve genel durumu değerlendirmek için Aralık 1915 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Alman Binbaşı Siegert, Osmanlı hava gücüne komuta eden Alman Binbaşı Erich Serno ile birlikte 5 Ocak 1916 tarihinde Çanakkale'ye gelerek cephe hattını izlemiştir. Yaptığı keşiflerde İtilaf güçlerinin kısa süre içerisinde Çanakkale'den çekileceğini teyit etmiştir.[489]

6 Ocak 1916 tarihinde İngilizler, Osmanlı havacıları tarafından kullanılan Galata Hava Meydanına baskın tarzında bir hava taarruzu gerçekleştirmiştir. Bu taarruza Osmanlı emrine giren Fokker av bölüğü tarafından süratle karşılık verilmiştir. Bu durum karşıt güçler arasında gün içerisinde şiddetli hava muharebelerinin cereyan etmesine yol açmıştır. Günün sonunda hava muharebeleri sonucu dört İtilaf tayyaresi düşürülmüştür.[490] Fokker tayyaresi tarafından düşürülen Fransız çift satıhlı Farman uçağını almak üzere Yüzbaşı Serno gitmiştir.[491] 7 Ocak 1916'da Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Croneiss Fokker tayyaresi ile Seddülbahir üzerinde bir tayyare düşürmüştür.[492]

10 Ocak 1916'da Müttefiklerin hava filosu ile Fransız Escadrille MF 98, Gelibolu'yu terk etmiştir.[493] Böylece İtilaf güçlerinin çok rahat bir şekilde boğazı geçerek, İstanbul'a varma adına başlattıkları harekât, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bölük uçucularından

[488] Avcı, **a.g.e.**, ss.198-202.
[489] Yalçın, **a.g.e.**, ss.375.
[490] Avcı, **a.g.e.**, ss.205-208.
[491] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 67.
[492] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 6-1.
[493] Ünalp, **a.g.m.**, s.139.

Yüzbaşı Buddecke ve Yüzbaşı Schüz, 11 Ocak 1916'da Fokker av tayyareleriyle rastladıkları bir İngiliz uçağını Seddülbahir açıklarında denize düşürmüştür.[494]

1916 yılında Çanakkale'de kara ve deniz harbinin sona erdirilmesine karşın müttefiklere ait hava birlikleri faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde Almanya'dan getirilen ve Gelibolu'da Galata alanına yerleştirilen Altıncı Tayyare Bölüğü, özellikle av sınıfından tayyarelerle İtilaflara karşı önemli başarılar sağlamıştır. Bu dönemde İngiliz tayyareleri de Galata'daki Fokker Tayyare Bölüğüne taarruz hareketlerini yoğunlaştırmıştır. Bu süreçte İngilizlerin hava gücü olarak elinde, yaklaşık otuz kadar tayyareye sahip İmroz'da konuşlanan, Krallık Donanma Hava Servisi'nin 2'nci Grubu kalmıştır. Boşaltma döneminde, on yedi gözetleme uçuşu gerçekleştirilmiş, boşaltma öncesinde işgal kuvvetlerinin tüm ikmal ve malzemeleri tahrip etmekte olduğunu açığa vuran pek çok yangına tanık olunmuştur. Bu sürede Osmanlı hava birlikleri otuz iki bomba atmış ve Seddülbahir'deki kamplara on yedi tam isabet kaydedilmiştir. Buna ilave olarak, Mondros Körfezi'ndeki iki malzeme hangarı ve Bozcaada'daki bir tayyare hangarı tahrip edilmiştir.[495]

İtilaf devletleri, Gelibolu'da işgal ettikleri arazinin son parçasını Ocak 1916 başında boşaltmıştır.[496] Boşaltma sırasında İtilaf devletleri, hava muharebesinde kaybettikleri yedi tayyareden başka, yerden açılan ateşle de üç tayyare kaybetmiştir. Çanakkale muharebelerinin devam ettiği süre boyunca Osmanlı tarafı hiç tayyare kaybetmemiştir. Muharebenin bütün aşamalarında da havacı personelden hiç kimse hayatını kaybetmemiştir. Birinci Tayyare Bölüğü, müttefiklerin çekilmesinden sonra da Galata'da kalmıştır. Yüzbaşı Körner, 1916 başlarında Almanya'ya çağrılmıştır. Bunun üzerine Birinci Tayyare Bölüğüne, Mülazım-ı evvel Croneiss kumandan olarak atanmıştır.[497]

Bölgede konuşlu Osmanlı hava unsurları Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar Ege Adalarının keşfi, İtilaf kuvvetlerinin durumunun tespiti gibi konularda görev yapmıştır. Cephe muharebelerinin yoğun olduğu 1915 yılı içerinde az sayıdaki tayyareyle verilen görevler en iyi şekilde icra edilmiştir. 1917 yılında, Birinci Tayyare Bölüğünde 160 beygir

---

[494] Kansu vd., c.1, s.242.
[495] Schneider, **a.g.e.**, ss.98-100.
[496] Mustafa Turan, "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof.Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara, 1998, ss.452-453.
[497] Holzhausen, **a.g.e.**, ss.17-100.

gücünde altı adet Albatros harp tayyaresi görev yapmıştır.[498] Ayrıca aynı dönemde Altıncı Tayyare Bölüğünde 160 beygir gücünde bir adet Fokker tayyaresi, 160 beygir gücünde bir adet Halberstadt tayyaresi ve 160 beygir gücünde iki adet Fokker tayyaresi bulunduğu görülmüştür.[499] Altıncı Fokker Av Tayyare Bölüğü 1916 yılının Ocak-Mart aylarında Galata'da, Nisan-Aralık aylarında Çanakkale'deki meydanda faaliyet göstermiştir. Bölük bir süre sonra Birinci Tayyare Bölüğü ile birleşmiştir.[500]

Çanakkale kara muharebelerinin sona ermesinden sonra, İtilaf kuvvetleri bölgeden çekilmiştir. Ancak Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, İtilaf güçlerinin boğaz üzerinden başaramadıkları harekâtı İzmir üzerinden ya da Batı Anadolu'dan çıkarma ihtimalleri olduğunu değerlendirmiştir. Bu yüzden bölgedeki hareketlilik sürekli olarak takip edilmiştir. Bu kapsamda, Ege Denizi'nde ve İzmir bölgesinde düşman faaliyetlerinin artması üzerine Beşinci Tayyare Bölüğüne bölgede düşman faaliyetlerine karşı keşif ve kontrol görevi verilmiştir. Bölüğün II. Ordu emrine verilmesi başlangıçta düşünülmüş olsa da, sonrasında V. Ordu emrine verilmesi uygun görülmüştür. Birliğin yeri Seydiköy/İzmir olup, avcı tayyareleri Sarsallı'da konuşlanmıştır. 1916 yılında V. Ordu Tayyare Kıtaat Kumandanı Binbaşı Schueler von Kreiken olup, Bölük Kumandanlığı görevini Tayyareci Yüzbaşı Hasan Tahsin (Şubat-Mayıs), Tayyareci Mülazım-ı evvel Faller (Haziran-Aralık) yürütmüştür. 1916 yılında Bölükte ayda ortalama 4 faal tayyare görev yapmıştır. Bölüğün mevcudu dört tayyareci, beş rasıt, üç yer destek personeli, beş makinist yüz yetmiş er olarak teşkilatlanmıştır.[501]

Bu görev için Beşinci Tayyare Bölüğünde dört Gotha ve bir de makineli tüfekle silahlandırılmış Albatros Av tayyaresi faaliyet göstermiştir. Gotha tayyareleri Sakız, Sisam ve Rodos'ta; Albatros tayyareleri Midilli ve Kösten adası (Uzunada) dolaylarında keşif ve gözetleme yapmışlardır. Gotha tayyareleri sık sık arızalanmıştır.[502]

Bu sırada İngilizler, filolar halinde Galata'daki bölüğe taarruz ederek, bölüğün uçaklarını tahrip etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda İngiliz havacılar, 6 Ocak 1916 tarihinde

---

[498] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 004-033a.
[499] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 004.
[500] Kurter, c.II, s.278.
[501] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.112-116.
[502] Göymen, **a.g.e.**, ss.89-91.

yaptıkları taarruzi hava harekatında hava meydanına 30 bomba atmışlardır.[503] Sabah yapılan bu akın sırasında Alman Pilot Yüzbaşı Buddecke, 942 numaralı Fransız Farman tayyaresini Akbaş Anadolu yakasında Özbek-Karacaviran arasında düşürmüştür. Bu olay sonrasında düşen uçaktaki İtilaf tayyarecisi hayatını kaybetmiştir. Öğleden sonra tayyare meydanına hücumeden iki İngiliz tayyaresinden birini, Alman Pilot Yüzbaşı Buddecke Burhanlı civarına indirmiştir. Akşam'da Osmanlı topçuları Arıburnu'nun iki mil açığına bir İtilaf tayyaresi indirmiştir.[504] Buddecke, Seddülbahir'de düşürdüğü beşinci tayyare için Harbiye Nazırı tarafından kırk lira ile ödüllendirilmiştir.[505]

Çanakkale Cephesi'nde 1916 Şubat ayından nisan ayı başına kadar Çanakkale'deki Müstahkem Mevkii Kumandanlığı emrinde olan Alman Deniz Tayyare Müfrezesi yirmi sekiz sorti üretmiş Gökçeada, Limni, Taşoz ve Bozcaada civarında düşman durumunu keşfederek, uygun yer hedeflerini ve askerî tesisleri bombardıman etmiştir. Yapılan bombardımanların on dokuzunda hedeflere tam isabet sağlanmıştır. Müfrezede WD1, WD2, WD12 tipinde dört Gotha tayyaresi bulunmakta olup, sonraları makineli tüfekli üç Deniz Tayyaresi daha bölgeye gelmiştir.[506]

Tablo 5: Beşinci Tayyare Bölüğünün Mart 1916 Durumu[507]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Yüzbaşı Hasan Tahsin (Kevenk)
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Hüseyin Avni (Arıkök) Mülazım-ı evvel Hayrettin Mülazım-ı evvel Mehmet Ali Zekeriya
Rasıtlar	Yüzbaşı Hasan Adli (Toker) Yüzbaşı Ahmet Halit Mülazım-ı evvel Yusuf İzzettin
Kullanılan Tayyareler	Gotha LD.2. G3, G4, G5, G6. Albatros C.I. AK6 Fokker E.II. F2

20 Mart 1916 tarihinde Altıncı Tayyare Bölüğü tayyarecilerinden Mülazım Croneiss Fokker tayyaresi ile Seddülbahir üzerinde bir tayyare düşürmüştür.[508] 8 Mayıs 1916

[503] Göymen, **a.g.e.**, s.86.
[504] Kurter, c.II, s.227.
[505] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 2, Fih.: 19-01.
[506] Göymen, **a.g.e.**, s.86.
[507] Kurter, c.II, s.233.
[508] Mülazım Croneiss savaş sürecince toplam yedi uçak düşürmüştür. 1- 7/1/1916'da Farman tayyaresini Seddülbahir'de, 2- 4/2/16'da B.E. olup Kabatepe'de, 3 ve 4- 26/5/18'de bir Avro çift satıhlı ve diğer bir üç satıhlı tayyare olup Gökçeada'da, 5- 14/4/18'de Sopwith çift satıhlı olup Anafarta'da, 6- 23/1/18'de E.E.

tarihinde Rodosun keşfi için Tayyareci Mülazım-ı evvel Hayrettin Bey ve Rasıt Mülazım-ı sani Kamil Bey Söke'ye gitmiştir. 9 Mayıs 1916 tarihinde sabah saat 05.30'da hareket edilmesi planlanan uçuş hava muhalefeti nedeniyle saat 06.00'da yapılabilmiştir. Hareket öncesinde havacılar yanlarına fotoğraf makinesi, makineli tüfek, dört büyük ve sekiz küçük bomba alınmıştır. G3 numaralı Gotha tayyaresi ile yapılan uçuş sırasında Rodos Adası'na bomba atılmış, bölgedeki durum ve vaziyet tespit edilmiştir. Dönüş sırasında tayyarenin, üst kanadın kaplama bezlerinin açılması üzerine, mecburi iniş yapılması gerekmiştir. Ancak, iniş yapılan yerin uygun olmaması yüzünden, tayyare kapotaj[509] olmuş ve kırılarak, elden çıkmıştır.[510]

18 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce saat 08.00'de Midilli Adasından gelen torpil arama gemisi Akçay iskelesine altı mermi atmış ve limanı kısmen tahrip etmiştir. Öğleden sonra yine Midilli istikametten gelen keşif gemisi süvarice iskelesine tesirsiz 15 mermi atmıştır. Öğleden önce 11.10'da Kösten Adası'ndan (Uzunada) uçan bir kara tayyaresinin Karaburun açıklarında bulunan bir monitörün altı mermi atmış ise de Osmanlı tayyare topçu ateşi sonucunda tayyare Midilli istikametine gitmiştir.[511]

Bu arada Beşinci Tayyare Bölüğündeki kazalar, bölüğe verilen keşif vazifelerinin yapılamaması ve bölük personelinin disiplinsizliği nedeniyle Tayyareci Yüzbaşı Tahsin Bey görevinden alınmıştır. Yerine bölük kumandanı olarak 18 Mayıs 1916'da Alman Mülazım-ı evvel Faller atanmıştır.[512]

24 Mayıs 1916 tarihinde öğleden önce 05.45'te dört Fransız kara tayyaresi Sisam istikametinden gelerek Söke Şimendifer İstasyonuna ve civarına on altı bomba atmış bu bombalardan altısı istasyona isabet etmiştir. Bombardıman sonunda bir süvari eri şehit, beş hayvan yaralı, üç araba harap olmuştur. Ayrıca, bir bina yıkılmış ve istasyonun bir metrelik kısmı zarar görmüştür. Öğleden önce 09.15'den 11.30'a kadar Osmanlı topçuları tarafından Kösten Adası'ndaki tayyare hangarları ve Hekim Adası şiddetli bir şekilde

---

Tayyaresini Kabatepe'de, 7- 23/5/18'de Sopwith bir kişilik tayyare olup Yalova ve Anafarta arasında düşürmüştür. Bkz.: ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 006-01.

[509] Kabotaj: Uçağın ters dönmesi demektir.

[510] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 001; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 001-01.

[511] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33.

[512] Kansu vd., c.1, s.246.

bombardıman edilmiştir. Bu sırada aynı gün öğlen saatlerinde gayet yüksekten bir İtilaf tayyaresi bölgede keşif yapmıştır.[513]

29 Mayıs 1916 tarihinde sabah 03.30'da üç İtilaf tayyaresi İzmir'in çeşitli bölgelerine 33 bomba atmıştır. İki asker, iki polis, halktan yirmi üç kişi yaralanmıştır. İstasyonda bulunan beş vagonun camları kırılmış ve vagonlar hafif hasara uğramıştır. Çanakkale'de önemli bir gelişme olmamıştır.[514]

14 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı havacıları Gotha G6 ile keşif yaparken tayyareleri Gören Köyü civarında düşmüştür. Bu kazada Alman rasıt Fuehrmann hayatını kaybetmiş, Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Avni Efendi ise yaralanmıştır.[515] Kösten Adası'ndaki (Uzunada) hava üssü, İzmir'i taciz ettiğinden gece Urla sahillerine adanın karşısına gelecek şekilde uzun menzilli toplar yerleştirilmiş, sabah olunca adadaki meydan ve tayyareler ateş altına alınmıştır. Sonunda İngilizler adayı tahliye etmiş, Osmanlı birlikleri tarafından ada 24 Ağustos'ta ele geçirilmiştir. Kösten Adası'nın (Uzunada) ele geçirilmesinden sonra burada bulunan hava üssündeki tesis ve hangarlar sökülerek İzmir'de kurulmakta olan Deniz Tayyare Bölüğüne verilmiştir. Bu arada Midilli ve Sakız'daki İngiliz tayyareleri Osmanlı sahillerini gözetleyerek, İzmir ve civarındaki tren istasyonlarını bombalamış av ve keşif tayyarelerine saldırmıştır.[516]

5 Ağustos 1916 tarihinde sabah saat 05.50'de Sakız Adasıyla Sisam sahillerine hava keşfi yapmak amacıyla gidilmiştir. Sakız limanında iki küçük nakliye gemisinden başka hiçbir nakliye ve harp gemisi görülmemiştir.[517] Ertesi gün öğleden sonra 01.25'de Beşinci Tayyare Bölüğünden Mülazım-ı evvel Zekeriya Efendi ile Mülazım-ı evvel İzzettin Efendi Sisam Adasıyla İstanköy arasında ve bu iki adanın arasındaki adalarda düşman harp gemisi görülmesi durumunda bombalamak üzere silahlı keşfe çıkmıştır. Sisam Adasının Vati Limanı'nda bir monitor ve bir torpidodan başka bir şey görülmemiştir.[518]

13 Ağustos 1916 tarihinde Beşinci Tayyare Bölüğünden Tayyareci Faller ile Rasıt Rapski tarafından Midilli üzerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşta körfezde iki

---

[513] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-10.
[514] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 48-5.
[515] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3450, Dos.: 69, Fih.: 16.
[516] Kansu vd., c.1, s.247.
[517] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-1.
[518] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-14.

kruvazör, iki monitor, yedi torpido ve bir tayyare gemisi görülmüştür. Tayyare hangarları haricinde hiçbir tayyare olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca daha önceden görülen çadırlı ordugâhın azaldığı belirlenmiştir. Dönüş sırasında Foça önlerinde dolaşan bir kruvazöre bomba atılmış, ancak isabet etmemiştir.[519]

16 Ağustos 1916 tarihinde öğleden sonra 03.00'de üç monitörle bir kruvazör tayyare tarassudatı ile Foça atık sahilini üç saat bombardıman etmiştir. Bu sırada İtilaf tayyaresi Osmanlı Tayyaresinin önlemesi sonucu Midilli'ye kaçırılmıştır.[520]

8 Ekim 1916'da 5'inci Tayyare Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Faller tarafından Midilli'ye yapılan keşif uçuşunda birçok unsurun keşfinin yanında bayraklarla donatılmış bir yat görülmüştür. Bu geminin Venizelos'un yatı olduğu tahmin edilmiştir. Tayyare; Midilli limanına iki, Yera Körfezindeki gemilere bir, depolara da bir bomba atmıştır.[521]

Bu sırada İzmir'de Birinci Deniz Tayyare Bölüğü Eylül 1916 yılında teşkil edilmiştir. Bölüğün görevleri Batı Anadolu sahillerinin ve Ege adalarının gözetleme ve kontrolü, düşman deniz kuvvetlerinin ve mayın dökülmesi ihtimali olan bölgelerin sürekli olarak takip edilmesi olarak planlanmıştır. 7 Eylül 1916'da Gotha WD2 deniz tayyareleri İstanbul'dan uçarak İzmir'e gelmiştir.[522] Bölük Küllük'de konuşlanmış ve V. Ordu emrinde görev yapmıştır. 1916 yılında Bölük Kumandanı Tayyareci Yüzbaşı Savmi olup, Bölükte dört makinist ve otuz iki bahriye neferi görev yapmıştır.[523]

1917 yılında, Birinci Tayyare Bölüğü Gelibolu Yarımadası'nda konuşlu olup, uçar durumda iki keşif, bir av tayyaresi ile görevlerine devam etmiştir. Bu bölük ortalama üç-dört tayyare ile görev yapmıştır. Gotha, Hansa Brandenburg, Friderischaffen ve Rumpler 6B-1 deniz av tipi tayyareler bu bölükte görev almıştır. Bu dönemde Altıncı Fokker Av Bölüğü Çanakkale'de bulunmaya devam etmiş, uçar durumda üç tayyareyle kendisine verilen görevleri icra etmiştir. Aynı dönemde Alman Deniz Tayyare Bölüğü Çanakkale'de,

---

[519] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-2.
[520] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 4.
[521] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-16.
[522] Keyüsk, **a.g.e.**, s.116.
[523] Kurter, c.II, s.338.

Onbeşinci Tayyare Bölüğü Uzunköprü'de, Beşinci Tayyare Bölüğü ile Birinci Deniz Tayyare Bölüğü İzmir'de konuşlu olarak faaliyet göstermiştir.[524]

Konuş yeri İzmir Seydiköy'de, ara meydanları Çeşme, Söke ve Muğla'da bulunmakta olup V. Ordu emrinde bulunan Beşinci Tayyare Bölüğü 1917 yılında Bölük Kumandanları Tayyareci Mülazım-ı evvel Faller, Rasıt Mülazım-ı evvel Pfanenstiel, Avcı Filosu Kumandanı Tayyareci Yüzbaşı Buddecke ile bu bölgede görev yapmıştır. Bölükte faal ortalama 4-5 tayyare bulunmakta olup, Bölük mevcudu 180 kişidir. Ocak, Şubat ve Mart aylarında Sisam, Midilli, Sakız Adaları keşfedilmiştir.

12 Ocak 1917 tarihinde Karargâhı Umumi tarafından, Bahri Sefid bölgesinde düşmanın kabili sevk balonlar görüldüğü bildirilmiştir. Bu balonlardan birisinin tayyare bölükleri civarında görülmesi durumunda tayyare ile hücum etmek için Beşinci Tayyare bölüğünden bir tayyarenin devamlı surette uçuşa hazır bir şekilde bekletilmesi istenmiştir.[525]

4 Şubat 1917 tarihli keşifte Mondros Limanı'nda yirmi beş gemi tespit edilmiştir.[526] 6 Şubat 1917 tarihinde saat 13.05'te bir İngiliz tayyaresi Gökçeada ile Çanakkale Boğaz'ı girişi arasında dolaşmıştır. 14.35'te dört İngiliz tayyaresi Gökçeada'dan boğaz girişi üzerine uçmuştur. Kumkale iskelesine iki, iskelenin gerisine dört, Kalafatlı İskelesine iki ve vapur iskelelerine müteaddit bombalar atıp Gökçeada'ya dönmüştür.[527]

11 Şubat 1917 tarihinde 653 numaralı deniz tayyaresi saat 12.24'te torpil tahribatı için havalanıp 14.00'da dönmüştür. Çift satıhlı İngiliz tayyarelerinin taarruzuna uğramış, kanatlarına mermiler isabet etmiş gergi halatlarından birinin kopması sonucunda mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. 753 numaralı diğer bir deniz tayyaresi saat 12.15'te hareket edip 14.00'de dönmüştür. Bir düşman tayyaresine ateş etmiş ise de hasar verdirememiştir. 13.30'dan 14.00'a kadar çift satıhlı bir İngiliz tayyaresi Çanakkale ve Nara üzerinde uçmuştur. Gökçeada'dan gelen çift satıhlı üç İngiliz tayyaresi saat 15.00'da Müstahkem

---

[524] Fokker av tayyareleri geldikten sonra bölük güçlenmiş ve canlanmıştır. 1917 yılı bölük için çeşitli zaferlerle geçmiştir. Düşürülen düşman tayyarelerinden bir tanesinin askerî müzeye konmak üzere gönderilmesi Umuru Havaiye Müfettiş Vekili Gretz tarafından Beşinci Ordu Erkan-ı Harbiye'sinden istenmiş ve gönderilmiştir. Kansu vd., c.1, s.283.
[525] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 12.
[526] Keyüsk, **a.g.e.**, s.24.
[527] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 001.

Mevkii üzerinde uçmuştur. Kısa süreliğine tekrar Gökçeada'ya döndükten sonra saat 17.00'ye kadar Gökçeada ve Bozcaada arasında uçmuştur. [528]

14 Şubat 1917 tarihinde hava muhalefet nedeniyle hava keşfi yapılamamıştır.[529] 15 Şubat 1917 tarihinde sabah saat 08.50'de bir İngiliz tayyaresi boğaz girişine dolaştıktan sonra Gökçeada'ya gitmiştir. Bir Osmanlı deniz tayyaresi sabah saat 08.25'te Limni Adası üzerinde keşif yapmıştır. Burada önemli bir hareketlilik görülmemiştir. Dönüşte Midilli Adası'ndan Mondros'a giden yaklaşık 9.000 tonluk nakliye gemisi görülmüştür. Bu gemiye yaklaşık 4.000 metre yükseklikten makineli tüfek ile taarruz edilmiştir. Limni Adası ile Bozcaada arasında iki muhrip görülmüştür.[530] 16 Şubat 1917 tarihinde bir İngiliz tayyaresi saat 11.10'da boğaz girişi üzerinde uçmuştur bunun dışında önemli bir hadise olmamıştır.[531]

25 Şubat 1917 tarihinde sabah saat 11.15'te çift satıhlı bir İngiliz tayyaresi Gökçeada ile Bozcaada arasında beş dakika uçtuktan sonra Gökçeada'ya dönmüştür. Öğleden sonra ise saat 16.50 Gökçeada'dan havalanan bir İngiliz tayyaresi havanın uçuşa elverişli olmadığından Çanakkale üzerinde on beş dakika uçtuktan sonra tekrar Gökçeada'ya dönmüştür.[532]

9 Mart 1917 tarihinde İngiliz tayyareleri tarafından İstanbul'un değişik yerlerine bombalar atılmıştır.[533] Bu bombardıman harp prensiplerinden, baskın ve taarruz ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

15 Mart'taki devriye uçuşunda Meinecke, Croneiss ve Yüzbaşı Buddecke, Halberstadt HK1, HK4 ve Fokker F-9 ile filo halinde düşmanla çarpışarak, kaçırmışlardır. İtilaf güçlerinin tayyareleri avcı tayyarelerinin başarıları nedeniyle gündüz faaliyetlerine

---

[528] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 006.
[529] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 009.
[530] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 008-01.
[531] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 011; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 011a.
[532] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 119, Dos.: 560, Fih.: 018.
[533] İsmail Hamdi Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.IV, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961, s.436.

son verip gece uçuşlarına başlamışlardır. Bu sırada İtilaf tayyareleri gündüzleri deniz üzerinden gelerek kısa uçuşlar yapmıştır.[534]

30 Mart 1917'de Yüzbaşı Buddecke iki İngiliz tayyaresi ile Buca üzerinde harp etmiş, Buddecke her iki tayyaresi da düşürmüştür. Nieuport tayyaresinin mürettebatı ölmüş, Farman tayyaresinin Tayyarecisi Mülazım-ı evvel Alfred Bertham Fraechman ile Johns esir edilmiştir.[535]

Ardından devam eden keşiflerde İtilaf güçlerinin faaliyetleri gün gün takip edilmiştir. 2 Nisan 1917 tarihinde Bozcaada'ya hava keşfi yapılmıştır. Bu keşifte bölgedeki İtilaf güçlerinin durumunda bir değişiklik olmadığı tespit rapor edilmiştir.[536] İlgili faaliyetler harp prensiplerinden istihbarat ve keşif ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Böylece İtilaf kuvvetlerinin durumunu tespit, teşhis ve analiz etmek amaçlanmıştır. Ayrıca, olası yeni bir çıkarma ihtimaline karşı tedbirli davranmak amaçlanmıştır. Burada yapılan faaliyetlerle aynı zamanda, dolaylı da olsa İstanbul'un güvenliğini sağlamak hedeflenmiştir.

Tablo 6: Birinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu[537]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Yüzbaşı Croneiss
Tayyareciler	Mülazım-ı sani Schlegel Astsubay Pomerich Astsubay Dobberstein
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Mehmet Muhsin (Alpagot) Mülazım-ı evvel Pfannenstiel Mülazım-ı sani İbrahim Nafiz
Tayyareler	L.V.G. B.I., LVG3 Albatros B.I. A13 A15 Albatros C.III. AK39 AK41

Bu sırada bölgede görev yapmak üzere yeni bir tayyareye bölüğü kurulmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda Onikinci Tayyare Bölüğü, Başkumandan ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Nisan 1917 gün ve Harbiye Nazırlığının 429 sayılı emri ile; "V. Ordu emrine ita edilmek üzere harp tayyarelerinden mürekkep bir tayyare bölüğünün teşkiline

[534] Kurter, c.IV, ss.15-19.
[535] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7-2.
[536] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 7.
[537] Kurter, c.III, ss.13-14.

müsaade ettim." denilerek oluşturulmuştur.[538] 1917 yılında konuş yeri Sarsallı, Menemen ve Ayvalık olmak üzere Mülazım-ı evvel Neuman Komutasında ortalama faal 1-2 tayyare ile Fokker E.III,[539] Albatros C.III,[540] Halberstadt DV,[541] Albatros D.II[542] tayyareler ile düşman avcılarını karşılamıştır.[543]

1 Temmuz 1917 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Zekeriya ile Rasıt Mülazım-ı evvel Hayri Bey tarafından Midilli Adası'nda bulunan Kolonya Körfezinin keşfi sırasında, karşılaşılan bir düşman av tayyaresi sebebiyle keşif yapılamadığı ve Foça üzerinde geri dönüldüğü belirtilmiştir. Uçuş sırasında Midilli Adası'nın güneyinde büyük bir nakliye gemisi görüldüğü ve önünde bir torpido olduğu belirtilmiştir.[544]

9 Temmuz 1917 tarihinde öğleden sonra saat 11.00'de Çekmeceler Ayastefanos istikametine gayet yüksekten iki düşman tayyaresi Makriköy, üzerinden İstanbul cihetine geçmiştir. Saat 12.00'de mezkûr tayyarelerden biri Rami-Alibeyköy istikametiyle Davutpaşa kışlası üzerinden diğeri Makriköy istikametinde Çekmecelere dönmüştür. Makriköy civarında tarlalara birkaç bomba atmıştır. Tayyarelerin İstanbul üzerinde cevelanı esnasında Baruthane mıntıkasında mantelli bataryasından şarapnel ve piyade ateşi,

---

[538] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-3.

[539] Fokker E-III. Uçağı: tek kişilik av uçağıdır. Birinci Dünya Harbi sırasında dokuz adet Fokker E-III uçağı envantere girmiştir. 2'nci, 5'inci, 6'ncı, 9'uncu, 12'nci, 17'nci Tayyare Bölüklerinde ve Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde kullanılmışlardır. Uçağın motorları Türkiye iklimine yeterince uygun olmadığından ve hintyağı eksikliğinden dolayı 1917 yılı sonlarında tümü hizmet dışı bırakılmıştır.

[540] Albatros C.III. Uçağı: İki kişilik silahlı keşif ve bombardıman uçağıdır. Mayıs 1916'dan Haziran 1917'ye kadar yetmiş üç adet Albatros C-III uçağı ve Hava Mektebi için iki adet çift kumandalı eğitim uçağı Osmanlı Hava Kuvvetleri envanterine girmiştir. Albatros C-III uçakları tüm cephelerde ve tüm tayyare bölüklerinde hizmet vermiştir. Harp sona erdiğinde son iki tanesi Konya'da onarılarak Kurtuluş Savaşı'nda görev almıştır. 1921 yılında hizmet dışı bırakılmıştır.

[541] Halberstadt DV Uçağı: tek kişilik av uçağıdır. 1917 yılından itibaren otuz üç adet uçak envantere girmiştir. Birinci Dünya Harbi'nin sonuna kadar hizmette kalan Halberstadt DV uçakları 2'nci, 6'ncı, 9'uncu, 12'nci ve 15'inci Tayyare Bölüklerinde görev yapmış ve Birinci Dünya Harbi'nin sonunda hizmet dışı kalmıştır.

[542] Albatros D-II Uçağı: tek kişilik ve gövdeye monteli iki makineli tüfeğe sahip bir av uçağıdır. Üç adet Albatros D-II uçağı 1917 yılında envantere girmiştir. Bu uçaklar Çanakkale'de konuşlu 6'ncı Tayyare Bölüğü ve İzmir Sarsallı (Kaklıç) Meydanı'nda konuşlu 12'nci Tayyare Bölüğünde av uçağı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, 1918 yılında Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde eğitim uçağı olarak kullanılmıştır. Ardından aynı yıl içinde hizmet dışı kalmıştır.

[543] Kansu vd., c.1, s.311; Keyüsk, **a.g.e.**, s.40; Kurter, c.III, s.87.

[544] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-64.

Sarayburnu mantelli topçu takımından üç şarapnel atılmıştır. İki düşman tayyaresinden İstinye Vadisi boyunca gelerek İstinye limanındaki savaş gemilerine taarruz etmiştir.[545]

13 Temmuz 1918 tarihinde bir AEG[546] keşif tayyaresi ile keşfe giden Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Hüsnü ve Tayyareci Mülazım-ı sani Orhan keşif sırasında Yunan topçusunun ateşi ile Sakız Adası açıklarında denize düşürülmüştür. Kendileri ile ilgili ilk anda bir haber alınamaması üzerine çıkarılan bir tayyare ile Midilli üzerinde uçularak araştırma yapılmıştır. Ancak bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Kolonya ve Midilli şehirlerine birer mektup atılmışsa da bir malumat alınamamıştır.[547] Daha sonra yapılan araştırmada Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Hüsnü Bey'in yüzerek kurtulduğu, fakat Çanakkale'de ilk Osmanlı hava zaferinin kazanılmasında etkili olan İbrahim Orhan Bey'in şehit olduğu öğrenilmiştir.[548]

İzmir'e Temmuz ayında 7'li ve 9'lu düşman filoları tarafından taarruz edilmiştir. Ağustos ayında Osmanlı tayyareleri tarafından Midilli ve Sakız Adası keşifleri gerçekleştirilmiştir. 1 Ağustos 1917 tarihinde İzmir'e taarruz eden yedi düşman tayyaresinden birisi açılan ateş sonucunda düşürülmüştür. Tayyareci ve rasıt ölmüştür.[549] 6-7 Ağustos 1917 tarihindeki keşifler sırasında Osmanlı tayyareleri, Sakız Adasındaki Kastron'a yapılan topçu atışını tanzim etmiştir.[550]

25 Ekim 1917 tarihinde beş İtilaf tayyaresinin İstanbul üzerine doğru gitmekte olduğu Çorlu Kaymakamlığı tarafından bildirilmiştir.[551] Bu durum, itilaf güçlerinin İstanbul'a yönelik hava taarruzu ihtimalini güçlendirmiştir. Alınan tedbirler, İstanbul'a yapılacak olası saldırı ihtimaline karşı, hava savunma tedbirleri alınmasına ve teyakkuzda bulunulmasına etki etmiştir.

---

[545] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 23.
[546] AEG C-IV Uçağı: İki kişilik silahlı keşif ve bombardıman uçağıdır. Envantere kırk sekiz adet AEG C-IV uçağı girmiştir. Bunlardan otuz iki tanesi kullanıma verilirken motorsuz olan on altı uçak cephe yedeği olarak kullanılmıştır. AEG C-IV uçakları Birinci Dünya Harbi boyunca 2'nci, 4'üncü, 5'inci, 13'üncü ve 14'üncü Tayyare Bölüklerinde görev yapmıştır. Son AEG C-IV uçağı Kurtuluş Savaşı sırasında Konya Tayyare İstasyonu'nda onarılarak uçuşa verilmiştir.
[547] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 12.
[548] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 234, Fih.: 10-11.
[549] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 18.
[550] Göymen, **a.g.e.**, s.157.
[551] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-1.

1 Kasım 1917 tarihinde öğleden sonra 16.00'da Gökçeada'dan kalkan çift satıhlı üç kara tayyaresi Küçük Kemikli üzerinden Galata'ya gelerek yer hedeflerine taarruz kapsamında on bomba atmıştır. Bombardıman neticesinde bir er şehit olmuş buradaki binalarda küçük hasar vermiştir. Saat 15.40'ta Gökçeada istikametinden gelen iki kara tayyaresi Küçük Beşige üzerinde bir süre uçtuktan sonra tekrar Gökçeada'ya dönmüştür.[552]

7 Kasım 1917 tarihinde İnöz (Enez) istikametinden gelen İtilaf güçlerinin çift satıhlı bir tayyaresi Dedeağaç yönünde gitmiştir.[553] Aynı gün İtilaf güçlerinin iki tayyaresinin Uzunköprü yönünden gelerek Pavlı Köy (Pehlivan Köy) istasyonuna bir bomba atmıştır.[554] Öğleden sonra 01.30'da hangi millete ait olduğu anlaşılamayan iki çift satıhlı tayyarenin birinin Semadirek İstikametinden gelerek İpsala üzerinden Sarıcaali Köyü istikametine uçtuğu, diğerinin Uzunköprü üzerinden şimendifer hattını takip ederek Pavlı Köy yönünde gitmiştir.[555] Öğleden sonra saat 02.30'da Kırklareli istikametinden gelip Lüleburgaz istikametinin batısından doğu yönünde gitmiştir.[556] Yine Öğleden sonra 03.15'te Alpullu istikametinden gelen bir düşman tayyaresinin Lüleburgaz istikametini geçerek Tekirdağ yönüne gitmiştir.[557] Öğleden sonra 03.45'te iki beyaz İngiliz tayyaresi Uzunköprü üzerinde uçarak bir Pavlı Köy istikametine diğeri Kuleliburgaz istikametine gitmiştir.[558] Pavlı Köy istikametine gittiği bildirilen düşman tayyaresine Kuleli ve Uzunköprü bataryalarına sekiz mermi atmış, aynı tayyare Meriç nehrini takip ederek Enez istikametine gittiği bildirilmiştir.[559] Aynı gün öğleden sonra iki düşman tayyaresinin Pavlı Köy istasyonuna bir bomba atmış ancak tesirsiz olduğu demir yolu takiben İstanbul yönüne gitmiştir.[560] Edirne'den saat 03.45'te çekilen telgrafta; Uzunköprü'den Pavlı Köy istikametine gittiği bildirilen İtilaf tayyaresinin Meriç nehrini takiben Enez istikametine gittiği bildirilmiştir.[561]

29 Kasım 1917 tarihinde saat 11.55'te iki İtilaf tayyaresi Uzunköprü yönünden Meriç nehrini takip ederek Karaağaç üzerinde on beş dakika uçmuş ve iki bomba atmış ve tekrar

---

[552] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 14.
[553] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-11.
[554] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-12.
[555] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-14; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-15.
[556] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-13.
[557] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-5.
[558] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-2.
[559] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5.
[560] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-3.
[561] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-4.

Uzunköprü yönüne gitmiştir. Bomba attıkları sırada Bulgar topçu ve makineli tüfek birlikleri tarafından ateş açılmıştır.[562] Saat 11.30'da bir tayyarenin Yenice üzerinden gelip Ergene nehrini takip ederek Uzunköprü'ye gittiği görülmüştür.[563] Saat 11.45'te Kavaklı istikametinden gelen üç düşman tayyaresi Çakmak üzerinden geçip Pavlı Köy yönüne gitmiştir.[564] 11.30'da iki İngiliz tayyaresinin Edirne Karaağaç üzerine gelerek birkaç bomba atmıştır. Bombalardan biri istasyon yakınlarında bir oteli tahrip etmiştir. Daha sonra saat 11.45'te her iki tayyarenin Uzunköprü istikametine gittiği bildirilmiştir. Dimetoka üzerinden Uzunköprü istikametine gelen üç İngiliz tayyaresi Pavlı Köy yönüne gitmiştir.[565] Pavlı Köy istikametine giden üç düşman tayyaresine Uzunköprü tayyare topçu birliklerince beş mermi atılmak suretiyle karşılık verilmiştir. Bu tayyareler geri Meriç nehrini takip ederek Enez istikametine dönmeye mecbur edilmiştir.[566]

30 Kasım 1917 tarihinde öğleye doğru saat 11.00'de hangi devlete ait olduğu anlaşılamayan bir tayyarenin Uzunköprü istikametine gelerek Meriç nehrini takip ederek Dedeağaç istikametine gitmiştir.[567] Öğleden sonra 02.00'de bir tayyarenin İbriktepe üzerinden Uzunköprü istikametine gitmiştir.[568] Milliyeti belli olmayan bir tayyarenin saat 07.30'da Uzunköprü istikametinden gelip İbriktepe yönüne gittiği görülmüştür.[569]

2 Aralık 1917 tarihinde Gökçeada'ya giden üç kara tayyaremiz Kaleköy yakınındaki tayyare istasyonuna on kilogramlık yirmi bir bomba atmıştır. Bombaların çoğu barut binaları ile hangarlarına isabet etmiştir. Bu taarruza katılan üç deniz tayyaresi de onar kilogramlık dokuz bomba atmıştır. Bu sırada Tayyarelerimiz, Kefaloz'da bulunan eski tayyare mıntıkasında uçan Spad sisteminde iki harp tayyaresinin taarruzuna uğramışsa da salimen geri dönmüşlerdir.[570]

İtilaf devletleri, Almanya ile Türkiye arasındaki demir yolu nakliyatını sekteye uğratmak amacıyla 7, 11, 12 Kasım 1917 ve 1, 12, 14, 15, 17 Aralık 1917 tarihlerinde tayyareleri ile Keşan, Uzunköprü, Tekirdağ, Lüleburgaz-Seyitler-Alpullu mevkilerini

[562] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-19.
[563] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-20.
[564] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-21.
[565] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-22.
[566] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-23.
[567] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-25.
[568] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-26.
[569] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-27.
[570] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 17.

bombalamıştır.[571] Böylece, İtilaf tayyareleri ile Osmanlı Devleti'nin kara kuvvetlerini ya da bunları doğrudan destekleyen altyapısını hedef alarak, lojistik imkân ve kabiliyetten yoksun kalmasını, böylece Osmanlı kara gücünün savaşma potansiyelini tahrip etmeyi amaçlanmıştır.

İzmir'de bulunan Beşinci Tayyare Bölüğünün, Ege Adaları üzerinde düşman hakkında bilgi toplamak ve uygun hedeflere taarruz etme görevi devam etmiştir. Bölük 12 Ocak 1918'den 16 Ekim 1918 tarihine kadar Sisam Adası'na on dört, Midilli Adası'na beş, Sakız Adası'na on üç ve İstanköy ile Gökçeada'ya birer olmak üzere toplam otuz dört keşif görevi yaparak, adalardaki deniz kuvvetleri ve tesislerini keşfetmiştir.[572]

16 Ocak 1918 tarihinde öğleden önce saat 11.30'da bandırası belli olmayan bir İtilaf tayyaresi İbriktepe istikametinden Uzunköprü'ye kadar gelmiş, daha sonra Keşan istikametine gitmiştir.[573]

18 Ocak 1918 tarihinde öğleden sonra saat 15.20'de Hayrabolu üzerinden gelen iki İtilaf tayyaresi tarafından Lüleburgaz ile Seyitler arasında bulunan tren hattının iki yüz on birinci kilometresinde bulunan yüz elli metre uzunluğundaki demir köprüye hava saldırısı gerçekleştirilmiştir. Bu hava saldırısında köprüye iki bomba atılmış, ancak herhangi bir hasar verdirilememiştir. Ardından gerçekleştirilen mitralyöz ateşinin de bir zararı olmamıştır.[574] Buradan Alpullu istasyonuna iki bomba ve istasyon karşısında bulunan benzin deposuna da bir bomba atmış ise de yangına sebebiyet vermemiştir.[575]

22 Şubat 1918 tarihinde saat 16.00'da Keşan'ın Mecidiye bölgesine inen bir İngiliz tayyaresi uçucuları ile birlikte ele geçirilerek 13'üncü Topçu Alay Kumandanlığına teslim edilmiştir. Aynı gün öğleden sonra 17.20'de bir İngiliz tayyaresi tarafından Mandıra Tren

---

[571] Keyüsk, **a.g.e.**, s.28.
[572] Kansu vd., c.1, s.374.
[573] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 029; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 029-01.; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 029-01a.
[574] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 030; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 030a.
[575] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 030-01.

İstasyonu'nda bulunan bir posta trenine iki bomba atılmış, herhangi bir hasar verememiştir.[576]

2 Mart 1918 tarihinde akşam Tekirdağ civarına gelen düşman tayyaresine karşı, Osmanlı tayyaresi havalanarak uçmuş, ancak herhangi bir hava muharebesi meydana gelmemiştir. İtilaf tayyaresinin peşinden giden Osmanlı tayyaresi bir saat sonra geri dönmüştür. 3 Mart 1918 tarihinde Hayrabolu istikametinden Malkara'ya doğru giden eden iki düşman tayyaresine önleme yapmak amacıyla Türk tayyaresi sabah Keşan-Malkara istikametine uçmuş, kırk beş dakika sonra dönmüştür. Uçuş süresince düşmana rastlanmamıştır. 4 Mart 1918 tarihinde Malkara'daki tayyare meydanına inmek akşama kadar orada kalıp düşman tayyaresi Keşan-Malkara istikametine geldiği takdirde oradaki Türk tayyaresi ile düşmanı araya alıp bir tesir yapmak için sabah Malkara'ya gidip, akşam dönmüştür.[577]

21 Mart 1918 Perşembe günü sabah saat 03.00'de üç İngiliz tayyaresi, batı yönünden gelerek Lüleburgaz İstasyonun doğusunda bulunan demiryolu köprüsüne taarruz etmiştir. Açılan tayyare topçu ateşiyle tayyareler uzaklaşmıştır. Aynı güzergâhı takip ederek Seyitler civarındaki demir yolu köprüsüne hücum etmiştir. Attıkları iki bomba köprüye hasar verememiştir.[578]

22 Mart 1918 tarihinde İngiliz tayyarelerinin Mandıra'ya bir ve Alpullu'ya iki bomba atmıştır. Attıkları bombalar herhangi bir hasara sebebiyet vermemiştir.[579] Aynı gün öğleden sonra saat 15.00 civarında Dedeağaç-Semadirek istikametinde üç İtilaf tayyaresi gelmiş, Uzunköprü-Alpullu-Lüleburgaz istasyonları üzerinde cevelan ettikleri esnada bunlardan ikisi Lüleburgaz civarından açılan uçaksavar ateşi sonucunda geri dönmek zorunda kalmıştır. Birinin Seyitler istasyonu üzerinde iki tur attıktan sonra Seyitler Köprüsü'ne beş dakika ara ile iki bomba atmıştır. Atılan bombalar hiçbir yere hasar verdirememiştir.[580]

31 Mart 1918 tarihinde saat 15.30 civarında iki İngiliz tayyaresinin çok yüksek irtifada keşif yaptıkları tespit edilmiştir. Donanma Kumandanlığı düşman tayyarelerinin

---

[576] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 041.
[577] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 164, Fih.: 4-1.
[578] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 050.
[579] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 050-01.
[580] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 052.

İstinye üzerinde olduklarını bildirmiştir.[581] Bu tayyarelere karşı Kalender Topçu Takımı tarafından on üç mermi ateşlenirken uçakların batıya dönüş rotasında kendilerini gören Karaağaç takımı tarafından da tayyarelere dört mermi ateşlenmiştir. Tayyarelerin gelişinin haber alınamamasında farklı bir rotayı kullandıkları fikri hâsıl olmuştur.[582]

Mayıs ayı başında, Altıncı Harp Tayyare Bölüğüne İstanbul'dan üç yeni Halberstadt D.V. av tayyaresi gönderilmiştir. Gelen tayyareler; HK27, HK28 ve HK29 Türk askeri numaralarını taşıyan bu tayyarelerin gelişi ile bölüğün muharebe kabiliyeti artmış görünse de, Halberstadt D.V.'ler, İngiliz tayyareleri ile baş edebilecek kabiliyete ve performansa sahip değillerdi.[583]

4 Mayıs 1918 Cumartesi günü iki İngiliz tayyaresinin Arıburnu istikametine doğru geldiği bildirilmesi üzerine öğleden sonra saat 06.32'de Teğmen Emil Meinecke ve Astsubay More Halberstadt model tayyarelerine binerek havalanmıştır. Ancak İtilaf tayyarelerini görememiş, Astsubay More Efendi saat 06.55'de, Teğmen Emil Meinecke saat 07.00'de Çanakkale'ye dönmüştür.[584]

6 Mayıs 1918 Pazartesi günü iki İngiliz tayyaresinin Galata Hava Meydanı yönünde uçtuğu bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine sabah saat 05.40'de Üsteğmen Croneiss Albatros tayyaresi ile Teğmen Emil Meinecke Halberstadt tayyaresiyle havalanmıştır. İngiliz tayyarelerini Galata civarında görememiş, Anafarta üzerine gelindiğinde iki İngiliz tayyaresinin Gökçeada'ya doğru gitmekte olduklarını görülmüştür. Uçaksavar birlikleri tarafından ateş açılmıştır. Aynı gün öğleden sonra saat 14.00'de İstanbul'da İstinye üzerine iki İngiliz tayyaresinin geldiği haberi alınmıştır. Bunların dönüş yollarını kesebilmek amacıyla Üsteğmen Croneiss Albatros tayyaresi ile Teğmen Emil Meinecke Halberstadt tayyaresiyle uçmuş ise de, bu tayyareleri görememiştir. İki Osmanlı tayyaresi saat 14.20'de Galata Hava Meydanına iniş yapmıştır. Akşama doğru saat 18.15 sıralarında, Kabatepe yönünde 2 tayyarenin yaklaşmakta olduğu haberi alınmıştır. Croneiss ve Meinecke bir defa

[581] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 006.
[582] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 052-01.
[583] Kurter, c.IV, s.83.
[584] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-3.

daha uçmuş, Fakat tayyareleri bulamamıştır. 18.45'te Çanakkale'ye inmiştir. 10 Mayıs 1918 tarihine kadar uçuş olmamıştır.[585]

15 Mayıs 1918 Çarşamba günü saat 13.35'te Teğmen Meinecke Halberstadt tayyaresiyle devriye için havalanmış ve saat 14.00'de Galata'ya inmiştir. Saat 17.09'da Galata'dan kalkıp Saros Körfezi yönünde uçmuş, saat 17.30'da Çanakkale'ye inmiştir. 18 Mayıs 1918 tarihine kadar uçuş yapılmamıştır.[586]

26 Mayıs 1918 tarihinde İngiliz tayyareleri ortalığa çıkmadılar. Üsteğmen Croneiss ve Teğmen Meinecke, bütün gün sırayla devriye uçuşu yapmıştır. 27 Mayıs 1918 tarihinde iki İngiliz tayyaresinin Kilya yönünden yaklaşmakta olduğu bildirilmesi üzerine Teğmen Meinecke ve Astsubay More, Halberstadt uçaklarıyla karşılamaya çıkmıştır. Fakat İngilizlerle karşılaşamamıştır. Aynı gün öğleden sonra saat 18.00'da uçarak on beş dakika sonra meydana inmiştir. 28 Mayıs 1918'de saat 07.00'de uçarak on dakika sonra inmiştir. 29 Mayıs 1918'de saat 10.20'de uçup on dakika sonra meydana salimen inmiştir. Aynı gün akşamüzeri saat 18.00'da uçup on beş dakika sonra inmiştir.[587]

3 Haziran 1918 Pazartesi günü öğleden sonra Arıburnu istikametine doğru gelen iki düşman tayyaresinin geldiği bilgisi verilmiştir. Yüzbaşı Croneiss Albatros harp tayyaresiyle Teğmen Meinecke ve Astsubay More Efendiler Halberstadt tayyaresiyle hemen havalanmıştır. İngiliz kollarına ait uçakların Gökçeada'ya doğru gittiklerini pek uzak mesafeden görüp yetişemeyeceğini anlamış ve saat 19.10'da Çanakkale Hava Meydanına iniş yapmıştır.[588]

8 Haziran 1918 akşamüzeri saat 19.45'te İngiliz tayyaresinin Akbaş üzerinde olduğu bilgisi verilmiştir. Bunun üzerine Yüzbaşı Croneiss Albatros II savaş tayyaresi ile Astsubay More Helberstadt tayyaresi ile bu tayyareleri takip etmek için Çanakkale Hava Meydanından kalkmıştır. Türk pilotları Anafarta ile Kabatepe arasında İngiliz tayyarelerini

[585] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-4.
[586] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1440, Dos.: 246, Fih.: 5-3.
[587] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-21.
[588] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-9.

görmüş, Türk uçaklarını fark eden İngiliz tayyareleri Gökçeada'ya kaçmıştır. Yüzbaşı Croneiss ile Astsubay More saat 20.00'de Çanakkale Hava Meydanında inmiştir.[589]

27 Haziran 1918 tarihinde öğleden sonra saat 07.00'de üç düşman tayyaresi Meriç nehrini takiben Kuleliburgaz civarına gelerek ikisi köprülere birisi de Tayyare Topçu Takımı civarına olmak üç bomba attıkları ve hiçbir hasar ve zayiat verememiştir. Saat 07.30'da dört düşman tayyaresi Gelibolu üzerine gelerek iki bomba attıkları zayiat ve hasar olmadığı, saat 07.00'de İpsala üzerinden gelen düşman tayyarelerinin beyanname attığı fakat beyannameler ele geçirilemediği, 28 Haziran 1918 günü öğleden sonra saat 05.30'da beş düşman tayyaresinin Keşan üzerine gelerek on dakika kadar bombardıman ettikleri ancak bir hasara sebebiyet vermedikleri mahalli komutanlıkların beyanından anlaşılmıştır. Dün atılan beyannamelerin toplanması istenmiştir.[590]

7 Temmuz 1918 tarihinde üç itilaf tayyaresinin İstanbul üzerinde uçmakta olduğu Tayyare İstasyonu tarafından bildirilmiştir.[591] 7 Temmuz 1918 tarihinde sabah saat 08.41'de beş İtilaf tayyaresi İstanbul'a geldiği 55'inci Fırka Kumandanlığı tarafından tespit edilerek rapor edilmiştir.[592] Bu rapor, saat 08.41'de İstanbul Muhaberat-ı Havaiye Kumandanlığı nöbetçi subayı tarafından Karargâh-ı Umumiye'ye, Karargâh-ı umumi 1'inci Şube Müdürlüğüne ve Ayastefanos Tayyare Mektebine telgrafla bildirilmiştir.[593] 7 Temmuz 1918 tarihinde Koru Dağları üzerinden dört İtilaf tayyaresinin daha İstanbul'a gittiği 55'inci Fırka Kumandanlığı nöbetçi subayı tarafından bildirilmiştir.[594] 7 Temmuz 1918 tarihinde üç İtilaf tayyaresinin daha Çanakkale üzerinden Şarköy'ün kuzeyine doğru gittiği Donanma Kumandanlığı tarafından bildirilmiştir.[595]

27 Ağustos 1918 Salı günü öğleden sonra saat 10.45'te sayıları tam olarak bilinmeyen düşman tayyareleri İstanbul üzerine gelerek Tersane Bataryası ve Hasköy civarına dokuz, Kalender civarına iki, Üsküdar cihetine iki, Kasımpaşa'da muhtelif mahaller ile Bahriye Nezareti bahçesine dört olmak üzere toplam on yedi bomba ile Sirkeci

---

[589] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-9.
[590] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 030; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 030a.
[591] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-01.
[592] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-02.
[593] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-04.
[594] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-03.
[595] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-05.

ve Sarayburnu civarına beyanname atılmıştır. Hasköy'e atılan bombalardan dokuz kişi yaralanmış bir kişi de vefat etmiştir. İstanbul'a taaruz eden tayyarelerin arasında deniz tayyarelerinin de olduğu, bu tayyarelerin Hayırsız Ada civarına inerek oradan da Zeytinburnu istikametine gittiği görülmüştür. Hava savunma esnasında 1256 topçu mermisi ile 23.702 makineli tüfek mermisi kullanılmıştır.[596]

20-24 Eylül 1918 tarihlerinde 6'ncı Tayyare Bölük tarafından uçuş yapılmamıştır. 25 Eylül 1918 tarihinde Arıburnu istikametine doğru iki düşman tayyaresi geldiği bilgisi alınmıştır. Bunun üzerine sabah saat 06.15'de 6'ncı Ordu Tayyare Kıtaatı Kumandanı Yüzbaşı Schüz ve Üsteğmen Croneiss Albatros Harp Tayyareleri ile Üsteğmen Koslick Efendi ise Halberstadt harp tayyaresiyle hemen havalanmıştır. Ancak, düşman tayyarelerini göremeyip saat 07.50'de dönmüştür. Aynı gün öğleden sonra Kabatepe istikametine doğru iki adet düşman tayyaresinin yaklaştığı bilgisi verilmiştir. Yüzbaşı Schüz albatros harp tayyaresiyle saat 17.45'de verilen emir üzerine takip etmek üzere havalanmıştır. Yapılan takip sonucu düşman tayyarelerini göremeyip saat 18.15'de dönmüştür.[597]

26 Eylül 1918 tarihinde Çanakkale'ye doğru iki düşman tayyaresinin geldiği bilgisi alınması üzerine saat alarm verilmiştir. Sabah saat 05.30 de Yüzbaşı Schüz ve Üsteğmen Croneiss hemen havalandılar. Fakat İngiliz tayyarelerini bulamadıklarından, bir temas olmamış ve 06.20'de karargâha dönmüştür. Öğleden sonra, mayın aramaya çıkan iki Alman deniz tayyaresinin saldırıya uğradığı haberi gelmiştir. Bu defa Yüzbaşı Schüz tek başına havalandı. Kilitbahir ve Maydos (Eceabat) arasında İngiliz tayyareleriyle karşılaşmıştır. Şimdi Yüzbaşı Schüz ile İngiliz av tayyareleri arasında bir hava muharebesi başlamıştır. Yapılan hava muharebesinde, bir süre sonra, tayyarenin aldığı isabetler dolayısıyla, muharebeyi keserek, Çamburnu mevkiine mecburi inişe yapmak zorunda kalmıştır. Yüzbaşı Schüz'ün ustalığı sayesinde önemli bir hasar olmadı. Kendisi de, yara almadan kurtuldu. Tayyare, Çanakkale meydanına taşınarak ve hemen onarıma alınmıştır.[598]

---

[596] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 046.
[597] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-75.
[598] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-75.

29 Eylül 1918 tarihinde öğleden sonra saat 17.30'da Yüzbaşı Schüz ile Üsteğmen Croneiss ve Teğmen Klotz Efendi Albatros Harp tayyareleriyle Arıburnu'na doğru gelen iki düşman uçağına önleme yapmak üzere uçmuş ancak düşman tayyarelerini göremeyip saat 06.10'da Çanakkale Hava Meydanına inmiştir.[599]

1 Ekim 1918 tarihinde sabah saat 06.10'da Üsteğmen Theo Croneiss ile Teğmen Klotz Efendi Albatros savaş tayyaresi ile Astsubay More Efendi Helberstadt harp tayyaresi ile Anafarta istikametine doğru gelen üç İngiliz tayyaresini takip etmek üzere Çanakkale Hava Meydanından havalanmıştır. Ilgardere ile Galata arasında hava muharebesine girmiştir. Üsteğmen Theo Croneiss iki İtilaf tayyaresiyle çarpışıp birini alçak bir mesafeye kadar indirmeğe muvaffak olmuştur. Daha sonra Üsteğmen Croneiss'in makineli tüfeği tutukluk yaptığından muharebeyi keserek meydana dönmek zorunda kalmıştır. Teğmen Klotz Efendi ile Astsubay More Efendi diğer bir tayyare ile muharebeye girişmiştir. Astsubay More Efendi düşman ateşi sonucu vücuduna beş kurşun isabet etmiş ve ağır yaralanmıştır. Astsubay More'un da muharebeden ayrılmasıyla, tek başına kalan Teğmen Klotz'da, bir sonuç alamayacağını anlayarak, saat 07.30 civarında Çanakkale'ye salimen inmiştir.[600]

Bu sırada, 3 Ekim 1918 tarihinde bir Yunan tayyaresi Çanakkale sahiline düşmüş ve iki Yunanlı havacı esir edilmiştir.[601] Aynı gün saat 14.55'te Tayyareci Astsubay Henrig Schroeder Efendi ile Rasıt Üsteğmen Unroch tarafından Dedeağaç ve Meriç nehri üzerinde keşif uçuşu yapılmıştır. Teğmen Klotz, Dedeağaç keşfine giden Birinci Tayyare Bölüğü uçağına Galata'ya kadar koruma görevinde bulunmuştur. Teğmen Klotz, öğleden sonra saat 16.45'de Galata'dan ayrılarak Çanakkale'ye dönmüştür.[602] Yapılan hava keşfinde; İtilaf güçlerinin durumunda değişiklik olmadığı görülmüştür. Akşam saat 05.50'de üç düşman tayyaresi Osmanlı karargâhı üzerine gelip tekrar dönmüştür. 4 Ekim 1918 tarihinde saat 13.45'te Tayyareci Astsubay Dobberstein Efendi ile Rasıt Üsteğmen Eige

[599] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.
[600] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.
[601] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 047-53.
[602] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.

tarafından Dedeağaç'a keşif uçuşu yapmıştır. Yapılan keşif sonucunda İtilaf kuvvetlerinin durumunda değişiklik görülmemiştir.[603]

6 Ekim 1918 tarihinde Tayyareci Astsubay Dobberstein Efendi ile Rasıt Üsteğmen Eige Efendi tarafından saat 13.30'da A.E.G. IV tayyaresi ile Meriç ve Dedeağaç'a kadar gidip Bulgar cephesi üzerinde hava keşfi yapılmıştır. Denizde ve sahilde İtilaf güçlerine ait herhangi bir değişiklik görülmemiştir. Tayyare salimen dönmüştür. Aynı gün sabah saat 06.30 da üç İtilaf tayyaresi Osmanlı karargâhı üzerinden geçmiştir.[604]

7 Ekim 1918 tarihinde saat 14.05'te Pilot Astsubay Başçavuş Henrig Schroeder ile Rasıt Üsteğmen Unroch A.E.G. IV tayyaresi ile Dedeağaç bölgesine hava keşfi için havalanmıştır. Yapılan keşifte, Dedeağaç bölgesinde değişikliğe rastlanmamıştır. 8 Ekim 1918 tarihinde saat 13.15'te Tayyareci Astsubay Dobberstein Efendi ile Rasıt Üsteğmen Eige Efendi tarafından Bozcaada (Tenedos) ve Mavro Adaları keşf edilip dönülmüştür. Tayyareci Astsubay Schlegel ile Rasıt Üsteğmen Unroch tarafından saat 14.30'da Dedeağaç ve Meriç nehri sınırı Sofuluya kadar keşfedilmiştir. 9 Ekim 1918 tarihinde uçuş olmamıştır. 10 Ekim 1918 tarihinde Pilot Astsubay Dobberstein Efendi ile Rasıt Üsteğmen Eige Efendi tarafından saat 14.25'de Dedeağaç ve Meriç hududu Sofulu'ya kadar hava keşfi yapılmıştır. Yapılan keşif sırasında Meriç nehri üzerinde yeni bir köprü yapıldığı tespit edilmiştir. 12 Ekim 1918 tarihinde uçuş olmamıştır.[605]

Çanakkale Muharebeleri sonrasında devam hava faaliyetleri 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imza edilmesi ile sona ermiştir. Neticede, Çanakkale Muharebeleri ekseninde başlayan İtilaf devletlerinin hava harekâtı, bölgeye Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin tayyare birlikleri konuşlandırması ile karşılıklı hava muharebelerinin yaşandığı bir alana dönüşmüştür. Osmanlı ordusunun desteklenmesi adına Çanakkale'de Birinci ve Altıncı Tayyare Bölükleri kurulmuş ve faaliyet göstermiştir. 18 Mart Deniz Zaferi'nin kazanılmasında havacıların büyük bir yeri ve etkisi olmuştur. Ardından gerçekleşen Gelibolu'daki kara muharebelerin de de havacıların önemli katkıları olmuştur. Bölgede başarılı olamayan İtilaf kuvvetlerinin hava faaliyetleri, 1916 Ocak

[603] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-90.
[604] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-91.
[605] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-91.

ayından itibaren Adalar bölgesinde yoğunlaşmıştır. Bu durum İzmir ve çevresinin korunması amacıyla, Beş ve Onikinci Tayyare Bölüklerinin oluşturulmasına yol açmıştır.

Çanakkale ve İzmir çevresindeki hava faaliyetleri harp prensiplerinden; taarruz, hedef, baskın, yakın hava desteği, keşif ve gözetleme ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Yapılan hava faaliyetleri, Osmanlı ordularının taktik ve stratejisinin belirlenmesine önemli katkılar sağlamıştır.[606]

[606] Korkmaz, **a.g.e.**, ss.170-171.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE DOĞU (KAFKAS) CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ

Doğu (Kafkas) Cephesi'nde yapılan kara harekâtında Osmanlı hava gücünün faaliyetlerinin çoğunlukla keşif tarzında olduğu görülmektedir. Osmanlı tayyareleri tarafından; Rus birliklerinin bombalanması ve beyanname atılması görevleri sınırlı olarak icra edilebilmiştir. Uçuş görevleri genelde tek tayyareyle yapılmaya çalışılmıştır. Bölgeye gönderilen tayyarecilerin yetersizliği ve tayyarelerin kifayetsizliği nedeniyle sık sık kırımlar meydana gelmiş, bunun sonucunda keşif faaliyetleri etkinlikle yapılamamıştır. Bölgedeki tayyare kaza/kırım ve kayıplarının çoğunun tayyarecilerin tecrübesizliğinden kaynaklandığı yapılan arşiv araştırmasından gözlenmiştir.[1] Harp şartlarında tayyareci ihtiyacının kısa süreli eğitimlerle karşılanması yoluna gidilmesi, hatta bir haftalık bir eğitimden sonra tayyarecilerin cephelerde görevlendirilmesi görev yetersizlikleri ve tayyare kayıpları olarak ortaya çıkmıştır.[2] Almanların harp döneminde artan tayyareci ihtiyacını karşılamak için kısaltılmış eğitim programlarını Osmanlı ordusu için de uyguladıkları görülmektedir. Almanya'nın kendileri için önem arz eden cephelere Alman tayyarecilerini gönderirken veya Osmanlı-Alman karma filolar kurarken diğer cephelere genelde eğitimsiz veya tecrübesiz Osmanlı tayyarecileri gönderilmiştir. Doğu (Kafkas) Cephesi de bunlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.

Rus tayyareleri Doğu (Kafkas) Cephesi'nin muhtelif kesimlerinde iki veya üç tayyareyle faaliyetlerini her gün icra ederken, III. Ordunun çoğunlukla iki tayyaresi ve bir tayyarecisi uçuş faaliyetlerini yerine getirmiştir.[3] 1917 yılı Temmuz, Ağustos, Eylül aylarına bakıldığında cephede bulunan Yedinci Tayyare Bölüğünün 7 uçuş yaparak 8 bomba attığı; Sekizinci Tayyare Bölüğünün 5 uçuşa karşılık 4 bombalama faaliyetinde bulunduğu; uçuş miktarı bilinmeyen Onuncu Tayyare Bölüğünün ise attığı bomba sayısının

[1] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 17.
[2] Keyüsk, **a.g.e.**, s.348.
[3] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2927, Dos.: 542, Fih.: 3.

43 olduğu tespit edilmiştir.[4] Uçuş faaliyetlerinin bu kadar az olmasının sebebi bölüklerde tayyare olmamasıdır. Bu durum III. Ordu Kumandanlığının 14 Haziran 1917 tarihinde Başkumandanlığa çektiği telgraftan anlaşılabilir. Bu telgrafta; Orduda uçabilir vaziyette tek bir tayyarenin olduğu belirtilmektedir.[5]

Bölgenin dağlık coğrafî yapısı, hava alanlarının Rus birliklerinden uzak mesafede oluşu keşif faaliyetlerini sınırlandırmıştır.[6] Doğu (Kafkas) Cephesi'nde ulaşımın dar, engebeli yollardan yapılması, bölgenin meteorolojik şartları ve kış aylarında ulaşımın kesilmesi nedeniyle tayyarelerin akaryakıt, yedek parça, mühimmat gibi lojistik ihtiyaçları karşılanamamıştır. İstanbul'dan tayyare veya yedek parça gönderilse bile bunların sağlam ve zamanında cepheye sevk edilmesi mevcut ulaştırma sistemi ile mümkün olmamıştır.[7]

Doğu (Kafkas) Cephesi'nde; harekâtın devamı boyunca hava birlikleri personel ve lojistik destek bakımından ihmal edilmiş olduğundan harekât görevlerini gerektiği gibi icra edememiştir. Ancak, Osmanlı ve Alman havacılar kendilerine verilen görevleri işbirliği ve koordinasyon içerisinde yerine getirmiştir.

3.1. Doğu (Kafkas) Cephesi'nin Açılma Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde mücadele ettiği ilk cephe Doğu (Kafkas) Cephesi'dir. Bu cephede Osmanlı ordusu, Rus kuvvetleri ve onları destekleyen Ermenilere karşı savaşmıştır. Cephenin açılmasında Almanya'nın Azerbaycan'daki Bakü petrollerini ele geçirme, Enver Paşa'nın[8] da Orta Asya Türkleri ile birleşerek Pantürkizm

---

[4] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1335, Dos.: 338, Fih.: 1-90.
[5] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 8-1.
[6] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 1-21; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2869, Dos.: 276, Fih.: 3-29.
[7] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 9.
[8] Enver Paşa (1900-P.4): 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1899 yılında Piyade Teğmen olarak Harp Okulu'ndan, 1902 yılında Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. 1914 yılında Harbiye Nazırı olmuştur. 1914 yılı sonu ve 1915'te Harbiye Nazırı olarak kumandanlığını üstlendiği III. Ordunun Sarıkamış'ta Ruslara karşı başarısız bir meydan muharebesi vermesi üzerine, III. Ordunun Kumandanlığını Hafız Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a dönmüştür. 26 Haziran 1915 tarihinde "Yaver-i Has" unvanı ile Padişah V. Mehmed Reşat adına başvekilliğe atanmıştır. 1918 yılında İstanbul'dan ayrılınca Divan-ı Harbe verilmiş ve askerlikten tard edilmiştir. 1918 yılında İstanbul'dan Bakü'ye gitmiş ve burada toplanan "Doğu Milletleri" şurasına katılmıştır. Batum'da "Türkiye Şuraları Partisi"ni kurmuştur. 4 Ağustos 1922 tarihinde Tacikistan'da Bolşeviklerle giriştiği çarpışma sırasında şehit olmuştur. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları**, İstanbul 1983, ss.347-349; İlter, **a.g.e.,** s.6.

idealini gerçekleştirme amaçları etkili olmuştur.[9] Ruslar, Kafkas harekâtını imparatorluklarını genişletmenin bir aracı, Osmanlı Devleti ise "ölüm-kalım" mücadelesi olarak görmüştür. Ruslar; hasta adam olarak nitelendirdikleri ve yıkılacağını düşündükleri Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirme planı yaparken, Osmanlı Devleti ise; Almanya'nın yardımıyla Rusları yeneceklerine ve Osmanlı'nın tekrar eski gücüne kavuşacağını değerlendirmiştir.[10]

Bütün bu etkenler birlikte değerlendirildiğinde, jeopolitik[11] ve stratejik konumu itibariyle Kafkasya'da bir Osmanlı-Rus çatışmasının yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı Devleti için bölgedeki gelecek hedeflerinin yolu olarak ön plana çıkan bu cephe, Ruslar için ise İskenderun Körfezi'ne ulaşarak sıcak denizlere inme yolu olarak görülmüştür.[12]

3.2. Doğu (Kafkas) Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü

Günümüzde Karadeniz'in kuzeydoğusunda yer alan Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası[13]'na kadar uzanan yaklaşık 1.300 km. uzunluğundaki dağlara Kafkaslar ve bu bölge topraklarına da Kafkasya denmektedir.[14] Kafkasya sözcüğünün nereden geldiği bilinmemekle birlikte, kimi kaynaklarda bu sözcüğün Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa M.Ö. 479 tarihinde

---

[9] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, ss.45-46; Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, As Basım, İstanbul, 1983, s.255; Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947, s.414.

[10] Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, ss.246-252.

[11] Jeopolitik: Devletlerin ulusal güçlerini ve dış politika davranışlarını, kendi coğrafî konumu ve fiziksel çevresi ile açıklamaya çalışan yaklaşımdır. Jeopolitik, siyasî coğrafyadan doğan bir bilim dalıdır. Siyasi coğrafya'nın devletlere sağladığı avantaj ve dezavantajları inceleyen bilim dalıdır. Kemal Mustafa Helvacıoğlu, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1992, s.13; Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s.225.

[12] Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007, s.112.

[13] Apşeron Yarımadası (Azerice: Abşeron Yarımadası): Azerbaycan'da Hazar Denizi'nin içine doğru 60 km uzanan bir yarımadadır. Yüksel Sayan, "Azerbaycan'da Apşeron Savunma Yapıları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, c.16, S.1, Ege Üniversitesi, İzmir, 2016, ss.43-64.

[14] Mehmet Harun Topay, Orhan Çeltikçi, "Türkiye'nin Kafkas Ülkeri ile Sınır Ticareti", **I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi**, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kars, 2015, s.299; Davut Dursun, "Kafkasya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, s.157; Atilla Sandıklı, "Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, Kocaeli, 2012, s.228; İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, 1958, ss.3-4.

bu kelimeye rastlanmaktadır.[15] Kafkasya'nın kara sınırı kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin birbirlerine yaklaşmış olan güney kısımları, güneyde ise Aras nehri'nin aşağı kısımlarına kadar uzanmaktadır.[16] Kafkas Dağları'nın kuzeyindeki bölüme Şimali/Kuzey Kafkasya, güneyindeki kısma da Cenubi veya Maverayı Kafkas adı verilir.[17]

Doğu (Kafkas) Cephesi harekât bölgesine bakıldığında; coğrafi bir bütünlük arz ettiği, hatta çarpışma yerleri olarak simetrik bir yapısının olduğu görülür. Yüksek engebeli bir yaylanın Fırat ve Çoruh, Kura ırmaklarını suladığı vadilerin Kafkas ve Toros Dağları zincirince çevrelendiği bu coğrafya Kafkasya olarak adlandırılmıştır.[18]

Kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde İran Azerbaycan'ı, Van Gölü'nün (1.650m.) güneyi-Mardin-Urfa çizgisi ve batıda Fırat nehri-Malatya-Sivas-Samsun çevresi içindeki saha Doğu (Kafkas) Cephesi muharebe hattını kapsar. Harekât alanının eni, Samsun'dan Urfa'ya, Bakü'den Sivas'a kadar uzanmaktadır.[19] Bölgenin önemli dağlarından olan büyük Kafkas Dağları; Karadeniz Bölgesi'nde kıyı sıra dağları, Gürcistan dağları ve doğuda Azerbaycan sıra dağları olarak üçe ayrılır.[20]

Doğu Anadolu Bölgesi, doğu ve batı yönünde birbirine paralel uzanan yüksek sıra dağları ile bir harekâtın bu vadiler boyunca yapılmasını zorunlu kılar. Dağlar üzerinde yapılacak harekât ise çok zordur.[21] Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karadeniz'e, Hazar Denizi'ne ve Basra Körfezi'ne akan oldukça önemli akarsular vardır. Büyük nehirlerin de meydana getirdiği alçaklıklar boğazları oluşturmuştur. Bu sular bölgenin yüksek dağlarından başlayarak uzandıkları doğrultuda aldıkları çaylarla güçlenirler. Yanlarını dar

---

[15] Ramazan Özey, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996, s.42; Hakkı Yapıcı, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011, s.3.

[16] Tuba Tombuloğlu, **Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.2-8.

[17] Naci Yılmaz, "2008 Küresel Krizinin Güney Kafkasya Ülkelerine Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi,** S.21, İstanbul, 2010, ss.29-50; Sergei Anisimov, **Kafkas Kılavuzu**, (Tercüme: Binbaşı Sadık), Askerî Matbaa, İstanbul, 1926, s.2; Berkok, **a.g.e.**, s.4.

[18] Maurice Larcher, **Kafkas Harekâtı**, (Çev.: Can Kapyalı), Omnia, İstanbul, 2010, s.47.

[19] Hakkı Altınbilek-Naci Kır, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı**, c.2/1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993, ss.14-35; Özlem Demireğen, Alev Keskin, Fatma İlhan, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011, ss.1-4.

[20] Sinan Ateş, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", 21. **Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.2, S.5, Ankara, 2013, s.167; Tuncay Öğün, **Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.2.

[21] Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979, s.5.

ve kayalık bir koridor haline getirerek döküldükleri yerlere ulaşırlar. Van Gölü ve Çıldır Gölü bölgenin sularını toplar. Van Gölü denizden 1.720 metre yükseklikte olup 3.690 km^2'lik bir alanı kapsar. Üçgen şeklinde bulunan Çıldır Gölü ise dağlarla çevrilmiş olup kışın kalın bir buz tabakasıyla örtülür.[22]

İklim ve bitki örtüsü itibariyle harekât alanı iki ayrı özellik gösterir. Doğu Anadolu'nun en dağlık bölgesi olan iç kısımların iklimi yazın az sıcak, kışın da çok soğuktur. Sıcaklık kışın bazı bölgelerde çoğu kez -30, -40 dereceye kadar düşer. Dağların tepeleri yazın da karla kaplı olarak kalır.[23]

Kafkas Dağları'nın kuzeybatı ucunda Karadeniz'in doğu kısımlarından başlayarak Batum, Trabzon, Giresun ve Samsun kıyılarına kadar 600 kilometrelik bir sahayı kapsayan kıyı bölgesinin iklimi ılımandır. Bölgenin bitki örtüsü, iklim karakterine göre değişir. Dağlar başta çam olmak üzere her türlü ağaçla kaplı bulunmaktadır. Kafkas Dağları ve güneyi ormanlıktır. Erzurum, Erzincan, Karaköse[24] ve Van bölgelerinde hemen hemen hiç ağaç yoktur.[25]

Kafkasya'nın coğrafî yapısı, iklimi ve yeryüzü şekilleri bölgede icra edilecek harekâtı tüm yönleri etkilemiş ve şekillendirmiştir. Dolayısıyla Birinci Dünya Harbi içerisinde kara harekâtını olduğu kadar hava harekâtı da bu zorlu coğrafi ve iklim şartlarından etkilenmiştir.

3.3. Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

Cephe muharebeleri başlarken Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Osmanlı III. Ordusu bünyesinde; 9'uncu, 10'uncu ve 11'inci Kolordular ile bunlara bağlı üçer tümenden oluşan bir kuvvet ile 13'üncü Kolordudan 37'nci Tümen görevlendirilmiştir. Ayrıca, 2'nci Nizamiye Süvari[26] Tümeni, İhtiyat Süvari Kolordusu, Erzurum ve Van Seyyar Jandarma Tümenleri, Ordu Bölgesindeki Seyyar Jandarma ve Hudut Birlikleri de III. Orduya

---

[22] Rıza Karagöz, **Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1993, s.10.
[23] Nadir Devlet, "Kuzey Kafkasya'nın Dünü Bugünü", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, S.16, Ankara, 1997, s.1926.
[24] Karaköse (Karakilise): Ağrı il merkezinin eski adıdır.
[25] Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya, Bağlam Yayıncılık**, İstanbul, 2003, ss.10-20; **Sabah Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, c.10, İstanbul, 1992, s.358.
[26] Süvari: Atlı asker demektir.

bağlıydılar.[27] Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa[28] idi.[29] Doğu (Kafkas) Cephe hattındaki Osmanlı III. Ordusunun kasım ayı başı itibariyle toplam 189.562 kişiden oluşan bir insan gücü ve 60.877 adetten oluşan bir hayvan mevcudu bulunmaktadır.[30] Bölgedeki asker potansiyeline karşılık, silah, cephane, malzeme ve iaşe açısından ordu çok noksandır. Mevcut kuvvetin altı aylık iaşesi için 88.000 ton buğday, çavdar ve arpaya ihtiyaç olmasına karşılık, ordu ambarında ancak 1.250 ton hububat vardır. Bu şartlar altında Kafkasya'da büyük bir harp ve harekâta girişilmiştir.[31]

Ruslar, Osmanlı Devleti'nin harbe giremeyeceğini düşünerek buradaki kuvvetlerini Alman Cephesi'ne göndermiştir. Ancak Ruslar, Karadeniz'deki limanlarının bombalanmasından sonra, Kafkasya'da hızlı bir seferberlik hareketi başlatarak 1'inci Kafkas Kolordusu, 4'üncü Kolordu, 2'nci Türkistan Kolordusu ve Azerbaycan Grubu olmak üzere bölgede 4 kolorduyu savaşa hazır hale getirmiştir.[32]

Rus ordusunun Kumandanı ise Kafkasya Kral Naibi Kont Vorontsov Daşkov idi. Kont Vorontsov Daşkov, o tarihlerde hasta olduğu için orduyu onun askerî yardımcısı olan General Michlayevski aracılığı ile yönetmiştir.[33] Ordunun Kurmay Başkanı General Yudenich[34] her işte Genel Validen emir almakta olduğu için ordunun yönetiminde

---

[27] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.39.

[28] Hasan İzzet Paşa (1871-1931): 1890'da Harp Okulundan, 1893'te Harp Akademisinden mezun olmuştur. 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Neşet Bey komutasındaki 2'nci Tümenle Çatalca ve Dömeke Muharebeleri'ne katılmıştır. Yunan Hudut Kumandanlığı görevinden sonra Genelkurmay Başkanlığı 4'üncü Şubeye tayin edilmiştir. Romanya askerî manevralarına katılmıştır. Askerî Mahkeme üyeliği, 17'nci Tümen Kumandanlığı yapmıştır. Hareket Ordusu ile İstanbul'a gelerek bu orduya Mürettep Tümen komutanı olarak atanmıştır. Balkan Savaşı'nda 9'uncu Tümen, Birinci Dünya Savaşı'nda da 3'üncü Ordu komutanı olarak görev yapmıştır. 31 Ağustos 1915'te emekli olmuş sonra da Arap hükûmetlerinde görev aldığı için 25 Eylül 1923 tarihli kanunun beşinci maddesi gereği 22 Aralık 1924 tarihinde askerî haklardan mahrum edilmiştir. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**; ss.197-202; Mareşal Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.12; Demireğen vd., **a.g.e.**, s.7.

[29] Gökhan Durak, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:3, S.9, 2015, s.508.

[30] Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.97; Cemalettin Taşkıran, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.23.

[31] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978, s.100.

[32] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.65; Kurter, c.II, s.46.

[33] General Nikolski, **Bir Rus Generalinin Anlatımıyla Sarıkamış Harekâtı / 12-24 Aralık 1914**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.9; Larcher, **a.g.e.**, ss.63-64.

[34] Yudenich: (1862-1933): Rus general. Kafkas Ordusu komutanı olarak Erzurum ve Trabzon'da kazandığı zaferlerle tanınmıştır. 1919'da İngilizlerin desteğiyle Estonya'da 20.000 kişilik bir ordu kurarak Bolşeviklere karşı saldırıya geçmiştir. İngiliz desteği kesildikten sonra geri çekilmiş ve Fransa'ya sığınmıştır. Çakmak, **a.g.e.**, s.25.

karışıklık olmakta idi.[35] Kafkaslardaki Rus ordusu; Sahil Grubu, Oltu (İstomin) Grubu, Sarıkamış Grubu, Erivan Grubu, Kars Kalesi ve Ordu İhtiyatı grubu şeklinde konuşlanmıştır.[36]

Cephedeki Rus ordusu 100 piyade taburu ile 117 süvari bölüğü, 256 topçu ve 15 istihkâm bölüğünden oluşmaktaydı. Osmanlı ordusu ise, 100 piyade taburu, aşiretler hariç olmak üzere 28 süvari bölüğü, 160 top ve 8 istihkâm bölüğünden oluşmaktaydı. Osmanlı tümenleri 9, Rus tümenleri 16 taburlu idiler. Yan ve gerilerdeki kuvvetlerle birlikte Rus ordusu Osmanlı Ordusundan 42 tabur, 89 süvari bölüğü ve 94 top daha fazla durumdaydı.[37]

3.4. Osmanlı Devleti'nin Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası

9 Eylül 1914'te Osmanlı Donanması 1'inci Kumandanlığına atanan Alman Amiral Souchon[38] komutasındaki Osmanlı donanması 29 Ekim 1914'de, Karadeniz'deki Sivastopol, Odessa, Novorossiysk ve Kefe'de bulunan Rus deniz üslerini bombalamıştır.[39] Bombalama sonucunda, Rusların bir gambot, bir torpidobotu batırılmış, 3 subay, 83 asker esir alınmıştır.[40] Bu bombalama faaliyeti ile harp prensiplerinden baskın ilkesinin muharebe sürecinde kullanıldığı görülmektedir. Baskın prensibi çerçevesinde, Rus limanları beklemedikleri bir yer ve zamanda vurulmuştur. Böylece, düşman üzerinde psikolojik bir etki ve zafiyet yaratmak amaçlanmıştır.

Müteakiben olaylar hızla gelişmiş, harp ilanı beklenmeksizin, Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Kafkas Rus Kolordusu, 1 Kasım 1914 sabahı 04.00-05.00 saatleri arasında Mısın,[41] Kötek,[42] İd[43] ve Kaleboğazı[44] noktalarından Osmanlı sınırını geçmiş ve savaşı başlatmıştır.[45] Dört koldan ilerleyen Rus birlikleri karşısında, zayıf Osmanlı sınır birlikleri

---

[35] İsmail Eyyüpoğlu, "91.Yılında Sarıkamış Taarruzu", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.31, Erzurum, 2006, ss.93-103.
[36] Mehmed Emin, **Harb-i Umûmide Osmanlı Cebheleri Vekayii (1330-1334)**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1338, s.5; Belen, **a.g.e.**, ss.101-102.
[37] Fahri Belen, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, 1973, s.217.
[38] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1-3, Dos.: 996, Fih.: 30-2.
[39] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1-1, Dos.: 29, Fih.: 27-1.
[40] **ATBD**, S.122, s.46.
[41] Musun: Ağrı'da bir geçit.
[42] Kötek: Kars-Kağızman'a bağlı bucak.
[43] İd: Erzurum'a bağlı ilçe. Bugünkü adı Narman.
[44] Kaleboğazı: Erzurum-Oltu'ya bağlı köy.
[45] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 17-18; Mareşal Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s.30; İlhan Akın, **Türk Devrimi Tarihi**,

büyük bir direniş gösterememiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.[46] Böylece Osmanlı unsurları harp prensiplerinden geri çekilme ilkesi çerçevesinde Rus kuvvetlerinden uzaklaşarak manevra olanağı kazanmak ve inisiyatifi tekrar elde etmek amacı gütmüştür.

Ruslar 2 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne resmen harp ilan etmiştir.[47] Bu tarihten itibaren General Bergman Kumandasındaki Ruslar Micingirt üzerinden ilerlemeye devam etmiştir.[48] 3 Kasım 1914 tarihinde Rusların Oltu Grubu, Narman'ı işgal etmiştir.[49] Rus birlikleri ilerlemesini sürdürmüş ve 4 Kasım 1914 akşamı Narman-Ekrek[50]-Horasan[51]-Velibaba[52] hattına ulaşmıştır.[53] Aynı gün Aras'ın kuzeyinden hareket eden Rus birlikleri Horasan-Azap-Zars beldelerini işgal etmiştir.[54] Rus kuvvetleri bu ileri harekât kapsamında harp prensiplerinden taarruz ilkesi çerçevesinde hareket etmiştir. Rusların buradaki amacı; harp sahasındaki inisiyatifi ele geçirmek ve devam ettirmek üzerine şekillenmiştir.

Rusların harekâtı üzerine Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, 4 Kasım 1914 tarihinde, III. Ordu Kumandanlığına bir emir göndermiştir. Bu emirde; geniş bir cephede ilerlemekte olan Rusların, şimdilik III. Orduya göre üstün durumda olmadıkları ve cepheye intikal etmekte olan 10'uncu Kolordunun, Erzurum bölgesine gelmesinin iki veya üç hafta sürebileceği, zaman kazanmak ve askerin moralini yükseltmek için, düşmanın birbirinden ayrı vaziyette ilerlemekte olan kollarına taarruz ederek bunların sindirilmesini istemiştir. Başkumandan Vekili, düşman hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olunması amacıyla keşif yapılmasını, Azerbaycan istikametinde ve sınırın İran yönünde Ruslara karşı şiddetli

---

Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1984, ss.66-67; Enver Ziya Karal, **Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları**, Yeni Türkiye, İstanbul, 1959, ss.43-46; Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, ss.100-101; İlter, **a.g.e.**, s.17.

[46] Felix Guze, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, (Çev.: Hakkı Akoğuz), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.17.

[47] Levent Ünal, "Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi'nin Bilinmeyen Kahramanlık Öyküsü: Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, Yıl: 13, S.25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s.4.

[48] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 1.

[49] Belen, **a.g.e.**, s.106.

[50] Ekrek: Erzurum ili Narman ilçesine bağlı Yanıktaş köyünün eski adıdır.

[51] Horasan: Erzurum iline bağlı ilçe.

[52] Velibaba: Erzurum ili Horasan ilçesine bağlı Aras bucağının eski adıdır.

[53] Yavuz Özdemir, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü**, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum, 2003, s.127; W.E.D. Allen & Paul Muratoff, **Kafkas Harekatı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s.227; Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.322.

[54] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 20-23.

taarruzlar düzenlemek için Azerbaycan ve İran'daki aşiretlerle temasa geçilmesini, gönderilecek ilave birliklerle buralarda ayaklanma başlatılmasını uygun görmüştür.[55]

İleri harekâtına devam eden 1'inci Kafkas Rus Kolordusu, karşısındaki zayıf Osmanlı sınır birliklerini geçerek 5 Kasım 1914 günü Horasan-Ardos[56]-Kuşburnu[57] hattına varmıştır.[58] Ruslar, bu hatta savunmaya geçmeyi planladığından birliklerine, bulundukları yerlerde kalarak, tahkimat[59] yapmaları emrini vermiştir.[60] Ruslar, o güne kadar yapılan muharebelerde, daima çok zayıf Osmanlı birlikleri ile karşılaşmıştır. Bu sırada, III. Ordunun Erzurum bölgesinde toplanmakta olduğu ve orada savunma yapacağı istihbaratını alan Ruslar, bu durumda mümkün mertebe ilerlemenin daha avantajlı olacağı düşüncesiyle bu hatta savunma yapma planından vazgeçmiştir. Bu doğrultuda 1'inci Kafkas Rus Kolordusu Kumandanı; 5-6 Kasım 1914 gecesi emrindeki birliklere, Köprüköy[61] yönünde ileri harekâta devam edilmesi emrini vermiştir.[62] Rus kuvvetleri bu taktik değişiklik ile harp prensiplerinden manevra ilkesi çerçevesinde hareket etmiştir. Böylece Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin bölgede kendilerine karşı avantaj sağlamasını engellemeyi hedeflemiştir.

Bu sırada Rus harekâtına karşı hava desteği sağlamak amacıyla İstanbul Ayastefanos Tayyare Mektebi yerleşkesinde bulunan Tayyare Bölüğü emrindeki 6 tayyareden ikisi Doğu (Kafkas) Cephesi'nde kullanılmak üzere Osmanlı III. Ordusu emrine verilmiştir.[63] III. Ordu için deniz yolu ile Samsun, Ordu ve Trabzon'a ikmal malzemesi götürmesi için

---

[55] Köprülü Şerif İlden, **Sarıkamış**, İstanbul, (Haz.: Sami Önal), İstanbul, 2003, s.87; Guze, **a.g.e.**, s.25; Kurter, c.II, s.47.
[56] Ardos: Erzurum-Horasan'a bağlı köy. Bugünkü adı Değirmenler.
[57] Kuşburnu: Erzurum'un Horasan ilçesine bağlı köy. Sırayla Kuşburnu ve günümüzde Hacı Ahmet ismini almıştır.
[58] Durak, **a.g.e.**, s.510.
[59] Tahkîmât: Bir yeri düşmanın hücûmuna karşı sağlamlaştırmak. Bkz.: Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, ss.1189-1190.
[60] Savunma: Genel manada, taarruz eden bir düşmana karşı, kuvvetleri veya bir coğrafi bölgeyi korumak anlamı taşır. Taktik olarak, taarruz için elverişli şartlar elde edilinceye kadar bir bölgede düşman taarruzlarını önlemek ve ona zayiat verdirmek amacı ile geçici olarak uygulanan bir muhabere şeklidir. Özgül, **a.g.t.**, s.17.
[61] Köprüköy: Erzurum ilinin bir ilçesidir.
[62] Betül Eksik, **Siyasi ve Sosyal Açıdan Kafkas Cephesi (1914-1918)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2018, s.36; Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.120; Kurter, c.II, ss.46-47; Guze, **a.g.e.**, s.17.
[63] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 66, Dos.: 326, Fih.: 22.

Bezm-i Alem,[64] Mithatpaşa[65] ve Bahr-i Ahmer[66] gemileri planlanmıştır. III. Ordunun keşif ve gözetleme hizmetleri için bölgeye gönderilecek, Tarık Bin Ziyad ve Edremit isimli Bleriot XI-2[67] tipi 2 tayyare ile personeli Bezm-i Alem gemisi ile 5-6 Kasım 1914 saat 22.00'de yola çıkmıştır. Karadeniz'i kontrol altında tutan Rus donanması yaptığı bir baskınla bu gemileri batırmıştır.[68] Baskın sonucunda, Doğu (Kafkas) Cephesi'nde III. Ordu Kumandanlığı bünyesinde oluşturulacak hava birliğinde tayyareci olarak görevlendirilen Yüzbaşı Salim (İlkuçan)[69] ve Yüzbaşı Fesa (Evrensev) Beyler de Ruslar tarafından esir

---

[64] Bezm-i Âlem Gemisi: 1 Aralık 1888'de, İngiltere'de yolcu-yük gemisi olarak yapılmıştır. Bir Alman denizcilik firmasına ait olup ilk adı Dresden'di. İlk seferine 5 Ocak 1889 günü çıkmıştır. Önce Bremen-New York, Bremen-Sydney seferleri yapmıştır. Sonra 1902'de de Kuzey ve Güney Atlantik sularında çalışmıştır. 1903'te merkezi Liverpaool'de olan R.P. Houston & Co. Finnasına satılarak Helios adını almıştır. Ertesi yıl, yine Liverpool'de Union-Castle Line firmasına devredilmiştir. 1906'da İdare-i Mahsusa tarafından satın alınarak adı Bezm-i Alem (II. Mahmud'un kadını, AbdülImecid'in annesi) olarak değiştirilmiştir. 24 Teşrinievvel 1330'da Ereğli açıklananda Rus Sviatoj jevstafi adlı savaş gemisi tarafından batırılmıştır. Filonun en güzel gemilerindendi. Bkz.: **http://www.denizhaber.com/bahr-i-ahmer-bezm-i-alem-ve-mithatpasa-vapurlari-makale,101138.html**, (ET:25.12.2018); Bkz.: **https://batiklar.tr.gg/Bezm_i-Alem.htm**, (ET:25.12.2018).

[65] Mithat Paşa Gemisi: 1900 tarihinde İngiltere'de yolcu-yük gemisi olarak yapılmıştır. Önce Port Royal adıyla Antiller'de çalışmıştır. 1911'de Osmanlı Donanma Cemiyeti tarafından satın alınarak donanmanın emrine verilmiştir. Sonra Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi'ne geçti. 24 Teşrinievvel 1330 günü İstanbul'dan Trabzon'a asker ve mühimmat götürürken Kandilli (Zonguldak) yakınlarında Gnevnij, Bespokojnyi Pronzite'nyi ve Derzkij adlı Rus muhriplerinin ateşiyle batırılmıştır. Bkz.: **http://www.denizhaber.com/bahr-i-ahmer-bezm-i-alem-ve-mithatpasa-vapurlari-makale,101138.html**, (ET:25.12.2018).

[66] Bahr-i Ahmer Gemisi: 1893'te, İngiltere'de yük ve yolcu gemisi olarak yapılmıştır. Önce Raland adıyla Bremen-New York, Bremen-Güney Amerika, Bremen-Baltimore arasında çalışmıştır. 1911'de Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi tarafından satın alınmıştır. O yılın şubat'ında İstanbul'a geldi. Birinci Dünya Savaşı çıkınca Donanma'nın emrine verilmiştir. 24 Teşrinievvel 1330 günü, İstanbul'dan Trabzon'a asker ve mühimmat götürürken Kandilli (Zonguldak) yakınlannda Sviataj jevstafi adlı Rus muhribinin açtığı ateşle batırılmıştır. Bkz.:**http://www.denizhaber.com/bahr-i-ahmer-bezm-i-alem-ve-mithatpasa-vapurlari-makale,101138.html**, (ET:25.12.2018).

[67] Bleriot XI-2: Fransız Louis Bleriot tarafından 1911 yılında keşif ve eğitim tayyaresi olarak imal edilmiştir. 1912-1914 yıllarında Osmanlı Devleti'nin envanterinde kalmıştır. 5 adet iki kişilik keşif, 3 adet tek kişilik Bleriot eğitim uçağı envantere girmiştir. iki kişilik tayyarelere "Vatan", "Muavenet-i Milliye", "Tarık Bin Ziyad", "Ertuğrul" ve "Edremit" isimleri verilmiştir. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.5.

[68] BOA, **HR.MA**, 1111/3_19-29; Şaban Ortak, "Sarıkamış Harekâtı Öncesi Kafkas Cephesi'ne Deniz Nakliyatı ve Yaşanan Deniz Savaşları", **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Erzurum, 25-27 Eylül 2014, s.294; Alptekin Müderrisoğlu, **Sarıkamış Dramı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015, ss.522-523; Akad, **a.g.e.**, s.180.

[69] Salim (İlkuçan) (Hv.1317-Sahra Top.30): 1879 yılında Erzurum'da doğmuştur. 1899-1901 yılları arasında Harp Okulu'nda öğrenim gördükten sonra Sahra Topçu Subayı olarak mezun olmuştur. 1910 yılında Alman Ordusu'nda inceleme yapmaya giden bir askeri heyete dâhil olan Salim İlkuçan, bu araştırma sırasında kendi arzusu ile bir Alman balonunda uzunca bir süre uçuşa katılarak havacılığa ilk ilgi ve cesaretini göstermiştir. 1912 yılında Hava Sınıfına geçmiş olup ilk havacılarımızdandır. Trablusgarp Savaşı'nda Paris'te görevli bulunduğu sırada, İstanbul'dan gelen emir üzerine 1912 yılında REP Tayyare Fabrikası Mektebi'nde eğitim görerek tayyareci olmuştur. Fransız Bröve Numarası 1044, Türk Bröve Numarası 6'dır. Balkan Savaşı esnasında Yeşilköy Hava Okulu'nda görevli iken, Kırklareli'de 2'nci Kolordu Kumandanlığı emrinde kurulan Tayyare Bölük Kumandanlığına atanmıştır. 18.10.1913 tarihinde Kırklareli'den Yeşilköy'e gitmek üzere Tarık Bin Ziyad adlı Bleriot tipindeki tayyare ile havalanan Salim ve Rasıt Kâmil Beyler, havanın görüşe elverişli olmaması ve pusuladaki 15 derecelik sapma nedeniyle farkında olmadan Marmara Denizi'ni aşmışlar Manyas gölü civarına inmişlerdir. Bir gün sonra bu kez bilinçli olarak Bandırma'dan Yeşilköy'e

alınmıştır. Bu nedenle doğuda Ruslara karşı yapılan Köprüköy-Eleşkirt[70] ve Sarıkamış Harekâtlarında hava gücünden faydalanmak mümkün olmamıştır.[71] Ruslar, Osmanlı tayyarelerini bölgeye götüren gemiyi batırması baskın prensibi çerçevesinde önemli bir avantaj sağlandığı görülmüştür.

7 Kasım 1914 sabahı Ruslar Köprüköy istikametinde ilerlemeye devam etmiştir. Aynı dönemde Başkumandan Vekili Enver Paşa'dan taarruz emri alan III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, bu emir uyarınca harekete geçmiştir. Verilen emir üzerine 11'inci Kolordu'nun iki tümeni 34'üncü Tümeni sağda ve 18'inci Tümeni solda olmak üzere Köprüköy yönünde ileri yürüyüşe geçmiştir. Bu birlikler, 7 Kasım 1914 sabahı, Köprüköy'ün batısındaki sırtlarda karşılaştıkları Rus kuvvetleri ile muharebeye tutuşmuştur. Akşama kadar devam eden Birinci Köprüköy Muharebesi'nde (Badıcıvan Muharebesi) harbin tarafları açısından bir başarı elde edilememiştir.[72] Başarısızlık üzerine birçok birlik dağılarak geri çekilmiştir. Çekilme sırasında erlerin, sırt çantalarını bile atarak kaçtıkları görülmüştür. Bu sırada Ordu Kumandanı, Erzurum müstahkem mevkiinde savunma yapma düşüncesine bel bağlamış olduğundan 9'uncu Kolordu birlikleri bu mevkide bulunmakta idiler. Bu nedenle, Ruslara karşı üstünlük sağlama durumu söz konusu olamamıştır. Enver Paşa'nın verdiği emir, harp prensiplerinden taarruz ilkesi ile hareket edilmesini ve inisiyatifin ele geçirilerek devam ettirilmesini amaçlamıştır.

---

uçmuşlar ve Marmara Denizi'ni ikinci defa geçmişlerdir. Bu uçuş, Türkiye'de deniz üzerinde tayyare ile yapılan ilk uzun mesafeli uçuş olmuştur. (85 km'lik bu uçuş o devirdeki tayyarelerin ve teknik bilgilerin yetersizliği göz önüne alınırsa büyük bir başarıdır. Üstelik 25.07.1909'da ünlü Fransız Pilot Bleriot'un, daha kısa olan Manş Denizi'ni 46 km. geçmesi nedeniyle büyük yankıların oluşturduğu düşünülürse). 08.02.1914 tarihinde başlatılan İstanbul-Kahire hava seyahati esnasında Yüzbaşı Fethi, Yüzbaşı Sadık ve Teğmen Nuri beylerin şehadeti üzerine yarım kalan bu yolculuğu Salim İlkuçan, Rasıt Kemal Bey'le birlikte tamamlamışlar ve 09.05.1914'de Kahire'de büyük bir törenle karşılanmışlardır. Bu seyahatin başarıyla sonuçlandırılmasıyla Tunç Madalya ile taltif edilmişlerdir. Birinci Dünya Harbi sırasında Kafkas Cephesi'ne atanan Salim İlkuçan bu göreve katılmak için bindiği gemi, Karadeniz'de seyir halinde iken 24 Ekim 1914'de Rus Donanması tarafından batırılmış ve Salim İlkuçan, Ruslar tarafından esir alınmıştır. Salim İlkuçan esareti yaklaşık 6 yıl sürmüş ve 1920 yılında yurda dönmüştür. Yurda döndükten sonra 24'üncü Tümen Topçu Alayı'nda Topçu Subayı olarak görev alarak muharebelere katılmış ve Haymana civarındaki muharebelerde yaralanmıştır. Müteakiben, Adana'daki Hava Okulu Müdürlüğü'ne atanmış ve Kurtuluş Savaşı yıllarında tayyareci ihtiyacının giderilmesine büyük katkılarda bulunmuştur. 1923 yılından sonra da Yeşilköy Uçak Makinist Okulu ve Eskişehir Hava Okullar Kumandanlığı görevlerinde bulunmuş ve Albay rütbesinde Ayniyat Teftiş Dairesi 4'üncü Şube Müdürlüğü görevinde iken 20 Temmuz 1937'de emekli olmuştur. Salim İlkuçan 4 Aralık 1937'de vefat etmiştir. Baba adı Muharrem, anne adı Hatice'dir. Eşinin adı Bedriye'dir. Fransızca bilmektedir. Kara Kuvvetleri Komutanlığı Personel Arşivi Dosya No: Topçu Albay 1317-30.

[70] Eleşkirt: Ağrı ilinin bir ilçesidir.

[71] Besbelli, **a.g.e.**, s.88; Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.62; Göymen, **a.g.e.**, s.24.

[72] Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, c.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, ss.136-137.

7-8 Kasım 1914 gecesi, ileri hatlara gelen III. Ordu Kumandanı, birliklerin durumunu yerinde görmüş ve yaptığı konuşmalarla, erlerin moralini yükseltmeye çalışmıştır. 11'inci Kolordu subayları da, sabaha kadar üstün bir gayretle çalışarak dağılan birlikleri yeniden tertip etmiştir. Dağılan birliklerin toplanması ile Rus kuvvetlerinin bölgede avantaj sağlamasını engellemek hedeflenmiş, böylece harp prensiplerinden moral ilkesi uygulanmıştır. Bu çerçevede yapılan her faaliyet ve stratejide, bölgedeki gelişmeler dikkate alınarak, itidalli hareket edilmiştir.

III. Ordu Kumandanı tarafından verilen emir gereği yeniden başlayan 11'inci Kolordu'nun harekâtı başarılı olmuş, kolordunun 34'üncü Piyade Tümeni, akşam karanlık basıncaya kadar sürdürdüğü taarruzla, Köprüköy'ün batısındaki sırtları tamamen ele geçirmiştir.[73] 18'inci Tümen cephesinde de, tümenin şiddetli taarruzları karşısında tutunamayan Ruslar, Badicivan'ın doğu sırtlarına çekilmişlerdir.[74] 8 Kasım 1914 günü icra edilen taarruz harekâtı ile Ruslar, Köprüköy-Badicivan hattına itilmiş, fakat kesin bir sonuç alınamamıştır.[75] Osmanlı kuvvetlerinin karşı taarruzu ile şekillenen muharebelerde, harp prensiplerinden taarruz, manevra ve emniyet ilkesi kullanılmıştır. Buradaki harekât ile Rus kuvvetlerini zor durumda bırakmak ve Rusların bölgedeki muharebelerde avantaj kazanmasını engellemek amaçlanmıştır.

9 Kasım 1914 tarihinde, Rus kuvvetleri Köpröküy-Pazarçur mevkiinde savunmada kalarak mevzilerini tahkim etmiştir. Burada Osmanlı topçusunun isabetli atışları ile Rus birlikleri oldukça ağır kayıplar vermiştir. Aras nehri güneyinde Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılan 1'inci Kazak Süvari Tümeni Emrekom-Mindivan bölgesine çekilmiştir.[76]

III. Ordu birlikleri, 11 Kasım 1914 sabahı, Aras nehrinin güney ve kuzeyinden genel taarruza başlamıştır.[77] Ordu Kumandanının yapmış olduğu plan gereğince, Köprüköy dolaylarındaki Rus kuvvetleri 11'inci Kolordu tarafından yerlerinde tutulacak, diğer

---

[73] Yarbay Selahattin, **Birinci Dünya Savaşı'nda 10'uncu Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, ss.15-16.
[74] Badicivan: Erzurum-Pasinler'e bağlı köy. Bugünkü adı Esendere.
[75] Arif Baytın, **İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi Sessiz Ölüm Sarıkamış Günlüğü**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.47.
[76] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.159.
[77] Sabis, **a.g.e.**, s.145; Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.162.

kuvvetlerle güney ve kuzeyden bir kuşatma harekâtına girişilecektir.[78] O gün akşama kadar süren muharebeler sonucunda, bazı sınırlı başarılar dışında, önemli bir gelişme olmamıştır. Yoğun bir sis altında arka arkaya yapılan hücumlarda, Rus 1'inci Kafkas Kolordusu mevzilerini inatla savunmuştur. Fakat zamanla, özellikle kanatlardan gelen taarruzlar etkisini göstermeye başlamıştır. Sonuçta yapılan taarruzlar neticesinde Ruslar Köprüköy'ü boşaltmak zorunda kalmıştır.[79] Rusların kayıpları 4.000 civarında olmuş, 50 kadar da esir alınmıştır.[80] III. Ordu ise 2.000 civarında bir kayıp vermiştir. Köprüköy Muharebesi Rusların yenilerek geri çekilmeleri ile sonuçlanmıştır.[81] Harp prensiplerinden hedef ve taarruz ilkesinin kullanıldığı bu muharebelerde amaç, inisiyatifin ele geçirilmesi ve devam ettirilmesi öngörülmüştür. Harp gücünün kesin sonuç sağlayacak yer ve zamanda yoğunlaştırılmasına çalışılmasına karşın, istenilen amaç elde edilememiştir. Ayrıca, tüm eylem ve faaliyetler, seçilen hedefin elde edilmesine yeterince katkı sağlayamamıştır. Bu yüzden, Rus kuvvetlerinin direnci tam anlamıyla kırılamamıştır.

Ruslar, 12 ve 13 Kasım'da çok fazla kayıp vermeden her taraftan çekilmiştir. Köprüköy muharebeleri ile geri çekilen Ruslar Azap-Elimi hattını tutmuş bulunuyorlardı. 14 Kasım 1914'de Birinci Azap Muharebesi başlamıştır.[82] Bu arada takviye kuvvet olarak Rus 2'nci Türkistan Kolordusu da bu bölgeye doğru yola çıkmış ve 15 Kasım 1914 günü cepheye gelmiştir. Böylece yeni gelen Rus takviye kuvvetleriyle, 1'inci Kafkas Kolordusu iki kanadını da emniyet altına almıştır. 15 ve 16 Kasım 1914 tarihlerinde Rus birliklerini takip ve keşfetme görevi ile hareket edilerek yeni taarruz için hazırlıklar yapılmıştır. 2'nci Nizamiye Süvari Tümeni'nin yapmış olduğu keşifler sonucunda Rusların asıl mevziisinin sol kanadının Ardı'da ve sağ kanadının ise Hoşap'ta[83] bulunduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, keşif raporlarından hareketle Rusların artçı kuvvetlerinin Sanamer-Azap-Horasan hattı ile Horum[84] mevziinde yerleştiği tahmin edilmiştir. III. Ordu Kumandanı, yeni taarruzun 16 Kasım 1914 tarihinde başlamasını istemiştir.[85] Ancak, verilen taarruz emirlerinin birliklere

---

[78] Allen, Muratoff, **a.g.e.**, s.228.
[79] Yarbay Selahattin, **a.g.e.**, s.52; Larcher, **a.g.e.**, s.335.
[80] BOA, **HR.MA**, 1111/3, 19-29.
[81] Maurice Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, Çev.: Bursalı Mehmed Nihad, c.II, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927, s.335; **OBBDH** I, ss.96-98; Kurter, c.II, ss.48-49.
[82] Mevlüt Yüksel, **I.Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006, s.82.
[83] Hoşap: Erzurum ili Horasan İlçesine bağlı bir köydür. Bugünkü adı Dönertaş'tır. İlter, **a.g.e.**, s.21.
[84] Horum: Erzurum ili, Horasan ilçesine bağlı bir köydür. İlter, **a.g.e.**, s.12.
[85] Çakmak, **a.g.e.**, ss.36-37.

geç ulaşması yüzünden zorunlu olarak harekât 17 Kasım 1914 gününe ertelenmiştir.[86]

III. Ordu 17 Kasım 1914 tarihinde de taarruza geçmiştir. Ruslar, Azap-Zanzak[87]-Hoşap hattında bulunuyorlardı. Yapılan muharebelerde, Azap'ın batısındaki tepeler, Ruslardan geri alınmıştır. Bununla beraber; III. Ordu Kumandanlığı, birlikleri o gün büyük kayıplar vermiştir. İlerleme, çok yavaş bir şekilde devam etmiştir. Bu durumda, taarruza devam etmekte bir fayda görmeyen Ordu Kumandanı, 18 Kasım günü savunmada kalarak; tahkimat, noksanların giderilmesi ve birliklerin dinlendirilmesi ile geçirilmesi kararı almıştır. Rusların karşı taarruz geçmesine zaman bırakmayacak seviyede taarruz edilmiştir. Harp prensiplerinden taarruz ilkesi çerçevesinde hareket edilmiştir.

19 Kasım günü III. Ordu Kumandanlığından gelen bir emir ile bütün kuvvetleri savunmaya dönük ve Rusları keşfe yönelik bir faaliyetle vazifelendirmiştir. O gün muharebe olmadan geçirilmiştir.[88] 20 Kasım 1914 tarihinde tüm cephede karşılıklı piyade ve topçu ateşi açılmış ve önemli bir olay cereyan etmemiştir. III. Ordu Kumandanı'na göre; Köprüköy ve Azap Muharebeleri'nde;[89] III. Ordu oldukça yıpranmıştır. Dolayısıyla orduyu güçlendirmeden yeni bir genel taarruza kalkışmak doğru değildir. Cepheye intikal durumunda olan 10'uncu Kolordu'nun beklenmesi zorunlu bir durumdur. Fakat Başkumandanlık, III. Ordunun durumunu bilmediğinden, hazırlanacak yeni bir orduyu bu bölgeye göndererek III. Ordu ile müşterek bir harekât yapılması ve büyük bir istila hareketine başlanmasını öngörmüştür.[90] Harp prensiplerinden emir ve komuta birliğinin tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. III. Ordunun harekât planlaması ile Başkumandanlık Vekâletinin harekât plan ve hedeflerinin aynı doğrultuda olmadığı gelişmelerden anlaşılmaktadır.

20 Kasım 1914 tarihinde Aras nehrinin güneyinde 33'üncü Osmanlı Tümenine Rus Plastonları taarruz etmiştir. Fakat gerek Tümenin mukavemeti ve 18'inci Tümen topçularının ateşi sayesinde bu taarruz püskürtülmüştür. Ruslar Müşkü-Kırık hattına çekilmiş ve muharebe yerinde 300 ölü ile birçok tüfek bırakmıştır.[91] 21 Kasım 1914'te

---

[86] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.219.
[87] Zanzak: Erzurum ili Horasan ilçesine bağlı Akçataş köyünün eski adıdır. İlter, **a.g.e.**, s.15.
[88] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.283.
[89] Azap: Erzurum-Horasan'a bağlı köy, Bugünkü adı Azapköy.
[90] Kurter, c.II, ss.50-51.
[91] Çakmak, **a.g.e.**, s.38.

akşama doğru hava birden bozmuş ve tipi halinde kar yağmaya başlamıştır. Sabaha kadar süren sulu kar ve yağmur, yolları ve araziyi çamur tarlasına çevirmiştir. Böyle bir havada yapılan geri çekilme yapılmıştır.[92] Birliklerin çoğu, ancak 22 Kasım 1914 akşamı yeni mevzilerinde toplanabilmişlerdir. Dağılan birliklerin toplanması ve yeni savunma hattı üzerindeki mevzilere yerleşme, 22 Kasım 1914 akşamına kadar sürmüştür. 22 Kasım'da Tutak civarında bulunan Ruslar III. Ordu kuvvetleri tarafından kuzeye atılmış, fakat takviye kuvvetlerin gelmesiyle Ruslar Kılıçgediği civarında bir mevziye yerleşmiştir.[93] Ruslar, geri çekilme hareketi sırasında takipte bulunamamışlardır.[94] Burada geri çekilerek emniyet prensibi gereği hareket edilmiş, Rusların olası baskınından kurtulabilmek amacıyla bölgeye yerleşilmiştir.

III. Ordu, Köprüköy ve Azap Muharebelerinde 2.000 civarında şehit, 6.000 civarında yaralı ve geri kalanları da esir veya firari olmak üzere toplam 11.800 kayıp vermiştir.[95] Ruslar ise, 1.000 kişi civarında ölü, 4.000 kadar donarak ölen ve geri kalanı da esir ve firari olmak üzere toplamda 6.000 kişi kayıp vermiştir.[96] Rusların ileri harekâtı ile başlayan Köprüköy ve Azap Muharebeleri süresince iki taraf arasında karşılıklı hava muharebeleri icra edilememiştir. Dolayısıyla taktik stratejinin belirlenmesinde hava unsurlarından yararlanılamamıştır.

25 Kasım 1914'te Ruslar, Aras nehrinin kuzeyinde, 34'üncü Tümen bölgesinde keşif taarruzlarına girişmiştir. Ancak bu taarruzlarda ağır kayıplar vermişlerdir. Taarruz eden birlikler tamamen geri çekilmiş, bu sırada Ruslar çok miktarda silah ve cephane bırakmak durumunda kalmıştır. 26 Kasım 1914 günü III. Ordu Kumandanı tahkimat, keşif ve gözetlemeye devam edilmesi emrini vermiştir.[97]

Bu sırada 13'üncü Kolordu, Tutak'ın[98] kuzeydoğusunda, Karaköse (Ağrı) doğrultusunda taarruz halindeydi. Fakat bu cephede bir başarı sağlanamıyordu. 30 Kasım 1914 günü, taarruz gücü kırılarak geri çekilmiş olan kolordu birliklerinin Malazgirt'te[99]

---

[92] Yarbay Selahattin, **a.g.e.**, s.19.
[93] BOA, **HR.SYS**. 2108/10, 9.
[94] Özdemir, **age.**, s.124.
[95] Sabis, **a.g.e.**, s.183.
[96] Bayur, **a.g.e.**, s.353.
[97] Kurter, c.II, s.52.
[98] Tutak: Ağrı ilinin bir ilçesidir.
[99] Malazgirt: Muş ilinin bir ilçesidir.

toplanmakta olduğu ve muharebe gücünü yeniden kazanabilmesi için 4-5 güne ihtiyaç olduğu öğrenilmiştir. Van bölgesinde ise Rus kuvvetleri taarruza başladıklarından sıkıntılı günler yaşanmıştır.

Aynı dönemde Başkumandanlık Vekâleti tarafından bölgeye gönderilen Genelkurmay İkinci Başkanı Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey Mecidiye Kruvazörü[100] ile İstanbul'dan Trabzon'a gelmiş ve 29 Kasım 1914 günü Erzurum'a ulaşmıştır. İstanbul'a yolladığı ilk raporunda; yolların ve havaların çok kötü olduğundan söz ederek Trabzon-Erzurum arasındaki ikmal hattının güçlükle işlediğini, III. Orduya gönderilen malzeme ve yiyeceğin yerine ulaştırılamadığını, yolların mekkâre[101] ölüleri ile dolu olduğunu bildirmiştir. Bu durum, demir yolu ve kara yolu ulaştırma sisteminin eksikliğini ve lojistik yapılanmanın önemini göstermiştir.

Ruslar kasım ayının sonuna doğru isyancı Osmanlı Ermenilerinin yardımı ile Erzurum ve Sarıkamış yönünde ilerlemiştir. Sarıkamış Muharebesi öncesinde III. Ordu 2 Aralık 1914'te Çoruh Nehri'nin doğusunda bulunan Ardanuş Kasabası'nı ele geçirmiştir.[102] 6 Aralık'ta ise, Batum'un doğusundaki Keda mevkii III. Ordu birlikleri tarafından işgal edilmiş ve birkaç Rus esir alınmıştır.[103] Bu sırada Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, Ruslara karşı genel bir taarruz kararı almıştır. Bu doğrultuda 7 Aralık 1914 günü, 10'uncu Kolordu Kumandanı Ziya Paşa emekliye sevk edilerek, yerine Kurmay Yarbay Hafız Hakkı Bey atanmıştır.[104] Hafız Hakkı Bey bu atama sırasında

---

[100] Mecidiye Kruvazörü: Mecidiye, Osmanlı Devleti hükûmetinin siparişi üzerine Abdülmecid adıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin William Cramp and Sons Shipbuilding Company firmasının Philadelphia Tersanesinde suya indirildikten sonra Osmanlı Donanması, Rusya İmparatorluk Deniz Kuvvetleri, Kızıl Donanma, Ukrayna Halk Cumhuriyeti Deniz Kuvvetleri, Türk Deniz Kuvvetleri gibi çeşitli deniz kuvvetlerinde hizmete giren korumalı kruvazör. Kaynak: Wikipedia. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Ferdi Uyanıker, **Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

[101] Mekkâre: Osmanlı ordusunda taşıma işlerinde kullanılan at, deve, katır vb. hayvanlar. Bkz.: **TDK sözlüğü.**

[102] BOA, **HR.SYS.** 2108/10, 5.

[103] BOA, **HR.SYS**. 2108/10, 3.

[104] Hafız Hakkı Paşa (1879-1915): Manastır Askerî Ortaoklunda ve Lisesinde öğrenim görmüş, İstanbul'a gelerek Harp Okuluna ardından da 1900 yılında Harp Akademisine girmiştir. 1902-1908 yılları arasında Manastır ve Selânik'te görevliyken Bulgar çetelerinin yok edilmesi ve takiplerine katılmıştır. 1908'de Hareket Ordusuna katılarak İstanbul'a gelmiştir. 1912-1913'te 1'inci Kolordu Kurmay II'nci başkanı olarak Balkan Savaşı'na katılmış ve Çatalca müdafaasında büyük yararlılıklar göstermiştir. 1914'te Sarıkamış Harekâtı'nda, 10'uncu Kolordu Kumandanlığı yapmıştır. Sarıkamış Harekâtı'nda, Oltu'yu Ruslardan kurtarması üzerine tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Bu sırada tifüse yakalanmış, 5 Şubat 1915'te Erzurum'a getirilmiş, Erzurum Askerî Hastahanesinde vefat etmiştir. Şanlı Asker, Bozgun gibi eserleri vardır. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**; ss.337-344; Çakmak, **a.g.e.**, s.14.

albay rütbesine yükseltilmiştir. Ayrıca, 10'uncu Kolordu'nun 13 Aralık 1914 tarihine kadar Erzurum'da toplanması kararlaştırılmıştır.[105] Alınan kararlar harp prensiplerinden taarruz ilkesi çerçevesinde hareket edildiğini göstermektedir. İnisiyatifin Osmanlı kuvvetlerinin eline geçirilmesini öngören bu hazırlıklar seçilen hedeflerin elde edilmesine yönelik planlama içerisinde bulunulduğunu kanıtlamaktadır.

Bu sırada Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bizzat Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki harekâtı yönetmek için 8 Aralık 1914 tarihinde Trabzon'a gelmiş, buradan kara yoluyla devam ederek 13 Aralık'ta III. Ordu karargâhının bulunduğu Köprüköy'e ulaşmıştır. O güne kadar yapılan harekâtta; Köprüköy ve Azap Muharebeleri sonucunda, Rusların ilerlemesi durdurulmuş ve Rus kuvvetlerinin kısmen de olsa geri çekilmesi sağlanmıştır. Fakat Enver Paşa, bu başarıyı yeterli bulmayarak Rusların kesin yenilgiye uğratılmasını istemiş ve bunu sağlamak üzere, büyük bir kuşatma planı hazırlatmaya başlamıştır. Azap Muharebesi'nin ardından, III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Başkumandanlığa danışmadan kendi inisiyatifini kullanmak suretiyle orduya geri çekilme emri vermiştir. Böylece, 8-10 kilometre geride hazırlanacak mevzilerde kışı geçirmeyi öngörmüştür. Çok ağır ve kötü hava koşullarında, ani bir emirle ve üstelik gece vakti yapılan bu geri çekilme hareketi, orduyu perişan ettiği gibi çok sayıda silah ve malzeme kaybına neden olmuştur. Daha kötüsü, askerin morali bozulmuş ve komutanlar arasında da fikir ayrılıklarına neden olmuştur. III. Ordu Kumandanlığının, Başkumandanlık Vekâletinin taarruz kararı almasına karşın birliklerini geri çekmesi, harp prensiplerinden emir ve komuta birliğinin uygulanamadığı görülmüştür.

13-15 Aralık 1914 tarihleri arasında III. Ordu kuvvetlerinden bir kısmı Bardız Geçidi ve Yukarı Sarıkamış istikametlerinde Ruslarla çatışmalar yaşanmıştır.[106] 16 Aralık 1914 tarihinde Van vilâyetinin doğu sınırındaki ve Saray civarında Rusların savunduğu bölgeler III. Ordu birliklerinin eline geçmiştir.[107]

Enver Paşa ve 10'uncu Kolordu Kumandanlığına atanan Hafız Hakkı Bey; tıpkı Alman generali Hindenburg'un 26-28 Ağustos 1914'te Doğu Cephesi'nde Tannenberg'de Rus ordusuna uyguladıkları bir kuşatma harekâtı ile tamamen imha etme planından

---

[105] Kurter, c.II, ss.51-53.
[106] Nikolski, **a.g.e.**, ss.73-74.
[107] BOA, **HR.SYS.** 2108/12-14.

etkilenerek Rusları arkadan çevirip, imha etmek düşüncesinde idiler. Bu arada harekâtın başlamasından önce 9'uncu Kolordu Kumandanı da değiştirilerek bu göreve İhsan Paşa atanmıştır.[108]

Kuşatma harekâtı planlanırken, kötü hava koşulları ile görevlendirilen kuvvetin özellikleri hesaba katılmamış ve hiçbir önlem düşünülmemiştir. Aralık ayına girilmesine rağmen erlerin giyim, kuşam ve teçhizatları kış koşullarına uygun değildir. Bu durum seferberlik ilanı öncesinde III. Ordu Kumandanı tarafından da dile getirilmiştir. Bölgeye kış mevsimi çoktan gelmiştir. Yoğun kar yağışına bağlı olarak yolların kapanması, ulaşım ve ikmal olanaklarını kısıtlamıştır. Böyle bir ortamda harp harekâtı icra edilmiştir.[109]

18 Aralık 1914 tarihinde III. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa, Erzurum'da bulunan Enver Paşa'ya şifreli bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafında; 9'uncu ve 10'uncu Kolorduların Kötek[110]-Kars yoluna ancak 8-9 günde varabileceklerini, bu sırada cephede yalnız kalan 11'inci Kolordu'nun Ruslar tarafından ezilebileceği uyarısında bulunmuş ve yapılacak harekâtın sonucunu kuşkulu gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca, meydan muharebesi yerine Rusların Narman'dan atılmasıyla yetinilmesi ve taarruzun ileri bir zamana bırakılması önerisini getirmiştir. Bu telgraf üzerine, aynı gün Hasan İzzet Paşa görevden alınmış III. Ordu Kumandanlığı bizzat Enver Paşa tarafından üstlenilmiştir.[111]

Osmanlı ordusu Enver Paşa'nın Kumandasında 150.000 kişilik bir kuvvetle Sarıkamış Taarruzu olarak adlandırılan harekâta girişmiştir.[112] Çok soğuk bir havada, buz tutmuş patikalar, sarp dağ yolları ve geçitler izlenerek yapılan harekât başarılı olamamıştır. Allahuekber Dağları'nı geçiş sırasında soğuk ve dağlık arazi nedeniyle pek çok kayıp verilmiştir. Soğuktan donarak ölenlerle, ayağı kayıp dik yamaçlardan yuvarlanarak ölen

---

[108] Hindenburg (1847-1934): Alman general ve devlet adamı. 1912 yılında 65 yaşında kolordu komutanıyken emekli olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tekrar göreve alınmış ve 1914'te Tannenberg Zaferi'ni kazanmıştır. Sonra Alman Doğu Cephesi Komutanı, 1916 yılında Genelkurmay Başkanı, 1918 yılında cumhurbaşkanı olmuştur. Belen; s.212; Çakmak, **a.g.e.**, s.28.; Altınbilk-Kır, **a.g.e.**, s.349.

[109] Kurter, c.II, s.54; Altınbilek-Kır, **a.g.e.,** s.570.

[110] Kötek: Kars-Kağızman'a bağlı bucak.

[111] Fahri Belen, **20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, 1973, s.221; Görgülü, **a.g.e.,** ss.101-102; Nurhan Aydın, **Sarıkamış Harekâtı**, Balkanlar Yayınları, İstanbul, 2012, s.24; Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, (Çev.: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s.96; M.Şükrü Hanioğlu, "Enver Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c.11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s.264; Mehmed Emin, **a.g.e.,** s.6; Durak, **a.g.e.,** s.510.

[112] Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010, s.64.

asker ve telef olan hayvan sayısı çok fazla olmuştur.[113] Harekât sırasında Allahuekber Dağları'nı aşmaya çalışan 40.000 askerin ancak 3 bini sağ kalmış, büyük çoğunluğu; soğuk, hastalık ve açlık yüzünden yaşamını yitirmiştir. Bu savaşlarda uğranılan tüm kayıplar ise 78.000 kişiyi bulmuştur. Buna karşılık bölgedeki Rus kayıpları 32.000 civarında olmuştur.[114] Eğer bu harekâtlarda hava unsurlarının kullanılması mümkün olsaydı belki de Allahuekber Dağları'nda Osmanlı ordusu on binlerce şehit vermeyecek, Rusların ilerde Erzurum'u ele geçirmesi önlenebilecekti.[115] Osmanlı Ordusu bu harekât sırasında tayyare kullanamadığı gibi Rus Kuvvetleri de hava şartlarının uygun olmamasından dolayı tayyare kullanamamıştır. Sarıkamış yenilgisi sonrasında Enver Paşa III. Ordu Kumandanlığı görevini Hafız Hakkı Paşa'ya devrederek İstanbul'a dönmüştür.[116]

Osmanlı ordusunu bir taraftan da tifüs salgını kasıp kavuruyordu. Ordu Kumandanlığına tayin olan Hafız Hakkı Paşa dahi bu hastalığa yakalanmış, 1915 Şubat ayı içerisinde de yaşamını yitirmiştir.[117] Hafız Hakkı Paşa'dan boşalan kumandanlık makamına 10 Mart 1915 günü Mahmut Kamil Paşa atanmıştır.[118] Yeni ordu kumandanı, tifüs salgınını önlemek için büyük bir çalışmaya girmiş ve bunda da başarılı olmuştur. Ayrıca, orduyu derleyip toparlamış ve savaşabilecek duruma getirmiştir. III. Ordunun büyük miktarda takviyeye gereksinimi vardı fakat bu mümkün görünmüyordu. Çünkü Çanakkale'de her an olası bir düşman taarruzu bekleniyordu. Ayrıca Rusların olası bir çıkarma hareketine karşı da, Boğazlar Bölgesi ve Trakya'da konuşlanmış bulunan I. Ordu ile II. Ordunun bünyesinde büyük miktarda bir kuvvet tutulmaktaydı. III. Ordu'nun takviye alması yerine, onun en seçkin birliklerinden olan 18'inci Tümen, Genel Karargâhın emri ile Kuzey İran'a gönderilmiştir. Bu bölgede Almanlar, kendi nüfuzlarını kuvvetlendirebilmek ve bölge

---

[113] Necati Aksanyar, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss.729-748.
[114] İnan, **a.g.t**, s.42; Turan, **a.g.e.**, s.46.
[115] İrfan Sarp, **Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Ankara, 1986, s.61.
[116] Taylan Sorgun, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, İstanbul, 1997, s.138; Karal, **a.g.e.**, 429.
[117] Hümmet Kanal, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2014, ss.87-114; Guze, s.32; Çakmak, **a.g.e.**, s.106; İlter, **a.g.e.**, s.7.
[118] Mahmut Kamil Paşa (P-1315-8, P-1900-8): 1880 yılında Adana'da doğmuştur. 1900 yılında piyade subayı olarak Harp Okulundan, 15 Aralık 1902 tarihinde de kurmay subay olarak Harp Akademisinden mezun olmuştur. 2 Mart 1915-23 Şubat 1916 tarihlerinde Doğu (Kafkas) Cephesi'nde III. Ordu Kumandanlığı görevinde bulunmuştur. Ruslarla yapılan Azap Muharebeleri'ni yerine vekil olarak bıraktığı 11'inci Kolordu Komutanı Abdülkerim Paşa, Erzurum Muharebeleri'ni ise bizzat kendi yönetmiştir. 20 Şubat 1916'da görevden affını istemiş, bu müracaatı kabul edilerek yerini Trakya'daki II. Ordu Komutanı Vehip Paşa tayin edilmiştir. Kendisi ise Harbiye Nezareti Müsteşarlığına getirilmiştir. 21 Haziran 1922 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, **a.g.e.**, s.357; İlter, **a.g.e.**, s.32.

halkını yanlarına çekebilmek için yoğun bir çalışma yapıyorlardı. Bu Alman faaliyetini önleyebilmek amacı ile Ruslar Kazvin'de bir kuvvet toplamaya başlamışlardı. 18'inci Tümen bu Rus kuvvetine karşı kullanılmak üzere, Kuzey İran'a gönderilmiştir.[119] Bu durum Doğu (Kafkas) Cephesi hattının daha zor bir duruma düşmesine, nitel anlamda zayıf olan birliklerin, nicel olarak da zayıflamasına neden olmuştur.

Osmanlı ordusunun Sarıkamış yenilgisi, çevredeki Ermeni ve Nasturi nüfusun Osmanlı hükümet otoritesine karşı ayaklanmasına fırsat vermiştir. Ruslar harbin başından beri Ermenileri kışkırtmakta ve Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanmaya teşvik etmekteydiler. Ermeni ve Nasturi gençleri Rus kuvvetlerine katılıyor ve Ruslar tarafından Ermeni taburları şeklinde tertiplenerek Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere eğitiliyorlardı. Bunlar cephede çarpışmalara katılırken cephe gerisinde de silahlı Ermeni çeteleri, Osmanlı köyleri ve ordunun ikmal kafilelerine baskınlar düzenliyorlardı. Özellikle Bitlis çevresindeki Osmanlı köyleri baskınlar ve yapılan katliamlardan perişan hale düşmüştür. Bu çete faaliyeti 1915 Şubat ayında giderek yoğunlaşmış ve 1915 Mart ayında çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Diyarbakır ve Van gibi büyük yerleşim merkezlerinde Ermeni isyanları başlatılmıştır. Van'da bulunan Ermeni Mahallesi bir kaleye dönüştürülmek suretiyle isyanı bastırmak üzere gönderilen askerî birliklere bir ay süre ile dayanmış ve sonuç alabilmek için bir topçu bataryası kullanmak zorunda kalınmıştır. III. Ordu, giderek yayılan ve kendi ikmal hatlarını tehdit ettiği gibi Osmanlı köylerinde de dehşet yaratan Ermeni hareketine karşı, bir kısım birliklerini ayırmak zorunda kalmış ve cephede zayıf hale düşmüştür.[120]

Sarıkamış yenilgisinden sonra, üstün Rus kuvvetleri karşısında tutunamayan zayıf Osmanlı birlikleri, Yusufeli'nin[121] doğusu, Tortum'un[122] kuzeyi, Narman-Köprüköy'ün kuzey ve güneydoğu hattına çekilmiştir. Taraflar ilkbahara kadar hazırlıkla meşgul olmuş, Osmanlı kuvvetleri 85.000, Rus kuvvetleri de 188.000 kişi olmak üzere cephede yer almıştır. Osmanlı kuvvetleri Rus taarruzlarını etkisizleştirme ve baskına maruz kalmama düşüncesiyle harp prensiplerinden emniyet ilkesi çerçevesinde bölgede konuşlandığı görülmüştür. Ruslar, Doğu (Kafkas) Cephesi'nde ilk kez tayyareyi 4 Mart 1915'te 11'inci

---

[119] Keyüsk, **a.g.e.**, s.390; Kurter, c.II, s.105.
[120] Kurter, c.II, s.106.
[121] Yusufeli: Artvin ilinin bir ilçesidir.
[122] Tortum: Erzurum ilinin bir ilçesidir.

Osmanlı Kolordusu kesiminde, 2'nci Süvari Tümenine karşı kullanmıştır.[123] Rusların hava faaliyetleri karşısında III. Ordu Kumandanlığı, Doğu (Kafkas) Cephesi'ne bir tayyare müfrezesi gönderilmesini Başkumandanlık Vekâletinden istemiştir. Ancak Başkumandanlık Vekâleti, eldeki tayyarelerin Çanakkale Cephesi'nde vazifelendirildiğini bildirerek Almanya'dan sipariş edilen tayyarelerin gelmesi durumunda bir bölüğün verilebileceğini belirtmiştir. Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki Ordu Kumandanlığının tayyare talebi, lojistik sıkıntıların olduğunu göstermiştir. Osmanlı komuta kademesi, bölgeye gelecek tayyare bölüğü ile Rus kuvvetlerinin vaziyetini belirlemek ve elde edilecek veriler ışığında stratejiler ve taktikler ortaya koymayı hedeflemiştir. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve yurtiçinde tayyare üretilememesi yüzünden an itibariyle bu cephe için tayyare temini mümkün olmamıştır.

1915 yılı Ağustos ayında Rus ordusunun başlattığı taarruz sonucunda Van ve Malazgirt, Rusların eline geçmiş; cephe Akdağ-Karadağ-Narman-Ardos-Horasan-Adilcevaz[124]-Malazgirt-Şiryandağ hattında şekillenmiştir. Cephe bölgesine tayyare getirilemediği için 1915 yılı içerisinde Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Osmanlı hava faaliyeti olmamıştır.[125] Aynı yıl içerisinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşma gereği Osmanlı cephelerinde Alman havacı personel görevlendirilmesine karar verilmiştir. Ancak 1915 yılı içerisinde bu da mümkün olmamıştır.[126] Bu arada 27 Mart 1915 tarihinde Erzurum cephesinde Murgul[127] üzerinde bir Rus tayyaresi düşmüştür.[128]

Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Rus harekâtının Sıklet Merkezi olarak Erzurum şehri ön plana çıkmıştır. Çünkü Erzurum, doğu-batı yönlü harekâtın bölgedeki en önemli stratejik yeridir. Bu yüzden Ruslar, 1916 ilkbahar mevsiminde yapacakları bir harekât ile Erzurum'u ele geçirip Anadolu içlerine sarkmayı planlamışlardır. Öncelikle, Rus ordusunun silah ve cephane ihtiyacı karşılandığı gibi on kadar da tayyare ordu emrine verilmiştir. Ayrıca, bu taarruzu destekleyecek dar hatlı bir demir yolu yapımına başlamıştır. Bunun yanında, Rus ordusu bu harekât için bölgeye 150 kamyon tahsis

---

[123] Tekşüt ve Ökse, **a.g.e.**, ss.7-8; Arı, **a.g.e.**, s.113.
[124] Adilcevaz: Bitlis ilinin bir ilçesidir.
[125] Göymen, **a.g.e.**, ss.35-36.
[126] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-3. (10 Mart 1331/23 Mart 1915) Yapılan hizmet sözleşmesi ile Alman personelin özlük hakları ve sorumlulukları ayrıntılı olarak tarif edilmiş ve karşılıklı mutabakat sağlanmıştır. Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.189.
[127] Murgul: Artvin'e bağlı ilçe.
[128] Kurter, c.II, s.106.

etmiştir. Gelişmeler Rusların Doğu (Kafkas) Cephesi'ni ayakta tutan yerin Erzurum olduğu düşüncesiyle burasını sıklet merkezi olarak belirlediği görülmektedir.

Bu sırada, Osmanlı tarafında ise III. Osmanlı ordusunun lojistik, ikmal, personel mevcudu gibi birçok problemi vardı. Ordunun, ana ikmal merkezi olan İstanbul'la bağlantısı, Trabzon üzerinden deniz yoluyla sağlanmaktaydı.[129] Fakat Karadeniz'deki Rus donanmasının varlığı, bu yolun düzenli olarak kullanılmasına imkân vermiyordu. Rusların Imperatrissa Mariya zırhlısını hizmete sokmaları ve denizaltı gemilerinin faaliyeti yüzünden gemi konvoylarıyla nakliyat artık yapılamıyordu. Yavuz (Goben)[130] ve Midilli (Breslav)[131] gibi süratli harp gemileri, yükleyebildikleri kadar silah, cephane ve diğer malzemeyi taşımaktaydılar. Anadolu içinden demir yolu ve kara yolu ile yapılan nakliyat ise, hem geç ve hem de zor şartlarda olmaktaydı. İstanbul'dan yola çıkarılan ikmal malzemesi trenle Ulukışla'ya taşınıyor, burada trenden indirilerek Ulukışla-Kayseri-Sivas-Erzurum kara yolundan cepheye ulaştırılabiliyordu. Bu yol bozuk olduğundan ve elde doğru dürüst kamyon olmadığından, nakliyat, öküz ve manda arabaları kullanılarak yapılmaktaydı. Bir diğer yol olarak; Ankara'ya kadar demir yolu kullanılıyor, burada indirilen malzeme, Ankara-Sivas-Erzurum kara yolu üzerinden taşınıyordu. Ancak, Ankara tren istasyonuna indirilen bir top ancak üç ayda cepheye ulaştırılabilmekteydi. Tayyarelerin ve yedek malzemelerin taşınması işlemi de kara yolu veya deniz yolu ile Karadeniz üzerinden gerçekleştiriliyordu. Demir yolu ağının ordunun lojistik ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığından lojik sisteminin işlemediği görülmektedir.

---

[129] Ozan Tuna, Mucize Ünlü, "I. Dünya Savaşı'nın Başlarında Batum Limanı'nın Stratejik Önemi ve Osmanlı Donanmasının Batum Limanı'nı Bombalaması", **I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları,** Trabzon, 2017, s.268.

[130] Goben: İnşasına 1909'da başlanmış, 28 Mart 1911'de Hamburg'taki Blohm & Vöss tersanelerinde kızaktan indirilmiştir. 23.000 ton su kesen ve on adet 28 cm on iki adet 15 cm ve on iki adet 8,8 cm'lik topları ve dört torpido kovanı ile çok üstün savaş gücüne sahipti. 186 m uzunluğundaki gemi 29 deniz mili sürat yapabiliyordu ve mürettebatı 1013 kişi idi. Birinci Dünya Harbi'nin ilk yıllarında Karadeniz'de görev yapmıştır. 1917'den itibaren Osmanlı donanmasından diğer gemilerle birlikte Amiral Hubert von Rebeur-Paschwitz komutasında Ege Denizi'nde İngilizlere karşı çatışmalara girmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra tamir edilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin donanmasında 1950'ye kadar hizmet etmiştir. 1971 yılına kadar da Türk donanmasına sancak gemisi olarak hizmet vermiştir. 7 Haziran 1973'te Gölcük Deniz Üssünde yapılan törenle Türk Deniz Kuvvetlerinden ayrılmış, daha sonra jilet yapılmak üzere İtalyanlara satılmıştır.

[131] Breslav: Breslau'nun inşasına 1910'da başlanmış 16 Mayıs 1911 tarihinde tamamlanarak Stettin'de Vulkanwerft tersanelerinde kızaktan indirilmiştir. Goben'den çok küçük olmakla birlikte manevra kabiliyeti çok üstündü. Su kesimi 4.550 ton, on iki adet 10,5 cm topları ve iki adet torpido kovanı ile teçhiz olunmuştu. 136 m boyundaki gemi 27,6 deniz mili sürat yapabiliyordu ve 373 kişilik mürettebata sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Karadeniz'de görev yapmıştır. 1917'den itibaren Osmanlı donanmasından diğer gemilerle birlikte Amiral Hubert von Rebeur-Paschwitz komutasında Ege Denizi'nde İngilizlere karşı çatışmalara girmiştir. Bu çatışmalar sırasında 20 Ocak 1918 tarihinde mayına çarparak batmıştır.

III. Ordunun takviyeye ihtiyacının olduğu bir dönemde Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın emri ile III. Orduya bağlı olan 51'inci ve 52'nci Tümenler buradan alınarak Irak Cephesi'ne sevk edilmiştir. Daha önce de 18'inci Kolordu, Doğu (Kafkas) Cephesi'nden alınarak Irak'a gönderilmiştir. 1915 yılı sona ererken bu cephede bir tarafta eksiklerini gideren ve taarruza hazırlanan Rus ordusu, diğer tarafta ise elindeki birlikleri takviye şöyle dursun, başka cephelere de kuvvet göndermek zorunda kalan zayıf mevcutlu birliklerden kurulu, düzensiz ikmal sebebiyle varlığını ancak korumaya çalışan Osmanlı III. Ordusu bulunmakta idi. İşte bütün bu problem sahaları ve vaziyet içerisinde 1916 yılına girilmiştir.[132]

1916 yılı içerisinde Rusların Kafkasya'daki 120.000'den fazla kuvvetine karşılık bölgedeki Osmanlı kuvvetlerinin miktarı 32.000 dolaylarında idi. Rusların bu ezici kuvvetine karşılık onların harekâtını takip edebilecek, havadan keşif yapabilecek Osmanlı harp tayyaresi yoktu. Rusların ise bölgedeki kuvvetlerini destekleyecek özellikte 4 tayyare birliği görevlendirilmiştir. Bu cephede Ruslar tarafından; Caudron G.IV[133], Henri Farman H.F.27, Maurice Farman M.F.7[134], Morane Saulnier Tip L[135], Nieuport 10 ve Voisin III[136] tipindeki tayyareler kullanılmıştır. Bu arada cephe bölgesinde yaşayan Ermeniler, Rusların kışkırtması ile Osmanlı Devleti'ne karşı taarruza girişmiştir. Erzurum'a taarruz eden Rus ordusunun hava keşif ve gözetleme görevleri Hasankale'de bulunan Sibirya Tayyare Müfrezesi tarafından gerçekleştirilmiştir. 20 tayyareli Rus hava müfrezesi Osmanlı

---

[132] Kurter, c.II, ss.200-201.

[133] Caudron G.IV: Caudron G.IV uçağı, iki kişilik bir adet makineli tüfeği olan keşif ve bombardıman uçağıdır. Envantere giren tek Caudron G.IV uçağı ganimet olarak ele geçirilmiştir. 30 Haziran 1917 tarihinde motor arızası nedeniyle Kafkas Cephesi'nde Alucra'ya zorunlu iniş yapmıştır. Tayyare, Tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş) tarafından uçurularak Suşehri'ne getirilmiştir. Envantere giren ilk iki motorlu uçaktır. Uçak, Yedinci Tayyare Bölüğünde görev yapmış ve 5 Nisan 1918 tarihinde Erzurum'da düşmüştür. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.28.

[134] Maurice Farman M.F.7: Maurice Farman MF.7 uçağı, iki kişilik itici pervaneye sahip silahlı keşif ve bombardıman uçağıdır. Envantere giren tek Maurice Farman MF.7 tayyaresi 14 Kasım 1915 tarihinde Irak Cephesi'nde topçu ateşi neticesi inişe zorlanmış ve ganimet olarak ele geçirilmiştir. 2'nci Tayyare Bölüğünde görev alan tayyare yedek parça sıkıntısı yaşanması nedeniyle Nisan 1916 tarihinde hizmet dışı bırakılmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.18.

[135] Morane Saulnier Tip L: Morane Saulnier Tip L uçağı, iki kişilik silahsız keşif uçağıdır. Envantere giren 7 adet tayyare Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslardan ganimet olarak ele geçirilmiştir. Sovyetlerdeki Ekim Devrimi'nden sonra ileri yürüyüşe geçen Osmanlı Ordusu tarafından Nisan 1918 tarihinde Kars, Tebriz ve Bakü meydanlarında ele geçirilmiştir. 7'nci Tayyare Bölüğünde kullanılan tayyareler 1918 yılı sonuna kadar görev yapmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.44.

[136] Voisin III: Voisin III uçağı, iki kişilik silahlı keşif uçağıdır. Türk Hava Kuvvetleri envanterine 3 adet Voisin III uçağı girmiştir. Voisin III tayyareleri Sovyet Ekim devriminden sonra ileri yürüyüşe geçen Osmanlı Ordusu tarafından Nisan 1918 tarihinde Kars ve Tebriz meydanlarında ganimet olarak ele geçirilmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğünde kullanılan tayyareler 1918 yılı sonuna kadar görev yapmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.49.

kuvvetlerinin Erzurum çevresindeki zayıf bölgelerini bildirmek kaydıyla Rus harekâtının icrasında önemli bir yer edinmiştir.[137] Rusların hava faaliyetleri sırasında, 14 Şubat 1916 günü yerden açılan ateş sonucu bir Rus tayyaresi vurularak, kendi hatlarının gerisine düşürülmüştür.[138] Aynı dönemde Rus Müfreze Kumandanı Mülazım-ı sani Mayer, 15 Şubat 1916 tarihinde yaptığı hava keşfinde, Erzurum'dan batıya giden yollar üzerinde birçok arabanın yürüyüş halinde görüldüğünü ve Osmanlıların Erzurum'u boşaltmakta olduğunu rapor etmiştir.[139] Yapılan hava keşiflerinin kara keşifleri ile de teyit edilmesi üzerine Ruslar 16 Şubat 1916'da Erzurum'u işgal etmiştir.[140] Rusların cephe hattında tayyare kullanması, buna karşılık Osmanlı ordusunun bölgede tayyaresinin olmaması önemli bir eksiklik olarak belirmiştir. Ruslar cephede tayyare kullanarak hava harp fonksiyonlarından keşif ve istihbarat sağlama özelliğinden azami derecede faydalanmıştır. Bu durum, keşif üstünlüğü ile kara birliklerinin yönlendirilmesinde ve Rus komuta kademesinin strateji belirlemesinde onlara önemli bir avantaj sağlamıştır.

Erzurum'u savunmak için yapılan muharebelerde, Osmanlı III. Ordusu 13.400 kayıp vermiştir. Buna karşılık Rusların kaybı ise, 20.000 kişinin üzerinde olmuştur. Bu yenilgi üzerine, III. Ordu Kumandanı Mahmut Kamil Paşa kendi isteği ile görevinden ayrılmıştır. Bunun üzerine III. Ordu Kumandanlığına Çanakkale Cephesi'nde Güney Grubuna kumanda etmiş olan Vehip Paşa[141] getirilmiştir.[142]

---

[137] Sibirya Müfrezesi: Rusların Erzurum, Erzincan ve Trabzon'da bulunan 4'üncü Uçuş Grubundan ibaret olan bir hava birliğidir. Bunların karşısında Türk tarafında; Suşehri'nde 3'üncü Orduya bağlı 7'nci Tayyare Bölüğü ve Diyarbakır'da bulunan 2'nci Orduya bağlı Onuncu Tayyare bölüğü bulunmaktaydı. Bkz. Brian P. Flanagan, **Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi (Erich Serno'nun Hatıratı) 1914-1918**, (Çev.: H.Tür), Hava Basımevi, Ankara, s.50; Kurter, c.II, ss.24-25.

[138] Kurter, c.II, s.236.

[139] Çakmak, **a.g.e.**, s.124.

[140] Hasan T. Fendoğlu, "İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlıda Politik Yaşam", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, ss.37-56; Göymen, **a.g.e.**, ss.72-73.

[141] Vehip (Kaçi) (Top.1897-1) (1877-1940): 1877'de Yanya'da doğmuştur. 1897'de Harp Okulunu, 1900'de Harp Akademisini bitirmiştir. Kardeşi Esat Paşa ile birlikte Yunanlılara karşı şanlı Yanya Savunması'nda yer almış ve esir düşmüştür. Esaretten dönüşte Hicaz'a Vali ve komutan olarak atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi'nde Güney Grup Kumandanlığı, Doğu Cephesi'nde 3'üncü Ordu Kumandanlığı yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'ya gitmiş ve dönmemiştir. Millî Mücadele'ye katılmadığından dolayı 23 Mayıs 1927 yılında 2041 sayılı kanun hükmünce Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar; ss.315-322. Çakmak, **a.g.e.**, s.140; Diriker, **a.g.e.**, s.61; Demireğen vd., **a.g.e.**, s.54.

[142] Hans Guhr, **Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza**, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.31; Yüksel Nizamoğlu, "Çanakkale Muharebeleri'nde II. Ordu ve Vehip Paşa", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015, ss.229-244; Kurter, c.II, s.236.

3.4.1. Osmanlı'da Yedinci Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri

Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki gelişmeler ve III. Ordu Kumandanlığının Başkumandanlık Vekâletinden tayyare talepleri üzerine 25 Ocak 1916 tarihinde III. Ordu için tayyareci Yüzbaşı Ali Rıza (Göker)[143] Efendi kumandasında 2-3 tayyareden oluşan bir tayyare müfrezesi teşkil edilmiştir. Başkumandanlık Vekâletinin isteği uyarınca, müfrezede görev yapacak personel ve tayyarelerini, Ali Rıza (Göker) Efendinin bizzat seçmesi kararlaştırılmıştır.[144] Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendi 26 Ocak 1916 tarihinde Tayyare Mektebinden Umuru Havaiye Müfettişliğine gönderdiği önemli ve acele ibareli yazısında, Çanakkale'de bulunan tayyare mitralyözlerinin[145] müfrezeye getirilmesini, bomba tapası, 50 kilogram gliserin, fotoğraf kâğıdı, dürbün ve hayvanat gibi müfrezenin eksiklerinin ivedi olarak giderilmesini istemiş ve kendisinin bir gün sonra harekete hazır olacağını bildirmiştir.[146] Başkumandanlık Vekâleti, yeni kurulacak olan müfreze için elde yeterince tayyareci olmadığından Ali Rıza Efendi ve tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah Efendi ile 30 neferin seçilerek gönderilmesini, bunlardan boşalacak yerlerin ise 3-4 hafta sonra tamamlanacağını bildiren bir emir vermiştir.[147]

29 Ocak 1916 tarihinde Ayastefanos Tayyare Mektebi'nden Ali Rıza Efendi'ye gönderilen cevabî yazıda; tayyare mitralyözleri, tayyare bombası ve gliserin yağının hava yolu ile en seri şekilde gönderileceği, Tapa fabrikasından bomba tapalarının istendiği, müfreze için fotoğraf makinesine o günlerde ihtiyaç olmadığı, 2 adet dürbün ihtiyacının ise Tayyare Mektebi deposundan karşılanabileceğini bildirmiştir.[148]

Başkumandanlık Vekâletinden 3 Şubat 1916 tarihinde çıkarılan resmi yazı ile III. Ordu emrine 2 tayyare verilmiş, teşkil olunan bölük Yedinci Tayyare Bölüğü olarak isimlendirilmiştir. Buna göre, Yedinci Tayyare Bölüğünde görev yapacak tayyarelerin,

---

[143] Ali Rıza (Göker): Almanya'da eğitim görmüş ve Herkulesbad'dan Türkiye'ye tayyare getirmiş, Çanakkale Cephesi'nde 1'inci Tayyare Bölüğü'nde görev yaparken, bir düşman uçağı düşüren uçağı kullanmış olan deneyimli bir tayyarecidir. Keyüsk, **a.g.e.**, s.143.
[144] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-1.
[145] Mitralyöz: Fransızlar'ın yaptığı bir tür makineli tüfek. İlter, **a.g.e.**, 18.
[146] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-2.
[147] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-3, Yedinci Tayyare Bölüğünün kadrosu: 2 tayyareci, 2 Rasıt, 25 er ve 5 makinist ve muavininden ibaretti. Tayyareciler: Yzb. Ali Rıza, Üsteğmen Abdullah, Rasıtlar: Üsteğmen Muhsip, Teğmen Fikri'dir. ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-8.
[148] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-7.

Erzurum civarındaki uçuş alanına Trabzon'a kadar deniz yoluyla, daha sonra ise kara yolu ile nakledileceğinden sökülmüş olarak götürülmesi, bölüğün icra etmiş olduğu faaliyetlerin her on dört günde bir Başkumandanlık Vekâletine rapor edilmesi istenmiştir.[149] Başkumandanlık Vekâleti Reisi von Bronsart[150] tarafından 5 Şubat 1916 tarihinde III. Ordu Kumandanlığına gönderilen telgrafta Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendi kumandasında kurulan tayyare müfrezesinin naklinde lazım olacak asker, tayyareleri taşıyabilecek şekilde dizayn edilmiş araba[151] ve diğer lojistik konularında gerekli kolaylığın gösterilmesi istenmiştir.[152] Ayrıca, Tayyareci Yüzbaşı Ali Rıza Efendinin 10 lira değerindeki maaşı ile 120 kuruş kırtasiye bedelinin aydan aya verilmesi III. Ordu Kumandanlığından istenmiştir.[153] Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Ruslara karşı hava keşif faaliyetlerinin aksamadan yapılabilmesi için mevcut ve potansiyel lojistik kabiliyetler değerlendirilerek harekât fonksiyonlarının icrası ve harp prensiplerinin uygulanması için durum muhakemesi yapılmıştır.

Neticede tayyareler acilen gemiyle İstanbul'dan yola çıkarılmıştır. Bu sırada II. Ordu emrine verilmesi planlanmış olan 2 adet Albatros C.I. tipi tayyare ve havacı personel Trabzon'a ulaştırılsa da Erzurum'un Rus kuvvetlerinin eline geçmesinden önce cepheye sevk edilememiştir. Bunun üzerine tayyarelerin Trabzon'dan uçarak Erzincan'a gitmelerine karar verilmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğü personeli 2 tayyareci subay, 2 rasıt subay, 25 erbaş/er ve 5 bakım personelinden oluşturulmuştur. Tayyareciler Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendi, Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi,[154] rasıtlar ise Mülazım-ı

---

[149] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-14.

[150] Friedrich Bronsart von Schellendorf: 1864 yılında Berlin'de doğmuştur. 1882 yılında Prusya Hassa Alayına girmiştir. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'na katılmıştır. 119'uncu Humbaracı Alay Komutanı iken Tuğgeneral rütbesi ile 1913 yılında Alman Askerî Heyeti ile birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Osmanlı Genelkurmay Karargâhı Kıdemli Başkanlığı görevine getirilmiştir. 20 Ağustos 1914 tarihinden itibaren olası savaş durumunda cephelerle ilgili planları hazırlamaya başlamıştır. 1917 yılı sonlarında Alman Genelkurmayı tarafından görevinden alınmıştır. 1918 yılından itibaren Fransa'da Prusya 5'inci Piyade Tümen Kumandanlığı yapmıştır. 1920 yılında Korgeneral rütbesiyle emekli olmuştur.

[151] Araçlarla Tayyare Nakline Dair Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 001-070; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 001-070a; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 001-071; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 001-071a.

[152] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-19.

[153] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-6.

[154] Abdullah (Başuçar) Hv.1326.P.49: 1891 yılında Van'da doğmuştur. Lise Öğrenimini tamamlayarak 1.10.1907'de Harp Okulu'na girmiş ve 29.03.1910'da Harp Okulu'ndan Teğmen rütbesiyle mezun olduktan sonra 7'nci Piyade Tümeni 20'nci Alay 5'inci Bölüğe atanmıştır. 1912 yılına kadar anılan birlikte görev yaptıktan sonra kendi isteği ile Hava Sınıfına geçmiş ve 21.07.1912 tarihinde Safraköy Tayyare Bölüğü'ne atanmıştır. Balkan Harbi'ne katılmış ve 10 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılar tarafından esir alınmıştır. Daha sonra firar ederek yurda dönmüştür. Temmuz 1912'de İngiltere Bristol Havacılık Okulu'nda eğitime

evvel Muhsin (Alpagot)[155] Efendi ve Mülazım-ı sani Fikri Efendi idi. Sonradan Bölük Kumandanlığına Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen ve Tayyareci olarak Brent ve Anscwitz atanmıştır.[156]

11 Şubat 1916 günü başlayan ve beş gün boyunca süren taarruzda Ruslar, Sibirya hava birliğine bağlı 20 tayyareyle devamlı keşif uçuşları yapmış, III. Ordu Kumandanlığının durumu hakkında sürekli rapor vermiştir. 14 Şubat 1916 günü bir Rus tayyaresi vurularak kendi hatlarının gerisine düşürülmüştür. 15 Şubat 1916 günü öğleden sonra Erzurum şehri üzerinde tayyareci Mülazım-ı sani Mayer'in Nieuport 10 tipi tayyareyle yaptığı hava keşfinde; Erzurum şehri sokaklarında büyük bir hareketlilik olduğu, şehrin bazı sokaklarının yakıldığını gözlemlemiş ve bu durum dönüşünde III. Ordu Kumandanlığına rapor edilmiştir.[157] İlgili hava faaliyeti Rus kuvvetlerinin harp

---

gönderilmiştir. 1914-1916 yılları arasında Çanakkale Tayyare Bölüğünde görev yapmış ve bu arada 1915 yılında Almanya'da havacılık eğitimi görmüştür. Kafkas Cephesi 7'nci Tayyare Bölüğü'nde uçucu olarak görev yapmış ve bu görevde iken kaza geçirmiştir. Uzun bir tedaviden sonra sol bacağı kısa kalmış, Doğu (Kafkas) Cephesi Tayyare Bölüğü'nde Hava Kısım Amiri, Konya ve Afyon Tayyare Deposu'nda ve Eskişehir Yedinci Tayyare Bölüğünde görev yapmıştır. Doğu Cephesi Ermeni Harekâtı ve Muharebelerine de katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı'ndaki başarılarından ötürü Harp ve İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir. 1945 yılına kadar Hv.K.K.lığı'nın çeşitli birlik ve kurumlarında görev yapmış ve Albay rütbesinde Eskişehir 29 Nulu Teftiş Komisyonu'nda görevde iken 11 Kasım 1945 tarihinde vefat etmiştir. Baba adı Yusuf, Anne adı Mahiye'dir. Eşinin adı Menşure olup 3 çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir. Hv.K.K.lığı Per.Arşivi, Dolap No:1-94, Dosya V-30.

[155] M.Muhsin (Alpagot) (Hv.1328)-C-SV-21): 1891 yılında İstanbul'da doğmuştur. Lise öğreniminden sonra 1910 yılında Harp Okulu'na girmiştir. 1912 yılında Harp Okulu'ndan Süvari Teğmeni olarak mezun olmuş ve Edirne Hafif Süvari Tümeni 2'nci Alay 1'inci Bölüğe atanmıştır. Bu bölükte Balkan Harbi'ne katılmış ve müteakiben İstanbul Süvari Tatbikat Binicilik Okulu'na atanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde; 1914-1915 yılları arasında Edirne'de 6'ncı Nizamiye Fırka Cephane Kolları Yaverliği, Çanakkale'de 6'ncı Nizamiye Fırka 17'nci P.A. Yaverliği, Erkânı Harbiye 1'inci Şube Amirliği, İzmir 11'inci Fırkası'nda görev yaptıktan sonra, Hava Sınıfına geçmiştir. Ekim 1915 - Ocak 1916 tarihleri arasında Safraköy'de Rasıtlık Kursunu müteakip Erzurum 7'nci Tayyare Bölüğü'ne atanmıştır. Erzincan'ın işgali üzerine Suşehri'ne intikal sırasında uçağı Zara civarında düşmüş ve Albay Muhsin Alpagot'da yaralanmıştır. 1916-1917 yılları arasında Çanakkale'de 1'inci Tayyare Bölüğü'ne bilahare İstanbul'da oluşturulan 11'inci Topçu Rasat Bölüğü'ne atanmış ve bu bölükle Musul' da Irak Hârekatı'na katılmıştır. 1917-1918 yılları arasında Filistin' de 4'üncü Tayyare Bölük Kumandanlığı'nda görev yapmış, Filistin Hârekatı'nda 18.10.1918 tarihinde esir düşmüş ve 03.01.1920 tarihine kadar Mısır'da esarette kalmıştır. 10.01.1920 tarihinde Maltepe 1'inci Tayyare Bölüğü'ne katılmış, 14.05.1921 tarihinde de İnegöl'deki 3'üncü Süvari Fırka 28'inci Alay 3'üncü Bölük Kumandanlığı'na atanmış müteakiben Mahmudiye'deki 1'inci Süvari Depo Alayı 1'inci' Bölük Kumandanlığı ve Ankara'daki Depo Kıtası Müfettişliği'nde görev yapmış ve 28.12.1921 tarihinde de 1'inci Tayyare Bölük Kumandanlığı'na atanmıştır. 1'inci, 2'nci İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık Muharebeleri'ne katılan Albay M.Muhsin Alpagot 01.06.1922-28.09.1923 tarihleri arasında Kuva-yı Havaiye Müfettişliği (emrinde) ile Konya Tayyare İstasyon Kumandanlığı'nda görev yapmıştır. 1923 yılında 1942 yılına kadar Hava Kuvvetleri'nin çeşitli birlik ve Kıtalarından uçucu olarak görev yaptıktan sonra sıhhi nedenle uçuştan ayrılmış ve müteakiben 2'nci Tayyare Alayı Park Müdürlüğü (Arifiye) ve 1'inci Hava Tümeni Hava Mıntıka Depo Amirliği'nde görev yaptıktan sonra 30.08.1949 tarihinde emekli olmuştur. Albay M.Muhsin Alpagot 26.11.1951 tarihinde vefat etmiştir. Eşi Suat Hanım'dır. 3 çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir. Hv.K.K.lığı Per.Arşivi Depo No:3, Dolap 106, Dosya E-92.

[156] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-29.

[157] Kansu vd., c.1, s.251; Kurter, c.II, s.236; Göymen, **a.g.e.**, s.77.

prensiplerinden taarruz ilkesi çerçevesinde tayyareleri kullanarak, Osmanlı cephe hattındaki gelişmeleri yakından takip ettiklerini göstermektedir.

Bu sırada Başkumandanlık Vekâletinden Yedinci Tayyare Bölüğüne 16 Şubat 1916 tarihinde gönderilen emirde; bölüğe yeni çadır gönderilemeyeceği, eldeki çadırların tamir edilerek kullanılmasının mecburi olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, personel ve malzeme miktarı ile yollar hakkında bölüğün kendilerine bilgi ulaştırması istenmiştir. Bunun yanında tayyare bölüğüne çok yakın bir zamanda bir veya iki mentörün[158] gönderileceği bildirilmiştir.[159] Bölgedeki Osmanlı ordusu kısmen takviye edilmeye çalışılırken, Rus ordusu gerek kara unsurları gerekse de hava unsurları açısından ezici bir üstünlüğe sahiptir. Aynı dönemde, 16 Şubat 1916 tarihi itibariyle Erzurum'u ele geçiren Ruslar, 1'inci, 2'nci ve 4'üncü tayyare birliklerini Erzurum'da, Üçüncü Tayyare Birliğini de, Azerbaycan-Van kesimindeki Rus birliklerine destek vermesi amacıyla Haydarabad'ın güneyinde bulunan hava meydanında konuşlandırmıştır.[160] Buralarda görev yapan Rus hava unsurları keşif ve istihbarat faaliyeti açısından önemli işlev görmüşler ve Rus taarruzunun başarısına katkıda bulunmuşlardır.

Erzurum'un Rus işgaline girdiği bir dönemde Rus taarruzu genişleyerek devam etmiştir. Bu bağlamda Rus kuvvetleri 17 Şubat 1916 tarihinde Muş'u işgal etmiş, Karadeniz kıyı bölgesinde bulunan Arhavi'yi[161] de 19 Şubat 1916'da ele geçirmiştir. Rus deniz tayyareleri bu tarihten itibaren kıyı bölgesinde savunma durumunda bulunan Osmanlı birlikleri üzerinde harekât uçuşlarına başlamıştır. Ruslar bu dönemde Batum'da bulunan deniz tayyare istasyonundan ve kıyı açıklarında bulunan 2 tayyare gemisinden faydalanarak harekâtlarını icra etmişlerdir.[162]

18 Şubat 1916 tarihinde AK7 numaralı Albatros C.I. tipi tayyarenin motor devir saati arızası, motorun yağ yakması ve motorun düzenli çalışmaması nedeniyle göreve

---

[158] Mentör: Uzman kişi, bir kurum içinde yer alan ve o kurum içinde farklı görevlerde çalışıp tecrübe kazanmış olan, yol gösterici kimse olarak tanımlanabilir.
[159] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls. 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-25.
[160] August G. Blume, **Russian Military Air Fleet in World War**, Vol.1, Atglen: PA, Schiffer Publishing Ltd, 2010. Erzurum'da konuşlanan bu bölüklerden ikisi Erzincan'ın işgalinden sonra bu ile kaydırılacaktır. Kurter, c.II, s.237; Göymen, **a.g.e.**, s.77.
[161] Arhavi: Artvin ilinin bir ilçesidir.
[162] Kurter, c.II, s.237; Keyüsk, **a.g.e.**, s.123.

verilememiştir.[163] AK2 numaralı Albatros C.I. tayyaresinin tamiri bitmediğinden Yedinci Tayyare Bölüğüne gönderilememiştir.[164]

20 Şubat 1916 tarihinde Yedinci Tayyare Bölüğüne çekilen telgrafta; 160 beygirlik tayyare için 2 pervane, 30 bomba, 2 tekerlek ve yeterli miktarda yedek parçanın makinist ustabaşısı Filip Efendi ile İstanbul'dan Erzincan'a gönderildiği bildirilmiştir. Aynı telgraf ile 100 beygirlik Gotha tipi tayyare için hazırlanmış olan malzemenin iadesi istenmiştir. Bu sırada cephe hattındaki görevlerin ifasına yönelik hiçbir mazeretinin kabul edilmeyeceği belirtilerek bölüğün verilen görevleri yerine getirip getiremeyeceğinin bildirilmesi istenmiştir.[165] Cephe hattına ve özellikle Yedinci Tayyare Bölüğüne ihtiyacı olan 400 kilogramlık bomba, pervane ve diğer yedek malzemeleri götürecek makinist ustabaşısı Filip Efendinin harcırahının ödenmesi de bu sırada aynı dönemdeki yazışmalara yansımıştır.[166]

Bu sırada, Trabzon'dan Erzincan'a gidecek olan tayyareleri, monte ederek uçabilir hale getirmek için çalışmalara başlanmıştır. Ancak eldeki tayyarelerin motorlarında bulunan arızadan dolayı uçuşlar gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine durum III. Ordu Kumandanlığına bildirilerek İstanbul'dan acele olarak gerekli malzeme ile bir Alman ve Osmanlı makinistin yollanması istenmiştir. Bu talep III. Ordu Kurmay Başkanlığı emrinde bulunan Alman Yarbay Guze'un[167] girişimi sonucunda bir Alman teknisyen ustabaşı ile bir de makinist Trabzon'a gelerek ve gerekli onarımları yapmıştır.[168] Bu tarihlerde meydana gelen tayyare arızalarına gerekli müdahalenin ivedilikle yapılması lojistik yapılanmanın aksamadan devam ettiği görülmüştür.

24 Şubat 1916 tarihinde AK7 numaralı Albatros C.I. tayyaresinin motoru açılmış, bir pistonu çatlak olduğu tespit edilmiş ve piston değiştirilmiş, ayrıca yağ pompası ile diğer parçalar kontrol edilerek arızaları giderilmiştir. Tayyare bir saatlik tecrübe uçuşundan

---

[163] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-32.
[164] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-32a.
[165] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-46.
[166] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-45.
[167] Guze: Alman yarbay. 23 Nisan 1914'te Osmanlı ordusuna katılarak 3'üncü Kolordu kurmay başkanlığına atanmıştır. Sağlık sorunları yüzünden bir süre sonra Almanya'ya dönmüştür. 19 Temmuz 1917'de Kafkas Ordusu kurmay başkanlığına atanmış ve 1 Kasım 1918'de Türkiye'den ayrıldıktan sonra Mackensen ordusunda görev almıştır. 1920 yılında da emekli olmuştur. Çakmak, **a.g.e.**, s.4.
[168] Kurter, c.II, s.237.

sonra göreve verilmiştir.[169] Trabzon'da 26 Şubat 1916 tarihinde Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendi idaresinde havalanan bir tayyare, kalkışından kısa bir süre sonra motor arızası nedeniyle yere inmek zorunda kalmış ve iniş sırasında tayyare kırım geçirmiştir. Havaların uçuşa müsaade ettiği bir zamanda Trabzon'dan Erzincan'a gidecek olan tayyareler havalanmış, uçuş sırasında AK1 numaralı Albatros C.I. tayyaresinin motorunda oluşan arıza nedeniyle uygun olmayan bir araziye inerek parçalanmış, diğer tayyare ise, Erzincan Meydanına iniş yaparken kırım geçirmiştir. Bu nedenle hava keşfi bakımından tayyarelerin orduya bir faydası olmamıştır.[170]

Gelişmeler bu minvalde devam ederken Umuru Havaiye Müfettişi Binbaşı Erich Serno, yardımcısı Yüzbaşı Şakir Fevzi Efendi ve Hekim Binbaşı Gerloff ile birlikte cephelerdeki hava üslerini teftişe çıkmıştır.[171] Serno, Yedinci Tayyare Bölüğünü denetlemesi esnasında Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendi ile görüşerek Yedinci Tayyare Bölüğü hakkında bilgi almıştır. Bu görüşme sırasında Ali Rıza Bey, bölgenin fiziki şartlarının zorluğundan, ikmal ve lojistik anlamda Yedinci Tayyare Bölüğünün sıkıntılarından bahsetmiştir. Serno, III. Ordu Kumandanı ile de bir görüşme yapmıştır. III. Ordu Kumandanı ile yapılan görüşme sonucunda; Yedinci Tayyare Bölüğü emrine bir nakliye kolu tahsis edilmesi, tayyare miktarının artırılması ile ilave personel gönderilmesi karara bağlanmıştır.[172]

Mart 1916'ya gelindiğinde Mamahatun-Bayburt ve Bayburt-Of istikametlerinde Rus taarruzları başlamıştır.[173] Taarruzlar mart ayı sonrasında daha çok Kop ve Çoruh bölgelerinde yoğunlaşmıştır.[174] 1 Mart 1916 tarihinde III. Ordu için 6 adet Fokker harp tayyaresinin siparişine izin verilmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda, Alman Harbiye Nezareti Fokker harp tayyaresi veremeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Alman makamlarından bölgeye hafif sınıf 6 harp tayyaresi gönderilmesi istenmiştir.[175] Aynı dönemde Yedinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ali Rıza Efendi tarafından 1-2 Mart 1916 tarihinde gönderilen yazı ile Erzincan'a 20 litre benzin gönderilmesi talep

---

[169] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-48.
[170] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-52.
[171] Guhr, **a.g.e.**, s.31.
[172] Kurter, c.II, s.238.
[173] Çakmak, **a.g.e.**, ss.170-171.
[174] Ünal, **a.g.e.**, s.5.
[175] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-49.

edilmiştir.[176] İlgili yazışmalar Yedinci Tayyare Bölüğünün görev yaptığı bölgede hem tayyare hem de benzin ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Bu sırada, Yedinci Tayyare Bölüğüne mensup 5 Mart 1916 tarihinde kırım geçiren bir tayyarenin Ayastefenos'ta bir ay süre tamirde kalacağı Başkumandanlık Vekâletine bildirilmiştir. İlgili yazıda, tamir görecek tayyarenin yerine bir Albatros harp tayyaresinin Ulukışla üzerinden Erzincan'a götürülmesi istenmiştir.[177]

Tablo 7: Yedinci Tayyare Bölüğünün Mart 1916 Durumu[178]

Yeri	Erzincan Meydanı
Bölük Kumandanı	Tayyareci Yüzbaşı Ali Rıza (Göker)
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar), Astsubay Uzunköprülü Hasan Basri, Astsubay Brent.
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Mehmet Muhsin (Alpagot), Mülazım-ı sani Mahmut Fikri.
Tayyareler	Albatros C.I. AK2, Rumpler B.I.[179] R13, R17.

Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki III. Ordunun ikmali ihtiyaçları karadan Ulukışla'ya kadar demir yolu ile devamında, Kayseri-Sivas kara yolu izlenerek yapılmaktaydı. Diğer bir güzergâh ise Ankara Tren İstasyonundan sonra Sivas-Erzurum kara yolu üzerinden işlemekteydi. Yolların son derece bozuk oluşu ve motorlu taşıma araçlarının azlığı Doğu (Kafkas) Cephesi'ne yapılan askerî sevkiyatı olumsuz etkilemekteydi. Cephenin denizden ikmali ise Trabzon Limanı'ndan yapılmaktaydı. Deniz tayyaresi de taşıyabilen gemilere sahip olan Rus Karadeniz donanmasının Osmanlı nakliye gemilerine saldırıları deniz ulaşımına ciddi şekilde zarar veriyordu. Burada, Osmanlı Devleti'nin alternatif ulaşım ağına sahip olmadığı veya kısıtlı olduğundan lojistik yapılanma ve lojistik sistemin önemi ortaya çıkmıştır. Sun Tzu lojistiğin önemini şöyle ifade etmiştir: Donatımı olmayan bir

[176] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-57.
[177] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 4, Fih.: 1-59.
[178] Kurter, c.II, ss.238-239.
[179] B Tipi Uçaklar: 1915, 1916, 1917 yıllarında üretilmiştir. İki kişilik/çift satıhlı 180 beygir gücünde Mercedes veya 160 beygir gücünde Argos ve Mercedes motoruyla mücehhez ağır çift satıhlı Albatros, Rumpler, Avyatik A.E.G. vs. genellikle silahsız olup bomba atma tertibatına sahip ve bazılarında rasıt sandalyesinde bulunan ve kullanımı kolay olmayan bir makineli tüfek vardır. Yaklaşık 40-60 dakika arasında 3.000 m. İrtifaya yükselebilme özelliğine sahiptir. ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-023.

ordu savaşamaz. Ona göre üç şey önemlidir. Donatım yoksa, yiyeceği yoksa ve parası yoksa ordu mahvolur.[180]

Sarıkamış faciasından sonra Ruslar, ileri bir harekâtla Sıklet Merkezi olarak değerlendirdikleri Trabzon'u işgal etmiştir. Trabzon Limanı'nın lojistik açıdan taşıdığı stratejik önemin farkında olan Ruslar Trabzon'u 18 Nisan 1916'da ele geçirmiştir. Trabzon'u ele geçirmek için yapılan çarpışmalarda; Rus deniz tayyareleri keşif ve taarruzî hava harekâtı kapsamında bombalamak suretiyle, yoğun bir faaliyet göstermiştir.[181] Trabzon'u ele geçiren Ruslar, Karadeniz kıyısında stratejik bir noktaya sahip olarak birliklerinin deniz yoluyla desteklenmesi için önemli bir mevki kazanmıştır. Ruslar tarafından harp prensiplerinden baskın, taarruz ve sıklet merkezi ilkesi gereği hareket edildiği görülmüştür.

Nisan 1916 tarihi itibariyle Erzincan Hava Alanında konuşlanmış bulunan Yedinci Tayyare Bölüğü, III. Ordu Komutanlığının isteği ve emirleri doğrultusunda, keşif uçuşlarına devam etmiştir. 30 Nisan 1916 tarihinde AK2 numaralı Albatros C.I. tayyaresi, Kargın ve Erzurum yönünde uçarak keşif görevi yapmıştır. 7 Mayıs 1916'da ise Bölük Kumandanı Ali Rıza (Göker) Efendi Albatros tayyaresiyle Alman Tayyareci Astsubay Brent ise Rumpler ile Rus hatları ötesinde bir keşif görevine gönderilmiş ancak yüksek ihtimalle hava muhalefeti nedeniyle görevi ifa edemeden geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Vehip Paşa, iki tayyareciyi görevden kaçtıkları düşüncesiyle genel karargâha şikâyet etmiş ve Çanakkale Cephesi'ndeki hava muharebesinde bir düşman tayyaresini düşürme başarısı ile tanınmış Yüzbaşı Ali Rıza (Göker) Efendiyi Bölük Kumandanlığından almakla kalmamış; sınıfını da değiştirerek piyade yapmıştır.[182] Mayıs ayı içerisinde Yedinci Tayyare Bölüğünün yürütmüş olduğu keşif faaliyeti sonucunda Rus kuvvetlerinin zaaflarından yararlanmak isteyen Vehip Paşa, genel karargâhın savunmada kalınması yönündeki talimatının aksine Mamahatun (Tercan) ve Bayburt yönüne taarruz emri vermiş; Mamahatun ele geçirilmiş; Bayburt tarafında ise Rusların geri çekilmesi sağlanmıştır. Bu sırada Ali Rıza (Göker) Bey'in azlinden sonra bölük kumandanlığını 24 Mayıs 1916'da devralan Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar)

---

[180] Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev.: Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, s.139.
[181] Çakmak, **a.g.e.**, s.176.
[182] Kansu vd., c.1, s.251.

Efendi, tek uçucu personel olarak keşif görevlerini gerçekleştirmiştir.[183] Savunma yaklaşımı çözüm olarak görülmemiş ve kumandan tarafından her türlü fırsatı ele geçirmek için taarruz prensibi ile hareket edilmiştir.

III. Ordu Kumandanlığı son taarruzdaki başarının ardından Yedinci Tayyare Bölüğünü cepheye yaklaştırarak daha yakın mesafeden keşif faaliyetinde bulunabilmek için elde bulunan Albatros tayyaresi ile bölüğün büyük kısmının Kargın'a konuşlanmasını ve Rumpler tipindeki tayyarenin ise Erzincan'da kalmasını emretmiştir.[184] Kargın'a intikalin ardından bölük keşif faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. 16 Mayıs 1916 günü, Mamahatun dolaylarında yapılan uçuşta; 3 Rus piyade taburu ve takviyeli 1 süvari bölüğünden ibaret bir düşman kuvvetinin varlığı tespit edilmiştir.[185] Burada, Ruslara karşı muharebe sahasında üstünlüğü ele geçirmek ve avantajlı pozisyon elde etmek amacıyla harp prensiplerinden manevra ilkesi doğrultusunda hareket ettirilmiştir.[186] William T. Sherman'a manevra prensibinin önemini şu şekilde ifade etmiştir: Zafer, çarpışmadan daha çok birliklerin hareketiyle kazanılır.[187]

21 Mayıs 1916 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi ile Mülazım-ı evvel Ziya Efendi Erzincan-Kargın-Aşkale[188] ve Yeniköy[189] civarında bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Yapılan hava keşfinde; 3 Rus piyade alayı, 2 süvari bölüğü ve 8 top tespit edilmiştir. Bu uçuş sırasında Karakilise'de bulunan Rus karargâhına Rusça propaganda bildirileri atılmıştır.[190] Propaganda yolu ile Rus ordusunun moralini bozmak, onları savaşın anlamsızlığına inandırmak ve vazgeçirmek istenmiştir.

23 Mayıs 1916 tarihinde III. Ordu Kumandanlığı tarafından, Yedinci Tayyare Bölüğü Kumandanlığına Tuzla Vadisi boyunca uçulması ve Çat-Bardakçı arasındaki bölgede bulunan düşman birliklerinin keşif ve gözetleme görevi verilmiştir. Bu keşif görevi, 25 Mayıs 1916 günü yapılmıştır. Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi, rasıt olarak Mülazım-ı evvel Muzaffer Efendi ile öğleden evvel Erzincan Hava

---

[183] Kaymaklı, **a.g.e.**, s.251; Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.191.
[184] Kargın: Erzincan-Tercan'a bağlı belde. Bugünkü adı Altunkent.
[185] Kurter, c.II, s.286.
[186] Hakan Soner Aplak, "Karar Verme Yöntemleri ve Askerî Muharebe Fonksiyonları Alanlarına Yönelik Uygulamalar", **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Mayıs 2018, ss.87-110.
[187] Aksoy, **a.g.e.**, s.18.
[188] Aşkale: Erzurum'a bağlı ilçe.
[189] Yeniköy: Kars-Sarıkamış-Karaurgan bucağına bağlı köy.
[190] Kurter, c.II, s.286.

Meydanından havalanmıştır. Görev sırasında; Erzurum'a 20 kilometre mesafede bulunan Taşağıl'a kadar gidilmiş, dönüşte ise Tuzla Vadisi takip edilmiştir. Çat üzerinden geçerken yerdeki Rus birliklerinden tayyareye ateş edilmiştir. Keşif uçuşunda; Mamahatun'un doğu ve güneyinde takviyeli bir piyade alayı bulunduğu gözlenmiştir. Rus kuvvetlerinin Çat çevresinde toplanmış oldukları saptanmıştır. Burada bir piyade alayı olduğu gibi köyün batısındaki Dolay Tepe ile güneyinde, 2 alayın savunma yapabileceği tahkimli mevzilerin hazırlanmış olduğu göze çarpmıştır. Ayrıca, Çat'ın güneyinde 2 süvari bölüğünün olduğu belirlenmiştir. Bu keşif uçuşu üç saat yedi dakika sürmüştür. Dönüşte, Erzincan Hava Meydanına inildiğinde, tayyare üzerinde 7 piyade mermisi olduğu tespit edilmiştir.[191]

Yedinci Tayyare Bölüğü tarafından yapılan hava keşifleri, Mamahatun çevresinde Rusların zayıf kuvvetler bulundurduklarını ortaya çıkarmıştır. Yer keşifleri de, havacıların gözlemlerini doğrulamıştır. III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Mamahatun (Tercan) taarruz harekâtının bitiminden sonra, Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi ile Rasıt Üsteğmenler, Ziya ve Muzaffer Efendilerin hava keşiflerindeki başarılarından memnun kalarak 6 Haziran 1916'da kendilerine birer teşekkür yazısı gönderilmesi için talimat vermiştir.[192]

7 Haziran 1916 günü yeni bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşta Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi ve rasıt olarak Mülazım-ı evvel Muzaffer Efendi görev yapmıştır. AK2 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile öğleden önce Erzincan Hava Alanından kalkışından sonra 3.000 metre irtifadan Karasu[193] Vadisi'ne girmek suretiyle, Aşkale bölgesine kadar uçulmuştur. Fakat vadi içleri yoğun bir sisle kaplı olduğu ve hiçbir şey görülemediği için keşif görevine devam edilmemiştir. Uçuş 2,5 saat sürmüş, görev sırasında Rusların açmış oldukları topçu ateşi sonucunda, uçağa 5 misketin isabet ettiği anlaşılmıştır.

Mamahatun'un Ruslardan geri alınmasıyla, cephe hattı doğuya doğru yer değiştirmiştir. Tayyarelerin harekât yarıçaplarını arttırabilmek için Yedinci Tayyare Bölüğünün de aynı yönde yer değiştirmesi gereğini değerlendiren III. Ordu Kumandanlığı, 8 Haziran 1916 tarihini taşıyan bir talimat göndermiştir. Buna göre; Yedinci Tayyare

---

[191] Göymen, **a.g.e.**, s.76.
[192] Keyüsk, **a.g.e.**, s.149.
[193] Karasu: Van İli sınırları içindeki Güroymakta doğar. Uzunluğu 68 km. kadardır. Aras nehrinin koludur.

Bölüğü bundan böyle, Kargın'da konuşlanacaktır. Savaş Sanatı'nın yedinci bölümü silahlı çatışmayla ilgili olup, ordunun muharebe alanındaki düzeni ile harp manevraları hakkında Sun Tzu'nun görüşlerini özetler. Haber alma ve ön hazırlığın önemini anlatarak konuya giren Sun Tzu "Hesabını yaptıktan sonra harekete geç. Uzağı ve yakını ilk gören kazanır; silahlı harbin kuralı budur." der. Ruslara karşı avantajlı pozisyon elde etmek için harp prensiplerinden emniyet ve manevra prensine göre hareket edildiği görülmüştür.[194] Bunun için, bölüğün tüm malzemesi ile Albatros tayyaresi Kargın'a intikal edecek, Rumpler ise, Erzincan'da bırakılacaktır. Bölük 14 Haziran 1916 günü Kargın'a hareket etmiştir. Bu sırada Albatros tayyaresi ile Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi, Erzincan'da kalmış, intikalin tamamlanmasını ve Kargın Hava Meydanının uçuşa hazır hale getirilmesini beklemiştir. Bu yüzden; Tayyare bölüğünün Kargın'a intikali, Rasıt Mülazım-ı evvel Muhsin Efendi (Alpagot) kumandasında yapılmıştır. Erzincan Hava Meydanında, Kargın'a götürülmeyen 2 Rumpler tayyaresi ile bir makinist ve bir onbaşı ile dört erden ibaret bir muhafız birliği bırakılmıştır.[195]

Bu sırada Erzurum Hava Meydanında üslenmiş olan Rus hava birlikleri de, hava harekâtına devam etmiştir. 16 Haziran 1916 günü, Erzurum'dan gelen 3 Rus tayyaresi, III. Ordu kuvvetleri üzerinde üç saat süren keşif uçuşu yapmıştır. 21 Haziran 1916 günü Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi ile Mülazım-ı evvel Ziya Efendi bir keşif görevi yapmak üzere Erzincan Hava Meydanından havalanmıştır. Fakat hava fırtınalı olduğundan görev iptal edilmiştir. Erzincan Hava Meydanına geri dönülmüştür. İniş sırasında tayyare küçük bir kırım geçirmiş ve iniş takımları hasar görmüştür. Hasar giderildikten sonra Albatros tayyaresi havalanarak Kargın Hava Meydanına intikal etmiştir.

20 Haziran 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden III. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazı ile cephe hattında kullanılmak üzere 2 Albatros harp tayyaresinden ibaret bir müfrezenin bölgeye gönderileceği bildirilmiştir. Bu Müfrezede tayyareci olarak Cevdet Efendi ile Alman Tayyareci Fünfhausen'nin, Rasıt olarak ise Mülazım Fikri ve bir personelin daha bulunacağı belirtilmiştir.[196] Cephe hattının zafiyete uğramaması ve harp

---

[194] Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev.: Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008, ss.31-32.
[195] Kurter, c.II, s.287.
[196] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-3.

prensiplerinin uygulanabilmesi için tayyare takviyesi yapılarak lojistik yapılanmanın yerine getirildiği görülmüştür.

29 Haziran 1916'da Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) ve Rasıt Mülazım-ı evvel Ziya Efendilerden oluşan uçuş ekibi, Erzurum çevresinde yapılacak olan yeni bir keşif görevi için Kargın Hava Meydanından havalanmıştır. Bu keşif sırasında Yeniköy civarında, tek satıhlı bir Rus tayyaresiyle karşılaşılmıştır. Rus tayyaresi, silahlı Albatros ile hava muharebesine girmemiş kaçmayı tercih etmiştir. Yarım saatlik bir kovalamacadan sonra, Rus tayyaresine yetişilemeyeceği anlaşıldığından, geri dönülmüş ve keşif ile ilgili rapor Ordu Kumandanlığına bildirilmiştir.[197]

30 Haziran 1916'da Erzurum-Kop hattında yapılan keşif uçuşunda Rus Ordusunun olası bir taarruz için yığınak yapmakta olduğu anlaşılmıştır. 3 Temmuz 1916'da Rus Kafkas Ordusu Van Gölü'nün kuzeyinden Trabzon'a kadar uzanan cephe üzerinde III. Orduya karşı taarruza geçmiştir. III. Ordunun sağ kanadında bulunan II. Ordunun intikali hala tam olarak bitirilememiş; bundan istifade etmek isteyen Rus kurmayları önce III. Orduyu devre dışı bırakmak, sonrasında ise II. Ordu ile savaşmayı kararlaştırmışlardır. Ruslar açısından 2'nci ve III. Ordu'nun ortak harekâtından önce harekete geçmek son derece akılcı bir taktik olarak değerlendirilmiştir. Harp prensiplerinden saldırı prensibi gereği III. Ordunun mücadele azminin kırılmaya çalışıldığı görülmüştür. "Düşmanın açık noktalarına saldır, düşman dinlenmeye geçtiğinde yüklen, düşmanına asla hazırlanma şansı tanıma. Askerî harekâtlarda belirsiz olma doktrini bu yöntemin kaynağıdır. Ünlü bir savaşçı kumandanın sözleriyle, "En etkili saldırı beklenilmeyen saldırıdır. En iyi plan bilinmeyen plandır."[198] Osmanlı Erkânı Harbiye Nezareti Doğu (Kafkas) Cephesi'nde II. Orduyu takviye edip harbe sürmek istemiştir. Ancak, ulaşım yollarının kötü olması yüzünden yeterli lojistik destek gitmemiştir. Burada II. ve III. Ordu birlikte harp ettirilmediğinden kuvvet tasarrufu prensibine riayet edilmediği, böylece, Rusların karşısında tek başına kalan III. Ordu aşırı kayıp vererek çekilmek zorunda kaldığı görülmüştür.

---

[197] Kurter, c.II, s.287.
[198] Sun-Tzu, **a.g.e.**, s.108.

Tablo 8: Yedinci Tayyare Bölüğünün Haziran 1916 Durumu[199]

Yeri	Kargın Hava Meydanı
Bölük Kumandanı	Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar)
Tayyareciler	Astsubay Brent
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Mehmet Muhsin (Alpagot), Mülazım-ı sani Mahmut Fikri
Tayyareler	Albatros C.I. AK2, Rumpler B.I R13

Temmuz 1916'ya gelindiğinde Doğu (Kafkas) Cephesi'nin farklı bölgelerinde Rus ve Osmanlı orduları arasında birçok çatışma yaşanmıştır.[200] Çatışmalar Bitlis, Kulp, Muş, Masalla, Çapakçur ve Oğnut bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 3 Temmuz 1916'da başlayan Rus taarruzu üzerine Kargın'da konuşlu bulunan Yedinci Tayyare Bölüğü önce Erzincan da konuşlandırılmış, daha sonra ise Erzincan'ın düşme olasılığı belirince tüm Yedinci Tayyare Bölüğünün Suşehri'ne intikali emredilmiştir.[201] Birliğin herhangi bir baskına maruz kalmasının önüne geçebilmek maksadıyla emniyet ve manevra prensiplerinin uygulandığı görülmüştür.

11 Temmuz 1916 günü, Karadeniz kıyısındaki Görele'nin Karaburun mevkiine, bir Rus deniz tayyaresi zorunlu iniş yapmıştır. Grigorovich M-5[202] tipindeki tayyarede bulunan bir yüzbaşı ile bir astsubaydan oluşan Rus uçuş ekibi Osmanlı kuvvetleri tarafından teslim alınmıştır. Ele geçirilen bu tayyare daha sonra İstanbul'a sevk edilmiştir.[203] Rus ordusunun kış taarruzunun başladığı günlerde Rus deniz tayyareleri Batum ve Suhumi'de (Sohumkale) üslenmiştir. Rusların Suhumi'de 5 ve Batum'da 3 deniz tayyaresi vardır. Rus taarruzunun gelişmesi üzerine, ele geçirilen Osmanlı kıyılarında da Ruslar tarafından deniz tayyare istasyonları kurulmuştur. Rize'de 6 ve Akçaabat'ta 3 deniz tayyaresi konuşlanmış ve Rus harekâtına destek olmuştur. Bu arada Rusların kıyıya yaklaşan tayyare gemileri de, harekâta katılan deniz tayyarelerine yüzer üs görevi yapmıştır.

Cephe hattının hızla batıya kaymasıyla birlikte bölüğün elindeki tek av/bombardıman tayyaresi olan Albatros C.I. 23 Temmuz 1916'da bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendinin idaresinde Suşehri Hava Meydanına doğru yola çıkarılmış;

---

[199] Kurter, c.II, s.288.
[200] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul, 2013, ss.621-622.
[201] Göymen, **a.g.e.**, s.77.
[202] Grigorovich M-5: Tekne gövdeli iki kişilik silahlı deniz keşif uçağıdır.
[203] Kurter, c.II, s.341.

ancak tayyare intikal esnasında arıza yaparak Zara yakınlarına mecburi iniş yaparak parçalanmış; Abdullah (Başuçar) Efendi'nin bu kazada bacağı kırılmış, rasıt Muhsin Efendi ise yara almadan kurtulmuştur.[204]

Kara muharebelerinde, havadaki başarı gösterilememiş, çok şiddetli geçen çarpışmalar neticesinde 25 Temmuz 1916'da Erzincan kaybedilmiştir. Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Efendi'nin bacağının kırılması sonucunda bölükten ayrılmasından sonra, Yedinci Tayyare Bölüğü Kumandanlığına bir süre, Alman Rasıt Mülazım-ı sani Anschwitz bakmıştır. 1916 yılının Temmuz ayının son günlerine gelindiğinde; Kelkit kesimindeki Rus birliklerinde bir hareketlilik gözlenmiştir. Bu hareketliliğin sebebini öğrenmek için keşif uçuşu yapılması istenmiştir. Bu kapsamda, 30 Temmuz 1916'da Yedinci Tayyare Bölüğüne ait bir tayyare, Kelkit dolaylarında keşif uçuşuna çıkmıştır. Yapılan bu keşifte, Rus 4'üncü Avcı Tümeninin, harekât alanının gerisinde toplanmakta olduğu gözlenmiştir. Hava keşfi sırasında düşman ordugâhlarına bomba taarruzları da yapılmıştır. Daha sonraki günlerde; yine aynı bölgeye yapılan keşif uçuşlarında, 4'üncü Avcı Tümeninin toplanmasını tamamladığı ve doğuya doğru hareket halinde olduğu tespit edilmiştir.[205] Tayyarecilerin Rus birliklerinin beklemediği bir zamanda cephe arkasındaki birliklerine taarruz ederek tecrit görevini yerine getirmiş beklenmedik bir zamanda yapılan bu taarruzla harp prensiplerinden olan baskın prensibini başarıyla yerine getirdikleri görülmüştür.

Bu sırada II. Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa,[206] III. Ordudan gelen yardım taleplerine direnmiş; yığınağı tamamlayıp sonra taarruza geçmeyi uygun bulmuştur. Ancak harp prensiplerinden olan emniyet prensibi göz ardı edildiğinden bu kararın neticesi III. Ordu ve tüm Doğu (Kafkas) Cephesi için acı olmuş, Osmanlı ordusu 1916 yılında Doğu

---

[204] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.151-152.
[205] Keyüsk, **a.g.e.**, s.151; Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.192.
[206] Ahmet İzzet (Furgaç) (1864-1937): 1877'de Soğukçeşme Askerî Ortaokuluna, 1878'de Manastır Askerî Lisesine girmiş, 1884'te Harbiyeden, 1887'de de Harp Akademisinden mezun olmuştur. 1889-1890 yıllarında Goltz Paşanın yardımcılığını yapmıştır. Kurmay stajı yapmak Almanya'ya gitmiştir. Alasonya ve 5'inci Ordu karagahlarında görevlendirilmiştir. 31 Ağustos 1908-18 Mayıs 1909 tarihleri arasında Genelkurmay başkanı olarak görev yapmıştır. Balkan Savaşı'na katılmıştı. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümü üzerine Harbiye Nazırlığına getirilmiştir. Doğu Cephesi'nde II. Ordu ve Kafkas Ordular Grup Kumandanlığı yapmıştır. 8 Kasım 1918'de hakkındaki suçlamalardan dolayı istifa etmiştir. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar,** ss.121-128; Çakmak, **a.g.e.**, s.138; Demireğen vd., **a.g.e.,** s.9.

(Kafkas) Cephesi'nde toplam 100.000 asker kaybetmiştir.[207] Ağustos ayının başında cephenin sağ kanadındaki yığınağını II., III., IV. ve Kumandanlığını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı 16'ncı Kolordu ile tamamlayan II. Ordu taarruza geçmiştir. Harp prensiplerinden kuvvet tasarrufu prensibini başarıyla yerine getirdiğinden taarruzda istenilen sonuçların elde edildiği görülmüştür. Bu iki olay emniyet prensibinin göz ardı edilmesi kuvvet tasarrufunun dikkate alınmasının sonuçlarını en iyi şekilde gösteren birer örnek olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde bulunan 16'ncı Kolordu Bitlis ve Muş'u almayı başarmış ise de cephenin merkezinde fazla ilerleme sağlanamamış; Rus Kafkas Ordusu 19 Ağustos 1916'da cephenin soluna kaydırdığı birliklerle karşı saldırıya geçmiş ve Osmanlı taarruzu durdurulmuştur. Ağustos ayı içerisinde Yedinci Tayyare Bölüğüne 3 yeni Albatros tipi tayyare katılmıştır. Bunlar parçalar halinde Ulukışla'ya kadar trenle getirildikten sonra orada birleştirilip uçarak Suşehri'ne getirilmişlerdir.[208] Hem tayyarelerin kara yolu ile nakli hem de birliğin tayyare ihtiyacının giderilmesiyle lojistik sistemin iyileştirildiği görülmüştür.

Bu sırada Karadeniz kıyılarındaki Rus birliklerinin konumlarını ve durumlarını öğrenebilmek için Yedinci Tayyare Bölüğünün bir hava keşfi yapması ve bunun için de bir tayyarenin Giresun'a gönderilmesi istenmiştir. 29 Ağustos 1916'da Alman Tayyareci Astsubay Brent'in kullandığı Rumpler tipi tayyare Giresun'a iniş sırasında kırılmış; tayyareci yara almadan kurtulmuştur. Bu kırımdan dolayı Alman Tayyareci Astsubay Brent, Vehip Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâletine şikâyet edilmiştir. Vehip Paşa'ya cevaben, mezkûr tayyarecilerin yeterince eğitimli oldukları ve havacılıkta bu tür kazaların çeşitli sebeplerle yaşanabileceği bildirilmiştir.[209] Rusların birliklerinin faaliyetlerindeki değişimi tespit etmek amacıyla hava gücü harekât fonksiyonlarının keşif ilkesinden istifade edilmiştir.

Yedinci Tayyare Bölüğü 29 ve 30 Ağustos 1916'da iki keşif görevi gerçekleştirmiş; ilk gün Erzincan'daki hava meydanında konuşlandığı görülen Rus hava birliklerine karşı

---

[207] Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s.190.
[208] Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.192; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.78-79.
[209] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.125-128; İnan, **a.g.t.**, s.44.

Tayyareci Mülazım-ı evvel Cevdet ve Rasıt Mülazım-ı sani Mahmut Fikri Efendiler ikinci gün taarruzda bulunmuş; görülen Rus kara birlikleri ve hava meydanı bombalanmıştır. Yedinci Tayyare Bölüğü keşif uçuşlarında Rus Ordusu'nun, II. Ordu cephesine birlik kaydırdığını gözlemlediğinden III. Ordu birlikleri 31 Ağustos 1916'da Çemendağ yöresinde taarruza geçerek II. Ordu üzerindeki tazyiki azaltmaya ve Rus hatlarını delmeye çalışmıştır. Ancak kısmi bir başarı elde edilse de II. Ordu eylül ayı sonlarında Muş'tan çekilmiş ve Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin büyük umut bağladığı taarruz, katılan 100.000 askerden 30.000'inin ölü veya yaralı olarak kaybına karşın ancak küçük toprak kazanımlarıyla sonuçlanmıştır. Ekim ayı başından itibaren cephede çatışmalar durmuş ve iki tarafta çok kanlı geçen yazın ardından çetin geçecek kış için hazırlık yapmaya; kaybedilen mevcutlarını ve ikmallerini tamamlamaya girişmişlerdir.[210] Bu süre içerisinde ikmal, levazım ve donatım ihtiyaçlarının lojistik yapılanma çerçevesince tamamlanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Eylül ayında Umur-u Havaiye Müfettişliği tarafından Yedinci Tayyare Bölük Kumandanlığına Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen atanmış ve onunla beraber bölük için 2 adet Albatros C.III.[211] tayyaresi trenle Ulukışla'ya gönderilmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğüne katılmak üzere, 7 Ekim 1916'da Ulukışla'dan havalanan AK20 ve AK21 numaralı Albatros C.III. tipi tayyareler kırım geçirerek birliklerine ulaşamamışlardır.[212] Bu arada Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen, 1916 Ekim ayı içerisinde Suşehri'ne gelerek Yedinci Tayyare Bölüğünün başına geçmiştir. Lojistik sistemin yetersizliği yüzünden gerekli tayyare takviyesi yapılamaması harekât fonksiyonlarının icra edilememesi ve harp prensiplerinin başarıyla uygulanamamasına neden olmuştur.

Yedinci Tayyare Bölüğü, elinde bulunan tayyarelerde keşif görevlerini sürdürmeye devam etmiştir. 12 Ekim 1916'da Alman Astsubay Tayyareci Brent ile Rasıt Mülazım-ı evvel Anscwitz uçuşa çıkmışlar ancak bir saat sonra yerden açılan Rus piyade ateşi sonucu

---

[210] Altınbilek-Kır, **a.g.e.**, s.380; Keyüsk, **a.g.e.**, s.127.
[211] Albatros C.III.: İki kişilik silahlı keşif ve bombardıman tayyaresidir. Birinci Dünya Harbi sırasında envantere 66 adet Albatros C.III. tayyaresi girmiştir. Birinci Dünya Harbi sırasında hemen hemen bütün tayyare bölüklerinde görev almıştır. Son iki Albatros C.III. tayyaresi İstiklal Harbi havacılığının doğuş yeri olarak kabul edilen Konya Tayyare İstasyonunda onarılarak Kurtuluş Savaşında görev almıştır. Fazıl Bey komutasındaki 2'nci Tayyare Bölüğünde görev alan Albatros C.III. tayyareleri 1921 yılında hizmet dışı bırakılmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.21.
[212] Kurter, c.II, s.390.

tayyarenin radyatörünün isabet alarak delinmesi ve dümen tellerinden birinin kopması nedeniyle hava meydanına geri dönülmüştür. Bu sırada Suşehri Hava Meydanına inişi sırasında mezkûr tayyare kırım geçirmiştir.[213]

Tablo 9: Yedinci Tayyare Bölüğünün Eylül 1916 Durumu[214]

Bölük Kumandan Vekili	Rasıt Mülazım-ı sani Anschwitz
Tayyareciler	Astsubay Brent, Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Mehmet Muhsin (Alpagot), Mülazım-ı sani Mahmut Fikri
Tayyareler	Albatros C.I. AK9, AK12, AK15.

23 Ekim 1916'da Yedinci Tayyare Bölüğüne, Kelkit-Bayburt-Erzincan dolaylarında hava keşfi görevi verilmiştir. Bu emir üzerine Tayyareci Başçavuş Brent ile Rasıt Mülazım-ı sani Mahmut Fikri Efendi görev uçuşuna çıkmıştır. Yapılan keşif sırasında; Kelkit'in batısında bulunan Çilhoroz Tepesi'nin,[215] Ruslar tarafından kuvvetli bir şekilde tahkim edildiği ve tepeyi bir alayın tutmakta olduğu, Köse'nin güney çıkışında da bir alaylık Rus ordugâhının bulunduğu görülmüştür. Dönüş sırasında, meydana gelen motor arızası nedeniyle iniş sırasında tayyare bir kırım geçirmiştir.[216]

25 Ekim 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa ve III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa bölüğü ziyarete gelmiştir. Her iki Kumandan bölüğü denetledikten sonra cephe üzerinde uçurulmuşlardır. Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Füfhausen bu ziyaretten sonra, Umuru Havaiye Müfettişliğine bir yazı göndererek uçuş yapan her iki kumandana havacı brövesi verilmesini teklif etmiştir.[217] Enver Paşa, bölükte görmüş olduğu nizam, intizam ve disiplinli çalışmadan dolayı memnuniyetlerinin bir göstergesi olarak Bölük Kumandanı Rasıt Yüzbaşı Mehmet Şükrü (Koçak) Efendi'ye Muharebe Gümüş İmtiyaz, Astsubay Hayrettin Efendi'ye Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası verilmesini istemiştir.[218] Böylelikle hava gücünün diğer unsurlardan ayıran en önemli özelliklerden biri olan profesyonelliğin ön plana çıktığı görülmüştür.

---

[213] Göymen, **a.g.e.**, ss.79-80; Kansu vd., c.1, s.252.
[214] Kurter, c.II, s.345.
[215] Çilhoroz: Erzincan iline bağlı bir yerleşim yeridir.
[216] Göymen, **a.g.e.**, s.80.
[217] Kansu vd., c.1, s.252; İnan, **a.g.t.**, s.44.
[218] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 26-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.**:** 26-3.

9 Kasım 1916 tarihinde Yedinci Tayyare Bölüğü tarafından Bayburt-Kelkit üzerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Ardından 11 Kasım 1916'da, Bölük Kumandanı Alman Mülazım-ı evvel Fünfhausen ve Rasıt Mülazım-ı sani Mahmut Fikri Bey, AK9 numaralı Albatros C.I. tayyaresiyle Erzincan Ovası'nı keşfederek Rus Ordusu hakkında bilgi toplamıştır. Aynı dönemde Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile Ordu Levazım Dairesi Reisi İsmail Hakkı Paşa[219] da, 12-13 Kasım 1916'da Yedinci Tayyare Bölüğünü denetleme ziyaretinde bulunmuştur. Denetleme sonrasında her iki Paşa, cephe üzerinde uçurulmuşlardır.[220]

15 Kasım 1916 tarihinde Erzincan üzerinde yeni bir keşif uçuşu yapıldıktan sonra, 19 Kasım 1916'da bazı Rus birliklerinin II. Ordu cephesinden çekilerek III. Ordu cephesine kaydırıldığı bilgisi alınmıştır. Bunun üzerine Rusların bir harekâta girişebileceğini düşünen III. Ordu Kumandanlığı, bu noktanın aydınlatılması için bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. İlgili tarihte hava uygun olmadığından uçuş mecburen ertelenmiştir. Ertelenen uçuş 20 Kasım 1916'da Tayyareci Başçavuş Brent ve Rasıt Mülazım-ı sani Mahmut Fikri Efendiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, iklim şartlarının uygun olmaması ve bulutların çok alçak olmasından dolayı, Erzincan'a gidemeden Kelkit üzerinden geri dönülmek zorunda kalınmıştır. Uçuş 22 Kasım 1916 günü tekrarlanmıştır. Bu defa tayyareyi Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen kullanmıştır. AK9 numaralı Albatros C.I. tayyaresiyle yapılan hava keşif görevi tamamlanmış ve Kelkit-Pulur[221] dolaylarında bir alay kuvvetinde Rus birliğinin bulunduğu saptanmıştır.[222] Rusların bölgedeki muhtemel unsurlarının faaliyetleri ve kaynakları hakkında bilgiye ulaşmak ve mevcut bilgileri güncellemek amacıyla hava harekât fonksiyonlarından keşif prensibinden istifade edilmiş ve Osmanlı birliklerinin gerekli tedbirleri alması konusunda emniyet prensibine de katkı sağladığı görülmüştür.

---

[219] Tuğgeneral Hafız İsmail Hakkı (1315-P.2): 1879 yılında Manastır'da doğmuştur. 1897'de girdiği Harp Okulundan 1899 yılında teğmen, devam ettiği Harp Akademisinden 1902'de kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. 8 Aralık 1914'te 3'üncü Kolordu Komutanı daha sonra 3'üncü Ordu 10'uncu Kolordu Komutanı, 7/8 Şubat 1915'te 3'üncü Ordu Komutanı olarak görev yapmıştır. 13 Şubat 1915'te tifüsten vefat etmiştir. Erzurum Karskapı Şehitliği'ne defnedilmiştir. 28 Mart 1905'te Dördüncü Dereceden Mecidi Nişanı, 01 Mart 1911'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Üçüncü Dereceden Fransuva Josef Nişanı, 16 Mayıs 1912'de Bulgar Hükûmeti tarafından Üçüncü Dereceden Meziyet-i Askeriye Nişanı, 8 Ocak 1915'te Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Demireğen vd., **a.g.e.**, s.7.

[220] Kansu vd., c.1, s.252.

[221] Pulur: Bayburt'a bağlı ilçe. Bugünkü adı Demirözü.

[222] Göymen, **a.g.e.**, s.80.

Bu sıralarda; II. Orduya bağlı olan Onuncu Tayyare Bölüğü, Mamuretül Aziz (Elazığ) Hava Meydanına yeni taşınmış olup, yerleşme ve tertiplenme hazırlıklarıyla meşguldür. Bu nedenle henüz görev uçuşlarına başlayamamıştır. Bu yüzden, II. Ordu cephesi kesiminde bulunan Göynük Vadisi'ne yapılacak bir keşif uçuşu görevi, görülen lüzum üzerine, Yedinci Tayyare Bölüğüne verilmiştir. 30 Kasım 1916 günü uçuşa çıkan Tayyareci Başçavuş Brent ve Rasıt Mülazım-ı sani Mahmut Fikri Efendi bu uçuşta; Oğnut'da[223] bir, Kılıkan'da iki, Kalecik'te[224] iki ve Göynük Vadisi'nde de bir tümenlik çadırlı ordugâhların bulunduğunu tespit etmiştir. Rus birliklerinin 30 Kasım'daki durumunun teyit edilmesi maksadıyla 10 Aralık 1916'da bir hava keşfi daha yapılmıştır. Yapılan bu keşifte, Oğnut'un doğu girişinde bir alaylık Rus ordugâhının bulunduğunu rapor edilmiştir.[225] 30 Kasım ile 10 Aralık 1916 tarihleri arasında yapılan hava keşifleri harp prensiplerinden, keşif ve istihbarat ilkesi çerçevesinde Rus kuvvetlerinin durumunu tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Ekim ayının sonundan aralık ayı başına kadar icra edilen keşif görevlerini başarıyla yerine getiren Yedinci Tayyare Bölüğü, III. Ordu Kumandanlığı tarafından başarılı bulunmuş; Bölük Kumandanı Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen takdirname alırken, Rasıt Mülazım-ı evvel Fikri'ye Gümüş Liyakat Harp Madalyası, Tayyareci Astsubay Brent'e ise Demir Hilal Harp Madalyası verilmiştir.[226]

8 Aralık 1916 tarihinde Bölük Kumandanı Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen Umuru Havaiye Müfettişliğine bir yazı yazarak tayyare yakıtı azaldığı için bölüğün uçuş faaliyetinde aksamalar meydana geldiğini, hava meydanında yapılmakta olan tayyare sığınağı inşasının tamamlandığını, Ayrıca Giresun hava meydanına bir hangar yapımı için gerekli personel gönderilerek çalışmalara başlandığını bildirmiştir.[227] Yakıt eksikliği, yeterli keşif uçuşu yapılamaması ve harekâtın olumsuz yönde etkilemesine neden olmuştur. Hem yakıt sorunun gündemde olması hem de birliğe yeni tesislerin kazandırılması lojistik sistemin görev alanı içerisinde değerlendirilmiştir.

---

[223] Oğnut: Bingöl-Karlıova'ya bağlı bucak. Bugünkü adı Göynük.
[224] Kalecik: Van Merkez ilçesine bağlı bir köy.
[225] Kurter, c.II, s.391.
[226] Kansu vd., c.1, s.252.
[227] Kurter, c.II, s.391.

1917 senesine gelindiğinde Rusya'da ihtilal çıkana kadar çeşitli yerlerde çatışmalar yaşanmıştır. 1917 yılı başında Suşehri Hava Meydanında konuşlanmış bulunan Yedinci Tayyare Bölüğü, 3 adet Albatros C.I. tipi tayyareyle görev yapmıştır. Kış mevsiminde meydan karla kaplı olduğundan uçuş faaliyeti de buna bağlı olarak çok azalmıştır.[228]

Bu sırada Yedinci Tayyare Bölüğünde bulunan AK12 numaralı Albatros C.I. tayyaresi, bakım ve onarım için İstanbul'a gönderilmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğünün elinde faal durumda sadece AK15 numaralı Albatros C.I. tayyaresi kalmıştır. Aynı dönemde tayyare bölük Kumandanlığı görevini yürütmekte olan Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Fünfhausen yerini, İstanbul'da rasıt kursunu bitirerek atanan Yüzbaşı Şükrü (Koçak) Efendiye bırakmıştır.[229] Osmanlı Devleti'nin tayyarelerini yerinde faal etme imkân ve kabiliyetine sahip olunmadığından lojistik yapılanmanın yetersizliği yüzünden zaman ve tayyare kaybı harekâtı olumsuz etkilediği görülmüştür.

Tablo 10: Yedinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu

Bölük Kumandanı	Rasıt Yüzbaşı Mehmet Şükrü (Koçak)
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Fünfhausen Başçavuş Ahmet Vecihi (Hürkuş) Astsubay Brent
Rasıtlar	Mülazım-ı sani Mahmut Fikri
Tayyareler	Albatros C.I. AK15

Nisan 1917 içerisinde; Yedinci Tayyare Bölüğünü takviye etmek amacıyla, Almanya'dan yeni gelmiş Albatros C.III. tipi 2 tayyare İstanbul'dan gönderilmiştir. AK50 ve AK53 Osmanlı askerî numarası verilen bu tayyareler, Ulukışla'ya kadar trenle oradan kamyonlarla Kayseri'ye götürülmüştür. 1917 yılı Mayıs ayı içerisinde Yedinci Tayyare Bölüğü emrine verilen 2 yeni Albatros C.III. tipi tayyare Suşehri'ne ulaşmış ve kullanılmaya başlamıştır.[230] İki yeni tayyarenin Doğu (Kafkas) Cephesi hattına gönderilmesi ile harekât fonksiyonlarının icrası ile harp prensiplerinin uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla lojistik yapılanma çerçevesinde hareket edilerek hava harp gücünün etkinliğinin artırılması hedeflenmiştir.

[228] Kurter, c.III, s.25.
[229] Kansu vd., c.1, s.312.
[230] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-9.

5 Mayıs 1917 tarihinde Mamüratül-Aziz'den Göynük Vadisi ve Hınıs[231] istikametinde keşif yapan Osmanlı tayyaresi, dönüş esnasında motorunda arıza meydana gelmesi sonucu, Rus cephe hattına düşmemek için Harabe Tepesi'nin kuzeyindeki Talvari Köyü civarında bulunan taşlık bir ormana zorunlu iniş yapmıştır. Bu kazada tayyareci ile rasıt Ahmet Mustafa Efendi yaralanmıştır. Tayyare kaza sonucu parçalanmış, motorunun olay mahallinde tamiri mümkün olmadığı için birliğe getirilmiştir.[232]

10 Mayıs 1917 tarihinde tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş) Efendi[233] ile Rasıt Yüzbaşı Şükrü Efendi tarafından Albatros harp tayyaresi ile Erzincan çevresi ile Halilağa Han mıntıkasında keşif görevi icra edilmiştir. Bu keşifte bölgede Rus birliklerinin olup olmadığının tespit edilmesi istenmiştir. Yapılan keşif sonunda, bölgede Rus birliklerinin olmadığı rapor edilmiştir.[234] Bu faaliyet, harp prensiplerinden keşif ve istihbarat ilkesi çerçevesinde icra edildiği görülmüştür.

Aynı dönemde, Yedinci Tayyare Bölüğüne 2 yeni tayyarenin yanında personel takviyesi de yapılmıştır. Tayyareci Mülazım-ı sani Emin Nihat (Sözeri) Efendi takviye personel olarak gönderilmiştir. Tayyare Bölüğünde görevli Tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş) Efendi, 8 Haziran 1917 tarihinde Rasıt Yüzbaşı Şükrü (Koçak) Efendi ile birlikte Refahiye üzerinde uçarken 2 Rus tayyaresi ile karşılaşmış ve hava muharebesinde bu tayyareleri kaçmaya mecbur etmiştir.[235] Tayyare ve personel takviyesi harp prensiplerinin yerine getirilmesi açısından lojistik yapılanma çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Buna karşın, 8 Haziran 1917 tarihinde vuku bulan hava muharebesinin harp prensiplerinden taarruz prensibi çerçevesinde yapıldığı görülmüştür.

---

[231] Hınıs: Erzurum ilinin bir ilçesidir.
[232] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-7; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-12; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-4.
[233] Vecihi Hürkuş (1896-1969): Türk Tayyareci, mühendis. 1915 yılı Mayıs ayında Yeşilköy Tayyare Mektebinde ilk uçuşlara başlamıştır. 1915 yılı sonlarında Bağdat'a gitmiş, 7'nci Tayyare Bölüğüyle Kafkas Cephesi'nde görev almıştır. Alucra'ya inmiş olan Rus tayyaresini uçurarak Suşehri'ne getirmiştir. Eylül 1917'de ilk savaş uçuşunu gerçekleştirmiş, Ekim 1917'de esir düşerek Hazar denizindeki Nargin adasına gönderilmiş, kaçıp yurda döndükten sonra İstanbul'un hava savunmasında görev almıştır. Millî Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan önce Mudanya'ya sonra Bursa, Eskişehir ve Konya'ya gitmiştir. Zaferin kazanılmasına kadar büyük yararlılıklar göstermiştir. Avrupa havacılığını incelemek için Fransa, Almanya ve İngiltere'ye gönderilmiştir. Türk Tayyare Cemiyetinde görev almıştır. İlk Türk tayyaresi olan Vecihi K. VI'yı 1924 yılının sonunda tamamlamıştır. Çakmak, **a.g.e.**, s.234.
[234] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 10.
[235] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 1-10.

Aynı gün Erzincan bölgesinde keşif yapmak üzere bir Osmanlı tayyaresi Suşehri'nden havalanmıştır. Bu tayyare Refahiye üzerine geldiğinde 2 Rus tayyaresiyle karşılaşmıştır. Bunlardan birisi Kemah[236] ve diğeri ise Gedel[237] yönünde uzaklaşmıştır. Osmanlı tayyaresi Gedel yönüne giden Rus tayyaresini takip ederek Erzincan Ovası'nda düşürmüştür. Kemah istikametine giden Rus tayyaresi de Erzincan istikametinde bir bölgede gayri muntazam inişe mecbur edilmiştir. Yapılan keşif sonucunda Erzincan Hava Meydanında dikkate değer bir şey görülmemiş, ancak Fırat vadisinin batısında 2 taburluk bir zeminlik alan olduğu tespit edilmiştir.[238] İlgili faaliyette Osmanlı tayyareleri sadece keşif görevi icra etmedikleri karşılaştıkları iki Rus tayyarelerini önleyerek başarılı bir şekilde hava savunma görevini de yerine yetirdikleri görülmüştür.

Aynı dönemde Rus tayyareleri 16 Haziran 1917'de Suşehri'ne gelerek etkisiz birkaç bomba atmış ancak Osmanlı av tayyareleri tarafından uzaklaştırılarak başarılı bir şekilde hava savunma görevi icra edilmiştir. 18 Haziran 1917'de 6 Rus tayyaresi, Refahiye'nin doğusundaki Melikşerif lojistik destek noktasına 24 adet bomba atmış ve birkaç neferin yaralanmasına sebep olmuştur. Ruslar, Osmanlı Devleti'nin altyapı ve ikmal notalarına taarruz ederek hava tecridi görevi yerine getirmiştir. 30 Haziran 1917 tarihinde Fransız Caudron G.IV. tipindeki bir Rus tayyaresi Kelkit Hava Meydanına katılmak üzere Kars Hava Meydanından havalanmıştır. Rus havacılar Erzurum'da bulunan hava birliğine uğradıktan sonra Kelkit yönünde uçuşuna devam etmişse de, rasıt hatasından dolayı Kelkit diye yanlışlıkla Alucra'ya[239] inmiştir. Burada Osmanlılar tarafından tayyareci ve rasıt esir alınmıştır. Tayyare sağlam olarak ele geçirilmiş ve tayyareye "Alucra" adı verilmiştir. Tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş) Efendi bu tayyareyi 17 Temmuz 1917'de uçurarak Suşehri'ne getirmiştir.[240]

5 Temmuz 1917'de 1'inci Kafkas Kolordusu cephesinde 9'uncu Kafkas tümeni sol cenahında bulunan Rus topçularının tesirsiz atışlarından başka önemli bir olay olmamıştır. Aynı gün Sabah 05.30'da Erzincan yönünden gelen çift satıhlı bir Rus tayyaresi 29'uncu ve 17'nci Osmanlı alayları üzerinden uçarak Zazalar istikametinden dönmüştür. Yine aynı

---

[236] Kemah: Elazığ ilin ilçesidir.
[237] Gedel: Dedege
[238] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-5.
[239] Alucra: Giresun'a bağlı ilçe.
[240] Çakmak, **a.g.e.**, s.234; Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.195.

gün Sabah 04.45'te Çilhoroz ile Ziyarettepe[241] civarına gelen bir Rus tayyaresi ise yer hedeflerine taaruz kapsamında Osmanlı ordugâhı üzerine 4 bomba atmış ve bir Osmanlı neferin yaralanmasına sebebiyet vermiştir.[242]

Alucra'da Ruslardan ele geçirilen Caudron G.IV. keşif/bombardıman tayyaresi 17 Temmuz 1917'de Tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş) Efendi tarafından sorunsuz bir yolculuktan sonra Suşehri'ne getirilmiştir. III. Ordu Kumandan Vekili Fevzi Paşa (Çakmak), hava meydanına gelerek bu yeni tayyareyi incelemiş ve havacıları da yanına alarak tayyarenin önünde anı fotoğrafı çektirmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğü envanterine giren tayyarede rotatif tip motor olduğundan bu motorun çalışması için hintyağı ihtiyacı hâsıl olmuştur.[243] İstanbul'dan resmi yazı ile hintyağı istenmiştir. Caudron G.IV. keşif/bombardıman tayyaresi uzun bir süre hintyağı beklediğinden uçurulamamıştır. Tayyare harp ganimeti olduğundan, Yedinci Tayyare Bölüğünde G1 numarası verilmiştir. Esir olarak ele geçirilen tayyarecilerin yapılan sorgulamasında, Erzurum'da bir bakım atölyesi ile 6-8 tayyarelik yedek tayyare parkının bulunduğunu, Kelkit Hava Meydanında konuşlanmış olan hava birliğinde 4 tayyare olduğu, Erzincan Hava Meydanında ise 8 tayyare bulunduğu, Trabzon'da 4 tayyarelik bir deniz tayyare bölüğünün konuşlanmış olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Harp prensiplerinin uygulanabilmesi için lojistik yapılanmaya yeteri kadar önem verilmediği görülmüştür.

18 Temmuz 1917 tarihinde Yedinci Tayyare Bölüğünden havalanan AK53 numaralı Albatros C.III. tayyaresi, keşif/bombardıman görevi için Erzincan ve civarına uçmuştur. Bu görev sırasında, Erzincan Hava Meydanına taarruzî hava harekâtı yapılmış, tayyare hangarlarına bomba atılmıştır.[244] Yine aynı tarihte Tayyareci Astsubay Vecihi ile rasıt Mülazım evvel Fikri Efendinin 235 numaralı Albatros C.III. harp tayyaresiyle sabah saat 03.40'da Refahiye üzerinden Elmalı Vadisi ile Üç Kardeş Tepesi ve Erzincan Ovası ile Çardaklı Deresi arasındaki bölgenin hava keşfi yapılması istenmiştir. Alınan emir üzerine

[241] Ziyarettepe: Bayburt'un doğusundadır. 2400 m yüksekliğindedir.
[242] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-10; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-11.
[243] Hintyağı: Tayyare motorlarının yağlanmasında ve patlayıcı madde yapımında kullanılmaktadır.
[244] Kurter, c.III, s.150.

yapılan keşifte; Ortahan bölgesindeki siperler gerisinde bir Rus piyade bölüğü, Ortahan'ın güneyinde ise çadırlı bir bölüğün bulunduğu tespit edilmiştir.[245]

8 Ağustos 1917'de Tayyareci Mülazım-ı sani Emin Nihat (Sözeri) Efendi ve o sırada Suşehri'nde bulunan Sekizinci Tayyare Bölüğü rasıtlarından Yüzbaşı Yakup Sami Efendi, AK53 numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle Kelkit yönünde keşfe çıkmıştır. Keşif sırasında, Çilhoroz Tepesi'nde, bir taburluk yeraltı sığınağı ile Kelkit'in 3 kilometre batısında bulunan Gelmürü Köyü'nün[246] kuzeybatısında, bir alaylık ordugâh görülmüştür.[247] Yer hedeflerine yapılan taarruz kapsamında bu ordugâh bombalanmıştır.[248] Görev dönüşü III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, havacıları kutlayarak onları Harp Madalyası ile onurlandırmıştır. Ancak uçuştan döndükten sonra AK53 numaralı Albatros C.III. tayyaresi yakıt ikmali yaparken dikkatsizlik sonucu benzin ateş almış ve tayyarenin üst kanadının bir kısmı yanmış ve hiç vakit kaybetmeden Suşehri Hava Meydanında tayyarenin tamirine başlanmıştır.[249] Bu sırada, büyük bir kırım geçirmiş olan AK50 numaralı Albatros C.III. tayyaresi tamir edilmesi amacıyla, İstanbul'a gönderilmiştir. Fakat AK50 numaralı Albatros C.III. tayyaresi İstanbul'da onarılamayarak kal edilmiştir.[250] Alucra'da Ruslardan ganimet olarak ele geçirilen Caudron G.IV. tayyaresi ise, İstanbul'dan gelecek hintyağını beklemektedir.[251] Harp prensiplerinin başarı ile uygulanabilmesine imkân sağlayacak lojistik yapılanmanın olmadığı görülmüştür.

13 Ağustos 1917 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Rıfat ve Rasıt Yüzbaşı Yakup Sami Efendiler Suşehri-Kemah-Erzincan ve Kargın üzerinden Mamahatun güzergâhında uçarak Çardaklı üzerinden tekrar Erzincan'a dönmüştür. Yapılan keşifte, Fırat nehri kuzeyinde Orta Han civarında ortalama 2 taburluk ordugâh ile Sürpiran, Halilağa Hanı ve Sansa Hanı'nda 2 taburluk zeminlik ve ordugâh görülmüştür. Erzincan-Mamahatun şosesi[252] boyunca düzgün şekilde kırılmış taş gözlenmiş olması bu taburların amele taburları olması fikrini güçlendirmiştir. Kargın'da 4 taburlu bir piyade alayı zeminliği ile

---

[245] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-18; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-18a.
[246] Gelmürü: Gümüşhane-Kelkit'e bağlı köy. Bugünkü adı Aksöğüt.
[247] Keyüsk, **a.g.e.**, s.57.
[248] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-21.
[249] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-9.
[250] Kal olmak/edilmek: Hurdaya ayrılması anlamına gelmektedir.
[251] Kurter, c.III, s.150.
[252] Şose: Genellikle taş kırıkları üzerine kum döşenip silindir geçirilerek yapılan yol.

mahiyeti tam olarak anlaşılamayan çeşitli ordugâh hastaneleri ve Körhatun'un batısında 2 alaylık piyade zeminliği ve Tece'nin batısında bir alaylık düzenli bir şekilde sıralanmış barakalar görülmüştür. Bu barakaların ambar ve depo olduğu tahmin edilmiştir. Bundan başka muhtelif pek çok zeminlikler ve çadırlı ordugâhlar gözlemlenmiştir. Rasıt Yüzbaşı Yakup Sami Efendi, Mamahatun ile Kargın arasında bir Rus tümeninin olduğu yönünde kanaat bildirmiştir. Keşif dönüşünde Erzincan ve civarında ne bir ordugâh ne de toplu bir kıtaat görülmemiştir. Yalnız Yerhan'ında bir küçük zeminlikli ordugâh, Beşgöz Hanları ile Haymar Deresi'nin Çardaklı Deresi ile birleştiği mahalde birkaç ufak ordugâh görülmüştür.[253]

17 Ağustos 1917'de hangar çadırının yıkılması üzerine içerde bulunan AK15 numaralı Albatros C.I. tipi tayyarenin kanatları ve iniş takımları büyük hasar görmüş ve tayyare kal edilmiştir. Bu sırada, AK53 numaralı Albatros C.III. tayyaresinin Suşehri Hava Meydanında devam eden onarım çalışmaları tamamlanmış ve tayyare uçuşa hazır hale gelmiştir. Bölük hava keşif görevlerini bu tayyareyle yapmaya başlamıştır. Tamirattan sonra 19 Ağustos 1917 tarihinde, Tayyareci Başçavuş Vecihi Bey AK53 numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle Erzurum ve dolaylarında hava keşfi gerçekleştirmiş ve Rus kuvvetlerinin durumunu tespit etmiştir.[254]

30 Ağustos 1917'de II. Ordu Kumandanlığının görev yaptığı bölge üzerinde keşif uçuşu gerçekleştirilmiştir. Bu uçuş sırasında Oğnut dolayları keşfedilmiştir. Yapılan uçuş sırasında, Rusların Oğnut bölgesinde Osmanlı kuvvetlerini aldatmak amacıyla bazı sahte ordugâhlar hazırlamış oldukları saptanmıştır. Bu sırada görev sırasında Hınıs Hava Meydanındaki ordugâh ile 2 çadır hangara bomba atılmıştır. Ruslar, Osmanlı birliklerinin kendilerinin gerçek durumlarını öğrenmemeleri ve üstünlüğü kaybetmemeleri amacıyla aldatma prensibini kullandığı görülmüştür. Sun Tzu'na göre; askerî güç hileyle kurulur. Karşıt güçlerin savaşı kazanmasında rakibin nasıl ve ne şekilde hareket edebileceğinin anlaşılması bu yönüyle önem arz etmektedir.[255]

---

[253] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-1.
[254] Kurter, c.III, s.150.
[255] Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev.: Sibel Özbudun - Zeynep Ataman, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1992, s.140.

10 Eylül 1917'de Tayyareci Mülazım-ı sani Emin Nihat Efendi ile Rasıt Mülazım-ı sani Bahattin Efendi Kelkit, Sadak[256] ve Pulur dolaylarında hava keşfi gerçekleştirmiştir. Yapılan keşifte; Kelkit'te daha önce görülen ordugâhların mevcudiyetini koruduğu, Sadak köyü civarında bir alaylık ordugâh olduğu, bunların dışında önemli bir şey görülmediği belirtilmiştir.[257]

22 Eylül 1917'de Vecihi (Hürkuş) Efendi, rasıdı Şükrü (Koçak) Efendi ile birlikte Rus tayyaresine karşı girdikleri hava muharebesinde Rus Caudron G.III.[258] tayyaresini önleyerek başarılı bir şekilde hava savunma görevi icra edilmiştir. Havada kazanılan bu zafer, asker üzerinde olumlu hava oluşturmuş ve harp prensiplerinden olan moral prensibine katkı sağladığı görülmüştür. Bu durumun sonunda Kafkas Kolordu Kumandanı Yusuf İzzettin Paşa[259] havacılara resmî bir kutlama ve teşekkür mesajı yollamış ve havacıları onurlandırmıştır.[260]

1917 Eylül ayı sonunda, AK79 numaralı Albatros C.III. model tayyare, Suşehri'ne gelerek Yedinci Tayyare Bölüğü envanterine girmiştir. Böylece Yedinci Tayyare Bölüğünün elinde, faal durumda 2 Albatros C.III. model tayyare olmuştur. 24 Eylül 1917'de bu 2 tayyare Refahiye-Kemah-Erzincan güzergâhında keşfe gönderilmiştir. Bu uçuş sırasında, cephede ve cephe gerisinde bir değişiklik görülmemiştir. Bu görev sırasında

---

[256] Sadak: Kelkit ilçesinin bir köyüdür.

[257] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-26.

[258] Caudron G.III. Uçağı: İki kişilik silahlı keşif tayyaresidir. Envantere giren 5 adet Caudron G.III. tayyaresinin tamamı ganimet olarak ele geçirilmiştir. İlk tayyare 16 Eylül 1915 tarihinde Irak Cephesi'nde yerden açılan ateş sonucu isabet alarak zorunlu iniş yapmıştır. Daha sonra Bağdat'ta onarımı yapılarak 1916 yılı sonuna kadar İkinci Tayyare Bölüğünde görevlendirilmiştir. İkinci Caudron G.III. tayyare Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusunun ileri harekâtı neticesinde Kars Meydanında ele geçirilmiş ve Yedinci Tayyare Bölüğünde görev almıştır. Diğer 3 tayyare ise İstiklal Harbi sırasında İzmir'in kurtarılmasından sonra Seydiköy (Gaziemir) meydanında ele geçirilmiş ve Seydiköy Tayyare Mektebinde eğitim tayyaresi olarak kullanılmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, s.15.

[259] Yusuf İzzettin Paşa: Tuğgeneral Yusuf İzzet Met (1896-P-6), 1876 yılında Yozgat'ta doğmuştur. 1896 yılında Harp Okulunu, 1900 yılında Harp Akademisini bitirmiştir. Birinci Dünya Savaşında Kafkas cephesinde Köprüköy, Azap ve Sarıkamış muharebelerine Süvari Tümen Komutanı, Tortum muharebeleri, Erzurum ve Kop-Mamahatun muharebesine 10 ncu Kolordu Komutanı, Tercan muharebesine 10'uncu Kolordu Komutanı ve 2'nci Mıntıka Komutanı, Derbent ve Petrofski muharebelerine Kafkas Ordu Komutanı olarak katılmıştır. İstiklal Harbinde Batı cephesinde İhtiyat Kumandanlığı ve 3'üncü Grup Kumandanlığı yapmıştır. Nisan 1920'den ölümüne kadar TBMM'de Bolu milletvekilliği yapmıştır. 15 Nisan 1922 tarihinde vefat etmiştir. İlter, **a.g.e.**, s.40.

[260] Vecihi Bey'in anılarını içeren eserinde meydana gelen bu hava muharebesi 26 Eylül 1917 tarihinde geçmiş olarak ifade edilmektedir. Buna karşılık Ajun Kurter'in yazmış olduğu eserinde bu olay 22 Eylül 1917 tarihinde gerçekleşmiş olarak kabul edilmekte ve aktarılmaktadır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Hürkuş, ss.29-32, Kurter, c.III, 151.

havacılar, Rus ordusunun Erzincan Hava Meydanındaki hangarları ve diğer askerî hedeflerine taarruzî hava harekâtı kapsamında bombalamıştır.[261]

22 Eylül 1917 tarihinde Suşehri Hava Meydanından Tayyareci Astsubay Vecihi Efendi ile Rasıdı Yüzbaşı Şükrü Efendi, sabah saat 06.40'ta Kelkit üzerinden Bayburt istikametine keşif icra etmek üzere havalanmıştır. Kelkit üzerine gelindiğinde, Ruslara ait çift satıhlı Farman model tayyareyle modeli anlaşılamayan tek satıhlı bir tayyare Osmanlı havacılarına karşı önleme yapmak amacı ile havalanmıştır. Osmanlı havacılarıyla Rus tayyarelerinin karşılaşması sonucu meydana gelen hava muharebesinde Rus tayyarelerinden biri önlenerek yere inmeye mecbur edilmiştir. Hava muharebesi sonrasında Osmanlı havacıları Kelkit'te bulunan Rus tayyare hangarına ve diğer tesislere bomba atmıştır.[262]

24 Eylül 1917 tarihinde Suşehri'nden kalkan bir Osmanlı tayyaresi Refahiye-Kemah-Erzincan üzerinden Karahan şosesi ile Zazalar bölgesini keşfetmiştir. Yapılan keşifte, Erzincan, Erzincan-Kemah, Erzincan-Mamahatun ve Erzincan-Refahiye şoseleri üzerinde dikkati değer bir faaliyet görülmemiştir. Fırat nehrinin kuzeyinde bulunan İrdi Deresi'nin batı sırtlarında 2, Fırat'ın güneyinde Çotanak batı sırtlarında bir taburluk ordugah çadırları tespit edilmiştir. Ayrıca, Karahan'ın batısında ve Çardak'ın güneyinde bir alaylık ordugâh zeminliği, Erzincan'da 6 tayyare kapasiteli 2 büyük çadırlı hangar ve açıkta 2 tayyare ile bu tayyareleri muhafazaya mahsus bir topçu bataryası belirlenmiştir. Zazalar civarında kayda değer bir şey görülmemiştir. Erzincan'daki tayyare topçularının şiddetli atışlarına rağmen salimen dönülmüştür. Osmanlı tayyaresi Erzincan tayyare hangarları bölgesine taarruzi hava harekâtı kapsamında bombalar atmış, yapılan hasar kıymetlendirmede binaların hasar gördüğü fotoğraflarla teyit edilmiştir. [263]

Ekim ayı başında Yedinci Tayyare Bölüğünün envanterinde faal durumda sadece 2 Albatros C.III. tipi tayyare vardır. Bu tayyarelerden başka Alucra'da ele geçirilmiş olan Caudron G.IV. Rus tayyaresi de faal olmasına rağmen İstanbul'dan gönderilecek hintyağını beklediği için henüz uçurulamamıştır.

---

[261] Kurter, c.III, s.152.
[262] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-27.
[263] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-31.

III. Ordu Kumandanlığı, Yedinci Tayyare Bölüğünden Erzincan-Mamahatun (Tercan) bölgesinde kapsamlı bir hava keşfi yapmasını istemiştir. Alınan emir üzerine, 8 Ekim 1917'de Vecihi Bey, rasıdı Mülazım-ı sani Bahattin Efendi ile çıktıkları keşif uçuşu esnasında bir Rus tayyaresiyle hava muharebesine girmiş, Vecihi Bey havadayken almış olduğu isabet sonucunda yüzünden yaralanmış ve tayyaresini Erzincan Ovası'na indirmek zorunda kalmıştır.[264] Tayyareyi yakarak imha etmeyi başaran uçuş ekibi Ruslara esir düşmüş daha sonra Osmanlı havacıları Hazar Gölü'nde bulunan bir esir kampına götürülmüştür.[265]

Aynı gün keşfe çıkan diğer Osmanlı tayyaresi, Erzincan Ovası'nın kuzeyine yönelerek buradaki istihkâm ve süvari kışlaları civarında yaklaşık bir taburluk çadırlı ordugâh, Erzincan'ın doğusunda, Halilağa Hanı'nın şarkında bulunan Gölyazısı civarında da bir piyade ile bir süvari bölüğüne ait birliklerin bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, süvari kışlası yakınında, hava savunma maksadıyla 4 toptan oluşan bir tayyare topçu bataryası ile Erzincan Hava Meydanında da, araca monte edilmiş bir tayyare topu olduğunu, Süvari Kışlası kuzeyinde cephanelik bölgesin de bir batarya yerleştirildiğini tespit etmiştir. Yapılan keşif sırasında, yerden açılan top ateşi sonucu tayyarenin yağ karteri isabet almış ve bir süre sonra motor tayyare havada iken durmuştur. Ancak, yüksek irtifadan uçtukları için havacılar süzülerek Suşehri Hava Meydanına inebilmiştir. Meydanda yapılan incelemede, tayyareye 7 mermi isabet ettiği görülmüştür. 9 Ekim 1917'de yani olaydan bir gün sonra bir Rus tayyaresi Kemah'a içinde Vecihi ve Bahattin Efendinin kaleme aldığı mektupların da bulunduğu bir torba atmıştır.[266] Böylece, havacıların hayatta oldukları, ancak esir düştükleri anlaşılmıştır.[267]

---

[264] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9.

[265] Ruslar tarafından esir alınan Tayyareci Astsubay Vecihi (Hürkuş), Hazar Denizindeki Nargin adasında bulunan esir kampına götürülmüştür. Vecihi Bey Şubat 1918'de, İstihkâm Teğmeni Salih Bey'le birlikte esir kampından kaçmayı başarmıştır. İran üzerinden, dağlık ve yolsuz bir bölgede, 1000 kilometreyi aşkın bir mesafeyi aşmak üzere, uzun bir yürüyüşe başlamıştır. Kış mevsiminin dondurucu soğukları ve kar tipileri altında, buz gibi soğuk nehirlerden geçmek suretiyle, bir buçuk aya yakın süren zahmetli bir yolculuktan sonra 29 Mart 1918'de, Süleymaniye bölgesinden yurt topraklarına girecektir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Hürkuş, **a.g.e.**, s.43.

[266] Vecihi Hürkuş (1896-1969): Türk Tayyareci, mühendis. 1915 yılı Mayıs ayında Yeşilköy Tayyare Mektebinde ilk uçuşlara başlamıştır. 1915 yılı sonlarında Bağdat'a gitmiş, 7 nci Tayyare Bölüğüyle Kafkas Cephesi'nde görev almıştır. Alucra'ya inmiş olan Rus tayyaresini uçurarak Suşehri'ne getirmiştir. Eylül 1917'de ilk savaş uçuşunu gerçekleştirmiş, Ekim 1917'de esir düşerek Hazar denizindeki Nargin adasına gönderilmiş, kaçıp yurda döndükten sonra İstanbul'un hava savunmasında görev almıştır. Millî Mücadele'ye katılmak için İstanbul'dan önce Mudanya'ya sonra Bursa, Eskişehir ve Konya'ya gitmiştir. Zaferin kazanılmasına kadar büyük yararlılıklar göstermiştir. Avrupa havacılığını incelemek için Fransa, Almanya ve

12 Ekim 1917 tarihinde III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Başkumandanlık Vekâletine bir mesaj göndererek Rusların son zamanlarda; III. Ordu cephesindeki tayyare birliklerine son sistem tayyare ve tayyare topçu sistemleri getirmek suretiyle bölgede hava hâkimiyetini ele geçirdiklerini bildirmiştir. Buna karşın, Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin her ikisinde de birer tayyare olduğundan, Yedinci Tayyare Bölüğü envanterinde son model silahlı keşif tayyareleriyle takviye edilmesini ve 2 adet Halberstadt harp tayyaresinin bölgeye gönderilmesini istemiştir.[268]

7 Kasım 1917'de III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği yazıda; Erzincan'a düşen Osmanlı tayyarecilerinin olay yerinden uzaklaştığını bildirmiştir.[269] Bu sırada 11 Kasım 1917 günü III. Orduya bağlı 2'nci Kafkas Kolordusu, Kabaktepe'de bir keşif taarruzu icra etmiştir. Bu taarruza Yedinci Tayyare Bölüğü havadan destek vermiştir. Bu uçuşlarda, Rusların bölgeye takviye kuvvetleri göndermedikleri ve taarruz cephesine giden yollarda bir faaliyet olmadığı belirlenmiştir.[270] 14 Kasım 1917 tarihinde Suşehri'nden Gümüşhane'ye kadar olan bölgede hava keşfi yapılmış, ancak bölgede dikkate değer bir şey görülmemiştir.[271] 2'nci Kafkas Kolordusu'nun icra ettiği taarruzun başarısında Yedinci Tayyare Bölüğünün yakın hava desteği önemli katkılar sağladığı görülmüştür.

13 Aralık 1917 günü Yedinci Tayyare Bölüğü tarafından 2 tayyareyle Rus ordusu üzerinde hava keşfine çıkılmıştır. Bu görev sırasında tayyarelerden biri Refahiye, Kemah, Erzincan; diğeri ise Refahiye, Çardaklı ve Erzincan çevresini keşfetmiştir. Çardaklı üzerine giden Osmanlı tayyaresi Suşehri'ne geri dönmüştür. Bu uçuş sırasında; yürütülen keşif faaliyetlerinde Rus birliklerine ait ordugâhlar tespit edilmiş, Erzincan Hava Meydanında bulunan Rus karargâhına taarruzi hava harekâtı kapsamında bomba atılmıştır. Dönüşte tayyare, Rus piyade ve topçu atışlarından isabet almasına rağmen görevine devam etmiştir.

İngiltere'ye gönderilmiştir. Türk Tayyare Cemiyetinde görev almıştır. İlk Türk tayyaresi olan Vecihi K.VI'yı 1924 yılının sonunda tamamlamıştır. Vecihi Hürkuş, **Havalarda 1915-1925**, İstanbul, 1942.

[267] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1355, Dos.: 338, Fih.: 1-83; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-37.

[268] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-44; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 7.

[269] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-45.

[270] Kurter, c.III, s.217.

[271] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-47.

Aynı gün bir diğer tayyareyle yapılan hava keşfi sonunda olağanüstü bir hareketliliğe rastlanmadığı rapor edilmiştir.[272]

18 Aralık 1917'de Ruslarla Brest Litovsk'ta ateşkes anlaşması imzalanarak barış görüşmelerine başlandığından, cephede harekât tamamen durmuştur. Buna paralel olarak uçuşlara da son verilmiştir.[273]

III. Ordunun ileri harekete başlaması üzerine, Suşehri'nde konuşlanmış bulunan Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölükleri, orduyu takip emri almıştır. Bu emir üzerine bölükler hemen intikal hazırlıklarına başlamıştır. Bu kapsamda, Yedinci Tayyare Bölüğünün Rusların terk etmiş oldukları Kelkit Hava Meydanına uçarak gitmeleri planlanmıştır. Alınan karardan sonra 3 Mart 1918 günü Tayyareci Astsubay Hayrettin Efendi ile Rasıt Mülazım-ı evvel Mahmut Fikri Efendi, AK79 numaralı Albatros ile Kelkit meydanına gelmiştir. Mart ayı sonunda, Yedinci Tayyare Bölüğü kısmen Kelkit'e intikal etmiş olup bir kısmı da henüz Suşehri meydanında konuşlanmıştır. Bölüğün diğer tayyaresi olan Caudron G.IV. ise uçuşa hazırlanmış, ancak Suşehri Meydanından getirilememiştir.[274]

3.4.2. Osmanlı'da Onuncu Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri

Doğu (Kafkas) Cephesi'nin genişliği ve Yedinci Tayyare Bölüğünün üzerine düşen ağır yük nedeniyle Onuncu Tayyare Bölüğü adıyla yeni bir hava bölüğü kurulması ve II. Ordu emrine verilmesi kararlaştırılmıştır.[275] Bölük Kumandan Vekilliğine Tayyareci Mülazım-ı evvel Sadettin Efendi atanmıştır. Onuncu Tayyare Bölüğüne 5 tayyare tahsis edilmiştir. Bölüğe üç tayyareci görevlendirilmiştir. Bu tayyarecilerden Alman Yüzbaşı Müller hastalandığı için yeni birliğine katılamamıştır.[276]

Onuncu Tayyare Bölüğü hazırlıklarını tamamlayarak 1 Eylül 1916'da trenle cephe hattına gönderilmiştir. Tayyare Bölüğünün Diyarbakır Hava Meydanında konuşlanması kararlaştırılmıştır. Umuru Havaiye Müfettişi Binbaşı Erich Serno, hava birliklerine yaptığı denetlemeler kapsamında Diyarbakır'a da uğramış, burada Onuncu Tayyare Bölüğünün

---

[272] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.**:** 1.
[273] Kurter, c.III, s.217.
[274] Kansu vd. c.1, s.385.
[275] Flanagan, **a.g.e.**, s.41.
[276] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1450, Dos.: H-1, Fih.: 1-1a.

konuşlanacağı alanı bizzat kendisi belirlemiştir.

Diyarbakır'a gidecek olan Onuncu Tayyare Bölüğüne ait tayyare ve yedek malzemeler, 1 Eylül 1916 tarihinde İstanbul'dan yola çıkarılmıştır. Demir yoluyla Pozantı'ya getirilen tayyareler oradan kara yolu ile Gülek Boğazı ve Toros Dağları aşılarak dağların güney eteğinde tekrar trene yüklenmiştir. Tayyare, buradan bir kez daha trenle Mamure[277] İstasyonuna getirilmiş ve Amanos Dağları nakliye kamyonlarıyla aşılarak İslahiye istasyonuna getirilmiştir. Tayyare, buradan da trenle son aktarma istasyonu olan Ceylanpınar'a (Resulayn) ulaştırılmıştır. Buradan kara yolu ile önce Mardin daha sonra son durak olan Diyarbakır'a getirilmiştir. Ekim ayı ortasında biten intikal yaklaşık 2 ay sürmüştür. Tayyare Bölüğü Pozantı'da iken Onuncu Tayyare Bölüğünde İzmir'den gelen Rasıt Mülazım-ı evvel Mehmet Nuri Bey de (Uçman) burada bölüğe katılmıştır. Bu sırada Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Westpha Diyarbakır'a gelerek bölüğe katılmıştır.[278]

Onuncu Tayyare Bölüğünün ilk uçuşları 4 Kasım 1916 günü başlamıştır. İlk uçuşu Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Westpha yapmıştır. Uçuş normal seyrinde geçmiştir. Bu arada ikinci bir tayyareyle de Mülazım-ı evvel Sadettin Bey uçuşa katılmak istemiştir. Sadettin Bey'in tayyaresi kalkış esnasında yerden yaklaşık 250 metre yüksekliğe ulaştığında motor aniden stop etmiştir. Mülazım-ı evvel Sadettin Bey motoru duran tayyareyi kırıma uğratmadan meydana indirmeyi başarmıştır. Öğleden sonra aynı tayyareyle yeni bir uçuş denemesi yapılmıştır. Tayyarenin motoru tırmanış sırasında aynı şekilde stop etmiş ve Tayyareci Sadettin Efendi tayyareyi bir kez daha sorunsuz olarak meydana indirmeyi başarmıştır. İniş sonrasında yapılan incelemede, yakıta su karışmış olduğu görülmüştür. Bakım ekibi tarafından tayyarenin yakıt deposu temizlenerek tayyare faal edilmiştir.[279]

Bu sırada Onuncu Tayyare Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Westpha, bölüğün konuş yerinin uygun olmadığını düşündüğünden bölük için yeni bir konuş yeri aramaya başlamıştır. Yapılan aramalar neticesinde, Diyarbakır-Ergani kara yolu ile Dicle nehri arasında bulunan bir bölge uygun görülmüş ve bölük bu yeni meydana taşınmıştır. Bölük yeni yerine taşındıktan sonra Mülazım-ı evvel Sadettin Efendinin kullandığı AK8 numaralı

---

[277] Mamure: Osmaniye-Merkez-Dervişli köyüne bağlı istasyon. Çakmak, **a.g.e.**, 306.
[278] Kurter, c.II, s.392; Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.193.
[279] İnan, **a.g.t.**, s.45; Kansu vd., c.1, s.253.

Albatros C.I. tipi tayyare 8 Kasım 1916'da uçuş yapmıştır. Tayyare, yerde 50 - 60 metre yürüdükten sonra havalanmış havada yaklaşık 150 metre uçtuktan sonra sola dönerek baş aşağı düşmüş ve kırım geçirmiştir. Bu kaza kırım sonrasında tayyareci yara almadan kurtulmuştur.[280]

Diyarbakır Hava Meydanının cepheye uzak olduğu düşüncesiyle Onuncu Tayyare Bölüğü Mamüretül Aziz'e (Elazığ) taşınmıştır. 15 Kasım 1916 tarihinde, Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Westpha ve Rasıt Mülazım-ı evvel Muzaffer Efendi uçarak, bu yeni meydana gelmiştir. Daha sonra Alman Tayyareci Astsubay Frankel, Rasıt Mülazım-ı evvel Mehmet Nuri Efendi, Alman Astsubay Jacop ve diğer personel de Elazığ'daki meydana intikal etmiştir. Kasım 1916 sonunda Onuncu Tayyare Bölüğü artık Elazığ Meydanına tam anlamıyla yerleş ve göreve hazır hale gelmiştir.[281] Değişen durumlara karşı uyum sağlamak amacıyla yeni çözümler üreterek harp prensiplerinden emniyet ve manevra prensibinin uygulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Onuncu Tayyare Bölüğü Elazığ'a yerleştikten sonra 20 Kasım 1916'da Tayyareci Astsubay Jakop ve Rasıt Mülazım-ı evvel Ahmet Muzaffer Efendi ilk keşif görevine çıkmıştır. Fakat tayyarenin motor arızası yüzünden yarı yoldan geri dönmek zorunda kalınmıştır. 28 Kasım 1916'da Alman Tayyareci Jakop ile Rasıt Mülazım-ı evvel Mehmet Nuri Efendi keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu uçuşta; Göynük Vadisi içerisinde ve Çapakçur'da (Bingöl) düşman nakliye birlikleri ve 2 tayyare hangarı görülmüştür. 30 Kasım 1916 günü Alman Tayyareci Astsubay Frankel ile Rasıt Mülazım-ı evvel Muzaffer Efendi aynı bölgede tekrar hava keşfine çıkmıştır. Fakat yoğun bulut örtüsü, bu uçuştan başarılı bir sonuç alınmasını engellemiştir. Aynı gün, Yedinci Tayyare Bölüğü de Göynük Vadisi'ne bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Kasım ayı içerisinde, AK16 numaralı tayyarenin de kırım geçirmesi sonucu elden çıkmış olduğundan, Onuncu Tayyare Bölüğü 3 adet Albatros C.III. tipi tayyareyle görevine devam etmiştir.

Göynük Vadisi'ndeki Rus ordusunun durumunun devamlı olarak denetlenmesi gerektiğinden, 8 Aralık 1916 tarihinde Alman Tayyareci Jakop ve Rasıt Muzaffer Efendi,

---

[280] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-3.
[281] Kansu vd., c.1, s.253.

ilgili bölgeye yeni bir uçuş gerçekleştirmiştir. Aynı gün, Mülazım-ı evvel Sadettin Bey de bölgede uçarak hava keşfinde bulunmuştur.

Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Westpha'nın gözetiminde aralık ayı sonuna kadar keşif ve gözetleme uçuşlarına devam edilmiş; ancak yedek parça eksikliği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle pervane ve tayyare lastiği sıkıntısı yaşanmış; tekerlekler tahta ile kaplanıp jant ile aralarına subap yayı yerleştirmek suretiyle bu sorun ilkel bir şekilde aşılmaya çalışılmıştır.[282] Bu durum bölgede görev yapan Osmanlı havacılarının yedek parça ve malzeme eksikliği içerisinde ne kadar zor şartlarda görev yapmaya çalıştığını göstermektedir.

1917 yılı başında mevsimin kış olmasından dolayı Doğu (Kafkas) Cephesi bölgesinde, her iki taraf da ilkbaharda yapacakları harekâta hazırlık ve tertiple meşgul olmuş her iki tarafta büyük çaplı bir taarruza girişmemiştir. Bu arada, II. ve III. Orduların koordineli bir şekilde harekât yapabilmelerini sağlamak amacı ile iki kara gücü, 3 Mart 1917'de Şark (Doğu) Ordular Grubu adı altında birleştirilmiştir. Doğu Ordular Grup Kumandanlığına Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir. Onun bu makama getirilmesiyle boşalan II. Ordu Kumandanlığına da, 13 Mart 1917'de Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) atanmıştır.[283] Bu sırada III. Ordu Kumandanı Mehmet Vehip Paşa, Ahmet İzzet Paşa'nın emri altına girmek istemediğinden, görevinden ayrılmıştır. Onun yerine III. Ordu Kumandanlığına Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak) vekâleten atanmıştır.[284] Bütün kuvvetler tek bir kumandanın sorumluluğu altına alınarak emir ve komuta birliği gereği hareket edildiği görülmektedir.

1917 yılına girilirken Rusların Doğu (Kafkas) Cephesi'nde görev yapan 4 hava birliğinden 1'inci ve 2'nci Tayyare Birlikleri, Erzincan Hava Meydanında Üçüncü Tayyare Birliği Musul ve İran cephelerinde gerçekleştirilen Rus harekâtını desteklemek amacıyla Rumiye gölünün güneyinde bulunan Haydarabad Hava Meydanında, Dördüncü Tayyare Birliği ise Erzurum'da konuşlandırılmıştır. 4'üncü Tayyare Birliğine bağlı Hınıs ve Van Gölü'nün kuzeybatısındaki Karmuç[285] yedek hava meydanları olarak görev yapmıştır. Rus hava birlikleri, 8 ile 14 tayyareden meydana geliyordu. Rus hava birliklerinin ikmal

---

[282] Göymen, **a.g.e.**, ss.82-83; Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.193.
[283] Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, Ankara, 2014, s.132.
[284] Göymen, **a.g.e.**, s.132; Kurter, c.III, ss.24-25.
[285] Karmuç: Bitlis-Ahlat'a bağlı köy. Bugünkü adı Yeniköprü.

sıkıntısı yaşamadığından, birliklerdeki tayyareler faal tutulabilmekte ve kırım geçiren tayyarenin yerine hemen yenisi göreve verilebilmekteydi. Ruslar, Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Osmanlı hava bölükleri karşısında, 25-50 civarında tayyare bulundurmaktaydılar.[286]

Rus hava gücü karşısında, Osmanlı III. Ordusu emrinde olup, Suşehri Hava Meydanında konuşlanmış bulunan Yedinci Tayyare Bölüğü ile II. Ordu emrindeki, Mamuretül Aziz (Elazığ) Hava Meydanından harekât yapan Onuncu Tayyare Bölüğü Doğu (Kafkas) Cephesi harekât bölgesini desteklemekteydi. Her iki bölüğün toplam tayyare miktarı altıyı geçmiyordu. Tayyare bölüklerinde ortalama bir veya en çok iki tayyare faal halde tutulabiliyordu. Yedek parça, yağ, yakıt, pervane ve tekerlek lastiği sıkıntıları uçuşları kısıtlayıcı en önemli etken durumundaydı.[287]

Onuncu Tayyare Bölüğünün keşif ve gözetlemeyle sorumlu olduğu alan Van Gölü'nün doğusundan Erzincan'a kadar yüzlerce kilometrelik bir bölgedir. Bölge coğrafyasının genişliği yanında dağlık olması, hava alanlarının Erzurum, Erzincan, Suşehri, Malazgirt, Malatya, Muş ve Elazığ bölgelerine yapılmasını zorunlu kılmıştır. Hava Meydanlarının Rus birliklerine uzak olması, Onuncu Tayyare Bölüğü tayyarelerinin Rus cephe hattı ve düşman gerilerinde yapacağı keşif faaliyetlerini kısıtlamıştır.[288] Tayyarelerin hem harekât kabiliyetlerini hem de uçuş sürelerini arttırabilmek amacıyla, bölüğün daha kolay ikmal sağlayabileceği bir meydana taşınması gündeme gelmiştir. Ancak, Elazığ meydanından daha ilerideki bir bölgeye hava meydanının taşınması durumunda, ikmal sıkıntısı yaşanabileceği değerlendirilerek taşınma işinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine ileri bölgelere yedek meydanlar açarak kısa süreler için faydalanılması yoluna gidilmiştir. Bu düşünce ile birisi Palu yakınlarında, diğeri Sekerat'ta olmak üzere iki yedek meydan açılmıştır.[289]

Aynı dönemde, Onuncu Tayyare Bölüğünün envanterinde yer alan AK19 numaralı Albatros C.III. tipi tayyare, ocak ayı içerisinde artık kullanılamaz duruma gelmiş ve tayyare kal edilmiştir. Bu sırada, Almanya'da pilotaj eğitimi görmüş olan Mülazım-ı evvel

---

[286] Kurter, c.III, ss.24-25.
[287] Göymen, **a.g.e.**, s.132.
[288] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 1-21.
[289] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 2869, Dos.: 276, Fih.: 3-29.

Ahmet Nuri Bey de bölüğe katılarak göreve başlamıştır.

10 Mart 1917 tarihinde Van bölgesinde keşif yapılmıştır. Yapılan keşfe, sabah saat 04.30'da çıkılmıştır. Yaklaşık 15 dakikalık uçuştan sonra motorda meydana gelen bir arıza nedeniyle meydana dönüş yapılmak zorunda kalınmıştır. Motor arızası giderildikten sonra saat 05.00'da tekrar uçuşa geçilmiştir. Tayyare dağın yüksekliğine erişebilmek için 40 dakika uçmuştur. Rüzgârın güneybatıdan estiği bu uçuş sırasında; kuzeyde Nemrut Dağı, doğuda 4.500 metre irtifada bulunan Süphan Dağı ve daha uzakta Ararat'ın iki yüksek tepesi görülmekte idi. Van'a ulaşmak için göl üzerinden uçmak zorunda kalınmıştır. Van Göl'ünde hiçbir vapur görülmemiştir. Ancak, Van Göl'ünün liman iskelesinde 4 vapur tespit edilmiştir. Civarda birkaç depo çadırı, daha güneyde bir araba nakliye kolu görülmüştür. Şehrin üzerinden geçerken bildiriler atılmıştır. Şehrin üzerindeyken rüzgâr tayyareyi sarsmaya başlamıştır. Bu durum güney istikametinden dağlara karşı uçuşta kuvvetli bir rüzgâr dalgasının tayyareyi etkilemesine yol açmıştır. Van Gölü'nün üzerindeyken diğer kuvvetli bir dalga tayyareyi 4.000 metrelik irtifadan 3.000 metrelik bir irtifaa kadar düşürmüştür. Ancak rüzgâra karşı uçulmasına rağmen saat 08.45'te görev uçuşundan dönülmüştür. Bu uçuşta bölgede olağan dışı bir hareketliliğe rastlanmamıştır.[290]

19 Mart 1917'de Mülazım-ı evvel Ahmet Nuri Bey'in kullandığı Albatros C.III. tipi tayyare Sekerat Yedek Meydanından kalkışından kısa süre sonra arızalanarak düşmüş; tayyarecinin hayatını kaybettiği bu olayda rasıdı Mehmet Nurettin Efendi ve tayyarede bulunan Alman makinist Manschallak'da yaralanmıştır. Bu kazadan sonra bölüğün elinde uçabilir durumda sadece bir tayyare kalmıştır.[291]

Ahmet İzzet Paşa'nın Şark Ordular Grup Kumandanlığına getirilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa II. Ordu Kumandanı olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, emrindeki Onuncu Tayyare Bölüğünün eksiklerinin giderilmesi ile yakından ilgilenmiş ve İstanbul'dan talep edilen tayyarelerin Ulukışla-Maraş-Malatya güzergâhı izlenerek uçarak getirilmesi için Başkumandanlık Vekâletine 21 Mart 1917 tarihinde bir yazı göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa başvurusunda; tayyarelerin karayolu ile uzun bir ulaştırma hattını takip ederek taşınması ve cephe hattına getirilmesinin sıkıntılı süreçler ortaya çıkardığını,

---

[290] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2.
[291] Keyüsk, **a.g.e.**, s.76.

bu şekilde gelen tayyarelerden orduda gereği gibi yararlanılamadığı belirtmiştir. Ayrıca, bu ve bundan sonra gönderilecek olan tayyarelerin, Ulukışla-Maraş-Malatya güzergâhını takip ederek Elazığ'a kadar uçarak gelmesi konusunda emir verilmesini istemiştir. Bunun için Malatya'da hâlihazırda bir uçuş meydanının olduğunu, Maraş'a da bir meydan yapılmak suretiyle sorunun çözülebileceğini ifade etmiştir. İlave olarak mart ayı başında İstanbul'dan yola çıkan Mülazım-ı sani Eilmer'in Halep'e gelerek orada Ordu Tayyare Bölüğü Kumandanı Westpha'dan talimat alması gereğinin kendisine tebliğ edilmesini talep etmiştir.[292]

Tablo 11: Onuncu Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu[293]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Mülazım-ı evvel Westpha
Tayyareciler	Astsubay Frankel, Astsubay Jacop Harning
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Ahmet Bahattin, Mülazım-ı evvel Ahmet Muzaffer, Mülazım-ı evvel Mehmet Nuri (Uçman), Mülazım-ı sani Celal (Bayraktaroğlu)
Tayyare	Albatros C.III. - AK17

Onuncu Tayyare Bölüğü, yeni tayyareleri gelinceye kadar elinde bulunan tek Albatros tayyaresi ile göreve devam etmiştir. 24 Nisan 1917 tarihinde II. Ordu Kumandanlığı, Rus ordusunun vaziyetini öğrenmek için bir keşif uçuşu yapılmasını emretmiştir. Buna göre, Muş Ovası ile Göynük Vadisi'ndeki durumun belirlenmesi, Rus birliklerinin vaziyet ve miktarlarının öğrenilmesi istenmiştir. Bu emir üzerine 4 Mayıs 1917'de, saat sabah 04.05'de Rasıt Mülazım-ı evvel Muzaffer Efendi ile Tayyareci Astsubay Frankel, Mezraa'dan hareket etmiştir. Onuncu Tayyare Bölüğünün AK17 numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle yapılan keşifte, Muş Ovası ve çevresinde Rus birliklerine rastlanmamıştır. Göynük Vadisi'nde ise Oğnut ve Hacıyan dolaylarında ise Rus birliklerinin varlığı saptanmıştır. İki saati aşan uçuş sonrasında tayyarenin motorunda arıza meydana gelmiştir. Bunun üzerine havacılar, Rus birliklerinin bulunduğu bölgeye düşmemek için Harabe Tepesi'nin kuzeyindeki Talvari Köyü civarında bulunan taşlık ormana zorunlu iniş yapmıştır. Bu zorunlu iniş sonucu Rasıt Mülazım-ı evvel Muzaffer

[292] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 5.
[293] Göymen, **a.g.e.**, EK-10; Kurter, c.III, s.28.

Efendi ile Tayyareci Astsubay Frankel yaralanmıştır.[294] Tayyareci ve rasıt bu kazadan, hafif yara ve sıyrıklarla kurtulmuştur. Fakat tayyare kullanılamaz duruma geldiği için bölük tayyaresiz kalmıştır.[295]

II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) tayyarelerin bölgeye havadan gönderilmesi teklifi Başkumandanlık Vekâleti tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâleti, Onuncu Tayyare Bölüğüne verilen tayyarelerin havadan bölgeye ulaştırılmasına karar vermiştir. Bu arada uçuş rotası olarak Ulukışla-Maraş-Elazığ hattı belirlenmiş olduğundan, rotanın Ulukışla-Maraş bacağındaki[296] Toros Dağları'nın aşılması bir engel olarak ortaya çıkmıştır.

25 Nisan 1917 tarihinde Müfettişliğin Meteoroloji Şubesine Toros Dağları'nın aşılmasına yardımcı olacak önlemler alınması konusunda talimat verilmiştir. Alınan emir uyarınca meteoroloji şubesi tarafından Çayırhan'da bir meteoroloji istasyonu kurulmuştur. Burada hem meteorolojik gözlem ve ölçümler yapılacak hem de çevredeki meteoroloji istasyonlarından gönderilen bilgi ve ölçümler toplanacaktır. Bu istasyondaki çalışmaları koordine etmek üzere Alman Rasıt Mülazım-ı evvel Keiper ile bir Osmanlı ve bir Alman astsubaydan oluşan bir ekipte Çayırhan'a gönderilmiştir.

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, genel karargâha gönderdiği 6 Mayıs 1917 tarihli diğer yazısında ise; Tayyare Bölüğünün keşif görevi yapabilecek nitelikte tayyareye sahip olmadığı, tayyarelerin Muş'un doğusuna geçecek kudrete sahip bulunmadığından tayyare bölüğünün ilkbaharda yapacağı çalışmalar için tayyare ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.[297]

Bu dönemde Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin aldığı karar doğrultusunda, Onuncu Tayyare Bölüğünün tayyareleri, trenle Çayırhan'a gönderilmiştir. Burada trenden indirilen tayyareler monte edilmeye başlanmıştır. Mayıs ayı başlarında uçuşa hazırlanan bir tayyareyle, 7 Mayıs 1917 tarihine kadar devam eden gözlem uçuşları yapılmıştır. Mülazım-ı evvel Keiper, Ulukışla üzerinde 4.800 metre irtifaya kadar yükselmek suretiyle, gözlem ve ölçümler yapmıştır. Bu uçuşlar sırasında bölgenin arazi özelliklerini ve bunlar

---

[294] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-25; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-4.
[295] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-18.
[296] Uçuş Bacağı (flight leg): Havacılıkta uçuşun bir yönüne "bacak" denilmektedir.
[297] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-2.

üzerindeki hava akımlarını tespit etmeye çalışmıştır. Bu uçuşlar sırasında 2.000 metre irtifada kuvvetli türbülansların olduğu anlaşılmıştır. Tayyare bunlara yakalandığı zaman 100 metrelik ani düşüşler yaşayabiliyordu. Bu deneme uçuşlarından elde edilen bilgiler ışığında, Toros Dağları'nın kolaylıkla aşılabilmesi için 4.200-4.500 metre irtifadan uçulması gerektiği anlaşılmıştır.

7 Mayıs 1917 tarihinde 3 tayyare uçuşa hazır olmasına rağmen, pervaneleri olmadığından göreve verilememiştir.[298] 10 Mayıs 1917 tarihi itibariyle Toros Dağları'ndaki hava akımlarını incelemek amacıyla bölgede bulunan ekip, iklim şartlarının bozulması ve sağanak yağışlarla birlikte fırtınalı bir döneme girilmesi dolayısıyla çalışmalarına ara vermek zorunda kalmıştır. Bu dönem haziran ayı başına kadar devam etmiş, bu yüzden uçuşlar gerçekleştirilememiştir.

10 Mayıs 1917 tarihinde yapılan hava keşfinde; Göynük Ovası'nda, Dağlıyan ve Oğnut bölgesinde Rus birlikleri görülmüş ancak bunların kapasitesi tespit edilememiştir. Ayrıca Rus birliklerinin olduğu yollarda herhangi bir hareketlilik belirlenmemiştir. İlave olarak Ziyaret, Gümgüm (Varto) yolu ile doğuya giden yollar üzerinde Rus birliklerine rastlanmamıştır.[299]

17 Mayıs 1917 tarihinde Onuncu Tayyare Bölüğü tarafından Umuru Havaiye Müfettişliğine gönderilen yazı ile çamurlu bir zeminde ve 1.000 kilometrelik bir alanda uçuş görevlerinin yapılmasının zorluğu dile getirilerek 2.500-3.000 metre yükseklikteki dağlar üzerinde vazifelerin yapılmasının imkânsız olduğu bildirilmiştir.[300] Bunun üzerine 13 Mayıs 1917 tarihinde Diyarbakır'da Onuncu Tayyare Bölüğü Kumandanlığına gönderilen cevabî telgrafta; kar ve çamurun uçuşu engellemesine mani olmak, gerekirse Avrupa cephelerinde yapıldığı gibi karların dövülerek veya arazinin temizlenerek uçuşların gerçekleştirilmesi istenmiştir.[301]

Bu sırada 24 Mayıs 1917 tarihinde Mülazım-ı evvel Ahmet Nuri Efendi ve Rasıt Mehmet Nuri Efendi ile Alman Makinist Marşelin tarafından 858 numaralı Albatros tayyaresinin tecrübe uçuşu yapılmıştır. Ancak, bu tecrübe uçuşu sırasında kullanılan

---

[298] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-8.
[299] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-14.
[300] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-16.
[301] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-11.

Albatros model tayyare düşmüştür. Bu kaza sonrasında Mülazım-ı evvel Ahmet Nuri Efendi şehit olmuştur. Buna karşın tayyarede bulunan Rasıt Mehmet Nuri Efendiyle, Makinist Marşelin hafif yaralanmış, tayyare ise parçalanarak, kullanılamaz hale gelmiştir.[302]

Mustafa Kemal Paşa'nın karadan nakil sırasında zarar görmemeleri amacıyla hava yoluyla gönderilmesini istediği Onuncu Tayyare Bölüğünün yeni tayyareleri, 1 Haziran 1917'de hazırlanarak Çayırhan Hava Meydanından havalanarak, Pozantı üzerinden geçip Toros Dağları'nı aşarak Maraş Hava Meydanına inmiştir. Böylece 3 adet Albatros C.III. tayyaresi Çayırhan'dan Mezraa'ya ve buradan Maraş'a ulaştırılmıştır.[303] Burada bir süre bekleyen tayyarelerden ikisi, 6 Haziran 1917 tarihinde havanın müsait olması ile Elazığ'a ulaşmıştır.[304]

8 Haziran 1917 tarihinde Alman Rasıt Mülazım-ı evvel Lederer Onuncu Tayyare Bölük Kumandanı olarak göreve başlamıştır.[305] Bu sırada 11 Haziran 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazı ile II. Ordunun elinde kullanılabilir durumda yalnız bir tayyarenin olduğu ilgili tayyarenin pervanesinde de problem olduğu için kullanılamadığı belirtilmiştir. Bölükte an itibariyle tayyareci olarak bir Alman astsubay ile bir rasıt Osmanlı zabiti olduğu ifade edilerek Rusların vaziyetinin öğrenilebilmesi için İstanbul'dan gönderilecek üç tayyare ile rasıt, tayyareci ve yedek malzemeye çok ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.[306] Bu talep üzerine aynı gün içerisinde Başkumandanlık Vekâletinden Kafkas Ordular Grubuna gönderilen yazı ile 2 tayyareci, 2 rasıt ve kâfi miktarda yedek malzemenin 3 tayyareyle birlikte hafta içerisinde II. Ordu için yola çıkarılacağı bildirilmiştir.[307] Bu sırada 19 Haziran 1917 tarihinde Kafkas Ordusu Grubuna gönderilen bir diğer yazı ile Tayyareci Başçavuş Jacob Harnig, Alman Çavuş Flaynabuk, Fotoğrafçı Birson, Makinist Hofman'ın II. Orduya bağlı tayyare bölüğüne tayin kılındığı belirtilerek 3 tayyare ile birlikte yakında hareket edecekleri bildirilmiştir.[308]

---

[302] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-40.
[303] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-21.
[304] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 005-002.
[305] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-24.
[306] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-1.
[307] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-2.
[308] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-3.

Onuncu Tayyare Bölüğü, 16 Haziran 1917 tarihinde Varto ve Hınıs yönünde keşif faaliyetinde bulunmuştur. Hava keşfi sonucunda, Varto'da bir tümenlik, Hınıs Dağları'nda ise bir kolorduyu barındıracak çadırlı ordugâhların olduğu görülmüştür. Ayrıca, Hınıs kasabasının çevresinin tamamen ordugâhlarla kaplı olduğu, Hınıs Hava Meydanında 2 büyük tayyare hangarı ile bir çadır hangar bulunduğu tespit edilmiştir. Uçuş sırasında, Hınıs Hava Meydanının hava savunmasını yapmak üzere 2 Rus tayyaresi havalanmış, ancak Rus tayyareleri muharebe gücü yüksek olan yeni tip Albatros tayyaresinin karşısında fazla tutunamayarak uzaklaşmak zorunda kalmıştır.

20 Haziran 1917 tarihinde 5'inci Tümen Cephesi'nde Malazgirt yönünde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşta; Kirkor Dağı'nda Ruslara ait bir topçu mevzii görülmüştür. Karmuç'ta birçok çadırdan oluşan bir ordugâh ile hava meydanında içerisinde 2 Rus tayyaresinin bulunduğu tayyare hangarları saptanmıştır. Bu arada Ahlât ile Malazgirt arasındaki bölgede, önemli Rus birliklerinin olmadığı görülmüştür. Ayrıca, Kop[309] ve Liz[310] bölgesinde, 3 alay kadar Rus kuvveti görülüp bu birliklerin üzerine 2 bomba atılarak taarruzi hava harekâtı yapılmıştır. Bu sırada Karmuç Hava Meydanından bir Rus tayyaresi havalanmış ancak Albatros tayyaresine fazla yaklaşamamıştır.[311]

27 Haziran 1917 tarihinde sabahleyin saat 04.03'de, Alman Tayyareci Astsubay Kleineheig ve Alman Rasıt Mülazım-ı sani Riege tarafından 58 Numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle Bitlis civarı ve Muş Ovası yönünde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Bir buçuk saat süren bu uçuş ile bölgedeki Rus kuvvetlerinin durum ve vaziyeti tespit edilmiştir. 28 Haziran 1917'de sabah saat 04.00'de Muş ve Bitlis üzerinde keşfe çıkılmıştır. Bu sırada diğer bir keşif tayyaresi de Muş Ovası üzerinde Rus ordugâhları olduğunu görmüş ve bu birliklerin üzerine bomba ile çivi (Flechette)[312] atmıştır. Aynı dönemde Osmanlı tayyarelerinin faaliyetlerine karşılık Rus tayyarelerinin de havalarda büyük bir aktivite göstermiştir. Bu dönemde Rus tayyareleri Mezraa (Elazığ) Hava Alanına hava taarruzunda bulunarak meydana taarruzi hava harekâtı kapsamında bomba atılmıştır. Ancak bombalar

[309] Kop: Bugünkü adı Bulanık.
[310] Liz: Muş-Bulanık'a bağlı bucak. Bugünkü adı Erentepe.
[311] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-31.
[312] Flechette: Çivi

patlamadığı için hasara sebebiyet verememiştir.[313]

5 Temmuz 1917 de Elazığ'dan Göynük Vadisi'yle Hınıs istikametinde keşif yapmak üzere uçan Osmanlı tayyaresi Harabe Tepesi'nin kuzeyinde tayyarede meydana gelen arıza sonucunda ormanlık bir alan inmek zorunda kalmıştır. Bu zorunlu iniş sonrasında tayyarenin tayyareci ile rasıdı Ahmet Muzaffer Efendi yaralanmıştır.[314] Bu sırada Osmanlı Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Bronsart Paşa tarafından 6 Temmuz 1917 tarihinde gönderilen yazı ile makineli tüfeklerle mücehhez son sistem 3 Albatros harp tayyaresinin bölgeye sevk edilmek üzere Haydarpaşa'ya nakledildiği bildirmiştir. Ayrıca, cephe hattına 3 tayyareci, 3 rasıt ve 3 makinist ile yeterli miktarda erat gönderileceği aktarılmıştır.[315]

Bu sırada II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa emrindeki hava bölüğüyle yakından ilgilenmeye devam ederek 7 Temmuz 1917'de vekâlete bir yazı daha göndermiş ve Elazığ'da konuşlanmış olan bölüğün ihtiyaçları için Diyarbakır'daki Rasadat-ı Havaiye İstasyonunun (Meteoroloji İstasyonu) Elazığ'a nakledilmesini talep etmiştir.[316]

5 Temmuz 1917 tarihinde II. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubuna bağlı VII. Ordu Kumandanlığına atanmış ve yerine Fevzi Paşa getirilmiştir. III. Ordu Kumandanlığına da Vehip Paşa tekrar atanmıştır. Bu dönemde karadaki harekât yavaşlamasına rağmen, Onuncu Tayyare Bölüğü tarafından havada keşif, gözetleme ve taarruz faaliyetleri devam etmiştir.[317]

10 Temmuz 1917 tarihinde, Bitlis-Malazgirt-Kop yönünde keşif uçuşuna çıkılmış, ayrıca Karmuç'ta bulunan Rus ordugâhı ile hava meydanındaki durum da gözlenmiştir.[318] 12 Temmuz 1917 tarihinde yapılan hava keşfinin dönüşünde Osmanlı tayyaresi Garip Köyü bölgesine inmek zorunda kalmıştır. Bu iniş sırasında tayyarenin tekerleği

---

[313] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-32; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-32a.
[314] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5.
[315] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-5.; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-6.
[316] Kurter, c.III, ss.156-159; Kansu vd., c.1, ss.317-318.
[317] Göymen, **a.g.e.**, s.136-137; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.50-53.
[318] Kurter, c.III, s.156.

kırıldığından oradan araba ile Elazığ'a geçebilmek için Onuncu Tayyare Bölük Kumandanı Lederer tarafından Kafkas Ordusu Kumandanlığından 2 binek hayvanı talep edilmiştir.[319]

22 Temmuz 1917'de Başkumandanlık Vekâletine bağlı 13'üncü Şubenin 2449 numaralı telgrafı ile Ulukışla'ya bir neferin nezaretinde 3 Albatros tayyaresi gönderildiği, Mülazım-ı evvel Destkal Efendinin gelişinden önce bu tayyarelerin kimin tarafından monte edileceği hakkında hiçbir emir verilmediği bildirilmiştir.[320]

28 Temmuz 1917 tarihinde, III. Ordu Kumandanlığının isteği ile Mamahatun (Tercan) istikametinde silahlı keşif uçuşu yapılmış, görev esnasında Mamahatun'da bulunan büyük malzeme depolarına bomba atılarak tecrit görevi icra edilmiştir. Aynı gün, bölüğe mensup bir diğer tayyareyle Erzurum civarında yapılan keşifte, 2 Rus piyade alayı ile istihkâm birliklerinin bulunduğu görülmüş, ayrıca, Erzurum çevresinin iyice tahkim edilmiş olduğu tespit edilmiştir. 30 Temmuz 1917'de ise Malazgirt yönünde yeni bir keşif uçuşu yapılarak Rus kuvvetlerinin durumu ve konuş yerleri hakkında bilgi toplanmıştır.

Onuncu Tayyare Bölüğünün ağustos ayı uçuşları Erzurum keşfi ile başlamıştır. III. Ordu Kumandanlığının keşif isteği üzerine, Erzurum ve çevresi keşfedilerek buradaki hedeflere bomba atılmıştır.[321] 4 Ağustos 1917 tarihinde bir Rus tayyaresi, Garip Köyü'nde bulunan tayyare sığınağı üzerine taarruzi hava harekâtı kapsamında bomba atmıştır.[322] 9 Ağustos 1917 tarihinde yapılan uçuşta 5'inci Tümen cephesinden girilmek suretiyle, Malazgirt yönünde uçulmuş ve Rus kuvvetleri üzerinde silahlı keşif görevi icra edilmiştir.[323]

13 Ağustos 1917'de, Alman Tayyareci Astsubay Kleineheig ile Alman Rasıt Mülazım-ı sani Riege, Erzincan ve çevresinin keşfi için görevlendirilmiştir. Bu keşif sırasında Erzincan dolaylarında bulunan tahkimat, top mevzileri ve Erzincan'ın doğu kapısında topçu birliklerine ait mühimmat depoları ile Palanga civarında üç büyük fabrika hangarı saptanmıştır. Erzincan'ın kuzeyinde ise iki büyük tayyare hangarı, bir tayyare meydanı, imalathane tesisi için malzeme ve bölgede üçü Farman ve biri tek satıhlı toplam

---

[319] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-3.
[320] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-147.
[321] Kurter, c.III, s.156.
[322] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 6-2.
[323] Kurter, c.III, ss.156-157.

4 tayyare olduğu belirlenmiştir. Bu görev sırasında, Rus Mevki Kumandanlığına ve bölgedeki tayyare meydanına isabetli bomba atılmış ve tesiri görülmüştür.[324] 14 Ağustos1917 tarihinde İstanbul'dan istenen tayyare, Yakup Efendi idaresinde Elazığ'da bulunan Onuncu Tayyare Bölüğüne katılmıştır.[325] Rusların beklemediği bir anda bombardıman yapılması harp prensiplerinden baskın ilkesinin uygulanmaya çalışıldığı görülmüştür. Baskın prensibini açıklamak için Sun Tzu; "Onlara hazırlıksızken saldır, beklemedikleri anda davran." demiştir.[326]

Muharebeler sırasında ele geçirilen Rus esirlerinin sorgulanması sonucu, Dağlıyan-Çanak dolaylarında bir Rus alayının konuşlandığı öğrenilmiştir. Bu bilgiyi değerlendiren II. Ordu Kumandanlığı, Oğnut-Kalecik yönünde bir hava keşfi yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Onuncu Tayyare Bölüğü, 31 Ağustos 1917 günü bu bölgeye bir keşif tayyaresi göndermiştir. Yapılan keşifte; Oğnut kuzeyinde bir alaylık Rus ordugâhının varlığı saptanmış fakat daha alçaktan ve yakından yapılan gözlemlerde, bu ordugâhın sahte olduğu ve aldatma amacıyla burada bırakıldığı anlaşılmıştır. Havacılar keşif sırasında Varto'da bulunan Rus depolarına bomba atmış, Hınıs yakınındaki bir tümeni barındırabilecek hale getirilen ordugâhı da bombaladıktan sonra geri dönmüştür. Havacılar, buradaki depolara baskınlar yaparak harp prensiplerinden baskın ilkesi çerçevesinde Rusların mücadele azmini kırmayı hedefleyerek moral prensibini ortaya çıkarttığı görülmüştür.

1 Eylül 1917 tarihinde, Fırat Vadisi takip edilerek Erzincan üzerinde hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfi daha uzak mesafeleri keşfetmek amacıyla Garip Köyü'ndeki ileri hava meydanından yapılmıştır. Yapılan keşif sırasında, Fırat vadisi içerisinde 3 Rus bölüğünün bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Erzincan Hava Meydanında 2 tayyarenin bulunduğu görülmüştür. Meydana ve kuzeydeki süvari kışlasına taarruzi hava harekâtı kapsamında bomba atıldıktan sonra Mamahatun yolu takip edilerek dönülmüştür. Dönüş sırasında, Fırat nehri yakınlarındaki, Çimentepe üzerindeyken, 4.200 metre irtifada bir Rus av tayyaresi ile karşılaşılmıştır. 15 dakika süren hava muharebesi sırasında, Rus tayyaresi birkaç defa Osmanlı Albatros tayyaresinin altına girerek onu buradan vurmak istemişse de

---

[324] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-73.
[325] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-69; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-10.
[326] Sun Tzu, **a.g.e.**, s.71.

başarılı olamamış ve Erzincan yönünde uzaklaşmıştır.

4 Eylül 1917'de Alman Tayyareci Astsubay Frankel ile Alman Rasıt Mülazım-ı sani Bolar, III. Ordu cephesine uçarak Mamahatun bölgesinde hava keşfi yapmıştır. Bu keşif sırasında, Mamahatun'dan Erzurum'a giden kara yolunda, büyük bir onarım faaliyeti olduğu görülmüştür. Ayrıca, Mamahatun'da büyük bir Rus ordugâhının kurulu olduğu tespit edilmiştir. Aynı gün Onuncu Tayyare Bölüğünün bir diğer tayyaresi de Oğnut yönünde uçup gördüğü depo ve mevzileri yer hedeflerine taarruz kapsamında bombalamıştır. 7 Eylül 1917 tarihinde Van Gölü yönünde yapılan keşif uçuşu sırasında motor arızası sonucu Osmanlı tayyaresi mecburi iniş yapmıştır. İniş sırasında da tayyarede önemli bir hasar oluşmadığından onarım sonucu tayyare tekrar uçuşa verilmiştir.[327] Osmanlı havacıları Rus birliklerinin depolarını ansızın bombalanması harp prensiplerinden baskın ilkesi gereği hareket etmiştir.

13 Eylül 1917 tarihinde Onuncu Tayyare Müfrezesi Kumandanı Lederer tarafından Kafkas Ordular Grubu Kumandanlığına yazılan raporda, Diyarbakır'dan hareketle Ziyaret, Bitlis, Malazgirt, Kop, Liz üzerinden uçulmak kaydıyla Garip Köyü'ne varılmak suretiyle bir keşif uçuşu yapıldığı bildirilmiştir. Bu keşif görevi sırasında Karmuç, Kop ve Liz'de ikişer alaylık düşman ordugâhları görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca, Ahlât ve Malazgirt civarında az miktarda düşman çadırı, Kirkor Dağları'nda ise topçu birlikleri olduğu beyan edilmiştir. Malazgirt'te ise dekovile[328] dair bir eser görülmediği ifade edilmiştir. Tatvan, Karmuç ve Malazgirt'e giden yollar üzerinde hiçbir faaliyete rastlanmadığı aktarılmıştır. Karmuç üzerine varıldığında bir Rus tayyaresinin önleme yaptığı, ancak muharebeye girmeyerek uzaklaştığı belirtilmiştir. İlave olarak bu uçuş sırasında en çok kuvvetin Kop'ta olduğu görülmüş ve buraya bomba atılmıştır.[329] Söz konusu bu muharebede taarruzi kabiliyetlerini düşmanın en etkili olacak noktası üzerine yoğunlaştırmasıyla harekât prensiplerinden teksif prensibinin uygulandığı görülmüştür.

Cephe hattında uçuş görevleri yapılırken 5 Eylül 1917 tarihinde rasıt eğitimlerini tamamlayan Rasıt Mülazım-ı sani Mehmet Celal (Bayraktaroğlu) ile Mülazım-ı evvel

---

[327] Kurter, c.III, s.156.
[328] Dekovil: 40-60 cm. arası raylarda hareket etme kabiliyetine sahip makine, hayvan veya insan gücüyle yürüyebilecek şekilde dizayn edilmiş vagonlardır. 1875 yılında Paul Decauville tarafından Fransa'da kurulan şirketin ürettiği bu araçlar, zamanla bu isimde anılmışlardır. Çakmak, **a.g.e.**, s.255.
[329] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2-3.

Muzaffer Beylerin bölüğe katılmak üzere hareket ettikleri bildirilmiştir.[330]

Osmanlı hava unsurları keşif ve bombardıman taarruzları yaparken, Rus tayyareleri de keşif uçuşları yaparak bölgede etkin olarak görev yapmışlardır. Bu uçuşlardan biri 14 Eylül 1917 tarihinde çift satıhlı bir Rus tayyaresinin, Bulanık yönünden gelerek Bitlis'e yer hedeflerine taarruz kapsamında 4 bomba atması ile meydana gelmiştir. Ancak bu hava taarruzu sırasında önemli bir hasar olmamıştır.[331] Onuncu Tayyare Bölüğü, 17 Eylül 1917'de Van-Malazgirt dolaylarının keşfini yapmıştır. Bu keşif sırasında Van şehrine bildiri atıldıktan sonra, Kop'ta bulunan bir alaylık Rus ordugâhı bombalanmıştır. Ayrıca, Karmuç yakınlarında bir alaylık ordugâh ile bölgede ambarların bulunduğu saptanmıştır. 27 Eylül 1917 tarihinde, Doğu Ordular Grubu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa,[332] Onuncu Tayyare Bölüğünü ziyaret ederek denetlemelerde bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Yusuf İzzet Paşa, bölüğün bir tayyaresiyle uçuş yapmış ve bu uçuşun anısı olarak kendisine bir havacı brövesi verilmiştir.[333]

4 Ekim 1917 tarihinde yapılan uçuşta; Muş, Bitlis ve Siirt dolayları keşfedilmiştir. Uçuş sırasında ilgili yerlerin fotoğrafı çekilmiş ve yapılan gözlemlerde hiçbir askerî faaliyete rastlanmamıştır. 8 Ekim 1917 tarihinde Siirt-Başkale yönünde keşif yapılmış ve önemli bir durumla karşılaşılmamıştır. 9 Ekim 1917 günü Muş, Bitlis ve Siirt dolaylarına yeni bir uçuş gerçekleştirilmiştir. Bu keşif sırasında, ana yollar dışında, önemli, bir faaliyete rastlanmamıştır. 19 Ekim 1917 tarihinde Nemrut Dağı dolaylarında yapılan keşifte; Kirkor Dağı ile Nemrut Dağı arasında, tahta barakalardan yapılmış bir ordugâh görülmüştür.[334]

Hava keşif ve faaliyetleri devam ederken 31 Ekim 1917 tarihinde kuzeydoğu

---

[330] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-3.
[331] Kansu vd., c.1, s.318.
[332] Yusuf İzzet (Met) (1876-1922): 1896'da Harp Okulundan, 1900'de Harp Akademisinden mezun olmuştur. 1901'de 4 ncü Ordu Aşiret Süvari Tümeni kurmay başkanlığı, 1907'de Erzincan Harp Okulunda öğretmenlik, 1909'da Divanıharp üyeliği, 1912'de Yanya Demir Yolu Komisyon üyeliği yapmıştır. 1914'te 3'üncü Ordu Süvari müffetişliği, 2'nci Süvari Tümen Kumandanlığı; 1915'te 10'uncu Kolordu, 1916'da 1'inci Kafkas Kolordu Kumandanlığı yapmıştır. 1921 yılında önce Batı Caphesi'nde İhtiyat Grup sonra 3 ncü Grup komutanı olmuştur. 13 Eylül 1921-14 Nisan 1922 tarihleri arasında Bolu milletvekilliği yapmıştır. **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**; ss.80-81, Çakmak, **a.g.e.**, s.65.
[333] Göymen, **a.g.e.**, s.135.
[334] Kurter, c.III. s.218.

yönünde uçularak Vastan[335], Van ve Bargiri[336] bölgeleri keşfedilmiştir. Vastan civarında, bir alaylık Rus birliği olduğu tespit edilmiştir. Bu keşif sırasında Rus topçusu tarafından tayyareye ateş açılmış, ancak tayyareye isabet ettirilememiştir.

1 Kasım 1917 tarihinde Erzincan istikametinde keşif icra eden bir Osmanlı tayyaresi Pirihan Deresi civarında bir bölüklük 3 siper görmüş fakat bölgede herhangi bir nefere rastlamamıştır. Ayrıca keşfin devamında; Fırat nehrinin kenarında bir bölük, Civlik Köyü'nde bir bölük, Halilağa Hanı'nda 2 bölük, Erzincan-Mamahatun yolunda ve Çarmık civarında 4 otomobilden mürekkep kıta görülmüştür. İlave olarak, Erzincan'da Mekteb-i İdadi yanında 2 tayyare hangarı çadırı ve 2 tayyare görülmüştür. Erzincan'ın kuzeyinde süvari kışlası civarında bir taburluk ordugâh tespit edilmiş ve üzerine isabetli büyük bombalar atılmıştır. Bu keşif görevi sırasında bir Rus tayyaresiyle hava muharebesi yapılmış, ilgili tayyare 6 kez hava taarruzunda bulunmasına rağmen Erzincan istikametinde geri çekilmiştir.[337] Osmanlı havacılarının silahlı keşif görevleri icra ederek tespit ettikleri fırsat hedeflerine baskın prensibini ön planda tutarak önemli Rus birliklerini bombalandığı görülmüştür.

2 Kasım 1917 tarihinde Karmuç çevresi keşfedilmiştir. Bu keşif sırasında 2 alaylık bir ordugâh ile depolar görülmüştür. Onuncu Tayyare Bölüğünün sorumluluk sahasında uçuş faaliyetleri devam ederken 8 Kasım 1917 günü Mamahatun dolaylarında uçuş yapılmıştır. Fakat bölge üzerinde çok yoğun ve alçak bir bulut örtüsü bulunduğundan, bölgenin vaziyeti hakkında tam ve net bir bilgi elde edilememiştir. Bu nedenle keşfin 28 Kasım 1917'de tekrarlanması gerekmiştir. Keşif sırasında, Fem[338] yakınında bir alaylık Rus Ordugâhı görülerek psikolojik harp kapsamında bildiriler atılmıştır. 29 Kasım 1917 günü Solak Köprüsü ve Çarpuh yönünde bir uçuşa çıkılmıştır. Ancak, hava koşulları ve bulut örtüsü keşif yapılmasını engellemiştir. Bu uçuş sırasında sadece bildiri atılmakla yetinilmiştir. Dönem itibariyle ilerleyen kış koşulları uçuş faaliyetlerini aksatmaya başlamıştır. Bu nedenle uçuşlar çok nadir ve seyrek yapılabilmiştir. Ay sonunda, bölüğün AK44 numaralı Albatros tayyaresi de kullanılamaz hale gelmiştir.

---

[335] Vastan: Van'a bağlı ilçe. Bugünkü adı Gevaş.
[336] Bargiri: Van'a bağlı ilçe. Bugünkü adı Muradiye.
[337] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2-13.
[338] Fem: Tunceli-Pülümür-Üçdam bucağına bağlı köy. Bugünkü adı Kabayel.

Aralık ayı içerisinde önemli bir hava faaliyeti olmamıştır. Çünkü Ruslarla ateşkes görüşmeleri başlamıştır. Ayrıca kış koşulları da uçuşları kısıtlamıştır. Rus tayyareleri de fazla uçuş yapmamıştır. Ruslar bütün yıl içerisinde, Bitlis'e birkaç defa bombardıman akını yaparak bölgede etkinlik göstermiştir.

18 Aralık 1917 tarihinde, Erzincan Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra, barış görüşmeleri başlatılmıştır. Görüşmelerden dolayı, cephede harekâtın artık sona ereceği değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Onuncu Tayyare Bölüğünün İran harekâtında kullanılması kararı alınmış ve bu durum bölüğe tebliğ edilmiştir. Bu emir üzerine bölük Elazığ'ı terk ederek önce Diyarbakır'a intikal etmiş, oradan da Silvan[339]'a gelmiştir. Onuncu Tayyare Bölüğü yılsonunu burada geçirmiştir. Buradan öteye doğru dürüst yol olmadığı gibi bölüğü taşıyacak kamyon veya araba da bulunamıyordu. Silvan çevresinde yüksek dağlar vardı ve bölge uçuşa uygun değildi. Bu nedenle bölük Silvan'da, verilecek yeni bir görev emrini beklemeye başlamıştır.[340]

Tablo 12: Onuncu Tayyare Bölüğünün Aralık 1917 Durumu[341]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Westphal
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Sadettin, Astsubay Jakop Harning, Astsubay Frankel
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Ahmet Muzaffer, Mülazım-ı evvel Mehmet Nuri (Uçman), Mülazım-ı sani Ahmet Bahattin
Tayyareler	Albatros C.III. AK17, AK18, AK19.

Onuncu Tayyare Bölüğü 1917 yılı içerisinde Doğu (Kafkas) Cephesi'nde birçok keşif-gözetleme faaliyetinde bulunmuştur. Ruslarla yapılan barış görüşmeleri cephe hattındaki uçuşları da dolaylı yönden etkilemiş ve uçuşların azalmasına neden olmuştur.[342]

3.4.3. Osmanlı'da Sekizinci Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri

Karadeniz'in kıyı kesiminde yürütülmekte olan harp harekâtını, Suşehri Hava Meydanından uçuş yapan Yedinci Tayyare Bölüğü tayyareleri ile izleyebilmek mümkün değildi. Cephe hattının uzunluğu ve büyüklüğü bu duruma engel olmaktaydı. Çünkü Suşehri ile Giresun arasında kuş uçuşu doksan kilometrelik bir mesafe vardı ve aradaki

[339] Silvan: Diyarbakır ilinin bir ilçesidir.
[340] Kurter, c.III, ss.218-219.
[341] Kurter, c.II, s.395.
[342] Keleşoğlu, **a.g.e.**, s.194.

engebeli araziyi aşmak için harcanacak süre ve yakıt hesap edildiğinde tayyareye yeterli harekât alanı kalmıyordu. Bu nedenle, Giresun'da da bir hava meydanı ile hangar yapılması kararlaştırılmıştır. İlk başta Yedinci Tayyare Bölüğüne bağlı bir müfrezenin Giresun'da konuşlandırılması ve buradan keşif görevlerinin yapılması planlanmıştır. Daha sonra Yedinci Tayyare Bölüğünün elinde bu bölgeyi destekleyecek sayıda tayyarenin olmadığı düşüncesiyle yeni bir tayyare bölüğünün kurulması kararı alınmıştır. Bu kapsamda Giresun'da konuşlanıp görev yapacak yeni bir tayyare bölüğünün kuruluş çalışmalarına başlanmıştır.[343] Alınan karar kapsamında yeni oluşturulacak tayyare bölüğünün kullanacağı meydanın yapımına 17 Eylül 1916 tarihinde Giresun'da sahil kenarında başlanmıştır.[344]

Neticede 1917 yılı içerisinde Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Rus unsurlarına karşı ihtiyaç duyulan keşif ve gözetleme görevleri için Sekizinci Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir.[345] Bölük Kumandanlığına Rasıt Kurmay Yüzbaşı Yakup Sami Bey getirilmiş, bölük emrine 2 adet Albatros C.III. tipi tayyare tahsis edilmiştir. Merkezi Giresun olarak tespit edilen Sekizinci Tayyare Bölüğünde tayyareci olarak, Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat ile Mülazım-ı evvel Ali Sezai rasıt olarak da Yüzbaşı Yakup Sami Efendi, Mülazım-ı evvel Mazlum Keyüsk ve Mülazım-ı sani Hüseyin Hüsnü Efendinin görev yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, biri Alman olmak üzere bölükte 2 de makinistin görev yapması öngörülmüştür.[346] Sekizinci Tayyare Bölüğü için Şubat 1917'de İstanbul'dan demir yolu ile Ulukışla'ya getirilen tayyareler burada monte edilmiştir. Tayyareciler tarafından burada bulunan hava meydanı incelenmiş, çevresindeki tepeler ve tehlike arz eden hava akımları sebebiyle burası uçuşa uygun bulunmamıştır. Ancak, daha önce buradan uçuş yapılmış olması, Tayyarecilerin bu konudaki menfi düşüncesini yetkililere anlatabilmelerinin bir hayli zor olacağından Ulukışla'dan uçulması konusundaki emre riayet ederek tecrübe uçuşu yapmaya karar verilmiştir. 26 Mart 1917 sabahı saat 05.00'de AK23 numaralı

[343] Kurter, c.III, s.28.
[344] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2948, Dos. 630, Fih.: 36.
[345] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos. 432, Fih.: 13.
[346] Kansu vd., c.1, s.316.

Albatros tipi tayyare ile yapılan tecrübe uçuşunda tayyare düşmüş; Mülazım-ı evvel Ali Sezai Efendi ve Makinist Salih Efendi hayatını kaybetmiştir.[347]

Bu kazadan sonra, Sekizinci Tayyare Bölüğünün elinde bir tek tayyare kalmıştır. Bu yüzden Ulukışla Hava Meydanı'ndan uçuş riskine girilmemesi, tayyarenin kamyonlarla Kayseri'ye taşınarak oradan tayyarenin uçurulması emri verilmiştir. Bu sırada 30 Mart 1917 günü Rus tayyareleri, Sekizinci Tayyare Bölüğü'nün konuşlanacağı Giresun Hava Meydanı ve tayyare hangarlarını bombalamıştır.[348]

Tablo 13: Sekizinci Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu[349]

Bölük Kumandanı	Rasıt Yüzbaşı Yakup Sami
Tayyareci	Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Hüseyin Mazlum (Keyüsk), Mülazım-ı sani Hüseyin Hüsnü
Tayyare	Albatros C.III. (AK23)

Umuru Havaiye Müfettişliği 8 Nisan 1917 tarihinde Sekizinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Yakup Sami Bey'e bir emir göndererek tayyare kazası sonrasında elde kalan tek tayyarenin kamyonla Kayseri'ye taşınmasını ve orada uçuşa hazırlandıktan sonra havadan Suşehri'ne gitmesini istemiştir. Bu sırada III. Ordu Kumandan Vekili Fevzi Paşa (Çakmak), Başkumandanlık Vekâletine 21 Nisan 1917'de bir yazı göndererek Sekizinci Tayyare Bölüğünün Ulukışla'da düşen tayyarenin yerine yeni bir tayyarenin gönderilmesi istemiştir. Ayrıca Fevzi Paşa, Sivas Meteoroloji İstasyonunun verdiği hava tahminlerinin harp cephesi ve Erzincan'a kadar uzanan geniş bölge için sağlıklı olmadığına değinerek Suşehri ve Giresun'da kurulması kararlaştırılan yeni meteoroloji istasyonlarının personel ve teçhizatlarının bir an önce yola çıkarılmasını talep etmiştir.

Yol ve meydan durumu üzerine incelemeler yapmak için Kayseri'ye giden Sekizinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Yakup Sami Efendi, 22 Nisan 1917'de Ulukışla meydanının durumu ve tayyarenin kara yolu ile naklindeki mahzurlar hakkında görüşlerini

---

[347] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1355, Dos.: 338, Fih.: 1-142; Keyüsk, **a.g.e.**, s.114, Şehit olan personel pilotaj eğitimini tamamlayamadan bölüğe gönderilmiştir. Tecrübe eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği düşünülebilir. Keyüsk, **a.g.e.**, s.118.
[348] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2869, Dos.: 276, Fih.: 3-3.
[349] Kurter, c.III, s.29.

ve gerekçelerini ayrıntılı bir şekilde açıklayan bir raporu Umuru Havaiye Müfettişliğine göndermiştir. Sekizinci Tayyare Bölük Kumandanının raporuna rağmen, Umuru Havaiye Müfettişliği bölüğün kamyonlarla Kayseri'ye taşınması konusunda ısrar etmiştir. Kayseri'ye taşınan tayyarenin montajı 30 Nisan 1917'de tamamlanarak motor testi yapılmıştır. 1 Mayıs 1917'de yapılan ikinci bir motor testinden de olumlu sonuç alınmış tayyare artık uçuşa hazır hale gelmiştir.[350]

2 Mayıs 1917 günü tayyarenin uçuş denemesi için güzel ve açık bir havada Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat Efendi saat 05.50'de kalkışa geçmiştir. Bir süre normal bir şekilde uçuşa devam ettikten sonra tayyareci meydana yaklaşmaya başlamıştır. Tayyarenin baş aşağıya doğru eğimli bir pozisyonda son yaklaşmaya girmiş ve gaz kestiği görülmüştür. Sonra tayyareci tayyareye tekrar gaz vermiş ve bir süre düz uçuş yapmıştır. Son olarak tekrar gaz kesmiş ve başı aşağıda olarak alçalmasına devam etmiştir. Yere artık çok az bir mesafe kaldığından tayyareci tayyarenin kontrolünü sağlayamamış ve yere çarpmıştır.[351] Tayyareci Hüseyin Rıfat Efendi kazadan etkilenmemiş ve yara almadan kurtulmuştur. Fakat bölüğünün elindeki sağlam tek tayyare olan AK23 numaralı Albatros C.III. büyük hasar görmüş ve kullanılamaz hale gelmiştir. İstanbul'dan 2 sağlam tayyareyle yola çıkan bölük, daha cepheye ulaşamadan kırım geçirmiş ve parçalanmış 2 tayyareyle Kayseri Hava Meydanında kalmıştır.[352]

III. Ordu Kumandanlığı tarafından 11 Mayıs 1917 tarihinde, Umur-u Havaiye Müfettişliğine bir şikâyet yazısı gönderilerek müfettişlikten gönderilen tayyareci ve rasıtların tecrübeli ve yetenekli şahsiyetler olması istenmiştir.[353] İlgili talepler üzerine Umuru Havaiye Müfettişliği, 2 Albatros tayyaresinin gönderilmesine ve her 2 tayyaresi da kırılan ve tayyaresiz kalan Sekizinci Tayyare Bölüğünün Suşehri'ne nakline karar vermiştir.[354] Bölüğe 2 yeni tayyare verilmiştir. Tayyarelerin Ulukışla'dan sonra kamyonlarla Sivas'a getirilmesi, Sivas'tan da Suşehri'ne uçarak gitmesi kararlaştırılmıştır. 21 Temmuz 1917 tarihinde yeni gelen tayyarelerden AK69 numaralı Albatros C.III. tayyaresi, Sekizinci Tayyare Bölüğünün makinist ve mentörleri tarafından kurularak uçuşa

---

[350] Kurter, c.III, ss.95-96.
[351] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 2-2.
[352] Kurter, c.III, ss.95-96.
[353] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 17.
[354] Kansu vd., c.1, s.315; Keyüsk, **a.g.e.**, s.120-122.

hazır hale getirilmiştir. Tayyarenin hazırlanmasından sonra Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat Efendi bir test uçuşu yapmıştır. Test uçuş sırasında tayyare ve motorda anormal bir durum görülmemiş, uçuş çok iyi geçmiştir. Fakat meydan gerisinde bulunan tepenin inişi çok zorlaştırmasından dolayı tayyareci tayyareyi ancak dördüncü denemesinde indirmeyi başarabilmiştir.

5 Temmuz 1917 tarihinde Sekizinci Tayyare Müfrezesini teşkil etmek üzere III. Ordu Kumandanlığı emrine gönderilen 2 tayyareden biri düşmüş diğeri ise Kayseri'ye kadar gidebilmiştir. Ancak, deneme uçuşunda kırım geçiren AK23 numaralı Albatros C.III. tayyare onarılmak üzere İstanbul'a sevk edilmiştir. Bu kazanın sonrasında; III. Ordu Kumandan Vekili Fevzi Paşa (Çakmak), Sekizinci Tayyare Bölüğü için 2 yeni tayyare gönderilmesini istemiştir.[355]

Aynı tarihte, Albatros tipi tayyarelerden birisi Suşehri'ne gitmek üzere uçuşa hazırlanmaya başlamıştır. Bu sırada Sekizinci Tayyare Bölüğü makinistlerinden Sami Efendi pervane başında motoru çalıştırmak üzere beklerken, motorun zamansız çalışması üzerine hızla dönen pervane tarafından sol bacağı diz hizasından derin bir şekilde kesilmek suretiyle, parçalanmıştır.[356] Bu kaza sonucu Sami Efendi hemen hastaneye kaldırıldıysa da kurtarılamamış ve bir hafta sonra yaşamını yitirmiştir.[357]

14 Temmuz 1917 tarihinde bölüğe alınan ve 22 Temmuz 1917'de uçuşa hazır hale getirilen AK69 numaralı C.III. tayyaresi ile Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat ve Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Mazlum (Keyüsk) Efendi Suşehri'ne gitmek üzere havalanmış ancak yoğun bulut tabakası ve tecrübesizlik nedeniyle yolunu kaybederek Giresun'un batısında bulunan Bulancak'ta kıyıya inmiştir.[358] Bulancak'ta kıyıya indiklerinde Rus donanmasının bombardıman yaparak Bulancak'a yaklaştığı haberi alınmıştır. Bunun üzerine tayyarenin Rus topçu ateşi ile tahrip edilmesini önlemek amacıyla hemen uçulmasına karar verilmiştir. Tayyarenin indiği kıyı şeridi çok dar olduğu için rüzgâr yönü hesap edilerek denize doğru kalkış yapılmıştır. Bu sebeple tayyare bu kısa

---

[355] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.; 1403, Dos. 61, Fih.: 3.
[356] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 1-4a.
[357] Keyüsk, **a.g.e.**, s.123.
[358] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-10; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-11.

mesafeden acele bir kalkış yapmıştır. Fakat Hüseyin Rıfat Efendi daha tayyareyi toplayamadan tayyare bir büyük kavis çizerek kıyıdan 40-50 metre açıkta baş üstü denize saplanmıştır. Havacılar batan tayyareden çıkmayı başarmış ve kıyıya alınmışlardır. Tayyare sığ suda olduğundan halatlar yardımıyla kıyıya çekilmiştir.

Mürettebat yara almadan kurtulmuşsa da denizden çıkarılıp karayoluyla Suşehri'ne getirilen tayyareden yararlanmak mümkün olmamıştır. Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Mazlum (Keyüsk) Efendi, Suşehri'ne getirilen tayyarenin burada küçük bir temizlik ve montajdan sonra uçuşa hazır hale geldiğini ifade etmiştir.[359] Fakat yapılan diğer yayınlarda, AK69 numaralı tayyarenin ağustos ayında kal edildiği ifade edildiği gibi Sekizinci Tayyare Bölüğü envanterinde bölükte sadece bir tayyare olduğu görülmektedir. Bu da, bölüğe verilen ikinci tayyare olan AK63 Albatros C.III. tayyaresidir.[360] Böylece tayyare bölüğünün elinde kalan son tayyare olan AK63 numaralı Albatros C.III. 23 Temmuz 1917 günü olaysız bir şekilde Sivas'tan Suşehri'ne uçarak getirilmiştir.[361]

Meydana gelen kaza sonrasında III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa, 4 Ağustos 1917'de Başkumandanlık Vekâletine yeniden sert bir şikâyet yazısı yazmış; tayyarecileri kabiliyetsiz ve iktidarsız olmakla eleştirmiş; bölüklerde yedek malzeme yokluğunun had safhada olduğunu söyleyerek daha önce Sivas'ta açılması istenen tayyare onarım atölyesiyle, meteoroloji istasyonun açılmasına olumlu bakılmasına rağmen henüz hayata geçirilmediğini belirtmiştir. Ayrıca yazının devamında; düşmanın 20 tayyaresine, 17 Hava Rasat İstasyonu ve 13 telsiz muhabere merkezine karşılık III. Ordunun elinde sadece 2 tayyare ve uçabilecek nitelikte bir tayyarecinin olduğu, büyük fedakârlıkla getirilen tayyarelerin elden çıkmasına neden olan Tayyarecilerin Hava Müfettişliğine iade edileceğini de bildirmiştir.[362] İlave olarak Umuru Havaiye Müfettişliğinin bu cepheye yabancı uçuş ekibi, makinist ve yeni tayyareler göndermesini talep etmiştir.[363]

12 Ağustos 1917 tarihinde hafif rüzgârlı bir havada Erzincan, Sansa ve mümkün olursa Mamahatun'a kadar keşif yapmak üzere rasıt Yüzbaşı Yakup Sami ve Tayyareci

---

[359] Keyüsk, **a.g.e.**, s.109.
[360] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 4-35.
[361] Kansu vd., c.1, s.316.
[362] Sivas'ta Uçak Bakım Atölyesinin açılmadığına dair 12 Temmuz 1917 tarihli belgede de konu gündeme getirilmiştir. ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 5-12.
[363] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 17.

Rıfat Efendi AK63 numaralı Albatros C.III. model tayyare ile sabah saat 03.45'te Suşehri'nden hareket etmiştir. Kargın civarına gelindiğinde önce Mamahatun üzerinde keşif yapılması kararlaştırılmıştır. Dönüşte Rus cephe gerisinde Karakhanı üzerinde yakıt bitmesi nedeniyle saat 07.30'da Osmanlı mevzilerinin hemen gerisinde Bazar Çayırı mevkiine sorunsuz olarak iniş yapılmıştır. Bu keşif uçuşunda Osmanlı havacıları; Ortahan da bölük ile tabur arasında 7-8 çadırdan oluşan bir Rus ihtiyat alayı tespit etmiştir. Bu keşif sırasında ayrıca, Fırat'ın kenarında 5-10 çadır görülmüş, Erzincan civarında herhangi bir birlik görülmemiştir. Erzincan kuzeyinde idadi mektebi doğusunda büyük ve pek uzun bir tayyare çadırı tespit edilmiştir.[364]

Keşfin devamında, Erzincan'ın güney batısında ve Kemah yollarının birleştiği yerin yakınında bitişik vaziyette üç büyük baraka görülmüştür. Halilağa, Sansa Han'larında biner kişiden fazla er kapasiteli çadırlı ve zeminlikli müteferrik ordugâhlar ve Sansa'da, Fırat'ın civarında dağlık mahalde 150 hayvan kapasiteli uzun bir zeminlik belirlenmiştir. Kargın'da 4 taburlu bir piyade alayı zeminliği, kuvveti ve sınıfı anlaşılamayan müteaddit ordugâhlar, Kutur Köprüsü'nün doğusunda 3 küçük ordugâh, Erzincan-Mamahatun arasında eşit uzaklıkta 4 bölgede ikişer büyük hastane çadırı belirlenmiştir. Mamahatun'un doğusunda, Ruslara ait 2 alaylık piyade zeminliği, Kığı'nın batısında bir alaylık muntazam barakalar ile çok zeminlikli, çadırlı ordugâhlar görülmüştür. Havacılar, Mamahatun üzerinde iken yerden açılan ateş sonucunda, tayyareye şarapnel isabet etmiştir. Bu arada, Mamahatun ile Kargın'da bir Rus tümeni belirlenmiştir. Erzincan-Mamahatun caddesinde hiçbir faaliyet tespit edilmemiştir. Karakhan üzerinde motor arızalandığından hanın güneyinde bulunan ordugâhların keşfine yeterli zaman ayrılamamıştır. Rus birliklerinin derinlemesine keşif görevleri yapılmış, buralardan 12 fotoğraf alınmıştır. Yapılan bu keşif dört buçuk saat sürmüş ve 530 kilometrelik mesafe kat edilmiştir.[365] Elde edilen keşif görüntüleri muharebe sahasının şekillenmesinde kullanılmıştır.

Sekizinci Tayyare Bölüğü elinde bulunan tek tayyareyle, Suşehri Hava Meydanından uçuşlar yapmak suretiyle, Yedinci Tayyare Bölüğünün görev yükünü üzerine almıştır. 6 Eylül 1917 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Rıfat Bey, Rasıt Yüzbaşı Yakup Sami Bey'le birlikte C.III. Albatros tayyaresiyle Kelkit dolaylarında bir keşif uçuşuna

[364] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-3.
[365] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-3a.

çıkmıştır. Bu keşif sırasında; Harput'da 2 - 3 bölük olduğu değerlendirilen bir Rus birliği tespit edilmiştir. Kelkit suyu kuzeyinde muharip bir birliğe ait olduğu düşünülen düzensiz olarak tertip edilmiş birçok çadırın fotoğrafı alınmıştır. Fotoğraf görüntülerine göre burada yaklaşık 3 tabur olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca, Gümürü'nün güney doğusunda iki ayrı bölgede her biri 500 askerlik Rus ordugâhları tespit edilmiştir.[366] Kelkit'in batısında bir hangar çadırı ile açıkta modeli anlaşılamayan bir tayyare görülmüştür. Bu sırada tayyarenin motoru fazla yağ akıttığı için daha ileri gidilmeyerek geri dönülmüştür. Tayyarenin meydana dönüşünde tayyareye hava savunma kapsamında 2 mermi isabet ettiği görülmüştür.[367] Aynı uçuş ekibi, 12 Eylül 1917'de bu defa Erzincan havalisinde uzun süreli bir keşif görevi gerçekleştirmiştir.[368]

24 Eylül 1917 tarihinde rasıtlığını Mülazım-ı sani Hüseyin Hüsnü Bey'in yaptığı yeni bir uçuş gerçekleştirilmiştir.[369] Bu uçuşta sırasında Suşehri, Refahiye, Kemah, Erzincan, Çardaklı, Karadağ dolayları keşfedilmiş, bölgedeki Rus kuvvetleri hakkında bilgi toplanmıştır. Bu görev sırasında bölüğün elindeki AK63 numaralı Albatros C.III. model tayyare kullanılmıştır. Bu hava keşfinde; Kemah Boğazı'nda, Dereköyü'nde hattı toplu olarak bir taburluk zeminlikli ordugâh görülmüştür. Erzincan üzerine saat 05.30'da taarruzi hava harekâtı kapsamında 2 adet 5/10'luk bomba atılmıştır. Bu bombalardan birisi tayyare uçuş meydanına diğeri hemen meydanın kuzeydoğusunda yer alan 3 beyaz binadan birine isabet etmiştir. Bombardıman sonucu mezkûr bina harap olmuştur. Bombardıman sonrasında keşfe devam edilmiştir. Bu sırada; Erzincan'ın kuzeyinde 3 hangar çadır görülmüştür. Bu hangarların önünde bir tayyare olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca keşif sırasında sistemi anlaşılamayan kurşuni renkte diğer bir tayyarenin meydandan uçtuğu görülmüştür. Erzincan'da hangarların kuzeydoğusunda bir tayyare topçu bölüğü olduğu anlaşılmıştır. Erzincan-Mamahatun yolu üzerinde faaliyet görülmemiştir.[370] Çardaklı boğazının güneyinde dağınık zeminlikli bir alaylık ordugâh görülmüştür. Bu sırada, Erzincan'dan uçan Rus tayyaresi ile hava muharebesine girilmiştir. Muharebe sırasında Osmanlı havacıların makineli tüfeğinin tutukluk yapması üzerine Suşehri Hava

[366] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-4.
[367] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-4a.
[368] Kansu vd., c.1, s.316; Kurter, c.III, s.155.
[369] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-5.
[370] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-6.

Meydanı'na geri dönülmüştür.[371]

Ekim 1917 tarihi itibariyle Sekizinci Tayyare Bölüğünün elinde bir tek keşif tayyaresi vardır. Bu tayyareyle verilen görevler yerine getirilmeye çalışılmaktadır. Ordunun istediği keşif görevleri malzeme yokluğuna ve tüm olumsuzluklara rağmen gerçekleştirilmektedir. Özellikle hava keşif sonuçları, kara birliklerinin taktik ve stratejisinin belirlenmesinde önemli bir argüman olarak kullanılmış, ve muharebe sahasının şekillenmesinde etkin rol aldığı görülmüştür.

Aynı dönemde 31 Ekim 1917 tarihinde, Tayyareci Mülazım-ı evvel Rıfat Efendi ile Bölük Kumandanı Rasıt Yüzbaşı Yakup Sami Bey Albatros C.III. tayyaresi ile sabah 06.40-09.10 saatleri arasında hava keşif görevinde bulunmuştur.[372] Bu uçuş sırasında, Kemah Boğazı ve Erzincan Ovası dolaylarına gidilerek Rus mevzileri üzerine psikolojik harp kapsamında bildiriler atılmıştır.[373] Bu durum tayyarelerin psikolojik harp vasıtası olarak da kullanıldığını göstermektedir. 14 Kasım 1917 tarihinde Suşehri üzerinden, Gümüşhane yönünde hava keşfi yapılmıştır. Bu keşif sırasında bölgede önemli bir askeri hareketliliğe rastlanmamıştır.[374]

Başkumandanlık Vekâleti tarafından 4 Aralık 1917 tarihinde, Alman Orduları Başkumandanlığına gönderilen bir yazı ile III. Ordu bölgesindeki tayyare bölüklerinin durum ve vaziyeti ortaya konmuştur. Bu yazıda, Rusların üstünlüğüne karşılık, lojistik destekten ve nitelikli personelden yoksun bölüklerin görev yapamaz durumda oldukları belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'ne tayyare ve havacı personel gönderilmesi istenmiştir. Alman Başkumandanlığı bu yazıya, herhangi bir engelleyici durum çıkmadığı takdirde, taleplerin 1918 yılının Haziran ayına kadar yerine getirileceğini bildirmiştir. Bu durum Osmanlı tayyarecilerinin uzun bir süre daha elverişsiz koşullar altında görev yapacağını ortaya çıkarmıştır.[375]

Sekizinci Tayyare Bölüğü Eylül-Ekim 1917 tarihleri arasında Erzincan, Tercan, Kelkit, Kemah ve Refahiye dolaylarında keşif vazifelerini yapmaya çalışmış, emir olunan

---

[371] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-6a.
[372] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-7.
[373] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-8.
[374] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-47.
[375] Keyüsk, **a.g.e.**, s.347.

mevkiler üzerine beyannameler atarak, fotoğraf çekerek görev icra etmeye çalışmıştır.[376] Tayyare bölüğü bu faaliyetlerini bir tayyareci ve devamlı arızalanan bir tayyareyle yürütmeye çalışmıştır.

3.5. Brest-Litovsk Antlaşması ve Osmanlı Doğu (Kafkas) Cephesi'nde Hava Gücü

Kasım 1917'de Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkmasından sonra Çarlığın yıkılması ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi üzerine Rusya savaştan çekilmek istediğini açıklamıştır. Bunun üzerine Rusya ile Almanya, Avusturya, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında 15 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk'ta mütareke yapılmış, 3 Mart 1918 tarihinde de aynı devletlerarasında Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır.[377] Bu antlaşma ile Kars, Ardahan ve Batum Türkiye'ye geri verilmiştir.[378]

Brest-Litovsk'ta ateşkes anlaşması imzalanmasından sonra Doğu (Kafkas) Cephesi'nde uçuşlar durmuştur. Rus birliklerinin cepheden çekilmesinden sonra bıraktıkları boşluğu Ermeni kuvvetleri doldurmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâleti Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki Osmanlı kuvvetlerinin Ermeni saldırılarına karşı harekete geçerek halkın kurtarılmasını ve elden çıkan toprakların geri alınmasını emretmiştir. Bu doğrultuda Doğu (Kafkas) Cephesi'nde yeni bir yapılanmaya gidilmiş; II. Ordu Kumandanlığı 4'üncü Kolordu'yu, III. Ordu Kumandanlığı emrine bırakarak cepheden çekilmiştir. III. Ordu şubat ayı başında kuzeyde Tirebolu'dan güneyde Bitlis'e uzanan geniş bir hat üzerinde ileri harekâta girişmiştir. 6 Nisan 1918'de Van, 23 Nisan 1918'da Batum, 26 Nisan 1918'de Kars ele geçirilmiş; karşılık vermeye çalışan ermeni kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. 4 Haziran 1918'de Ermeni Hükümeti'yle bir ateşkes imzalanmış ve harekât kuzeyde Batum'da durmuştur.[379]

---

[376] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1393, Dos.: 21-A'da Rus Cephesine ait hava fotoğrafları tespit edilmiştir.

[377] Brest-Litovsk Anlaşması: 3 Mart 1918 tarihinde Rusya ve İttifak devletleri arasında imzalanan barış anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile Rus ordusu, Doğu Anadolu'yu boşaltacak, Türk ordusu kontrolü ele alana kadar bölgede güvenliği sağlayacaktır. Ermeni çeteleri silahsızlandırılarak dağıtılacak, Kars, Ardahan ve Batum'un geleceği burada yaşayan halkın isteğine göre belirlenecek, şimdiye kadar Rusya ile imzalanmış bütün anlaşma hükümleri yürürlükten kalkacaktı. Çakmak, **a.g.e.**, s.231.

[378] Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, ss.284-285; Sarıca, **a.g.e.**, ss.267-270.

[379] Kansu vd., c.1, ss.385-387; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.233-249; Göymen, **a.g.e.**, ss.213-214.

III. Ordu'nun hızla gelişen harekâtıyla birlikte Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölükleri önce Kelkit'e, oradan Erzurum'a ve Kars'a kadar yer değiştirmiştir.[380] III. Ordunun ileri hareketi gelişirken sık sık ve devamlı olarak hava keşiflerine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak, Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin elinde bu ihtiyaca cevap verebilecek sayıda tayyare bulunmamaktadır. Bunun üzerine III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa 27 Mart 1918 günü, Başkumandanlık Vekâletinden tayyare takviyesi yapılmasını istemiştir. Vehip Paşa bu yazısında, Almanya'dan gelecek tayyarelerden 6 tanesinin, Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerine verilmesini, yürütülen sahil harekâtı için de, 2 tayyareli tam teşekküllü bir müfreze gönderilmesini talep etmiştir.[381]

Başkumandanlık Vekâleti bu talebe hemen ertesi gün verdiği cevapta; Almanya'dan beklenen tayyareler geldikten sonra bu isteğin yerine getirileceğini, fakat tayyareler gelinceye kadar eldeki tayyare ve personelle yetinilmesini istemiştir.[382]

Bu sırada Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin tayyareleri yer değiştirme esnasında çeşitli kaza ve kırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Erzurum'a gelmek üzere 5 Nisan 1918 tarihinde Suşehri'nden uçan Caudron tayyaresi motoru durduğundan inmeğe mecbur kalmış ve inerken bir tümseğe çarparak devrilmiş ve kırılmıştır. Bu kazadan Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Bey ve Sekizinci Tayyare Bölüğünden Rasıt Mülazım-ı evvel Yusuf Kenan Efendiler herhangi bir yara almadan kurtulmuştur. Aynı gün Yedinci Tayyare Bölüğüne ait AK79 numaralı Albatros C.III. tayyaresi de, Kelkit Hava Meydanı'ndan havalanmış ve olaysız bir uçuştan sonra Erzurum Hava Meydanına inmiştir.

Bu sırada hava keşfine ihtiyaç duyan III. Ordu Kumandanlığının emrine üzerine Kars istikametine 8 Nisan 1918'de keşif görevine çıkılmıştır. Yedinci Tayyare Bölüğünün Erzurum'dan uçan Albatros tayyaresinin motorunun su borusu kırıldığından Sarıkamış'a acil iniş yapmıştır. Tayyare Sarıkamış'ta tamir edilip Erzurum'a hareket etmiştir. Erzurum Hava Meydanına inerken kanatları hasara uğramıştır. Yedinci Tayyare Bölüğünün tayyaresinin kaza geçirmesi üzerine III. Ordu Kumandanlığı, hava keşfinin Sekizinci Tayyare Bölüğü tarafından yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine 8 Nisan 1918'de

---

[380] Kurter, c.IV. ss.36-41; Kansu vd., c.1, ss.385-386.
[381] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31.
[382] Göymen, **a.g.e.**, s.241; Kurter, c.IV. s.41.

Kelkit'ten Erzurum'a uçan Albatros tayyaresi havada arızalanarak sükût etmiş ve Tayyareci Mülazım-ı evvel Hüseyin Rifat Bey şehit olmuştur.[383] Yaşanan bu kaza ve kırımlar sonucunda Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin elinde uçabilecek durumda tayyare kalmamış, bu nedenle harekât sırasında çekilen Rus kuvvetlerinin keşif ve gözetlenmesinde hava unsurlarından yararlanılamamıştır.[384]

26 Nisan 1918'de, III. Ordu Kumandanlığına bağlı birlikler Kars'ı ele geçirmiştir. Kars'ın ele geçirilmesinden sonra III. Ordu Kumandanlığı, Yedinci Tayyare Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Şükrü Bey'e (Koçak), hemen Kars'a gitmesini ve orada bulunan hava meydanını uçuşa hazırlamasını emretmiştir. Kars Hava Meydanında, Rusların bıraktıkları birkaç tayyare ve büyük miktarda malzeme ele geçirilmiştir. Şükrü Bey yanına Sekizinci Tayyare Bölük Kumandan Vekili Mülazım-ı evvel Yusuf Kenan Efendiyi de alarak bir makinist ve 10 erle birlikte Erzurum'dan yola çıkarak 14 Mayıs 1918 tarihinde Kars'a ulaşmıştır.

Kars Hava Meydanında Ruslardan kalma hangarların içinde sağlam durumda, 2 adet Voisin model tayyare bulunmuştur. Bu tayyarelerden başka; bir tanesi motorlu ve diğerleri motorsuz olmak üzere 5 adet de Morane Parasol tayyaresi ele geçirilmiştir. Yapılan aramalarda 2 adet Gnome motoru ile kanat iskeletleri, Voisin tayyare gövdeleri, pervaneler, kızaklı iniş takımları ve bir Amerikan binek otomobili de bulunmuştur. Motor atölyesinde komple avadanlık takımlarının da olduğu görülmüştür. Meydanın malzeme deposunda 80 teneke tayyare benzini ve kullanılabilir durumda birçok yedek parça ele geçirilmiştir. Ruslar tarafından terkedilen 2 Voisin ile 1 Parasol model tayyarelerin Tayyareci Başçavuş Hayrettin Efendinin deneme uçuşları sonunda sağlam oldukları anlaşılmıştır.[385]

Kars Hava Meydanı'na gelmeden, Erzurum tayyare bakım-onarım istasyonunda 1 torna, 1 matkap, 1 zımpara tezgâhı ve mengeneler faal olarak bulunmuştur. Ayrıca; benzin, gaz, vakum yağı, gres yağı, hintyağı, pervaneler, kızaklı iniş takımları, hangar çadırları için yedek ip, kazıklar ve araç lastikleri de ele geçirilmiştir. Bütün bu malzemeler peyderpey

---

[383] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 12; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 12-1.
[384] Kansu vd., c.1, s.386; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.239-240.
[385] Kurter, c.IV, s.95; Kansu vd., c.1, s.362.

Kars Hava Meydanına taşınmıştır.[386] Bu sırada Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin de intikalleri tamamlanmış ve bu iki bölük, Kars Hava Meydanında toplanmıştır.

Haziran 1918 ayı sonlarına doğru, Yedinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Şükrü Bey'e, III. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanlığına atandığı haberi gelmiştir. Kumandanlık makamı Batum'da olduğu için bölüğü bırakarak, hemen yola çıkması emredilmiştir. Hareketinden bir gün önce Yüzbaşı Şükrü Bey, Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüklerinin birleştirilerek faaliyet göstermesini istemiştir. Zaten, iki bölükte, personel ve tayyare bakımından erimiş durum ve vaziyettedir. Her iki bölükte de tayyare olmamakla birlikte elde sadece Rusların terk ettiği 3 tayyare vardır. Sonuçta, her iki bölük tek bir komuta altında birleştirilerek emir ve komuta birliği sağlanmıştır. Bu kapsamda bütün uçuşlar Tayyareci Mülazım-ı evvel Abdullah (Başuçar) Bey tarafından planlanması kararlaştırılmıştır. Yüzbaşı Şükrü Bey'in ayrılmasıyla boşalan Yedinci Tayyare Bölük Kumandanlığına Rasıt Mülazım-ı evvel Mahmut Fikri Bey getirilmiştir. Fakat onun bölük Kumandanlığı ancak birkaç gün sürmüştür. Haziran ayının son günlerinde, tabancasıyla oynarken kendini vurmuş ve yaşamını yitirmiştir. Mahmut Fikri Bey'in ölümünden sonra, Yedinci Tayyare Bölük Kumandanlığına Rasıt Mülazım-ı sani Ziya Bey getirilmiştir. Sekizinci Tayyare Bölük Kumandanlığına da bölüğe yeni gelmiş olan Rasıt Mülazım-ı evvel İbrahim Ethem Bey getirilmiştir.[387]

Gelişmeler bu minvalde şekillenirken III. Ordu emrinde kıyı gözetlemelerinde görev yapmak üzere Onaltıncı Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir.[388] OnaltıncıTayyare Bölüğü Mart 1918'de İstanbul'da Ayastefanos Tayyare Meydanında kurulmuştur. 4 Nisan 1918 günü Minahorn Alman gemisi ile İstanbul'dan hareket etmiştir.[389] Bölük, Batum'da gemiden indirilerek buradaki hava meydanında konuşlanmış ve göreve başlamıştır. Bölüğün ilk keşif uçuşu 21 Nisan 1918 günü yapılmıştır. Tayyareci Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet ve Rasıt Yüzbaşı Rasim Beyler, AK52 numaralı Albatros C.III. tayyaresi ile keşfe çıkmış ve bölgedeki durum ve vaziyeti fotoğraflayarak geri dönmüştür. Aynı ekip, 13 Mayıs 1918

---

[386] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 205, Fih.: 6.
[387] Kurter, c.IV, ss.98-99.
[388] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 8-1.
[389] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-2.

günü de bir uçuş yaparak verilen keşif görevini yerine getirmiştir. 14, 26 ve 31 Mayıs günlerinde de hava keşifleri yapılarak fotoğraf çekip bölgedeki durum tespit edilmiştir.[390] Aynı dönemde bölüğün bir tayyaresi de 11 Nisan 1918'de Trabzon'a gönderilmiş ve 4 gün sonra göreve hazır hale gelmiştir.[391]

Tablo 14: Onaltıncı Tayyare Bölüğü Personel ve Tayyare Durumu[392]

Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet, Yedek Mülazım-ı sani Şakir Hazım (Ergökmen), Astsubay Kıdemli Çavuş Mükerrem
Rasıtlar	Mülazım-ı sani Necmettin, Mülazım-ı sani Mehmet Tevfik (Beşgül)
Bölük Mevcudu	69 kişi
Tayyareler	Albatros C.III.-AK46 ve AK52

Onaltıncı Tayyare Bölüğünde görev yapan Tayyareci Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet Bey, haziran ayı içerisinde tüberküloza yakalanarak, hastalanmıştır. Bunun üzerine kendisi tedavisinin yapılabilmesi için İstanbul'a gönderilmiştir. Bu nedenle uçuşlara Haziran ayında gelen Tayyareci Başçavuş Uzunköprülü Hasan Basri çıkmaya başlamıştır. 26 ve 27 Haziran 1918 günlerinde yapılan uçuşları, Hasan Basri Bey, Rasıt Yüzbaşı Ahmet Rasim Bey'le birlikte gerçekleştirmiştir. Hasan Basri Bey, 29 ve 30 Haziran 1918 günlerinde de Ahmet Rasim ve Rasıt Mülazım-ı sani Necmettin Beyler'le hava keşif görevlerine çıkışmıştır. Bu arada AK52 numaralı Albatros tayyaresi, 27 Haziran 1918'de yaptığı mecburi iniş dolayısıyla onarıma alınmıştır. Bu yüzden uçuşlara, Onaltıncı Tayyare Bölüğünün diğer tayyaresi olan AK46 numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle devam edilmiştir.

13 Ağustos 1918 tarihinde III. Ordu Kumandanlığı, Onaltıncı Tayyare Bölüğüne bir emir göndererek bölükten tertiplenecek bir müfrezenin hemen Gence'ye intikal etmesi ve karargâhı Gence'de bulunan İslam Ordusu Kumandanlığı emrine girmesini istemiştir. Emir üzerine hazırlanan müfreze, Tayyareci Astsubay Fazıl ve Onüçüncü Tayyare Bölüğünden yeni atanmış olan Rasıt Mülazım-ı sani M.Tevfik Bey'den oluşmuştur. Müfrezeye tayyare olarak, AK46 numaralı Albatros C.III. tayyaresi verilmiştir. Müfrezenin tüm ihtiyaçlarının, Onaltıncı Tayyare Bölüğü tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Müfreze Eylül 1918

[390] Kansu vd., c.1, s.388.
[391] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-7.
[392] Kurter, c.IV, s.42.

ayı içerisinde Gence'ye intikal ederek İslam Ordusu Kumandanlığı emrine girmiş, önce Gence'den, daha sonra da Bakü'den uçuşlar gerçekleştirmiştir.[393]

Bu sırada Doğu (Kafkas) Cephesi'ndeki kıyı gözetlemelerinde kullanılmak üzere Ayastefanos Deniz Tayyare Mektebi'nde kuruluşuna başlanan Üçüncü Deniz Tayyare Bölüğüne Alman Deniz Tayyare Birliği'nin verdiği, 971 Alman numarasını taşıyan Sablatnig SF.5[394] tipi tayyare tahsis edilmiştir. Bölük hazırlığını bitirdikten sonra, Batum'a gitmek üzere gemiye yüklenmeye başlanmıştır. Fakat yükleme sırasında meydana gelen bir kaza sonucu, bölüğün tek tayyaresi kırım geçirmiştir. Bunun üzerine, sevkiyat askıya alınmış ve tayyarenin onarımına başlanmıştır. Tayyarenin onarımı devam ettiği sırada, III. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'dan, 1 Mayıs 1918 tarihini taşıyan şifreli bir telgraf alınmıştır. Vehip Paşa bu telgrafta, Kars'ta 6 ve Batum'da 3 tayyare ele geçirildiğini ve bunların uçabilir durumda olduklarını haber vermiş, yeni tayyare gelmesini beklemeden, havacı personelin hemen Batum'a gelmesini istemiştir.

Vehip Paşa'nın telgrafı İstanbul'a ulaştıktan kısa bir süre sonra, Üçüncü Deniz Tayyare Bölüğü personeli Batum'a gönderilmiştir. Bazı yayınlarda; Üçüncü Deniz Tayyare Bölüğüne kumandan olarak atanan Deniz Tayyareci Yüzbaşı Rodoslu Ahmet Bey'in, bölüğü ile birlikte Batum'a gitmediği kaydı vardır. Bölüğün Batum'a gittiği tarihte, Rodoslu Ahmet Bey henüz Almanya'daki eğitimden dönmemiştir. Rodoslu Ahmet Bey anılarında; bölük gidiş hazırlıkları ile uğraşırken, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığını ve bu nedenle Batum'a gidilemediğini yazmaktadır. Rodos'lu Ahmet Bey'in bölük kumandanı olarak atanması belki de bölüğün Batum'a gidişinden çok daha sonra yapılmış ve gidiş hazırlığı içerisindeyken ateşkes imzalanmış olabilir.

Üçüncü Deniz Tayyare Bölüğü Batum'a, 26 Mayıs 1918'de Deniz Tayyareci Yüzbaşı İhsan Bey Kumandasında Gülcemal Vapuru[395] ile götürülmüştür. Bölük personeli

---

[393] Kurter, c.IV, ss.101 ve 180.

[394] Sablatnig SF.5: İki kişilik silahsız deniz keşif ve eğitim tayyaresidir. 5 adet Sablating SF.5 tayyaresi 1918 yılında envantere girmiştir. 4 tayyare envantere girişlerinden kısa bir süre sonra Yeşilköy'e yapılan hava saldırısında tahrip olmuştur. Kalan son tayyare 1918 yılı sonuna kadar görev yapmıştır. **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009**, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.47.

[395] Gülcemal Vapuru: Gülcemal, ilk ismi ile Germanic, 1874 yılında Belfast kentinde Harland and Wolff firması tarafından inşa edilen ve 1911 yılında Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi tarafından satın alınan uzun yol buharlı yolcu gemisidir.

Batum'a ulaştığında, ele geçirilen Rus deniz tayyarelerinden 31 numarayı taşıyanı, uçabilir duruma getirilmiş ve bu tayyareyle birkaç keşif uçuşu yapılmıştır.[396]

Aynı dönemde İran içlerinde harekât yapacak olan IX. Ordu Kumandanlığı emrine verilmek üzere Onyedinci Tayyare Bölüğünün teşkiline karar verilmiştir. 18 Haziran 1918 tarihli Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı emirde "IX. Ordu emrinde olmak ve 6 tayyareden mürekkep bulunmak üzere Onyedinci namıyla bir tayyare bölüğü teşkil edilecektir. Efradı ordu dairesi, zabitanı muamelatı zatiye verecek, vesaitini nakliye şubesi temin edecektir." denilerek yeni bir bölüğün kurulacağı belirtilmiştir.[397] Eylül ayı sonunda, Onyedinci Tayyare Bölüğü henüz kuruluş aşamasında bulunuyordu. Bölük Kumandan Vekilliğine ise Rasıt Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri atanmıştır. Ancak, Onyedinci Tayyare Bölüğü kuruluşunu tamamlayamadan Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Yeni oluşturulan IX. Ordu, İran'ın kuzeyini Hazar Denizi'ne kadar işgal etmiş ve Sekizinci Tayyare Bölüğü de bir süreliğine Tebriz'de konuşlandırılmıştır. Bu sırada Sekizinci Tayyare Bölüğü'ne mensup, Ruslardan ele geçirilen bir tayyare yapılan hava keşfi sırasında kırım geçirerek düşmüştür. Bu kaza sırasında tayyarede bulunan Mülazım-ı evvel Kenan ve Tayyareci Hayrettin Efendiler yaralanmıştır. Ancak, anılan tayyare kullanılamaz hale gelmiştir.[398]

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918'de imza edilmesi ile harp sona ermiştir. Mütareke hükümlerine uygun olarak Kafkas ve İran'daki Osmanlı kuvvetleri ele geçirdikleri yerleri terk ederek çekilmeye başlamıştır.[399] Osmanlı Ordusu ekim başından itibaren batıya çekilmeye başlarken, Yedinci ve Sekizinci Tayyare Bölüğü Erzurum'da kalmış, II. Ordu emrindeki Onuncu Tayyare Bölüğünün İran'a geçen 4'üncü Kolordu emrinde çalışması düşünülmüştür.

Bu sırada Silvan'da bulunan Onuncu Tayyare Bölük Kumandanlığına gönderilen mesajda; "Bölüğün hemen Bitlis'e hareketi ve 20 gün sonra buradan faaliyete başlaması istenmiştir. Bu emir üzerine Onuncu Tayyare Bölük Kumandanı, kendi durum ve vaziyetini 8 Mart 1918 tarihinde Umuru Havaiye Müfettişliğine iletmiştir. Verdiği cevapta

---

[396] Kansu vd., c.1, ss.368-369, Kurter, c.IV, ss.101-102.
[397] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 14.
[398] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 205, Fih.: 9.
[399] Turan, **a.g.e.**, ss.64-70; Eroğlu, **a.g.e.**, ss.70-76; Uçarol, **a.g.e.**, ss.408-409; Keyüsk, **a.g.e.**, s.256; Sander, **a.g.e.**, s.285.

Bölük Kumandanı, Silvan'dan Bitlis'e geçiş olanağının bulunmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine Müfettişlik durumu Başkumandanlık Vekâletine aktarmıştır. Mart 1918 ayının bitiminde, Onuncu Tayyare Bölüğü henüz Silvan'da olup, intikal hazırlığı yapmaktaydı. Neticede Onuncu Tayyare Bölüğünün Silvan'dan öteye geçmesi gerek kış gerekse nakliye zorlukları nedeniyle imkânsız olduğu için burada bölüğe verilecek yeni emir beklenmeye başlamıştır.

Geçen süreç içerisinde Başkumandanlık Vekâleti Nisan 1918 ortasında bölüğün Cerablus'a gelmesini emretmiştir. Böylece tayyare bölüğü Cerablus'a geçerek yeni tayyarelerini ve görev alacağı yeri beklemeye başlamıştır. Onuncu Tayyare Bölüğü Cerablus'a vardığında, kuvvesinde bulunan fakat hepsi de uçamaz durumda bulunan tayyarelerini, VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanlığına teslim etmiştir. Tayyareler Musul Tayyare İstasyonuna gönderilmiştir. Onuncu Tayyare Bölüğü ise Cerablus'ta kalarak, Almanya'dan gelecek olan tayyareleri beklemeye başlamıştır.[400]

Bulgaristan'ın Ateşkes Anlaşmasını imzalamasının ardından İstanbul'a yönelik tehdidin artması üzerine, doğuda harekât yapan birliklerin peyderpey batıya intikalleri kararlaştırılmıştır. Onuncu Tayyare Bölüğüne de Başkumandanlıktan 3 Ekim 1918 tarihi ile bir emir gönderilmiş ve İstanbul'a hareket etmesi istenmiştir. Bölük burada Kuva-yı Havaiye Müfettişi Umumiliği emrine girecekti. Hükümetin değişmesinden sonra ateşkes girişimlerinin başlatılması üzerine bölükteki Almanlar ayrıldıkları için havacı personel olarak, sadece Rasıt Mülazım-ı evvel Arif Hikmet Bey kalmış ve Bölük Kumandanlığı görevi yapmaya başlamıştır. Bölükte esasen tayyare olmadığından ilerleyen dönemde Onuncu Tayyare Bölüğü tamamen lağvedilmiştir.[401]

Sekizinci Tayyare Bölüğü, Osmanlı IX. Ordusuna bağlı 1'inci Kafkas Kolordusunun uçuş görevlerini yapmak üzere, Tebriz'e gönderilmiştir. Yedinci Tayyare Bölüğünden takviye alarak Tebriz'e gelen bölüğün ilk işi kendisine tahsis edilen meydan yerinin temizlenmesi ve düzenlenmesi olmuştur. Meydanın uçuşa hazır hale getirildiği günlerde 1'inci Kolordu Kumandanı, Tebriz halkına bir uçuş gösterisi yapılmasını emretmiştir. Bu gösteri halka bilet kesilerek seyrettirilecekti. Elde edilecek gelirin Tebriz fakirlerine

---

[400] Kurter, c.IV, s.41-100; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.345-346.
[401] Kansu vd., c.1, s.387; Göymen, **a.g.e.**, ss.215-216.

dağıtılması düşünülmüştür. Gösteri tarihi olarak 6 Ekim 1918 kararlaştırılmış ve ilan edilmiştir.

Gösteri günü Sekizinci Tayyare Bölüğünün 2 tayyaresi uçuşa çıkmak üzere hazırlanmıştır. Bunlardan AK79 Osmanlı askerî numarasını taşıyan Albatros C.III. tipi tayyareye Tayyareci Astsubay Abdülhalim (Canko) ile Rasıt Mülazım-ı sani Hüseyin Hüsnü Efendi binmişlerdir. Ruslardan ele geçirilmiş olan Morane-Saulnier Parasol tayyaresinin uçuş ekibi ise Tayyareci Astsubay Hayrettin ile Rasıt Mülazım-ı sani Yusuf Kenan Efendilerden oluşmuştur. Tayyareler çıkış yaptıktan sonra Morane Parasol tayyaresi yerden kesilmiş ve 25-30 metre irtifa almıştır. Bu sırada tayyare sol dönüşe başlamıştır. Henüz tırmanışta olan tayyare bu dönüşle yandan da esen sert rüzgârın etkisine maruz kalmış ve savrulmuştur. Tırmanışta meydana gelen dönüş ve savrulmanın etkisiyle tayyarenin dengesi bozulmuştur. Tayyare başını aşağıya almıştır. İrtifa çok az olduğundan, Tayyareci Hayrettin Efendi tayyareyi toplayamadan tayyare yere vurarak parçalanmıştır. Kaza sonrasında tayyare elden çıkmış, fakat havacılar büyük bir şans eseri olarak, bu kazadan hafif yaralarla kurtulmuştur. Tayyareci Hayrettin Efendinin sol gözünün sinirleri felç olmuş, Rasıt Mülazım-ı sani Yusuf Kenan Efendinin ise, boyun ve bel kasları zedelenmiştir. Rasıt Mülazım-ı sani Yusuf Kenan Bey, hastanede yapılan ilk müdahaleden sonra, tedavisi için Kars'a gönderilmiştir. Kırım geçiren tayyare de Kars Tayyare İstasyonuna gönderilmiştir.[402]

Bu arada Rus tayyareleri de keşif faaliyetinde bulunmaya devam etmiştir. 10 Ekim 1918 günü Hacı Ağa Kasabası yönünde yürüyüşte olan bir Osmanlı piyade taburu üzerinde 4 Rus tayyaresinden oluşan bir kolun uçtuğu görülmüştür. Tabur hemen hava savunma kapsamında yere yatarak tayyarelere piyade ateşi açılmıştır. Bu ateş sonucu vurulan 2 Rus tayyaresi 5 kilometre öteye mecburi iniş yapmıştır. Bu tayyareler bölgedeki tabur tarafından ele geçirilirken Rus havacılar kaçmayı başarmıştır. Olay sonrasında ele geçirilen Rus tayyareleri Kars Tayyare İstasyonuna sevk edilmiştir.[403]

Ekim ayında Kafkasya ve İran'da harekât devam ederken yaşanan hükümet değişikliği ve özellikle Enver Paşa'nın Başkumandanlık makamını boşaltmasından sonra

---

[402] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 205, Fih.: 9.
[403] Kansu vd., c.1, s.386.

Genelkurmay Başkanlığı'nı da üzerine alan Ahmet İzzet Paşa, Kafkasya'da yürütülen harekâtın anlamsızlığı ve zamansızlığını anlayarak İran ve Kafkasya'daki birlikleri geri çekme kararı almıştır. Bunun üzerine IX. Orduya bağlı birlikler İran'ı boşaltmaya başlamıştır. Ayrıca, 1'inci Kafkas Kolordusu 13 Ekim 1918'de Tebriz'den ayrılmıştır. Kara birlikleri bölgeden çekilirken, Sekizinci Tayyare Bölüğü de Tebriz'den Kars Hava Meydanı'na intikal etmiştir.

Sekizinci Tayyare Bölüğü Kars'a döndüğünde, elinde sadece AK79 numaralı Albatros C.III. tayyaresi faal halde bulunmaktaydı. Kars Meydanında ise, Ruslardan ele geçirilmiş olan bazı tayyareler vardı. Sekizinci Tayyare Bölüğü rasıtlarından Mülazım-ı evvel Yusuf Kenan Bey, İstanbul'a gönderdiği 6 Aralık 1918 tarihli raporunda; Kars Tayyare İstasyonundan ayrıldığı sırada, meydanda bir adet tek motorlu Caudron ile 2 adet Voisin tipi tayyarenin bulunduğunu belirtmiştir. Tek motorlu Caudron ile 1 Voisin model tayyare Yedinci Tayyare Bölüğü kadrosunda görülmektedir. Diğer Voisin tayyaresinin ise Sekizinci Tayyare Bölüğüne verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kars Tayyare İstasyonunda, Ruslardan ele geçirilmiş olan değişik tiplerde daha başka tayyareler de vardı. Bunların bir kısmı kırık olduğu gibi tayyare bölüklerinin tayyareci kadrolarının çok kısıtlı oluşu nedeniyle bunları uçuracak yeterli sayıda havacının olmaması, kuvvelerindeki Rus tayyare sayısını sınırlayıcı etkenler olmuştur.[404]

Azerbaycan ve Dağıstan'da harekât yapacak olan Kafkas İslam Ordusu kurulduğu zaman bu ordunun harekâtını desteklemek üzere bir tayyare müfrezesi verilmesi düşünülmüştür. Bu müfreze, Batum'da konuşlanmış bulunan Onaltıncı Tayyare Bölüğü'nden tertiplenmiş ve Gence'ye sevk edilmiştir. Bakü ele geçirildikten sonra müfreze buraya intikal ederek 4 ve 5 Ekim 1918 günleri uçuşlar yapmıştır. Fakat müfreze tek bir tayyareci ve tek tayyareden oluştuğu için görevinin icrasında aksamalar olmaktaydı. Müfreze Kumandanı olan Rasıt Mülazım-ı sani M. Tevfik 11 Ekim 1918 tarihini taşıyan müracaatı ile Onaltıncı Tayyare Bölüğü Kumandanlığından, müfrezenin tayyare ve havacı personelle takviye edilmesini istemiştir. Ayrıca; makinist, marangoz ve malzemeye de ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. Bu sırada Onaltıncı Tayyare Bölüğü de tek tayyare, bir tayyareci ile bir rasıttan ibaretti. Bu yüzden, Bakü'de bulunan tayyare müfrezesinin ihtiyaçlarına cevap verebilecek durumda değildi.

---

[404] Keyüsk, **a.g.e.**, s.365; Kurter, c.IV, s.276.

Bakü'deki tayyare müfrezesi tek tayyareyle görev yapmaya çalışırken, 20 Ekim 1918 günü meydana gelen bir kaza, eldeki tayyarenin de elden çıkmasına neden olmuştur. AK46 numaralı Albatros C.III. Osmanlı askerî numarasını taşıyan Albatros tayyaresi kabotaj olarak kırılmıştır. Tayyarenin kırılması üzerine, müfrezenin harekât kabiliyeti kalmadığından, personel Gence'ye dönmüştür. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı günlerde, Onaltıncı Tayyare Bölüğü Batum'da bulunuyordu. Bölüğün Azerbaycan'a yolladığı müfreze ise, elinde tayyaresi olmadığından, uçuş yapamıyor ve Gence'de konuşlanmış olarak bekliyordu.[405] Daha sonra Üçüncü Deniz Tayyare Bölüğü ile Onaltıncı Tayyare Bölükleri de İstanbul'a dönmüşlerdir.[406]

[405] Keyüsk, **a.g.e.**, s.369; Kurter, c.IV, s.277.
[406] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2927, Dos.: 542, Fih.: 13-1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ VE OSMANLI HAVA HARP GÜCÜ

4.1. Irak Cephesi'nin Açılma Sebepleri

Bu cephenin açılmasında İngiltere'nin, Ortadoğu coğrafyasındaki hedef ve idealleri etkili olmuştur. Özellikle İngilterenin Irak ve İran'daki Abadan petrol bölgelerini ele geçirmek, Osmanlı Devleti'nin kutsal cihad ilanı ile İngiliz sömürgeleri üzerinde etkinlik kazanmasını önlemek bu süreçte ön plana çıkmıştır.[1] Bu sebeplerin yanında, Osmanlı kuvvetlerinin İran'a girip İngilizlerin en büyük sömürgesi olan Hindistan'ı tehdit etmesini engellemek, Irak üzerinden kuzeye çıkarak karadan Ruslarla birleşmek amacı da cephenin açılmasında önemli bir argüman olmuştur.[2]

İngilizler bu coğrafyayı ele geçirerek Hicaz ve Bağdat Demiryolu projeleri ile bölgeye sokulan Alman tehdit ve tehlikesini de önlemeyi amaçlamıştır. Mısır ve Hindistan arasında yer alan coğrafyanın uzakdoğudaki İngiliz sömürgelerinin güvenliği açısından da ayrı bir önem ve mahiyeti bulunmaktaydı. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğunun cihad-ı mukaddes ilan ederek Almanya saflarında harbe girmesi, İngilizlerin en önemli sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliğini tehlikeli bir duruma sokmuştur. Çünkü Hindistan'da o dönemde 70 milyon civarında Müslüman yaşamaktadır.[3]

Ayrıca İngilizler Irak Cephesi'ni açarak; İran üzerinden güneye inecek Rus Kafkas ordusu ile İngiliz kuvvetlerinin birleşmesi sonucu Osmanlı ordusunu imha etmek, Arap

---

[1] Sayim Türkman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi", **Ortadoğu'ya Bakış**, Editörler: Victoria Bilge Yılmaz - Sayim Türkman, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017, s.79.

[2] Umut Karabulut, "Sayılar, Olaylar ve Kişilerle Kutü'l Amare Kuşatması 6 Aralık 1915-29 Nisan 1916", **Kutü'l Amare 1916 Olaylar, Hatıratlar, Raporlar**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017, ss.33-34; Tülay Alim Baran, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı)**, S.25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s.68; Eroğlu, **a.g.e.**, 2010, s.64.

[3] Bahattin Demirtaş ve Mustafa Alparslan, "Askerî Raporlar ve Hatıratlara Göre Irak Cephesi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, ss.79-80.

Yarımadası'ndaki emirlikler üzerindeki İngiliz etkisini pekiştirmek, Irak'taki Arap kabilelerini Osmanlı Devleti aleyhine ayaklandırmak, Alman denizaltılarının, Basra Körfezi'nde üslenip Hint Denizi'ni kontrol etmelerinin önüne geçmek amaçlanmıştır. Bunun yanında Irak harekâtı ile İngilizlerin Çanakkale Cephesi'nde aldıkları yenilgi sonucu, kaybetmiş oldukları psikolojik üstünlüğün yeniden ele geçirilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla birçok farklı etken bu coğrafya da İngiltere'nin siyasî, askerî ve ekonomik eksenli Irak'ta bir cephe açmasına neden olmuştur.[4]

4.2. Irak Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü

Irak; Şam Çölü ile İran sınırı arasında kalan yaklaşık 200 kilometre eninde, Anadolunun güneyinden başlayıp Basra Körfezine kadar uzanan 700 kilometre büyüklüğündeki bir coğrafyadır.[5] Basra'dan Bağdat'a kadar olan kesimin denizden yüksekliği, genel olarak 30-40 metre arasında değişmektedir. Kurna ile Basra arasındaki kesim ise tamamen bataklıklarla örtülüdür.[6]

Irak'ın kuzey ve doğu bölgelerinde dağlık arazileri bulunmaktadır. Bu durum askerî harekâtın icrasını da zorlaştırmaktadır. Musul'un kuzeyi ile Süleymaniye ve Kerkük bölgelerinde bulunan bu dağlar, Himalaya ve Karakurum dağlar grubunun Afganistan ve İran kuzeyinden geçerek batıya doğru devam eden kısmını meydana getiren Doğu Toroslar ile Zağros Dağları'nın eteklerinden ibarettir. Irak'ın doğusunda 4.000 metreye kadar ulaşan Zağrosların yüksek kısımları İran içinde kalmak üzere, bu dağların batı eteklerindeki tepecikler silsilesi İran-Irak sınırlarını meydana getirir.

Irak'ın kuzeyinde karasal iklim, batı ve güneyinde ise çöl iklimi görülmektedir. Kasım-Nisan ayları arasında yağış alan Irak'ta bu dönemde nehirlerde sıkça taşkınlar ve sel felaketi yaşanır. Bundan dolayı Mezopotamya havzasında bataklıklar pek çoktur; bu ise bulaşıcı hastalıklara özellikle de sıtmaya yol açan bir durumdur. Diğer taraftan yöre

---

[4] Nezihi Fırat ve Behzat Balkış, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, c.III-1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, ss.372-375; Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, c.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.112.
[5] Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994, s.1.
[6] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.25.

halkının zorunlu su ve temizlik ihtiyacını Dicle ve Fırat nehirlerinden karşılaması kolera hastalığına da yakalanma riskini artırmıştır.[7]

Genellikle göze çarpan büyük yükseklikleri bulunmayan Irak toprakları, düz bir arazi yapısına sahiptir. Burada tarım hayatı nehirlerin getirdiği su sayesinde mümkün olmaktadır. Özellikle Dicle ve Fırat nehirleri yağmur ve kar suları ile yükselerek bölgeye çok miktarda verimli toprak taşımıştır. Bu durum bölgenin verimli bir arazi yapısına sahip olmasına etki etmiştir.

Çöl iklimine sahip Irak'ın güneyinde sıcaklık nisan ayı ortalarında artmaya başlar. Temmuz-ağustos aylarında tahammül edilmez bir hal alır ve gölgede 50°C dereceyi aşar. Bu dönemde gölgede sıcaklık ortalaması 46°C dereceye ulaşır. Bu bakımdan yaz döneminde askerî harekâta kalkışmak oldukça külfet getirdiğinden Irak'ın güney kesiminde askerî harekâtlar geceleri yapılmıştır.[8]

Irak arazisi Şam Çölü gibi verimsiz bir kum deryası değildir. Özellikle Mezopotamya toprakları her türlü tarım, imar ve medeniyete elverişlidir. Bu imkânlar yüzündendir ki bu bölge, tarih boyunca çeşitli nüfuz ve siyasetlerin çarpıştığı bir yer olmuştur. Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı verimli toprakları ile tarihte Mezopotamya olarak nitelendirilen bölge Sümerler, Akadlar gibi büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafya Arap eğemenliğinden sonra İlhanlıların, ardından da Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarının hakimiyetine girmiştir. 1534 yılında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Irak; Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç eyalet şeklinde yönetilmiştir.[9]

Irak bölgesi, Ortadoğuyu Uzakdoğuya bağlayan yolların üzerinde yer almasından dolayı, tarih boyunca sömürgeci devletlerin çatışma alanı olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda petrolün çıkarıldığı merkezlerden biri olması, Sömürgeci devletlerin Irak'a ilgisini artırmıştır. II. Abdülhamit döneminde temelleri atılan, Osmanlı-Alman yakınlaşması sonunda Berlin-Bağdat Demiryolu yapım işinin Almanlara verilmesi, Irak'taki Alman etkisinin artmasına yol açmıştır. Bu durum İngiltere tarafından bölgedeki

---

[7] Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, ss.255-261.
[8] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, ss.26-33.
[9] William Harris, "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", **Avrasya Dosyası**, c.6, S.3, 2000, s.50; Abdulkadir Kahraman, **Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar**, Kadir Has Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s.6.

siyasî ve ekonomik çıkarları için tehdit olarak algılanmış ve bölgeye yönelik stratejilerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.[10]

Irak, Birinci Dünya Harbi sonuna kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. Uluslararası hukukta Irak adı, 1921'den itibaren devlet adı olarak kullanılamaya başlamıştır.[11]

4.3. Irak Cephesi'nde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

Osmanlı ordusu seferberliğin ilanı öncesinde, Bağdat'ta bulunan IV. Ordu Müfettişliğine bağlı ve her biri ikişer tümenlik 12'nci ve 13'üncü Kolordu Kumandanlıklarından müteşekkil olarak bölgede teşkilatlanmıştır.[12]

Osmanlı Harbiye Nezaretinin 2 Ağustos 1914 tarihli telgrafı ile bütün kolordulara ve Bağdat'taki 13'üncü Kolorduya seferberlik emri bildirilmiş ve kuruluş yapılarında da değişikliğe gidilmiştir.[13] Yapılan değişiklikle, 12'nci Kolordu Suriye'de teşkil edilen IV. Ordu kuruluşuna, III. Ordu kuruluşuna da 13'üncü Kolordu dâhil edilmiştir. Yapılan bu teşkilat değişikliği ile Irak'ın savunması için yeterli bir askerî birlik kalmamıştır. Bağdat'ta bulunan IV. Ordu Müfettişliği de yeniden düzenlenerek Irak ve Havalisi Genel Kumandanlığı adını almıştır. Bu Kumandanlığa 26 Ağustos 1914 tarihinde Mirliva Cavid Paşa atanmıştır.[14] Harbin başında Musul, Bağdat ve Basra'da bulunan Osmanlı Kuvvetlerinin mevcudu 8 taburdan oluşan 38'inci Piyade Tümeni, 6 hudut taburu ve 9 seyyar jandarma taburundan meydana gelmektedir. Irak ve Havalisi Genel Kumandanlığının 1914 yılı sonundaki personel mevcudu 23.334 kişiden oluşmuştur.[15] Osmanlı idarecileri bu bölgeden bir İngiliz saldırısı beklemediklerinden, seferberlikten

---

[10] Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, ss.11-13.
[11] Anıl Çeçen, **Kemalizm**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.
[12] Rauf Atakan, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.93; Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.39.
[13] İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz.: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s.89; Orhan Avcı, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi 1914-1918**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s.7.
[14] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 2200, Dos.: 7, Fih.: 1-6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-2, Fih.: 1-5.
[15] Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk İngiliz İlişkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu,** Harp Akademiler Basımevi, İstanbul, 2014, ss.391-392; Atakan, **a.g.e.**, s.157; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, c.I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s.211.

sonra bazı kuvvetleri Irak'tan alarak başka yerlere göndermiştir. Bu durum Irak ve çevresinin savunma olanaklarının azalmasına neden olmuştur.[16]

İngilizler, Irak bölgesini ele geçirmek amacıyla Hindistan'da 12 piyade taburu, bir süvari alayı, 8 sahra, 2 dağ olmak üzere 9 bataryadan kurulu bir kuvvet hazırlamıştır. Ayrıca Irak Cephesi'nde 18 deniz aracı ve 6 küçük istimbottan oluşan bir kuvvet oluşturmuştur.[17]

4.4. Osmanlı Devleti'nin Irak Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası

Irak bölgesinde stratejik hedefleri doğrultusunda bir çıkarma planlayan İngiltere, hazırlıklarını tamamlayarak, 15 Ekim 1914'te bir İngiliz Hint Tümenini (4.500 İngiliz ve 16.000 Hintli) Bahreyn Adaları'na çıkartmıştır.[18]

Bu sırada İngilizler tarafından Hindistan'da oluşturulan Mezopotamya Seferi gücü (6'ncı Poona Tümeni), 6 Kasım 1914 günü harp gemisi HMS Ocean ve Odin gambotu ile Basra Körfezi'ne girerek, Şattülarap ağzındaki Fav Boğazı'nı bombalamış ve çıkarma yapmıştır.[19] Bu harekât sırasında İngilizler kıyı boyunca, harp gemilerinin ateş desteği ile Abadan yakınlarına kadar ilerlemiştir. İlerleme sırasında bölgede keşif yapan bir Osmanlı motorbotu ile İngiliz gambotu karşılıklı ateş açması sonucu etrafta bulunan bazı İngiliz gaz depolarının alev almasına neden olmuştur.[20] İngilizlerin taarruzu üzerine buradaki az

---

[16] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.485; Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.502.

[17] İhsan Göymen, **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı**, c.9, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s.28.

[18] BOA, **DH.EUM,** 4.Şb. 1/24; Figen Atabey, "Kutü'l-Amâre Kuşatması'na Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı Pak Zaferi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s.205; Hüsnü Tekeşin, "Süleyman Askerî Bey'in İntiharı Olayı", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s.274; Levent Ünal, "Plan ve Krokilerle Kutü'l-Amâre Zaferi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s.372; Osman Akandere, "Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk ve Müttefik Devletler Kamuoyundaki Yansımaları", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s.522; Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Gazi Akademik Bakış**, c.4, S.7, Ankara, 2010, s.135; Rahmi Çiçek, "Dadaylı Halit Akmansü'nün Irak Cephesi, Musul'un İşgali ve VI. Ordunun Lağvına Dair Hatıraları", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s.612; Karal, **a.g.e.**, s.486.

[19] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-14, Fih.: 1-2; BOA, **DH.EUM**, 7.Şb. 1/46-3; BOA, **DH.ŞFR**, 443/48-1; BOA, **DH.EUM**, 7.Şb. 2/28; BOA, **DH.EUM**, VRK. 25/2.

[20] BOA, **HR.MTV,** 768/1-10.

mevcutlu Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde İngiltere ile birlikte Fransa ve Rusya'ya resmen harp ilan etmiştir.[21] 21 Kasım 1914'te Şattülarap İngilizlerle dokuz saat süren çarpışmalar olmuştur. Bu çarpışmalarda Marmaris isimli bir Osmanlı gambotundan atılan mermiler sonucunda İngilizler çok ciddi zayiatlar vermiştir.[22] Ancak, Mezopotamya Seferi gücü, 22 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı ele geçirmiştir.[23] 7 Aralık 1914 tarihinde Basra yakınlarındaki Şuaybe'de meydana gelen muharebelerde Amare Aşireti'nin Osmanlı kuvvetlerine yardımcı olmamıştır. Bu yüzden İstanbul ve Musul'dan bölgeye asker takviye edilene kadar savunmaya devam edilmesi istenmiştir.[24] Ardından İngiliz kuvvetleri 22 Aralık 1914'te de Kurna'yı ele geçirerek buradaki Osmanlı birliklerini esir etmiştir.[25] İtilaf güçlerinin bu harekâtı sonunda Aralık 1914'te, Kurna'nın kuzeyine kadar olan bütün Irak toprakları elden çıkmış ve Ahvaz-Kurna-Nasıriye hattı İngilizlerin eline geçmiştir. Kurna'daki muharebeler sırasında Osmanlı kuvvetleri sadece İngilizlerin değil, bölgedeki Arap aşiretlerinin de saldırısına maruz kalmıştır. İngilizler çeşitli vaatlerle yönlendirdikleri Arap aşiretlerini isyana teşvik ederek, Osmanlı ordularının iki ateş arasında kalmasına neden olmuştur. Bu sırada 1914 yılı içerisinde her iki tarafta bölgeye tayyare getiremediği için hava harekât, keşif ve gözetleme görevi icra edememiştir.[26]

1915 yılı başında her iki tarafta Irak'taki kuvvetlerini takviye etmiştir. Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği noktada bulunan stratejik öneme sahip Kurna'nın İngilizlerin eline geçmesi üzerine, Irak ve Havalisi Genel Kumandanı Cavit Paşa'nın 2 Ocak 1915 tarihindeki teklifi ile rütbesi yarbaylığa yükseltilen Süleyman Askerî Bey[27] 3 Ocak

---

[21] BOA, **İ.MMS**, 191/2-1; BOA, **İ.MMS**, 191/2-1,2; Joseph Pomiankowiski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı**, (Ter.: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990, s.81.
[22] BOA, **HR.SYS,** 2108/6-20.
[23] İhsan Şerif Kaymaz**, Musul Sorunu**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.48-49; Mehmet Tanju Akad, **Deniz Savaşları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2018, ss.264-265.
[24] BOA, **DH.ŞFR,** 452/99-1,2.
[25] BOA, **DH.ŞFR,** 454/151; Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, c.2, Güneş Matbaası, Ankara, 1951, s.108; Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı**, Berikan Elektronik Basım Yayım, Ankara, 2001, s.30.
[26] Selçuk Duman, **II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010, s.103; Tarık Saygı, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011, s.49; Kaymaz**, a.g.e.**, ss.48-49.
[27] Süleyman Askerî Bey: 13 Aralık 1914 tarihinde 38'inci Tümen Komutanlığı ve aynı zamanda Basra Valiliği'ne, 02 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı'na atanmıştır. 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesi'nde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'te Şuaybe Muharebesi'nde İngilizler karşısında savaşı kaybedince, üzüntüsünden bunalıma girerek intihar etmiştir. Teşkilatı Mahsusa'nın kuruluşunda faal görevler almış olan Süleyman Askeri Bey, gayri nizami harp yöntem ve usullerini bilen ve bunu Trablusgarp Savaşı'nda, daha sonra da Balkan Harbi'nde uygulayan vatanperver bir

1915'te Irak Cephesi'ndeki birliklerin başına bir miktar seçme subay ile birlikte kumandan olarak görevlendirilmiştir.[28]

Bu sırada İngiliz kuvvetleri 1 Ocak 1915 tarihinde Meziple'de ve 6 Ocak 1915'te Fırat nehri civarında bulunan Osmanlı birlikleri üzerine saldırmıştır. Ancak bu harekâtta İngiliz birlikleri başarılı olamamıştır. Ardından takviye edilen İngiliz kuvvetleri, 20 Ocak 1915 günü, nehir gemilerinin topçu desteğini de alarak Dicle nehri doğusunda ve Rota yönünde bir keşif taarruzu başlatmıştır. Taarruz Süleyman Askerî Bey kumandasındaki Osmanlı birlikleri tarafından püskürtülmüştür.[29] Bu harpte Süleyman Askerî Bey yaralanmasına rağmen kumandayı bırakmamış; araba içinde vazifesine devam etmiştir. Bu mücadelede Osmanlı kuvvetleri 400 kayıp vermiştir.[30]

İngilizlerin harekâtı ile gerçekleşen Birinci Rota Muharebeleri'nden sonra bölgedeki aşiret mensupları ile güçlendirilen düzenli Osmanlı kuvvetleri, 12 Nisan 1915 tarihinde Şuaybe'de bulunan İngiliz birliklerine 15-20 kadar dağ topu ve 20.000 kadar kuvvet ile taarruz etmiştir. Buna karşılık İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri taze kuvvetleri harbe sokarak, Irak'taki sayısal üstünlüklerini muharebenin geneline yaymak suretiyle, Osmanlı kuvvetlerinin başarılı olmasını engellemiştir. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilme esnasında birçok otomobil ve cephane yüklü vagonlar bırakmıştır.[31] Basra Körfezi ve Fırat çevresinde meydana gelen muharebelerde 74 subay, 377'si Türk ve 919'u Arap olmak üzere toplam 1370 Osmanlı İngilizlere esir düşmüştür. Alınan esirler Burma yakınlarında bulunan Thayetmo şehirindeki esir kampına götürülmüştür.[32] Bu sırada Süleyman Askerî Bey, çekilme sırasında ümitsizliğe düşerek intihar etmiştir.[33] Süleyman Askerî Bey'in yerine geçici olarak Mehmet Fazıl Paşa

---

subay idi. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.423-425.

[28] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-15, Fih.: 1-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-15, Fih.: 1-7; BOA, **BEO**, 4327/324506.

[29] Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997, s.97; Fırat ve Balkış, ss.126-131.

[30] Charles Vere Ferrers Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Çev.: Tarihi Askerî Osmani Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.62.

[31] BOA, **HR.SYS**, 2110/2-6; Townshend, **a.g.e.**, s.64; Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.212.

[32] BOA, **HR.SYS,** 2193/25.

[33] BOA, **DH.ŞFR**, 467/117; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979, s.92; Sabis, **a.g.e.**, s.203; Tekeşin, **a.g.e.**, s.284; Ahmet İzzet Paşa, s.212.

getirilmiş, daha sonrada Irak ve Havalisi Kumandanlığına Albay Nurettin Bey (Sakallı)[34] atanmıştır.[35] Osmanlı Kuvvetleri manevra ve emniyet prensibi gereği hareket ederek ikinci bir baskına uğrama riskini bertaraf etmek istemiştir.

Bu aşamada Ammare ve Nasıriyye düşmüş, böylece İngilizlere Bağdat yolu açılmıştır. İngilizler, Şuaybe Muharebesi'nde başarı sağladıktan sonra kuzeye doğru ileri harekâtına devam ederek, Nisan 1915'te 38'inci Osmanlı Tümenini kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda bırakmıştır.[36] İngilizler hedef prensibi doğrultusunda hareket etmiş ve Osmanlı Tümenini harp edemez duruma getirmiştir.

Hindistan Seferî gücünün kumandanı olarak atanmış olan General Sir John Eccles Nixon 9 Nisan 1915 tarihinde bölgeye gelmiştir. Heyette bulunan Yüzbaşı PWL Broke-Smith bölgede hava meydanı olabilecek bir yer araştırmıştır.[37] 9 Ocak 1915 tarihinde General Sir Barrett 6'ncı Tümen Kumandanı süvarilerin Dicle ve Fırat nehirlerinin yükselmesinden dolayı keşif yapamadığı için tayyare talep etmiştir. Fakat bu talep, tayyarecilerin öncelikle Mısır ve Londra'ya gönderildiğinden bu aşamada karşılanamamıştır. Nihayet 8 Şubat 1915 tarihinde Avusturalya'dan Mezopotamya için tayyare ve havacı personel talep edilmiştir. Bunun üzerine Avusturalya Hükümeti, dört tayyareci ve yirmi tayyare makinisti gönderebileceğini ifade etmiştir. Half Flight adındaki bu birlik 26 Nisan 1915 tarihinde bölgeye ulaşarak, İtilaf kuvvetleri saflarına katılmıştır.[38] Avusturya'dan gelecek tayyareler ve bunların bakımları için gelen personel sayesinde

---

[34] Albay Nurettin Bey: Sakallı Nurettin Paşa olarak bilinmektedir. Asıl adı Nurettin İbrahim Konyar'dır. 1873 yılında Bursa'da doğmuştur. 1893 yılında harbiye Mektebi'nden mezun olmuş, 1895 yılında Erkânı Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 14 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanı olarak atanmıştır. Aynı zamanda Basra ve Bağdat Valisi olarak ta görev yapmıştır. 22-23 Kasım 1915'te Selmanpak'ta General Townshend komutasındaki İngiliz kuvvetlerini yenmiştir. 20 Ocak 1916'da yerine Halil Paşa atanmıştır. 1918 yılında Mirliva (Tuğgeneral) olmuştur. Kurtuluş Savaşı'na katılmış, ferikliğe (Korgeneralliğe) kadar yükselmiştir. 1925'te askerlikten istifa edip Milletvekili olarak TBMM içerisinde görev yapmıştır. 1932 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 1989, ss.29-31.

[35] BOA, **İ.HB,** 168/16; BOA, **BEO**, 4351/326325; **BEO**, 4362/327084; Necati Taş, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.18; Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", **1914'ten, 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu 20-21 Kasım 2014 İstanbul**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s.398.

[36] Akgül, **a.g.e.**, ss.30-31.

[37] Peter J. Lambert, **The Forgotten Air War: Airpower In The Mesopotamian Campaign**, A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College in partial fulfillment of the requirements for the degree, Master Of Military Art And Science, KaFort Leavenworth, Kansas, 2003, s.45.

[38] Lambert, **a.g.e.**, ss.46-47.

tayyareleri faal tutma yüzdesi artacağından lojistik sistemin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Nisan 1915'te Irak'taki İngiliz 6'ncı Poona Tümenine kumandan olarak Tümgeneral Charles Vere Ferrers Townshend[39] atanmıştır. Bu sırada 18 Mayıs 1915 günü İngiliz tayyarelerinden birisi, Meziple'ye çekilmiş bulunan Osmanlı yer hedeflerine taarruz ederek üç bomba atmıştır. Böylece ilk kez bölgede İngilizler tarafından silahlı hava keşfi icra edilmiştir.[40] Aynı dönemde Osmanlı birliklerinin bölgede tayyaresi bulunmamaktadır. Bu durum İtilaf güçlerine keşif ve taarruz anlamında önemli bir avantaj ve üstünlük sağlamıştır. İngilizler Osmanlı birliklerine ilk defa tayyare kullanarak Osmanlı askerlerinin havadan bir müdahale beklemediği zamanda baskın prensibinin uygulandığı görülmüştür.

Bu sırada Irak Genel Kumandanlığına atanan Nurettin Paşa 19 Mayıs 1915'te Bağdat'a gelerek göreve başlamıştır.[41] Albay Nurettin Bey öncelikli olarak, Kurna'nın kuzeyi ile Nasıriye istikametine doğru çekilen kuvvetlerle bir savunma hattı oluşturmaya çalışmıştır. Albay Nurettin Bey'in Bağdat'a geldiği dönemde 27 Mayıs 1915 günü bir İngiliz tayyaresi Osmanlı kuvvetleri üzerinde bir keşif ve gözetleme uçuşu yapmıştır.[42]

31 Mayıs-3 Haziran 1915 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci Rota Muharebesi'nde İngiliz tayyareleri kara birliklerine yakın hava desteği görevi yaparak destek olmuştur. Bu muharebeler sırasında keşif görevi icra eden iki İngiliz tayyaresi Nasıriye dolaylarında Osmanlı tayyare topçusunun ateşi ile düşürülmüştür. Bu durum Osmanlı birliklerinin bölgede tayyare kullanamasa da hava savunma görevi gerçekleştirerek etkinlik

---

[39] General Townshend (1861-1924): 1895 yılında Hindistan (Günümüzde Pakistan Sınırları İçerisinde Yer Alan) Chitral'de bulunan İngiliz Garnizonu'ndaki başarılı komutanlığı ile ünlenmiştir. 1915 yılı Nisan ayında Mezopotamya'daki 6'ncı Hint Tümeni Komutanlığına atanmıştır. 29 Nisan 1916'da Halil (Kut) Paşa komutasındaki Türk ordusuna Kutü'l-Ammare'de bütün kuvvetleriyle beraber esir düşmüştür. 1916-1918 yılları arasında Bursa ve İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine serbest bırakılmıştır. 1920'de ordudan ayrılmış, 1924 yılında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Charles Vere Ferrers Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, (Çev.: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, ss.64-66; Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi**, (Çev.: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, ss.123-124.

[40] Kansu vd., c.1, s.212.

[41] Wolfgang Petter, **Die deutsche Militärmission im Osmanischen Reich**, in: K. Jaschinski/J. Waldschmidt, Des Kaisers Reise in den Orient, Berlin, 2002, s.87-99; Yüksel Kaştan, "Alman Kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016, s.749.

[42] Kurter, c.II, s.141.

gösterdiğini göstermektedir. İngiliz tayyarelerinin yaptıkları hava keşifleri, Osmanlı unsurlarının faaliyetleri ile sahip olduğu askeri kaynakları öğrenmesinde ve bölgedeki stratejilerini şekillendirmesinde de onlara önemli bir avantaj sağlamıştır.[43]

İngiliz kuvvetleri 31 Mayıs 1915 tarihinde Osmanlı birlikleri üzerine yeni bir taarruz başlatmıştır. Bu muharebelerin başladığı gün iki İngiliz tayyaresi sabah saat 08.00'de Basra istikâmetinden gelerek yaklaşık 4.000 metre irtifadan Meziple civarındaki Osmanlı yer hedeflerine üç bomba atmış ve daha sonra tekrar Basra'ya dönmüştür.[44] İngilizler harp prensiplerinden saldırı ilkesi çerçevesinde hareket etmiştir.

İngilizler bölgeye getirdikleri takviye kuvvetlerin yardımı ile 3 Haziran 1915 tarihinde Kut'ül Amare'yi[45] işgal etmiştir.[46] Bu muharebeler sırasında İngiliz tayyareleri, kara birliklerine keşif, gözetleme ve yakın hava desteği vermiştir. İngiliz tayyareleri 14 Haziran 1915 günü Kut'ül Amare civarındaki Osmanlı ordugâhını bombalamıştır. Ancak önemli bir zayiat verdirememiştir. Ardından İngiliz tayyareleri tarafından 24 Haziran 1915 tarihinde Osmanlı birlikleri ve yerli aşiret kuvvetlerine teslim ol çağrısı yapan bildirilerle gazeteler atılmıştır. Böylece İngilizler, psikolojik harp kapsamında Osmanlı unsurları üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. 26 Haziran 1915 tarihinde ise bir İngiliz tayyaresi Sevkuşşuyuh'tan kuzeydoğu istikametine geçmiştir.[47] 30 Haziran 1915'de İngilizler propoganda amacıyla El Ümran gazetesi'ni hazırlayarak tayyareyle Hamisiye ve Sevkuşşuyuh bölgelerine attırmıştır.[48]

Bu sırada Irak'taki Osmanlı kuvvetleri kumandanlığı, bölgeye takviye birlikler ile tayyare ve havacı personel gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, şartların oluşması durumunda bölgeye tayyare ve havacı personel gönderileceğini ifade etmiştir. Aynı dönemde Bulgaristan henüz harbe İttifak Devletleri yanında girmediğinden Almanya'dan malzeme akışı sağlanamamaktaydı. Bu

---

[43] Göymen, **a.g.e.**, s.59.
[44] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3604, Dos.: 9, Fih.: 12-3.
[45] Kutü'l-amare: Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinin Bağdat sancağına bağlı kaza iken günümüzde Irak'ta şehir, il merkezi. Dicle'nin sol kıyısında, Dicle ile Şattülarap'ın ayrıldığı yerde bulunan ve Dicle'yi 640 m enlemesine kesen Kut Barajı'nın sularıyla sulanan bölge. Kanatlı, **a.g.e.**, s.6.
[46] Townshend, **a.g.e.**, ss.114-126.
[47] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3605, Dos.: 11, Fih.: 30.
[48] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3679, Dos.: 71, Fih.: 16.

yüzden Osmanlı Devleti bu cepheye henüz tayyare gönderememiştir.[49] Osmanlı birlikleri harp prensiplerinin uygulanabilmesi amacıyla gereği personel ve teçhizat eksikliklerinin giderilmesini istemiştir.

24 Temmuz 1915'te kuvvetli topçu desteği ile taarruza geçen İngiliz birlikleri çetin muharebelerden sonra Fırat nehri üzerindeki Nasıriye'yi ele geçirmiştir.[50] 27 Temmuz 1915 tarihinde General Nixon Kut'ül Amare'yi ele geçirme emrini almış, bunun için General Townshend'ın başında bulunduğu 6'ncı Tümeni görevlendirilmiştir. Bu kapsamda, harekât öncesinde Kut'ül Amare'nin kuzeyine bir tayyare birliği gönderilmiştir. Burada iki Martinsyde, bir Caudron ve bir de arızalı durumda olan Maurice Farman tayyareleri bulunuyordu. Bu sırada 30 Temmuz 1915'te Nasıriye'den cephe hattına dönmekte olan iki İngiliz Caudron G.III. tayyaresinden birisi Osmanlı yanlısı Arap güçlerinin hatlarına mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Tayyarenin indiğini gören bölgedeki yerli halk, tayyareci ve rasıtı yakalayarak öldürmüştür. Bu olay sonrasında İtilaf güçleri uzun uçuş görevlerini sınırlandırmıştır. Böylece olası kaza ve kırımların önüne geçmeyi öngörmüştür.[51]

1915 yılı Ağustos ayında İngilizlere 6 adet Martinsyde Scout tayyaresi gönderilmiştir. Böylece bölgedeki İngiliz hava gücü daha da artmıştır. İngiliz ordusunun tayyare hangarlarının çadırdan olması, güçlü rüzgârlarda çeşitli sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bu sıkıntıyı aşmak için İngiliz makinistler iki mavnayı[52] yüzen tamir atölyesine dönüştürerek Kut'a ilerlerken nehir üzerinde arızalı tayyareleri tamir etme imkânı sağlamıştır.[53] Bu durum İngilizlerin her şartte, lojistik sistemi işletmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Eylül 1915 başında Binbaşı R.Gordon üç adet Short deniz tayyaresi ile cephe hattına ulaşmıştır. Ancak, Dicle nehrinde deniz tayyarelerinin kalkış yapabileceği yeterli su seviyesi olmadığından, üç tayyareden ikisine tekerlek takılmak suretiyle, bu tayyareler kara

---

[49] Göymen, **a.g.e.**, s.58.
[50] Demirtaş ve Alparslan, **a.g.e.**, ss.79-80; Saygı, **a.g.e.**, ss.57-58.
[51] Lambert, **a.g.e.**, ss.50-51.
[52] Mavna: Gemilere ve yakın kıyılara yük taşıyan, güvertesiz büyük tekne. Bkz.: **http://www.tdk.gov.tr/,** (ET:25.12.2018).
[53] **Aircraft In The Mesopotamia Report,** July, 5, 1917, s.668; Bkz.: **https://www.flightglobal.com/ Flight PDF Archive/1917/1917%20-%200668. PDF**, (ET:02.10.2018).

tayyaresine dönüştürülmüştür. Böylece bu tayyarelerle hava harp görevleri yapma imkân ve kabiliyeti kazanılmıştır.[54]

1915 yılının Eylül ayı içerisinde, İngiliz tayyare müfrezesi yoğun bir hava faaliyeti göstermiştir.[55] Hava Binbaşısı Raleigh'in idaresindeki müfrezeye bağlı tayyareler, İngiliz taarruzları sırasında; irtibat, keşif ve gözetleme ve yakın hava desteği görevlerinde kullanılmıştır. İngilizler eldeki tayyareleriyle uzak hava keşifleri de yapmıştır. Bunların ilki 6 Eylül 1915 günü yapılmış ve Bağdat'a kadar uzanmıştır. Bu uzun keşif uçuş görevinde İngilizler bölgedeki Osmanlı birliklerinin durumu ve vaziyeti hakkında istihbarati bilgiler toplamıştır.[56]

Aynı dönemde Nasıriye'yi ele geçiren İngiliz kuvvetleri Dicle nehri boyunca ileri harekâtına devam etmiştir. Bu sırada Şeyh Said yönünde ilerleyen İngiliz güçlerine dört tayyare keşif desteği vermiştir.[57] İngiliz tayyareleri, Osmanlı birliklerinin konumunu ve durumunu öğrenmek amacıyla Dicle nehrinin sağ ve sol yakası üzerinde devamlı uçuşlar yapmıştır. Bu tayyarelerden, Maurice Farman model İtilaf tayyaresi 11 Eylül 1915 tarihindeki görev uçuşu sırasında düşmüştür. Ardından 13 Eylül 1915 tarihinde de bir Martinsyde model İtilaf tayyaresi şiddetli rüzgâr nedeniyle kaza kırım geçirmiş ve elden çıkmıştır. 16 Eylül 1915 tarihinde ise, nehrin sol yakasında bulunan Osmanlı mevzileri üzerinde keşif yapan Caudron G.III. tipi bir İngiliz tayyaresi Osmanlı tayyare topçularının açtığı ateş sonucu düşürülmüştür. Mezkûr tayyare faal olarak ele geçirilmiş ve uçuş ekibi esir alınmıştır.[58] Bu kaza kırımlar sonucunda İngiliz Kumandan Townshend'ın elinde sadece bir tayyare kalmıştır.[59]

Birinci Kût'ül Amare Muharebesi öncesinde bir İngiliz tayyaresi 20 Eylül 1915 günü, Makasis'de bulunan Irak ve Havalisi Kumandanlığı Karargâhı binasına bomba

---

[54] Lambert, **a.g.e.**, s.51.
[55] Tayyare Müfrezesi: Tayyare Bölükleri her an muharebeye iştirak edebilecek şekilde teşkil edilmiş bölüklerdir. Personel mevcutları ile teçhizatı kendilerine verilecek göreve ve şartlara göre değişir. İki tayyareden meydana gelen bölükler uçuş ve ihtiyat bölükleri olarak teşkil edilmiştir. Bölükler Osmanlı Devleti'nin bir veya birkaç önemli noktasında toplanmıştır. Tayyare müfrezeleri Kıdemli Yüzbaşı veya daha üst bir amirin emirde teşkil edilir. Bkz.: ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1427, Dos.: 176, Fih.: 1-238.
[56] Kurter, c.II, s.170.
[57] Şeyhsaid: Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinin Bağdat sancağının Kutü'l-Amare kazasına bağlı nahiyedir. Bkz. Akbayar, **a.g.e.**, s.153.
[58] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 050-03.
[59] Lambert, **a.g.e.**, s.52.

atmış, ancak önemli bir hasar verdirememiştir.[60] İngilizlerin bir diğer tayyaresi de, 27 Eylül 1915 günü, Osmanlı birliklerinin yerden açtığı piyade ateşi sonucunda yere inmeye mecbur edilmiştir.[61] Tayyarede bulunan havacılar esir edilirken, personelin sorgulanması neticesinde İngilizlerin Irak'ta yedi tayyaresi bulunduğu ve Dicle cephesinde 15.000 kişilik bir kuvvetleri olduğu öğrenilmiştir.[62]

23 Eylül 1915'te Bulgaristan'ın İttifak devletleri yanında harbe girmesi ile Almanya'dan tayyare ve malzeme akışı sağlanmaya başlamıştır. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'ne verilmesi vaad edilen tayyareler de kolaylıkla gelmeye başlamıştır. 1915 yılının sonunda İkinci Tayyare Bölüğü teşkil edilerek von Aulock'un kumandası altında 1 Aralık 1915'te Yeşilköy'den Irak Cephesi'ne gönderilmiştir. Bölük, 4 tanesi çift satıhlı Pfalz Parasol olmak üzere 10 tayyare ile teçhiz edilmiştir. Aulock'un komutasında bölük bir buçuk aylık bir yolculuğun ardından çok zor şartlar altında Bağdat'a intikal etmiştir.[63]

28 Eylül 1915 tarihinde başlayan Kut'ül Amare Muharebeleri sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin sol kanadı çökmüştür. Böylece, 1'inci Kut Muharebesi İngilizlerin başarısı ile sonuçlanırken, Kût'ül Amâre elden çıkmıştır.[64] Bu durum Bağdat'ı açık bir tehdit karşısında bırakmıştır.[65] Bunun üzerine devamlı muharebe etmek zorunda kalan ve bu yüzden yorgun ve bitkin düşen Osmanlı birlikleri, 28/29 Eylül gecesi verilen geri çekilme emri kapsamında, Kut'ül Amare mevziilerini boşaltarak daha gerideki Selman-ı Pak'a[66] (Ctesiphon) çekilmiştir.[67] Osmanlı birlikleri harp prensiplerinden emniyet prensibi gereği hareket ederek baskın ve taarruza karşı kendisini güvenli bir konuma çekmiştir. Ayrıca, Harp hilesi uygulayarak emniyet prensibi gereği dezenfarmasyon uygulamıştır.

---

[60] Kurter, c.II, s.170.
[61] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 050; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 050-01; Kurter, c.II, s.170; Göymen, **a.g.e.,** s.59.
[62] Osman Yalçın, **Türk Hava Gücü (1911-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.192.
[63] Rudolf Holzhausen, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Ankara, 1982, s.20.
[64] Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, (Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006, s.137; Edward J. Erickson, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss.152-153; Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.367; Arı, **a.g.e.,** s.180.
[65] Fırat ve Balkış, **a.g.e.,** s.833.
[66] Selman-ı Pâk: Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinin Bağdat sancağının Aziziye kazasına bağlı nahiyedir. Nuri Akbayar; **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.142; Kanatlı, **a.g.e.,** s.6.
[67] Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l Ammare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.XIII/26, İzmir, 2013, ss.55-85.

İtilaf kuvvetleri 29 Eylül 1915'te yapılan hava keşfinde Osmanlı birliklerinin Kut bölgesini terk ederek Dicle nehri boyunca çekildiğini öğrenmiştir. Bunun üzerine İngiliz tayyareleri 5 Ekim 1915 tarihine kadar yoğun bir şekilde Osmanlı birliklerini havadan bombalanmıştır.[68] İngiliz kuvvetleri harp prensiplerinden baskın ve saldırı ilkesi çerçevesinde hareket etmeye çalışmıştır.

Osmanlı hatları üzerine zorunlu iniş yapan İtilaf tayyarelerinin kullanılabilmesi için Irak ve Havalisi Kumandanlığı tarafından gönderilen bir yazı ile bölgeye tayyareci personel gönderilmesi istenmiştir. Birlikler arası yardımlaşma prensibi kapsamında Filistin'deki Birüssebi Tayyare Müfrezesi Kumandanlığında görev yapan Tayyareci Üsteğmen Fazıl Bey Irak'ta görevlendirilmiştir.[69] 25 Eylül 1915'te Birüssebi'den ayrılan Üsteğmen Fazıl Bey Irak'a gelerek, İngilizlerden ele geçirilen tayyarelerin faal hale getirilerek görev yapmasında etkili olmuştur.[70]

Bu sırada Başkumandanlık Vekâleti, ilerleyen İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'ı tehdit ettiği haberi üzerine Albay rütbesinde bulunan ve Enver Paşa'nın amcası olan Halil (Kut) Paşa'yı[71] Eylül 1915 tarihinde 18'inci Kolordu Kumandanı olarak Irak'a göndermiştir.[72] Bölgedeki askerî hareketlilik üzerine de teşkilat değişikliğine gidilerek 5 Ekim 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Kumandanlığı yerine 13'üncü ve 18'inci Kolordulardan oluşan, VI. Ordu Kumandanlığı kurulmuştur.[73] Ordu Kumandanı olarak da 14 Ekim 1915 tarihinde Mareşal Colmar Freiherr von der Goltz Paşa[74] atanmıştır.[75]

---

[68] Lambert, **a.g.e.**, s.53.
[69] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1438, Gömlek: 237A, Fih.: 1-1.
[70] Osman Yalçın, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.21, Ankara, 2014, ss.258-259.
[71] Halil Kut Paşa: 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1899'da girdiği harp Okulu'ndan 1902'de mezun olmuştur. 1911 yılında kurmaylığını tamamlayan Halil Paşa, Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katılmıştır. 14 Temmuz 1923'te kendi isteği ile ordudan ayrılarak emekli olmuştur. 1957 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Hülya Toker ve Nurcan Bal, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004, ss.376-377.
[72] Baran, **a.g.e.**, s.70.
[73] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.833.
[74] Colmar Von Der Goltz: Alman Mareşali olup 1843 yılında Doğu Prusya'da doğmuştur. 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde görev yaptıktan sonra, 1878-1883 yılları arasında Berlin Askerî Akademisinde öğretmen olarak bulunmuştur. Haziran 1883'te binbaşı rütbesinde iken askeri müşavir olarak Osmanlı Ordusu'na katılmak üzere Alman askerî heyeti içerisinde yer almıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz.: Ramazan Çalık, "**Colmar Freiher Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri**", **www.atam.gov.tr./dergi/sayi-36/asdasd**, (ET:07.08.2017); Erol Akcan, "**Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi**", e-**dergi.atauni.edu.tr/atauniad/article/**

VI. Ordu Kumandanı olarak atanan Goltz Paşa, 1915 Ekim ayında Irak'a dört tayyare gönderilmesini Başkumandanlık Karargâhından istemiştir. Bu teklif gönderildiği sırada İngilizler 3 Ekim 1915 tarihinde Aziziye'ye kadar ilerlemiş tayyarelerini de buraya intikal ettirmiştir. Buna karşılık Osmanlı kuvvetleri de Aziziye'nin batısındaki bölgede tertiplenmiştir.

6 Ekim 1915'de Binbaşı H.L. Reilly, Kut'un kuzeyinde bulunan Aziziye'de yeni bir yakıt ikmal noktası ve iniş pisti oluşturmak üzere uçuş birliğinde bulunan üç tayyareyle bölgeye intikal etmiştir. Bu sırada bölgedeki İngiliz birliklerinin kumandanı Townshend anılarında, olumsuz hava koşullarına, yedek malzeme eksikliğine ve tayyare sayısının azlığına rağmen hava keşiflerinin Dicle ve Fırat nehri boyunca ordunun stratejisini belirlemede önemli bir etken olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Townshend kuzeye doğru ilerlemek için ordunun takviye edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Irak'taki İtilaf birliklerinin takviye talebi kapsamında Ekim 1915 tarihinde dört adet BE 2c model tayyare ile tayyareci ve bakımcı personel Kut'a gönderilmiştir. İngilizler, 1915 Ekim ayı boyunca her gün en az bir hava keşfi yapmak suretiyle Osmanlı kuvvetlerinin durum ve vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır. Bu keşifler sadece Selman-ı Pak ve Bağdat'ın kuzey batısına değil aynı zamanda Nasıriye'nin güneyi ile İran sınırı dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Bu keşiflerle İngilizler özellikle Selman-ı Pak'taki Osmanlı kuvvetlerinin durumunu tespit etmeyi amaçlamıştır.

13 Ekim 1915 tarihinde bir İngiliz tayyaresi Bağdat'ın kuzey ve güneyindeki Osmanlı mevzilerinin arkasında bulunan telgraf hatlarını kesmek için havalanmıştır. Ancak İngiliz tayyaresi bu görevi sırasında Osmanlı tayyare topçu ateşi sonucunda isabet alarak Bağdat yakınlarındaki bir bölgeye zorunlu iniş yapmak zorunda kalmıştır. Bu zorunlu iniş sonrasında tayyarede bulunan tayyareci ve rasıt kaçmaya çalışırken Osmanlı askerleri tarafından yakalanmıştır.[76]

---

view/5000136009, (ET:07.08.2017). **Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916)**, Ter.: Salih Mayakuşu, Askerî Matbaa, İstanbul, 1932, s.35.

[75] Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.118; Veli Yılmaz, **1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993, s.115; Kurter, c.II, ss.201-202; Kanatlı, **a.g.e.**, s.8.

[76] Lambert, **a.g.e.**, ss.53-54.

İngiliz hava keşiflerinin devam ettiği sırada, 14 Kasım 1915 günü Maurice Farman M.F.7 tipi iki kişilik bir İtilaf tayyaresi, Selman-ı Pak bölgesinde uçarken, Osmanlı topçu ateşi sonucunda zorunlu iniş yapmak durumunda kalmıştır. İniş yapan İtilaf tayyaresi Osmanlı birliklerinin müdahalesi sonrasında ele geçmiştir. Fazıl Bey konu ile ilgili Ayastefanos'a çektiği telgrafta basit bir onarım sonucunda ele geçirilen tayyarenin uçabileceğini belirtmiştir.[77] Zorunlu iniş sırasında esir edilen İngiliz subayın yanında, Osmanlı birliklerinin ayrıntılı krokilerinin de olduğu görülmüştür.[78] Aynı dönemde 14 Kasım 1915 tarihinde Osmanlı havacıları tarafından yapılan hava keşfi ile İngilizlerin Selman-ı Pak'a taarruz hazırlıkları yaptığı tespit edilerek, İngiliz birliklerinin yerleri Rasıt Üsteğmen Fettah Bey tarafından rapor edilmiştir.[79] Karşılıklı hava keşifleri yapılırken 16 Kasım 1915'te Osmanlı tayyare topçusunun açtığı ateş sonucunda Farman tipi bir İngiliz tayyaresi indirilmiştir. Tayyare uçabilir durumda ve faal olarak ele geçirilmiştir.[80]

21 Kasım 1915'de İngilizler Selman-ı Pak'taki Osmanlı mevzilerine harp prensiplerinden saldırı ve baskın ilkesi çerçevesince taarruz etmiştir. 22 Kasım 1915 tarihinde General Townshed'in emriyle 30'uncu Hava Filo Kumandanı Binbaşı Reilly Osmanlıların savunma mevzileri hakkında istihbarat amacıyla keşfe çıkmıştır. Bu keşif esnasında Selman-ı Pak'ın 6,5 kilometre doğusunda bulunan Osmanlı birliklerinin iki hat halinde tahkim edildiğini ve kuzeydeki hattın çok kuvvetli olarak tutulduğunu tespit etmiştir. Reilly daha iyi inceleme yapmak düşüncesiyle asıl görevi olan Bağdat'a değil de Selman-ı Pak'a doğru uçarken, Osmanlı 51'inci Osmanlı Tümeni'nin (Birinci Kuvve-i Seferiye) açtığı ateş sonucu isabet alarak, Osmanlı hatlarına yakın bir yere mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır.[81] Bu iniş sonrasında Tayyareci Binbaşı Reilly, Osmanlı yanlısı Arap aşiretleri tarafından yakalanmış ve Osmanlı birliklerine teslim edilmiştir. Ele geçirilen tayyare üzerinde yapılan inceleme sonucunda tayyarenin tamirat sonucu kullanılabileceği anlaşılmıştır. Bu durum bölgedeki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı

---

[77] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 3-2.
[78] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 33-6.
[79] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 3.
[80] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3.
[81] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50a; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3; Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim Kurna, Kûtü'l-Ammare ve Selmanpâk Muharebeleri**, Çeviren: Gürol Tunca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012; ss.361-362., Göymen, **a.g.e.**, ss.61-62.

Townshend'ın Osmanlı birlikleri hakkındaki gelişmeleri öğrenmesini engellemiştir. Buna karşılık Osmanlı Kumandanlığı ise esir İngiliz subaydan elde edilen haritadan önemli bilgiler elde etmiştir.[82]

Townshend kumandasındaki İngiliz birliklerinin 22 Kasım 1915'te taarruza geçmesiyle başlayan Selman-ı Pak Muharebeleri'nde Osmanlı savunması karşısında başarılı olamayan İngilizler ağır kayıplar vermiştir. Dört gün süren kanlı Selman-ı Pak Muharebeleri sonucunda mağlup olan İngilizler Aziziye ye doğru emniyet ve manevra prensibi gereği geri çekilmek zorunda kalmıştır.[83] Kut Muharebeleri devam ederken 27 Kasım 1915 tarihinde Fazıl Bey tarafından yapılan hava keşfinde; İngiliz kuvvetlerinin Bağdadiye ile Hamas arasında Dicle nehrinin dirseklerinde toplandıkları tespit edilmiştir.[84] Aynı gün İngiliz tayyareleri tarafından yapılan hava keşfi sırasında, Diyale Köprüsü'nü tahrip etmek amacıyla 4 büyük bomba atılmıştır.[85] Aynı dönemde 1 Aralık 1915'te motor arızası sonucu mecburi iniş yapan bir İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir.[86]

Irak'ın Dellace bölgesinde İngilizlerle yapılan muharebelerde bir ganimet ele geçirilmiştir. 1 Aralık 1915 Çarşamba günü sabah saat 07.00'de Comet ve Firefly adındaki İngiliz gambotlarına Basra Komodorluğuna bağlı kuvvetler tarafından ateş açılmış, ateş sonucu isabet alan Firefly gambotu nehirde sürüklenmeye başlamıştır. Ele geçirilen gambota Selman- Pak muharebelerini unutmamak için Osmanlı Devleti tarafından Selman-Pak ismi verilmiştir.[87]

Osmanlı kuvvetleri sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu prensibi ilkesini başarılı bir şekilde uygulayarak Selman-ı Pak'ta kendisinden üç kat büyük İngiliz ordusunu yenmiştir. Halil Paşa'nın İngilizlerin zor durumda olduğunu fark etmesiyle başlayan Osmanlı taarruzu karşısında İngilizler emniyet prensibi gereği bir haftada 150 kilometre geri çekilerek Kut Kalesi'ne sığınmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Kut'un yaklaşık 55-60 kilometre

---

[82] Lambert, **a.g.e.**, s.56.
[83] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 551, Dos.: 2140, Fih.: 102-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3609, Dos.: 27, Fih.: 11-16.
[84] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647.
[85] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3609, Dos.: 27, Fih.: 12.
[86] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3.
[87] Nalan Dönmez Yakarçelik, "Dicle'de İngiliz Gambotunu Böyle Ele Geçirdik" **Atlas Tarih**, S.26, Mayıs 2014, s.80.

doğusundaki Şeyh Said mevkiine gelerek Townshend'e bağlı birliklerin diğer İngiliz birlikleri ile bağlantısını kesmiştir. Bağdat önünde bozulan General Townshend'in ordusu Kût'ül-Amare'ye kadar çekildikten sonra, Osmanlı kuvvetlerinin kuşatmasını yaramayacağını görerek İngiliz birliklerininin yardımını beklemek maksadıyla Kut'ül Amare'ye kapanmıştır.[88] Böylece, General Townshend'ın emri ile İngiliz kuvvetleri 3 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'ye sığınmıştır.[89] İtilaf kuvvetlerinin Kut'a çekilmesi sonrasında Miralay Nurettin Bey tarafından İngilizlerin teslim olmaları istenmiştir. Bu talep İngiliz kuvvetleri Kumandanı Townshend'e iletilirken, Osmanlı kuvvetleri taarruz ve hücumdan ziyade güneyden gelebilecek yardım güçlerine karşı savunma tedbirleri almakla meşgul olmuştur.[90]

İngilizlerin çekilmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri Selman-ı Pak mevzilerini işgal etmiş ve İngiliz kuvvetlerini takip etmeye başlamıştır. Takip sırasında İngilizlerin bıraktıkları pek çok eşya, erzak, cephane ve malzemenin yanı sıra, 5 Aralık 1915 günü Dicle nehri üzerindeki şatlarda iki adet tek kişilik Bristol Scout C tipi av tayyaresi de sağlam olarak ele geçirilmiştir.[91] Irak'a yeni gelen 30'uncu Filo'ya ait olduğu düşünülen bu tayyareler tek kişilik olduklarından, keşif görevleri için uygun bulunmamış ve uçurulmamışlardır.[92] Aynı gün Osmanlı birliklerinden açılan tayyare topçu ateşi ile Kut'ül Amare'de bir İngiliz tayyaresi indirilmiştir.[93] Bu sırada İngilizlerden ele geçirilen tayyarelerle Tayyareci Üsteğmen Fazıl, Rasıt Yüzbaşı Fettah ve Tayyareci Üsteğmen Mehmet Ali Beyler birlikte keşif görevlerine devam etmiştir. Mehmet Ali Bey yaptığı başarılı uçuşlar sebebiyle bir sene kıdem verilmesi amacıyla üst makamlara resmi yazı ile bildirilmiştir. Böylece, Osmanlı uçucuları Aralık ayı sonuna kadar düşmanın durumunu hava keşifleri ile takip etmiştir.[94] İngilizler cephede 1915 Eylül ve Aralık ayları arasındaki süreçte 8 tayyaresini kaybetmiştir.[95]

---

[88] Mücahit Özçelik, "Kut'ül Ammare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, Volume 10/9, Ankara, 2015, s.373; Kut'ül Amare Muhasarasının Tarihçesi, **Tasvir-i Efkâr**, 30 Nisan 1916.
[89] Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.**, s.213; Saygı, **a.g.e.**, s.70; Townshend, **a.g.e.**, s.310.
[90] Ali İhsan Sabis, **Birinci Dünya Harbi**, c.3, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, ss.107-108.
[91] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50a.
[92] **ATBD**, S.137, s.7.
[93] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3.
[94] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50a.
[95] 1915 yılının Eylül ayından Aralık ayına kadar Osmanlı birlikleri üzerine piyade ateşiyle bir İngiliz Caudron çift satıhlı tayyaresi mecburi iniş yapmış, sağlam olarak ele geçirilmiştir. 15 Eylül 1915'de ikinci bir tayyare indirilmiştir. 27 Eylül 1915'de Irak'ta topçumuz bir tayyare düşürmüştür. 14 Kasım 1915'de bir

Bu sırada 6 Aralık 1915 tarihinde Osmanlı personeli 4 makinist ve 4 tayyareci otomobil ile Bağdat'a hareket etmiştir.[96] Ancak Tayyare Bölüğü'nün nakli zor olmuş ve zaman almıştır. Şöyle ki; önce bölüğün nakli Ayastefanos'dan İstanbul'un Galata Limanı'na at arabaları ile buradan da gemi ile Bağdat demir yolunun Anadolu yakasında terminali olan Haydarpaşa'ya nakledilmiştir. Burada vagonlara yüklenerek Toros Dağları'ndaki Pozantı'ya götürülmüştür. Demir yolu bu dağlar üzerinden geçmediğinden karla kaplı yüksek, dar geçitler kağnılarla geçilmiştir. Tayyareler kuyrukları kağnılara oturtulmuş olarak kendi tekerlekleri üzerinde yürütülmüştür. Nakliyat bu şekilde Kilikya Ovası'nın kuzey ucundaki Gülek'e ulaşmış, buradan tekrar dekovil hattına yüklenerek Amanos Dağları üzerindeki Mamure'ye götürülmüştür. Sonrasında kağnı ve at arabaları kullanılarak dağ silsilesi aşılmıştır.[97]

Albay Nurettin kumandasındaki Osmanlı ordusu 7 Aralık 1915 tarihinde Kut kuşatmasını tamamlayarak General Charles Townshend ve kumandası altındaki 6'ncı Hint Tümeni Osmanlı ordusu tarafından uygulanan harp prensiplerinden hedef ilkesi gereği kuşatılmıştır.[98] 10 Aralık 1915 tarihinde Hindistan ordusunun Yardımcı Kumandanı General Sir Fenton J.Aylmer, Townshend'in birliklerini kurtarmak amacıyla bir kurtarma ordusunun kumandanı olarak Mezopotamya'ya gönderilmiştir. Bu aşamada İtilaf devletleri kurtarma ordusuna destek verebilecek durumda uçabilir vaziyette sadece 2 tayyare görev yapmaktadır.[99]

25 Aralık 1915 tarihinde, İngiliz tayyaresi tarafından Goltz Paşa'nın ikâmet ettiği vapurun yakınlarına üzerinde "Allah İngiltere'nin yardımcısıdır" ifadesi yazılı siyah ve büyük bir demir haç ile "Dicle'deki İngiliz ordusu tarafından Prens General Fon Der Golts'e selâm ve yılbaşı hediyesidir" notunu içeren zarfın bulunduğu bir paket atılmıştır.[100]

İngiliz birlikleri Ocak 1916 ayının başından itibaren ileri harekâta başlamıştır. Alielgarbi'yi işgal ettikten sonra, Osmanlı savunma mevzilerine doğru yaklaşma

---

Osmanlı topçusu tarafından İngiliz Farman tayyaresi zorunlu iniş sonrası ele geçirilmiştir. 21 Kasım 1915'de yine topçu ateşi sonunda hatlarımıza inmiştir. 5 Aralık 1915 tarihinde Kut'ül Amare önünde duba üzerinde iki İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir. Aynı gün Osmanlı topçusu Kut üzerinde bir İngiliz tayyaresini indirmiş, tayyare ganimet olarak ele geçirilmiştir. ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 3-2.

[96] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 2-4.

[97] Flanagan, **a.g.e.**, s.30.

[98] Sanders, **a.g.e.**, ss.137-138.

[99] Lambert, **a.g.e.**, s.56.

[100] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3611, Dos.: 34, Fih.: 58.

yürüyüşüne geçmiştir. Bu kesimde VI. Ordu harp prensiplerinden emniyet ilkesi gereği hareket ederek; sağ yanını Dicle nehrine ve sol yanını da Süveyce Bataklığı'na dayamak suretiyle; sırasıyla Hasane, Felahiye ve Zaiyat bölgelerinde arka arkaya üç hat halinde savunma mevzii oluşturmuştur. Ayrıca; Dicle nehrinin sağ yanında da, nehirle İbrahim Horu[101] arasındaki dar geçit, Essin tahkimatı ile korunmuştur. 1916 yılının başında Osmanlı süvarileri Alielgarbi'ye doğru ilerlemişlerdir. Bu harekât kapsamında Aziziye'de bulunan Osmanlı hava birliği manevra ve emniyet prensibini tatbik ederek Kut'ül Amare dolaylarına intikal etmiştir.[102]

Bu cephede, 1916 yılı başlarında Osmanlı kuvvetleri inisiyatif ve hareket üstünlüğünü ele geçirmiştir. Ordu Kumandanı Von Der Goltz Paşa'nın Genel Karargâhtan istediği takviye kuvvetler de yavaş yavaş gelmiştir. İngiliz Generali Townshend'in bir tümen gibi oldukça önemli miktarda bir kuvvet ile beraber, Osmanlı VI. Ordusu birlikleri tarafından kuşatılmış bulunması, Ortadoğu ülkeleri ve sömürgelerinde İngiliz prestijine büyük bir darbe indirmiştir. Ayrıca Osmanlı VI. Ordusu, Çanakkale Cephesi'nden boşta kalan birliklerle takviye edilme imkânına sahip olmuştur. Bu yüzden, İngiliz Ordu Kumandanlığı fazla vakit geçirmeden eldeki kuvvetlerle taarruz ve yarma harekâtına karar vermiştir. İngiliz birlikleri 1916 yılının ilk günlerinde ileri harekâta başlamıştır.[103]

2 Ocak 1916 günü, Üsteğmen Fazıl ve Rasıt Üsteğmen Fettah Beyler Maurice Farman M.F.7 tipi tayyareyle Alielgarbi dolaylarında bulunan İngiliz birliklerinin durumunu saptamak amacıyla bir hava harekât fonksiyonu kapsamında keşif yapmıştır. Keşif sonucunda; bölgede İngilizlere ait 4-5 alay, 3 nehir gemisi ve 3 şatın[104] olduğu rapor edilmiştir. Keşif sırasında İngiliz tayyare topçularının ateşi sonucu tayyareye mermi isabet etmiş olmasına rağmen Osmanlı havacıları sorun yaşanmadan hava meydanına geri dönmüştür.[105]

---

[101] Hor: Irak'ta küçük veya büyük gölcüklere veya bataklıklara verilen ad. Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.144; Koy, küçük körfez. Serdar Mutçalın, Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995; Kanatlı, **a.g.e.**, s.28.
[102] Göymen, **a.g.e.**, s.63.
[103] Kurter, c.II, s.239.
[104] Şat: Sığ sularda ağır yükleri taşımak için kullanılan altı düz bir çeşit tekneye verilen addır. **http://www.tdk.gov.tr/**, (ET:30.12.2018).
[105] Kurter, c.II, ss.239-240.

Aynı dönemde Irak'a ulaşan İkinci Tayyare Bölüğü 1 Şubat 1916 tarihinde, 9 tayyare ve 11 personeli ile uçuşa hazırladığı Parasol tayyaresi ile ilk deneme uçuşunu yapmıştır. Bu uçuş sırasında kaza geçiren Tayyareci Yüzbaşı Mehmet Ali Bey'in bacakları kırılmış, uçuşta rasıt görevi yapan makinist Astsubay Vecihi Bey yaralanmış, tayyare ise kullanılamaz hale gelmiştir. Tayyareci Yüzbaşı Mehmet Ali Bey bu kazadan sonra uçuştan ayrılmak zorunda kalmıştır.[106]

1916 yılı başında İngiliz Krallık Hava Koluna (RFC) bağlı olan 30'uncu Filoya ait tayyareler, 4 ve 5 Ocak 1916 tarihlerinde Osmanlı mevzileri üzerinde uçarak, keşif faaliyetinde bulunmuştur. Aynı dönemde 5 Şubat 1916'da Osmanlı mevzileri üzerinde uçan çift satıhlı bir İngiliz tayyaresi Osmanlı birliklerinin açtığı ateşle düşürülmüş, tayyareci ve rasıdı esir edilmiştir.[107]

İngilizler, 4 ve 5 Ocak 1916 tarihlerinde yaptıkları hava keşiflerini değerlendirdikten sonra, 6 Ocak 1916 günü bir taarruz başlatmıştır. Bu taarruz harekâtı 8 Ocak 1916'da Üsteğmen Fazıl ve Fettah'tan oluşan uçuş ekibi tarafından tespit edilmiştir. Yapılan hava keşfinde; İngiliz kurtarma birliklerinin büyük kısmının Dicle'nin sağ tarafından sol kıyısına geçirildiği anlaşılmıştır. Hava keşfi ile belirlenen İngiliz kuvvetleri, Dicle nehrinin sol kıyısından gemi ve dubalardaki toplarıyla Şeyh Said'i bombardıman etmeye başlamıştır. İngiliz birlikleri yapılan taarruz sırasında büyük kayıplar vererek Vadi-i Kelal'in Dicle nehri ile birleştiği yere kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada İngilizlerin nehir nakliyatında kullandıkları şahtur[108] ve kelekler[109] iki grup arasında beklemek zorunda kalmıştır.[110] Bu sırada Osmanlı birliklerine nehrin sol tarafında toplanması emri verilmiştir. Üstün İngiliz birliklerinin taarruzları karşısında Şeyh Said'de tutunamayacağını anlayan Osmanlı kuvvetleri emniyet prensibi gereği hareket ederek kaleye çekilmiş İngilizler ise 10 Ocak 1916'da Şeyh Said'i işgal etmiştir.[111]

---

[106] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1922, Dos.: 469, Fih.: 1-2.
[107] Göymen, **a.g.e.**, s.95.
[108] Şahtur: İnce donanma gemisi anlamına gelmektedir. Fırat nehrinde eşya nakli gibi taşıma işlerinde kullanılmıştır. Meşhuf adı da verilen bu geminin teknesi gayet ince tahtadan yapılıp üzeri tamamen zift ile örtülmüştür. Dört köşe bir Latin yelkeni vardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara, 1988, ss.458-459; Sakin, **a.g.e.**, s.135.
[109] Kelek: Nehirlerde ve özellikle de Dicle Nehri'nde kullanılan bir çeşit saldır. Şişirilmiş tulumlar üzerinde durur. Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996, s.1177; Sakin, **a.g.e.**, 135.
[110] Kansu vd., c.1, s.226.
[111] Göymen, **a.g.e.**, s.93.

Bu dönemde, Kut kuşatmasını başlatan Albay Nurettin Bey, Goltz Paşa ile anlaşamamış, yerine 13 Ocak 1916'da Kurmay Albay Halil Bey Basra Vilayeti Vali Vekilliği ile Irak ve Havalisi Kumandanlığına tayin edilerek kuşatmayı devam ettirmiştir.[112]

Osmanlı havacıları tarafından İngiliz birliklerinin adım adım ilerleyişi takip edilerek VI. Orduya çok değerli bilgiler sağlanmıştır. Karadan yapılan keşifler de bu bilgiyi doğrulamıştır. İngilizler 21 Ocak 1916'da General Alymer komutasında Osmanlı mevzilerine hücum etmiştir.[113] Ancak, Dicle-Süveyce arasında taarruzları püskürtülüp ağır kayıplara uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada Osmanlı tayyarecileri Üsteğmen Fazıl Bey hastalandığından İstanbul'a gitmiştir. 8 Şubat 1916'da Kut'ül Amare'nin kuşatmasına devam edilmiş, Felahiye dolaylarında karşılıklı muharebeler olmuş ve sonunda İngiliz kuvvetleri kayıplar vererek çekilmiştir.

İngilizlerin Bağdat yönünde ilerlemesini takip etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nde bölgeye tayyare gönderilmesini istemiştir. Bu amaçla öncelikli olarak Aziziye'de bulunan Ganaim Müfrezesi Kut'ül Amare'ye kaydırılmıştır. Müteakiben ileride İkinci Tayyare Bölüğünü oluşturacak olan Parasol tayyarelerinden oluşan ekip 10 Şubat 1916 tarihinde Azamiye Hava Meydanına intikal ettirilmiştir.[114] 13 Şubat 1916'da ilk kez Kut, bir Alman tayyaresi tarafından bombalanmıştır. Sabahtan beş bomba öğleden sonra on bomba atılmıştır. Townshend'in ifadesine göre bu kuşatma altındaki birlikler üzerinde moral bozukluğuna yol açmıştır. Şubat 1916'dan itibaren bundan sonra Irak Cephesi'nde İngiliz tarafında tayyare konusunda hiçbir sıkıntı söz konusu olmamış ve gelen tayyareler hem fotoğraf makineli hem de telsiz donanımlı olarak görev icra etmiştir.[115]

İkinci Tayyare Bölüğünün tayyareleri 14 ve 15 Şubat 1916'da Kut'u havadan bombalamıştır. Bu faaliyetler devam ederken dost düşman tayyarelerin tanınması ve olumsuz bir olay yaşanmaması için 16 Şubat 1916'da Irak mıntıkasında uçan, dost ve düşman tayyarelerin işaretleri bir yazı ile birliklere bildirilmiştir.[116] Kut'ül Amare

---

[112] BOA, **İ.MMS**, 201/13-2; Türkman, **a.g.e.**, s.91; Özçelik, **a.g.e.**, s.373; Erickson, **a.g.e.**, s.212.
[113] BOA, **HR.MVT**, 768/2-11.
[114] Özden Çalhan, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, c.III-2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s.29.
[115] Lambert, **a.g.e.**, s.58.
[116] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3612, Dos.: 30, Fih.: 10.

kuşatması sırasında, tayyareler sıklıkla kullanılmıştır. 17, 18 ve 19 Şubat 1916 tarihlerinde Kut'ül Amare'ye tekrar hava taarruzu yapılmıştır. 17 Şubat 1916 günü bölgedeki İngiliz kuvvetlerine 5 bomba atılmıştır. Bu hücum sırasında, General Islemer'in karargâhı da bombalanmıştır. 19 Şubat 1916 tarihinde yapılan Tayyareci Üsteğmen Cemal ile Rasıt Üsteğmen Süleyman Bey'in yaptığı görev uçuşu sırasında, 1.250 metre yükseklikten 8 bomba atılmıştır.[117]

20, 23, 25 ve 26 Şubat 1916 tarihlerinde Kut'ta Osmanlı tayyareleri keşif uçuşları gerçekleştirmiştir. 27 Şubat 1916 günü yapılan keşif uçuşunda, bölgedeki itilaf kuvvetlerinin vaziyetinde bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Bu sırada 28 Şubat 1916 tarihinde İtilaf kuvvetleri tarafından alınan kararla, Kraliyet Uçuş Birlikleri ile Kraliyet Deniz Uçuş Birliklerini harp prensiplerinden emir ve komuta birliği ilkesine göre tek bir komuta altında yönetilmesi emredilmiş ve kumandanlığına da R.Gordon atanmıştır.[118]

İkinci Tayyare Bölüğü tarafından 21 Şubat 1916 tarihinde hazırlanan raporda Bağdat'a 4 tayyare kapasiteli bir hangar yapıldığı, bir onarım atölyesi oluşturulduğu İngilizlerden ele geçirilen 4 tayyareden 3'ünün uçuşa hazır olduğu, 2'si ile de bir buçuk aydır çeşitli görev uçuşlarının yapıldığı belirtilmiştir. Bu hangar Bağdat yakınındaki Azamiye Hava Meydanında bulunmakta ve bakım onarımlar ise Bağdat Sanayi Mektebinin[119] imkânları kullanırak yapılmaktaydı. İkinci Tayyare Bölüğünün yaptığı hava keşifleri sonucunda, İngilizlerin VI. Ordu birliklerini sağ kanattan kuşatarak Kut yolunu açmak istedikleri tespit ve teşhis edilmiştir.[120] Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin hava keşfine dayanarak Kut çevresinde emniyet prensibi gereği tedbir almasına yol açmıştır.

İkinci Tayyare Bölüğü tayyareleri 22 Şubat 1916 günü yapılan keşif uçuşunda; İngiliz süvari tugayının Beytiisa civarında bulunduğunu gözlemlemiştir. İngilizler Kut'da kuşatılan 6'ncı Tümenini kurtarmak üzere Ruslardan yardım istemiş, onlar da Kermanşah-Hanekin üzerinden Bağdat'a üç süvari tümeni ve bir sınır alayı ile harekâta karar vermiştir. 1916 yılı başlarında Irak'taki Kut'ül Amare Cephesi'nde İngilizlere yardım etmek

---

[117] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3612, Dos.: 30, Fih.: 15.
[118] Lambert, **a.g.e.**, s.58.
[119] II. Abdülhamit'in saltanatı sırasında Selanik, İzmir, Edirne, Adana, Bağdat, Şam, Trablus, Yemen vb. gibi başlıca vilayetlerde meslek okulları açılmıştı. Ancak prestijleri olması nedeniyle bu okullar, faaliyet alanları ve etkileri açısından çok sınırlı kalmıştır. Bkz.: Kemal H.Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, ss.107-108.
[120] Kurter, c.II, ss.238-239.

amacıyla taarruza geçen General Baratof kumandasındaki Rus birlikleri, 22 Şubat 1916'da Kirmanşah'ın 30 kilometre yakınına kadar ulaşmayı başarmıştır. İtilaf orduları Kut bölgesindeki kuvvetlerine yardım götürmeye çalışırken, 22 Şubat 1916 tarihinde Alman Tayyareci Mayer ve Rasıt Üsteğmen Süleyman Bey'e, Dicle nehrinin sağ ve sol kıyılarında bulunan İngiliz birliklerinin son durumunun tespit edilmesi için keşif görevi verilmiştir.[121]

Şubat ayı boyunca 4 İngiliz tayyaresi Osmanlı tayyarelerinin bulundupu meydana 15 bomba atmıştır. Ancak hava bombardımanlarından sonra Osmanlı tayyarelerinin görev yapması, İngilizlerin Osmanlı hava unsurlarına yeterli zararı verdiremediğini göstermiştir. 1 Mart 1916'da Osmanlı havacıları tarafından Kut'ta bulunan İngiliz birlikleri üzerine 40'dan fazla bomba atılmıştır. Bu bombardıman sırasında İngiliz kuvvetlerinden 9 kişi hayatını kaybetmiş, 28 kişi ise yaralanmıştır.[122]

8, 9 ve 10 Mart 1916 tarihlerinde Osmanlı havacıları tarafından uçuş görevleri devam etmiştir. Bu sırada İngiliz kuvvetleri tarafından 8 Mart 1916 günü Kut kuşatmasını aşmak amacıyla bir taarruz gerçekleştirilmiştir. İngiliz taarruzunun başladığı gün, Osmanlı tayyareleri tarafından İbrahim Bataklığı ile Sin Tepeleri dolaylarında keşif uçuşu yapılmıştır. Bu hava keşfinde hava harekat fonksiyonlarından istihbarat ilkesi çerçevesince hareket ederek İngilizlerin Sin-Sabis savunma hattına doğru yaklaşmakta oldukları tespit edilmiştir.[123]

9 Mart 1916 günü, VI. Ordu Kumandanlığı, Dicle nehrinin sağ yakasından taarruz eden İngiliz kuvvetiyle, cephe gerisinin durumu hakkında bilgi edinmek amacıyla, bir keşif uçuşu yapılmasını istemiştir. Bu maksatla o gün iki uçuş yapılmıştır. Bu uçuşlarda İtilaf birliklerinin durum ve vaziyeti tespit edilmiştir. 9 Mart 1916 tarihinde İngiliz yardım birliklerinin Sabis Meydan Muharebesi'nde aldıkları büyük yenilginin ardından General Townshned, İngiliz Irak Kuvvetleri Kumandanlığına gönderdiği raporda, erzakın süratle bitmekte olduğunu ve 7 Nisan 1916'ya kadar kendilerinin içinde bulunduğu güç durumdan kurtarılmasının gerektiğini bildirmiştir.[124] 14 Mart 1916 tarihinde Felahiye'de tayyare

---

[121] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3612, Dos.: 30, Fih.: 15-5.
[122] Lambert, **a.g.e.**, ss.59-60.
[123] Kurter, c.II, s.248.
[124] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.700; Townshend, **a.g.e.**, ss.497-498.

topçu ateşi ile bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. İngiliz tayyareci ve rasıt bombanın tesiriyle ölmüştür.[125]

20 Mart 1916 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından Kut'a havadan 5 bomba atılmıştır. 21 Mart 1916 gecesi Felâhiye'de bulunan Osmanlı öncü kuvvetleri üzerine İtilaf kuvvetleri tarafından iki tabur ile bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Bu saldırı üzerine Osmanlı tayyareleri tarafından Kut'ül Amare'de bulunan İngiliz kuvvetleri üzerine harp prensiplerinin basın ve taarruz ilkesi gereği yoğun bir hava bombardımanı yapılmıştır.[126]

Bu sırada Umuru Havaiye Müfettişi Binbaşı Serno, Mart ayı içerisinde Irak Cephesi'ne gelerek buradaki hava birliklerini teftiş etmiştir. Bu teftiş ve denetleme sırasında, bölgeye tayyare takviyesi gerekliliğini bizzat görmüş, dönüşünde Irak Cephesi için tayyare temin etmeye çalışmıştır. Bu sırada İkinci Tayyare Bölüğünün envanterinde uçabilir durumda P3 ve P4 numaralı Pfalz Parasol tipi iki tayyare vardır.[127] Serno, Osmanlı hava gücünün bölgedeki gelişmelere hızlı reaksiyon gösterebilmesinin lojistik desteğin sağlanması ile mümkün olacağı düşüncesiyle tayyare tedarik etme yoluna gitmiştir.

1916 yılı Nisan ayında Osmanlı VI. Ordu cephesinde uçuş görevlerinin artması, yedek malzeme, benzin, yağ vs. gibi lojistik ihtiyaçların da artmasına neden olmuştur. Bu sebepler göz önüne alınarak 1916 yılı Nisan ayı başında, Irak Grubu tarafından VI. Ordu Kumandanlığına gönderilen raporda, ellerinde çok az hintyağı kaldığı ve tayyarelerin atıl kalmaması ve icra edilecek hava harekât görevlerinin aksamaması için bir an evvel hintyağı gönderilmesini istenmiştir.[128]

5 Nisan 1916 tarihinde bir İngiliz çift satıhlı tayyaresi Osmanlı hava savunma birlikleri tarafından açılan piyade ateşi ile düşürülmüş ve İngiliz havacılar esir edilmiştir.[129] Bu sırada 9, 10 ve 12 Nisan 1916 tarihlerinde Osmanlı tayyareleri İtilaf birlikleri üzerinde silahlı keşif ve taarruzî hava harekâtı gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde 16 Nisan 1916 tarihinde İngiliz birlikleri son kez Osmanlı mevzilerine saldırmış, ancak başarılı olamamıştır. 17 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı havacılar tarafından sabah yapılan keşifte;

---

[125] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3a.
[126] Kaştan, **a.g.e.**, s.772.
[127] Çalhan, **a.g.e.**, s.30.
[128] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3672, Dos.: 37 Fih.: 4-18.
[129] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3a.

İngiliz kuvvetlerinin asıl kuvvetlerinin Beytiisa'da olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan keşifte, buradaki kuvvetlerin bir livasının mevzilerde, üç livasının da geride yürüyüş halinde olduğu tespit edilmiştir. İlave olarak bu keşif sırasında, lojistik faaliyetler kapsamında Dicle nehri üzerinde yeni bir köprü yapıldığı, İngiliz topçu birliklerinin sol geride bulunduğu görülmüştür. Yapılan silahlı keşif sırasında İngiliz mevzilerine taarruzi hava harekâtı düzenlenmiş ve bombalar atılmıştır.

Irak'ta muharebeler devam ederken VI. Ordu Kumandanı Alman Mareşal Colmar von der Goltz Paşa, 18-19 Nisan 1916'da Bağdat'ta yakalandığı lekeli tifodan hayatını kaybetmiştir.[130] Yerine rütbesi tuğgeneralliğe (Mirliva) yükseltilen Albay Halil (Kut) Bey VI. Ordu Kumandanı olarak atanmıştır.[131]

Kuşatma altındaki Kut'ül Amare'de yiyecek maddelerinin gittikçe azalması üzerine İngiliz karargâhı, muhasara bölgesine tayyarelerle havadan ikmal yapılmasını kararlaştırmıştır.[132] Ancak, havadan ikmal faaliyeti icra eden İngiliz tayyareleri tarafından Kut'ül Amare'ye torba ve paketler içinde un ve çeşitli yiyecek maddeleri ortalama 200 metre yükseklikten atıldığından erzak dolu torbaların büyük bir kısmı Osmanlı tarafına, bir kısmı nehre, bir kısmı da iki taraf arasına düşmüş, çok az bir kısmı ise İngiliz birliklerinin eline geçmiştir.[133] Osmanlı avcı birlikleri tarafından açılan ateşler sonucunda İngiliz tayyareleri düşürülmeye başlandığından beş tayyareden biri Kut'a istenilen malzemeleri atabilmiştir.[134] Short deniz tayyarelerinin kullanıldığı hava ikmal faaliyeti sırasında 26 gün boyunca sekiz ton gıda İngiliz birliklerine havadan ulaştırılmıştır. Erzak ihtiyacının iyice

---

[130] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 198, Dos.: 278, Fih.: 834, Ekler: 2-1; BOA, **HR.MTV**, 768/14.

[131] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 549, Dos.: 593, Fih.: 59-6; BOA, **İ.DUİT**, 150/44-1; **Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916)**, Tercüme Eden: Salih Mayakuşu, Askerî Matbaa, İstanbul, 1932, ss.66-67; Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s.213; Hülya Toker ve Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, c.III, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.195; **Kutü'l Amare Kahramanı: Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, (Haz.: E. Çifci), Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.151; Akın Çelik ve Mustafa Selçuk, "Tarafların Basınında Kutül Amare", **Tarihin Peşinde**, S.15, 2016, ss.301-327; Çifci, **a.g.e.**, s.209; Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.834.

[132] Taylan Sorgun, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bilinmeyen Savaş**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010, s.139; Charles Vere Ferrers Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, London, 1920, ss.559-564.

[133] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 549, Dos.: 593, Fih.: 48; Edward O. Mousley, **The Secrets of a Kuttite**, London, 1922, s.143; Charles Vere Ferrers Townshend, **Irak Seferi ve Esaret, Sadeleştiren: Recep Ahıskalı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.559; Abidin Ege, **Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.294.

[134] Sorgun, **a.g.e.**, s.139.

artması üzerine Mart 1916'dan itibaren Kut'ül Amare'deki at ve katırlar kesilerek yenilmeye başlanmıştır. Yiyecek sıkıntısından dolayı İngiliz askerleri arasında iskorbüt[135] ve dizanteri[136] gibi hastalıklar artmıştır. Havadan ikmal faaliyetlerini 16-29 Nisan 1916 tarihleri arasında Dicle'deki Ora Üssü'nden İngiliz Kraliyet Hava ve Deniz gücüne ait karadan 10, denizden 3 adet Short 184 tipi tayyareler gerçekleştirmiştir.[137] Bu tarihte bilinen ilk hava ikmal denemesi olmuştur.[138]

21 Nisan 1916'da Bağdat'a yeni sistem bir Alman tayyaresi gelmiştir. O tarihe kadar çift kanatlı Albatros tayyareleri iki orduda bulunuyordu. Bu tayyareler biri tayyareci, diğeri rasıt toplam iki kişi görev yapabilecek şekilde dizayn edilmiştir.[139] 22 Nisan 1916'da Şeyh Said'den Kut'ül Amare'ye kadar olan bölgenin havadan keşif yapılmasına önem verilmiştir. İngiliz tayyareleri Kut'ül Amare'ye sürekli un atmış, ancak bunların çoğu İmammuhammet'teki Osmanlı mevzilerine düşmüştür. 23 Nisan 1916 günü İngiliz tayyareleri Kut'ül Amare'ye toplam yedi defa gelmiş ve 27 çuval un bırakmıştır.[140] Bu sırada 24 Nisan 1916 tarihinde Irak'a getirilen bir Osmanlı Fokker av tayyaresi ilk kez göreve çıkmıştır. Bu uçuş sırasında Kut'ül Amare civarındaki bir İngiliz tayyaresine hava taarruzu gerçekleştirilmiş, ancak bir sonuç elde edilememiştir. İngilizler kuşatma altındaki birliklerine ulaşmak için farklı yöntem ve teknikler yapmıştır. Bu bağlamda 24/25 Nisan 1916 gecesi erzakla yükledikleri Julnar adlı zırhlı bir gambotu Dicle nehri üzerinden akşam sekizde Felâhiye'den Kut'a doğru yola çıkarılmıştır. Ancak bu gambot İngiliz birliklerine ulaşamadan Osmanlı birliklerinin şiddetli topçu ateşi sebebiyle Makasis önünde kıyıya oturmak zorunda kalmıştır.[141] Böylece vapur ve içindeki 270 ton yiyecek Osmanlıların eline geçmiş,[142] vapura da "Kendi Gelen" ismi verilmiştir.[143] İngiliz yardım kuvvetlerinin

---

[135] İskorbüt: C vitamini eksikliğinden ileri gelen ve hâlsizlik, zayıflık ve diş etlerinin iltihabı gibi belirtilerle ortaya çıkan hastalık. Demireğen vd., **a.g.e.**, s.17.
[136] Dizanteri: Kanlı, balgamlı ishal ve buruntu ile kendini gösteren bir salgın hastalıktır. Dizanteri basilleri hasta ve portörlerin (taşıyıcı) dışkılarıyla sulara, sebzelere, su ile temas eden başka besinlere ve eşyalara bulaşır. Mikrop bu yollarla bulaştığı gibi hasta ile doğrudan temas ile de bulaşabilir. Mikrop vücuda girdikten 2-7 gün sonra hastalık ateş, karın ağrısı, ishal, kusma, baş ağrısı ve kırgınlıkla birdenbire başlar. Ateş 39°C'ye çıkar, nabız yükselir, ağız kuruluğu görülür. Deri soluk renkte, eller ve ayaklar soğuktur. Çocuklarda kramplar ve dalgınlık görülür. Demireğen vd., **a.g.e.**, s.25.
[137] Çelik ve Selçuk, **a.g.e.**, s.306; Kurter, c.II, s.249.
[138] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, ss.766-767.
[139] Avcı, **a.g.e.**, s.23.
[140] Kanatlı, **a.g.e.**, s.25.
[141] Erhan Çifci, **Kutü'l-Ammare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s.158.
[142] **Tanin,** "Sükûttan Evvel Gönderilen Erzak", 1 Mayıs 1916.
[143] Sabis, **a.g.e.**, s.169; Sorgun, **a.g.e.**, s.140.

Kut'a ulaşamaması sonucu, kuşatma altındaki İngiliz birliklerinde günlük 20 kişi açlıktan ölmeye başlamıştır.[144] Aynı dönemde 26 Nisan 1916 tarihinde İngiliz tayyareleri, Kut'ül Amare'deki kuvvetlerine 30 çuval erzak atmıştır. Havadan yapılan ikmal sırasında Osmanlı ordusunda görev yapan Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz idaresindeki F3 numaralı Fokker E.II. tipi av tayyaresi, yaptığı hava muharebesi sonucunda bir İngiliz deniz tayyaresini düşürmüştür. Düşen tayyarede bulunan İngiliz tayyareci ve rasıt yaralı olarak teslim alınmıştır.[145]

İngiliz Dicle Hava Kolunun 16 Nisan-28 Nisan 1916 tarihlerini kapsayan 13 günlük sürede yapmış olduğu havadan erzak naklinde, 107 sorti üretilerek her biri 25 kilogram ağırlığında Kut'a 236 torba atılmıştır. Bu torbalardan yaklaşık olarak 11'i nehre düşmüş, üçü havada dağılmış ve dördü ise kuşatma siperlerine düşmüştür.[146]

Kut'ül Amare kuşatması yaklaşık beş ay sürmüştür. Beş ayın sonunda General Townshend birliklerini ikmal edilemeyeceğini ve yiyecek stoklarının eridiğini görerek 29 Nisan 1916'da teslim olmuştur.[147] Çanakkale'de olduğu gibi stratejik, taktik ve operasyonel olarak her seviyede iyi komuta edilen Osmanlı ordusu 29 Nisan 1916 tarihinde Kut'ta büyük bir zafer kazanmıştır. Kuşatma harekâtı başarı ile sonuçlanırken 5 general, 277 İngiliz subayı, 274 Hint subayı ve 13.300 er esir alınmıştır.[148] Alınan esir sayısı hakkında İngiliz Hükümeti 600'ü subay, toplam 8.970 kişi olarak bildirmesi üzerine Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti tarafından yurtiçi ve yurtdışına doğrusu olan miktarı yansıtan yazı yazmıştır.[149]

---

[144] Townshend, **a.g.e.**, ss.592-593.
[145] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3a.
[146] **Kûtulamâre Hücum ve Muhasarası Bir Osmanlı Subayının Hatıratı Binbaşı Mehmed Emin Bey**, Haz.: Sezai Dumlupınar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2016, s.387.
[147] BOA, **BEO**, 4410/330739-1; BOA, **BEO**, 4410/330739-2; Nicolas Gardner, **Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)**, Tercüme: Mehtap Gün, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2016, s.229.
[148] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 4370, Dos.: 66, Fih.: 11-1; BOA, **DH.KMS**, 38/18-1; BOA, **DH.KMS**, 38/18-2; BOA, **BEO**, 4411/330793-4-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 20, Dos.: 96, Fih.: 5; General Townshend Komutasında; 300'ü subay olmak üzere 2.850 İngiliz, 8.250 Hintli subay ve er ile geri hizmetlerinde görev yapan 3.500 Hintli hizmetli bulunmaktaydı. Aydın Beden; "Kûtü'l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler", **Mediterranean Journal of Humanities**, V/2 (2015), s.153; Toker, **a.g.e.**, s.64; Halil Kut, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Yayına Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003, s.131; **Harp Mecmuası**, "Irak Seferi", S.8, Nisan 1332, s.115; Sabis, **a.g.e.**, s.175; Townshend, **a.g.e.**, ss.568-570; Kansu vd., c.1, s.268; Özçelik, **a.g.e.**, s.377.
[149] BOA, **HR.MTV**, 768/29.

Kut zaferi sonrasında Halil (Kut) Paşa, VI. Ordu birliklerine bir mesaj yayınlamıştır. Bu mesajında;

"Aslanlar;

- Bugün Türklere şan İngilizlere kara meydan olan şu kara kızgın toprağın güneşli semasında şehitlerimizin ruhları şad ve gülücükler saçarken ben de hepinizin tertemiz alınlarından öperek, kutlarım.
- Bize 200 seneden beri tarihimizde okunmayan bir vakayı bugün kaydettiren Allah'a hamd ve şükür eyleyelim. Allah'ın azametine bakınız ki, 1500 senelik İngiliz devletinin tarihine bu vakayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki seneden beri devam eden dünya harbi, böyle parlak bir vak'a gösteremedi.
- Ordum, gerek Kut'ül Amare karşısında, gerekse Kut'ül Amare'yi kurtarmaya gelen İngilizler karşısında şehit ve yaralı olarak 300'den fazla subay ile 10.000 erini kaybetti. Fakat buna mukabil bugün Kut'ül Amare'den beşi general olmak üzere 481 subay ile toplam olarak 13.300 erlik İngiliz ordusunu teslim alıyoruz. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz ordusundan bugüne kadar 30.000 kayıp verdirdik.
- Şu iki toplama bakılınca dünyayı hayretlere düşürecek büyük bir fark görülecek ve tarih bu vakayı yazacak kelime bulmakta müşkülata uğrayacaktır.
- İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı bu harpte birinci defada Çanakkale ve ikinci defada da burada görüyoruz.
- Yalnız süngümüzle kazandığımız bu zafer, yeni tekemmül etmekte bulunan harp vasıtalarımızın karşısında ilerdeki başarılarımıza parlak bir başlangıç olacağını kesin bir kanıttır.[150]" demiştir.

30 Nisan 1916'da Kut'ül Amare'de hava muharebesi sonucu bir İngiliz deniz tayyaresi düşürülmüş, tayyare hasarlı bir şekilde ele geçirilmiştir. Aynı gün bir Bristol

[150] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 4496, Dos.: H-35, Fih.: 1-11.

model İngiliz tayyaresi, düşman hatları gerisine tayyare topçusunun ateşi sonucu harap olarak düşürülmüştür.[151]

İkinci Tayyare Bölüğü Mayıs 1916 ayına, Yüzbaşı Schüz'ün Fokker av tayyaresiyle yaptığı başarılı hava muharebeleri ile girmiştir. Tayyareci Yüzbaşı Schüz, 7 Mayıs 1916 günü, F3 numaralı Fokker E.II. tipi Osmanlı askerî numarasını taşıyan av tayyaresiyle yaptığı bir uçuş sırasında, Dicle nehri civarında bir İngiliz tayyaresine rastlamış ve onunla hava muharebesine girmiştir. Bu çarpışma sonucunda İngiliz tayyaresini kendi hatlarının gerisine düşürmeyi başarmıştır.[152]

İngilizler Irak'ta yaşadıkları başarısızlık üzerine Ruslardan yardım istemiştir. Bunun üzerine bölgeye yönelik bir Rus harekâtı başlamıştır. Mayıs 1916'da Bağdat'a karşı yönelen Rus tehdidi üzerine, Dicle nehri dolaylarında savunma yapılmasına ve İran'dan ilerleyen Ruslara karşı taarruz harekâtına girişilmesine karar verilmiştir. Bu sırada İkinci Tayyare Bölüğü'nün Mayıs 1916 yılı sonu itibariyle filosunda; 8 tayyareci ve 3 rasıttan oluşan uçucu personeli vardı. Ayrıca bölükte toplam yedi tayyareden oluşan bir gücü söz konusu idi. Bu tayyarelerden biri Fokker, üçü ise Albatros'tu.[153] Alınan karar kapsamında İran'a yönelik Rus harekâtına karşı harbetmek üzere VI. Ordunun 13'üncü Kolordusu 1916 yılının Mayıs ayında bu cepheye intikale başlamıştır. Bu kapsamda, İkinci Tayyare Bölüğü için bölgeye gelen iki silahlı Albatros C.I. tayyaresi, manevra prensibi çerçevesinde hareket ederek Bağdat'taki Azamiye Hava Meydanına intikal ettirilmiş, İran yönünde harekâta katılmıştır.[154]

Bu sırada 9 Mayıs 1916 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı tarafından Rus ordusunun harekâtını tespit etmek amacıyla İran toprakları üzerinde bir keşif yapılması emredilmiştir. Bu kapsamda yapılan hava keşfinde; Kerend ile Kasrışirin arasında bulunan Serpul'da bir Tümen kadar Rus kuvveti görülmüştür. Kasrışin'in kuzeyinde Hanekin-Zuhap yolu

---

[151] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3a.
[152] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-43, Fih.: 1-16.
[153] Keyüsk, **a.g.e.**, s.241.
[154] Kurter, c.II, ss.290-293.

üzerinde ve tahminen Hanekinden 30 kilometre mesafade bir alaylık Rus birliği saptanmıştır. Hava keşfi sırasında Kasrışirin'in alevler içerisinde yandığı belirlenmiştir.[155]

Bu arada 9 Mayıs 1916'da Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz, Dicle nehri üzerinde iki İngiliz tayyaresini düşürmüştür. İlk tayyarenin tayyarecisi bu çarpışma sonrasında hayatını kaybederken, rasıdı esir edilmiş, ikinci tayyarenin ise rasıt ve tayyarecisi yaralı olarak ele geçirilmiştir. Yine Yüzbaşı Schüz 15 Mayıs 1916 ve 31 Mayıs 1916 tarihlerinde iki İngiliz tayyaresini daha zorunlu inişe mecbur etmiştir.[156]

Bu sırada İkinci Tayyare Bölüğünün geri kalan tayyareleri, Kut'ül Amare civarındaki ileri meydandan, İngilizlere karşı harekâta devam etmiştir. Bu harekât sırasında; 11 Mayıs 1916 günü yapılan keşif uçuşunda, saptanan İngiliz ordugâhlarına 13 bomba ve Dicle nehri üzerindeki köprü yakınlarına da yedi bomba atılmıştır. 12 Mayıs 1916 günü bu harekâta devam edilmiştir. Yapılan hava keşiflerinden, İngiliz birliklerinin durum ve konumlarında bir değişiklik olmadığı istihbaratı alınmıştır.[157]

Aynı tarihte Başkumandan Vekili Enver Paşa, Erkan-ı Harbiye Dairesi Başkanı Alman Bronsart Paşa olmak üzere maiyeti ile birlikte Diyarbakır üzerinden, Nusaybin-Musul-Şirkat-Tikrit-Samarra yolu ile Bağdat'a gelmiştir. Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Bağdat'a gelişi sevinçle karşılanmış, bütün kamu kurum ve kuruluşlarına bayrak çekilmiştir.[158] Başkumandan Vekili Enver Paşa, VI. Ordu Kumandanı ile birlikte 21 Mayıs 1916 tarihinde Kut'ül Amare'ye hareket etmiştir. Burada iken, bazı alayların sancaklarına madalya takmıştır. 22 Mayıs'ta da Felahiye'ye ulaşarak, buradaki birlikleri denetlemiştir.[159]

24 Mayıs 1916'da Enver Paşa Bağdat üzerinden Hanekin'e hareket etmiştir. Buradaki birliklerin yerinde teftişinden sonra, 28 Mayıs 1916 tarihinde VI. Ordu bölgesinden ayrılarak Halep üzerinden Adana'ya geçmiştir.[160]

---

[155] Çalhan, **a.g.e.**, s.53.
[156] Yalçın, **a.g.e.**, s.209.
[157] Kansu vd., c.1, s.268.
[158] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-7; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-18.
[159] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-25.
[160] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3644, Dos.: H-43, Fih.: 1-38.

Bu sırada 29 Mayıs 1916 tarihinde çıkarılan emirle harekât bakımından iki Albatros tayyaresinden oluşturulan Ruslara karşı görevlendirilen İrandaki hava müfrezesi 13'üncü Kolorduya bağlanmış, personel bakımından İkinci Tayyare Bölüğüne bağlı kalmıştır. Bölüğün Irak'ta kalan kısmı da 18'inci Kolordu emrine girmiştir.[161]

31 Mayıs 1916 tarihinde Makasis civarında iki İngiliz tayyaresi ile yapılan hava muharebesinde, uçaklardan biri Sabis civarında yere inmeye mecbur bırakılmıştır. Diğer tayyare ise bölgeden uzaklaşarak, hava muharebesini sonlandırmıştır.[162]

Yaz ayları içerisinde bölgedeki 120 °C derecelik sıcaklık ve kolera salgını, İngiliz kuvvetlerini olduğu kadar bölgedeki Osmanlı birliklerini de olumsuz etkilemiştir. Bu sırada nisan ve mayıs aylarında İngilizlerin Dicle'deki birlikleri 22.000 kayıp vererek önemli bir kayba uğramıştır.[163] Hava sıcaklığının artması üzerine iki tarafta savunma düzeninde kalmış ve sadece silahlı ve silahsız hava keşifleri yapmak suretiyle konumlarını korumuştur.

1916 Haziran ayında, her iki cephedeki keşif uçuşları sürdürülmüştür. 9 Haziran 1916 günü yapılan keşif uçuşunda, Irak'a yeni İngiliz birliklerinin gelmiş olduğu anlaşılmıştır. Irak Cephesi'nde Kut zaferi sonrasında Osmanlı birlikleri kara ve hava keşifleriyle İtilaf güçlerinin planlarını anlamaya çalışmıştır. Bu maksatla Haziran ayında yapılan hava keşiflerinde Şeyh Said ve Şeyhhaşim arasında gidip gelen birçok gemilerle İngiliz kuvvetlerinin ikmal işlerini hızlandırdığı öğrenilmiştir. Temmuz-kasım arasında Dicle ve Fırat bölgelerinde İngilizlerin kara ve havadaki faaliyetleri artmıştır. Hemen her gün olmak üzere İngiliz tayyareleri silahlı keşif ve taarruzî hava harekâtına devam etmiştir.[164]

Bu sırada Irak'taki İngiliz Kumandanlığı, Londra'dan Dicle hava birliklerinin güçlendirilmesini talep etmiştir. Bu kapsamda mevcut deniz uçakları iade edilmiş, yerine

[161] Kurter, c.II, ss.290-293.
[162] Çalhan, **a.g.e.**, s.65.
[163] Lambert, **a.g.e.**, s.71.
[164] Kansu vd., c.1, s.268.

kara uçakları gönderilmiştir. Ayrıca, 30'uncu İngiliz Tayyare Bölüğünün tayyareci mevcudu arttırılmış, 7'den 19'a çıkarılmıştır.[165]

11 Haziran 1916 günü yapılan bir diğer uçuşta, Dicle nehrinde batmış bir İngiliz gambotunun enkazına rastlanmıştır. 13 Haziran 1916 günü yapılan keşif uçuşunda ise yedi İngiliz süvari bölüğü görülmüş ve bu durum VI. Ordu Kumandanlığı karargâhına bildirilmiştir. 14 ve 17 Haziran 1916 günü yapılan uçuşlarda ise Felahiye bölgesinde bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Yapılan hava keşifleri sonucunda haziran ayı içerisinde Dicle nehri ve çevresinde İngiliz birliklerinin ikmal faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Temmuz ayında da İtilaf kuvvetlerine ait 13'üncü Tümen, Osmanlı havacıları tarafından harp pensiplerinden baskın ilkesi gereği yer hedeflerine sürpriz taarruzlar yapılarak bombardıman edilmiştir.[166]

Bu sırada Ruslara yönelik harekâta katılan tayyare müfrezesinin kara birliklerini yakından desteklemesi için 9 Haziran 1916'da Kızılrebat'dan Hanekin'e emniyet ve manevra prensibi gereği intikal emri verilmiştir. Tayyare müfrezesi burada iken yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiş ve Hanekin Hava Meydanında konuşlu birlik 30 Haziran 1916 itibariyle Onikinci Tayyare Bölüğü adını almıştır. Ayrıca, Bölük Kumandanlığına, Tayyareci Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy) getirilmiştir. Yeni bölük, 30 Haziran 1916 günü Hanekin Hava Meydanında Bölük Kumandanı tarafından teslim alınmıştır. Bu sırada İkinci Tayyare Bölüğü, 30 Haziran tarihi itibariyle, bir Fokker av, bir Albatros C.I. ve bir Albatros B.I. tayyareleriyle, 18'inci Kolordu emrinde olmak üzere harekâtına devam etmiştir. İran Cephesi'nde harekât yapan diğer müfrezedeki AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi, Onikinci Tayyare Bölüğünün kuruluşundan sonra, İkinci Tayyare Bölüğüne geri gönderilmiştir. Bu tayyarenin yanı sıra; AK7, AK11 ve AK13 numaralarını taşıyan üç Albatros C.I. daha İstanbul'dan gelerek İkinci Tayyare Bölüğüne katılmıştır. Böylece, dört silahlı Albatros'a sahip olan İkinci Tayyare Bölüğünün silahlı keşif kabiliyeti bir hayli artmıştır. Bu sırada ayrıca; A8 numaralı Albatros B.I. tayyaresi bölgede göreve devam etmektedir. Bunun yanında bölükteki Parasol tipi tayyareler tamamen hizmet dışı

---

[165] M. Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, Çev.: Mehmet Nihat ve Rasim Süerden, c.II, İstanbul Askerî Matbaası, 1928, ss.25-26.
[166] Lambert, **a.g.e.**, s.71.

kalmışlardır. Aynı dönemde tayyare bölüğü Kut'ül Amare yakınlarında, Hay Köprüsü civarındaki Şumran Bend Hava Meydanı'nda konuşlanmış bulunmaktadır.[167]

Haziran 1916 sonunda Irak Cephesinde tahammül edilemez sıcaklıklar bastırmıştır. Sıcaklar, güneş çarpması ve sıtma gibi hastalıklara neden olmuştur. Dönem içerisinde çadır altında sıcaklık 50 dereceye kadar çıkmıştır. Görevi gereği çadır altına giremeyen personelden 25 kişi güneş çarpmasından hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine güneş çarpmasını önlemek için saat 09.00 ile 17.00 arasında zorunluluk olmadıkça askerlerin dışarı çıkması yasaklanmıştır. Ayrıca, işlerin gölgelikte yapılması, çadırların içinin bir metre kazılarak toprağa gömülmesi ve bol su bulundurulması emredilmiştir.[168]

Bu sırada Hindistan yolunu güvence altına almak ve Irak petrollerini ele geçirmek isteyen İngilizler, Kut'ül Amare hezimetinden sonra Basra Körfezi üzerinden bölgeye yeni kuvvetler getirmiştir.[169] İngilizler hedefleri doğrultusunda; lojistik sistemini güçlendirerek birliklerinin ikmal ve iaşe işlemlerini düzene koymuştur. Bu kapsamda; bölgedeki kuvvetler için yeni ikmal depoları inşa edilmiş, malzemelerin getirilmesi için Basra Limanı'na büyük tonajlı gemilerin girmesi için liman kapasitesini artıracak düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, Dicle nehri üzerinde taşımacılık yapmak için bölgeye buharlı gemiler getirilmiş, ileri hatlara kadar demir yolu hattı döşenmiş, taze et için besi yerleri ile et depoları ve buz fabrikaları kurulmuştur. İlave olarak bölgedeki hastane şartları iyileştirilmiştir. Bunun yanında cephe hattına 17.000 ton mühimmat getirilmiş ve hava birlikleri yeni tayyarelerle takviye edilmiştir. Ayrıca bölgede yeni hava meydanları yapılmıştır. Bunların yanında İtilaf birlikleri yirmi sekizi ağır olmak üzere 176 top ile donatılmıştır. İngilizlerin hazırlıklarına karşın, Osmanlı VI. Ordusuna bağlı 13'üncü Kolordu İran'a göndermiştir. Bu durum bölgedeki güç dengesinin İngilizlerin lehine şekillenmesine VI. Ordunun zayıflamasına yol açmıştır. Böylece, 1916 yılının yaz ayları süresince İngiliz birlikleri takviye edilmiş ve General Maude'nin komuta ettiği muharip

[167] Kurter, c.II, 346.
[168] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4490, Dos.: H-42, Fih.: 1-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4490, Dos.: H-42, Fih.: 1-2.
[169] Uçarol,**a.g.e.**,, s.588.

güç 107.000'den toplam 166.000'e yükselmiştir.[170] Bu sırada İngilizler bölgeye balon getirmek suretiyle etkinliğini artırmaya başlamıştır.[171]

11 Temmuz 1916'da General Maude Dicle birliklerinin kumandasını almıştır. Bu sırada İngiliz birliklerinin lojistik sistemi ile yer birlikleri yeniden organize edilerek takviyeler yapılmıştır. Kara birliklerindeki bu düzenleme devam ederken İngiliz Kraliyet Hava Birlikleri de yeniden organize edilmiştir. Bu kapsamda, Kraliyet Deniz Hava birliği yeniden düzenlenmek amacı ile Mısır'a çekilmiştir. Ağustos ayında 30'uncu Filo'nun 13 faal BE2 tayyaresiyle yedi de tamirde tayyaresi vardı. Bu sırada alınan karar çerçevesinde filo, yedi tayyareyle takviye edilmiştir. Ancak, filonun özellikle personel açısından sıkıntısı vardı. Yaz aylarının aşırı sıcaklarından kaynaklanan nedenlerle çoğu personel hasta ve zayıf düşmüştür.[172]

12 Temmuz 1916 tarihinde altı İngiliz uçağı, Osmanlı ordusunun ihtiyat tümeni ile hangarlara sekizer kiloluk otuz bomba atmıştır. Ayrıca İngiliz tayyareleri, Osmanlı birlikleri üzerine kanatlı çivi atarak etkinlik göstermiştir.[173]

Osmanlı VI. Ordusuna bağlı 13'üncü Kolordu Kumandanlığı İran içerisindeki ileri harekâtına devam edip, ağustos ayında Hamedan'ı[174] işgal ederken, Onikinci Tayyare Bölüğünün keşif faaliyetleri de devam etmiştir. Hamedan'a gelen kolordu kumandanlığı 15-16 Ağustos 1916 gecesi, Onikinci Tayyare Bölüğünün Ave dolaylarındaki düşman durumunu keşfederek kolorduya bildirmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Tayyareci Üsteğmen Cemal Bey ile Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey 17 Ağustos 1916'da yaptıkları keşif ile Rus kuvvetlerinin durumunu tespit etmiştir. Dağlık ve engebeli arazide yapılan bu hava keşfi 13'üncü Kolordu Kumandanlığı tarafından takdirle karşılanmış ve Tayyareci Üsteğmen Cemal Bey ile Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey ellişer lira ile ödüllendirilerek onore edilmiştir.[175]

---

[170] Türkmen, **a.g.e.**, s.427.
[171] Kurter, c.II, ss.390-391.
[172] Lambert, **a.g.e.**, ss.72-73.
[173] Çalhan, **a.g.e.**, s.65.
[174] Hamedan: İran'da Elvend Dağı'nın kuzey yamacında yer alan şehir. Kanatlı, **a.g.e.**, s.10.
[175] Bu bölgede görev yapan Onikinci Tayyare Bölüğü ile diğer bölgelerde kurulan bölükleri birbirine karıştırmamak gerekmektedir. İran'da kurulan bölüğün nüvesini, İkinci Tayyare Bölüğü'nden ayrılan müfreze oluşturmuştur. Bu isim değişikliği olmadan önce iki tane Onikinci Tayyare Bölüğü görev yapmıştır. Şöyle ki; İlki 5'inci Ordu emrinde görev yapan ve Sarsallı'da konuşlu olan 5'inci Tayyare Bölüğü emrindeki

İkinci Tayyare Bölüğünün İran'a gönderdiği müfrezenin, Onikinci Tayyare Bölüğü olarak, tertip ve şekil değiştirmesinden sonra, VI. Ordu Kumandanlığı emrinde iki tayyare bölüğü görev yapmaya başlamıştır. Ruslara karşı İran'a gönderilen, Onikinci Tayyare Bölüğü 31 Ağustos 1916'da Onüçüncü Tayyare Bölüğü adını almıştır.[176] Eylül ayında da Tayyare Bölüklerini tek elden idare edebilmek amacıyla İkinci ve Onüçüncü Tayyare Bölükleri emir ve komuta birliği prensibi gereği tek bir çatı altında toplanarak VI. Ordu Tayyare Kıtaat Kumandanlığı teşkîl edilmiştir. Bu makama, İkinci Tayyare Bölüğü Kumandanlığını yapmakta olan Yüzbaşı von Aulock getirilmiştir.[177] Alman Yüzbaşı Niemayer, boşalan İkinci Tayyare Bölük Kumandanlığına atanmıştır.[178]

Bu sırada 18'inci Kolordu Komutanlığı bölgesine tahsis edilen tayyare bölüğüne, kolordunun emri doğrultusunda İngiliz birliklerinin lojistik tesisleri ile birlik faaliyetlerini izleme görevi verilmiştir. Bu emir çerçevesinde yapılan hava keşiflerinden; İngiliz kuvvetlerinin Dicle nehrinin sağ sahilinde Şeyh Said'den Sin tepelerine doğru dekovil hattı inşa etmekte olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Felahiye'de bir tümen kadar birlik olduğu, iki tümen kadar kuvvetin Şeyh Said-Sınaiyat hattında bulunduğu görülmüştür. İlave olarak, İmam Muhammet ve Garraf civarında süvari birlikleri olduğu, Süveyce'nin kuzeyinde ise çadırlar bulunduğu belirlenmiştir.[179]

Irak Cephesi'nde yaz ayları özellikle bölgedeki iklim şartları ve sıcaklık nedeniyle sakin geçmiş, eylül ayında ise yoğun keşif faaliyetleri başlamıştır. 1 Eylül 1916'da Osmanlı havacılarından Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz F3 numaralı Fokker E.II. av tayyaresi ile İngiliz tayyareleri ile hava muharebesine girmiştir. Ancak bu hava muharebesi sırasında tayyaresi çok sayıda isabet aldığından mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. İniş sırasında tayyaresi büyük kırım geçirerek kal olmuştur. Yüzbaşı Schüz ise yara almadan kazadan kurtulmuş, ancak psikolojik olarak bu süreçten oldukça etkilenmiştir. Bu yüzden kendisi altı ay kadar istirahat almak zorunda kalmıştır.[180]

---

tayyarelerden oluşan Onikinci Tayyare Bölüğü ile Nisan ayında yapılanan yeni Onikinci Tayyare Bölüğü İzmir Seydiköy'de konuşlanmıştır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz.: Keyüsk, **a.g.e.**, ss.87-88 ve 247.

[176] Keyüsk, **a.g.e.**, s.201.

[177] Çalhan, **a.g.e.**, s.29.

[178] Kurter, c.II, ss.290-293.

[179] Çalhan, **a.g.e.**, s.65.

[180] Keyüsk, **a.g.e.**, s.246.

26 Eylül 1916 tarihinde yedi İngiliz tayyaresi Osmanlı tayyare karargâhını bombalayarak etkinlik göstermiştir.[181] Bu durum bölgedeki İngiliz hava birliklerinin nicel olarak arttırıldığını kanıtlamaktadır. Yine 7 Ekim 1916 tarihinde Felahiye üzerinde yapılan hava muharebesi sonucunda bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. Bu yoğun hava taarruzu 18'inci Kolordu emrindeki Osmanlı hava gücünü oldukça zayıflatmıştır.[182]

Karada ve havada muharebeler devam ederken İngilizler, Irak'taki kuvvetlerini ikmal etmek ve daha rahat lojistik destek verebilmek için Basra'dan Bağdat'a uzanan bir demir yolu hattı inşa etmeyi planlamıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda demir yolu ağının Basra ile Nasıriye arasındaki kısmı Aralık 1916'da bitirilmiştir. Kasım 1916'da ise Kurna'dan Amara'ya dar bir demir yolu hattı açılmıştır. Bu dar hat, daha sonra uzatılarak 1917 yılında Kut'tan Bağdat'a uzatılmıştır. Bağdat-Basra Körfezi demir yolu ağı İngilizlerin Bağdat'ı işgal ettiği 1918 başlarında bitirilmiştir.[183] Hattın bitirilmesi ile İngilizlerin Bağdat ve Musul'a doğru yürüyüşleri kolaylaşmış, lojistik destek faaliyetlerinin işlemesini kolaylaştıracak önemli bir imkân sağlanmıştır. Bu durum hava birliklerinin yedek parça, malzeme, yakıt ve hintyağı gibi ihtiyaçlarının daha kolay ve süratli bir şekilde ulaştırılmasına imkân sağlanmıştır.

1916 yılının Ekim ayında Felahiye cephesinde İngilizler kullandıkları sabit balon ile etkinlik göstererek Osmanlı kuvvetlerinin durum ve vaziyetini belirlemeye çalışmıştır. Ayrıca bu sabit balon ile topçu ateşini tanzim etmek suretiyle faaliyet göstermişlerdir. Aynı dönemde İran'da yapılan kara harekâtı sırasında, yapılan uçuşlara yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu mahiyetle 19 Ekim 1916'da, VI. Ordu Kumandanlığından 13'üncü Kolordu'ya gönderilen şifrede, İran'daki uçuşlarla ilgili hususlara temas edilmiştir. İlgili yazıda, İran'daki Osmanlı tayyarelerinin, bölgenin coğrafî yapısından dolayı, uzun keşiflere çıkamadıkları belirtilmiştir. Dağlık arazi yapısının bu duruma neden olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden kısa süreli keşif uçuşlarının tercih edildiği aktarılmıştır. Ayrıca aynı yazıda, Osmanlı tayyarecilerinin arazi şartlarını

[181] Kanatlı, **a.g.e.**, s.33.
[182] Yalçın, **a.g.e.**, s.210.
[183] Bilmez Bülent Can, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, ss.173-177.

öğrenmesi ile keşif faaliyetlerinin daha sağlıklı icra edileceğinin değerlendirildiği belirtilmiştir.[184]

Ekim 1916'da Irak'ta bulunan İngiliz Tayyare bölüğüne iki tayyare daha gönderilerek hava gücü arttırılmıştır. Ayrıca, bağımsız durumda bulunan Fırat Nehri boyundaki 15'inci Tümen emrine, 30'uncu Tayyare Bölüğü'nden iki tayyare verilmiştir. Bunların yanında, Irak'taki uçaksavar birlikleri de takviye edilmiştir. Bu kapsamda, iki adet 13 librelik uçaksavar topu getirilmiştir. İlave olarak, 59'uncu, 80'inci, 92'nci ve 208'inci uçaksavar top takımları kurularak Basra gibi önemli merkezlerin savunulmasına tahsis edilmiştir.[185]

Aynı dönemde İngilizlerin kışkırtması sonucu Hille'de bazı Arap Aşiretleri bir ayaklanma çıkarmıştır.[186] Bu ayaklanmayı bastırmak amacı ile VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa 31 Ekim 1916 tarihinde Bağdat'ta bulunan Irak Süvari Tugay Kumandanı Yarbay Akif Bey'i görevlendirmiştir.[187] Yarbay Akif Bey'in emrine kara unsurları yanında bir de uçak verilmiştir. Harekât sırasında isyancı Arapların sıkıştırılıp, sığındıkları hurmalıklar, İkinci Tayyare Bölüğü tayyareleri tarafından bombardıman edilmiştir. Bu harekât sırasında, isyancıların yakınına mecburî iniş yapan bir tayyare, Ganimet'in 8 mil mesafeden açtığı top ateşiyle korunmuştur. Böylece tayyarenin isyancıların eline geçmesi önlenmiştir. Daha sonra tayyarenin yakınına intikal eden istimbot, havacılarla beraber tayyareyi bölgeden almıştır.[188] Neticede yapılan harekât ve birliğin emrine verilen tayarenin de desteği ile isyan bastırılmıştır.[189]

Bu sırada Kasım 1916 tarihinde İtilaf hava birlikleri hava hâkimiyetini eline geçirmiş ve Irak Cephesi'nde daha etkin rol oynamaya başlamıştır. 1916 Kasım ayının ilk günlerinden itibaren, hava faaliyetinde büyük bir artış olmuştur. 1 Kasım 1916 gecesi İngiliz tayyareleri, İkinci Tayyare Bölüğünün bulunduğu hava meydanına taarruzî hava harekâtı düzelemiştir. Bu taarruz sırasında, tayyare hangarlarına bomba isabetleri olmuş, bir tayyare hafif hasara uğramıştır. Aynı saldırıda AK8 numaralı Albatros B.I. tipi tayyare

---

[184] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3617, Dos.: 74, Fih.: 5-1.
[185] Larcher, **a.g.e.**, s.40.
[186] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3650, Dos.: 216, Fih.: 217.
[187] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3650, Dos.: 216, Fih.: 1-7.
[188] Kansu vd., c.1, s.269.
[189] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3650, Dos.: 219, Fih.: 2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3650, Dos.: 219, Fih.: 2-52.

ise kullanılamaz derecede hasar gördüğünden kal edilmiştir.[190] İngiliz birliklerine bağlı 30'uncu Filo Kumandanı Tennant'ın bu dönemdeki amacı Osmanlı tayyarelerine saldırarak moral bozmak olarak öngörülmüştür. Tennant'a göre bu yeni taarruz ruhu sayesinde Osmanlı tarafında uçuşları azalacak ve Osmanlı tayyareleri hava muharebesinden kaçınacaktır.[191] İngilizler İkinci Tayyare Bölüğüne baskın prensibi çerçevesince hareket ederek beklenmedik bir zamanda taarruz etmiştir.

12 Kasım 1916'da İkinci Tayyare Bölüğüne mensup AK11 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile bir telsiz konuşma denemesi yapılmıştır. Tayyare, Makasis'e kadar uzanarak buradaki İngiliz mevzilerini keşfetmiştir. Bu sırada ekim ayı içerisinde tayyare bölüğüne gelmiş olan F12 numaralı Fokker E.III. tipi av tayyaresi de; monte edilip hazırlanarak uçuşa verilmiştir. Böylece İkinci Tayyare Bölüğünün elinde, iki av tayyaresi olmuştur. Yeni gelen Fokker model bu tayyare ilk defa 13 Kasım 1916'da uçarak, devriye görevi yapmıştır.

14 Kasım 1916 günü, AK11 numaralı Albatros, F12 numaralı yeni av tayyaresinin koruması altında, Makasis'teki İngiliz mevzileri üzerinde bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Bu keşif uçuşu sırasında, iki İngiliz tayyaresi Osmanlı tayyarelerine karşı önleme yapmıştır. Yapılan hava muharebesi sonucunda, İngiliz tayyareleri çekilmek zorunda kalmıştır. 16 Kasım 1916'da; F12 numaralı Fokker av tayyaresinin koruması altında, bu sefer AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile keşif görevine çıkılmıştır. Uçuş görevi olarak havacılara Makasis ve Seyit Haşim bölgesi verilmiştir. Bu keşifte ilgili bölgelerde yer alan İngiliz kuvvetlerinin durumunda bir değişiklik olmadığı tespit edilmiştir. Bu arada keşif sırasında, baskın prensibi gereği hareket edilerek İngiliz karargâhı ile topçu mevzilerine bomba atılmıştır. Osmanlı tayyarelerinin faaliyetlerini engellemek isteyen çift satıhlı bir İngiliz tayyaresi, F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Hava muharebesi F12 numaralı Osmanlı tayyaresinin makineli tüfeği tutukluk yaptığından yarım bırakılmıştır. Bu nedenle İkinci Tayyare Bölüğü tayyareleri, geri dönmek zorunda kalmıştır.

---

[190] Kansu vd., c.1, s.269.
[191] Lambert, **a.g.e.**, s.73.

17 Kasım 1916 günü, AK5 ve F12 numaralı Albatros C.I. tayyareleriyle Felahiye üzerine görev uçuşuna çıkılmıştır. Bu uçuşda, bölgedeki İtilaf kuvvetlerinin durumunda bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Görev sırasında İngiliz tayyareleri ile karşılaşılmış, ancak herhangi bir hava muharebesi olmamıştır. Bu sırada 19 Kasım 1916 tarihinde Halil (Kut) Paşa tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazı ile Irak'ta görev yapan tayyarelerimizin nitelik ve nicelik olarak yeterli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca ilgili yazıda bölgeye takviye olarak acilen on altı tayyareci ile on altı rasıt personel gönderilmesi gerektiği belirtmiştir.[192]

Aynı tarihte Alman Tayyareci Başçavuş Strieckfuss, F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile bir devriye uçuşuna çıkmıştır. Bu uçuş sırasında iki İngiliz tayyaresi ile karşılaşılmış ve kısa süreli bir hava muharebesi yapılmıştır. İngiliz tayyareleri Fokker av tayyaresinin kabiliyeti ve manevra üstünlüğü sebebi ile muharebeyi keserek bölgeden uzaklaşmıştır.

20 Kasım 1916 günü devriye uçuşlarına devam eden F12 numaralı av tayyaresi ile iki sorti gerçekleştirilmiştir. Bu uçuşlardan birinde Osmanlı tayyaresi rastladığı çift satıhlı bir İngiliz tayyaresini mecburi inişe zorlamıştır. F12 numaralı av tayyaresi 21 Kasım 1916 tarihinde, AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi beraber göreve çıkmıştır. Bu uçuş sırasında Osmanlı tayyareleri karşılarına çıkan iki İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiş ve tayyareleri kaçırtmıştır. 22 Kasım 1916 günü Tayyareci Astsubay Fox, AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile keşif görevi yaparken, iki gün önce F12 av tayyaresi tarafından mecburi iniş yaptırılan tayyarenin, İngiliz süvarileri tarafından çekilerek götürüldüğü görülmüştür.[193] Bu sırada 21 Kasım ve 9 Aralık 1916 tarihlerinde, Irak Cephesi'nde kullanılmak üzere hazırlanan sabit balon müfrezesi, İstanbul-Haydarpaşa tren garından yola çıkarılmıştır.[194]

23 Kasım 1916 günü Alman Tayyareci Astsubay Strieckfuss, F12 av tayyaresi ile devriye uçuşu dönüşü meydana iniş sırasında hafif bir kırım geçirmiştir. 24 Kasım 1916'da ise Alman Tayyareci Astsubay Fox AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresiyle, Alman Tayyareci Astsubay Strieckfuss da AK11 numaralı C.I. tayyaresiyle Nasıriye üzerinde bir

---

[192] Keyüsk, **a.g.e.**, s.199.
[193] Kansu vd., c.1, s.269.
[194] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3617, Dos.: 74, Fih.: 21-1.

silahlı keşif uçuşu yapmıştır. Bu görev sırasında Nasıriye Hava Meydanında üç İngiliz tayyaresinin bulunduğu tespit edilmiştir. Ardından bölgedeki İngiliz bakım ve onarım atölyeleri ve ordugâhları gibi yer hedeflerine toplam 100 kilogram bomba atılmıştır. Bu sırada Dicle nehri üzerinde yoğun bir gemi trafiği olduğu gözlemlenmiştir. 26 Kasım 1916 tarihinde ise Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü ve Rasıt Üsteğmen Kadri Efendi, AK11 numaralı Albatros C.I. tayyaresiyle ile cephe hattında iki sorti yapmıştır. Bu uçuş sırasında, Alman Tayyareci Astsubay Strieckfuss tarafından F12 numaralı Fokker tayyaresi ile İngiliz tayyarelerinin saldırı ihtimaline karşı önleme görevi yapılmıştır. Keşif sırasında cephe hattında herhangi bir hareketliliğe rastlanmamıştır.[195]

27 Kasım 1916 günü Alman Başçavuş Strieckfuss F12 ve Üsteğmen Mitat (Tuncel) F10 numaralı Osmanlı av tayyareleri ile devriye görevine çıkmıştır. F12 numaralı tayyare, rastladığı altı İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiş, atılan bir mermi, Tayyareci Strieckfuss'un alnını sıyırarak, onu hafifçe yaralamıştır. Tayyarenin kumanda tellerine de mermi isabetleri olmuştur. Bu nedenle, yapılan ikinci bir uçuşa sadece F10 numaralı Fokker tayyaresi çıkmıştır.

28 Kasım 1916'da, Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey AK11 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile Üsteğmen Mitat Bey'in önleme yaptığı yeni bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu devriye görevi sırasında Beyti İsa üzerinde bir B.E.2c tipi İngiliz tayyaresi ile karşılaşılmıştır. Hava muharebesine girildiyse de, İngiliz tayyaresi kısa sürede teması keserek uzaklaşmıştır. Aynı gün, Ave-Kazvin dolaylarındaki düşman durumunu keşfe giden Osmanlı tayyaresi Ave'yi 15 kilometre geçince motorunda çıkan bir arızadan dolayı inmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine uçuş ekibinden Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey ile Alman Tayyareci Konrat tayyareyi yakarak Hamedan'a ulaşmayı başarmıştır.[196]

İran'da gelişmeler bu çerçevede iken, Irak'ta Kut Muharebesi sonrasında İngiliz birliklerinin kuvvetlerini takviye ettiği hava keşifleri ile tespit edilmiştir.[197] İngilizler bu cephede başarının lojistik destek ile kazanılabileceğini görerek; Basra'dan Nasıriye ve Amare'ye kadar Fırat ve Dicle nehrini takip eden demir yolu hattı inşa etmiş, yeni tayyare meydanları ve tamirhaneleri kurmuştur. Bölgedeki yığınak tamamlandığında ileri hatta

[195] Kurter, c.II, s.400.
[196] Göymen, **a.g.e.**, ss.106-110.
[197] Kansu vd., c.1, s.268.

95.000 ve geri hatta 65.000 olmak üzere 160.000 asker toplanmıştır. İngilizlerin bu yoğun hazırlığına karşılık Osmanlı 18'inci Kolordusu 16.500 mevcudu ile bölgede bulunmaktadır.[198]

Aralık 1916'da İkinci Tayyare Bölüğünün faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. 4 Aralık 1916 tarihinde İkinci Tayyare Bölüğünden Alman Astsubay Tayyareci Fox, Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü ve koruma görevi üstlenen Üsteğmen Mitat Bey tarafında üç tayyareyle İngiliz kuvvetleri üzerinde bir keşif ve bombardıman harekâtı yapılmıştır. Bu görev sırasında in İngiliz komuta kademesini imha etmek ve doğrudan etki yaratmak düşüncesiyle stratejik taarruz düzenlenerek İngiliz ordugâhı ve tayyare meydanına taarruzi hava harekâtı kapsamında 200 kilogram bomba atılmıştır. Ayrıca görev sırasında İngilizlerin taarruza geçmek için hazırlıklarını tamamlama aşamasında olduğu tespit edilmiştir.[199] Osmanlı tayyarelerinin bu faaliyetine karşılık İngiliz tayyareleri tarafından Kut civarındaki Osmanlı ordugâhını bombalamıştır. İngiliz hava filosunun, 45'inci Tümen geri hizmet ve ağırlıklarına yaptığı bu bombardıman sırasında önemli bir maddi kaybı olmasa da, 12 er şehit verilmiştir.[200] Osmanlı havacıları tarafından mukabil hava harekâtı düzenlenmiştir.

10 Aralık 1916 tarihinde İkinci Tayyare Bölüğünün yaptığı hava keşfinde; Şeyh Said'deki İngiliz kuvvetlerinin azalmış olduğu, evvelce burada bulunan birliklerin şimdi Makasis'e kaydırıldığı saptanmıştır. Keşif sırasında İngiliz birliklerinin fotoğrafını çeken tayyareler, hareket halinde olan on süvari bölüğü ile iki top bataryası görmüştür. Bu keşfe; Alman Astsubay Tayyareci Fox ve Rasıt Üsteğmen Kadri Efendi AK11 numaralı Albatros tayyaresi ile Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey ise, AK5 numaralı Albatros tayyaresi ile çıkmıştır. Tayyareler dönüş yolundayken, İngiliz tayyarelerinin saldırısına uğramıştır. Bu saldırı üzerine AK11 numaralı Albatros tayyaresi, iki İngiliz F.E.2b tipi tayyareyle harbe girmiştir. Hava muharebesi sonucu Osmanlı tayyaresi İngiliz tayyarelerinden birini yere inmeye mecbur etmiştir. Ancak muharebe sırasında Albatros tayyaresine de iki mermi isabet etmiş ve Üsteğmen Kadri Bey yaralanmıştır. Bu sırada Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey de, İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Diğer Osmanlı

---

[198] Yalçın, **a.g.e.**, s.210.
[199] Kansu vd., c.1, s.270.
[200] Kanatlı, **a.g.e.**, s.33.

tayyaresinin muharebeye katılması üzerine İngiliz tayyareci bir süre sonra muharebeyi kesmek zorunda kalmış ve bölgeden uzaklaşmıştır.[201]

11 Aralık 1916'da yeni bir hava keşfine çıkılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, İmam Mansur'dan Garraf yönüne doğru yürüyüş halinde olan 8-9 tabur piyade ile dört top bataryası görülmüştür. Bu keşiften İngilizlerin ileri hatlara doğru yığınak yaptığı ve taarruza hazırlandıkları anlaşılmıştır. Keşif sırasında, İngiliz tayyareleriyle hava muharebesi yapılmış ise de, İngilizler kısa sürede teması keserek, uzaklaşmıştır. 12 Aralık 1916'da silahlı keşif uçuşları devam etmiştir. Bu keşif uçuşu sırasında, İngilizlerin Garraf üzerinde kurdukları iki köprü, baskın prensibi çerçevesinde hareket edilerek bombalanmıştır.

13 Aralık 1916 tarihinde, beklenen İngiliz taarruzu başlamıştır. Sabah saatlerinde, Garraf ve Basrukiye kanallarını ele geçirmek amacıyla İngiliz topçusu ve piyadesinin Felahiye mevzilerini bombalaması ile bölgedeki muharebeler hızlanmıştır. Bu taarruza İngiliz tayyareleri de yoğun bir yakın hava desteği vermiştir. Ayrıca, İngiliz tayyareleri İkinci Tayyare Bölüğü hava meydanı ile Dicle nehri üzerindeki iki köprüyü, ordugâhları ve bazı yer hedeflerini bombardıman etmiştir. İngiliz taarruzu sırasında bir İtilaf tayyaresi, piyade ateşiyle düşürülmüştür.

14 Aralık 1916 tarihinde, AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile Tayyareci Astsubay Fox ve Rasıt Yüzbaşı Niemayer tarafından Beyti İsa'nın doğusu ile Kut'ül Amare civarındaki İngiliz mevzileri üzerinde keşif uçuşu yapmıştır. 15 Aralık 1916 tarihinde ise AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey'le Rasıt Teğmen Bach bir keşif uçuşu gerçekleştirmiştir. Bu uçuş sırasında bir İngiliz tayyaresi tarafından önleme yapılmaya çalışılmış, ancak başarılı olunamamıştır. Neticede karşıt unsular arasında meydana gelen hava muharebesi sonucunda İngiliz tayyaresi bölgeden uzaklaşmıştır. Bu sırada Osmanlı mevzileri üzerinde uçan bir İngiliz tayyaresi, hava savunma birliklerinin açmış olduğu piyade ateşi sonucu düşürülmüştür.

İkinci Tayyare Bölüğü Irak Cephe hattında her gün düzenli olarak keşif uçuşlarını gerçekleştirip, bölgede etkinlik göstermiştir. VI. Ordu Kumandanlığının emri ile

---

[201] Kurter, c.II, s.402.

gerçekleştirilen bu silahlı keşif görevlerinden biri 16 Aralık 1916 tarihinde Alman Tayyareci Başçavuş Fox tarafından gerçekleştirilmiştir. Aynı gün içerisinde AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile iki sorti üreterek Alman Tayyareci Başçavuş Fox, cephe hattındaki durum ve vaziyeti ortaya koymuştur. Yapılan silahlı hava keşiflerinde; Garraf Kanalı üzerinde kurulmuş dört köprü tespit edilmiştir. Bu sırada köprüden geçmekte olan İngiliz süvari birlikleri yer hedeflerine taarruz kapsamında bombalanmıştır. Keşif görevi sırasında İngiliz tayyareleri tarafından önleme yapılmak istenmiştir. Ancak, Osmanlı tayyaresine koruma yapan F12 numaralı Fokker tayyaresinin etkinliği sebebiyle İngiliz tayyareleri bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır.[202]

17 Aralık 1916 tarihinde AK11 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey ile Rasıt Teğmen Bach keşfe çıkmıştır. Bu keşifte cephe hattındaki İtilaf kuvvetlerinin durumu tespit edilmiştir. Aynı gün Osmanlı hava savunma birlikleri tarafından açılan piyade ateşi sonucu bir İngiliz tayyaresi ele geçirilmiştir. 18 ve 19 Aralık 1916 tarihlerinde keşif uçuşları devam etmiştir. Bu uçuşlarda Alman Astsubay Başçavuş Strieckfuss, F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile önleme görevi gerçekleştirmiştir.[203]

20 Aralık 1916 günü iki tayyare ile yapılan silahlı hava keşfine, Sivil Tayyareci Hüseyin Hüsnü Bey ile Rasıt Teğmen Bach, AK11 numaralı tayyare ile Tayyareci Astsubay Fox ve Rasıt Yüzbaşı Niemayer AK27 numaralı Albatros tayyareleri ile katılmıştır. Silahlı hava keşfi yapan tayyareleri desteklemek için Alman Tayyareci Başçavuş Strieckfuss, F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile önleme görevi yapmıştır. Uçuş sırasında dört İngiliz tayyaresi ile karşılaşılmış ve hava muharebesine girilmiştir. Yapılan hava muharebesinde iki İngiliz tayyaresi kendi hatları üzerine inmeye mecbur bırakılmıştır. Bu muharebe sırasında bir Osmanlı tayyaresi de Osmanlı hatları üzerine inmek zorunda kalmıştır. Aynı gün, Alman Tayyareci Teğmen Milet tarafından bir keşif uçuşu daha yapılmıştır. Bu uçuş sırasında Alman Tayyareci Başçavuş Strieckfuss, yine F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile önleme yapmıştır. Aynı dönemde dokuz tayyarelik bir İngiliz filosu, Bugayla'da bulunan hedeflere bir taarruz yapmış ve yetmişiki bomba atmıştır.[204]

---

[202] Kansu vd., c.1, ss.270-271.
[203] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-1.
[204] Kansu vd., c.1, ss.270-271.

23 Aralık 1916'da Alman Tayyareci Teğmen Milet'in yaptığı keşif uçuşunda Başçavuş Strieckfuss, Fokker av tayyaresi ile önleme görevi yapmıştır. Bu uçuşta, Garraf Kanalı'nın batısında, sekiz tabur İngiliz piyadesi ile iki top bataryası ve ayrıca bir süvari tümeni tespit edilmiştir. Aynı keşif sırasında, kanalın doğusunda, iki tugaylık bir ordugâh tespit edilmiştir.[205]

24 ve 25 Aralık 1916 tarihlerinde, F12 numaralı Fokker tayyaresi ile cephe hattı üzerinde devriye uçuşları gerçekleştirilmiştir. 29 Aralık 1916 tarihinde ise AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile keşif görevine çıkılmıştır. Bu uçuş sırasında F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile koruma ve yakın hava desteği yapılmıştır. Keşif görevi sırasında Osmanlı tayyareleri, üç İngiliz tayyaresinin saldırısına uğramıştır. Yapılan hava muharebesinde; Osmanlı Fokker tayyaresi, bir İngiliz tayyaresini indirmiştir. Muharebe sırasında diğer iki İngiliz tayyaresi, muharebeden vazgeçip bölgeden uzaklaşmıştır.[206] 30 Aralık 1916'da Kut'ül Amare'de topçu ateşi ile bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür.[207]

1916 yılı boyunca yapılan hava harekâtları sırasında on dört İngiliz tayyaresi dürülmüştür. Bunlardan yedisi yapılan hava muharebeleri sonucunda Osmanlı tayyareleri tarafından düşürülmüştür. Şüphesiz cephenin yıl boyunca en muharip tayyarecisi Fokker av tayyaresi ile başarılı uçuşlar yapan ve beş İngiliz tayyaresini düşüren Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz olmuştur.[208]

1917 başında, İkinci Tayyare Bölüğü Kut'ül Amare dolaylarında Shumran devresinin batısındaki köprünün beş kilometre kuzeyinde, 18'inci Kolordu emrinde; tayyaresiz kalan Onüçüncü Tayyare Bölüğü İran dolaylarında harekât yapan 13'üncü kolordu emrinde; Ordu Parkı ve Tayyare Kıtaat Kumandanlığı ise Musul'da bulunuyordu. İkinci Tayyare Bölüğünün 1917 yılı başında, dört adet silahlı Albatros C keşif/bombardıman tayyaresi ile üç adet Fokker av tayyaresi vardı.

Hazırlıklarını tamamlayan İngilizler 1917 Ocak ayından itibaren ileri harekâta başlamıştır. Buna karşılık, Osmanlı Hava Kuvvetleri 1917 yılının ilk günlerinde

---

[205] Keyüsk, **a.g.e.**, s. 254.
[206] Kansu vd., c.1, s.271.
[207] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-4.
[208] Keyüsk, **a.g.e.**, s.246.

Felahiye'de bulunan İngiliz Tayyare Meydanının ve karargâhının fotoğraflarını alarak İngilizlerin vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır. İkinci Tayyare Bölüğüne bağlı AK5 numaralı Albatros C.I. tipi keşif tayyaresi, 1 Ocak 1917 tarihinde Garraf Kanalı civarında bulunan İngiliz ordugâhı üzerinde uçmuş ve fotoğraf çekimi yapmıştır. İngilizlerin ileri harekâtını kara ve hava keşifleriyle takip eden Osmanlı Kumandanlığı 2 Ocak 1917 tarihinde Garraf dolaylarında bulunan Osmanlı savunma mevzilerine karşı üç İngiliz tümeninin toplanmış olduğunu ve bu bölgede yoğun bir topçu birliği bulunduğunu tespit etmiştir. Yapılan hava keşiflerinde İngilizlerin Dicle'nin sağ kıyısından büyük kuvvetlerle harekâta geçtiği tespit edilmiştir. Hava keşiflerine sonraki günlerde de devam edilmesine karşın Osmanlı tayyarelerinin birçoğu yıpranmış ya da kullanılamaz hale gelmiştir.[209]

AK5 numaralı Albatros C.I. tipi keşif tayyaresi 5 Ocak 1917 tarihinde yeni bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu tayyareye, bir Fokker av tayyaresi tarafından koruma görevi sağlanmıştır. Böylece, keşif tayyaresinin görevini rahat bir şekilde yapmasına olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu keşif görevi sırasında; Süveykiye Bataklığı kuzeyinde Dicle nehrinin taşmış olduğu ve tüm bölgenin sular altında olduğu görülmüştür. Bu yüzden İngilizler buradan çekilmek zorunda kalmıştır. Keşfin devamında, Felahiye mevzileri önünde bulunan İngiliz birliklerinin, yeni getirilen iki taburla takviye edildiği belirlenmiştir. Ayrıca, Dicle nehrinin sağ kıyısında, Beyti İsa'da kurulu bulunan İngiliz ordugâhının yerinde olduğu ve durumunda bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Bunun yanında İmam Mansur'da, iki tabur toplamında bir kuvvet bulunduğu tespit edilmiştir. Bu keşif sonucunda İngilizlerin, Dicle'nin sağ yakasına büyük kuvvetler yığdıkları anlaşılmıştır. Yapılan bu keşif uçuşu sırasında, üç İngiliz tayyaresi tarafından Osmanlı tayyarelerine karşı önleme yapılmıştır. İngiliz tayyarelerinin taarruzu ile başlayan hava muharebesi sonucunda, F10 numaralı Osmanlı Fokker av tayyaresi motorundan isabet alarak mecburi iniş yapmıştır. İnilen bölgenin taşlık ve çakıllı olması nedeniyle tayyare hasara uğramıştır.[210]

6 Ocak 1917 tarihinde, AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile iki sorti yapılmıştır. Bu hava keşifleri sırasında İtilaf kuvvetlerinin durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ikinci sorti sırasında, gece keşfine çıkan ve batı yönünde ilerleyen üç İngiliz süvari

---

[209] Göymen, **a.g.e.**, ss.162-163.
[210] Kurter, c.III, s.32.

bölüğü görülmüştür. Ayrıca, yol kavşağının iki kilometre ilerisinde mevzi almış olan İngiliz topçusunun, Osmanlı mevzilerine ateş açtığı belirlenmiştir. Aynı tayyareyle 7 Ocak 1917 tarihinde tekrar keşfe çıkılmıştır. Bu uçuşta ise, İmam Mansur ve Sin dolayları keşfedilmiştir. İmam Mansur'da dört, Sin'in batısında altı piyade taburu olduğu görülmüştür. Bu sırada İmam Muhammed'de İngilizlerin, Osmanlı mevzilerine doğru sıçan yolları[211] kazmakta olduğu belirlenmiştir.

8 Ocak 1917 tarihinde AK5 ve AK11 numaralı iki Albatros C.I. tayyaresi tarafından, Osmanlı topçularına gözetleme ve ateş tanzimi yaptırmak amacıyla keşfe çıkılmıştır. Yapılan keşifte; İtilaf kuvvetlerinin lağım hafriyatının İmam Muhammed'e kadar ilerlemiş olduğu, bunun yanında lağım ve topçu atışlarının çok şiddetli olduğu görülmüştür. 15'lik Osmanlı Obüs Bataryalarına, işaret fişekleri ile atış tanzimi yaptırılmıştır. Bu topçu tanzimlerinde Garraf Nehri'nin doğusunda bulunan İtilaf topçu birlikleri hedef alınmıştır.[212]

9 Ocak 1917 günü, AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi yalnız olarak keşfe çıkmıştır. Bu keşifte; İmam Muhammed'de, İngilizlerin kazdıkları sıçan yollarının, Osmanlı mevzilerinin 70 metre yakınına kadar geldiği görülmüştür. Ayrıca, Garraf Kanalı kesiminde İngiliz birliklerinin, Osmanlı mevzilerine 400 metre mesafeye yaklaştığı belirlenmiştir. Bu sırada, Osmanlı tayyaresi İmam Muhammed üzerinde iken, önleme yapmaya çalışan Bristol Scout D tipi bir İngiliz av tayyaresi ile hava muharebesine girilmiştir. İki tayyarenin birbirine 50 metre mesafe yaklaştığı bu hava muharebesi sırasında, İngiliz tayyaresi teması keserek sahayı terk etmiştir. Hava muharebesi sonrasında AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi, keşfini tamamlayarak meydana dönmüştür.

10 Ocak 1917'de, bölüğe ait bir Fokker av tayyaresi devriye uçuşu yapmıştır. Bu devriye uçuşu sırasında, İtilaf tayyareleri ile bir temas meydana gelmemiştir. 11 Ocak 1917 tarihinde, ikişer tayyarenin katıldığı iki ayrı keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşlarda bir av tayyaresi, keşif tayyarelerine koruma görevi yapmıştır. İlk uçuşta; AK5 ile AK11 numaralı Albatros C.I. tayyareleri birlikte uçmuştur. İkinci uçuş ise, AK5 ve AK7 numaralı tayyareler tarafından yapılmıştır. Yapılan uçuşlarda; Felahiye önünde bulunan İngiliz

---

[211] Sıçan Yolu: Lağım yolu veya buna benzer yer altı yolu. **http://www.tdk.gov.tr**, (ET:04.01.2019).
[212] Keyüsk, **a.g.e.**, s.128.

birliklerine, beş altı tabur yeni kuvvet eklendiği görülmüştür. Sabis'te yeni bir karargâh kurulduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında, Osmanlı topçusunun ateşi sebebiyle, Garraf Kanalı üzerinde kurulan köprünün daha geriye alındığı belirlenmiştir. Ayrıca, Garraf Kanalı'nın doğu ve batısında sıçan yolları kazıldığı görülmüştür. Hava keşfi yapılırken ilk uçuş görevi sırasında; AK5 numaralı Albatros ve F12 numaralı Fokker tayyaresi, İngiliz av tayyareleriyle hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesi sırasında, AK11 numaralı Albatros tayyaresi, motoruna isabet alarak Osmanlı hatları gerisine iniş yapmıştır. Tayyarede arıza ve hasar büyük olmasına rağmen uçuş ekibine bir şey olmamış ancak tayyare elden çıkmıştır. Aynı gün, bir İngiliz Bristol Scout model av tayyaresi, Kut'ül Amare'de mecburi iniş yapmış ve ele geçirilmiştir. Aynı tip bir diğer av tayyaresi ise, hava savunma birliklerinin açtığı ateş sonucunda isabet almış ve kendi hatlarının gerisine düşmüştür.[213]

İngilizler, 12 Ocak 1917 tarihinde Garraf'ta büyük ve yoğun bir saldırı başlatmıştır. Bunun üzerine, İkinci Tayyare Bölüğüne İngiliz kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin tespit edilmesi amacıyla keşif görevi verilmiştir. Bunun üzerine AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile keşfe çıkılmıştır. Bu keşif sırasında, Garraf Kanalı üzerinde fotoğraf çekimi yapılarak İngilizlerin vaziyeti belirlenmeye çalışılmıştır. Keşif devam ederken, İngiliz tayyare topçu bataryalarının ateşine maruz kalınmış, ancak herhangi bir etkiye maruz kalınmamıştır. Keşfin devamında Ebter'de bulunan İngiliz komutanlık karargâhına ve yer hedeflerine bomba atılmıştır. Bu sırada, iki İngiliz av tayyaresi, keşif görevindeki Osmanlı tayyaresine müdahale de bulunmuştur. Hava muharebesinde İngiliz tayyareleri, Osmanlı tayyaresine herhangi bir zarar veremeyerek bölgeden uzaklaşmıştır. 13 Ocak 1917'de, Garraf Kanalı kesimindeki İngiliz taarruzu devam etmiştir. Bu taarruz sebebiyle, ağır baskı altında kalan 18'inci Kolordu birlikleri kahramanca harbederek direnmiş ve yapılan hücumları geri püskürtmüştür.[214]

İngilizler 14 ve 15 Ocak 1917 tarihlerinde de bombardımana devam etmiştir.[215] Aynı tarihlerde Osmanlı İkinci Tayyare Bölüğü de hava keşiflerine devam etmiştir. Bu uçuşlara,

---

[213] Kansu vd., c.1, s.344.
[214] Frederick James Moberly, **Irak Seferi 1914-1918**, Çev.: Binbaşı Cemal, Askerî Matbaası, İstanbul, 1928, s.103.
[215] Yavuz Ölçen, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kut'ül Amare Muhabereleri 29 Nisan 1915-16 Şubat 1917**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.133.

AK5 ve AK7 numaralı Albatros tayyareleri birlikte çıkmıştır. Bu uçuşlarda, Garraf Kanalı üzerinde uçulmak suretiyle, cephedeki durum tespit edilmiş ve cephe gerisinin fotoğrafları çekilmiştir. Bu keşif görevi sırasında, koruma görevi yapmakta olan Fokker av tayyaresi, keşfe engel olmak isteyen bir Bristol Scout D av tayyaresi ile muharebe etmiştir. Bu muharebe sırasında İngiliz tayyaresine üstünlük sağlanmış ve tayyare kendi hatları gerisine inmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Osmanlı mevzileri üzerinde uçmakta olan iki İngiliz tayyaresi, Fokker av tayyaresinin devreye girmesi üzerine, bölgeden uzaklaşmak zorunda kalmıştır.[216]

İngilizler, 17 Ocak 1917 tarihinde ileri harekâtlarını hızlandırmıştır. Bu arada İngiliz tayyareleri de Osmanlı siperlerini sürekli hava bombardımanına tutmuştur.[217] 18 Ocak 1917 tarihinde bir Osmanlı tayyaresi, üç İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesi sırasında tayyarede rasıt olarak görev yapan Alman Bölük Kumandanı Niemayer başından vurularak hayatını kaybetmiştir. Rasıt personel vurulmasına karşın, tayyareci hafif yaralı olarak tayyaresi sağlam bir şekilde hava meydanına getirmeyi başarmıştır.[218] Yüzbaşı Niemayer'in ölümü ile boşalan İkinci Tayyare Bölüğü Kumandanlığına, Rasıt Üsteğmen Schadul getirilmiştir. Aynı tarihte, Garraf Kanalı kesiminde beklenen İngiliz taarruzunun, topçu hazırlık ateşi başlamıştır. Bu yoğun topçu bombardımanı tüm gün boyunca sürmüş ve Osmanlı mevzilerine 15-20 bin kadar top mermisi atılmıştır. Bombardımanın ardından, 19 Ocak 1917 günü İngiliz piyadesi hücuma kalkmıştır.[219] Fakat bir gün önce atılan binlerce top mermisi, Osmanlı mevzilerini çökertememiştir. İngilizlerin bu yeni taarruzu da, daha öncekiler gibi büyük bir direnişle karşılaşmıştır.

19 ve 20 Ocak 1917 günleri İkinci Tayyare Bölüğü, elinde faal halde kalmış tek keşif tayyaresi olan AK5 numaralı Albatros C.I. tayyaresi ile devamlı uçuş yapmış ve harekâtın seyri hakkında, bilgiler toplamıştır. Yapılan bu keşifler sırasında, İngilizlerin Garraf Kanalı üzerinde üç yeni köprü kurmuş oldukları belirlenmiştir. Bu sırada keşif sırasında İngiliz karargâhına bomba atılmıştır. Keşif devam ederken AK5 numaralı Albatros C.I.

---

[216] İngiliz kaynakları bu olayın tarihini, 20 Aralık 1916 olarak vermiştir. Albatros'u inmeye zorlayarak, İkinci Tayyare Bölüğü Komutanı'nı öldüren, Royal Aircraft Factory B.E.2c tipi tayyarenin tayyarecisi olan Teğmen Merton'a, "Military Cross-Askeri Haç" madalyasını vermiştir. Kurter, c.III, s.34.
[217] Ölçen, **a.g.t.**, s.135.
[218] Göymen, **a.g.e.**, s.163.
[219] Fırat ve Balkış, **a.g.e.**, s.108.

tayyaresine koruma sağlayan Fokker av tayyaresi, rastladığı üç İngiliz keşif tayyaresine taarruz ederek onların görev yapmalarını engellemiştir.

20 Ocak 1917 tarihinde İngiliz tayyareleri ise Bağdat'ı ve mühimmat fabrikasını havadan bombalamıştır. Bu sırada bölgede bulunan İtilaf hava gücünde bir değişikliğe gidilerek, 30'uncu Filo Kumandanı olan Yarbay Tenant, Kraliyet Hava Birliklerinin Kumandanı olarak atanmıştır. Aynı dönemde alınan kararla da 30'uncu Filo Kumandanlığına da Yüzbaşı Havilland atanmıştır.[220]

İngiliz hava birlikleri komutasında değişiklik yapılırken, 1917 yılı başında hava birlikleri Dicle dolaylarında konuşlanmıştır. Bu sırada, Kraliyet Deniz Tayyare Bölüğü ve 14 Numaralı Sabit Balon Takımı ile 30'uncu Tayyare Bölüğü bölgede faaliyet göstermiştir.[221]

21 Ocak 1917 tarihinde, Garraf Kanalı civarında yeni ve daha yoğun bir İngiliz topçu bombardımanı başlamıştır. Bu topçu bombardımanı sırasında İngilizler gün içerisinde, 150.000 civarında top mermisi atarak etkinlik göstermiştir.[222] İngiliz piyadesi, aynı gün içerisinde taarruza kalkmıştır. Bu taarruz sebebiyle, 18'inci Kolordu'nun Garraf Kanalı'nın doğusunda bulunan birlikleri, çok büyük bir baskı altına girmişlerdir. Artık Kanal'ın doğusunda tutunabilme olanağı kalmamıştır. Bu yüzden Osmanlı kuvvetleri, emniyet ve manevra prensibi gereği buradaki mevzilerini boşaltarak Kanal'ın batısına geçmiştir. Bu süreçte hem personel hem de cephane kaybı hat safhaya ulaşmıştır. Özellikle, personel kaybının giderilemeyeceği değerlendirilmiştir. Bu sırada Diyarbakır'da toplanmakta olan, II. Orduya bağlı 14'üncü Tümen'in Irak cephe hattına yetişmesi zor görünmüştür. Ayrıca, İran'da harekât icra eden 13'üncü Kolordunun yardıma gelemeyeceği değerlendirilmiştir. Bu yüzden Irak cephe hattının savunulması, sadece 18'inci Kolordunun üzerine kalmıştır. Cephe hattındaki gelişmelerden dolayı 18'inci Kolordu, kendisinden dört kat daha fazla ve her türlü harp malzemesi açısından son derece zengin olan İngiliz birlikleri karşısında, bir hayli hırpalanmış ve kayıp vermiş olmasına rağmen, inatla direnişini sürdürmüştür.

---

[220] Lambert, **a.g.e.**, s.77.
[221] Göymen, **a.g.e.**, s.162.
[222] İlhan Selçuk, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979, s.225; Ünal, **a.g.e.**, s.383.

Aynı tarihte yani 21 Ocak 1917 tarihinde İkinci Tayyare Bölüğü, iki keşif tayyaresini göreve çıkarmıştır. AK7 numaralı Albatros C.I. tayyaresinin onarımı bitmiş olduğundan, AK5 numaralı C.I. keşif tayyaresi ile beraber keşif uçuşuna çıkılmıştır. Bu arada iki keşif tayyaresine, Fokker av tayyaresi tarafından koruma sağlanmıştır. Yapılan hava keşfinde; İngilizlerin Garraf Kanalı'nın her iki yakasında bulunan mevzilerini tahkim ettikleri görülmüştür. Ayrıca Kanal'ın batı yakasında, bir İngiliz tümeni ve ayrıca da dört taburluk bir kuvvet tespit edilmiştir. Garraf Kanalı'nın doğusunda ise, altı taburluk bir kuvvet belirlenmiştir. Keşif sırasında Osmanlı tayyareleri tarafından, İngiliz karargâhı ve mevzilerinin fotoğrafları çekilmiştir. Keşif görevi sırasında İngiliz topçusuna ateş idare görevi yapmakta olan bir tayyareye rastlanmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Fokker av tayyaresi, bu tayyareye hücum ederek onu bölgeden uzaklaşmak zorunda bırakmıştır.[223]

23 Ocak 1917 tarihinde yapılan uçuş sırasında; koruma görevi yapan Alman Astsubay Bop, Albatroslara saldırı girişiminde bulunan üç İngiliz av tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Bunlardan, 4223 numaralı İngiliz tayyaresi, iki kişilik B.E.2c tipindeki tayyaresi vurarak, indirmiştir. Hava muharebesi yirmi dakika kadar sürmüştür. tayyarede Tayyareci Teğmen A.E.L. Skinner ve Kanadalı Rasıt Teğmen L.Beever-Potte bulunmaktaydılar.[224] Osmanlı kaynakları, büyük hasarla mecburi iniş yapan bu tayyarenin ele geçirildiğini belirtmiştir. İngiliz tayyarelerinden bir diğeri ise benzin deposunun delinmesi sonucu, mecburi iniş yapmıştır. Üçüncü tayyare ise muharebeyi keserek bölgeden uzaklaşmıştır.[225] Alman Astsubay Tayyareci Bop'un bu başarısı VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanı Yüzbaşı von Aulock tarafından, Umuru Havaiye Müfettişliğine bildirilmiştir. Bu yazıda ayrıca, Alman Astsubay Tayyareci Bop'un rütbesinin başçavuşluğa yükseltilmesini istemiştir. Bu yazı sonrasında Alman Astsubay Tayyareci Bop, Osmanlı Liyakat Madalyası ile onurlandırılmış ve kendisine 100 Osmanlı lirası ödül verilmiştir.[226]

24 Ocak 1917 tarihinde İngilizlerin Garraf Kanalı çevresinde yoğun topçu desteği ile yeni bir taarruzu başlamıştır. Bu taarruz sırasında 18'inci Kolordu birlikleri büyük bir

[223] Keyüsk, **a.g.e.**, s.200.
[224] Kurter, c.III, s.35.
[225] Kansu vd., c.1, s.333.
[226] Keyüsk, **a.g.e.**, s.205.

direniş gösterdilerse de, savunma mevzilerinin birinci hattının, İngilizlerin eline geçmesine engel olunamamıştır.[227]

24 Ocak 1917'de Kut'ül Amare civarında Bristol model bir İngiliz tayyaresi hava muharebesi sonucunda indirilerek ele geçirilmiştir. Yine aynı gün hava muharebesi sonucu bir İngiliz Bristol tayyaresi Kut'ül Amare'de düşman siperleri gerisine düşürülmüştür. Aynı gün yapılan keşifte, İngilizlerin Garraf Kanalı'nın her iki yakasında kazdıkları sıçan yollarını tamamlandıkları belirlenmiştir. Ayrıca, İngiliz mevzilerinin fotoğrafları alınmıştır. 28 Ocak 1917 tarihinde de Kut'ül Amare üzerindeki hava muharebesi sonucu bir İngiliz tayyaresi indirilmiştir.[228]

25 ve 26 Ocak 1917 tarihlerinde, İngilizler cephe hattına yeni birlikler getirmiştir. O günlerde İkinci Tayyare Bölüğü, AK5 numaralı Albatros tayyaresiyle keşif yaparak, İngiliz birliklerinin durum ve vaziyetini tespit etmeye çalışmıştır. Bu keşif sırasında, bir İngiliz Bristol Scout tayyaresi Osmanlı tayyaresine hava saldırısında bulunmuştur. Hava muharebesi sırasında Osmanlı Albatros tayyaresi, makineli tüfeği tutukluk yaptığından, harbi keserek bölgeden uzaklaşmıştır. 26 Ocak 1917 tarihinde yapılan uçuş sırasında, Osmanlı keşif tayyarelerine koruma görevi yapan, Fokker av tayyaresi, saldırı girişiminde bulunan bir İngiliz tayyaresine müdahale ederek onu kaçmaya mecbur etmiştir. 27 Ocak 1917 günü yapılan keşif uçuşunda da, aynı durum tekrarlanmıştır. Alman Astsubay Tayyareci Bop'un kullandığı Fokker devreye girerek, saldırı girişiminde bulunan İngiliz av tayyaresi ile kısa bir hava muharebesi yapmış ve onu kaçırmıştır. Bu tayyare, İngiliz hatları gerisine mecburi iniş yapmıştır. İngilizlerin Garraf Kanalı'nda yaptıkları taarruz başarılı olmuş ve 18'inci Kolordu'ya bağlı birliklerin tutmakta oldukları mevziler, üst üste yapılan saldırılar sonucu elden çıkmıştır.

Garraf Muharebeleri'nden sonra VI. Ordu Kumandanlığı, birliklerini düşmana kaptırmamak için emniyet prensibi gereği hareket güvenli bölgeye çekilme kararı almıştır. Bu kapsamda 10 Şubat 1917 tarihinde çıkarılan emirle, Tayyare Bölüğü ve Telsiz Telgraf

---

[227] Göymen, **a.g.e.**, s.164.
[228] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-4.

İstasyonunun, Nehrülkelek Kanalı'nın Dicle nehri ile birleştiği yerin 3-5 kilometre civarına nakledilmesi kararlaştırılmıştır.[229]

24 Şubat 1917 tarihinde Osmanlı kuvvetleri Aziziye'ye kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu muharebelerde düşman tayyareleri alçaktan Osmanlı birliklerine bomba ve makineli tüfekle taarruz etmiştir. 18'inci Kolordunun çekilmesi İran'da harekât yapan 13'üncü Kolordunun da gerisinin kesilmesine neden olacağından VI. Ordu Kumandanlığı bazı tedbirleri almıştır. Bu kapsamda, 13'üncü Kolordunun süratle Hanekin bölgesine doğru yürüyüşe geçmesi emredilmiştir.[230] Bu sırada İngilizler, 1917 Şubat ayında Maude üzerinden iki taraflı olarak Shumran ve Saniyyat bölgelerine taarruz planlamıştır. Bu taarruz planı kapsamında, Kraliyet hava birliklerine de Osmanlı havacıların keşif faaliyetlerinin önlemesi görevi verilmiştir. İngilizlerin aldığı bu karar kapsamında, birçok İtilaf tayyaresi Shumran'daki Osmanlı hava meydanı üzerine hava saldırısı yapmışır.[231] Osmanlı kuvvetleri İngiliz taarruzu sonrasında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Aynı dönemde İngilizler, 14 tayyarelerini tayyare topçu ateşinin tanzimi için görevlendirmiştir.[232]

İkinci Tayyare Bölüğü yeni meydanına taşındıktan sonra, 26 Şubat 1917 sabahı saat 07.00'de, bir tayyaresini keşif uçuşuna göndermiştir. Bu tayyarenin yaptığı keşifte; iki İngiliz piyade tümeninden oluşan bir kuvvetin, Sivri devre'de bulunan Osmanlı mevzilerinin sol kanadı karşısında olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, iki İngiliz taburunun da hareket halinde olduğu görülmüştür. Reşit Kalesi civarında, nehir üzerinde üç İngiliz gambotu ve Reşit Kalesi'ne doğru seyir halinde olan iki büyük nakliye gemisi tespit edilmiştir. Bölgede İngiliz süvari tugaylarının da olduğu belirlenmiştir.[233] Aynı gün öğleden sonra, saat 14.00 sıralarında İngiliz gambotları, Bugayla önüne geldiklerinde hem kıyıdan topçu ve piyade ateşi açılmış hem de Selman-ı Pak ve Doğan isimli Osmanlı gambotlarından top ateşine tutulmuş olmasına karşın durdurulamamıştır. Bu muharebeler sonucunda Osmanlı gambotları, önemli isabetler almıştır. Bunlardan İngilizlerden ele geçirilmiş olan ve asıl adı Firefly olan Doğan gambotu, kullanılamaz derecede hasar görmüştür. Harekâttan sonra İngiliz gambotları, saat 18.15'de Doğan gambotunu tekrar ele

[229] Kurter, c.III, s.36.
[230] Göymen, **a.g.e.**, s.167.
[231] Lambert, **a.g.e.**, s.78.
[232] Lambert, **a.g.e.**, ss.78-79.
[233] Kurter, c.III, s.36.

geçirerek götürmüştür. İngilizler Dicle nehrinde yapılan harekâtta, Osmanlı 18'inci Kolordusuna çok büyük kayıp verdirmiştir.

Bu sırada, İngiliz saldırılarının artması üzerine 26 Şubat 1917'de İran'da harekât yapan 13'üncü Kolordunun Irak'a dönmesi kararlaştırılmıştır.[234] Aynı gün havadan ve karadan yapılan keşifler sonucunda İngilizlerin cepheye çok büyük kuvvetler yığmakta oldukları belirlenmiştir. 27 Şubat 1917'de yeni bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu keşif sonucunda İngilizlerin, Aziziye'nin on iki kilometre güneydoğusunda iki büyük ve iki küçük gambottan oluşan dört gemilik nehir filosu olduğu, Nehrülkelek kanalının 12 kilometre kadar kuzeydoğusunda da bir süvari tümeni bulunduğu tespit edilmiştir.[235]

İngiliz birliklerinin ileri harekâtı üzerine Osmanlı 18'inci Kolordusu, 27/28 Şubat 1917 gecesi geri çekilmeye başlamıştır. Bu sırada 28 Şubat 1917 tarihinde Osmanlı birlikleri üzerinde keşif yapan bir İngiliz tayyaresi, Osmanlı tayyare topçu ateşiyle düşürülmüş ve tayyarecisi esir alımıştır.[236]

Aynı dönemde Kut'ül Amare civarında bulunan İkinci Tayyare Bölüğü Bağdat yakınlarındaki Kazımiye'ye gönderilmiştir. İkinci Tayyare Bölüğü yeni meydanında ilk hava keşfini 1 Mart 1917 günü yapmıştır. Yapılan hava keşfinde, İngiliz birliklerinin batı yönünde ilerlediği, süvari birliklerinin ise Aziziye'ye yaklaştığı görülmüştür. Nitekim 2 Mart 1917'de İngilizlerin Aziziye'ye girdiği yapılan hava keşfi ile tespit edilmiştir. 3 Mart 1917 tarihinde Tayyareci Astsubay Dore ile Rasıt Üsteğmen Schadul Albatros tayyaresiyle İngiliz birliklerinin ilerleyişini takip etmek amacıyla keşif uçuşu yapmıştır. Bu hava keşif görevi sırasında, Alman Astsubay Tayyareci Bop, F12 numaralı Fokker av tayyaresi ile keşif tayyarelerine koruma görevi sağlamıştır. Yapılan keşifte; İngiliz birliklerinin Aziziye'nin batısına geçtikleri görülmüştür. Bunlar üzerine bomba atılmıştır. Aynı gün, iki İngiliz tayyaresi Selman-ı Pak üzerine gelmiş ve bu tayyarelerden Tayyareci Binbaşı de Havilland'ın kullandığı Martinsyde G.100 tipi av tayyaresi ile Osmanlı tayyarecilerinden Astsubay Bop'un kullandığı F12 numaralı Fokker tayyaresi hava muharebesine girmiştir. Bu muharebede, Tayyareci Astsubay Bop başından vurularak

---

[234] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, c.III, 1914-1918 Genel Savaş Kısım: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, ss.108-109.
[235] Göymen, **a.g.e.**, s.166.
[236] Kansu vd., c.1, s.344.

hayatını kaybetmiştir.[237] Alman Tayyareci Bop'un hayatını kaybetmesi üzerine kumandasız kalan tayyare, yere çarpmış ve parçalanmıştır. Böylece İkinci Tayyare Bölüğünün elinde tek av tayyaresi kalmıştır.

4 Mart 1917'de yapılan keşifte ise İngilizlerin Aziziye'ye 14 tayyare getirdiği görülmüştür.[238] Osmanlı yetkilileri, Diyale hattını ele geçeren İngilizlerin Osmanlı kuvvetlerini tamamen kuşatıp imha etme ihtimaline karşı 10-11 Mart 1917'de emniyet ve manevra prensibini uygulayarak Bağdat'ın boşaltılmasına karar vermiştir.[239]

4-5 Mart 1917 tarihinde Aziziye batısına doğru ilerleyen İngilizler, Selman-ı Pak'da Osmanlı birliklerinin savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada sonradan takviye alarak güçlenen İngiliz birliklerinin taarruzu karşısında Osmanlı kuvvetleri, Diyale ve Bağdat'ı boşaltarak Diyale nehri gerisine çekilmiştir.[240]

6 Mart 1917 sabahı saat 09.30'da, İkinci Tayyare Bölüğüne ait bir tayyarenin yaptığı keşifte; Selman-ı Pak bölgesinde İngilizlerin üç süvari tugayı ile iki top bataryası, Hamaş devresinde bir piyade tümeni ile iki süvari alayı ve yirmi kadar otomobilin hareket etmek için hazırlanmakta olduğu, ayrıca bir mekanize piyade tümeninin Hamaş devresi yönüne ilerlediği görülmüştür. Ayrıca Dicle nehri üzerinde, Aziziye ve Hamaş arasında, yaklaşık on iki nakliye gemisi ve şatlar görülmüştür.

7 Mart 1917 günü saat 09.35'te, bir Albatros tayyaresi keşif uçuşuna çıkmıştır. Yaptığı keşifte; üç İngiliz piyade taburu, bir süvari alayı ve bir batarya topunun Kuseybe'de olduğu görülmüştür. Dicle nehrinde ise üç gambot tespit edilmiştir. Selman-ı Pak-Hamaş arasında daha güçlü İngiliz birliklerinin yürüyüş halinde olduğu, Rubeyze ile Hamaş arasında İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu belirlenmiştir. Hava keşfi sonrasında belirlenen İngiliz kuvvetleri ile Osmanlı kuvvetleri arasında aynı gün akşamüstü, Diyale nehri civarında çarpışmalar başlamıştır. Bu sırada bir İngiliz tayyaresi, Beled demir yolu köprüsünü havaya uçurmak amacıyla köprü yakınına inmiştir. Fakat tayyaresi gören

---

[237] Kurter, c.III, s.38.
[238] Keyüsk, **a.g.e.**, s.43.
[239] Yalçın, **a.g.e.**, s.218; Türkmen, **a.g.m.**, s.430.
[240] Göymen, **a.g.e.**, s.166.

Osmanlı jandarmasının müdahalesi sonucu, demir yolunu patlatamadan tekrar havalanarak olay bölgesinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır.[241]

8 Mart 1917 sabahı, İkinci Tayyare Bölüğü tarafından yapılan hava keşfinde; İngiliz istihkâm birliklerinin Dicle nehri üzerine bir köprü kurmakta oldukları saptanmıştır. Bunun üzerine, öğleden sonra saat 14.30'da ikinci bir keşif uçuşu yapılmış, bu uçuşta; yapılan köprünün bitirilmiş olduğu, İngiliz süvari tümeninin köprüyü geçmeye başladığı tespit edilmiştir. 9 Mart 1917 sabahı İkinci Tayyare Bölüğü tarafından yapılan keşif uçuşunda, 2-3 alaylık İngiliz süvarisinin Diyale nehrinin sağ kıyısında olduğu belirlenmiştir.[242]

İngilizlerin büyük kuvvetlerle yaptığı taarruz harekâtı sebebiyle Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hava birlikleri de bu çekilmeye paralel olarak daha geri mevzilerdeki meydanlarda konuşlanmıştır. Ancak, bu süreçte yapılan keşiflerle, İngiliz kuvvetlerinin nerede bulunduğu ve miktarı ordu kumandanlığına iletilerek Osmanlı kuvvetlerinin esir düşmesi engellenmiştir.[243]

VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, 10 Mart 1917 akşamı, bütün kuvvetlerini cephe hattına yaklaştırmış olan İngilizler karşısında, Osmanlı birliklerinin esir olma ve eldeki tüm silahlarını kaybetme ihtimaline karşı Osmanlı birlikleri emniyet ve manevra prensibi gereği hareket etmiş, 10/11 Mart 1917 gecesi Bağdat'ı terk etmiştir. Böylece Osmanlı 18'inci kolordusunu Dicle boyunca kuzeye çekmiştir.[244]

Bu sırada Osmanlı havacılar Bağdat'tan çekilme öncesinde, şehirden nakledilebilecek bütün yiyecek ve giyim maddeleri ile bir kısım teçhizatı Samarra'ya[245] nakletmiştir. Bağdat'taki hava meydanında bulunan 6 tayyareden kum fırtınası nedeniyle uçurulamayan ve de trenle gönderilemeyen iki adet AK5, AK7 numaralı Albatros C.I. ve bir adet AK27 numaralı Albatros C.III. tayyaresiyle bir Fokker av tayyaresi Kazımiye istasyonunda tahrip edilmiştir. Bu çekilme sırasında bir Fokker ile bir Albatros tayyaresi

---

[241] Göymen, **a.g.e.**, s.167.
[242] Keyüsk, **a.g.e.**, s.214.
[243] Yalçın, **a.g.e.**, s.217.
[244] Göymen, **a.g.e.**, s.167.
[245] Samarra: Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinde kaza, Kanatlı, **a.g.e.**, s.58.

kurtarılabilmiştir. Kalan bu tayyarelerle bölgedeki ordunun hava keşif ve gözetleme faaliyetleri icra edilmiştir.[246]

İngilizler, Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi üzerine hiçbir direnişle karşılaşmadan 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'a girmiştir.[247] İngiliz güçleri Dicle nehri üzerinde ilerledikçe Aziziye'de yeni bir üs yapmıştır. 11 Mart 1917'de Kraliyet Hava birlikleri Bağdat Hava Meydanını ele geçirmiştir. Orada zarar görmüş bir Fokker tayyaresinin üzerine "En iyi dileklerimizle Britanyalı meslektaşlarımıza, Alman havacılar ….Tanrı kralı korusun" yazısı ile karşılaşmışlardır.[248]

18'inci Kolordu 12 Mart 1917'de, Ordu Kumandanlığı tarafından durması emredilen hatta ulaşmıştır. Bu sırada Bağdat şehrini ele geçiren İngilizler, bir kısım tayyarelerini Azamiye Hava Meydanına getirmiştir. Buradan yapılan devamlı keşif uçuşları ile 18'inci Kolordunun kuzeye doğru geri çekilişini tespit etmişlerdir. Osmanlı birlikleri, 12 Mart 1917 günü El Ave üzerinde bir İngiliz tayyaresinin dolaşmakta olduğunu tespit etmiştir. 14 Mart 1917 sabahı İngiliz kuvvetleri, Dicle nehrinin her iki yakasından, Osmanlı mevzilerine doğru ileri yürüyüşe geçmiştir.[249]

16 Mart 1917 günü, Albatros C.III. model AK27 numaralı tayyarenin yaptığı keşif uçuşunda; İngiliz kuvvetlerinin, Bakube'nin[250] doğusunda bulunan Behruz'a ulaştıkları ve burada 200 çadırlık bir ordugâh kurdukları, ayrıca bir de hava meydanı hazırladıkları belirlenmiştir. Ayrıca bu hava meydanında bir de hangar kurdukları tespit edilmiştir. 17 Mart 1917 günü iki taraf birlikleri arasında bir temas olmamış sadece keşif uçuşları yapılmıştır.

18 Mart 1917'de kara ve hava muharebelerinde yoğunluk artmıştır. Aynı gün İkinci Tayyare Bölüğünün yaptığı keşif uçuşundan; Dicle nehrinin sağ kıyısındaki Müşahede İstasyonu civarında iki İngiliz piyade taburu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, nehrin sağ yakasında, daha önce varlıkları gözlenen büyük kuvvetlere rastlanamamıştır. Buradaki

---

[246] Kansu vd., c.1, ss.335-336.
[247] Türkmen, **a.g.m.**, s.430.
[248] Lambert, **a.g.e.**, s.79.
[249] Keyüsk, **a.g.e.**, s.216.
[250] Bakube: Muharebelerin yapıldığı dönemde Bağdat vilayetinde kaza merkezi iken günümüzde il merkezidir. Diyale Irmağı kıyısında, Bağdat'ın kuzeydoğusunda sulamayla tarım yapılan bölgenin merkezidir. Kanatlı, **a.g.e.**, s.59.

kuvvetlerin, hurmalıklar altında gizlenmiş olabilecekleri değerlendirilmiştir. Dicle'nin sol yakasında ise; Cedide'nin güneyinde, altı piyade taburu ile bir süvari alayı ve iki batarya top görülmüştür. Bakube'nin güneybatısında ise; altı piyade taburu, bir süvari alayı ve üç bataryadan oluşan bir kuvvet belirlenmiştir. Hava keşfi sonucunda, Bakube yönünde ilerlemekte olduğu tespit edilen kuvvet, aynı gün Ebu Hanis mevkiinden Diyale nehrinin karşı kıyısına geçerek, Bakube'ye taarruza başlamıştır. Taarruzu İngiliz topçusu kuvvetli bir şekilde desteklemiştir. Bakube'yi savunan Osmanlı örtme müfrezesi, bu büyük baskı karşısında fazla tutunamayarak kuzeye Şehriban yönüne doğru çekilmeye başlamıştır. Bu sırada 18'inci Kolordunun taşıt araçları çok kısıtlı olduğundan, kasabada bulunan yiyecek malzemeleri bırakılmak zorunda kalınmıştır.

İngiliz kuvvetlerinin kuzeydoğu yönündeki ileri yürüyüşleri ve Bakube'yi ele geçirmeleri üzerine, VI. Ordu Kumandanlığı yeni bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu kapsamda alınan karar çerçevesinde; 18'inci Kolordunun büyük kısmı ile Dicle nehrinin sol kıyısına geçmesi ve Etem Çayı doğrultusunda yürüyüşe başlaması planlanmıştır. Böylece, Bakube'de yığınak yapacak olan İngiliz kuvvetlerinin, buradan Hanekin'de toplanmakta olan 13'üncü Kolorduya baskı yapmasını engellemek amaçlanmıştır. Ayrıca alınan karar çerçevesinde, VI. Ordu karargâhının Deli Abbas'a taşınması öngörülmüştür.

Bu sırada Fırat nehri kesiminde İngiliz kuvvetleri ilerleyarek, Felluce'de bulunan Osmanlı Fırat müfrezesi ile çatışmaya girmiştir. Aynı dönemde, Bağdat-Felluce yolu üzerinde İngilizlerin bir süvari alayının bulunduğu ve burada bir karargâh oluşturdukları öğrenilmiştir.

19 Mart 1917 sabahı İkinci Tayyare Bölüğü'nün AK27 numaralı Albatros C.III. tayyaresi, Dicle nehri çevresinde bir keşif uçuşu yapmıştır. Uçuş sırasında; nehrin sağ yakasında, İtilaf kuvvetlerine ait sekiz piyade taburu ve bir süvari alayı görülmüştür. Ayrıca, Müşahede ve Taciye istasyonları arasında açık ordugâhlar tespit edilmiştir. Kazımiye'de de bir tümenlik ordugâh belirlenmiştir. Diclenin nehrinin öbür yakasında ise; Azamiye'de bir tümenlik ordugâh tespit edilmiştir. Cedide'nin kuzeyinde, altı piyade taburu ve bir süvari alayı görülmüştür. İlave olarak bir piyade tümeninin Bakube yönünde yürüyüş halinde olduğu tespit edilmiştir.[251] Bu sırada aynı gün Osmanlı 13'üncü

[251] Kurter, c.III, s.45.

Kolordusunun, Kasrışirin[252] yönünde ilerlediği öğrenilmiştir. Kolorduya bağlı 2'nci Tümenin büyük kısmının, Kasrışirin'e ulaştığı; 6'ncı Tümenin büyük kısmının ise, Cebeli Hamrin'e vardığı haberciler tarafından komutanlığa iletilmiştir. Aynı dönemde 6'ncı Tümenin, 18'inci Alayı'ndan iki taburluk bir kuvvet, Şehriban yönünde çekilmekte olan Bakube müfrezesini takviye etmek üzere görevlendirilmiştir.[253]

Hanekin'de toplanmakta olan 13'üncü Kolordu, Bakube'yi ele geçiren İngiliz kuvvetleriyle, çok yakın bir zamanda temasa gelebilirdi. İngilizlerin konum ve kuvvetlerini artık günü gününe takip etmek gerekiyordu. Bunun için de, devamlı hava keşfi yapılması lazımdı. Fakat 13'üncü Kolordu emrinde bulunan Onüçüncü Tayyare Bölüğünün elinde hiç tayyare kalmamıştır. Bölük bütün malzemesini yük hayvanlarına yüklemiş olarak, Kolordu ile birlikte, intizamlı bir şekilde, personel ve malzeme kaybı vermeden geri çekilmekteydi. Bu yüzden 13'üncü Kolordu Kumandanı, bağlı bulunduğu VI. Ordu Kumandanına başvurmuştur. Bu kapsamda, Kolordusunun, keşif yapılamamasından dolayı, zor durumda kaldığını ve bunun ortadan kaldırılabilmesi için emrine tayyare verilmesini istemiştir. Bu sırada VI. Ordu emrinde fazla tayyare yoktu. 18'inci Kolordu cephesinde uçuşlarını sürdüren İkinci Tayyare Bölüğünün elinde sadece bir keşif ve bir av tayyaresi kalmıştır. Bağdat Tayyare İstasyonu'ndaki yeni tayyareler, geriye götürülemedikleri için yakılarak tahrip edilmişlerdi. Ancak yine de 13'üncü Kolordunun kritik durumu gözetilerek, VI. Ordu Kumandanlığı tarafından, İkinci Tayyare Bölüğüne ait olan AK27 numaralı Albatros C.III. keşif tayyaresi, bu kolordunun emrine gönderilmiştir. Ayrıca alınan kararla, Hanekin'deki hava meydanının bu tayyare için hazırlanması ve bir de hangar kurulması emredilmiştir.[254] Albatros tayyaresinin 13'üncü Kolordu emrine verilmesinden sonra, İkinci Tayyare Bölüğünün elinde sadece F13 numaralı Fokker av tayyaresi kalmıştır. Bununla beraber, bu bölüğün uçucuları, zaman zaman AK27 numaralı tayyare ile uçmaya devam etmiş ve 18'inci Kolordu için de keşif görevi yapmıştır.

VI. Ordu Kumandanlığının hazırladığı yeni harekât planının uygulanmasına 21 Mart 1917 günü başlanmıştır. Bu kapsamda, 18'inci Kolordu birlikleri, Dicle nehrinin sol kıyısına geçmeye başlamıştır. Bu sırada Fırat nehri kesiminde, İngilizlerin Felluce

[252] Kasrışirin: İran'ın batısında Alvend nehrinin sağ sahili üzerinde yer alan şehir. Doğudan batıya Kasrışirin'e akan Alvend nehri güneye dönerek Diyale'de Zengabad'a dökülür. Tarih ve arkeoloji bakımından İran'ın en önemli şehirlerinden biridir. Çakmak, **a.g.e.**, s.108.
[253] Keyüsk, **a.g.e.**, s.218.
[254] Göymen, **a.g.e.**, s.169.

yönündeki baskıları giderek artmıştır. Bağdat'ın kuzeydoğusunda, bulunan İngiliz süvari tümeninin topçusu, Şehriban'ı dövmeye başlamıştır. Aynı dönemde 13'üncü Kolordu'nun geri çekilişi sırasında, Paytak geçidinde bıraktığı artçı müfrezesi ise Rusların devamlı baskılarına inatla dayanarak, mukavemet göstermiştir.

22 Mart 1917 tarihinde İngiliz birlikleri, Şehriban'a bir taarruz başlatmıştır. Bu taarruz nedeniyle, Şehriban'ı savunmakta olan Bakube müfrezesi ile bunu takviye için yollanmış bulunan 13'üncü Kolordu birliklerinin burada tutunmaları zorlaşmıştır. Bu nedenle buradaki Osmanlı birlikleri, 22/23 Mart 1917 gecesi kasabayı boşaltılarak, Cebeli Hamrin'e çekilmiştir. Cebeli Hamrin'de, 13'üncü Kolordu'ya bağlı 6'ncı Tümen birlikleri tarafından savunma mevzileri hazırlanmıştır. Burada savunma yapılmasıyla, 13'üncü Kolordunun Hanekin'de toplanması ve Diyale nehrinin sağ yakasına geçmesi için zaman kazanılması amaçlanmıştır. Cebeli Hamrin savunma mevzileri, Şehriban ile Kızılrebat arasında hazırlanmış olup, üç hattan meydana gelmiştir.

23 Mart 1917'de, İngiliz kuvvetleri boşaltılmış olan Şehriban'a girmiştir. Aynı gün İkinci Tayyare Bölüğü'nün AK27 numaralı Albatros C.III. tayyaresi, hazırlanmış olan Hanekin hava meydanına intikal etmiştir. AK27 numaralı tayyarenin uçucuları, bu uçuş sırasında, İngilizlerin Şehriban dolaylarında büyük kuvvetler toplamakta olduklarını görmüş ve Hanekin'e inişlerinde durumu rapor etmişlerdir.[255] Tayyarenin gelişi ile Onüçüncü Tayyare Bölüğü de faal duruma girmiştir. Havacıların gördükleri İngiliz kuvvetleri, gün boyu süren bir topçu ateşinin peşinden, gece karanlığından da faydalanmak suretiyle, Behruz Kanalı'nı geçmiştir.

24 Mart 1917 tarihinde, Onüçüncü Tayyare Bölüğü AK27 numaralı tayyaresi ile ilk keşif görevine çıkmıştır. Bu uçuşu Alman Tayyareci Astsubay Konrad ile Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey gerçekleştirmiştir. Uçuş sırasında; İngilizlerin Behruz Kanalı üzerinde bir köprü kurdukları tespit edilmiştir. Ayrıca, Şehriban-Kızılrebat kara yolu üzerinde onbir piyade taburu ile süvari birliklerinin bulunduğu görülerek rapor edilmiştir. Yapılan hava keşfi, İngiliz kuvvetlerinin Cebeli Hamrin savunma hattına yaklaştıklarını belirlemiştir.

---

[255] Göymen, **a.g.e.**, s.170.

Bu sırada Dicle nehrinin sol kıyısına geçmiş olan 18'inci Kolordu yürüyüşe geçmek için hazırlık yapmaktadır. Bu kolordu emrinde görev yapan 14'üncü Tümen, 52'nci Tümen'in solundan Bakube hattına doğru yanaşacaktır. Bu tümenin; Halis Kanalı ile Diyale nehri arasında ilerleyerek; İngiliz karargâhı ile hava meydanını vurabilecek bir mesafeye ulaşması planlanmıştır. Böylece; İngiliz birliklerine yandan etki yapabilme olanağı doğacak ve onların 13'üncü Kolordu'ya karşı yapabilecekleri baskıyı önlemek suretiyle, kolordunun Diyale nehrinin sağ kıyısına kolayca geçebilmesi sağlanmış olacaktı.

İngilizler 25 Mart 1917 sabahı, Cebeli Hamrin mevziine taarruza başlamıştır. Fakat ummadıkları, kuvvetli bir Osmanlı direnişi ile karşılaşmışlardır. Nitekim Osmanlı birlikleri öğleden sonra karşı taarruza geçerek İngilizleri geriye püskürtmüş ve onları Behruz Kanalı'nın gerisine atmıştır. Bu sırada, kendisine verilen görev uyarınca yürüyüşe geçmiş olan 14'üncü Tümen, aynı gün Deli Abbas'ın 22 kilometre güney batısına kadar gelmiş ve orada İngilizlerle temasa girmiştir. Neticede başlayan muharebeler sonucunda 14'üncü Tümen, iki süvari alayı ile bir batarya toptan oluşan İngiliz kuvvetini güneye atmıştır.

25 Mart 1917 tarihinde uçuşa çıkan AK27 numaralı Albatros C.III. tayyaresi, İngiliz kuvvetlerinin durum ve miktarını saptayarak rapor etmiştir. Buna göre; Sindiye-Hannehrivan hattının önünde iki piyade tugayı, altı süvari bölüğü ile üç batarya top olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bir piyade taburu, üç süvari alayı ile iki bataryanın Kasrin'den Hannehrivan yönüne doğru yürüyüş halinde olduğu ve Cedide civarındaki ordugâhta da üç tabur piyadenin olduğu belirlenmiştir.[256]

Bu sırada Ruslar, Paytak geçidini tutan 13'üncü Kolordunun artçı müfrezesine taarruzlarına devam etmiştir. Ruslar, 25 Mart 1917 günü yaptıkları taarruzda da başarılı olamayarak, geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 26 Mart 1917'deki taarruzlarında da, Rus kuvvetleri başarılı olamayacaktır.

26 Mart 1917 tarihinde AK27 numaralı Albatros C.III. tayyaresi ile Alman Tayyareci Astsubay Konrad ile Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey hava keşfine çıkmıştır. Yapılan keşifte İngiliz birliklerinin taarruz faaliyetlerine devam ettikleri belirlenmiştir. Bu sırada, 13'üncü Kolordu Kumandanı Ali İhsan Paşa (Sabis), VI. Ordu Kumandanı'na başvurarak

---

[256] Keyüsk, **a.g.e.**, s.220.

Kolordunun Diyale nehrinin sağ yakasına geçmesini önermiştir. Bu öneri, Ordu Kumandanı tarafından olumlu karşılanarak kabul edilmiştir.

27 Mart 1917 günü yapılan keşif uçuşuna; Tayyareci Astsubay Konrad ile İkinci Tayyare Bölüğünden Rasıt Üsteğmen Schadul çıkmıştır. Yapılan keşifte; Sindiye-Hannehrivan savunma hattı önünde iki piyade tugayı ile altı süvari bölüğü ve üç batarya toptan oluşan bir İtilaf kuvvetinin toplandığı tespit edilmiştir. Kasrin ve Deli Abbas dolaylarında da bazı İngiliz kuvvetlerinin toplandıkları görülmüştür.

Aynı uçuş ekibi, 28 Mart 1917 günü de birlikte keşfe çıkmıştır. Yaptıkları uçuş sırasında; Cebeli Hamrin hattı karşısında 18 piyade taburu ile 10 batarya sahra topu ve birkaç ağır top bataryasının bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Bakube-Sindiye arasında; bir piyade taburu ve Bakube'nin kuzeybatısında dört piyade taburu ile iki süvari bölüğü olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında ilgili bölgede, dört batarya, Hannehrivan-Cedide-Sindiye savunma hattı önünde 16 piyade taburu, üç süvari bölüğü ve altı bataryanın olduğu görülmüştür. Ek olarak, Kasrin'de 2 ve Kerare'de 4 piyade taburu, Bağdat dolaylarında 4 piyade taburu ve bir süvari bölüğü, kolbaşı Taciye'ye ulaşmış bulunan, yürüyüş halinde 2 piyade taburu, 2 süvari bölüğü ve bir batarya görülerek, rapor edilmiştir. Yapılan keşif uçuşlarından elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi sonucunda; İngilizlerin Cebeli Hamrin ve Sindiye-Hannehrivan savunma hatları önünde büyük kuvvetler topladıkları, takviye birliklerinin Dicle nehrinin her iki yakasından, kuzeye doğru yürüyüş halinde oldukları anlaşılmıştır. Bu kuvvetlerin yakında Osmanlı savunma mevzilerine taarruz edecekleri değerlendirilmiştir.[257]

29 Mart 1917 tarihinde hazırlıklarını tamamlayan İngiliz kuvvetleri Sindiye civarından taarruza başlamıştır. İngilizlerin taarruzu üzerine yapılan hava keşfinde; Sindiye kasabası önünde 6 piyade taburu ile 4 batarya toptan oluşan bir kuvvetin bulunduğu anlaşılmıştır. Bu uçuş sırasında; attan inmiş olan 2 süvari alayının da, Harabe'nin kuzeydoğusunda, saat 04.10'dan itibaren Osmanlı mevzilerinin sol kanadına doğru açılarak ilerlemekte olduğu da saptanmıştır. Cedide ve Tikana dolaylarında da bir piyade taburu ile bir süvari alayının olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Cedide'nin kuzeydoğusunda 4 piyade

[257] Kurter, c.III, s.48.

taburu ile 2 süvari alayı ve 4 bataryanın, Sindiye'nin kuzeydoğusuna doğru ilerlemekte oldukları gözlenmiştir.[258]

Bu keşif raporunun değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan duruma göre; İngiliz kuvvetleri, 52'nci Tümen'in tutmakta olduğu mevzilerin sol kanadından, gerilere doğru sarkmaya başlamıştır. Tümenin durumu kritik bir noktaya gelmiştir. Tehdidin anlaşılması üzerine, 52'nci Tümen birlikleri bu çevirme hareketini kırmış ve birlikler İngilizlere kaptırılmadan, Etem Çayı'nın batı yakasına geçirilmiştir. Bu başarılı Harekâtı dolayısıyla Ordu ve Kolordu Kumandanları tarafından, 52'nci Tümen Kumandanı'na takdir ve kutlama mesajları gönderilmiştir. 52'nci Tümen'in bütün birlikleri, 30 Mart 1917 sabahı saat 06.00'da Etem Çayı'nın batısına, yani çayın sol kıyısına geçmiştir. Yapılan muharebelerde, İngiliz kuvvetleri hırpalanmış ve önemli kayıplar vermiştir. Bu yüzden, çekilmekte olan 52'nci Tümen'i takip edememiştir. Dolayısıyla, tümenin geri çekilişi büyük bir intizam içerisinde gerçekleştirilebilmiştir.

Bu arada, 13'üncü Kolordu'nun Diyale nehri üzerinde kurmakta olduğu köprü tamamlanmıştır. 29 Mart 1917 günü tüm topçu birlikleri, kolordu ağırlıkları, hasta ve yaralılar Diyale nehrinin karşı yakasına geçirilmilştir. Geri kalan birlikler ve kolordu karargâhı, geçişlerini 30 Mart akşamına kadar sürdürmüştür. Tüm kolordunun geçişi tamamlandıktan sonra köprü tahrip edilmiştir.

29 Mart 1917 günü, İkinci Tayyare Bölüğünden Tayyareci Astsubay Dore ile Rasıt Başçavuş Unroch, AK27 Albatros C.III. tayyaresi ile keşif görevine çıkmıştır. Aynı uçuş ekibi, 30 Mart 1917 günü de keşif yapmıştır. 31 Mart 1917 günü yapılan keşfe Tayyareci Dore ile Onüçüncü Tayyare Bölüğünden Rasıt Üsteğmen Ahmet Nüzhet Bey çıkmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere; eldeki tek keşif tayyaresi ile her iki tayyare bölüğünün havacıları uçmaktadır. Bu sırada geçirdiği kaza sonrasında Almanya'daki hava değişimi süresini tamamlayan Tayyareci Yüzbaşı Schüz, 24 Mart 1917'de, İkinci Tayyare Bölüğü'ne katılmıştır.

Nisan 1917 tarihinde hava keşif faaliyetleri devam etmiştir. 3 Nisan 1917'de Osmanlı Albatros tayyaresi, İngiliz toplarından aldığı mermilerle sakatlanarak düşman

---

[258] Göymen, **a.g.e.**, s.171.

hududu yakınına inmiştir. Tayyareci ve rasıt tayyaresi yakarak ve mitralyözü alarak orduya iltihak etmek üzere ayrılmışsa da, tayyareci ve rasıttan hiçbir haber alınamamıştır. Vukuatı müşahede eden Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz, Halberstadt tayyaresi ile havalanarak havacıları ararken Sömegi semalarında Bristol tipi tek satıhlı bir İngiliz tayyaresini, kanadını yakından çarparak budamış ve düşürmüştür.[259] Aynı gün VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanı olan Yüzbaşı von Auclock, Musul bölgesinde motor arızası nedeniyle tayyaresinin düşmesi sonucu hayatını kaybetmiştir.[260] 3 Nisan 1917 tarihi itibariyle von Aulock'un tayyaresinin düşmesi ve elde bulunan diğer tayyarenin de arızalanması üzerine VI. Ordunun emrinde sadece bir tayyare kalmıştır. Bu sırada İngilizlerin elinde 20 tayyare bulunmaktadır. Yüzbaşı von Auclock'un ölümü üzerine 4 Nisan 1917 tarihinde Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanı olarak atanmıştır.[261]

Bu sırada Alman Tayyareci Schüz, Osmanlı birliklerinin geri çekildiği sırada Osmanlı hava birliklerinin durum ve vaziyetini resmi bir yazı ile Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir. 14 Nisan 1917 tarihinde gönderilen bu yazıda; VI. Ordu Tayyare Birlikleri Kumandanlığının şimdilik Musul'da, sonra Kerkük'de Ordu Kumandanlığı karargâhında bulunacağını belirtmiştir. Ardından, Ordu Tayyare Parkı'nın Musul'da, Ara Tayyare Parkı'nın Tikrit'te, İkinci Tayyare Bölüğünün Samarra'da, Onüçüncü Tayyare Bölüğünün Karatepe'de olduğunu ve geri çekilmeler sırasında nakliyatın güçlükle gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Ayrıca, malzeme naklinin, teçhizat kaybına neden olduğunu da bildirmiştir.[262]

1917 yaz ayı boyunca, İngiliz Kraliyet Hava Birlikleri, sabah akşam olmak üzere aşırı sıcaklara rağmen keşif uçuşlarını devam ettirmiştir. Aynı zamanda tayyareciler için bilgileri tazeleme kursu oluşturularak, Avrupa'da uygulanan yeni taktikler ve metotlar konusunda eğitim verilmiştir. Bu sırada Kraliyet Hava Birlikleri tekrar organize edilerek 31'inci Kanat (Wing) adını almış olup emrinde bir filo ve bir balon birimi oluşturulmuştur. Bu sırada 13 Ağustos 1917 tarihinde İngiliz hava birliklerinin beklediği malzemeler ile Binbaşı J. C. Quinnell kumandası altında Basra'ya gelmiştir. İngiltere'den Basra'ya ulaşan

---

[259] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1a.
[260] Çalhan, **a.g.e.**, s.64.
[261] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1a; Flanagan, **a.g.e.**, s.31.
[262] Kurter, c.III, ss.101-102.

RE 8 ve Spad tayyareleri ile teçhiz edilmiş 63'üncü Filo, bölgedeki birliklere önemli bir güç ve sinerji katmıştır. Ancak aşırı sıcaklar nedeniyle bölgeye yeni gelen subayların %80'i, diğer personelin ise %60'ı hastanelik olmuştur.[263]

Irak Cephe'sinde bu gelişmeler olurken Ruslar harpten çekildikten sonra, İngilizler tarafından 1917 yılı içerisinde Enver Paşa'ya iki kez barış teklifinde bulunulmuştur. Bu barış teklifine göre; Bağdat ve Basra vilayetleri Osmanlı yönetiminde kalacak, ancak İngiliz himayesinde olacaktı. Ancak Rusya'nın çöküşü ile Turan fikirleri canlanan ve Bağdat'ı geri alabileceğini düşünen Enver Paşa, bu önerileri geri çevirmiştir. Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra Osmanlı ve Alman askerî yetkilileri İslam dünyasında uğranılan prestij kaybını gidermek, Irak ve Filistin Cephesi'ni kapsayacak şekilde ve öncelikle Bağdat'ı geri almak üzere, VII. ve VI. Ordulardan oluşan Yıldırım Ordular Grubunu oluşturmuştur.[264] Ancak, 1917 Ekim ayında Filistin'den başlayan İngiliz taarruzu nedeniyle Irak Cephesi'nde teşkili düşünülen Yıldırım Ordular Gurubu, Sina Cephe'si hattına kaydırılmıştır.[265]

Aynı dönemde Tayyare Kıtaat Kumandanlığına getirilen Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz tarafından, Eylül 1917 tarihinde bölgedeki hava birliklerinin durumu ile ilgili bir rapor hazırlanarak Başkumandanlık Vekâletine bildirilmiştir. Bu raporda; Park ve tayyare bölüklerinin yedek malzemesinin eksikliğinden müşkül bir durumda bulunulduğu belirtilmiştir. Ayrıca, tekerlekleri pamuk ile doldurulmuş ve gövdesi defaatle kırılan, yamanarak tamir gören, tayyare ve pervanesi 1.500 devir yapan motorla ve irtifa saati olmayan bir tayyareyle vazife görmenin çok müşkül olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında, yeni gelecek tayyarelerin külliyetli yedek malzemeleri ile birlikte gönderilmesinin önemi vurgulanmıştır. İlave olarak amele olmadığından hangar yapılamadığı belirtilmiştir. Bu yüzden tayyarelerin güneşin şiddetli hararetinden müteessir oldukları beyan edilmiştir. İlave olarak hangar yapılamadığından tayyarelerin yağmurların tesirine maruz kalacağı

[263] Lambert, **a.g.e.**, ss.81-82.
[264] Kaymaz, **a.g.e.**, ss.51-52.
[265] Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", **http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-47/mustafa-kemal-pasa-ve-yildirim-ordulari-grup-komutanligi**, (ET:04.01.2016).

aktarılmıştır. Ek olarak, Onüçüncü Tayyare Bölüğünün mevcudunun altıya, İkinci Tayyare Bölüğünün ise sekize indiği bildirilmiştir.[266]

Eylül ayının ortasında İngilizlerin 63'üncü Hava Filosu, Sammara'da, yeni bir hava meydanı oluşturmak için sevk edilmiştir. İngilizlerin operasyonlarının ilk haftasında buradaki üç tayyare teknik arıza ve hava muharebesinde kaybedilmiştir. Ancak bölgeye kasım ayında gönderilen Spad tayyareleri ile donatılması, filonun güç ve kapasitesini önemli ölçüde arttırmıştır. Takviye tayyarelerle güçlenen 63'üncü Hava Filosu, bu yönüyle 31'inci Wing'e destek olmaya başlamıştır.

1917 yılının Eylül ayında havalar soğuyunca İngiliz birlikleri tekrar ileri yürüyüşe başlamıştır. Bu sırada İngiliz kuvvetleri için ilk hedef, Fırat nehrindeki Ramadi olmuştur. Aynı dönemde İngiliz Kraliyet Hava Birlikleri (B Flight, 30'uncu Filo) gerçekleştirdikleri uçuşlarda, elde ettikleri fotoğraflarla, bölgedeki Osmanlı birliklerinin konum ve vaziyetlerini ayrıntılı bir şekilde tespit etmişlerdir. Sonuçta hava keşifleri ile desteklenen İngiliz birlikleri 29 Eylül 1917'de Ramadi'yi ele geçirmiştir. Ardından bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin Kumandanı Maude, Bağdat'ın batı kanadının kontrolünü ele geçirdikten sonra Bağdat'ın kuzey batısına, İran sınırına ve Diyale nehrine yönelmiştir. İngiliz harekâtı sebebiyle 18-20 Ekim 1917 tarihlerinde Osmanlı ordusu, Kızılrebat'ın gerisine çekilmiştir. Bu aşamada 30'uncu İngiliz Hava Filosu, Sahraban'dan operasyona katılmıştır. İngiliz hava birlikleri bu harekât sırasında, çekilen Osmanlı birliklerini havadan bombardıman etmiştir.[267]

Irak Cephesi'nde Tayyare Kıtaat Kumandanlığınca, 1-27 Kasım 1917 arasında İngiliz birliklerine karşı, 52 uçuş yapılarak, 210 bomba atılmıştır. 1 Kasım 1917 tarihinde Samarra civarında Dicle nehri üzerindeki, İngilizlerin tahkimatı İkinci Tayyare Bölüğü tarafından keşfedilmiştir. Bu sırada İngilizlerin saldırıları nedeniyle İkinci Tayyare Bölüğü, Elahmar (günümüzde Telahmar) Ovası'na çekilmiştir. Çekilme sırasında malzeme kaybına uğranılmasına karşın tayyare bölüğü, verilen keşif görevlerini yerine getirip İtilaf birliklerinin vaziyetini tespit etmiştir.[268]

---

[266] Keyüsk, **a.g.e.**, s.155.
[267] Lambert, **a.g.e.**, s.83.
[268] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.:117, Fih.: 3-1.

1-10 Kasım 1917 tarihleri Osmanlı havacıları tarafından İngiliz birlikleri üzerinde 32 hava keşif görevi yapılmış, toplamda 162 bomba atışı gerçekleştirilmiştir. Bu görevler üç eski Albatros tayyaresi ve bunlara monte edilmiş makineli tüfeklerle icra edilmiştir. Bu sırada Fırat cephesindeki hava keşif faaliyetleri, Telahmar'da bulunan İkinci Tayare Bölüğünün cephe hattına uzak olmasından dolayı yapılamamıştır. Bu yüzden keşif faaliyetleri Onüçüncü Tayyare Bölüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci Tayyare Bölüğünün cephe hattından uzak olması, Fırat nehri civarında tayyareler için bir istasyon kurulması fikrini gündeme getirmiş ve durum Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına arz olunmuştur.[269]

Diyale Cephesi'nde Kifri'de bulunan Onüçüncü Tayyare Bölüğü tarafından hava keşif faaliyetleri icra edilmek suretiyle İngiliz kuvvetlerinin durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Onüçüncü Tayyare Bölüğü tarafından, hem Kirmanşah'a hem de Bağdat'ın güneyine kadar uzun keşif uçuşları yapılmış ve İngilizlerin her türlü hareketi gözlenmiştir. Bu sırada 13 Aralık 1917 tarihinde İngiliz hava birlikleri tarafından yapılan bir taarruz sırasında beş İtilaf tayyaresinden üçü Osmanlı tayyare topçu ateşiyle düşürülmüştür.[270]

15 Nisan 1917'de İstablat mevkiini keşfetmek üzere yapılan düşman taarruzu püskürtülmüş, bu taarruzu destekleyen İngiliz tayyarelerinden çift kanatlı B.E. tipindeki bir İngiliz tayyaresi İkinci Tayyare Bölük Kumandanı Yüzbaşı Schüz tarafından düşürülmüş, içindekiler hayatını kaybetmiştir. Bu sırada, İngilizlerin 18'inci Kolorduya karşı üstün kuvvetlerle taarruza geçmesi ve taarruzun gelişmesi üzerine VI. Ordu Kumandanlığı 13'üncü Kolordunun 18'inci Kolorduya yardım etmesi için Etem Çayı'na doğru harekete geçmesini emretmiştir.

20 Nisan 1917 akşamı yapılan hava keşfiyle düşmanın İstablat mevzii karşısında dört piyade ve bir süvari tugayı topladığı ve bunların taarruz için hazırlandıkları görülmüştür. Nitekim 21 Nisan 1917 günü üstün kuvvetlerle taarruza geçen düşman İstablat mevziinin bir kısmını ele geçirmiştir. Kanlı çarpışmalardan sonra 18'inci Kolordu Tikrit'e[271] doğru

---

[269] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.:117, Fih.: 3-1.
[270] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** H Kls.: 3627, Dos.:117, Fih.: 3-1.
[271] Tikrit: Irak'ın orta kesiminde, Dicle'nin sağ kıyısında ve Bağdat'ın yaklaşık 150 km kuzeyinde yer alan kasaba. Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde Rakka eyaletine bağlı bir sancak merkezi iken, XX.

emniyet ve manevra prensibi çerçevesince hareket ederk geri çekilmek zorunda kalmış, hava birliklerinin desteğinden faydalanan düşman da Samarra'ya kadar ilerlemiştir. İngilizlerin Samarra'ya yaklaşması üzerine burada bulunan İkinci Tayyare Bölüğü Tikrit'e intikal etmiştir.[272]

27 Nisan 1917 tarihinde Tayyareci Yüzbaşı Schüz, bir İngiliz tayyaresini Osmanlı hatları gerisine indirmiştir. Mayıs 1917'de Tikrit havaalanını bombalamaya gelen üç İngiliz tayyaresinden biri Osmanlı hatlarının gerisine hava muharebesi sonucunda indirilmiştir. Hava muharebesi sonucu ele geçirilen tayyarede, tayyareci yaralı olarak bulunmuştur.[273]

10 Mayıs 1917 tarihinde İstablât Muharebesi'ni müteakiben yapılan tayyare keşfi sonucunda, Osmanlı birliklerinin Samarra istikâmetinde yürüyüşe devam etmesi emredilmiştir.[274] 12 Mayıs 1917 tarihinde özel bir görevle ile Bağdat'a gönderilen bir Osmanlı yüzbaşısı, Bağdat ve civarında İngiliz kuvvetlerine ait altı tayyare olduğunu rapor etmiştir.[275]

23 Mayıs 1917 akşamı Tikrit'te bulunan Osmanlı İkinci Tayyare Bölüğüne ait bir Albatros tayyaresi tarafından keşif uçuşu yapılmıştır. Bu uçuşta; İngilizlerin Elaşık'ta üç tabur piyade, dört alay süvari ve beş batarya toptan ibaret bir kuvveti olduğu görülmüştür. Ayrıca, Samarra'daki tren istasyonunda menzil kuvvetleri bulunduğu belirlenmiştir. Bu sırada, Dicle nehrinin sol tarafında ve Samarra ile Dicle arasında bir piyade tabur birlik olduğu görülmüştür. Son günlerde Araplardan alınan mektuplarda İngilizlerin Osmanlı ileri hattı karşısında 5.000 askerleri olduğu haberi alınmış olup bunun bilgiyi teyit etmek için hem tayyareyle keşfedilmesi hem de bir casus gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[276]

26 Mayıs 1917 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından yapılan hava keşfinde İngiliz birliklerinin durum ve vaziyeti belirlenmeye çalışılmıştır. Bu uçuşta; Kifri-Hanekin, Elvand Nehri (Diyale), Meydan-Kasrışirin, Seyit Hüseyin'e giden yol keşfedilmiştir. Uçuş

---

yüzyılda Basra vilayetinin Samarra kazası içinde bir nahiye merkezi olmuştur. Irak'ın orta kesiminde, Dicle'nin sağ kıyısında ve Bağdat'ın yaklaşık 150 km. kuzeyinde yer alan kasaba. Kanatlı, **a.g.e.**, s.6.

[272] Göymen, **a.g.e.**, s.175.

[273] **Vakayi-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi**, 1 Mayıs 1917, S.1, s.2.

[274] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3652, Dos.: 230, Fih.: 6-6.

[275] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 551, Dos.: 2142, Fih.: 4.

[276] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 1.

sırasında Sinne Köy'ü civarında İngilizlerin boş bir mevzisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, aynı bölgenin yakınında iki süvari ve bir piyade bölüğü karargâhı ve güney tarafında iki süvari bölüğü karargâhı görülmüştür. Bu karargâhlardan Diyale'ye kadar uzanan yollar üzerinde postalar olduğu belirlenmiştir. Bunun yanında İngiliz kuvvetlerinin önemli bir kısmının Mavera'nın kuzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Saat 06.30 civarında bir İngiliz süvari ve bir piyade bölüğünün vazife değiştirmek üzere Diyale'ye doğru gittikleri görülmüştür. Ömerağa civarında ikişer süvari, piyade bölükleri ve Deliağa'da bir süvari bölüğü olduğu belirlenmiştir. Keşif sırasında, İngiliz kuvvetlerinin en büyük karargâhının Eminağa ve Çamur civarında olduğu görülmüştür. Eminağa'da bir süvari alayı ile bir veya iki piyade taburu, iki top ve Çamur'da ikişer bölük süvari ile piyade olduğu tespit edilmiştir. Dicle nehrinin iki kilometre uzağında bir süvari bölüğü olduğu görülmüş, kuzeyde ise herhangi bir İngiliz kuvvetine rastlanmamıştır.[277]

Bu hava keşfi, İngilizlerin cephe hattındaki faaliyetlerinin son zamanlarda azaldığını, Osmanlı 18'inci Kolordusunun bulunduğu bölgedeki kuvvetlerinin 3-4 tabur ile 2-3 alaya kadar düşürüldüğünü ortaya çıkarmıştır.[278] Bu sırada Kasrışirin ve Hanekin bölgesinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde, Kasrışirin'de büyük menziller olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu bölgede bir alay süvari ve bir alay piyade kuvveti tespit edilmiştir. İlave olarak, Kasrışirinin iki kilometre merkez istikametinde 300 metrelik araba katarları görülmüştür. Hanekin'in batı tarafında boş mevziler yanında iki bölük piyadenin talim ettiği belirlenmiştir.[279]

Cephe hattında muharebeler hızla devam ederken VI. Ordu Kumandanlığı, Etem Çayı ile Diyale nehri[280] dolaylarında bulunan 13'üncü Kolordunun evvelce kolordu için teklif ettiği keşif tayyarelerinin verilmesine karar vermiştir. Bu kapsamda, 13 Mayıs 1917'de iki, 28 Mayıs 1917'de de bir Albatros tayyaresi kolordu emrine gönderilmiştir. Haziran ayı içerisinde Tayyare bölüklerinin yaptıkları taktik hava keşif faaliyetlerinde, 13'üncü Kolordu karşısındaki Rus kuvvetlerinin çekilmeye başladığı, 18'inci Kolordu

---

[277] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 2.
[278] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3652, Dos.: 230, Fih.: 2-20.
[279] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 2a.
[280] Diyale: İran'da doğan ama daha çok Irak'ta bulunan ırmak, Dicle nehrinin önemli kollarından biridir. İran'ın batısındaki Zagros Dağları'nda Hamedan'ın yakınlarında doğar. Batıya doğru akar ve ovalardan geçerek Bağdat'ın hemen aşağısında Dicle ile birleşir. Bağdat'ın güneydoğusunda denize dökülür. Kanatlı, **a.g.e.**, s.9.

cephesinde ise İstablat'taki Osmanlı savunma mevzilerine karşı İngilizlerin kuvvet topladığı tespit edilmiştir.[281]

Haziran ayı sonlarına doğru İngilizler Fırat nehri boyunca ilerlerken, Ruslar ile de kuzeyde Süleymaniye bölgesinde çarpışmalar yaşanmıştır. Temmuz ve ağustos aylarında tayyare bölükleri imkânların verdiği ölçüde faaliyetlerine devam etmiştir. 16 Temmuz 1917 tarihinde Bağdat üzerine giden üç Osmanlı tayyaresinin attığı bombalardan Kâzımiye ile Bağdat istasyonu arasında eğitim yapan birliklerden 80 İngiliz askeri ölmüş, Kasrlar civarında da bir motor ile iki gemi batmıştır.[282]

Bu sırada II. Ordu emrine verilen altı tayyare 17 Temmuz 1917 tarihinde Bitlis-Muş bölgesine gönderilmiştir. Bu birliğe ilaveten üç tayyarede VI. Ordu emrinde bulunan İkinci Tayyare Bölüğü'ne teslim edilmek üzere sevk edilmiştir. İlerleyen dönemde Rus ihtilali sonucu cephedeki durgunluk sebebiyle bu tayyareler da VI. Ordu emrine verilmek üzere Musul'a gönderilmiştir.[283]

Aynı dönemde VI. Ordu Kumandanlığı tarafından 12 Ağustos 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderilen bir rapor ile bölgedeki isyancı Arap aşiretlerine karşı izlenecek politika ortaya konmuştur. Bu raporda; Aşiretler üzerinde otorite kurabilmek ve teklifleri kabul ettirebilmenin tek çaresinin kuvvet ve sürat kullanmak olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, isyancı Araplara, herhangi bir konuyu kabul ettirebilmenin imkânsız olduğu ifade edilmiştir. Bu yüzden, kararlaştırılan yeterli sayıda süvari ile mitralyözle donatılmış birkaç zırhlı otomobil ve bir tayyareden ibaret kuvvetin isyancı unsurlara karşı kullanılması gerektiği belirtilmiştir.[284]

4 Eylül 1917 tarihinde, Bağdat'tan dönen Osmanlı casusunun verdiği bilgilerden İngiliz kuvvetlerinin elinde on iki tayyareleri olduğu öğrenilmiştir. Bu tayyarelerden altısının Bağdat'ta olduğu alınan bilgilerden tespit edilmiştir.[285]

---

[281] Göymen, **a.g.e.**, s.177.
[282] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.: 1-57.
[283] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.245-246.
[284] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1855, Dos.: 123, Fih.: 2-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1855, Dos.: 123, Fih.: 2-4.
[285] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.: 1-31.

Irak Cephesi hattında bu gelişmeler olurken 12 Eylül 1917 tarihinde alınan istihbari bilgilerden İngilizlerin Afganistan civarında zor durumda olduğu öğrenilmiştir. Bu kapsamda; Afgan aşiretlerinin Hindistan sınırını geçerek İngilizlere hücum ettiği ve İngilizlere otuz bin ölü ve yirmi beş bin yaralı verdirdiği alınan bilgilerden anlaşılmıştır. Ayrıca bu taarruz sırasında İngilizlere ait birçok top, mitralyöz ve ayrıca iki tayyarenin Afganlar tarafından ganimet alındığı haber alınmıştır.[286]

25 Eylül 1917'de Tikrit yakınlarına gelen RE-8 tipindeki iki İngiliz tayyaresi ile bir Osmanlı tayyaresi hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesi sonucunda, iki İngiliz tayyaresi düşürülmüş ve uçucuları esir edilmiştir.[287] İngiliz ilerleyişi 28 Eylül 1917'de Ramadi'ye doğru yönelmiştir. Bu bölgede Fırat vadisini savunacak Osmanlı kuvveti olmadığı için bölge İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.[288]

15 Ekim 1917 tarihinde yapılan hava keşfinde Bağdat civarında Dicle'nin güneyinde takriben 30-40 kadar gemi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Kazımiye'den Bağdat doğru 20 vagonluk bir trenin hareket halinde olduğu görülmüştür. [289]

18-20 Ekim 1917 tarihleri arasında Osmanlı ordusu Kızılrebat'ın gerisine çekilmiştir. Çekilen Osmanlı birlikleri İngiliz tayyareleri tarafından havadan bombardımana maruz kalmıştır.[290] Bu sırada 20 Ekim 1917 tarihinde, Kifri'deki Onüçüncü Tayyare Bölüğü tarafından VI. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazı ile taşıt araçlarının noksan olduğu, olası bir geri çekilme halinde mevcut tayyare malzemesinin bütünüyle yerinde kalacağı bildirilmiştir. Bu nedenle olumsuz herhangi bir durumda kullanılmak üzere tayyare bölüğüne koşumlarıyla beraber beş adet arabanın verilmesi talep edilmiştir.[291]

31 Ekim 1917 tarihinde Selahiye'deki Osmanlı birliklerine hava taarruzu gerçekleştiren beş İngiliz tayyaresinden üçü düşürülmüş, hasar verilen diğer tayyareler ise geri çekilmek zorunda kalmıştır.[292]

---

[286] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.:1-96.
[287] Göymen, **a.g.e.**, s.180.
[288] Yalçın, **a.g.e.**, s.221.
[289] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.:3625, Dos.: 112, Fih.: 10-2.
[290] Lambert, **a.g.e.**, s.83.
[291] **ATBD**, S.84, s.93.
[292] Kansu vd., c.1, ss.338-340.

1917 yılının son dört ayında Irak'taki cephe hattında bir sükûnet olduysa da Osmanlı Başkumandanlığı, Bağdat'ı geri almak için Yıldırım Orduları Grubu'nu kurmuştur. Ancak Ekim 1917'de İngilizlerin Filistin harekâtını başlatması üzerine Irak'ta görevlendirilmesi planlanan Yıldırım Orduları, Filistin Cephesi'ne kaydırılmıştır. Bu nedenle VI. Ordu Kumandanlığının özellikle tayyare yönünden desteklenmesi mümkün olmamıştır.[293]

Irak Cephesi hattındaki muharebeler devam ederken bölgeye Alman yapımı AEG model 17 tayyare, 9 Kasım 1917'de gönderilmiştir. Bu tayyarelerde tayyareci için sabit, rasıt için hareketli olmak üzere, iki makineli tüfek bulunmaktaydı. Bu tayyarelerle, Irak'taki İkinci ve Onüçüncü Tayyare Bölükler teçhiz edilmiştir. Yeni gelen bu tayyareler için 15 tayyare kapasiteli hangar inşa edilmiştir. Aynı tarihte, Alman Tayyareci Yüzbaşı Shüz'ün emri altında, yeni teşkil edilecek Tayyare Harp Müfrezesi için Halberstadt model dokuz tayyare daha Irak'a gönderilmiştir. Bu tayyarelerin kullanması için ayrıca bölgeye benzin ve yağ tedariki de sağlanmıştır. Bu kapsamda, Tel Halif'de bulunan 20.000 libre benzin ile 1.800 libre yağ, Musul'a sevk edilmiştir. [294]

Osmanlı Tayyare Kıtaat Kumandanlığınca, VI. Ordu Kumandanlığına gönderilen kasım ayına ilişkin aylık rapor da, diğer aylara göre kasım ayında tayyarelerin faaliyetinin daha yoğun olduğu belirtilmiştir. Bu sırada hem İkinci hem de Onüçüncü Bölüklerde başarılı uçuşlar icra edilmiş olmasından dolayı, bu bölüklerdeki personelin Ordu Kumandanlığı tarafından taltif edildikleri belirtilmiştir.[295] Bu hususa dair 16 Kasım 1917 tarihli VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa imzalı belgede; Onüçüncü Sahra Tayyare Müfrezesi'nin yaptığı Kirmanşah[296] keşfi ve düşmana muvaffakiyetle bomba atmasından dolayı müfrezenin takdir olunduğu belirtilmiştir.[297]

Aralık 1917'de Osmanlı ordularının İran Cephesi'ndeki faaliyetleri dâhilinde Raniye'de bir uçuş noktası yapılması söz konusu olmuştur. Ancak, uçuş noktasının

---

[293] Kaymaz, **a.g.e.**, ss.48-49.
[294] Avcı, **a.g.e.**, s.24.
[295] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 3-1.
[296] Kirmanşah: İran'da Tahran-Bağdat demiryolu üzerinde bulunan şehir. Kanatlı, **a.g.e.**, s.10.
[297] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1426, Dos.: 174, Fih.: 3-2.

yapılması konusunda ihtiyaç duyulan nakil vasıtalarının yetersizliği dolayısıyla çalışma neticeye ulaşamamıştır.[298]

1917 yılında Osmanlı uçucularının hava faaliyetleri sene sonuna kadar sürmüştür. Buna karşın İngilizler de filolar halinde taarruzları ile ön plana çıkmıştır. 13 Aralık 1917 tarihinde İngiliz tayyareleri tarafından yapılan bir hava taarruzunda, beş İngiliz tayyaresinden üçü Osmanlı tayyare topçuları tarafından düşürülmüştür.[299] Aynı gün Osmanlı havacıları tarafından yapılan hava keşfinde Vadi-yi Tartar boyunca İngiliz birliklerine rastlanmamıştır.[300] Yapılan tayyare keşiflerinden Vâdi-yi Tartar boyunca İngiliz birliklerinden eser olmadığı ve 13'üncü Kolordu karşısındaki İtilaf kuvvetlerinin Diyale batısından Kızılrebat kuzeyine kadar postalarla hareket ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, İngiliz birliklerinin önemli bir kısmının Şehriban ve Herdune Kanalı civarında bulunduğu görülmüştür.[301]

13 Aralık 1917 tarihinde öğleden sonra iki Osmanlı tayyaresi tarafından; Şehriban, Bakube, Sendiye, Etem Çayı üzerinde bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde Şehriban'da bir gün önce yapılan tayyare keşfinde görülen altı tabur piyadelik ordugâhın durumunu koruduğu görülmüştür. Ayrıca keşfin devamında; Bakube'de iki ile üç tabur piyade, iki ile üç bölük süvari ve Sendiye civarında bir ile iki tabur piyade bulunduğu tespit edilmiştir. Etem Çayı civarında ise bir tabur kadar piyade ile iki bölük süvari ve miktarı tahmin edilemeyen dağınık çadırlar olduğu belirlenmiştir. İlave olarak Beled İstasyonu çevresinde üç bölük süvari görülmüştür.[302] Keşfin devamında, Kızılrebat kuzeyinde ve Yale yakınında iki süvari bölüğü, Kırmızı derede bir tabur piyade ve yüz çadırlık ordugâh, Haruniye Kanalı'nda üç tabur piyade tespit edilmiştir.[303] Ayrıca, Sendiye civarında görülen iki bölük ve iki süvari alaylık ordugâhlarla, Etem Çayı civarında görülen bir bölük ordugâhın bölgeyi terk ettiği anlaşılmıştır. Cebeli Hayret'den Narin'e doğru iki bölük

[298] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3696, Dos.: 12, Fih.: 10-4.
[299] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 3-1.
[300] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-18.
[301] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9.
[302] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-15.
[303] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-16.

piyade, Mekarin'de üç bölük süvari, Ebu Taye'de bir bölük süvari ve menzil çadırları görülmüştür.[304]

Hava keşifleri devam ederken VI. Ordu Kumandanlığı tarafından çıkarılan bir emirle hava birliklerinin faaliyet tarzları belirlenmiştir. Bu emirde; muhtelif cephelerdeki İngiliz kuvvetlerinin mümkün olduğu kadar tayyareler ile keşfedilmesinin icap ettiği bildirilmiştir. Ayrıca son taarruzlarıyla İngilizlerin, kuvvetlerimizi keşfetmek veya buradan kuvvet çekmemize mani olmak ve yahud geriye nakledeceği kuvvetlerini tanzim için mesafe kazanmak istediğinin tahmin edildiği belirtilmiştir. İkinci Tayyare Bölüğünün mümkünse Bağdat'a kadar, Dicle nehrinin doğusundaki mıntıkada; Onüçüncü Tayyare Bölüğünün ise Kifri veya Tozhurmatu'dan itibaren Dicle, Bağdat, Selidruz, Hanekin mıntıkasında keşif faaliyetlerinde bulunacağı bildirilmiştir. Bağdat'a kadar yapılacak keşiflerin İngilizlerin nazarı dikkatini tayin etmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ordu istihbaratı için İngiliz birliklerinin; Samarra, İstiblat istasyonu, Etem Çayı, Sindiye ve Yakubiye civarındaki ordugâhların işgal edilip edilmemiş olduğunu tayin etmesinin ehemmiyet arz ettiği beyan edilmiştir. Bunun yanında keşif tayyarelerinin himayesi için harp tayyarelerinin cephenin yarısına sürülmesi ve keşif tayyarelerinin dönüşü esnasında bunları koruması gerektiği vurgulanmıştır.[305]

14 Aralık 1917 tarihinde Estebelat istikametinde İngilizlerin bir sabit balon ile öğleden sonra saat 01.00'de bir tayyaresinin Narin Köprüsü yönünden Tozhurmatu istikametine gelip saat 14.30'da tekrar aynı yöne gittiği ve Karatepe civarına bildiriler attığı görülmüştür. 15 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı cephelerinde önemli bir olay olmamıştır. Aynı gün, Bağdat'a hava keşfi için iki tayyare gönderilmiştir.[306] 17 Aralık 1917 tarihinde 18'inci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, VI. Ordu Kumandanlığına gönderdiği yazıda, bir Osmanlı harp tayyaresiyle üç keşif tayyaresinin Samarra'da bulunan İngiliz tayyare istasyonlarına, ordugâhlarına ve hangarlarına 24 bomba attığını

[304] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-17.
[305] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-3.
[306] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 11-8.

bildirmiştir.[307] Aynı günün sabahında ise sekiz İngiliz tayyaresinin Osmanlı tayyare hangarlarına 36 bomba attığı ancak etkili olamadığı ifade edilmiştir.[308]

20 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı tayyareleri tarafından yapılan hava keşfinde; Haruniye Kanalı'nda yaklaşık üç tabur piyade, bir süvari alayı görülmüştür. Ayrıca, bir seyyar hastanenin dekovil hattı ile Cebeli Hamrin ile Haruniye'den Diyale'ye kadar uzatıldığı belirlenmiştir. Bu sırada, 10 vagondan mürekkep bir tren Şehriban'a giderken görülmüştür. Diyale Köprüsü civarında bulunan istasyon bölgesinde yirmi çadır tespit edilmiştir. Bu istasyon ile Haruniye'deki ordugâh arasında alayın kollarının hareketi görülmüştür. Şehriban civarındaki ordugâhta iki üç piyade taburunun eksildiği belirlenmiştir. Daha önce aynı bölgede yapılan hava keşfinde burada altı tabur piyade iki alay süvari olduğu belirtilmiştir. Diyale'de bir süvari bölüğü, Bakube civarında üç taburluk ordugâh ve bir süvari ordugâhı tespit edilmiştir. İlave olarak aynı bölgede tayyare çadırları olması muhtemel on iki büyük çadır görülmüştür.

Aynı gün öğleden sonra saat 07.00'de İngilizlerin üç tayyaresi Tuzhurmatu'ya gelerek tayyare hangarları bölgesine on bomba atmış isede piyade ve topçu ateşi nedeniyle isabet kaydedemeden bölgeden ayrılmışlardır. Bu esnada iki Osmanlı tayyaresi havalanarak İngiliz tayyareleri ile hava muharebesine girmiştir. Osmanlı tayyarelerinden birisi benzin deposuna isabet alınca mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Diğer tayyarenin tayyarecisinin kalpağına ve elbisesine mermi isabet etmesine rağmen personel ciddi bir yara almamıştır.[309] Bu sırada başka bir Osmanlı tayyaresi bu üç İngiliz tayyaresini Deli Abbas'a kadar takip etmiştir. Yapılan bu takipte; Şehriban-Haruniye-Kurudere ve Köşk mıntıkasında iki liva piyade, iki ila üç süvari alayı, Cebeli Hamrin'in batısında ve Deli Abbas'ta bir alaylık süvari kadar kuvvetin olduğu görülmüştür.[310]

28 Aralık 1917 tarihinde sekiz İngiliz tayyaresi Bünyan'a gelerek İkinci Tayyare Bölüğü hangarlarına, karargâha ve seyyar hastaneye 40 bomba atmıştır. Bu hava taarruzunda hangarda bulunan iki tayyare hasara uğramış, üç er ise yaralanmıştır. Bombardıman sırasında İngiliz tayyareleri ile muharebe etmek üzere iki Osmanlı tayyaresi

---

[307] Keyüsk, **a.g.e.**, s.160.
[308] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 14-12.
[309] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 22-4.
[310] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 22-4a.

havalanmış, fakat bir sonuç alınamamıştır. VI. Ordu Kumandanlığı İngiliz tayyarelerinin bu harekâtına karşılık olmak üzere İtilaf güçlerinin havaalanlarına mehtaplı gecelerde bombardıman akınları yapılması ve aynı zamanda gündüzleri de çok sayıda tayyareyle taarruz edilmesini emretmiştir.[311] Cephe hattında hava muharebeleri devam ederken 1917 yılı içerisinde, 20 İngiliz tayyaresi düşmüş ya da Osmanlı tayyareleri tarafından düşürülmüştür.[312]

1918'e girildiğinde, Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, VI. Ordu Kumandanlığına ait tayyare kıtalarının personel, malzeme ve konuş yerleri hakkında bilgi talep etmiştir.[313] Aynı tarihlerde VI. Ordu Kumandanlığı tarafından, tayyare parkında arızalı dört Albatros C.III. tayyaresi bulunduğu Osmanlı Başkumandanlık Vekâletine bildirilmiştir. Ayrıca, Tayyare Parkı Kumandanı Mülazım-ı evvel Faler yazının ekinde, dört tayyarenin tamiri için ihtiyaç duyulan malzeme listesini göndermiştir.[314]

Tayyareler, keşifle ve harpte kullanılmanın yanında, tarihi eserlerin fotoğraflarının çekilmesinde de kullanılmak istenilmiştir. Bunlardan Ocak 1918'de yapılan teşebbüste, fotoğraf makinesi ve fotoğraf malzemesi sıkıntısından istenilen oranda gerçekleştirilememiştir.[315]

Aynı dönemde, İngilizler bölgede bulunan kara ve hava gücünü daha da arttırarak genel bir taarruz ile Musul yakınlarına kadar ilerlemeyi başarmıştır. Bu sırada VI. Ordu Kumandanlığının durumu; yiyecek sıkıntısı, açlık, hastalık, firar vakaları ve kayıplar nedeniyle olumsuz bir görünüm almıştır. Bu sırada, Ordu Kumandanlığının karargâh merkezi Musul'da bulunmakla birlikte, Sekiz tayyareli İkinci Tayyare Bölüğü 18'inci Kolordu emrinde Elaşık'ın 1.500 metre batısında, Onüçüncü Tayyare Bölüğü ise 13'üncü Kolordu emrinde Kifri'de (Selahiye) ve VI. Ordu Tayyare Kıtaat Kumandanlığı ise Musul'da bulunuyordu. Bu sıralarda Filistin Cephesi'nde yoğunluk başladığından ve

[311] Göymen, **a.g.e.**, s.189.
[312] Kansu vd., c.1, ss.341-344.
[313] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 11.
[314] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 2.
[315] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 3.

Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti bulabildiği birlikleri buraya sevk ettiğinden Irak bölgesi korunaksız kalmıştır.[316]

Aynı dönemde İngilizlerin bölgede 1'inci ve 3'üncü Kolorduları ile bir süvari tümeni vardı. İngiliz hava birliklerinden 30'uncu Tayyare Bölüğü Bakube'de, 63'üncü Tayyare Bölüğü Samarra'da, 23'üncü Tayyare Bölüğü ise Ramadi'de konuşlanmıştır. 2 Mart 1918 tarihinde de İngilizlerin 72'nci Tayyare Filosu, Binbaşı Puellnitz kumandasında Irak'a ulaşmış ve Samarra Meydanı'nda göreve başlamıştır. Bu dönemde İngilizlerin her filosunda 18 tayyare bulunuyordu.[317]

1918 yılı Ocak ayında karşılıklı hava faaliyeti yoğun olarak devam etmiş, 21 Ocak'ta ise bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. İngilizler gün içerisinde bir Osmanlı tayyaresini düşürüp mürettebatını esir almıştır. Aynı gün 11 tayyareden oluşan bir İngiliz hava filosu Kifri'deki tayyare hangarına bomba ile taarruz etmiştir.[318]

31 Ocak 1918'de üç İngiliz tayyaresi ile girdiği hava muharebesinde bir İngiliz tayyaresini düşüren Osmanlı tayyaresi aldığı isabetlerden dolayı İngiliz cephesi gerisine mecburi iniş yapmıştır. Sağlam olarak inen tayyare, ekibi tarafından tahrip edilmiş ve uçucular bölgedeki halkın yardımıyla düşman hattını geçerek Osmanlı hava alanına dönmeyi başarmıştır. Uçucuların göstermiş oldukları bu başarı ordu kumandanlığı tarafından takdir edilmiştir.[319]

8 Şubat 1918'de sekizli bir İngiliz filosu Onüçüncü Hava Bölüğünün bulunduğu Kifri'deki meydana taarruz etmiştir. Bu taarruza karşı Alman Tayyareci Asteğmen Kigosch havalanarak İngiliz tayyarelerini dağıtmayı başarmıştır. Takiben 27 Şubat 1918'de Alman Tayyareci Astsubay Hans Jacop, İngiliz ordugâh ve hava meydanını bombalamıştır.[320]

Mart ayında ileri taarruza geçen İngiliz birlikleri Fırat bölgesindeki Osmanlı grubuna karşı taarruza geçerek 9 Mart 1918'de Hit'i, 10 Mart 1918'de ise Salihiye'yi işgal etmiştir.

---

[316] Göymen, **a.g.e.**, s.230.
[317] Paul Knight, **British Army In Mesopotamia 1914-1918**, McFarland&Company, Inc, Publishers, London, 2013, s.131.
[318] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.161-162.
[319] Kurter, c.III, s.48.
[320] Yalçın, **a.g.e.**, s.230.

Bu taarruz sırasında İngiliz hava birlikleri kara güçlerine yakın hava desteği sağlayarak etkin olmuştur. 22 Mart 1918'de Tayyareci Astsubay Cemal Bey ve Rasıt Teğmen Basri Bey, Fırat nehri civarında yaptıkları bir keşif görevi esnasında rastladıkları bir düşman tayyaresini hava muharebesi sonucu düşürmüştür. 25 Mart 1918'de Fırat grubu civarında Osmanlı mevzileri üzerinde topçu ateşiyle düşürülen İngiliz tayyaresinin pilotu ile rasıdı esir edilmiştir. Esir edilen bu subaylardan birinin yarbay rütbesinde Irak'taki İngiliz Hava Kuvvetleri Kumandanı olduğu anlaşılmıştır.[321]

27 Nisan 1918 sabahı gün doğumunda başlayan İngiliz taarruzu tayyarelerin desteklemesiyle başarıya ulaşmış, 29 Nisan 1918'de Tuzhurmatu işgal edilmiş ve 13'üncü Kolordu Kerkük'e çekilmek zorunda kalmıştır.[322] Bu sırada VI. Ordu Kumandanlığı 13'üncü Kolordunun Küçükzap geçitlerini tutmasını ve Kerkük'ün boşaltılmasına kadar burasının savunulmasını emretmiştir. Bu olumsuz şartlar içerisinde bölüklerde tayyare olmaması sebebiyle Hava Kuvvetleri Müfettişliği'nden izin alınarak İkinci ve Onüçüncü Tayyare Bölüklerinin birleştirilmesine ve Dicle boyunda bir uçuş üssü meydana getirilmesine karar verilmiştir.[323]

2 Mayıs 1918 tarihinde Tozhurmatu civarında bir İngiliz tayyaresinin düşürüldüğü 13'üncü Kolordu Kumandanlığı tarafından rapor edilmiştir. 15 Mayıs 1918 tarihinde Altunköprü civarında bir tayyare daha düşürülmüş, düşürülen bu tayyare için kırk lira mükâfat verildiği bildirilmiştir.[324]

4 Mayıs 1918 tarihinde edinilen istihbarat raporundan, İngilizlerin Gelhur, Gurâni, Kalhanî aşiretleriyle birlikte Sencâbilerin üzerine yürüyerek harbettikleri, İngiliz tayyare ve topçularının da muharebelere katıldıkları öğrenilmiştir. Bu arada bu muharebeler sonucunda, Sencâbilerin mağlûp edilerek reisleriyle beraber dağıldıkları haber alınmıştır.[325] Bu bilgi bölgedeki aşiretlerin bazılarının Osmanlı Devleti'ni desteklerken, bazılarının da İngiliz yanlısı bir siyaset ve politika izlediğini göstermektedir.

---

[321] Keyüsk, **a.g.e.**, s.46.
[322] Göymen, **a.g.e.**, s.233.
[323] Yalçın, **a.g.e.**, s.232.
[324] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 4.
[325] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 4334, Dos.: 238, Fih.: 1-38.

6 Mayıs 1918 günü Kerkük dolaylarında yapılan taktik hava keşfinde; İngiliz birliklerinin Kerkük yakınlarında bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine 13'üncü Kolordu'nun Kerkük'te tutunmasına imkân olmadığı anlaşılmış ve Kerkük'ün akşama kadar boşaltılması ve Altınköprü'ye birliklerin çekilmesi emredilmiştir. Aynı gün, Üsteğmen Dickhof ile Fünfhausen'in kullandıkları AEG tayyaresi de yapmış oldukları silahlı keşif sırasında motoru arızalanarak, Kerkük dolaylarında bulunan El Hamra'ya mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştır. Tayyareciler, tayyareyi İngilizler'in eline geçmemesi için yakmıştır. Bu yüzden tayyareyle beraber bir parabellum makinalı tüfek de kaybedilmiştir. Muharebelerin devam ettiği bu dönemde Osmanlı Devleti'nin tayyare kayıplarını telafi etmesi pek mümkün olmamıştır.[326]

Hazırlığını tamamlayan İngilizler taarruza geçerek 7 Mayıs 1918'de Kerkük'e girmiştir. 13'üncü Kolordu Küçük Zap'ın arkasına çekilmiştir. Bu durumda tayyare istinat noktası da Tuzhurmatu'dan Erbil'e nakledilmiştir. Bu durumda tayyare istinat noktası da Tuzhurmatu'dan Erbil'e nakledilmiştir. Osmanlı birlikleri geri çekilirken Alman Tayyareci Yüzbaşı Schüz, 3 Mayıs 1918'de sekizinci, 15 Mayıs 1918'de de dokuzuncu İngiliz tayyaresini düşürmüştür.[327] 21 Mayıs 1918 tarihinde bir İngiliz tayyaresi daha düşürülmüştür.[328]

1 Haziran 1918 tarihi itibariyle İngiliz kuvvetlerine ait yeni bir bilgi alınamamıştır. Ancak tayyare raporunda düştüğü bildirilen İtilaf tayyaresi bulunamamıştır. Mezkûr tayyarenin aşağıya doğru inip sonra bölgeden çekildiği değerlendirilmiştir.[329]

11 Haziran 1918 tarihinde Alman Tayyareci Üsteğmen Dickhof tarafından bir hava keşfi yapılmıştır. Bu hava keşfinde; Karatepe'nin kuzeybatısında iki büyük piyade birliği, Diyale'nin batısında ise bir bölük piyade görülmüştür. Ayrıca, Diyale nehrinin batısında Köşk ile Kızılrebat arasında iki piyade taburu ve bir alay süvari ile bunların kollarından oluşmuş müteaddit ordugâhlar ve şehrin üç kilometre doğusunda bir tayyare meydanı ve hangarlar tespit edilmiştir. Bunun yanında, Kızılrebat'ın kuzeyinde bir bölük piyade ordugâhı ile on beşer çadırdan oluşan üç ordugâh görülmüştür. Cebeli Hamrin'in kuzeyine

---

[326] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 4.
[327] **Vakayi-i Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi**, Numara: 13, Yayın Tarihi: 1 Haziran 1918, s.1.
[328] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3662, Dos.: 273, Fih.: 4-7.
[329] **ATBD**, S.84, s.71.

doğru yürüyüşte bir piyade taburu da belirlenmiştir.[330] Aynı dönemde yapılan bir diğer hava keşfinde ise Diyale boyunca hareket halinde olan takriben bir tabur piyade tespit edilmiştir.[331]

Bu sırada Ordu Kumandanlığı, 15 ile 30 Haziran tarihleri arasında Ramadiye mıntıkasında tayyare keşfi yapılmasına ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.[332] 28 Haziran 1918 tarihinde sabah Tuzhurmatu civarında icra edilen tayyare keşfinde, İngiliz ordugâhlarını gösterir beş fotograf alınmıştır. Bu keşif sırasında; Tuzhurmatu'nın doğusunda toplam 50 çadırlık iki piyade bölüğü ile makineli tüfek kıtası, 35 çadırdan oluşan 3-4 büyük süvari ordugâhı tespit edilmiştir. Ayrıca, Tuzhurmatu'nun doğusunda ve bu ordugâhların hafif kuzeyinde 15 çadırlık ordugâh, bir piyade bölüğü ve Tuzhurmatu'nun güneyinde bir piyade bölüğü ve sekiz çadırlık bir ordugâh görülmüştür.[333]

5 Temmuz 1918 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde Kifri'de üç piyade bölüğü, bir batarya, tayyare meydanında bir küçük hangar ve bir kırmızı çadır tespit edilmiştir.[334] 9 Temmuz 1918 tarihinde İngiliz tayyarelerinin Osmanlı cephe hattı üzerinde uçması üzerine, bölgenin güvenliğini sağlamak ve ilgili tayyareleri savuşturmak için Osmanlı havacıları göreve çıkmıştır. Bu görev sırasında Osmanlı harp tayyaresinde meydana gelen arıza dolayısıyla havacılar, Dakuk'a mecburi iniş yapmıştır.[335]

15 Temmuz 1918 tarihinde Ordu Kumandanlığı tarafından gönderilen emirle, Musul'dan tayyare göndermek mümkün olmadığı takdirde, El Hamra'daki tayyare ile görevlerin icra edilmesi istenmiştir.[336] Bu sırada Başkumandanlık Vekâleti, VI. Ordu bünyesinde ve tayyare Kumandanlığında harp, keşif ve nakliye olmak üzere kaç tayyare mevcut bulunduğu ve bunların ne kadarının cephelerde, ne kadarının merkezde bulunduğunun bildirilmesi istenmiştir.[337]

---

[330] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8.
[331] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8-2.
[332] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 3.
[333] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 10.
[334] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 11.
[335] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 12.
[336] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 15.
[337] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 15-1.

16 Temmuz 1918 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı, İngiliz kuvvetlerinin birkaç günden beri Dicle cephesinde faaliyet gösterdiğini bildirerek, bölgedeki birliklerinin durumunun hava keşfi ile tespit edilmesini istemiştir.[338] 17 Temmuz 1918 tarihinde gönderilen emirde, Dicle Cephesi'nde yaptırılacak tayyare keşfinin Vadi-i Tartar havalisinin de dikkate alınarak gerçekleştirilmesi talep edilmiştir.[339] Aynı paralel de 18 Temmuz 1918 tarihinde çıkarılan yazı ile bu sefer Vadi-i Tartar ile Tikrit havalisinin de hava keşfi sırasında dikkate alınmasını istenmiştir.[340] İlgili emirler durumun çok kritik bir noktaya doğru evrildiğini göstermiştir. Bu meyanda İngiliz birliklerinin faaliyetlerinin hergün düzenli olarak takip edilmesi önem arzetmiştir. İlgili emirler sonrasında 29 Temmuz 1918 tarihinde sabah yapılan hava keşfinde İngiliz ordugâhlarına ve yer hedeflerine bomba atılmış ve İngiliz birliklerinin vaziyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.[341]

Aynı dönemde alınan kararla bomba taarruzlarının gece yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak, gece yapılan uçuşların verimli olmaması ve keşif maksadının tam olarak yerine getirilememesi üzerine, beyhude kuvvet sarf olunduğu düşüncesiyle bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Bu kapsamda keşif maksadıyla yapılacak uçuşların, aydınlıkta icra edilmesi ve bomba taarruzlarının gündüz gerçekleştirilmesi istenmiştir.[342]

4 Ağustos 1918 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden VI. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazı ile bölgede görev yapan havacı personele zor şartlar altında yaptıkları görev sebebiyle teşekkür edilmiştir. Bu yazıda; "Tahtı emrinizde bulunan tayyare kıtaatının elde mevcut vesait müşkülatına rağmen, cephelerde gösterdikleri fedakârlık, deruhte ettikleri vazifedeki muvaffakiyetin, Kuvayı Havaiye Müfettişliği Umumiliği'nden alınan rapor dâhilinde öğrenildiği" belirtilmiştir. Ayrıca yazının devamında; "İbraz olunan fedakârlıktan dolayı tayyare kıtaat kumandanları ile bölük kumandanlarına memnuniyet ile teşekkür edildiği" belirtilmiştir.[343]

---

[338] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16.
[339] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-1.
[340] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-2.
[341] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-3.
[342] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-3a.
[343] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 18.

21 Ağustos 1918 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı, Dicle cephesinin son vaziyetinin tayini için mümkün olduğu takdirde bir gün sonra keşif yapılmasını istemiştir.[344] Bu emir üzerine yapılması lazım gelen hava keşfi hemen gerçekleştirilememiştir. Keşif tayyarelerinin motorlarının arızalı olması ve Musul'a giden harp tayyaresinin dönüşünün geçikmesi gibi etkenler, keşfin tehirine sebep olmuştur. İlgili emir mucibince 23 Ağustos 1918 tarihinde sabah iki keşif tayyaresi göreve çıkmıştır. Bu uçuş sırasında tayyarelerden biri motoru bozulduğundan hangara geri dönmek zorunda kalmıştır. Bu tayyarenin geri döndüğünü gören diğer tayyare, bir kaza olduğu düşüncesiyle ikinci tayyareyi takip ederek o da geri dönmüştür.[345]

4 Eylül 1918 tarihinde Kerkük'ten keşfe giden tayyarelerden biri motorunda meydana gelen arıza nedeniyle yere inmek zorunda kalmıştır. Burada tamir edilen tayyare Kerkük'e geri dönmeyi başarmıştır. 5 Eylül 1918 tarihinde Dicle nehri civarında keşfe giden bir Osmanlı tayyaresi de Kerkük'te yere inmeye mecbur olmuştur.[346]

9 Eylül 1918 tarihinde Fırat cephesi karşısındaki İngiliz kuvvetlerinin durum ve vaziyetinin yapılacak bir hava keşfi ile belirlenmesi istenmiştir. Ancak, havanın çok sıcak olmasından dolayı Fırat cephesine keşif için tayyare göndermek mümkün olmamıştır. Bölgede hava keşfi yapılabilmesi için havaların biraz serinlemesi gerektiği tayyare kumandanlığı tarafından bildirilmiştir.[347] Bu durum yapılan ve yapılacak kara ve hava harekâtlarında iklim şartlarının etkili olduğunu göstermektedir.

12/13 Eylül 1918 tarihinde Musul'dan hareket eden nakliye tayyaresi motorunun bozulması üzerine Şarkat'ın güneyinde inmeye mecbur olmuştur. İlgili tayyarenin tamir edilip edilmediğinin öğrenilmesi ve Musul'a vazifeli gelen bir Teğmen'in nakli için iki keşif tayyaresi Şarkat'a gönderilmiştir. Neticede Şarkat'taki nakliye tayyaresine ulaşılmış ve yapılan teknik inceleme sonucunda tayyarenin motorunun burada tamir edilemeyeceği anlaşılmıştır.[348] 16/17 Eylül 1918 tarihinde tayyarenin nakli için bölgeye iki binek

---

[344] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 19.
[345] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 19-1.
[346] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 24; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 24a.
[347] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 28; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 28-1.
[348] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 30.

gönderilmiştir. Ancak tayyare akşam yapılan nakil sırasında, kırılarak kullanılamaz hale gelmiştir.[349]

19 Eylül 1918 tarihinde İngilizler sabah erkenden çok şiddetli taarruz başlatmış ve tayyarelerle Osmanlı mevzilerine bomba yağdırmıştır.[350] 22 Eylül 1918 tarihinde gerek Dicle ve gerek Kerkük cephesinde yapılan tayyare keşfinde alınan fotoğrafların tetkik edilmesi için ilgili görüntülerin hızlı bir şekilde gönderilmesi istenmiştir.[351]

24 Eylül 1918 tarihinde Irak'taki Tayyare Bölüğü Kumandanlığından Hava Müfettişliği'ne gönderilen yazıda; keşif tayyaresinin pek eski olması sebebiyle emniyetli uçuşlar yapılamayacağı veya hususi uzun uçuşlar gerçekleştirilemeyeceği bildirilmiştir. Bu kapsamda bir hafta evvel yapılan keşif uçuşu sırasında ilgili tayyarenin motorunun Kerkük'ün güneyinde durdurduğu belirtilmiştir. Ayrıca ilgili yazıda, İstanbul'dan geleceği haber alınan tayyarelerin biran önce gönderilmesi talep edilmiştir.[352]

27 Eylül 1918 tarihinde Tuzhurmatu üzerinde harp tayyareleri ile yapılan hava keşfinde; İngiliz ordugâhlarında bir değişiklik olmadığı ve yollarda hareketlilik görülmediği bildirilmiştir. Aynı gün Kerkük, Ayn Halit ve Demirkapı üzerinde bir keşif uçuşu yapılmıştır. Yapılan bu keşifte; ilgili bölgelerde olumsuz bir gelişme görülmemiştir.[353]

11 Ekim 1918 tarihinde Musulda bulunan keşif tayyaresinin tamiri yapılmıştır. Aynı gün ilgili tayyarenin Musul'dan Elhamra'ya gideceği tayyare kumandanlığı tarafından ordu kumandanlığına bildirilmiştir.[354] 13 Ekim 1918 tarihinde Elhamra'ya giden keşif tayyaresinin, Kerkük'de keşif tayyaresi bulunmaması sebebiyle buraya gitmesi istenmiştir. Kerkük'e giden tayyarenin bir gün sonra Samarra'ya kadar bir keşif yaparak bölgedeki vaziyeti keşfetmesi ve durumu bildirmesi istenmiştir.[355]

---

[349] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 34.
[350] Engin, **a.g.e.**, s.112.
[351] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 26-1.
[352] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 37.
[353] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39-4.
[354] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 46.
[355] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-1.

14 Ekim 1918 tarihinde keşfe giden Osmanlı harp tayyaresi Kerkük, Kifri ve Tuzhurmatu üzerinde bir hava keşfi yapmıştır. Bu ekşifte; Kifri ile Tuzhurmatu'da bulunan İngiliz ordugâhlarında bir hareketlilik olmadığı bildirilmiştir. Kifri, Tuzhurmatu, Karatepe yolu üzerinde üç otomobil görülmüştür.[356]

19 Ekim 1918 tarihinde keşif tayyaresinin Musul'a gönderileceği bildirilmiştir. Bu tayyareye orada şiddetle ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.[357] İlgili tayyarenin geçtiği yerleri keşfederek Elhamraya gelmesinin icab edenlere emir buyurulması talep edilmiştir.[358]

20 Ekim 1918 tarihinde Tayyareci Astsubay Hans Jacop'un önderliğinde Kerkük'ten Elhamra'ya hareket eden Osmanlı tayyaresinin yaptığı keşif uçuşunda; Kerkük yolundan Ayn Halit ve Elhamra arasında bir İngiliz kuvvet ve kıtaatı olmadığı görülmüştür.[359]

20 Ekim 1918 tarihinde Elhamra'da bulunan İkinci Tayyare Bölüğü'ne tayin olan Üsteğmen Hayri Sami Efendi'yi Kerkük'e götürmek üzere Tayyareci Astsubay Cemal Bey, AEG tayyaresi ile havalanmış, ancak yükselemeden düşmüştür. Bu kaza sonrasında tayyarenin alt kanatları, motorun büyük aksamı, tekerlekleri ve kuyruk kısmı kırılmıştır.[360] Ayrıca kaza sırasında tayyarenin rasıtı Hayri Sami Efendi alnından hafif yaralanmıştır. Tayyarenin düşüş sebebinin motorunun çok eski olmasından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu sırada yapılan incelemede, tayyarenin birlik imkânları ile tamir edilemeyeceği bildirilmiştir. Keşif tayyaresinin düşmesiyle İngiliz ordugâhlarının fotoğrafları alınamamıştır. Bu yüzden 21 Ekim 1918 tarihi itibariyle harp tayyaresiyle Dakok ve Kuruçay ile Ayn Nahile, Ayn Halit ve Kerkük civarında keşif yapılacağı bildirilmiştir.[361]

Bu sırada muharebelerin Osmanlı Devleti adına olumsuz olarak geliştiği bir ortamda, 21 Ekim 1918 tarihinde tüm Alman personelin görevlerini bırakarak Mardin'de toplanmaları emredilmiştir. Bu karar sonrasında tayyareci, rasıt, makinist ve yer personeli

---

[356] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-3.
[357] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 54-1.
[358] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 54; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56.
[359] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-3.
[360] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-7.
[361] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-5; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-7.

olmak üzere tüm Alman personel bölgeden ayrılmıştır. Bu durum tayyare bölüklerinin çalışamaz duruma gelmesine yol açmıştır.[362] Aynı gün keşif tayyaresinin kırılması sebebiyle, El Humra'dan bir keşif tayyaresinin Kerkük'e uçması emredilmiştir.[363] 26 Ekim 1918 tarihinde tayyareci Cemal Efendi tarafından kırılan AEG tayyaresi hakkında bir kaza kırım raporu sunulmuştur.[364]

24 Ekim 1918 tarihinde İngiliz tayyarelerinin otuz metreye kadar alçalarak yaptığı makineli tüfek ateşi sonucu, Osmanlı keşif tayyarelerinden biri benzin deposundan vurulmuştur. Bu isabet sonucu, ilgili tayyare yanarak elden çıkmıştır. Kullanılamaz hale gelen tayyare Elhamra'da terk edilmiştir. Elhamra'da keşf tayyaresi yandığı zaman, hangarda bulunan Osmanlı harp tayyaresi de yağ deposundan isabet almıştır. Harp tayyaresinin faal edilebilmesi için Şarkat'tan Musul'a bir ekip getirilmiştir. Tayyarelerin isabet alması ile Dicle cephesinde faal hiç tayyare kalmamıştır. Bu sırada Kerkük cephesinde, Altınköprü'de bir iki gün sonra tamiri bitecek bir harp tayyaresinin olduğu bildirilmiştir. Ayrıca burada pervanesi kırık ikinci bir harp tayyaresinin olduğu belirtilmiştir. Fakat ne Musul'da ne de Bölükte bu tayyareye uyacak bir pervane olmadığı vurgulanmıştır. Musul Cephesi'nde ise, bir hafta içinde bakımdan çıkacak iki harp tayyaresi olduğu öğrenilmiştir. Sonuç olarak ne cephede ne de Musul'da işe yarar tayyare olmadığı anlaşılmıştır.[365]

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanması üzerine, VI. Ordu Tayyare Kıtaat Kumandanlığına bağlı İkinci ve Onüçüncü Tayyare Bölüklerinin kalan tayyare ve malzemeleri Musul'dan karayolu ile Mardin ve Diyarbakır'a intikal etmiştir. Böylece bu bölgedeki muharebeler sona ermiştir.[366]

---

[362] Kurter, c.IV, s.281.
[363] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-9.
[364] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-8.
[365] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 60; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 60a.
[366] Kansu vd.,c.1, ss.412-415.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA HARB'İNDE KANAL-FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ VE HAVA HARP GÜCÜ

5.1. Kanal Harekâtı'nın Başlama Sebepleri

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı İngilizlerden geri almak ve Süveyş Kanalı'nı ele geçirerek İngiltere'nin uzak doğu sömürgeleriyle olan bağlantısını kesmek istemesi bu cephenin açılmasının başlıca nedenlerindendir. Özellikle İngiltere, uzak doğudaki sömürgelerinden aldığı lojistik destek ve insan gücü ile önemli bir potansiyeli cephe hattına sevk etmiştir. İşte bu cephenin açılmasındaki en önemli etkenlerden biri bu durum olmuştur.[1] Ayrıca Osmanlı Devleti son dönemde kaybettiği Mısır'ı geri almak için bu harekâta girişmiştir.[2]

Bu sırada Avrupa cephelerinde kötü duruma düşen Alman Başkumandanlığı, Süveyş civarında açılacak bir cephe ile hem kendi kuvvetlerini rahatlatmayı hem de orta doğu coğrafyasındaki emellerine ulaşmayı planlamıştır. Bu kapsamda Almanya'nın girişimleri sonucunda Osmanlı Devleti Kanal hattında yapılacak bir harekât konusunda ikna edilmiştir.[3]

5.2. Kanal-Filistin-Suriye Cephesi Harekât Alanının Coğrafî Etüdü

Afrika ile Asya Kıtası arasında bulunan Süveyş Kanalı iki kıtayı birbirine bağladığı gibi, uzak doğudan gelen malzeme, ticarî emtia vs. gibi maddelerin doğu-batı eksenli geçiş

---

[1] Süveyş Kanalı: 1869 yılında tamamlanan ve 161 kilometre uzunluğunda olan Süveyş Kanalı; Avrupa'yı, Güney Asya'ya ve Uzak Doğu'ya, özellikle de İngiltere'nin, Hindistan başta olmak üzere bu bölgede bulunan diğer sömürgelerine bağlayan en önemli deniz yoludur. Birinci Dünya Harbi boyunca Avusturalya, Yeni Zelanda ve Hint kuvvetlerinin yanı sıra, İngiltere ve müttefiklerine gerekli olan hammadde ve diğer ihtiyaçlar Batı Cephesi'ne Süveyş Kanalı üzerinden nakledilmiştir. Dolayısıyla bölgenin stratejik ve jeopolitik konumu harekâtın düzenlenmesindeki en önemli etkendir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: İsmet Üzen, **1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları,** Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s.9; Sevda Özkaya, **Süveyş Kanalı,** Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015, ss.88-89.

[2] İnan, **a.g.e.**, s.62; Uçarol, **a.g.e.,** ss.467-473.

[3] Rıdvan Bal, "Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Orta Doğu'da Cephe Gelişmeleri ve Mustafa Kemal", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, Kırklareli, Aralık, 2017, ss.31-49.

noktasında bulunması nedeniyle önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, kuzey-güney yönlü Afrika ile Asya arasındaki konumu ona önemli bir avantaj kazandırmıştır. Bu yüzden bölgenin stratejik önemi, hedef haline gelmesine etki etmiştir. Hem kuzey-güney hem de doğu-batı yönlü askerî, ticari faaliyetlerin geçiş noktasında bulunması tarihi süreçte olduğu gibi, Birinci Dünya Harbi'nde de bölgenin ele geçirilmek istenmesine yol açmıştır.

Kanal-Filistin ve Suriye cephe hattında meydana gelen harp, çok geniş bir coğrafya da vukuu bulmuştur. Bu coğrafya, kuzeyde Fırat nehrinin dirseği ile Asi nehrinin Akdeniz'e döküldüğü ağızın güneyi hattı; doğu Fırat nehri (hariç) ile güneyde; Süveyş Körfezi doğu kıyıları - Akabe Körfezi[4] - Cof Amir - Kuveyt (mevkiler dâhil) hattı; batıda, Akdeniz'in doğu kıyıları - Mısır (dâhil) hattı arasındaki sahada bulunan memleketleri içermiştir. Harp bölgesinin kuzeyinde; Anadolu yarımadası, doğusunda Irak, güneyinde Arabistan yarımadası, batısında Akdeniz ve Trablusgarp'la ayrılan Sudan arazisi vardır.[5]

Suriye ve Filistin Bölgesi; kuzeyde Anadolu, doğuda Irak, batıda Akdeniz, Mısır ve güneyde Arabistan ile Yemen arasında geçit bölgesidir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla önemi daha da artmıştır.[6]

Sina, Filistin ve Suriye toprakları doğal yapı, su, iklim ve bitki sorunları yönünden ayrıcalıklara sahiptir. Sina Bölgesi'nin, doğal olarak coğrafî önemini yakinen etkileyen Süveyş Kanalı, 1869 yılında inşa edilmiştir. Kuzeyden güneye uzayan bu Kanal, Süveyş Kasabası'nın hemen doğusundan başlar. Uzunluğu 168 kilometre, genişliği 150 metre olup Port Said civarında denize ulaşır.[7] Bölgenin doğusunda Lut Gölü[8](Bahri Lut-Ölü Deniz) ve

---

[4] Akabe Körfezi: Akabe, Ürdün'ün tek limanı, Akabe Körfezi'nin başında ve Ürdün, İsrail, Mısır, Suudi Arabistan'ın bulunduğu bölgenin güneybatı ucunda yer almakta, ayrıca Selahaddin Eyyübi ve Yavuz Sultan Selim gibi Osmanlı komutanlannın önem verip, tahkim ettikleri bir stratejik belde özelliğini taşımaktadır. A. Haluk Dursun, **Akabe Meselesi 1906 Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Rekabetine Bir Örnek**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994, s.97.

[5] Hilmi Üstünsoy, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, c.4/1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.13.

[6] Atakan, **a.g.e.**, s.31.

[7] Üstünsoy, **a.g.e.**, s.16.

[8] Lut Gölü veya Ölüdeniz: Ölü Deniz, günümüzde bir kısmı İsrail bir kısmı ise Ürdün topraklarında yer alan Kudüs'ün 20 kilometre doğusunda bulanan yerdir. Yahudi, Hıristiyan ve İslam kaynaklarında önemli bir yeri olan Ölü Deniz ismi ilk olarak Hz. İsa'dan önce ikinci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Yahudi literatüründe Tuzlu Deniz, Sodom'un Denizi olarak geçen bu yer, Araplar tarafından Sodom ve Gomarra'nın denizi, İslami kaynaklar Lut Gölü, birkaç Avrupalı gezgin ise Şeytanın Denizi gibi farklı isimlerle adlandırmışlardır. Halil Temiztürk, "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD),** Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2015, ss.63-87; Mustafa L. Bilge. ''Lut Gölü'', **DİA**, c.XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s.230.

Akabe Körfezi, güneyinde Kızıldeniz, batısında Süveyş Körfezi ve Kanalı, kuzeyinde ise Akdeniz bulunur. Akabe-Süveyş hattı veya Cebel-i Tih denilen sıradağlarıyla ikiye ayrılır. Kuzey kesimine Sina Çölü (Tih Sahrası), güneyine Sina Yarımadası (Tur-i Sina) denilmektedir. Sina Yarımadası, Akabe-Süveyş hattının güneyindedir. Doğal yapısı Sina Çölü'nden başkadır.[9] Tur-i Sina Dağları Yarımada'nın ortasındaki Cebel-i Katrin'de düğümlenir. Kollarıyla Yarımada'yı kaplar. Volkanik kaya yığınlarından oluşmuştur.[10]

Anadolu yaylası dağ sistemine dâhil Torosların güneyine sarkan kolları, (Amanoslar) Ceyhan nehri ile Asi nehri arasını doldurur. Amanosların orta kısmı sarp ve ağaçlıktır. Güneye uzanımında Ensariye Dağları, Nehrül Kebir'den itibaren kıyıyı izleyerek güneye doğru uzanır ve Lübnan Dağları'yla birleşir. Yükseklikleri 2.600 ile 3.000m'dir. Anti Lübnan Dağları Suriye'de Lübnan Dağları'na paralel uzanır. Şam'ın[11] güneydoğusunda ayrılan bir kol Havran Dağları'nı oluşturur ve bu dağlar Havran bölgesini tamamen örter. Suriye'de akarsular, Karasu ve Afrin ile Halep'ten[12] geçen Kuvek suları olup, ikisi Akdeniz'e, diğeri Halep güneyinde Müftü Gölü'ne dökülür. Asi nehri Suriye'nin esas nehridir. Kaynaklarını Cebel-i Hamrin'den alır. Bukca Ovası'nı sulayarak Humus, Hama'dan geçer ve Amik Gölü'nün ayağını aldıktan sonra Samandağı civarında Akdeniz'e dökülür. Suriye kıyıları, İskenderun Körfezi hariç girinti ve çıkıntısı az ve oldukça düzdür. İskenderun ve Lâzkiye birer limandır. Filistin arazisinin önemli yapısı, pek eski zamanda meydana gelen büyük bir deprem sonucu kuzey-güney doğrultusunda bir çöküntü ile oluşmuştur. Bölgenin kıyı kesimi düz bir araziye sahiptir. Batısında Şeria, Akdeniz'e paralel volkanik dağlardan yapılıdır. Bir sırt halinde olan parçanın en yüksek yeri Halil-ür-

---

[9] Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.203.

[10] Atakan, **a.g.e.**, s.32.

[11] Şam veya Dimeşk: Dünya'nın en eski yerleşimlerinden olan kent, M.S. VI. yüzyılda İslam egemenliğine girmiş, 1521 yılından 1. Dünya Savaşı'na kadar da Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuştur. Kent, Avrupa dillerinde Damascus olarak bilinirken, Araplarca "eş-Şam" ya da günümüzde bilinen şekliyle "Şam" olarak anılmaktadır. Suriye'nin başkentidir. Şam, dünya tarihi boyunca, hiç aralıksız en uzun süre kullanılan şehir olarak anılır. Cengiz Ergün, "Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehri Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** c.10, S.52, Ekim 2017, ss, 380-388; Ahmet Topal, "Klasik Türk Şiirinde Şam-ı Şerif", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2012, ss.51-70.

[12] Halep: Suriye'nin Şam'dan (Dimaşk) sonra en mühim şehri olan Halep, Osmanlı Devletinin Asya kıtasında bulunan büyük bir vilayetidir. 38 derece 68 dakika ve 5 saniye doğu boylamı ve 40 derece 12 dakika kuzey enlemi arasında ve denizden 390 m. yükseklikte bulunmaktadır. Urfa ve Maraş sancakları dâhil 86.600 km²dir. Güneyinde Suriye, kuzeyinde Anadolu, batısında Akdeniz ve doğusunda müstakil bir şekilde idare edilen Zor sancağı bulunmaktadır. En geniş sınıra sahip olduğu dönemde; kuzey-batısında Konya ve Ankara vilayetleri, kuzeyde Sivas, kuzey-doğusunda Diyarbakır ve Ma'muratü'l-Aziz, doğusunda Bağdat, güneyinde ise Suriye vilayetleri ile çevrilmiştir. Mustafa Öztürk, **Osmanlı Belgelerinde Halep**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Yayın No.: 25, İstanbul, 2018, s.22.

Rahman Kasabası'nın kuzeyinde 1.027 metredir. Şeria çukurluğu ise 265 kilometre uzunluğunda bir çöl yapısıdır. Kuzey ve güney doğrultusunda uzanan ovaları denize paralel olarak devam eder. Bol su kaynaklarına sahip olan coğrafya, tarıma da elverişlidir. Filistin arazisi suların birikmesine elverişli olmadığından su kaynakları daha ziyade dağ yamaçlarında ovalarda bulunur. Bu nedenle nehirleri daima akar. Filistin'in gölleri Şeria çukurluğunda toplanmıştır. Bazılarının suyu tatlıdır ve içilir.[13]

Suriye ve Filistin bölgesinin iklimi, deniz kıyısından içerilere doğru değişik karakter taşır. Kuzey ile güney arasında en azından 15°C derecelik bir fark görülür. Yıllık ısı ortalaması 200°C dereceye kadar yükselir. Böylece yazları sıcak ve kurak, kışları yağmurlu ve soğuktur. Bu durum, bölgede harp harekâtının gerçekleştirilmesini önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Diğer taraftan Filistin semavi dinlerin merkezlerinden olan Kudüs'ü de içine alan önemli mistik bir bölgedir. Burada dünyadaki üç semavi dine ait kutsal yerler bulunur.[14]

Bölgenin coğrafî yapısı, askerî harekât ve girişimlere uygun olmasına karşın, iklim şartlarının değişken olması, yapılacak olası faaliyetlerde göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılmıştır. Bölgedeki su ihtiyacının temini, ikmal ve lojistik faaliyetlerin icrası coğrafi şartların elverdiği ölçüde gerçekleşmiştir.

5.3. Kanal Harekâtı Çerçevesinde Tarafların Kuvvet, Hazırlık ve Planları

Harbin başında Alman harp stratejisi; İngilizlerin uzak doğudaki kuvvetlerinin Batı Cephesi'ne sevk edilmelerini mümkün olduğu kadar geciktirmek ve önlemek üzere şekillenmiştir. Bunun yanında, İngiliz kuvvetlerinin bir kısmının Mısır'da oyalanması fikri Alman bakış açısını ve kritiğini oluşturmuştur. Alman siyasetinin bu yönü, Birinci Dünya Harbi başladıktan kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı von Moltke[15] tarafından Enver Paşa'ya gönderilen 10 Ağustos 1914 tarihli bir yazı ile ortaya konmuştur. Alman Harbiye

---

[13] Umar, **a.g.e.** s.204.
[14] Atakan, **a.g.e.**, s.32.
[15] Helmuth Moltke (1848-1916): Alman general. 1869'da orduya girmiş, 1876'dan sonra Alman Genelkurmayında çalışmıştır. Schlieffen zamanında Genelkurmay 2'nci Başkanı, 1906'da da Genelkurmay başkanı olmuştur. Almanya'nın Fransa'yla yaptığı Marn Muharebesi'ni kaybedince görevden alınmış, yerine General Falkenhayn getirilmiştir. Çakmak, **a.g.e.**, s.6.

Nazırı, Osmanlı Devleti'nin mümkün olduğu kadar çok İngiliz kuvvetlerini kendi üzerine çekmesini ve bu amaçla Mısır'a karşı bir sefer düzenlenmesini istemiştir.[16]

Osmanlı Devleti harbe girerken, Alman etkisinin yanında kendi politik hedeflerini de göz önünde bulundurmuştur. Özellikle son dönemde kaybedilen toprakların geri alınmak istenmesi, bu politik hedefi şekillendirmiştir. İngiliz işgali altında bulunan Mısır'ın Osmanlı topraklarına tekrar katılmak istenmesi bu hedef ve ideallerden biridir. Bu doğrultuda Berlin Sefiri Mahmut Muhtar Paşa tarafından 3 Eylül 1914 tarihinde bir rapor hazırlanarak Padişah V. Mehmet Reşad'a sunulmuştur. İlgili raporda Mahmut Muhtar Paşa, Mısır'ın yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmasına teşebbüs edilmesi durumunda, Suriye'den takviye bir kolordu gönderilmesi, Hicaz ve Yemen'den yerli halkın yardımcı kuvvet olarak getirilmesi, askerî mühimmatın nakli için Maan'dan Süveyş cihetine demir yolu hattı döşenmesi ve Alman askerlerinden mürekkep bir tugayın bölgeye sevk edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu raporun ardından Berlin Sefareti konu hakkında gönderdiği 15 Ekim 1914 tarihli bir diğer raporda; Mısır'ı ele geçirmeye memur Osmanlı kuvvetlerinin, Süveyş civarındaki İngiliz harp gemilerine karşı büyük çaplı toplar kullanması, Hicaz ve civarı bölgelerden destek kuvvetler toplanması ve harekâtın gizli tutulması gerektiğini ifade etmiştir.[17]

Bu hedefler doğrultusunda, bölgede askerî anlamda teşkilatlanma faaliyetlerine hız verilmiştir. Neticede Harbiye Nezareti'nin seferberlik ilanı sonrasında 6 Eylül 1914 tarihi itibariyle 8'inci ve 12'nci Kolordulardan müteşekkil IV. Ordu oluşturulmuş ve Kumandanlığına da Zeki Paşa tayin edilmiştir.[18] Harekâtın başında dört tayyarelik bir hava birliğinin de Birüssebi'ye gönderilmesi kararlaştırılmış, ancak faaliyete geçirilememiştir.[19] Harp süresince Filistin Cephesi'nde; Üçüncü, Dördüncü ve Ondördüncü Tayyare Bölükleri

---

[16] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s.64; Sami Ağaoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c.6, Karabük Üniversitesi, Karabük, 2017, ss.307-335; İsmet Üzen, **Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915–1916)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.93.

[17] **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I (OBBDH),** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, ss.52-61.

[18] Ali Fuad Erden, **1'inci Cihan Harbi'nde 4'üncü Ordu Mücmel Tarihçesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948, s.3.

[19] Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri,** c.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.54; İnan, **a.g.e.**, s.62; Göymen, **a.g.e.,** s.29.

ile Paşa Bölükleri olarak tanımlanan Almanlardan kurulu 300, 301, 302, 303, 304 ve 305'inci hava bölüklerinden oluşan toplam dokuz hava birliği görev yapmıştır.[20]

1882'de Mısır'ı işgal etmiş olan İngilizlerin bu dönemde bölgede 30 bin Hint askerî kuvveti olmak üzere, toplam 150 bin kişilik bir kuvveti bulunuyordu.[21] İngiltere, bölgede harbin başlaması sonrasında bazı tedbirler alarak Süveyş Kanalı'na yapılabilecek olası bir harekâtı önlemek amacıyla çeşitli kararları uygulamaya geçmiştir. Osmanlı padişahının cihat çağrısından dolayı, Mısır halkının İngiliz kuvvetlerine karşı ayaklanabileceği değerlendirilerek, ilk olarak Hidivlik müessesini kaldırmıştır.[22] Ardından da Mısır'a krallık sistemini getirmiştir. Bu sırada Osmanlı ordusunun Süveyş Kanalı'na karşı olası bir harekâtı düşünülerek İngiliz kuvvetlerinden ayrılan 30.000 kişilik bir birlik Süveyş Kanalı'nın batısına mevzilendirilmiştir.[23]

Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ve Osmanlı Devleti'nin taraf olması sonrasında İngiliz tayyareleri 1 Ekim 1914'te Akabe'yi bombalamış, ardından da İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1914'te Akabe Limanı'nı işgal etmiştir.[24] 18 Kasım 1914 tarihinde Harbiye Nezareti tarafından IV. Ordu Kumandanlığına Bahriye Nazırı Cemal Paşa atanmıştır.[25] Cemal Paşa,[26] Kanal seferi kararının alınması sonrasında genel karargâha başvurarak bölgeye tayyare gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ordusunun elinde

---

[20] Kansu vd., c.1, s.254.
[21] Kurter, c.I, s.68.
[22] Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanı sonucunda 1840 yılındaki Londra Antlaşması Mısır, Osmanlı'ya bağlı bir hıdivlik haline getirilmiştir. Böylece Osmanlı Devletinin 1840 Londra Antlaşması ile fiilen kaybettiği Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve soyundan gelenler "Hidiv" olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız.: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.105, Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1982, s.101; Şinasi Altundağ, "Mehmet Ali Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, c.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.567.
[23] Kurter, c.I, s.68.
[24] Erden, **a.g.e.**, s.3.
[25] Fahri Parin, **Cemal Paşa: Anılarım 1913-1922**, Paraf Yayınları İstanbul, 2010, ss.163-164; Erden, **a.g.e.**, s.3; Seyfullah Korkmaz, "Cemal Paşa'nın Hatıralarına Göre I. Dünya Savaşında Filistin Cephesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** XLIII, 2017/2, s.45-77; Ramazan Çalık, **Osmanlı Araştırmaları, Enderun Kitabevi**, İstanbul, 1999, s.224; Nevzat Artuç, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkeziyetçi Siyaseti Ekseninde Cemal Paşa ve Suriye", **Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl: 5, S.32, Aralık 2018, ss. 133-153; Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı'nda Arap Tehciri", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** S.11, İstanbul, 2004, ss.31-52.
[26] Cemal Paşa (1872-1922): İttihat ve Terakkinin örgütlenmesinde etkin bir rol oynamıştır. Hareket Ordusunda görev almıştır. Balkan Harbinde yer almıştır. 1909'da Çukurova'daki ermeni olaylarını bastırması için Adana Valiliğine getirilmiştir. Bayındırlık ve Bahriye Nazırlığı yapmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde Filistin'de IV. Ordu Kumandanlığı görevini yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde yenilmesi üzerine Enver ve Talat Paşalarla yurdu terk etmiştir. Ahmet Diriker, **Cephelerde Bir Ömür**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.28.

bulunan uçabilir durumda olan tayyarelerden "Fethi" isimli Rumpler model bir tayyare Kanal Harekâtı'na katılmak için Suriye'ye gönderilmiştir. Tayyare, Tayyareci Mülazım-ı evvel Şakir Fevzi Bey ile birlikte İskenderun'a kadar trenle oradan sonra cepheye uçarak gitmesi planlanarak yola çıkarılmıştır. Ancak, 28 Aralık 1914 tarihinde İskenderun'da monte edilen tayyare cepheye gitmek üzere havalandıktan çok kısa bir süre sonra kırım geçirmiş ve kal olmuştur.[27]

İtilaf kuvvetlerinin ilk hava unsurları Osmanlı Devleti'ne harp ilanından sonra Mısır'a gönderilmiş ve 20 Kasım 1914 tarihinde İsmailiye'de konuşlanmıştır. Daha sonra bu birliğe 5 tayyare daha katılmıştır. Kraliyet Hava Filosu, ilk hava keşfini 27 Kasım 1914 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu uçuşta, Kanal'dan 75 kilometre içeriye gidilerek, bölgedeki durum ve vaziyet tespit edilmiştir. İsmailiye'deki hava filosuna Aralık sonunda 3 tayyare daha ilave edilmiştir. Bu hava filosu ile Kanal çevresinde günlük üç ayrı istikamette keşifler yapılmıştır. Bu arada tayyareler için Kantara ve Süveyş'te tayyare meydanları inşa edilmiştir. Ayrıca, Sina Çölünün 30 kilometre içinde uzun uçuşlar, acil inişler ve yakıt takviyesi için bir yer hazırlanmıştır.[28]

Bu sırada 30 Kasım 1914'te Ayrıca Osmanlı Devleti'nin harpten önce Fransa'dan sipariş ettiği Nieuport 6H tayyareleri harp nedeniyle teslim edilmemiş ve bu tayyareler Suriye Cephesi'nde Osmanlı Devleti aleyhine kullanmıştır.[29] Aynı tarihte İngilizler tarafından yapılan yazışmalarda, Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâtının Fransız tayyareleri tarafından yapılacak keşiflerle tespit edilebileceği değerlendirilmiştir. Özellikle ilgili dönemde, Suriye'nin çok karışık olduğu, İngiliz ajanlarından verimli bilgi alınamadığı da gündeme getirilmiştir.[30]

12 Aralık 1914 tarihinde bir İngiliz tayyaresi tarafından yapılan keşifte, Katya yakınlarında düzensiz bir bedevi grubu tespit edilmiştir.[31] 13-14 Aralık 1914 tarihinde IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından Kanal harekâtına yönelik olarak hazırlanan ve

---

[27] Süreyya İlmen, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hava Basımevi, Eskişehir, 1982, ss.2-16; Kurter, c.II, s.70.
[28] Bullock, **a.g.e.**, p.50-53.
[29] Kurter, c.II, ss.107-108.
[30] G. MacMunn-Cyril Falls, **Military Operations; Egypt&Palestine**, Vol:1, London, The Imperial War Museum, 1996, p.28.
[31] Sheffy Yigal, **British Military Intellegence in the Palestine Campaign 1914-1918**, London, Portland&F. Cass, 1998, p.48-50.

Başkomutanlık Vekâletine gönderilen raporda; İngilizlerin bölgenin savunması için en az 30.000 er, 42 hafif top, zırhlı trenler, makineli tüfekler, harp gemileri, ışıldak ve telsiz ile birçok yardımcı araç getirdiği belirtmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı birliklerinin ilk kademede dört çabuk ateşli batarya ile bir ağır obüs bataryası olan 14.000 kişilik ve ikinci kademe olarak ta 12.000 kişilik bir kuvvet varlığının olduğunu ifade etmiştir.[32] Raporun devamında harekât için menzil hatları üzerinde ve çöle yakın bölgelerde bol cephane ile iyi piyade ve her türlü araç-gereç ile istihkâm ve makineli tüfek bölükleri, çabuk ateşli sahra obüs topları, tayyare ve diğer teknik araçlarla donatılmış yeni kuvvetler bulundurmak gerektiğini belirtmiştir.[33]

31 Aralık 1914'te Fransız Nieuport deniz tayyarelerinden biri Akabe civarında Osmanlı hava savunma birliklerinin açtığı tayyare topçu ateşi sonucu yere inmeye mecbur kalmıştır. Tayyarenin Fransız tayyarecisi ile İngiliz rasıdı olay sonrasında esir alınmış, tayyarede Osmanlı kuvvetleri envanterine katılmıştır.[34]

Bu sırada 1914 yılı sonunda Almanya'dan IV. Ordu için altı tayyare gönderildiği, tayyarecisi, rasıtı ve yedek malzemeleri ile gelen tayyarelerin yer personelinin de orduya gönderilmesi çalışmalarına başlandığı, ayrıca bu tayyareler için gereken 33.750 litre benzin, 562 litre makine yağı ile 225 kilogram kontans yağının Levazım Dairesi tarafından IV. Ordu'ya sevkinin planlandığı, Başkumandanlık Vekâleti tarafından sekiz tayyare hangarı inşasının orduya emredildiği ifade edilmiştir.[35]

Birinci Kanal Seferi öncesinde, Osmanlı kara orduları Birüssebi'de toplanmış ve birliklerin buradan iki kademe halinde hareket etmesi planlanmıştır.[36] Bu kapsamda, 1 Ocak 1915 tarihinde toplanma işlemi tamamlanarak, 3 Ocak 1915 tarihi itibariyle Osmanlı kuvvetlerinin Birüssebi'den hareket etmesi öngörülmüştür.[37] Planlama dâhilinde,

---

[32] Hamit Pehlivanlı, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da 1914-1918", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C.XVI, S.47, Temmuz 2000, ss.421-440.
[33] Cemil Çelik, **Birinci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi'nde Birinci Kanal Seferi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, ss.70-71.
[34] Kurter, c.II, ss.70-71.
[35] Rauf Atakan, **Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s.192.
[36] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 16, Dos.: 77, Fih.: 34.
[37] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 159, Dos.: 539, Fih.: 4-5.

14.000 askerden ibaret Osmanlı kuvveti, Süveyş Kanalı üzerine taarruz etmek üzere ileri harekâta başlamıştır.[38]

Osmanlı ordusunun ileri harekâtı sırasında, birliklerin su ihtiyacı karşılamak için bir müfreze su kuyularının bulunduğu Birülhasane'ye giderek, tulumbalar yerleştirmek suretiyle bu ihtiyacı gidermek amaçlanmıştır. Böylece, Seferi Kuvvetin yeteri kadar yiyecek ve su stoku olmadığından, Sina çöl bölgesini hızlı geçmek hedeflenmiştir.[39] Ayrıca, harekâtın icra edileceği ocak ayında günlerin kısa ve soğuk olmasından dolayı, Osmanlı kuvvetlerinin yürüyüşü ve cephe hattına intikali zorlaşmıştır. Bu yüzden, en uygun koşullarda harekâtın icra edilmesi değerlendirilmiştir.[40]

5.4. Osmanlı Devleti'nin Suriye Cephesi'nde Hava Harekâtının İcrası

Cemal Paşa, 13 Ocak 1915 tarihinde Birüssebi'deki Osmanlı birliklerini teftiş etmiştir. Buradaki denetlemelerinde, kıtaların durum ve vaziyetini müşahede ederek, birliklerin ertesi gün harekâta başlamasını emretmiştir.[41]

Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti hazırlıklarını tamamladıktan sonra Birinci Kanal Harekâtı'na, 14-15 Ocak 1915'te Gazze-Birüssebi hattından ileri yürüyüş ile başlamıştır. Bu sırada, Sina Çölü'nde ilerlerken kuvvetlerin yürüyüşünü kolaylaştırmak için birlikler yan yana yürütülmüştür. Aynı dönemde, askerî malzeme ile silah ve cephane taşınmasında kullanılan develer, üç kilo arpa yetmediği için ölmeye başlamıştır. Diğer yük hayvanları ise zayıflamıştır.[42]

Osmanlı kuvvetleri çöl şartları içerisinde yürüyüş yaparken, İtilaf tayyareleri tarafından yakından takip edilmiş ve kuvvetlerin vaziyeti İngiliz Kumandanlığına rapor edilmiştir. Bu sırada Osmanlı birlikleri, İtilaf tayyarelerinin keşfini önlemek ve gündüz sıcaklarından korunmak amacıyla yürüyüşlerini gece gerçekleştirmiştir. Ayrıca, yürüyüşün gece yapılmasında insan ve hayvanların su ihtiyacını azaltmak da hedeflenmiştir.[43]

---

[38] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 16, Dos.: 77, Fih.: 34.
[39] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-9.
[40] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-8.
[41] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 39.
[42] Belen, c.II, s.67.
[43] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, ss.54-55.

17 Ocak 1915 tarihinde Osmanlı IV. Ordusunun karargâhı Kudüs'ten Birüssebi'ye doğru harekete geçmiştir.[44] Bu sırada bir İngiliz tayyaresi, yaklaşık 1.000 kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Kanal'a doğru gittiğini belirlemiştir.[45]

Aynı tarihte Cemal Paşa, 18 Ocak 1915 tarihi itibariyle Kanal'a hareket edeceğini Osmanlı Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir.[46] Aynı gün bir İngiliz deniz tayyaresi tarafından yapılan keşifte, Birüssebi'den hareket eden yaklaşık 10.000 kişilik bir Osmanlı kuvvetinin hareket halinde olduğunu tespit etmiştir.[47] Aynı gün içerisinde İtilaf devletleri tarafından yapılan diğer bir hava keşfinde; yaklaşık 40 bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin el-Ariş-Hafir-Birüssebi hattında ilerlediği belirlenmiştir.[48]

Cemal Paşa, 21 Ocak 1915 tarihinde Kanal'a yakın bir bölgedeki Eben'e ulaşmıştır.[49] Cemal Paşa Eben'de iken, Hafir ve batısındaki levazım depolarında 20.000 kişilik kuvvete yetecek kadar erzak stokunun kaldığını öğrenmiştir. Toplam olarak, birlikler için 12 günlük peksimet, 8 günlük hurma ve 1 günlük arpa kalmıştır.[50] Bu sırada aynı tarihte, Şam'a gidecek sekiz tayyarenin muhafazası için yeterli miktarda tayyare çadırı ile sekiz adet iyi dürbün verilmesi istenmiştir.[51]

22 Ocak 1915 tarihinde bir Fransız deniz tayyaresi, Birülabd'daki Osmanlı kuvvetlerini keşfetmiş, ardından buradaki birlikleri ve bazı yer hedeflerini bombalamıştır. Ancak, mezkûr tayyare dönüş sırasında teknik problemler sebebiyle denize inmek zorunda kalmıştır. Bu tayyare, itilaf devletlerine ait bir torpidobot ile çekilerek Port Said'e getirilmiştir.[52]

Aynı tarihte Osmanlı birlikleri, Süveyş Kanalı'na 50 kilometre kadar yaklaşmıştır. Bu sırada birliklere istirahat emri verilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı askerleri, sıcaktan korunmak ve Müttefik tayyarelerinin keşfini önlemek amacı ile çöldeki bodur çalıları

---

[44] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 48.
[45] David L. Bullock, **Swift as Eagles: The Victory of the Royal Airforce in the Phalestine 1914-1918**, Kansas State University, Doctor of Phlosophy, Manhattan, Kansas, 1995, p.55.
[46] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 162, Dos.: 465, Fih.: 11.
[47] Bullock, **a.g.e.**, s.55.
[48] Yigal, **a.g.e.**, p.52-53.
[49] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 64.
[50] Ali Fuad Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s.98.
[51] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1389, Dos.: 1, Fih.: 1.
[52] MacMunn-Falls, **a.g.e.**, p.48-49.

kesmek suretiyle, kendilerini kamufle etmeye çalışmışlardır. Bu sırada bu kuvvetler, İsmailiye'de bulunan İtilaf tayyarelerinin menziline girmiştir.[53] 23 Ocak 1915 tarihinde İtilaf güçlerinin yaptığı hava keşfinde Hafir ve Kusayme arasında yürüyüş halinde olan Osmanlı kuvvetleri tespit edilmiştir. Ayrıca, Birüssebi'de 10.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti bulunduğu rapor edilmiştir.[54]

26 Ocak 1915 tarihinde Cemal Paşa, Eben'den Kanal'a hareket ettiğini Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir. Cemal Paşa bölgedeki durumla ilgili gönderdiği raporunda; cephe hattındaki son telgraf noktasının Eben'de olduğunu belirterek Kanal ile Eben arasındaki iletişimin hecinsüvar postaları ile yapılacağını belirtmiştir. Ayrıca Cemal Paşa, bugüne kadar olan harekâtın istenilen şekilde seyrettiğini ifade etmiştir.[55]

27 Ocak 1915 tarihinde Kantara bölgesinde bir İtilaf deniz tayyaresi kaybolmuştur. Bu İtilaf tayyaresinin düşmesi sonrasında Fransız tayyareci ile rasıdının hayatta kaldığı, ancak daha sonra bölgeye gelen yerel halk tarafından öldürüldüğü öğrenilmiştir.[56] Aynı gün, kanal karşı yapılacak taarruza katılacak olan 8'inci Kolordu'dan IV. Ordu'ya gönderilen yazıda, birliklerin su ihtiyacının pek çok olduğu, acilen bu ihtiyacın karşılanması gerektiği bildirilmiştir.[57] Bu sırada, General A.H. Bingley tarafından hazırlanan raporda, Katya ile Birülabd üzerinde yapılan keşif uçuşunda herhangi bir Osmanlı kuvvetine rastlanmadığı belirtilmiştir. Raporun devamında, bu duruma inanmanın güç olduğu belirtilerek, ertesi gün bir tayyareci ile bir rasıdın hava keşfine çıkacağını ifade etmiştir. Ayrıca, tayyarenin tayyarecisinin hiçbir şey görmemesinde, Osmanlı birliklerinin hurma ağaçlarının altına iyi gizlenmelerinin etkisinin olduğunu vurgulamıştır.[58] Bu durum Osmanlı birliklerinin harp prensiplerinden harp hilesini başarı ile uyguladığı göstermektedir.

---

[53] Charles Edwin Woodrow (C.E.W.) Bean, **The Story of Anzak From The Outbreak of War To The End of The First Phase of The Gallipoli Campaign**, Sydney, Angus&Robertson Ltd., 1941, p.151-152.
[54] MacMunn-Falls, **a.g.e.**, p.48-49.
[55] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 80.
[56] Ü.Gülsüm Polat, **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I.Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.123; **Tanin Gazetesi**, 20 Kanun-ı sani 1330, No.: 2197.
[57] Hilmi Üstünsoy, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, c.4/1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979, s.198.
[58] Yigal, **a.g.e.**, p.54.

28 Ocak 1915 tarihinde 8'inci Kolordunun bütün kıtaları Kanal önünde toplanmış, 10'uncu Tümen'den bir piyade alayı ve topçu taburu da Habra'ya gelmiştir.[59] Aynı gün İtilaf tayyareleri tarafından Deversuar'ın 8 kilometre doğusunda, yaklaşık 4.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti tespit edilmiştir.[60] Bu sırada Osmanlı Seferi Kuvveti, Maan-Nahil yolunu takiben 31 Ocak 1915 tarihinde Nahil'e intikal etmiştir.[61]

30 Ocak 1915 tarihinde bir İtilaf tayyaresi, Birülmaktel civarında bir Osmanlı deve kolunu bombalamıştır. Bu bombardımanda bir deve ölmüş, iki er ağır şekilde yaralanmıştır. Aynı gün akşamüzeri bir diğer İtilaf tayyaresi, Harabi'ye bir, İkinci Habra'ya ise iki bomba atmıştır. Ancak, bu bombardımanda herhangi bir zayiat olmamıştır. İtilaf güçlerinin tayyarelerinin etkinlikleri, hiç tayyare görmeyen Osmanlı birliklerinde biraz panik yaratmış, atılan bombaların kumun içinde etkisiz kalması bu etkiyi kısmen ortadan kaldırmıştır.[62] İtilaf güçlerinin bombardıman faaliyetleri harp prensiplerinden taarruz ilkesi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Bu sırada İngilizler tayyareleri aracılığı ile psikolojik harp kapsamında, propaganda amaçlı bazı bildirileri havadan halkın üzerine atmaya başlamıştır. Birüssebi'ye atılan bildirilerde; Arapların aldatıldığı, İtilaf devletlerinin Arapların dostu oldukları belirtilip, Almanlar kötülenmiştir.[63] Bunun üzerine Osmanlılar, ellerinde İngiliz bildirileri görülenlerin hemen idam edileceğini ilan etmiş, bunda sonra halk havadan atılan bildirilere dokunamamıştır.[64]

1 Şubat 1915 tarihinde İtilaf tayyareleri Ketibülhayl'da keşif faaliyetlerini yapıp, bölgeden uzaklaştıktan sonra Osmanlı komuta heyeti tarafından bir toplantı yapılarak, ertesi gün başlayacak olan Kanal Harekâtı için emir iletilmiştir.[65]

---

[59] Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1954, s.6.
[60] MacMunn-Falls, **a.g.e.**, p.31-32.
[61] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-13.
[62] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.56.
[63] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 007-01; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 007-01a; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 030-04; Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 30-6.
[64] Alexander Aaronsohn, **Türk Ordusuyla Filistin'de Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları,** Çev. Necmettin Alkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003, s.57-58.
[65] Erden, **a.g.e.**, ss.129-130.

2 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı kuvvetleri toplanma yerlerini terk ederek, Kanal'a yönelik harekâta başlamak için ilerlerken, şiddetli bir kum fırtınası belirmiştir. Kum fırtınasından dolayı, taarruz düzeni almak zor olmuştur. Bu sırada fırtına etkisiyle itilaf kuvvetleri de hava keşfi yapamamıştır. Fırtınanın etkisiyle birlikler gecikmeli olarak 3 Şubat itibariyle taarruz düzeni almıştır.[66]

Osmanlı kuvvetlerinin ileri harekâtının tespit edilmesinde ve savunma tedbirleri alınmasında İtilaf tayyarelerinin büyük bir yeri ve önemi olmuştur.[67] Seferî Kuvvet, Süveyş Kanalı'na ulaştığında İtilaf kuvvetleri, ışıldakların yardımı ile ateşe başlayarak Osmanlı kuvvetlerinin karşı kıyıya ulaşmasını engellemiştir. Bu sırada Osmanlı birlikleri Kanal'ı tombozlarla geçmek için harekete geçmiştir. Bu durum yoğun bir ateşe maruz kalmalarına neden olmuştur. İlk tomboz makineli tüfek ateş sonucu delinerek batmış, ikinci tomboz ise karşıya geçmeyi başarmıştır. Üçüncü tomboz, İtilaf kuvvetlerinin ateşi ile batmıştır. 74'üncü Alay'ın ikinci taburundan ve 73'üncü Alay'dan birer tomboz güçlükle karşıya geçmeyi başarmıştır. Ancak, İtilaf kuvvetlerinin yoğun ateşi sebebiyle ilerlemek mümkün olmamış ve tombozların önemli bir kısmı elden çıkmıştır.[68]

Osmanlı birliklerinin harekâtı sırasında İtilaf tayyareleri, Osmanlı sahra topçusunun ve ihtiyat birliklerinin yerini öğrenmek amacıyla sürekli keşif yapmış ve kruvazörlere ateş tanziminde yardımcı olmuştur.[69]

Osmanlı kuvvetlerinin harekâtı sırasında, üzerlerinde 365 derece dönme kabiliyetine sahip toplar bulunan İngiliz zırhlı trenleri, çıkarma hattına sevk edilmiştir. Bunun yanında İngiliz harp gemileri de bölgeye intikal etmiştir.[70] Bu sırada Osmanlı IV. Ordu Kumandanlığı tarafından, 3-4 Şubat 1915 gecesi tekrar Kanal'ı aşmak amacıyla harekât düzenlenmesi emredilmiştir. Ancak, Kanal'ın karşısındaki İngiliz siperlerinin yoğun ateş gücü, kruvazörlerin varlığı ve zırhlı trenlerin etkinliği sebebiyle bu emir yerine getirilememiştir. Ayrıca, İngiliz ve Fransız tayyarelerinin keşif ve gözetlemeleri ile

---

[66] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.58.
[67] Peter Hopkirk, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çev.: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, Gençlik Yayınları Anonim Şirketi, İstanbul, 1995, ss.109-110.
[68] **Sabah Gazetesi**, S.9124, 27 Kanun-ı sani 1330.
[69] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.58.
[70] Sanders, **a.g.e.**, s.62.

topçularına yakın hava desteği kapsamında atış tanzimi yaptırmaları İtilaf güçlerine önemli katkılar sağlamıştır.[71]

3 Şubat 1915 akşamına kadar Kanal'da şiddetli muharebeler olmuş, sonuçta başarılı olunamayacağını gören Cemal Paşa'nın emri ile Osmanlı kuvvetleri emniyet ve manevra prensibi çerçevesince hareket ederek Sina Yarımadası'ndan geri çekilmiştir.[72] Bu harekâtta Osmanlı tayyarelerinden faydalanmak mümkün olmamıştır.

Osmanlı kuvvetleri 4-5 Şubat 1915 itibariyle gece yürümek ve gündüz savunmada kalmak üzere cephe hattından çekilirken, İtilaf kuvvetleri karadan takip harekâtı icra etmemiş, sadece tayyareleri aracılığıyla hava keşfi yapmıştır.[73]

5 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı Seferi Kuvveti, Kanal'dan geri çekilmesini tamamlamış ve 15 kilometre gerideki Eben'de geçici olarak konuşlanmıştır. Bu sırada Başkomutanlık Vekâletine gönderilen yazı ile birliklerin bölgede sabit ve seyyar kıtalar ile vaziyet aldığını iletmiştir. Aynı dönemde bölgede bulunan Osmanlı birliklerinin su, iaşe ve ikmal ihtiyacının karşılanmasında zorluklar yaşanacağı değerlendirilerek, ordu birliklerinin Gazze-Birüssebi ve Maan hattına yerleşmesi kararlaştırılmıştır. Bu sırada IV. Ordu karargâhının da Kudüs'e taşınması planlanmıştır. Ancak, IV. Ordu buradaki faaliyetleri tanzim ettikten sonra tekrar çöl bölgesine intikal edeceğini Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir.[74]

7 Şubat 1915 tarihinde İtilaf devletlerine ait tayyareler tarafından yapılan hava keşfinde, Birüssebi'de yaklaşık 20.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti olduğu rapor edilmiştir.[75]

Başarısız Birinci Kanal Harekâtı'ndan sonra 8 Şubat 1915 tarihinde Başkumandan Vekili Enver Paşa, Birinci Kanal Harekâtında yapılanları takdir etmiş ve geri çekilinmiş olsa da elde bulunan tüm vasıtalarla, her fırsatta Kanal'daki geçişlerin taciz edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Enver Paşa'nın bu yazısına karşın IV. Ordu Kumandanı Cemal

---

[71] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 248, Dos.: 1224, Fih.: 50-1.
[72] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 171, Dos.: 144, Fih.: 2-34.
[73] Erden, **a.g.e.**, s.165.
[74] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 162, Dos.: 465, Fih.: 33.
[75] Yigal, **a.g.e.**, p.58.

Paşa tarafından cevabi bir yazı hazırlanmıştır. Bu yazıda Cemal Paşa, Kanal'a her sınıftan oluşturacağı seyyar kuvvetleri göndereceğini belirtmiş ve daha önce istediği tayyarelerin de hemen gönderilmesi gerektiğini beyan etmiştir.[76]

15 Şubat 1915'te İngiliz istihbaratı, Osmanlıların Gazze ve Birüssebi'ye döndükten sonra Osmanlıların batı ve hatta doğu Sina'yı tamamen boşaltıp boşaltmadığını araştırmıştır. Bu sırada İngilizlerin, bedevi ajanları ve Filistin göçmenleri ikinci bir saldırı için herhangi bir işaret görmediklerini belirtmiştir. Aynı dönemde Batı Sina üzerinde daha fazla hava keşfi yapılmak suretiyle, Osmanlı askerlerinin yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Birüssebi üzerinde yapılan hava keşfinde bölgede 35.000'den az olmayan bir kuvvet olduğu rapor edilmiştir. Hava keşifleri İngilizlerin doğu yönünde yakın bir tehlike olmadığını değerlendirmelerine sebep olmuştur.[77]

Cemal Paşa'nın tayyare talebi üzerine, Alman Tayyareci Edgar Dickmar kumandasında bir tayyare müfrezesi iki tayyareyle, Tayyareci Mülazım-ı evvel Fazıl Bey ve Tayyareci Mülazım-ı evvel Mithat Bey'le birlikte bölgeye gönderilmiştir.[78] Dickmar Müfrezesi olarak anılan bu birlik, 1915 Mart ayı sonunda Birüssebi'ye intikal etmiştir. Burada tayyarelerin muhafaza edilmesi için iki adet çadır hangar hazırlanmıştır.[79]

Mısır'daki İngiliz Orduları Kumandanı Maxwell, 8 Mart 1915'te İngiliz Harbiye Nezaretine gönderdiği raporunda, Osmanlılar Halep'i geçerse, bunları tespit edebilecek araçlardan yoksun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Cephe hattındaki gelişmelerden bilgi almada büyük güçlükler çektiğini, tayyarelerin çok çalışmasına karşın, menzillerinin yeterli olmadığını ifade etmiştir.[80]

Bu sırada Birüssebi'de bulunan Osmanlı havacıları önce Hafirulavca'ya intikal etmiş, daha sonra 9 Nisan 1915'te de Eben'e intikal etmiştir. Bu tayyareler intikal sırasında, Eben'e varamamış, yolda düşerek parçalanmıştır. Böylece, Osmanlı kuvvetlerinin elinde uçabilir durumda tayyare kalmamıştır. Bu yüzden, Alman Mühendis

---

[76] Çelik, **a.g.e.**, ss.138-139.
[77] Yigal, **a.g.e.**, p.58.
[78] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 1-1.
[79] Kurter, c.II, s.112.
[80] Yigal, **a.g.e**., p.106-107.

Hacker'in Eben'de büyük zorluklarla inşa ettiği tayyare hangarı boş kalmıştır.[81] Bunun üzerine IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Başkumandanlık Vekâletinden hava keşiflerinde kullanılmak üzere tekrar tayyare talebinde bulunmuştur.[82]

Nisan ile Aralık 1915 tarihleri arasında İngiliz istihbarat ajanları; Sina, el-Ariş, Eben, Birihasana, Kuseyme ve Nahl'e gitmek suretiyle, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Ayrıca, İngilizlerin kullandığı yerli Arap ajanlar Gazze ve Birüssebi'ye gitmek suretiyle bilgi toplamıştır. Ancak İngiliz Kumandanlığı, bedevilerin yaptıkları bu istihbarat çalışmalarına fazla güvenmeyerek, hava keşifleri ile getirilen bilgilerin teyit edilmesini istemiştir.[83] Bu durum, hava keşiflerinin önemli oranda önemsendiğini, stratejinin belirlenmesinde hava gücünün yerini göstermektedir.

İngilizler için Bedevi Araplar, Osmanlı Devleti'nin lojistik hazırlıkları hakkında bilgi sağlamak için önemli bir istihbarat kaynağı olarak kullanılmıştır. 1915'ten itibaren İngilizlerin istihbari anlamdaki en önemli hedefi, orta Filistin'den Birüssebi'ye döşenen demir yolundaki gelişmeleri izlemek olmuştur. İngilizler bu demir yolunu, güney Filistin'e doğru Osmanlı ordusunu ikiye katlayacak bir güç olarak değerlendirmiştir. Buradaki istihbari faaliyetler daha sonra hava fotoğrafları ile sağlanmıştır.[84]

Başarısız Kanal Taarruzu sonrasında IV. Ordu Sina Yarımadası'ndan çekilmiş, ertesi yıl yapılması planlanan yeni bir taarruz için hazırlıklara başlanmıştır. IV. Ordunun Sina Yarımadası'ndan çekilmesi ile emniyet ve manevra prensibini uyguladığı görülmüştür. Bu sırada, 24 Mart 1915'te İngiliz Krallık Hava Koluna bağlı 30'uncu Tayyare Filosu dört tayyareli olarak İsmailiye'de üslenmiştir. İngilizlerin 30'uncu Tayyare Filosuna ait tayyareler, Sina Yarımadası'daki Osmanlı kuvvetlerinin durumunu tespit etmek amacıyla devamlı surette silahlı/silahsız keşif görevi yapmıştır. Hava faaliyetleri dönem içerisinde devam ederken 14 Mayıs 1915 ve 6 Haziran 1915 tarihlerinde hava savunma görevi icra eden Osmanlı tayyare topçuları tarafından İtilaf güçlerine ait iki Nieuport tayyaresi Akabe'de düşürülmüştür.

---

[81] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.69.
[82] Ali Fuad Erden, **Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1954, s.82.
[83] Yigal, **a.g.e**., p.70-71.
[84] Yigal, **a.g.e**., p.72-75.

Osmanlı ordusunun Çanakkale Cephesi'nde İtilaf güçlerine karşı kazandığı başarı, dolaylı yoldan Mısır'daki Müslüman halkı etkilemiştir. Bu durumdan rahatsız olan İngilizler Ocak 1916'da el-Ezher ulemasından bir kısmına, hem Osmanlı ordusunda bulunan Araplara hem de Mısırlı Araplara havadan ulaştırılmak üzere bir bildiri hazırlattırmıştır. Bu bildiride, Osmanlıların Arap halkını aldattığı, İngiliz ve Fransızların Arapların dostu olduğu ve İngilizlere itaat etmenin farz olduğu belirtilmiştir. Hazırlanan bu bildiri çoğaltılarak tayyarelerle havadan Mısır halkına dağıtılmıştır.[85]

1916 yılı içerisinde Osmanlı ordusu İkinci Kanal Harekâtı'nın hazırlıklarını hızlandırmıştır. Bu kapsamda, IV. Ordu Kurmay Başkanı Alman Albay von Kress[86], İstanbul'da Başkumandan Vekili Enver Paşa ile görüşmüştür. Bu görüşmede Enver Paşa, Albay von Kress'ten yapılacak harekât için lüzumlu olan bazı taleplerinin Alman Başkumandanlığına iletilmesini istemiştir. Bu kapsamda; 21 cm.lik 8 havan, 15 cm.lik 12 obüs, 250 km.lik dekovil malzemesi ve bunun için gerekli demir yolu personeli, 100 makineli tüfek, 6 hafif telsiz telgraf istasyonu, 9 tayyareli bir müfreze, 4 uçaksavar takımı, 3 seyyar hastane, çok sayıda konserve, Kanal Seferi için 1 Şubat'a kadar borç yerine yardım olarak 25 milyon Mark ve bu tarihten itibaren her ay 5 milyon Mark ve her biri 3 bölükten oluşan 2 taburlu bir istihkâm alayının gönderilmesi istenmiştir.[87]

Albay von Kress, Enver Paşa ile görüştükten sonra kendisine, General von Falkenhayn'a verilmek üzere bir muhtıra verilmiştir.[88] Kress Almanya'da uzun Osmanlı taleplerini sunmasına karşılık Falkenhayn tam teşkilatlı Alman birliklerinin gönderilmesine karşı çıkmış, buna karşılık Kress bir tayyare müfrezesi, 8 makineli tüfek bölüğü, 15 cm.lik 4 toplu obüs bataryası, 2 toplu 10 cm.lik bir top bataryası, 4 uçaksavar takımı, 2 havan bölüğü, bir muhabere takımı ve çeşitli kamyon kollarıyla 2 seyyar hastaneye gerekli olan malzeme ve elemanların verileceği sözünü alabilmiştir. Avusturya da dörder toplu 2 dağ

---

[85] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 26; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 26-1; Metin Hülagü, **Pan-İslamist Faaliyetler 1914–1918**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, s.103.

[86] Kress von Kressenstein: Alman general. Bavyera Genelkurmay karargâhında görev yapmıştır. 1914-1918 tarihleri arasında, yarbay rütbesiyle Topçu Atış Okulu ve Osmanlı Erkanı Harbiye Karargâhında bölük kumandanlığı yapmıştır. General rütbesiyle VIII. Ordu Kumandanlığını, Türkiye'den döndükten sonra da Kafkasya'daki Alman heyetinin kumandanlığını yapmıştır. Son olarak 1928-1930 yıllarında topçu korgenerali ve Reich Ordusu komandolarının başkomutanı olmuştur. Çakmak, **a.g.e.**, s.112.

[87] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.84.

[88] Erden, **a.g.e.**, ss.159-161.

obüs bataryası vermeye hazır olduğunu bildirmiştir.[89] Almanya'daki temaslarını tamamlayan Albay von Kress, 14 Ekim 1915'de Kudüs'e dönmüştür.

Bu sırada 29 Kasım 1915'te Kanal Taarruzu'nu yapacak Seferi Kuvvet'in Kumandanlığına Albay von Kress atanmıştır.[90] Böylece, harekâtın Albay von Kress'in kumandası altında yürütülmesi planlanmıştır.

Aynı tarihte Başkomutan Vekili Enver Paşa, IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile Albay von Kress'i, İkinci Kanal Harekâtı konusunda görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a davet etmiştir. 5 Aralık 1915 tarihinde yapılan görüşmede Enver Paşa, Alman Başkumandanlığının da onayı ile Süveyş Kanalı'ndan geçişin topçu ateşi desteğinde yapılması için emir vermiştir. Bu harekâtı yapmak için Birinci Kuvve-i Seferiye adıyla bir kuvvet verilmesi kararlaştırılmıştır. Birinci Kuvve-i Seferiye kuvvetinin; Osmanlı 3'üncü Piyade Tümeni ile Almanya'dan gönderilecek olan 8 makineli tüfek bölüğü, 15 cm.lik bir obüs, 10 cm.lik bir top, 21 cm.lik 2 havan bataryası, 2 piyade havan bölüğü, 4 uçaksavar top takımı, bir telefon müfrezesi, bir tayyare müfrezesi, bir 10,5 cm.lik Avusturya dağ obüs taburundan oluşması planlanmıştır. Ayrıca, bir piyade tümeni daha verilmesi değerlendirilmiştir.[91]

İngiliz tayyareleri, Kanal'ın doğusuna yerleştireceği birliklerine tehlike arz edebilecek mesafede olan ve ani saldırılar yapacak Osmanlı mevzilerinin konuş yerlerini öğrenmek amacıyla bölgede sık sık silahlı hava keşfi yapmıştır. Bu keşiflerden birinde Birüssebi'den dönen İngiliz tayyaresi Kudüs'e mecburi iniş yapmış personel bölgedeki aşiretler tarafından esir edilmiştir.[92]

Osmanlı kuvvetleri tarafından Kanal Harekâtı için hazırlıklar yapılırken, ordunun ve hayvanların su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dağ ve vadilerden akan yağmur sularının biriktirilmesi amacıyla havuzlar, bentler ve su depoları yapılmıştır. Ancak, menzil noktalarındaki bazı havuzlar İngiliz tayyareleri tarafından bombalanmıştır. Buna karşın,

---

[89] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.84.
[90] Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin (Kanal) Cephesi'nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c.8, S.16, Temmuz 2018, s.60.
[91] Erden, **a.g.e.**, s.165.
[92] BOA, **DH.EUM.4.ŞB**, 3/86, 5.

Osmanlı istihkâm birlikleri tarafından tekrar, hızlı bir şekilde havuz, bent ve su depoları tamir edilmiştir.[93]

Bu sırada İngiliz ve Fransız tayyarelerinin Sina Yarımadası üzerindeki keşif uçuşları devam ederken, kuvvet tasarrufu ve manevra prensibiyle hareket ederek İngiliz Krallık Hava Kolordusu'na bağlı 30'uncu Filo harbin şiddetlendiği Irak Cephesi'ne gönderilmiş, burada bulunan 14'üncü ve 17'nci Filolar ise Kanal bölgesine gelmiştir. 14'üncü Filo İsmailiye Hava Meydanında faaliyete geçmiş, daha sonra tüm filo Mustabık Meydanında toplanmıştır. Aynı dönemde, 14'üncü ve 17'nci Filolar 5'inci Grup'u (Wing) oluşturmuş, Abassia yakınlarında Onuncu Tayyare Parkı kurulmuştur.[94]

Müttefikler Çanakkale Cephesi'nde Osmanlı ordularına kaybetmiş ve 1916 yılı Ocak ayından itibaren Gelibolu Yarımadası'nı terk etmek zorunda kalmıştır. Çanakkale Cephesi'ndeki mağlubiyetle Müttefikler, İslam dünyası karşısındaki prestijini kaybetmiştir. Hem kaybolan prestijlerini yeniden kazanmak hem de büyük yeni bir başarı kazanmak düşüncesiyle Çanakkale'de bulunan askerlerini Mısır'a kaydırmıştır. Burada Kuvvet tasarrufu ve manevra prensibi yerine getirilmiştir. İngilizler, kuvvetlerinin büyük bir kısmını Kanal'ın batı kısmında, hafif olan kısımlarını ise Kanal'ın doğusuna yerleştirmeyi uygun bulmuştur. Osmanlı ordusu büyük kısmını el-Ariş-Kaletülnahil hattında mevzilemiştir.[95] Burada İngilizlerin Osmanlı askerlerinin olası tehditlerini ortadan kaldırmak amacıyla emniyet ve manevra prensibini uyguladığı görülmüştür.

Şubat 1916'da Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa, beraberinde 20 kadar Alman ve Osmanlı subayı ile birlikte Kanal Cephe hattındaki birlikleri teftişe gelmiştir. Enver Paşa'nın bu denetlemeleri sırasında, Samah ile Taberiye Gölü civarında erlerin tek tulumlarla ve keleklerle geçiş ve köprü kurma tatbikatlarını izlemiştir.[96] Kıtaların teftişi sırasında von Kress ordunun acıklı durumunu göstermek için ayakkabısı olmayan erlerin ön safa dizilmesini emretmiş ama Cemal Paşa bu duruma tepki göstermiştir. Enver Paşa orduya gönderilen paranın maaş olarak verilmesi yerine askerlere ayakkabı almaları gerektiğini ifade etmiştir. Ancak, dönem içerisinde 3'üncü Tümenin subay ve erleri 4

[93] Erden, **a.g.e.**, ss.93-96.
[94] Kurter, c.II, ss.207-208.
[95] Keyüsk, **a.g.e.**, s.166.
[96] Erden, **a.g.e.**, s.178.

aydan beri maaş almamıştır.[97] Enver Paşa, tatbikat sonrasında Asluç'a kadar uzatılan demiryolunun açılış törenine katılmış ve otomobil ile Birihasana'ya kadar gitmiştir. Enver Paşa'nın Birihasana'da olduğunu öğrenen İngilizler tayyareler gönderip burayı bombalamıştır. Ancak, Enver Paşa bölgeden ayrıldığı için bu bombardımanın herhangi bir etki ve tesiri olmamıştır. Enver Paşa ve beraberindeki heyet, buradan öğleden sonra ayrılarak, Birüssebi'ye geçmiştir.[98]

Enver Paşa buradaki denetlemelerini bitirdikten sonra Kudüs'ten Maan'a, oradan da Medine'ye gitmek üzere yola çıkmıştır. Trenle Akabe hizasından geçerken bir İngiliz kruvazörü Akabe'yi bombalamış, karaya 300 kadar asker çıkarmıştır. Neticede altı saat süren çatışmalardan sonra İngilizler bölgeden çekilmiştir.[99]

10 Mart 1916 tarihinde Aden Cephesi'nde İngilizler piyade ve süvariden oluşan kuvvetleri ile Osmanlı birliklerine baskın yapmak istemiş, Osmanlı birliklerince karşılık verilmiştir. Çarpışma yaklaşık on saat kadar sürmüştür. İngilizlerin on sekiz ölü, altı yaralısı olmuş. İngilizler Umman'a zaman zaman baskın denemeleri yapmıştır. İngilizlerin bu baskınlarını önlemek amacıyla 15/16 Mart 1916 tarihinde şafakla beraber Umman üzerine bir tayyare gönderilerek İtilaf ordugâhı bombalanmıştır. Bombalama ile harp prensiplerinden baskın prensibi çerçevesince hareket edildiği değerlendirilmiştir. Baskın sonunda şaşkına uğrayan İngilizler ancak iki saat sonunda karşılık verebilmiş ve buradaki birliklerini Umman'ın iki yüz kilometre güneyine çekmek zorunda kalmıştır. Bu sırada İngilizler burada bulunan toplarını Umman'ın doğusuna, bir kruvazörünü de sahil kısmına göndererek şiddetli ateşe başlamıştır.[100] Bu muharebede İngilizler üç subay ve yüz kadar neferini ölü ve yaralı olarak kaybetmiştir. Ölenler arasında bulunan yedi subayın önemli kademede olduğu bildirilmiştir.[101] 15 Mart 1916 sabahı İngilizler Aden Cephesi'nde dört tayyare uçurmuştur. Bu tayyareler Osmanlı ordugâhlarına yer hedeflerine taarruz kapsamında defalarca bomba atmıştır. Atılan bombalardan ikisi hayvanların bulunduğu bir tarlaya düşmüş, hayvan ölümlerine neden olmuştur. Osmanlı piyadeleri tarafından ateş

[97] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.95.
[98] Bullock, **a.g.e.**, p.129-130.
[99] Erden, **a.g.e.**, s.180.
[100] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8.
[101] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8-1

edilerek karşılık verilmiş olmasına rağmen tayyarelerin yüksekten uçması nedeniyle isabet ettirilememiştir.[102]

Albay von Kress'in yaptığı görüşmeler sonucunda Alman Başkumandanlığı, "Paşa Kuvvetleri" adı verilen 16.000 kişilik bir kuvvetle beraber, içerisinde 300'üncü Paşa Bölüğü adı verilen bir hava birliğini de Nisan 1916 başında bölgeye göndermiştir.[103] Alman 300'üncü Paşa Bölüğünde son sistem 14 adet Rumpler tayyaresi mevcut olup Bölük Kumandanı Yüzbaşı Hemskerck'dir. Daha sonra bölük Fokker ve Pfalz tipi av tayyareleri ile takviye edilmiştir. Uzun bir yolculuk sonrasında Filistin'e gelen 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü, develerle Birüssebi'ye nakledilmiştir.[104]

300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü'nün Kanal Cephe hattına gelmesi ile İngiliz tayyarelerine karşı tümüyle savunmasız kalınmamış ve özellikle hava keşifleriyle İtilaf güçleri hakkında daha iyi istihbarat elde edileceği umulmuştur.[105] Ayrıca, Alman tayyarelerinin Kahire'ye kadar uçması ve İngilizleri taciz etmesi İtilaf kuvvetleri içerisinde görev yapan Sudanlı ve Arap askerler üzerinde büyük tesirler yapmıştır. Bu durum Osmanlı ordusuna istihbarat sağlayan bedeviler tarafından haber verilmiştir.[106]

Bu sırada Osmanlı ordusuna istihbarı bilgiler sağlayan Bedeviler, İngilizlerin Sina'nın kuzey rotası boyunca önemli hazırlıklar yaptıklarını, Kantara'dan demir yolu ve su hattı döşediklerini bildirmiştir. Bu sırada Osmanlı tayyareleri, kuzey rotasındaki vahalarda çadırlı ordugâhlar bulunduğunu tespit etmiştir. Ancak, buradaki İngiliz kuvvetlerinin miktarı ve durumu hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir.[107]

Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti 26 Mart 1916 tarihinde gönderdiği emirle, Kanala karşı bir harekâta başlanmasını emretmiştir.[108] Bu emir kapsamında Birinci Sefer Kuvveti Komutanı von Kress, İngilizlere bir baskın düzenlemek için yaklaşık 3.000 kişilik seçkin bir kuvvet hazırlamıştır. Bu kuvvetin iki kol halinde hareket etmesi planlanmıştır. Bu

---

[102] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 70; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 11.
[103] Cemal Kemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s.61; Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.324; Kansu vd., c.1, s.260.
[104] İnan, **a.g.e.**, s.63.
[105] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.98.
[106] Stoyber, **Yıldırım**, Çev. Nihat, İstanbul, Askerî Matbaa, 1932, s.10.
[107] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.100.
[108] Erden, **a.g.e.**, ss.228-229

kuvvet, Sefer Kuvveti Karargâhı, 32'nci Alayın 1'inci ve 2'nci taburları, Makineli Tüfek Bölüğü, İstihkâm Müfrezesi, Akıncı Hecinsüvar Alayı, 1'inci ve 2'nci Hecinsüvar Bölüğü, 8'inci Dağ Bataryası, 9'uncu Topçu Alayı, Tayyare Müfrezesi, Sıhhiye ve Cephane kolundan oluşmuştur. 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü'nden iki tayyarenin harekâta iştirak etmesi öngörülmüştür. Böylece, hem sefer sırasında hava keşfi yapmak hem de İngiliz tayyarelerinin tacizine karşı kara birliklerine destek vermek hedeflenmiştir. Çölde yapılacak baskın harekâtının başarılı olması için kuvvetler, İngiliz keşif tayyareleri tarafından fark edilmemek için geceleri yürümüş, gündüzleri ise geniş bir daire içinde ve küçük gruplar halinde arazide veya çöl çalıları içinde kamufle olmuştur. Harekâtın 23 Nisan 1916 tarihinde başlaması düşünülmüştür.[109]

Bu sırada harekâta iştirak eden Osmanlı birilikleri, çölde kurulan portatif çadırlarının üstünü çalı çırpı ile kapatarak, gizlemiştir. Ayrıca yürüyüş esnasında askerlerin yüksek sesle konuşması, türkü söylemeleri ve sigara içmeleri de yasaklanmıştır. Alınan tedbirler çerçevesinde Birülmezar ve Birülabd'a ulaşan Osmanlı kolları, her gün el-Ariş'e kadar uçan ve keşif faaliyetinde bulunan İngiliz tayyareleri tarafından görülmemiştir.[110]

1 Nisan 1916 tarihinde Osmanlı tayyare topçuları tarafından açılan ateş neticesinde, cephe hattında uçan iki İngiliz tayyaresi Osmanlı birliklerinin hava savunma atışları sonucu düşürülmüştür. Bu olay sonrasında İngiliz tayyareci ve rasıt ölmüş, tayyare ise kullanılamaz duruma gelmiştir. Aynı gün İngiliz tayyareleri tarafından, Osmanlı ordugâhları üzerinde silahlı keşif faaliyeti yapılmıştır. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri tarafından ilgili tayyarelere hava savunma kapsamında makineli tüfekle karşılık verilmiştir. İtilaf tayyarelerinin hava bombardımanı sırasında, bölgede bulunan kadın ve çocuklar yanmış, Topçu Mülazım-ı evvel Mehmet Niyazi Efendi ile bir topçu eri de hafif yaralanmıştır.[111]

2 Nisan 1916 günü ise bir İngiliz tayyaresi daha hava savunma birlikleri tarafından tayyare topçu ateşiyle Birülabad sahiline düşürülmüştür. Bu sırada İngilizler, Aden'e yirmi

---

[109] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, ss.100-101.
[110] Fuad Gücüyener, **Birinci Dünya Harbinde Tanıdığım Kahramanlar**, İstanbul, Gücüyener Yayınevi, 1956, ss.27-38.
[111] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 2-7.

beş tayyare getirmiş ve bunlardan yirmi üçünü Basra'ya sevk etmiştir.[112] 3 Nisan 1916 Pazar günü İngiliz tayyareleri tarafından Osmanlı ordugâhları üzerine psikolojik harp kapsamında bildiri atılmıştır. Atılan bildirilerin birisinde şu ifadeler kullanılmıştır:

> "Allah'ın ismi azimi karşısında Müslüman askerleri, siz ne için Müslüman ve Hint askerlerine karşı muharebe ediyorsunuz. Sizden Şeyh Osman'a silahsız gelip teslim olanlar emin olsunlar inam ve ihsanlarla taltif olunacak ve harp nihayetinde kemali emniyetle serbest bırakılacaktır."[113]

Osmanlı Başkumandanlığı Kanal'a karşı yapılacak harekâtın hazırlıklarına devam ederken, İtilaf devletlerinin Kanal'dan diğer cephelere kuvvet kaydırarak harp prensiplerinden manevra prensibi kapsamında hareket etmelerine engel olmak maksadıyla hem silahlı/silahsız hava keşfi yapabilecek hem de hava taarruzu görevi yapacak bir müfreze teşkil edilerek emniyet prensibini ön planda tutmuştur. Başkumandanlık tarafından el-Ariş'de bulunan 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğüne, bu müfrezenin yapacağı harekâtlarda tayyare desteği vermesi istenmiştir. İkinci Kanal Harekâtı öncesinde keşif yapmak ve bölgede hava üstünlüğü sağlamak için 5 Nisan 1916 tarihinde Mısır toprakları üzerinde uçuşa başlayan 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğüne mensup tayyareler, Port Said'i yer hedeflerine taarruz kapsamında bombalayarak İtilaf devletleri üzerinde ilk etkiyi yapmıştır.[114]

10 Nisan 1916 Adana'da bulunan bir Osmanlı tayyaresi Kıbrıs Adası'nın keşfine çıkmıştır. Bu keşif sonucunda Kıbrıs'ta fevkalade bir şey görülmemiştir. 3'üncü Tümenin 30'uncu ve 31'inci alayları tamamen Şelale'ye gitmiştir. 32'nci alayın bir taburu ve bir cebel takımı el-Ariş'e gönderilmiştir. Bu taburun diğer bölüğü ile bir cebel takımı el-Ariş garnizonunu oluşturacaktır. Katye harekâtına; altı piyade bölüğü, bir cebel bataryası, bir mitralyöz bölüğü, iki hecinsüvar bölüğü ve akıncı alayı ile kıtaatı fenniye, sıhhiye ve ulaştırma birlikleri katılmıştır.[115]

---

[112] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13-2.
[113] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 12.
[114] Göymen, **a.g.e.**, s.111.
[115] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 24.

11 Nisan 1916 tarihinde yardım kuvvetleri gelene kadar 800 mevcutlu müfrezenin gönderilmesi istenmiş, mümkün olmaz ise hiç olmazsa 400 mevcutlu bir taburun sevk edilmesi istenmiştir.[116] 12 Nisan 1916 sabahı dokuzlu bir İtilaf tayyare filosu, Birülabid'e gelerek Osmanlı Devleti'nin muharip unsuru olmayan bir hastanesine yetmiş bomba atmıştır. Bu bombardımanda, hastanede tedavi görenlerden iki kişi şehit olmuş ve dört kişi yaralanmıştır.[117] Yapılan bu taarruzla günümüzde muharip bölge olarak seçilmeyen hastanelerin o dönemde hedef olarak seçilmesi hedef yönetimine ait uygulamaların henüz şekillenmediğini göstermiştir.

17 Nisan 1916'da Müttefik güçlere ait bir tayyare gemisi ve iki torpidobot Suriye ve Filistin kıyısında görülmüştür. Aynı gün içerisinde tayyare gemisinden kalkan bir İtilaf deniz tayyaresi Şelale'deki Osmanlı ordugâhı üzerinde silahlı keşif uçuşu yapmıştır. Bu sırada, 300'üncü Alman Paşa Tayyare Bölüğüne ait iki tayyare tarafından, İtilaf tayyarelerine karşı hava savunma görevi icra edilerek önleme yapılmıştır. Bunun üzerine İtilaf tayyareleri Gazze önünde bulunan tayyare gemisine geri dönmek zorunda kalmıştır. 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğüne ait tayyareler, İtilaf devletlerine ait tayyare gemisine taarruzi hava harekâtı düzenleyerek bomba atmış ve makineli tüfek ateşinde bulunmuştur.[118]

19 Nisan 1916 tarihinde bir Fransız tayyaresi Süveyş'e altmış kilometre uzaklıkta bulunan Ayn Sadr'da bulunan yer hedeflerine altı bomba atmıştır. Bombalama sonucunda bir er yaralanmıştır. Ordugâhtaki römorkörden başka Suriye sahilinde İngiliz gemisi görülmemiştir.[119]

21 Nisan 1916'da Kantara, Katye ve Romani dolaylarındaki İtilaf kuvvetlerinin durumunu keşfetmek amacıyla kalkan bir tayyare Katye ve Romani dolaylarında İtilaf ordugâhlarını tespit etmiş, Katye bulunan ordugâhı ve diğer yer hedeflerini bombalamıştır. Keşif vazifesine devam eden tayyare Port Said ve İsmailiye dolaylarında İtilaf güçlerine ait hiçbir hareketlilik olmadığı dönüşte rapor edilmiştir.[120]

---

[116] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13-2.
[117] Erden, **a.g.e.**, s.238.
[118] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 27.
[119] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 37.
[120] Keyüsk, **a.g.e.**, s.171.

Hava keşifleri 21 Nisan 1916'da karadan süvari birlikleri tarafından yapılan keşiflerle desteklenmiştir. Aynı gün bir Osmanlı tayyaresi tarafından yer hedeflerine taarruz kapsamında Port Said Limanı'na iki bomba atılmıştır. Hava keşfi sonucunda Port Said Limanı'nda büyük tonajlı yaklaşık otuz gemi olduğu tespit edilmiştir.[121]

Bu sırada cephe hattına ulaşan Albay von Kress ve hazırlanan birlikler, 23 Nisan 1916 tarihinde ani bir baskın yaparak Ogratina'da, 2,5 bölükten oluşan İngiliz kuvvetinden 23 subay, 257 er sağlam ve 24 yaralı esir almıştır. Ayrıca harekât sonrasında İngilizlerin, 250'den fazla ölü verdikleri belirlenmiştir.[122] Burada Osmanlı birlikleri tarafından baskın ve taarruz prensibinin başarıyla uygulandığı görülmüştür.

Osmanlı kuvvetleri kısa bir molanın ardından 32'nci Alayın 1'inci Taburu, Makineli Tüfek Bölüğü ve Dağ Bataryası ile saat 08.00'de Katya'ya doğru yürüyüşe geçmiştir. Saat 09.00'da Katya vahasının bir kilometre güneyinde 40 kadar İngiliz çadırı tespit edilmiştir. Buradaki kuvvetlere ani bir baskın yapılmak istenmiş, ancak bölgede karşılaşılan bir İngiliz Süvari bölüğüne ateş açılması üzerine bu fırsat doğmamıştır. Bu arada hava iyice ısınmaya başlamış, gece kumluk arazide yürüyüş ve Ogratina'daki muharebenin yorgunluğu yavaş yavaş etkisini göstermeye başlamıştır. Bu durum kuvvetlerin ilerlemesini engellemiştir. Bunun üzerine 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü'nden Alman Teğmen Seuter bölüğe ilerlemesi için emir götürmüş ve hatta ileri atılarak teşvik etmek istemiş, anacak vurularak hayatını kaybetmiştir. Bu zor anda dağ bataryasının yeniden şiddetli ateşe başlaması von Kress'e rahat bir nefes aldırmış ve top ateşinden cesaret alan Osmanlı piyadesi saldırıya geçmiş ve sonunda İngilizler daha fazla dayanamayarak saat 15.00 sıralarında teslim olmak zorunda kalmıştır. İngilizler teslim bayrağı çektiği sırada, Katya'nın ilerisinden bir tayyarenin Kanala doğru uçtuğu görülmüştür.[123]

24 Nisan 1916'da Osmanlı kuvvetleri Düveydar'a doğru ileri harekâtına devam etmiştir. Ancak, İtilaf kuvvetlerinin yoğun ateşi ve bölgeye yeni kuvvetlerin kaydırılması sebebiyle Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı kuvvetleri geri çekilirken İtilaf tayyareleri Osmanlı birliklerine bomba atarak ve makineli tüfekle ateş

---

[121] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 43; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 43-1.
[122] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.104.
[123] Gücüyener, **a.g.e.**, s.50.

etmek suretiyle etkinlik göstermiştir.[124] Osmanlı birliklerinin emniyet prensibini çerçevesince hareket ederek geri çekildiği görülmüştür.

Neticede, 24 Nisan 1916 tarihine kadar devam eden kara harekâtında baskına uğratılan İngiliz kuvvetleri imha edilmiş ve İtilaf kuvvetlerinin savunma hattı Kanal'ın doğusuna sürülmüştür.[125] Harp prensiplerinden hedef prensibi çerçevesinde hareket edilerek İtilaf kuvvetlerinin imha edildiği görülmüştür.

İkinci Kanal Harekâtı sonrasında el-Ariş'ten Katye istikametine ilerleyen Osmanlı kuvvetleri Katye'nin batısında konuşlu bulunan İtilaf güçlerine ait toplam dört süvari bölüğünü tamamen imha etmiştir. Burada Osmanlı birliklerinin harp prensiplerinden hedef prensibini uyguladığı görülmüştür. Az sayıda esir, birçok malzeme, erzak ve teçhizat ganimet olarak alınmıştır. Bir Miralay, bir Binbaşı, yirmi üç Yüzbaşı ve Mülazım-ı sani ile iki yüz elli yedi nefer sağlam olarak ele geçirilmiştir. Ayrıca, yirmi dört İngiliz askeri de yaralı olarak esir edilmiştir.[126] 32'nci Alaya mensup iki Osmanlı subayı şehit olmuş, Alman Hava Birliği Kumandanı Yüzbaşı von Heemskerck'in yardımcısı olan Mülazım-ı evvel Soyter de hayatını kaybetmiştir. Bu yer hedeflerine taarruz görevi sonucunda Osmanlı kuvveti, aldığı esirler ve harp ganimetleri ile birlikte el-Ariş'e geri dönmüştür.[127]

25 Nisan 1916 tarihinde dokuz İngiliz tayyaresi, muharip unsur bulunmayan Osmanlı sahra hastanesi üzerine yetmiş kadar bomba atmıştır. Bombalama sonucunda hastanede bulunan iki yaralı personel şehit olmuştur. Hastanedeki İngiliz esirlerinden biri bu bombardıman da hayatını kaybetmiş, ikisi ise yaralanmıştır. Yine aynı gün bir Osmanlı tayyaresi tarafından Port Said Limanı ve yakınında bulunan bazı hedefeler bombalanmış, Port Said ile Kantare arasındaki ordugâhlar makineli tüfek ateşine tutulmuştur.[128]

300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü, 25 Nisan 1916'da Port Said'deki İngiliz hava alanına taarruzî hava harekâtı düzenleyerek bombalamış ve tayyare hangarlarını tahrip

---

[124] MacMunn-Falls, **a.g.e**., p.168.
[125] Erden, **a.g.e.**, s.16.
[126] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 055-02.
[127] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55.
[128] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 055-02.

etmiştir.[129] Yapılan taarruz ile harp prensiplerinden baskın prensibinin uygulanmaya çalışıldığı görülmüştür. 25 Nisan 1916 sabahı bir İngiliz torpidobotu İskenderun Körfezi'nde bulunan Osmanlı tahkimatlarına yaklaşık yüz mermi atmıştır. Ancak hasar verdirememiştir. Bu sırada bir tayyare gemisi ile bir nakliye gemisi el-Ariş'e gelmiştir. Bir Osmanlı tayyaresi tarafından bu gemilere taarruz edilerek bomba atılmıştır.[130] 26 Nisan 1916 tarihinde yapılan silahlı hava keşfinde Katye, Muhammediye ve Kantare bölgesinde en az bir tümen süvari ve hecinsüvar birliği bulunduğu, Kantare'den doğuya doğru uzanan dekovil hattının Katye'ye yaklaştığı görülmüştür.[131]

Katya'da kazanılan zafer üzerine 1 Mayıs 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti tarafından IV. Ordu Kumandanlığına bir kutlama telgrafı gönderilmiştir. Telgrafta alınan zaferden dolayı Ordu, tebrik ve takdir edilmiş, bu zaferin yakın gelecekteki zaferlere bir başlangıç olması dileği belirtilmiştir.[132]

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa İkinci Kanal Harekâtı öncesinde, Birüssebi-Gazze yönlerinde demir yolları, şoseler ve özel yollar yaptırmıştır. 1916 Mayıs başında Birüssebi'ye ağır topçu birlikleri tayyare topçu birlikleri ve bazı Alman teşkilleri de gelmeye başlamıştır.[133] Bu sırada Kanal Taarruzu'nda kullanılmak üzere oluşturulan Kuvve-i Seferiye; on iki taburlu 3'üncü Piyade Tümeni, iki Hecinsüvar Bölüğü, bir Alman Makineli Tüfek Taburu, bir Avusturya Hafif Dağ Obüs Taburu, bir Alman Top Bataryası, bir Alman Obüs Bataryası, üç İstihkâm Bölüğü, bir Tayyare Filosu, altı Seyyar Hastane, birçok nakliye kollarından teşkil edilmiştir.[134]

3 Mayıs 1916'da Katye'ye giden bir Osmanlı keşif kolu Katye'de İtilaf güçlerine rastlamamıştır. 4 Mayıs 1916 tarihinde sabah 07.30'da Birüssebi üzerinden hava savunma kapsamında tayyare topçularının ateşiyle bir İngiliz tayyaresi Birüssebi'nin kuzeyine düşürülmüştür. Tayyareci, tayyareyi benzin döküp yakmış kendisi de kurtulmak için

---

[129] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-24.
[130] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-8a.
[131] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-5.
[132] Erden, **a.g.e.**, s.239.
[133] Göymen, **a.g.e.**, ss.110-111.
[134] Erden, **a.g.e.**, s.15.

yakalayan askerlere para teklif etmiş, ancak tayyarecinin bu teklifi reddedilerek esir edilmiştir.[135]

6 Mayıs 1916 sabahı bir İngiliz tayyaresi Kalatülnahil ile Süveyş arasında bulunan Cebeli Haydan bölgesine gelerek bomba atmış, ancak etkili olamamıştır.[136] 8 Mayıs 1916 sabahı bir Osmanlı tayyaresi, Port Said'e gidip buradaki İtilaf ordugâhlarına, harp gemilerine ve petrol depolarına ve yer hedeflerine başarıyla bomba atmıştır.[137] Birüssebi ile Port Said arasındaki bu görevi dört saat on beş dakikada yerine getirmiştir. Yapılan bu silahlı hava keşfi sırasıdn Suriye sahilinde iki nakliye gemisi görülmüştür.[138]

9 Mayıs 1916 tarihinde bir İngiliz tayyaresi Osmanlı cephe hattına gelerek iki bomba atmış, üç hayvan yaralanmıştır. Yine 11 Mayıs 1916 tarihinde bir İngiliz tayyaresi, Osmanlı birlikleri üzerine dört bomba atmış ancak etkili olamamıştır. 13 Mayıs 1916 günü bir İtilaf tayyaresi cephe hattına gelerek bomba taarruzunda bulunmuştur. Bu hava taarruzu sırasında, bir bedevi hayatını kaybetmiştir. İtilaf tayyaresine mitralyöz ateşi ile karşılık verilmiştir. Aynı gün başka bir tayyare Kaletülnahil'e dört bomba atmış sivil halktan iki kadın, bir kız ve belediye başkanı şehit olmuştur. 14 Mayıs 1916 günü bir tayyare Ayn Zor bölgesine gelerek, mitralyöz ateşi ile hava taarruzunda bulunmuştur.[139]

Kanal Harekâtı için Cemal Paşa, İngilizler gibi tayyarelerden istifade etmek istemiştir. Bu kapsamda İstanbul'a gelen Alman tayyarecilerin bir an önce IV. Orduda göreve başlamalarını istemiştir.[140] 12 Mayıs 1916 tarihinde Cemal Paşa Başkumandanlığa yazdığı raporda; İtilaf güçlerine hava taarruzu yaparak Kanal'a yakın zamanda taarruz yapılacağı hissinin verilmesi gerektiği konusunda görüşünü bildirmiştir.[141] Buna göre, el-Ariş'ten tayyareler Kanal'ın yakınlarına götürülerek Portsaid ve İsmailiye'nin bombardıman edilmesi düşünülmüştür. Cemal Paşa bu faaliyetlerin icra edilebilmesi için eldeki mevcut tayyare sayısının yarısı kadar daha tayyare ilave edilmesini istemiştir.[142] Bu

---

[135] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-20.
[136] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 94.
[137] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 002-024; **Tanin Gazetesi**, 27 Nisan 1332, No.: 2661.
[138] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH,** Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 101.
[139] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 115.
[140] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 163, Dos.: 721, Fih.: 34.
[141] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109.
[142] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109-1.

talep Başkumandanlık Vekâleti uygun bulunmuş ve Almanya'dan kâfi miktarda tayyare sipariş edilmesi için harekete geçilmiştir.[143]

16 Mayıs 1916 tarihinde İngiltere ile Fransa kendi aralarında yaptıkları Sykes-Picot Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin orta doğuda bulunan topraklarını aralarında paylaşmıştır. Bu antlaşmaya göre, Suriye'nin kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin Fransa'ya verilmiştir. Basra ve Bağdat vilayetleriyle, Hayfa ve Akka limanları İngiltere'ye bırakılmış, Dicle ve Fırat sularının ortak kullanılması kararlaştırılmıştır. İskenderun serbest liman ve Filistin uluslararası bölge olarak kabul edilmiştir. Arabistan toprakları, Akka-Kerkük hattı olmak üzere ikiye bölünerek kuzey kısmı Fransız, güney kısmı İngiliz nüfuzuna bırakılmıştır. Musul vilayetini içine alan Fransız nüfuz alanının İran sınırına kadar uzanması öngörülmüştür. İngiltere'nin ise Filistin'den Mezopotamya'ya kadar geniş bir bölgede nüfuz tesis etmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, İngiltere ile Fransa kendi nüfuz bölgelerinde Arap devletleri kurmayı ve bunları korumayı taahhüt etmiştir. Bu nedenle İngilizlerin bölgeyi ele geçirmek için hem bölgeye büyük kuvvetler getirmeyi hem de yerli Arap aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmayı planlamıştır.[144]

Bu sırada, Mayıs ayı içerisinde 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğünün tüm tayyarelerinin el-Ariş'e intikaline karar verilmiştir. Yapılan intikalle, harp prensiplerinden emniyet ve manevra prensibi uygulanmaya çalışılmıştır. 20 Mayıs 1916 tarihinde İtilaf devletlerinin bir tayyare gemisi, iki monitör, bir torpidobot, bir şilep ile bir istasyon gemisi el-Ariş'e gelmiştir. Bölgeye gelen harp gemileri ve altı tayyare tarafından şehirde bulunan yer hedeflerini iki saat boyunca bombardıman edilmiştir. Denizden ve havadan devam eden saldırı sonucunda bir kişi şehit, beş kişi yaralı ve bir hayvan telef olmuştur. Bu silahlı hava keşfi ve bombardıman sırasında havadan yaklaşık yüz kilogram bomba atılmıştır. Bu sırada İngilizler, el-Ariş sahilindeki torpillerden altısını patlatmışlardır.[145]

İngiliz gemi ve tayyareleri tarafından 18 Mayıs 1916 günü el-Ariş'in bombalanmasına karşılık vermek amacıyla 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğüne ait tayyareler, 21/22 Mayıs 1916 gecesi Port Said'de bulunan hedeflere otuz bomba atmıştır.

---

[143] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109-2.
[144] Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu: 1774-1923**, (Çev.: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s.320-395.
[145] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-1.

Bu bombardıman sırasında, şehir ve Port Said Limanı'na yangınlar çıkmıştır. Yapılan bu akında tayyarelere limanda bulunan İngiliz gemilerinden şiddetli uçaksavar ateşi açılmış, ancak Osmanlı tayyareleri kayıp vermeden geri dönmüştür.[146] 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğüne ait tayyareler saat 04.12'de görevi tamamlayarak dönmüştür.[147]

24 Mayıs 1916 günü iki İngiliz tayyaresi bilhassa Arap mahallesini hedef alarak on altı bomba atmıştır. İngilizlerin, harp prensiplerinden baskın ve taarruz prensiplerini uygulanmaya çalıştığı görülmüştür. Bombardıman sonucunda iki sivil ölmüş, on üç sivil ve beş asker yaralanmıştır. Bu saldırıda tayyareciler bombaları atmadan önce aydınlatma fişeği kullanmıştır.[148]

27 Mayıs 1916 günü el-Ariş'e bir İngiliz torpidobotu ile bir tayyare gelmiştir. Bölgeye gelen tayyareden yer hedeflerine atılan bombalardan bölge halkından yedi kişi yaralanmıştır. Bu hava taarruzu üzerine iki Osmanlı tayyaresi el-Ariş önündeki İngiliz tayyare gemisine taarruzî hava harekâtı düzenleyerek başarılı bir şekilde bomba atmış ve makineli tüfek ateşi açmıştır.[149] 29 Mayıs 1916'da Süveyş Kanalı'nın 25 kilometre batısında bulunan Romani yakınlarındaki bir İngiliz ordugâhı ve yakın yer hedeflerine bomba ve makineli tüfekle tayyare hücumu icra edilmiştir. Bu hava saldırısında İngiliz ordugâhına birkaç ağır bomba isabet etmiş ve makineli tüfek ateşiyle personel ile çok sayıda hayvana önemli ölçüde zarar verilmiştir.[150]

31 Mayıs 1916 tarihinde Yeni Zelanda Tugayı tarafından Romani'nin 35 kilometre doğusunda bir Osmanlı karakolunun bulunduğu Salmana'ya yapılan baskında, Osmanlı kuvvetleri 2 esir ve 15 personel kaybına uğramıştır. Bu sırada, İngiliz tayyarelerinin geri çekilen Osmanlı birliklerine attığı bombalarla da sekiz Türk hayatını kaybetmiştir.[151] İtilaf kuvvetlerinin bu taarruzundan sonra 1 Haziran 1916 günü bir Osmanlı tayyaresi misilleme

---

[146] **Tanin Gazetesi**, 10 Mayıs 1332, No.: 2674.
[147] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-3.
[148] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 133.
[149] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 137.
[150] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-32.
[151] MacMunn- Falls, **a.g.e**., p.178.

olarak Romani'deki İngiliz 3'üncü Alayını bombalamıştır. Bu bombardıman da İtilaf kuvvetlerinden 10 kişi ölmüş, 15 kişi de yaralanmıştır.[152]

Aynı tarihte Kadana'nın batısında bir Osmanlı Hecinsüvar Bölüğü ile İtilaf güçlerinin bir süvari alayı arasında bir çarpışma meydana gelmiştir. Bu çarpışma sırasında Afgan gönüllüleriyle, hecinsüvar personelinden beş şehit verilmiştir. Ayrıca, 71 er kayıp verilmiş, beş deve de ölmüştür. 2 Haziran 1916'da Adana sahilinde bir Fransız torpidobotu görülmüştür. Aynı gün bir Osmanlı tayyaresi Kadana'nın batısındaki Romani'de bulunan bir İngiliz ordugâhına bomba atmış ve yer hedeflerine yapılan bu taarruz sonucunda pek çok zayiat verildiği görülmüştür.[153]

11 Haziran 1916'da Romani ve Kantara civarına giden Osmanlı tayyareleri İngiliz birliklerinin durumunu tespit etmiş, harp prensiplerinden baskın prensibi çerçevesince hareket ederek bomba ve makineli tüfek ile taarruz etmiş, İtilaf kuvvetlerine zayiat verdirmiştir. Bu bombardıman sırasında 15 İtilaf askeri ölmüştür. Hava taarruzu sonrasında havalanan İngiliz tayyareleri, Osmanlı tayyaresine yetişmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.[154]

13 Haziran 1916 tarihinde iki İngiliz tayyaresi, el-Ariş'e üzerine gelerek buradaki Osmanlı birliklerine birkaç bomba atmıştır. Bu hava taarruzu üzerine, karşılık vermek amacıyla Osmanlı tayyareleri havalanmıştır. Bunun üzerine İngiliz tayyareleri bölgeden uzaklaşmıştır. Ancak, Osmanlı tayyareleri takibi bırakmayarak, İngiliz tayyare karargâhını bombalamış, ardından makinelik tüfek ateşine tutarak geri dönmüştür.[155]

18 Haziran 1916 tarihinde İngilizler kara tayyarelerinden oluşan 11 tayyareli bir filoyla el-Ariş hava üssüne taarruzî hava harekâtı düzenlemiştir. Filo Kumandanı'nın kullandığı tayyareyle yapılan taarruzî hava harekâtı sonucunda yaklaşık otuz metreden atılan bir bomba zeminde bulunan bir Osmanlı tayyaresine isabet etmiş ve tayyare yanmıştır. Bu hava taarruzu sırasında 9 İngiliz tayyaresi, daha fazla bomba taşımak için yanlarına rasıt almamıştır. Baskın prensibi ile hareket eden 11 İngiliz tayyaresi, deniz üstünden el-Ariş'i geçmiş ve karaya dönerek güneydoğudan hedefe yaklaşmıştır. Bu hava

---

[152] Bullock, **a.g.e**., p.143.
[153] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 140.
[154] Bullock, **a.g.e.**, p.144.
[155] **Tanin Gazetesi**, 4 Haziran 1332, No.: 2699.

taarruz sırasında iki Osmanlı tayyaresi zarar görmüş, 1 tayyareci ağır ve 8 er hafifçe yaralanmıştır. Hava saldırısının 2 saat sürdüğü bu muharebede 3 İngiliz tayyaresi zarar görmüştür. Ayrıca, Osmanlı ordusuna ait 10 tayyare hangarından 2'si yanmış ve diğerleri bombayla vurulmuştur. İngiliz tayyareleri ayrıca, Osmanlı askerlerine bomba ve makineli tüfekle ateş açmıştır. Ağır ateş altında kalan İngiliz tayyarelerinden üçü düşürülmüştür. Bunlardan birisi denize düşmüştür. Diğer tayyare ise düştükten sonra rasıdı yanarak hayatını kaybetmiş, tayyarecisi ise esir alınmıştır. Üçüncü tayyare ise yere zorunlu iniş yapmıştır. Ancak bu tayyarenin tayyareci ve rasıdı, yere inen başka bir İngiliz tayyareci tarafından kurtarılmıştır. Osmanlı tayyarelerinin havalanması üzerine İngiliz tayyareleri çekilmiş ve Osmanlı tayyarelerince takip edilmiştir.[156]

20 Haziran 1916 tarihinde Kafkas harekâtı için Almanya'ya gönderilen subaylar eğitimlerinin bitiminde harp tayyareleriyle birlikte İstanbul'a dönmüştür. Başkumandanlık tarafından görülen lüzum üzerine II. Ordu emrine verilmesi planlanan bu harp tayyarelerinin IV. Orduya sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Sonuçta, Almanya'dan gelen 165 beygir gücündeki iki harp tayyaresinin yaklaşık iki hafta sonra IV. Orduya gönderileceği bildirilmiştir.[157]

Haziran 1916 sonunda IV. Ordu Komutanlığının para ihtiyacı üzerine Enver Paşa, her türlü çalışmanın yapılması suretiyle 50.000 liralık altını bulup göndermeye çalışacağını bildirmiştir.[158] Bu sırada, IV. Ordunun aylık masrafı 350.000 liraya ulaşmış ancak para bulmaktaki sıkıntılar nedeniyle Maliye Nezareti 40.000 liralık ödenek dahi bulmakta zorlanmıştır.[159] Bu şartlar altında ordunun lojistik ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış, İkinci Kanal Harekâtı için hazırlık yapılmaya çalışılmıştır.

28 Haziran 1916 tarihinde Katya civarında bir İngiliz tayyaresi ile Osmanlı tayyaresi arasında 15 dakika süren bir hava muharebesi yaşanmıştır. Bu hava muharebesi sonunda İngiliz tayyaresi bölgeden uzaklaşmış ve Katya ile Kanal arasında bir yere inerek Osmanlı uçağının takibinden kurtulabilmiştir.[160]

---

[156] **Tanin Gazetesi**, 8–9 Haziran 1332, No.2703-2704.
[157] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-3.
[158] BOA, **DH. ŞFR**, 65/88.
[159] BOA, **DH. ŞFR**, 65/104.
[160] **Tanin Gazetesi**, 19 Haziran 1332, No.: 2714.

Haziran 1916 sonunda el-Ariş'te denize yakın ama denizden görünmeyen çukur bir bölgede, Birüssebi'den gelen ve sayıları altıyı geçmeyen Osmanlı tayyareleri için bir hangar yapılmıştır. Bu arada İngiliz keşif tayyareleri de el- Ariş ve Birüssebi üzerindeki keşif uçuşlarını arttırmıştır.[161]

1 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı ordusuna bağlı 32'nci Piyade Alayı, 11'inci Bölüğü tarafından açılan ateş sonucunda el-Ariş'in bir kilometre güneyine düşürülen Bristol tayyarelerinden birinden bir İngiliz yüzbaşısı sağlam olarak yakalanıp esir edilmiştir.[162] Diğer İngiliz tayyarelerinin bombaları ile bir Osmanlı tayyaresi yakılmış ve tayyare müfrezesi personelinden birkaçı yaralanmıştır. Bu sırada 11'inci Topçu Bölüğü tarafından açılan ateş ile bir İngiliz tayyaresi daha düşürülmüştür. İngiliz havacılar, tayyareyi Osmanlıların eline geçmemesi için yakmıştır. Rasıt ve tayyareci o anda bölgeye gelen bir diğer İngiliz tayyaresi tarafından kurtarılmıştır. Aynı dönemde İngilizlerin üçüncü bir tayyaresi Osmanlı hava savunma birlikleri tarafından açılan yoğun topçu ve makineli tüfek ateşi sonucu isabet alarak denize düşürülmüştür.[163]

İkinci Kanal Seferi hazırlıklarının tamamlanması sonucunda, Kanal Seferî Kuvvetleri 4 Temmuz 1916'da harekete geçmiştir. 5 Temmuz 1916'da 11 İngiliz tayyaresi, taarruzi hava harekâtı kapsamında el-Ariş'in beş mil güneyindeki Osmanlıların yeni tayyare meydanı ile Süveyş Kanalı'nın doğusunda bulunan yer hedeflerini bombalamıştır. İngilizlerin taarruzî hava harekâtı sonucunda açık alanda bulunan iki tayyare tahrip olmuş, bir tayyareci, bir rasıt ve birkaç makinist hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, on hangardan ikisi tamamen yanmış ve beş tayyare kullanılamaz hale gelmiştir. Bu sırada Osmanlı hava savunma birlikleri tarafından açılan ateş sonucu, üç İngiliz tayyaresi kullanılamaz hale gelmiştir.[164]

17 Temmuz öğle vakti el-Ariş'e keşfe çıkan İngiliz tayyarelerine karşı bölgeye henüz ulaşmış olan uçaksavar bataryaları ile karşılık verilmiştir. el-Ariş'te toplanan kuvvetler 19 Temmuz 1916'da hedef prensibi başarıyla uygulayarak Ogratina ve Mugaybera hattını almaya muvaffak olmuştur. Osmanlı kuvvetlerinin ilerlemesi sırasında el-Ariş hava

---

[161] Gücüyener, **a.g.e.**, s.107.
[162] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 3-1.
[163] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-10.
[164] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-11; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-12.

meydanında konuşlu olan 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tarafından İtilaf kuvvetlerinin geri hizmet teşkilatına yönelik tecrit görevi icra edilmiştir. Böylece hem İtilaf kuvvetleri hakkında bilgi toplanmış hem de İtilaf kuvvetlerine zayiat verilmiştir. Tayyareciler beklemedik bir zamanda cephe arkasındaki İtilaf birliklerine taarruz ederek hava tecridi görevini yerine getirmiş, beklenmedik bir zamanda yapılan bu taarruzla harp prensiplerinden olan baskın prensibini başarıyla yerine getirdikleri görülmüştür.[165]

19 Temmuz 1916 tarihinde bir İngiliz tayyaresi, Yeni Zellandalı Tuğgeneral E.W.C. Chaytor'ın gözlemci olarak görev yaptığı bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu uçuş sırasında, Biribayud'ta bulunan tahminen 2.500 kişi ile küçük bir vaha olan Gameil'de konuşlu bir Osmanlı kuvveti tespit edilmiştir. Keşfin devamında Birülabd'ta da benzer oranda bir kuvvetin bulunduğu görülmüştür. Buradaki Osmanlı birliklerine ait çadırların hurma ağaçlarının çevresinde olduğu da belirlenmiştir. Ayrıca, keşif sırasında bölgede 6.000 kadar deve bulunduğu tespit edilmiştir.[166]

22 Temmuz 1916 tarihinde Osmanlı kuvvetlerine mensup ileri müfrezeler, Katya civarında rastladığı bir İngiliz süvari bölüğünü batıya sürmüştür. Bu sırada Osmanlı tayyareleri, Süveyş'teki İngiliz birliklerini, limanı ve petrol depolarını bombalayarak geri dönmüştür.[167]

3 Ağustos 1916 tarihinde Osmanlı tayyareleri, Muhammediye ve Romani'deki İngiliz mevzileriyle ordugâhlarına başarılı bomba ve makineli tüfek taarruzunda bulunmuştur.[168] 3 Ağustos 1916'da Kanal Seferî Kuvveti, yorgun ve susuz bir halde İtilaf güçleriyle temas sağlamıştır.[169] Bu nedenle IV. Ordu Kumandanlığı, Osmanlı kuvvetlerinin cephane ve erzak stoku sınırlı olduğu için, 4 Ağustos 1916'da İtilaf ordularının tutmuş olduğu Romani-Düveydar hattına taarruza karar vermiştir.[170] Böylece İkinci Kanal Taarruzu, 4 Ağustos 1916'da 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğünün İngiliz mevzilerine taarruzi hava harekâtı yaparak bombalaması ile başlamıştır. 4 Ağustos boyunca mevcut 17 İngiliz tayyaresi Osmanlı kuvvetlerinin arkasında keşifler yaparak yeni takviyelerin olup

---

[165] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.114.
[166] Bullock, **a.g.e.**, p.162-163.
[167] **Tanin Gazetesi**, 9 Temmuz 1332, No.: 2734.
[168] **Tanin Gazetesi**, 21 Temmuz 1332, No.: 2744.
[169] Şükrü Mahmut Nedim, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çev.: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.32.
[170] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 168, Dos.: 730, Fih.: 102-33.

olmadığını rapor etmiştir. 5 Ağustos'taki hava keşifleri Osmanlı Sefer Kuvvetinin geri çekildiğini bildirmiştir. Bu savaşta İngiliz tayyareleri 8 kayıp vermiştir.[171] 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tarafından 6 Ağustos 1916 günü Muhammediye'deki İtilaf ordugâhlarına ve yer hedeflerine düzenlenen hava taarruzunda 30 adet bomba atılmıştır.[172] Bu sırada 10 Ağustos 1916 tarihinde İstanbul'da bulunan 2 Alman mentörün, Medine tren istasyonunda vagon içinde bekleyen tayyareleri faal hale getirmek için ilk fırsatta Şam'a gönderilmesi istenmiştir.[173]

Seferî Kuvvet, taarruzî harekâtının ilk günlerinde başarı sağlamış olmasına rağmen İtilaf kuvvetlerinin direnişi karşısında durmak zorunda kalmıştır. Bu sırada meydana gelen muharebeler sonucunda İngilizler, Osmanlı askerlerinden birçok esir almıştır. Aynı dönemde 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tarafından yapılan keşiflerle İtilaf güçlerine ait piyade ve süvari birliklerinin Düveydar yönünde ilerlediği, Pelesium'da İngiliz piyadelerinin vagonlardan indirildiği tespit edilmiştir. 11 Ağustos 1916 tarihinde von Kress, el-Ariş hattına çekilme istek ve talebini Ordu Kumandanlığına iletmiştir. Bunun üzerine IV. Ordu Kumandanlığı, yapılan hava keşiflerini değerlendirmiş ve daha fazla zayiat verilmemesi düşüncesiyle çekilme kararı almıştır. Böylece, 14 Ağustos 1916'da Seferî Kuvvetin büyük bir kısmı el-Ariş'e çekilmiştir.[174] Alınan çekilme kararı ile emniyet ve manevra ilkesinin başarıyla uygulandığı görülmüştür.

Sekiz gün süren sefer sonunda Sefer Kuvveti el-Ariş'e varınca harap, yorgun ve bitkin bir halde dinlenmeye çekilmiştir. Bu sırada zorlu harekât ve yürüyüş sebebiyle askerlerin ayaklarındaki çorapların eridiği görülmüştür.[175]

İkinci Kanal harekâtında Osmanlı ordusu; 4.000 insan, 4 top, 9 makineli tüfek, 2 seyyar hastane kaybetmiştir. Ayrıca, 3 piyade taburu, 2 makineli tüfek bölüğü, 1 dağ bataryası ve 1 istihkâm bölüğünü esir vermiştir.[176] Bu harekât sırasında 300'üncü Paşa

---

[171] Bullock, **a.g.e**., p.167-168.
[172] Polat, **a.g.e.**, s.194.
[173] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 2-37.
[174] Keyüsk, **a.g.e.**, s.180.
[175] Gücüyener, **a.g.e.**, s.129.
[176] M. Larcher, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Çev.: Mehmed Tahir, C.2–3, İstanbul, Matbaa-i Tarih-i Askerî, 1928, s.165.

Tayyare Bölüğü, 21 hava muharebesi yaparak, 3 İngiliz tayyaresi düşürmüştür. Ayrıca, İngilizlerin üzerine 363 bomba atmış ve 5.500 makineli tüfek mermisi sarfetmiştir.[177]

18 Ağustos 1916 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı sani Hans Henkel görev uçuşu yaparken, İngiliz 14'üncü Filo'ya bağlı bir Bristol av tayyaresinin tayyarecisini hava muharebesi sırasında vurmuştur. Hava muharebesi sonrasında yaralanan İngiliz tayyareci, tayyaresini kurtarabilmek için muharebeyi keserek Romani'de bulunan kendi hatları gerisine inmeye çalışırken düşmüştür.[178]

Bu sırada 24 Ağustos 1916 tarihinde Medine Tayyare Müfrezesine ait tayyarelerin bölgeye nakil olmak amacıyla tren istasyonunda vagonlarda beklediği bildirilmiştir. IV. Ordu Kumandanlığı tarafından bölgedeki gelişmeler göz önüne alınarak Başkumandanlık Vekâletinden bölgeye harp tayyaresi gönderilmesini istenmiştir. Bu mümkün olmadığı takdirde Paşa Teşkilatı'ndan üç harp tayyaresinin Medine'nin 15 kilometre kuzeyinde seçilen bir tayyare meydanına gönderilmesini istemiştir. Ayrıca Paşa Teşkilatı'ndan buraya gelecek Alman havacıların Osmanlı subaylarının kıyafetlerini giyerek uçurulması istenmiştir.[179] Alman havacıların Osmanlı kıyafeti giyerek uçmalarının istenmesinde, bölgedeki dinî hassasiyetin dikkate alınmak istendiği değerlendirilmektedir.

Osmanlı ordusunun başarısızlığı üzerine İngilizler, Fransa ile yaptıkları Sykes-Picot gizli antlaşması çerçevesinde ilk önce Sina'yı almayı ve sonrasında Suriye üzerine yürümeyi kararlaştırmıştır. Bu kapsamda, Romani Muharebesi'nden sonra Osmanlı kuvvetleri geri çekilirken İngiliz kuvvetleri ilerlemeye devam etmiştir. Yapılan geri çekilme hareketi ile harp prensiplerinden emniyet prensibinin uygulandığı görülmüştür. İngilizler bu bölgede ilerlemek ve ordunun ikmalini sağlamak için lojistik yapılanmaya devam etmiş, demir yolu inşa etmeye ve bu hatta paralel olarak su boruları döşemeye başlamıştır. İtilaf kuvvetlerinin bu çalışmaları üzerine onların ileri harekâtını durdurmak ve ikmal sevkiyatını engellemek amacıyla 31 Ağustos 1916'da Port Said'deki demir yolu, ikmal depoları ve diğer yer hedeflerine bir hava taarruzu gerçekleştirilmiştir. Bu hava taarruzunda belirlenen hedeflere yapılan bombardımanda tam isabet olduğu

[177] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.122.
[178] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 3-1.
[179] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-9.

görülmüştür.[180] Osmanlı tayyarecileri cephe arkasına taarruz ederek tecrit görevini yerine getirmiş beklenmedik bir zamanda yapılan bu taarruzla harp prensiplerinden olan baskın prensibini başarıyla yerine getirdikleri görülmüştür.

Bu sırada Almanya'dan bölgeye nakledilecek Alman personelin nakline yönelik çeşitli yazışmalar olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, 8 Eylül 1916 tarihinde Paşa nakliyatından 3 subay, 111 erbaş/er ve 50 ton eşyanın hareket edecek trenlerden biri ile naklinin gerektiği bildirilmiştir.[181] Personelin ve malzemenin an itibariyle nakil için hazır olduğu ve ne zaman Birüssebi'ye ulaşacağının bildirilmesi istenmiştir.[182]

17 Eylül 1916'da gerçekleştirilen İngiliz taarruzu, ağır kayıplar verilmesine rağmen püskürtülmüştür.[183] Aynı gün 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tayyareleri tarafından el-Ariş kuzeyinde bir İngiliz tayyaresi düşürülmüştür. Bu sırada İngilizlerin ilerleyişinden dolayı el-Ariş'te bulunan 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü Birüssebi'ye intikal etmiştir.[184] Harp prensiplerinden emniyet ve kuvvet tasarrufu prensibinin uygulandığı görülmüştür.

Tablo 15: 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü Tarafından Düşürülen Tayyareler[185]

Tarih	**Kim Tarafından Iskat Edilmiştir**	**Iskat Edilen Tayyarenin Sistemi**	**Hangi Mahalde Iskat Edilmiştir**	**Iskat Edilen Tayyarelerin Bulundukları Mahal**
5.8.1916	Mülazım (Hans) Henkel Mülazım-ı evvel (Karl) Stalter Efendilerin Rakip oldukları Rumpler Çift Satıhlı Tayyaresi	Bristol Çift Satıhlı	Romani'de İngiliz karargâhların Üzerine	İngiliz Mevzilerinin Arkasına Sükût etmiştir.
11.8.1916	Mülazım von Bülow ile von Hesler efendilerin rakip oldukaları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Çift Satıhlı	Birrülabd'de İngiliz Mevzilerinin Üzerinde	İngiliz Mevzilerin Arkasına Sükût Etmiştir.

[180] Göymen, **a.g.e.**, ss.116-117.
[181] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 668, Dos.: 303, Fih.: 1-9.
[182] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 668, Dos.: 303, Fih.: 1-10.
[183] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.126.
[184] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 3-1.
[185] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 22-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 22-1a.

13.9.1916	Mülazım von Bülow ile von Hesler Efendilerin Rakip oldukaları Rumpler Çift Satıhlı Tayyaresi	Bahri Tayyare Sopwith Çift Satıhlı	el-Ariş'de Üç Kilometre Şimalinde	Yanarak Denize sükût etmiş ise de Harikten kalan kısmı tarafımızdan kurtarılmıştır.
6.12.1916	Mülazım-ı evvel Felmy, Mülazım Jeschonnek Efendilerin Rakip oldukları Rumpler Çift Satıhlı Tayyaresi	Tek Kişilik Çift Satıhlı	Şeyh Züveyid'de	İnişten sonra tahrip edilmiş ise de salim olan kısmı tarafımızdan toplanmıştır.
9.1.1917	Zabit vekili Albert Junger ile Mülazım Jeschonnek Efendilerin Rakip oldukları Rumpler Çift Satıhlı Tayyaresi	Avro Çift Satıhlı	Telül Refahta	İnişten sonra bedeviler tarafından harap edilmiş ise de kalan kısmı tarafımızdan alınmıştır.
28.3.1917	Mülazım-ı sani Schmarje ile Kurt Fritzsche Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	B.E. Çift Satıhlı tek kişilik	Maşrafa'da İngiliz mevzilerinin üzerine	İngiliz mevzilerinin arkasına sükût etmiştir. Düşman Harik ettikten sonra yanmış olarak görülmüş ise de kalan tarafımızdan alınmıştır.
6.4.1917	Mülazım-ı evvel Felmy ile Mülazım-ı evvel Falke Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Martinsyde Çift Satıhlı	Şeyh Nuran'da	İngiliz mevzilerinin arkasına sükût etmiştir.
19.4.1917	Küçük zabit Gustav Kautzmann ile Mülazım-ı sani Stigell Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Çift Satıhlı B.E. tek kişilik tayyaresi	Maşrafa'da Osmanlı Mevzilerinin önüne	Yanarak sükût etmiş ise de harikten kalan kısmı tarafımızdan iğtinam edilmiştir.
11.5.1917	Franz Schleiff ile Rasıt Üsteğmen Werner Daum Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Martinsyde Çift Satıhlı tayyaresi	İstablat'da İngiliz mevzilerinin üzerine	Yanarak inmiş ve harap olmuştur.

16.5.1917	Mülazım-ı evvel Felmy ile Mülazım-ı evvel Falke Efendileri rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Martinsyde Çift Satıhlı tayyaresi		İndikten sonra İngilizler süvarisi tarafından alınmıştır.
25.6.1917	Mülazım-ı evvel Felmy Efendinin rakip olduğu Albatros tek kişilik çift satıhlı tayyaresi	F.E. Gövdesi çift satıhlı tayyaresi	Kifride	İngilizlerin mevzilerinin arkasına sükût etmiştir.
25.6.1917	Franz Schleiff ile Rasıt Üsteğmen Werner Daum Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Çift Satıhlı B.E. tek kişilik tayyaresi	Kifride	Zedelenmiş bir halde tarafımızdan alınmıştır.
29.6.1917	Franz Schleiff ile Rasıt Üsteğmen Werner Daum Efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Bristol Tek kişilik tayyaresi		Muharebei havaiyede İngiliz mevzilerinin arkasına inmiştir.
8.7.1917	Mülazım-ı evvel Felmy Efendinin rakip olduğu Albatros tek kişilik çift satıhlı tayyaresi	Çift Satıhlı B.E. tek kişilik tayyaresi		Zedelenmiş bir halde tarafımızdan alınmıştır.
8.7.1917	Mülazım-ı sani von Oettinger ile Mülazım-ı evvel Kurt Jancke efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Martinsyde Çift Satıhlı tayyaresi	Cemame'de	Zedelenmiş bir halde tarafımızdan alınmıştır.
13.7.1917	Mülazım-ı sani Schmarje ile Mülazım-ı evvel Fettah efendilerin rakip oldukları Rumpler çift satıhlı tayyaresi	Bristol Tek kişilik tayyaresi	Osmanlı mevzilerinin arkasına	Sükût etmiş ise de parçalanmıştır. Kalan kısmı tarafımızdan alınmıştır.

15 Ekim 1916 tarihinde İtilaf güçlerine ait iki süvari alayı, bir tayyare filosunun yakın hava desteğinde Osmanlı mevzilerine taarruzî hava harekâtı icra etmiş ancak başarılı olamamıştır.[186] 2 Aralık 1916'da harekât alanı üzerinde yapılan hava keşfi esnasında Şeyh Züveyid dolaylarında çift satıhlı bir İngiliz tayyaresi ile karşılaşılmış, yapılan hava muharebesinde Mülazım-ı evvel Saim Efendi tarafından İngiliz Albatros tayyaresi düşürülmüştür. Aynı dönemde Üçüncü Medine Tayyare Bölüğüne tayyare gönderileceğinden Mülazım-ı evvel Saim Efendi'nin düşürdüğü bu Albatros tayyaresine ait

[186] Baron Kress von Kressenstein, **a.g.e.**, s.128.

motorun faal olup olmadığı Umuru Havaiye Müfettişi Alman Tayyareci Yüzbaşı Serno tarafından sorulmuştur.[187]

8 Aralık 1916'da yapılan hava keşfinde, lojistik yapılanmasına devam eden İtilaf güçlerinin demir yolu inşaatının el-Ariş'in 20 km. batısına kadar ulaştığı tespit edilmiştir. 15 Aralık 1916 tarihinde Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Gerhard Felmy ile Alman Rasıt Mülazım-ı sani Kurt Jeschonnek'in uçtuğu Osmanlı tayyaresi, 2 İngiliz tayyaresi ile hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesinde İngiliz tayyarelerinden birin de uçan Tayyareci Yüzbaşı Minchin'in kullandığı Martinsyde tayyaresi benzin deposundan vurulmuştur. İsabet alan tayyare, motorunun bir süre sonra durmasıyla, Şeyh Züveyd bölgesine mecburi iniş yapmıştır. İngiliz tayyareci bu olay sonrasında sağ olarak kurtulmuş, ardından da tayyareyi tahrip etmek amacıyla yakmıştır. Bu sırada diğer Martinsyde tayyaresini kullanan Tayyareci Yüzbaşı R.H. Freeman, arkadaşını takip ederek onun yaşadığını görünce Tayyareci Yüzbaşı Minchin'i tayyaresine alarak bölgeden uzaklaşmıştır.[188]

22 Aralık 1916'da İngiliz hava birlikleri 9 tayyareyle Mağdaba'yı bombalarken, İtilaf kuvvetleri el-Ariş'e girmiş ardından da 23 Aralık 1916'da Mağdaba elden çıkmıştır. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri Gazze-Birüssebi genel hattına çekilmiştir. Bu sırada Birüssebi'de bulunan tayyare bakım atölyesi, karargâhı ve ikmal/levazım malzemeleri ile birlikte Ramle'ye intikal ettirilmiş, Birüssebi yedek meydan olarak bırakılmıştır.[189] İtilaf devletlerinin harp prensiplerinden hedef ve taarruz prensibini uyguladığı, Osmanlı birliklerinin ise emniyet prensibini uyguladığı görülmüştür.

1917 yılına girilirken, Osmanlı Devleti'nin bölgede 3 tümeni ile 2 muhtelif alayı ve Ramle'de 300'üncü Tayyare Bölüğü görev yapmaktadır. 9 Ocak 1917'de 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü'nden vazife uçuşuna giden Tayyareci Mülazım-ı evvel Yunker ile Mülazım-ı sani Yeşunek, Tellürrefah semalarında rastladıkları bir İngiliz tayyaresini hava

[187] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 19-4.
[188] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 3-1.
[189] Kansu vd., c1, s.264.

muharebesinde ağır yaralayarak düşürmüştür. İngilizler ise 9-10 Ocak 1917'de bir hava filosu ile Birüssebi'yi yer hedeflerine taarruz kapsamında bombardıman etmiştir.[190]

IV. Ordu Kumandanlığı 19 Ocak 1917'de Başkumandanlık Vekâletine gönderdiği raporda; İngilizlerin elinde 20 tayyare olduğu, buna karşılık Osmanlı kuvvetlerinin elinde 6 tayyare olduğunu bildirmiştir. Bu rapor üzerine bölükteki eski Parasol model tayyareler yerine, üzerinde makineli tüfek bulunan yeni model Rumpler C ve Albatros D.III. av tayyareleri gönderilerek hava harp gücü arttırılmıştır.[191] Bu sırada Ramle'den Kanal'a kadar olan bölgede bulunan İngilizlerin asker mevcudunun öğrenilmesi istenmiş, ancak keşif yapabilecek kadar tayyare yakıtı olmadığı için keşif faaliyetlerinin yerine getirilemediği dile getirilmiştir.[192]

Yakıt ihtiyacı konusunda yazışmalar yapılırken 21 Ocak 1917 tarihinde, benzin ikmali için Menzil Müfettiş Umumiliğine mi, Karargâh-ı Umumi Üçüncü Şubesi Müdüriyetine mi, Umur-u Havaiye Müfettişliğine mi yoksa Nezaret-i Aliye mi müracaat edilmesi gerektiğinin bildirilmesi istenmiştir.[193]

22 Ocak 1917 tarihinde IV. Ordunun bulunduğu cephe hattına İstanbul'dan trenle 20 ton tayyare yakıtı gönderilmiştir. Bu sırada daha önce Kasım 1916 tarihinde cephe hattına gönderilen 42 ton tayyare yakıtının ne yapıldığı sorulmuştur.[194] Bu yazıya 24 Ocak 1917 tarihinde cevaben; 42 ton tayyare yakıtının icra edilen görevler sırasında sarf edildiği bildirilmiştir. Ayrıca, Halep ve Gülek'de tayyare yakıtının olmadığı belirtilmiştir. Bunun yanında ilgili yazıda, Halep'te görev yapan otomobil, telsiz, telgraf ve tayyare teşkilatı için gerekli yağ ve yakıt ihtiyaçlarının karşılanması, ayrıca yakıt meselesinin çözümü için lojistik yapılanmaya gidilerek bölgede acilen büyük bir depo kurulması istenmiştir.[195] Başkumandanlık Vekâleti, 28 Ocak 1917 tarihinde IV. Ordu Kumandanlığına 32 ton yakıt göndererek yakıt sorununu çözmeye çalışmıştır.[196]

---

[190] Ulvi Keser, "Türkiye'nin İlk Savaş Pilotlarından Mithat Tuncel Bey", **ATAD**, S.10, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007, s.76.
[191] İnan, **a.g.e.**, s.65.
[192] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 169, Dos.: 734, Fih.: 7.
[193] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 169, Dos.: 734, Fih.: 7.
[194] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1196, Dos.: 280, Fih.: 1-45.
[195] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1196, Dos.: 280, Fih.: 1-46.
[196] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1196, Dos.: 280, Fih.: 1-50.

27 Mart 1917'de 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tarafından yapılan hava keşfi ile İngilizlerin geri çekilmekte olduğu görülmüştür. Böylece İngilizlerin taarruzu ile başlayan Birinci Gazze Muharebesi İngilizlerin başarısızlığı ile son bulmuş ve İngiliz birlikleri emniyet ve manevra prensine göre hareket ederek geri çekilmiştir.[197]

12 Nisan 1917 tarihinde öğleden sonra yapılan hava keşfinde müttefik kuvvetlerin durumunda değişiklik olmadı görülmüştür. Aynı gün İtilaf tayyareleri Tellülşeria ve ertesi gün Cemame'de bulunan seyyar bir hastaneye birçok bomba atmıştır. Bombalama sonucunda bir Osmanlı neferi yaralanmıştır. Hastanelerin üzerinde Büyük bir Hilal-i Ahmer işareti olmasına rağmen İtilaf devletlerinin muharip bölge olmayan bölgeye kasten bomba attığı kesinleşmiştir. Tayyarelerin attıkları bir kâğıtta bunun Alman tayyarelerinin Birülrefah'ta İngiliz Tayyare mevkilerine atılan bombalara misilleme olduğu yazılmıştır.[198] Bunun üzerine, 13 Nisan 1917 tarihinde İngilizlerin Osmanlı hastanelerini acımasızca bombalamalarına karşı IV. Ordu Kumandanlığından mukabele edilmesi hususunda izin istenmiştir.[199]

19 Nisan 1917 tarihinde İngilizlerin kara ve deniz kuvvetleriyle müşterek bir taarruza geçtiği 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tayyarecileri tarafından tespit edilmiştir. Yapılan muharebelerde Arap kaynaklarına göre İngilizlerin kaybının 15.000 ölü olduğu belirtilmiştir.[200] Bu arada 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü hem sürekli silahlı keşif görevi yaparak hava üstünlüğünü elinde bulundurmuş hem de kara birliklerine yakın hava desteği vermiştir. Böylelikle muharebe sahasına giremeyen İngiliz tayyareleri kara birliklerine sağladığı destek sağladığı atış tanzimi görevlerini etkin şekilde yerine getirememiştir. Aynı gün, yapılan hava muharebesinde bir İngiliz tayyaresi tahrip edilmiştir. Osmanlı tayyareleri İngilizlerin taarruza başladığı 18-19 Nisan 1917 tarihlerinde on dokuz sorti üretmiş ve İngiliz kuvvetlerinin ve seçilmiş hedefleri üzerine yaklaşık bir ton bomba atmıştır.[201]

---

[197] Esat Erarslan, "Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye'deki 4'ncü Ordu ve Gazze Muharebeleri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 İstanbul,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014, s.438; İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.19, S.2, Elazığ, 2009, ss.329-344.
[198] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-1.
[199] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002.
[200] Korkmaz, **a.g.e.**, s.64.
[201] Edward J. Erickson, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu Çanakkale-Kut'ül Ammare ve Filistin Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.154.

İkinci Gazze Muharebelerinden sonra karşılıklı mevzilere yerleşen Osmanlı ve İngiliz kuvvetleri yapacakları yeni harekât için hazırlıklara başlamıştır. Hazırlıklar devam ederken karşılıklı olarak silahlı ve silahsız hava keşif görevleri aralıksız olarak devam etmiştir. 1 Mayıs 1917'de Üçüncü Gazze Muharebelerinin hazırlıkları devam ederken, Osmanlı tayyareleri tarafından yapılan silahlı hava keşfinde İngilizlerin Bittia hava meydanında 12, Refah Hava Meydanında 8 ve Balah Hava Meydanında 8 tayyare tespit edilmiştir. Bu keşif sonrasında Osmanlı tayyareleri tarafından, İngiliz tayyarelerini yerde tahrip etmek amacıyla 4-5 Mayıs 1917 tarihinde Balah Hava Meydanına taarruzî hava harekâtı düzenlenmiştir. Bu taarruz sırasında atılan bombaların hedeflere isabet ettiği görülmüştür.

11 Mayıs 1917'de keşif görevi için Alman Mülazım-ı sani Franz Schleif ve Mülazım-ı evvel Werner Daum kumandasında silahlı hava keşfine çıkan Osmanlı tayyaresi iki İngiliz tayyaresiyle karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sırasında Osmanlı tayyaresi, İngiliz tayyaresiyle kırk dakika süren bir hava muharebesine girmiştir. Bu hava muharebesi sonucunda İngiliz tayyaresini Tellülrefah civarında düşürmüştür. Bu olay sonrasında diğer İtilaf tayyaresi hava muharebesini bırakarak bölgeden uzaklaşmıştır.[202] Hava muharebesi sonrasında yapılan keşif sonucunda İngilizlerin Hanyunus'daki birliklerini personel yönüyle takviye ettiği belirlenmiştir. 12 Mayıs 1917 tarihinde VI. Orduya gelen sekiz tayyareden üçü 8'inci Kolorduya gönderilmiştir.[203]

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, 15 Mayıs 1917 tarihinde Hicaz Tayyare Müfrezesini havacılık konusundaki eksikliklerini gidermesi için bir ay kadar süreyle Ramle'de bulunan Paşa Tayyare müfrezesine görevlendirmiştir.[204]

24 Mayıs 1917 tarihinde 300'üncü Tayyare Bölük Kumandanı Mülazım-ı evvel Felmy ile rasıdı Falke Efendiler bir kez daha Gazze'nin 150 kilometre güneybatısında bulunan Salman mevkiindeki İngiliz cephe hattının gerisine inerek telgraf ve su borularını tahrip etmiştir. Bu faaliyet sırasında İngiliz süvarilerinin taarruzuna rağmen havacılar zarar

---

[202] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 007; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 10-2.
[203] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 008-13.
[204] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 009.

görmeden birliklerine dönmüşlerdir.[205] Yapılan bu tecrit göreviyle hedef seçiminde sadece askerî birlikler veya ikmal depolarının alınmadığı harekâtı dolaylı etkileyecek önemli alt yapı sistemlerini de dikkate aldıkları görülmüştür.

31 Mayıs 1917 tarihinde Paşa Tayyare müfrezesi tarafından, benzin kullanımıyla ilgili olarak IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya şunları ifade etmiştir:

> - İhtiyat olarak müfreze nezdine gönderilen benzinin 1400 kilosu yağ ve su ile karışmış olduğundan gayri kabili istimal bir haldedir. Bunun Halep deposunun iyi temizlenmemiş fıçılar istimal edilmesinden ileri geldiği muhtemeldir.
> - Hafif benzin diye gönderilen 600 litre benzin de hafif benzin olmayıp ağır benzindir.
> - Tayyare müfrezesinin son zamanlarda faaliyeti fevkalade arttığından müfrezeye verilecek miktarın 25.000 litre hafif benzin, 1.500 litre yağ, 3.000 litre ağır benzin olarak kabul edilmesi katiyen elzemdir.
> - Tayyare müfrezesinin benzin ikmali ordu vasıtasıyla yapılıp doğrudan doğruya bu müfreze ile Halep benzin deposu arasında yapılmaktadır. Bu gibi hususların tekrar etmemesinin emredilmesini pek rica ediyorum.
> - Tayyare Müfrezesinden Sina Cephesi'nde en fevkalade bir faaliyet talep edilmektedir. Bu müfrezenin keşif faaliyeti benzersiz derecededir. Talep edilen bu benzin miktarının yarım gram eksik olmadan verilmesinin Halep benzin deposuna emir verilmesini suret-i mahsusada rica ederim.[206]

Mayıs 1917 ayı sürekli silahlı keşif vazifeleri icra edilerek, İngilizlerin ikmal yollarına, telefon hatlarına, suyollarına ve önemli görülen yer hedeflerine büyük zarar verilmiştir. Mayıs ayı boyunca yapılan silahlı/silahsız hava keşiflerinde; İngilizler birliklerini İkinci Gazze Muharebesi'nden sonra takviye edildiği, İngilizlerin lojistik yapılanmasına devam ederek demir yolu hattını Şeyh Nuran yönünde uzattığı ve taarruz hazırlıkları kapsamında ikmal işlemlerine hız verdiği tespit edilmiştir. IV. Ordu

[205] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 001-004a.
[206] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 010; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 010-1.

Kumandanlığı, İngilizlerin hazırlıklarını tamamladıktan sonra cephe hattında hava faaliyetlerini daha da artıracağı düşüncesiyle bölgeye yeni bir hava müfrezesi daha gönderilmesini Başkumandanlık Vekâletinden talep etmiştir.[207] Yukarıda belirtilen taarruzlarda ikmal yolları ve suyollarının hedef olarak seçilmesi İtilaf devletlerinin muharebe destek unsurlarını hedef aldığı telefon hatlarına yapılan taarruzlarda ise İtilaf devletlerinin bilgi akışını keserek komuta kontrol zafiyeti oluşturulması amaçlandığı görülmüştür.

17 Haziran 1917 tarihinde Alman tayyareci Mülazım Dickmar Efendi Halberstadt tayyaresi ile Şam'da test uçuşu yaparken tayyaresinin düşmesi sonucu yaralanmıştır. 19 Haziran 1917'de ise 300'üncü Tayyare Bölüğüne mensup Alman tayyareciler, bir İngiliz tayyaresini Osmanlı-İngiliz mevzileri arasına indirmiştir. 23 Haziran 1917'de İngilizler altı tayyareli bir filoyla Ramle Hava Meydanına taarruzî hava harekâtı düzenlemiştir. Ancak hava taarruzu İngilizlerin istediği etkiyi yaratmamış, bölgede herhangi bir zayiat olmamıştır. Bu sırada, üç Fransız deniz tayyaresi tarafından Tulkerim istasyonuna düzenlenen taarruzî hava harekâtı kapsamında 14 bomba atılmıştır.[208]

25 Haziran 1917'de iki hava muharebesi meydana gelmiştir. Bunlardan ilki öğleden sonra saat 04.00'de biri harp diğeri keşif tayyaresi olmak üzere iki Osmanlı tayyaresi ile üç İtilaf tayyaresi arasında meydana gelmiştir. Bu hava muharebesinde bir İtilaf tayyaresi düşürülmüştür. Hava muharebesi sonucunda tayyareci ölmüştür. İkinci tayyare ise ağır hasar alarak kendi hatlarının gerisine güçlükle inebilmiştir. Üçüncü Tayyare Osmanlı tayyare topçu ateşi ile uzaklaştırılmıştır. İkinci bir hava muharebesi ise aynı gün öğleden sonra 06.09'da meydana gelmiştir. Bu muharebede bir İtilaf tayyaresi Telcema civarına mecburi inişe zorlanmıştır.[209]

Temmuz 1917'den itibaren cephede sürekli olarak keşif/silahlı keşif görevi icra eden 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğünün ikmal stoku azalmıştır. Ayrıca, yetersiz lojistik yapılanma yüzünden arıza yapan tayyarelerin faaliyetlerinde gecikmeler yaşanmıştır. Bu

---

[207] İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları,** İstanbul, 2010, ss.124-125; Göymen, **a.g.e.**, s.196-197.
[208] **Vaka-yi ve Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi**, S.1, s.2.
[209] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 15.

nedenle von Kress, bağlı bulunduğu bir üst kumandanlık olan IV. Ordu Kumandanlığından cepheye acilen iyi durumda olan tayyare gönderilmesini istemiştir.

Von Kress'in bu talebine üzerine IV. Ordu Kumandanlığı, 13 Temmuz 1917'de Başkumandanlığa bir yazı yazmıştır. Bu yazıda, eldeki mevcut tayyare ve personel ile İskenderiye'ye kadar uzun mesafeli hava keşifleri yapılamayacağını, bu nedenle Müttefiklerin Suriye ve Filistin kıyılarına bir çıkarma yapması durumunda zamanında öğrenilemeyeceğini ileri sürerek 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğünün takviyesini istemiştir.[210] Bunun üzerine 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğünün emri ile Üçüncü tayyare bölüğünden Mülazım evvel Fazıl Efendi iki adet Rumpler tayyaresini yedek malzemeleri ile birlikte Ramle'ye götürmek amacıyla hareket etmiştir.[211]

Yüzbaşı Felmy kumandasındaki 300'üncü Tayyare Bölüğü 1917 sonbaharına kadar İtilaf güçlerinin 16 tayyaresini düşürmüş ve IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın takdirine mazhar olmuştur.[212] Aynı dönemde Müttefikler Gazze Cephesi'nde Osmanlılara karşı büyük bir başarı kazanmak düşüncesiyle Gazze Cephesi'ne takviye kuvvetler göndermiş ve General Allenby'de Başkumandan olarak atamıştır.[213]

1917 Temmuz ayından itibaren 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü tarafından yapılan hava keşiflerinde, İngilizlerin lojistik yapılanmaya devam ederek demir yolu yapımını cephe yakınına kadar uzattığı, el Kantara'daki ikmal noktasının depo kapasitesini artırdığı, Port Said Limanı'nda malzeme yükleme ve boşaltma işlemlerini kolaylaştıracak yeni rıhtımlar yaptığı belirlenmiştir. Osmanlı havacıları tarafından Süveyş Kanalı ve el-Kantara Hava Meydanı üzerinde sürekli hava keşfi yapılmıştır. Yapılan hava keşifleri neticesinde; Müttefiklerin Gazze cephesine kuvvet kaydırmak suretiyle yığınaklandığı tespit edilmiştir.[214]

İngilizler, 11 Mart 1917'de Bağdatı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Bağdat'ı geri almak için Osmanlı ve Alman Başkumandanlıkları, Irak'da yeni bir ordu grubu teşkil

---

[210] Göymen, **a.g.e.**, s.198.
[211] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 31.
[212] Flanagan, **a.g.e.**, s.52.
[213] Michael Howard, **Birinci Dünya Savaşı**, (Türkçesi: Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara, 2014, s.135.
[214] Holzhausen, **a.g.e.**, ss.42-43.

edilmesi kararlaştırılmıştır.[215] Bağdat'ı kurtarmak için teşkil edilen ordular grubuna "Yıldırım" adı verilmiş ve kumandanlığına da Alman General von Falkenhayn getirilmiştir.[216] Yıldırım Ordular Grubu önce Halep'te toplanmış, daha sonra Filistin'e gönderilmiştir. Bu arada 5 Temmuz 1917'de Yıldırım Ordular Grubunun altında bulunan VII. Ordu Kumandanlığına Mustafa Kemal Paşa atanmıştır.[217] Yıldırım ordular grubunun teşkil edilmesiyle harp prensiplerinden emir ve komuta prensibinin uygulandığı görülmüştür.

1917 Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde Almanya, müttefiki Osmanlı Devleti'ni desteklemek için aralarında dört tayyare bölüğü olan 12.000 kişilik "Paşa II" adı verilen bir kuvveti Yıldırım Ordularına keşif, bombardıman ve taarruz desteği yapmak üzere tahsis edilmiştir. Bu kapsamda 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü örnek tutularak teşkil olunan bu bölüklere sırası ile 301, 302, 303 ile 304 numaraları verilmiştir. Yeni teşkil edilen tayyare bölüklerinde toplam 80 uçucu personel ve 800 bakımcı ile 40 AEG CIV model keşif ve 16 Albatros D.III. av tayyaresi bulunmaktadır.[218]

10 Temmuz 1917'de İtilaf kuvvetlerine ait bir tayyare, Osmanlı topçu ateşiyle vurularak kendi cephelerinin gerisine düşürülmüştür. Ardından 23 Temmuz 1917 tarihinde Mülazım Bader açtığı makineli tüfek ateşiyle çift satıhlı bir İtilaf tayyaresini denize düşürmüştür. 24 Temmuz 1917 tarihinde ise bir Osmanlı tayyarecileri tarafından Hanyunus-Gazze şosesinin batısındaki bir İtilaf ordugâhı yer hedeflerine taarruz kapsamında bombardıman edilmiştir.[219]

Yıldırım Ordular Grubunun Halep'te bulunduğu sırada Filistin Cephesi'ndeki İngiliz kuvvetlerinin nicelik olarak sürekli arttığı istihbaratı alınmıştır. Bunun üzerine Başkumandanlık Vekâleti ile yapılan bir dizi görüşmeden sonra Bağdat Cephesi'nde savunmada kalmaya, Yıldırım Ordular Grubu ile de İtilaf güçlerinin hazırlıklarını tamamlamadan taarruz etmeye karar verilmiştir. Burada harp prensiplerinden baskın

---

[215] Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, ss.231-240.
[216]ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 211, Dos.: 892, Fih.: 17.
[217] Sami Ağaoğlu, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c.6, No:2, Karabük Üniversitesi, Karabük, 2017, s.322; Fahri Çeliker, "Atatürk'ün Yaşamından: Falkenhayn Mustafa Kemal Anlaşmazlığı", **www.atam.gov.tr.dergi/sayi-13**, (ET: 22.08.2017).
[218] C.H. Whitley, **Cavalry Of The Clouds Aspect Of the Air War in the Eastern Theatre, 1914-1918**, Universty of Canterbury, Master Degree, Christchurch, 1997, s.223.
[219] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 20.

ilkesine göre hareket edildiği görülmüştür. Bu sırada Filistin Cephesi'nde VIII. Ordu Kumandanlığı kurulmuş ve Kumandanlığına General von Kress getirilmiştir.[220] Aynı dönemde Yıldırım Ordular Grubuna Paşa Tayyare Bölükleri şu şekilde tahsis edilmiştir:

- 300 ve 301'inci Tayyare Bölükleri Ramle'de,
- 302'nci Tayyare Bölüğü Elsafir'de,
- 303'üncü Tayyare Bölüğü Ettine'de
- 304'üncü Tayyare Bölüğü Arakelmenşir'de

Bu sırada İtilafların, birisi Avusturalyalı olmak üzere bölgede 2 tayyare bölüğü ile bir balon bölüğü vardır. 1917 Ekim ayında İngiliz tayyareleri tarafından yapılan silahsız hava keşfinde, Osmanlı Yıldırım Ordular Grubunun, kuzeydeki birliklerini güneye kaydırdığı keşfedilmiştir. Yapılan bu keşif sonucunda alınan bilgiler İtilaf komuta kademesine taarruz kararı almalarında önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin manevra prensibini uygulamaya çalıştığı görülmüştür. Bunun üzerine Müttefikler bölgede hava hâkimiyetini elde etmek için cepheye tayyare takviyesi yapmıştır.[221]

Aynı dönemde, 6 Ekim 1917 günü öğleden Mülazım-ı evvel Alman Sehleiff ve Mülazım-ı evvel Daum kumandasındaki Osmanlı tayyaresi, İngilizlerin su borularını tahrip etmek amacıyla Hud Salmana'ya inmek istemiştir. Ancak civardan açılan ateş sonucu bu teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[222]

Ekim 1917 sonlarında cepheye intikal etmiş olan Osmanlı-Alman Tayyare Bölükleri daha hazırlıklara başlamadan İngiliz tayyareleri tarafından taarruzî hava harekâtı düzenlenmiştir. Yapılan bu taarruzda İngilizler taarruzî hava harekâtını gerçekleştirirken harp prensiplerinden baskın ve emniyet prensibini uyguladığı görülmektedir. 15 Ekim 1917'de hava keşfine çıkan bir Alman filosuna İngilizlere ait dört Spad av tayyaresinin yapmış olduğu taarruz sonucu bir Alman tayyaresi düşmüş ve kal olmuştur. Bu olay birlikte İngilizler bölgede hava hâkimiyetini ele göstermektedir.

---

[220] Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.324.
[221] Göymen, **a.g.e.**, ss.201-202.
[222] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 22.

21/22 Ekim 1917 gecesi Osmanlı tayyareleri tarafından yapılan silahsız hava keşfiyle İngilizlerin taarruz hazırlıkları içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Yapılan hava keşifleriyle İngilizlerin Birüssebi önüne süvari birlikleri kaydırdığı tespit edilmiştir. Tayyareler tarafından İngilizlerin hakiki taarruz yeri hakkında Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığına istihbarat verilmiştir.

28 Ekim 1917 öğleden önce iki İngiliz kara tayyaresi Sina Çölü'nden Maan'a gelerek meydanda bulunan tayyare hangarını ve bazı yer hedeflerini bombalamıştır. Bu hava saldırısında biri kadın olmak üzere 14 asker yaralanmış, biri makinist olmak üzere altı kişi ise hayatını kaybetmiştir.[223] 29 Ekim 1917 günü Osmanlı tayyareleri tarafından İtilaf devletlerine ait üç tayyare ordugâhına toplam 62 bomba atılmıştır. Aynı gün İtilaf tayyareleri tarafından Birüssebi karşısında karada keşif yapan Osmanlı kuvvetleri bombalanmıştır.[224]

31 Ekim 1917 sabahı İngilizler bütün cephelerde aynı anda taarruza geçmiştir. İngiliz müşterek taarruzu, tayyarelerin yakın hava desteği ve hava savunma perdesi altında devam etmiş ve Birüssebi İngilizlerin eline geçmiştir. 1 Kasım 1917 tarihinde Sehaliye'de bulunan tayyare meydanına taarruzî hava harekâtı düzenleyen beş İngiliz tayyaresinden üçü Osmanlı hava savunma birliklerinin açtığı ateş sonucu düşürülmüş, dördüncüsünün akıbeti hakkında kesin bilgiye ulaşılamamıştır.[225] 3/4 Kasım 1917 tarihinde İngilizlere ait bir sabit balon, bağlı olduğu yerden ayrılmış, ancak İskenderun civarında uçarken yerden açılan ateş sonucunda düşürülmüştür.[226]

6/7 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşen Üçüncü Gazze Muharebesi Osmanlı ordusunun Gazze'yi terki ile kaybedilmiştir.[227] Henüz uçuş hazırlıklarını tamamlayamayan Paşa Tayyare Bölükleri İngilizlerin baskın prensibini başarıyla uygulayarak yapmış olduğu saldırı karşısında mağlup olmuş ve Orta Filistin'e çekilmiştir. İttifak devletleri Üçüncü Gazze Muharebesine ortalama kırk Alman tayyaresiyle katılmıştır. İngiliz taarruzu sırasında yaşanan hava muharebeleri sırasında 17 tayyareci ile 7 rasıt muharebe dışı

---

[223] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 72, Fih.: 4-1.
[224] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 27.
[225] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 36.
[226] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 39.
[227] Nuri Karakaş, "Sina-Filistin Cephesi'nde Britanya Ordusu: Teşkilat ve Kadro", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 2013, s.165.

kalmış, 9 tayyareci ile 2 rasıt hayatını kaybetmiş ve eldeki tayyarelerin %25'i kaybedilmiştir. İngilizlerin hızlı bir şekilde ilerlemesi üzerine 303'üncü ve 304'üncü Tayyare Bölükleri cephe hattını boşaltırken yanlarında götüremeyecekleri ikmal ve levazım malzemelerini İtilaf güçlerinin eline geçmesini önlemek düşüncesiyle yakmıştır.[228]

Osmanlı tayyare birlikleri mağlubiyetin ardından toparlanarak İtilaf birliklerinin durumunu keşfe başlamıştır. Paşa Tayyare Bölükleri, İngiliz taarruzu sonrasında 2 Aralık 1917'de yirmi tayyareyle İngilizlerin Julis civarındaki hava meydanına taarruzî hava harekâtı, kıyı bölgesinde bulunan yer hedeflerine taarruz düzenlemiştir. Bu sırada İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişi sonucu 9 Aralık 1917'de Kudüs kaybedilmiştir.[229] İngiliz taarruzu Yıldırım Ordular Grubunun faaliyetleri ile Yafa'nın kuzeyinde durdurulmuştur. Bu tarihten sonra altı ay daha Osmanlı savunması devam etmiş ve meydana gelen muharebelerde İngilizlere ciddi zayiatlar verdirilmiştir. Bunun üzerine, Mareşal von Falkenhayn Aralık 1917 ortasında uçuş birliklerinin sayıca çok üstün İtilaf güçlerine karşı icra ettiği görevlerden duyduğu memnuniyeti bir mektupla Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir.[230]

17 Aralık 1917 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Falkenhayn, Osmanlı Başkumandanlık Vekâletine Müttefik devletlerin bölgede tayyare faaliyetini arttığını ifade etmiştir. Ayrıca, Osmanlı Deniz Tayyare İstasyonuna taarruzi hava harekâtı düzenlenerek 15 bomba attığını, bu bombardımanda iki bahriye neferi ile sivil halktan üç kişinin yaralandığını bildirmiştir.[231] 30 Aralık 1917 tarihi itibariyle Şam'da bulunan Üçüncü Tayyare Bölüğü envanterinde 7 Rumpler ve 3 Albatros olmak üzere toplam 10 tayyare olduğu bir yazı ile bildirilmiştir.[232] Ayrıca, 30 Aralık 1917 tarihi itibariyle Maan'da bulunan bölüğün akaryakıt deposunda tayyare yakıtının azaldığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Kuvve-i Seferiye Kumandanı tarafından yakıt ikmal edilene kadar yakıtın idareli kullanılması emri verilmiştir. 4 Ocak 1917 tarihine kadar uçuş yapılamadığı belirtilmiştir.[233]

---

[228] Holzhausen, **a.g.e.**, s.45.
[229] Karakaş, **a.g.e.**, s.165.
[230] Flanagan, **a.g.e.**, s.61.
[231] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 50.
[232] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-4.
[233] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 010-01a.

7 Ocak 1918 tarihinde Arabistan Grubu Umum Kumandanlığından gelen telgrafta; Medine'de konuşlandırılması düşünülen Dördüncü Tayyare Bölüğünün büyük kısmının Dera'da konuşlanacağı, Üçüncü Tayyare Bölüğünün, Dera'daki müfrezesini Maan'a kaydırması, Şam'da bulunan bölük merkezini de Maan'da toplaması istenmiştir. Bu taşınma işleminin 25 Ocak 1918'de başlaması ve 15 gün içerisinde bitirilmesi emredilmiştir.[234]

10 Ocak 1918'de Tayyareci Başçavuş İsmail Zeki ve Rasıt olarak Mülazım-ı evvel Lütfullah Beyler, Rumpler C.I. model tayyare ile rüzgârlı bir havada Dera Hava Meydanından havalanarak keşif görevine çıkmıştır. Bu keşifte; cephe hattında yoğun bir İtilaf faaliyeti görülmemiş, ancak yerleşim bölgelerinde çok sayıda harap bina olduğu tespit edilmiştir.[235]

18 Ocak 1918 tarihinde Üçüncü Tayyare Bölüğünden gönderilen yazıda; 30 numaralı Albatros tayyaresinin Medine'de, 31 Numaralı Albatros'un Maan'da, 4 Numaralı Albatros tayyaresinin Dera'da, 1150 Numaralı Rumpler'ın Maan'da, 1127 Numaralı tayyarenin Maan'da tamirde olduğu, 2627 numaralı Rumpler tayyaresinin Dera'da, 1837 numaralı Rumpler'ın Maan'da, 2636 numaralı Rumpler'ın Şam'da, 2628 numaralı Rumpler tayyaresinin Şam'da ve 59 numaralı Albatros tayyaresinin ise Şam'da olduğu bildirilmiştir.[236]

7 Şubat 1918 tarihinde gönderilen yazıda ise 4 ve 59 numaralı tayyarelerin Şam'da tamirde olduğu, 31 numaralı tayyarenin Şam'da gayri faal bulunduğu, 2627 numaralı tayyarenin Şam'da faal durumda olduğu, 2626 numaralı tayyarenin Amman'da bulunduğu, 1150 ve 1847 numaralı tayyarelerin Maan'da faal olduğu, 1837 numaralı Rumpler'ın ise kayıp olduğu ifade edilmiştir.[237]

5.4.1. Osmanlı Devleti'nin Medine Bölgesinde Hava Faaliyeti

II. Abdülhamid'in İslamcılık politikası çerçevesinde büyük etkinlik kazandırdığı halifelik müessesesinin Araplar üzerindeki tesirini ortadan kaldırmak isteyen İngilizler,

---

[234] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-6.
[235] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-18.
[236] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-7.
[237] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-10.

1880'lerden itibaren Ortadoğu coğrafyasında bir propaganda faaliyeti yürütmeye başlamıştır. Bu kapsamda, halifeliğin Arapların hakkı olduğunu ileri sürerek, Osmanlıdan ayrı kuracakları devletlerini destekleyeceklerini telkin etmişlerdir. İngilizlerin bu hedef ve amaçları doğrultusundaki faaliyetleri zamanla etkisini göstermeye başlamıştır. 1914 baharında Mekke Şerifi Hüseyin'in ikinci oğlu Abdullah, İngiltere'nin Mısır Genel Valisi Lord Kitchener ile görüşmüştür. Böylece bu görüşme sonucunda Arap İsyanının temelleri atılmıştır.[238]

Neticede Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ndeki durumunu değerlendiren ayrılıkçı Araplar, Mekke Şerifi Hüseyin'in kışkırtmalarıyla ayaklanma hazırlıklarına başlamıştır.[239] Bu sırada Osmanlı yönetiminin ilan ettiği cihat çağrısı istenildiği gibi karşılık bulmamış ve Arapların tamamı üzerinde etkili olmamıştır. Böylece; İngilizlerin etkisiyle Şerif Hüseyin ve İbn Suud gibi bazı aşiret reisleri önderliğinde, Filistin'de muharebeler devam ederken Haziran 1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan başlamıştır.[240] 9 Haziran'da genel saldırıya geçen asiler, ilk olarak Cidde'ye girmiştir.[241]

Bu isyanın genel amacı bağımsız bir Arap devleti kurmaktır. Suriye ve Filistin'de muharebeler devam ederken Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmak isteyen Şerif Hüseyin'e karşı Hicaz harekâtı başlatılmıştır. Bu amaçla İstanbul'u Hicaz'a bağlayan demir yolunun işler bir vaziyette bulundurulması ve bölge ile ikmali sağlayan demir yolu ağının güvenliğinin sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Harekât kapsamında 16 Haziran 1916'da Hicaz Valiliğine ve Kumandanlığına Galip Paşa getirilmiştir. Galip Paşa, zayıf bir kuvvet ile Mekke'ye girdiyse de Şerif Hüseyin'in geniş ölçüdeki hazırlık ve harekâtına engel olamamıştır. Mekke ve Cidde'yi ele geçiren Araplar, Medine üzerine yürüdüklerinde Osmanlı kuvvetlerinin direnişi ile karşılaşmış, takviye kuvvetlerin de etkisiyle Osmanlı

---

[238] Mim Kemal Öke, **Tarihten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler (1880-1980),** Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1987, s.32.
[239] Korkmaz, **a.g.e.,** s.60.
[240] Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", **Gazi Akademik Bakış**, c.7, S.14, Ankara, 2014, s.124; Taha Öztürk, "Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Mart 2017, Yıl: 2, No.1, s.152-165; Yüksel Nizamoğlu, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı", **bilig,** Yaz 2013, S.66, s.123-144.
[241] Süleyman Yatak, "Fahreddin Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.XII, İstanbul, 1995, s.88.

birlikleri bazı önemli yerleri geri almıştır. Bu arada da Ordu Kumandanlığı yetkisi ile beraber Fahrettin Paşa[242] Medine Muhafızlığı görevine getirilmiştir.[243]

Hicaz'a harp malzemesi ve yiyecek maddeleri trenle ulaştırıldığı için, demir yolu hattının elde bulundurulması ve emniyetinin sağlanması gerekmiştir. Bu nedenle 1'inci Kuvve-i Mürettebe adıyla bir kumandanlık teşkil edilmiştir. Ayrıca, Medine'de isyancı Arap aşiretlerine karşı kara birliklerine destek olmak amacıyla Hicaz Bölgesi'ne bir tayyare bölüğü gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda, Hicaz Bölgesine gönderilecek tayyare bölüğünün, yerini seçmek, bölgenin hava şartları hakkında bilgi toplamak amacıyla Tayyareci Mülazım-ı evvel Orhan Bey, Başkumandanlık tarafından Medine'ye gönderilmiştir. Bu sırada, Medine'deki Araplara karşı yapılan harekâtı desteklemek için gönderilen Üçüncü Tayyare Bölüğü 23 Haziran 1916'da İstanbul'dan hareket etmiştir. Bu sırada Mülazım-ı evvel Orhan Bey tarafından bölgeye gidilerek incelemeler yapılmış ve yapılan değerlendirmeler IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa tarafından 20 Temmuz 1916'da Başkumandanlığa gönderilmiştir. Bu raporda Medine'ye gönderilecek tayyarelerin su soğutmalı olması gerektiği, aksi takdirde sıcak havalarda tayyarelerin Hicaz Bölgesi'nde uçamayacağı, yine menzili uzun ve süratli tayyarelerin bölgeye gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir.[244]

11 Ağustos 1916 tarihinde Dördüncü Tayyare Bölüğü Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Bican Efendi ile Tayyareci Yüzbaşı Hüseyin Sedat Efendi Rumpler tayyaresi ile Mersin açıklarındaki İngiliz gemilerinin keşfedilmesi istenmiştir.[245] Yapılan silahlı keşif görevinde 2 nakliye gemisi, bir Fransız harp gemisi 2 torpidobot ve 7 balıkçı gemisinin

---

[242] Ömer Fahreddin (Türkkan) (1868-1948): Fahreddin Paşa Rusçuk'ta doğmuştur. 1891 tarihinde Erkân-ı Harbiye yüzbaşısı olarak mezun olmuştur. 1904 tarihinde Osmanlı-Rus sınırında baskınlar yapan Ermenileri süvari bölüğüyle Rus sınırına geçerek etkisiz hale getirmiştir. IV. Ordu Kurmay Başkan Vekili ve daha sonra Tekirdağ 2'nci Kolordu Kurmay Başkanı olmuştur. Trablusgarp Harbi'ne ve ardından Balkan Harbi'ne katılmıştır. 1915 tarihinde Suriye'de bulunan IV. Ordunun Kumandan Vekilliğine atanmıştır. Hicaz'da meydana gelen ayaklanmada asilerin yaptığı baskınları püskürtmüştür. Ardından Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanlığına atanmış ve kendisine Medine Muhafızlığı vekâleti verilmiştir. Medine'yi İngilizlerin desteklediği Arap isyancılara karşı 2 yıl 2 ay boyunca savunmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmasına rağmen Medine'yi boşaltmamış ve 5 ay kadar daha savunmuştur. Teslim olduktan sonra Mısır ve Malta'da iki yıldan fazla bir süre esir kalmıştır. Esaretten sonra Milli Mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Diriker, **a.g.e.**, s.71.

[243] Göymen, **a.g.e.**, ss.119-120.

[244] Keyüsk, **a.g.e.**, s.192.

[245] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1.

olduğu tespit edilmiştir.[246] Harp gemisine, nakliye gemisine ve torpidolardan birine bombalar atılmıştır. Mersin ile Kıbrıs Adası arasında hiçbir gemi görülmemiştir.[247]

12 Ağustos 1916 tarihinde tayyare müfrezesinin tayyarelerin tren ile taşınmasına müsaade etmediği için Dera'da bulunan ikinci kademesine mensup bir tayyare, Tayyareci Orhan Efendi idaresinde havalandıktan bir müddet sonra Süveyde'ye düşmüştür. Bu kazadan Tayyareci Orhan Efendi ile rasıdı yaralanarak kurtulmuştur. Bu kaza sonrasında yapılan incelemede, bölgede motor arızasından dolayı çok sayıda tayyarenin düştüğü, Hicaz'da kullanılan tayyarelerin bölge şartlarına uygun teknik özelliklere sahip olmadığı değerlendirilmiştir. Bunun üzerine IV. Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâletinden kaza ve kırımların önüne geçebilmek ve birliğin harekât kabiliyetini yükseltmek amacıyla en az 3 harp tayyaresinden oluşan bir filonun Medine'ye gönderilmesini istemiştir.[248]

14 Ağustos 1916 tarihinde Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Bican Efendi ile Tayyareci Yüzbaşı Hüseyin Sedat Efendi Kıbrıs Adası keşfine çıkmıştır. Yapılan keşifte, Larnaka Limanı'nda karaya asker çıkarmak için kullanılan 15 adet balıkçı gemisi görülmüştür. Bundan başka Larnaka'nın 8-10 mil açığında doğudan batıya doğru giden bir şilep görülmüştür. Lefkoşe, Larnaka, Famagusta şehirlerinde yığılma ve askerî tarzda gizlenmeye rastlanmamıştır. Famagusta Limanı'nda 8 adet yelkenli gemi görülmüştür. Gidiş ve dönüşte İtilaf güçlerine ait hiçbir gemi görülmediğinden bomba atılmamıştır.[249]

25 Eylül 1916 tarihinde Medine Tayyare Müfrezesine üç adet Albatros harp tayyaresi tertip edilmiştir. Mezkûr tayyareler ve yedek malzemelerinin hazırlanması ve gönderilmesi için Mülazım-ı evvel Saim Bey görevlendirilmiştir.[250] 25 Ekim 1916 tarihinde Medine tayyare Müfrezesi için hazırlanan üç Albatros harp tayyaresi Haydarpaşa'dan hareket etmiştir.[251]

---

[246] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1-1.
[247] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1-2.
[248] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 2-41.
[249] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 2-8.
[250] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-10.
[251] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-11.

Bu olaydan sonra dolayı Tayyareci Mülazım-ı evvel Orhan Bey görevden alınmış ve yerine Fazıl Bey görevlendirilmiştir.[252] Bunun üzerine Fazıl Bey 26 Eylül 1916'da Medine'ye gelmiş ve uçuş görevlerine başlamıştır.[253]

4 Ekim 1916 tarihinde Yedinci Tayyare Bölüğünde görevli olan Mülazım-ı evvel Cevdet'in Enver Paşa'nın emriyle Üçüncü Medine Tayyare Müfrezesine ataması yapılmıştır. Bu sırada ilk etapta Mülazım-ı evvel Cevdet'in yerine bir Alman tayyareci gönderilmiştir.[254] Ardından 9 Ekim 1916 tarihinde de Mülazım-ı evvel Cevdet Bey Medine'ye intikal etmiştir.[255] Böylece personel takviyesi ile harp harekâtın uygulanmasına olumlu katkı sağlanmıştır.

Bu sırada Medine Tayyare Müfreze Kumandanlığına tayin edilen Bölük Kumandanı Tayyareci Mülazım-ı evvel Saim ile Rasıdı Kamil Bey, Medine'den Biriilyas'a giderken, irtifa dümeninin kumanda etmemesi sonucu, tayyaresi düşmüştür. Bu kazada Tayyareci Mülazım-ı evvel Saim Bey şehit olmuş, Rasıt Kamil Bey'in ise ayağı kırılmıştır.[256]

7 Kasım 1916 tarihinde Şam'dan Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazıyla, bölgeye gönderilen son 3 adet tayyarenin yedek malzemelerinin henüz gelmediği bildirilmiştir. İlave olarak tayyare müfrezesinin bir aylık lojistik ihtiyacını karşılayacak yedek malzemenin derhal bir memurla İstanbul'dan gönderilmesi istenmiştir.[257]

26 Kasım 1916 tarihinde Medine'den Birülabbas'a uçan bir Osmanlı tayyaresi düşmüş ve tayyare parçalanmıştır. Bu tayyarenin yerine Albatros model diğer bir tayyarenin Medine-i Münevvere'ye gönderilmesi istenmiştir.[258] IV. Ordu Kumandanlığının talebine 29 Kasım 1916 tarihinde verilen cevapta, Medine Tayyare Müfrezesine Kumandan olacak bir rasıt subay ile bir tayyarecinin en kısa zamanda İstanbul'dan yola

---

[252] Yaşar Özdemir, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hava Basımevi, Ankara, 1981, ss.25-26; Keyüsk, **a.g.e.**, ss.203-204.
[253] Mülazım-ı evvel Fazıl Bey'in "Umuru Havaiye Müfettişliği Huzuru Aliyesine" başlığı ile yazdığı raporun tamamı için bkz. Özdemir, **a.g.e.**, ss.25-26.
[254] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-27.
[255] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 4-5.
[256] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 1-14; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1425, Dos.: 169, Fih.: 1-55a.
[257] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-19.
[258] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-21.

çıkarılacağı bildirilmiştir.[259] Bunun üzerine Rasıt Yüzbaşı Sami Bey ile Tayyareci olarak Fettah Bey'in görevlendirildiği bildirilmiştir.[260] Sami Bey gelene kadar Rıfat Bey'in müfrezede alıkonulması istenmiştir.[261]

1 Aralık 1916 tarihinde Umuru Havaiye Müfettişliği Üçüncü Tayyare Müfreze Kumandanlığından 29 Kasım 1916 tarihinde sükût eden tayyarenin motorunun durumu hakkında bilgi istemiştir. Motoru iyi olması durumunda motorsuz bir tayyare motoru kötü olması durumunda da motorlu bir albatros tayyaresi gönderileceği bildirilmiştir.[262]

17 Aralık 1916 tarihinde Medine Üçüncü Tayyare Bölüğünün Kumandanı Yüzbaşı Fazıl Efendi'nin Almanya'ya görevli olarak gideceğinden, ondan boşalan göreve Cevdet Bey getirilmiştir. Bu emir doğrultusunda Mülazım-ı evvel Fettah Efendi'nin birkaç güne kadar kullandığı tayyare ile birlikte bölgeye intikal edeceği bildirilmiştir.[263]

20 Aralık 1916 tarihinde Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığına gönderilen başka bir yazı ile de Mülazım-ı evvel Fettah Efendi ile birlikte bir Albatros tayyaresi ve Almanya da ikmal eğitimi almış 2 Osmanlı makinistinin Medine'de bulunan Üçüncü Tayyare bölüğüne gönderileceği belirtilmiştir. Ayrıca, Almanya'dan bir ay sonra gelecek olan son sistem harp tayyarelerinden ikisinin de Üçüncü Tayyare Bölüğüne gönderileceği ifade edilmiştir.[264]

Aynı tarihte İngilizlerin Hicaz sahillerine kara tayyareleri getirdikleri öğrenilmiştir. Bu sırada Hicaz Kuvve-i Seferiye Kıtaatının sahil istikametini takiben yapacağı görev doğrultusunda bölgede deniz tayyareleri faaliyet göstermeğe başlamıştır. Hicaz'da hava hâkimiyetinin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Yine aynı dönemde kırım geçiren tayyarenin yerine İstanbul'dan gönderilecek olan bir Albatros

---

[259] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-12; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-13.
[260] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-24; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-25; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-26; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-18; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-22.
[261] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-21.
[262] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-14.
[263] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-41.
[264] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-18; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-19, ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-22.

tayyaresinden başka bölgeye yedek malzeme ve 3 harp tayyaresi daha gönderilmesi istenmiştir.[265]

21 Aralık 1916 tarihinde yapılan hava keşfinde, Doğu Akdeniz'de bulunan tayyare gemisinde Fransız bandıralı deniz tayyareleri ile 4 kara tayyaresi olduğu tespit edilmiştir. Bu sırada Hicaz Kuvve-i Seferiye Bölüğünde bulunan tayyareler, malzeme yokluğu ve yeteri kadar lojistik destek sağlanamaması nedeniyle uçuş yapamamıştır. Bu yüzden gönderilen yazı ile eksik malzemelerin derhal tamamlanması ve gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca, Medine'de örnek bir şekilde hizmet eden Alman mentör gibi yetenekli birinin daha gönderilmesi talep edilmiştir.[266]

Tablo 16: Üçüncü Tayyare Bölüğünün Aralık 1916 Durumu[267]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Mülazım-ı evvel Mehmet Fazıl
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet Yedek Mülazım-ı Sani Şakir Hazım (Ergökmen) Yedek Mülazım-ı Sani İbrahim Orhan
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri (Ergin) Mülazım-ı evvel Mehmet Cemal Mülazım-ı Sani Osman Tayyar
Tayyareler	Pfalz A.II. Parasol P7 P9 Albatros C.III. AK30

1917 Ocak ayında İngilizler Aluca'yı bombardıman ederek kıyı bölgesine Mısır ve Sudan'dan temin ettikleri askerleri çıkarmışlardır. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin kıyı savunmasına verilen akıncı alayı ile bölgeye Mısır ve Sudan askerî birlikleri isyancı Emir Faysal Kuvvetlerine katılmıştır. Aynı dönemde ayrılıkçı Araplar, Emir Faysal'a yakınlaştığından Hicaz Demiryoluna saldırılar artmıştır. Hicaz için ayrılmış olan Kuvve-i Mürettebenin muhafazasından sorumlu olduğu bölgenin uzunluğu 500 kilometreden fazla bir alanı kaplamaktaydı. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi için elde bulunan kuvvet; bir piyade alayı, harp gücü zayıf ester ile hecinsüvar alayları ve bazı küçük gönüllü birliklerden oluşmuştur. Hicaz demir yolu hattının kuzey kısmı 8'inci Kolorduya, orta kısmı 1'inci Kuvve-i Mürettebe'ye ve Medine'ye yakın olan kısmı ise Medine Muhafız birliğinin sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca bu hattın emniyetinin sağlanmasında Üçüncü

[265] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-16.
[266] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-20.
[267] Kurter, c.II, ss.418-419.

Tayyare Bölüğü de görevlendirilmiştir.[268] Alınan tüm tedbirlere rağmen demir yolu hattı sürekli isyancı Arapların saldırılarına maruz kalmıştır. Dolayısıyla 500 kilometrelik bir alanın kontrolünü sağlamak ve sayısal olarak az birlikle bölgede hâkimiyet kurmak zorlaşmıştır. Bölgenin hem iklim koşulları hem de mevcut askerî gücün azlığı bu duruma engel olmuştur. Bu duruma bölgede görev yapan havacıların durumu da eklenebilir. Sıcak hava nedeniyle tayyare motorlarının hararet yapması, yeterli tayyare ve havacı personelin olmaması harekâtı olumsuz yönde etkileyen başlıca problem olarak ön plana çıkmıştır.

Bu sırada edinilen istihbarî bilgiler çerçevesinde isyancı Arapların Birülkatife'de bulunduğu öğrenilmiştir. Bunun üzerine asi Arapların durumlarının tespit edilmesi için Üçüncü Tayyare Bölüğünden bölgede silahlı/silahsız hava keşfi yapılması istenmiştir. Bunun üzerine 15 Ocak 1917'de Tayyareci Mülazım-ı sani Şakir ve Rasıt Mülazım-ı sani Osman Tayyar Beyler tarafından yapılan silahlı keşif sonucunda; Birülmaşi'nin güneybatısında isyancı Araplara ait bir ordugâh görülmüştür. Keşif sırasında bölgenin hava fotoğrafı alındıktan sonra çadırlar ve yer hedefleri havadan bombalanmıştır.

17 Ocak 1917 tarihinde bombalanan isyancı Arap unsurların bulunduğu bölgenin yeniden keşfinin istenmesi üzerine tekrar keşfe çıkılmıştır. Bu silahlı hava keşfi sırasında isyancı unsurların yerinde olmadığı görülmüş, eski ordugâhın kuzey-doğusun bulunan hurmalıklar içerisinde bulunan bir tepe üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Silahlı hava keşfi sırasında isyancı kuvvetler tekrar bombalanmıştır. 22 Ocak 1917 tarihinde Üçüncü Tayyare Bölük Kumandanlığı tarafından Umuru havaiye Müfettişliğine her iki tarafında tayyare düşürmediği bildirilmiştir.[269] İsyancı Arapların harp prensiplerinden emniyet ve manevra prensibince hareket ettiği görülmektedir. Osmanlı havacılarının ise baskın ve taarruz ilkesine göre hareket ettiği görülmüştür.

3 Mart 1917 tarihinde saat 21.45'te Orhan Efendi'nin getirdiği AK7 numaralı Albatros tayyare, hangarda bulunan makinistin dalgınlığı nedeniyle benzinin ateş alması sonucunda yanmıştır. Hangarın da zayi olduğu bu yangın sırasında 2 büyük, 5 küçük

[268] Özdemir, **a.g.e.**, s.28.
[269] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1398, Dos.: 39, Fih.: 1-82.

bomba, 240 litre benzin, 35 kilogram vakum yağı, bir hangar ve bir takım sandığı da elden çıkmıştır.[270]

Tablo 17: Üçüncü Tayyare Bölüğünün Mart 1917 Durumu[271]

Bölük Kumandanı	Tayyareci Mülazım-ı evvel Mehmet Fazıl
Tayyareciler	Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet Mülazım-ı sani Şakir Hazım (Ergökmen) Mülazım-ı sani İbrahim Orhan
Rasıtlar	Mülazım-ı evvel Mehmet Cemal Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri (Ergin) Mülazım-ı sani Osman Tayyar
Tayyareler	Albatros C.III. AK30, AK31

Üçüncü Tayyare Bölüğünün hava desteği vereceği bölgenin geniş bir coğrafi alan olması sebebiyle, daha önce Maan'a gönderilmiş olan birliğin Amman, Akabe, Tebük bölgesini kontrol etmesi Başkumandanlık Vekâletinden talep edilmiştir. Bunun yanında Tebük'ten Medine ve daha güneyindeki bölgenin kontrolü için 300'üncü Tayyare Bölüğünden başka bir tayyare birliğinin IV. Ordu Kumandanlığı emrine verilmesi istenmiştir. Ancak, Başkumandanlık tarafından yapılan incelemede talebin yerine getirilemeyeceği, buna karşın birlikler arası yardımlaşma yapılarak 300'üncü Tayyare Bölüğünden Üçüncü Tayyare Bölüğüne tayyare ve makinist desteği verilebileceği bildirilmiştir.[272]

17 Nisan 1917 tarihinde Alman Tayyareci Mülazım-ı evvel Edgar Dickmar Şam'da Halberstadt tayyaresiyle tecrübe uçuşu için yükseldikten kısa bir süre sonra sükût etmiş, tayyarenin motoru ateş alarak büyük oranda yanmıştır. Bu olay sonrasında Alman Tayyareci Edgar Dickmar'ın, Hicaz için gönderilecek Albatros tayyarelerden birini Ramle'ye götürmesi kararlaştırılmıştır.[273]

---

[270] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 4-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 1.
[271] Kurter, c.III, s.62.
[272] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 19.
[273] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 003; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 003-1.

9 Mayıs 1917 tarihinde Medine Tayyare Bölüğü için gönderilen 3 Osmanlı tayyaresinden biri Karapınar'dan Gülek'e giderken iki vagonun devrilmesiyle kırım geçirmiştir. Bu tayyarenin kal olması üzerine IV. Ordu Kumandanlığı, Başkumandanlık Vekâletinden yeni bir tayyare gönderilmesini istemiş, kazaya sebebiyet veren dekovil hattının gözden geçirilmesi istenmiştir.[274]

11 Mayıs 1917 tarihinde IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa 12 Ağustos 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine yapmış olduğu talebi yineleyerek, İngiliz tayyareleri gibi sıcak iklimlerde uçabilecek teknik donanıma sahip tayyareler Almanya'da var ise iki tayyare sipariş edilerek Medine'ye gönderilmesini istemiştir. İngiliz tayyarelerinin serbestçe dolaştığını, bunu önlemek için en azından iki-üç tayyarenin gönderilmesini istemiştir.[275]

26 Haziran 1917 tarihinde öğleden önce 8 İtilaf tayyaresi Kudüs ordu karargâhına 50 kadar bomba atmıştır. Yer hedeflerine yapılan hava taarruzu sonrasında karargâh ve çevresinde yapılan inceleme sonucunda ciddi bir hasar olmadığı görülmüştür.[276]

IV. Ordu Kumandanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâletine yazılan bir yazıda, meydana gelen hava muharebeleri sonucunda 2 Temmuz 1917 tarihi itibariyle Amman'da bulunan Paşa Tayyare Müfrezesi envanterinde 2 tayyare kaldığını bildirmiş, bölgeye personel ve lojistik destek gönderilmesi talep edilmiştir. Bu talebe karşılık Ramle'deki müfrezeden ne eşya ve ne de bölgeye personel gönderilmesinin mümkün olmadığı bildirilmiştir. Ancak müfrezeye, Şam'da bulunan iki ihtiyat malzemesinin Amman'a gönderilebileceği ifade edilmiştir. İlave olarak, havacı olmadığından bölgeye personel gönderilemeyeceği belirtilmiştir. Bu gelişmelerden dolayı İstanbul'dan 2 tayyare için yeterli sayıda; kumandan tayyareci, rasıt zabit, monitör, tamir malzemesi ve yedek edevat gönderilmesi istenmiştir.[277]

7 Temmuz 1917 tarihi itibariyle IV. Ordu Kumandanlığından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen yazıda cephe hattında 15 gün içerisinde kullanılan mühimmata ait bir liste gönderilmiştir. Bu listede; 307 adet Osmanlı Mavzer mermisi, 700 bin Alman

---

[274] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 004.
[275] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 005.
[276] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 013.
[277] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 14.

piyade tüfeği mermisi, 2.400 adet 7,5'luk sahra top mermisi, 300 adet 7,5'luk seri cebel top mermisi, 200 adet 7,5'luk cebel top mermisi, 317 adet on beşlik ağır obüs mermisi, 70 adet 10'luk ağır uzun 630 adet Avusturya Cebel Obüs mermisi, 100 adet 12'lik Obüs mermisi, 60 adet Avusturya 4'lük ağır uzun top mermisi, 1.000 adet tayyare topu, 3.000 adet el bombası kullanıldığı belirtilmiştir.[278]

15 Temmuz 1917 tarihinde Üçüncü Osmanlı Tayyare Bölüğü Maan'a nakledilmiş ve keşif faaliyetlerini buradan icra etmeye başlamıştır. IV. Ordu Kumandanlığı tarafından Üçüncü Osmanlı Tayyare Bölüğünün Maan'a naklinden sonra ortaya çıkan benzin ihtiyacı Halep'teki yakıt deposundan karşılanması istenmiştir.[279]

12 Ağustos 1917 tarihinde yapılan hava keşfinde Hicaz cephe hattında ve çevresinde bir değişiklik olmadığı görülmüştür.[280] 22 Ağustos 1917 tarihinde Üçüncü Tayyare Bölüğünün Kumandası Fazıl Bey'den, Mülazım-ı evvel Cevdet Bey'e geçmiştir.

16 Eylül 1917 tarihinde IV. Ordu Kumandanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen raporda; cephe hattındaki İtilaf kuvvetlerinin Sina Cephesi'nde zaman zaman tayyare faaliyeti göstermekte olduğu, buna karşın İngilizlerin ellerinde çok sayıda tayyare olmasına karşın bunları ihtiyatla kullandığı bildirilmiştir. Ayrıca raporda, İtilaf kuvvetlerinin bütün tayyarelerini cephe hattında kullanmayarak bunları büyük taarruz için beklettikleri yönünde bir değerlendirmede bulunulmuştur. İlave olarak raporda, İtilafların yapacakları büyük çaplı bir taarruzda filolar halinde piyade unsurlarını desteklemek yönünde bir niyet içinde olduğu öngörülmüştür. Bu yüzden İtilafların faaliyetlerini ve tehditlerini ortadan kaldırabilmek için Sina Cephesi'ne bir tayyare müfrezesinin yeterli olmadığı bildirilmiştir. Bu cephede yalnız bir tayyare müfrezesi ile muharebede harekâtın desteklenemeyeceği, yapılması lüzumlu vazifelerin yapılamayacağı belirtilmiştir.

Bunun yanında Sina Cephesi'nde bulunan pek az tayyare ile keşif yapılamayacağı, bu yüzden bir an evvel bir tayyare müfrezesinin daha gönderilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir. Şayet bu mümkün olmazsa Sina Cephesi Kumandanlığının tayyareleri

---

[278] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 15.
[279] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 19.
[280] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3207, Dos.: 13, Fih.: 40.

istihdamda daha ihtiyatla harekete mecbur olacağı ve bunun neticesi olarak keşif faaliyetlerini istenen ölçülerde gerçekleştirilemeyeceği ortaya konmuştur.[281] Aynı yazının devamında piyade ve topçu atışlarının İtilaf tayyarelerinin faaliyetlerini engelleyemeyeceği belirtilerek hiç olmazsa havada hâkimiyetin temini için süratle ilave bir tayyare müfrezesinin gönderilmesi talep edilmiştir.[282]

20 Eylül 1917 tarihinde IV. Ordu Kumandanlığı, Sina Cephesi Tayyare Müfrezesinin başka bir tayyare müfrezesiyle takviye edilmesi konusundaki talebini Başkumandanlık Vekâletine tekrar iletmiştir.[283]

23 Eylül 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâletinden IV. Ordu Kumandanlığına gönderilen yazıda; 300'üncü Paşa tayyare müfrezesinin fonksiyonlarına göre üç müfreze şeklinde teşkilatlandırılmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu kapsamda, bu müfrezelerden birinin uzak keşif hizmetine memur olacağı, diğerinin topçu tanzim hizmetinde bulunacağı, üçüncüsünün ise harp tayyaresi görevi yapacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, yeni kurulacak müfrezelerin her birinin ayrı ayrı kumandanın emrinde bulunmalarının uygun olacağı belirtilmiştir. Daha önceki müfrezenin 12'şer tayyareden oluşurken yeni teşkillerin 24 tayyareden oluşacağı ifade edilmiştir. Bu üç müfrezenin genel bir kumandan altında tutulacağı ve bu Kumandanlığın Sina Cephesi karargâhında görev yapacağı belirtilmiştir. Bu minvalde Sina Cephesi'nin süratle takviyesi edilmesi ve yeni teşkilatın bir an önce kurulması emredilmiştir. Tayyare müfrezesinin her türlü sevkiyata tercihen hemen Sina Cephesi'ne nakil edilmeleri ve Yıldırım Grubu Kumandanlığına merbut olarak orada istihdam edilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.[284]

26 Eylül 1917 tarihinde Sina Cephesi Kumandanlığının tebliğ ettiği yazıda; İngilizlerin ilgili dönem itibariyle fevkalade yüksek bir oranda tayyare faaliyeti gerçekleştirdiği belirtilmiştir. Bunun yanında ilgili yazıda, Osmanlı kuvvetlerinin elinde

---

[281] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25.
[282] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-1.
[283] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-10.
[284] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-5.

bulunan son sistem tayyarelere karşın İngiltere'nin elinde de gayet yeni ve üstün teknolojiye sahip tayyareler olduğu belirtilmiştir.[285]

Müttefikler, 28 Ağustos ve 10 Ekim 1917 tarihlerinde Maan Havaalanına ikişer tayyareyle taarruzî hava harekâtı yapmıştır. Bu hava taarruzu sonucunda yedi er şehit olmuş, dört er ise yaralanmıştır.[286]

18 Ekim 1917 tarihinde Suriye Garbı Umum Kumandanlığı Başkumandanlık Vekâletine, isyancı Arap aşiretlerinin, Hicaz Demiryolu hattı boyunca hareket üsleri kurarak girişmiş oldukları sabotaj faaliyetleri bölgenin güvenlik ve emniyetini zorlaştırmıştır. Bu nedenle IV. Ordu Kumandanlığı, bölge güvenliğinin yalnız kara birlikleriyle sağlamanın imkânsız olacağını değerlendirerek, demir yolu hattı boyunca Medine, Elala, Tebük merkezlerinde birer tayyare müfrezesi tesis edilmesini önermiştir.[287] Bu teklifle, bölgede bulunan Osmanlı kara birliklerinin görevi başarmasında yakın hava desteği ile Müttefik kuvvetlerin cephe gerisine hava tecridi görevi yapması amaçlanmıştır.

21 Ekim 1917 tarihinde 302'nci Paşa Tayyare bölüğü için Türkçe bilen personel istenmiştir. Müfrezeye gelen her türlü evrakın 3 kilometre mesafede bulunan şehirde tercüme edildiğinden hem zaman kaybının önlenmesi hem de evrak güvenliğinin sağlanması açısından istendiği bildirilmiştir.[288]

29 Ekim 1917 tarihinde Maan'da olduğu gibi Tebük'te de bir tayyare müfrezesine ihtiyaç olduğunu, Tebük'e İstanbul'da bulunan veya Almanya'dan gelecek tayyarelerden bir tayyare müfrezesinin gönderilip gönderilemeyeceği sorulmuştur.[289]

6 Kasım1917 tarihinde tayyareci Mülazım-ı evvel Cevdet Efendi ile rasıt Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri (Ergin) Rumpler C.I. 1847 numaralı tayyareyle görev uçuşuna çıkmıştır. Uçuş esnasında motor yağ borusu kırıldığı için mecburen geriye dönülmüştür. 8 Kasım'da

---

[285] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-7.
[286] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 10.
[287] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 030.
[288] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 4215, Dos.: 58, Fih.: 6-36.
[289] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 030-1.

da Hüseyin Hüsnü Bey, Rumpler C.I. 1150 numaralı tayyareyle ile uçmuştur. Rumpler 1150'nin Maan'a gelişi ile Maan'daki faal tayyare sayısı ikiye çıkmıştır.[290]

15 Kasım 1917 tarihinde Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet ile Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri 1831 numaralı Rumpler C.I. ile saat 06.25'te keşif görevine çıkmıştır. Uçuş esnasında motor arızası gelmesi nedeniyle saat 06.40'ta dönülmüştür.[291] Bölüğün Maan'dan yaptığı görev uçuşları aralıksız sürdürülmüştür. 19, 20, 22, 24 ve 25 Kasım 1917 tarihlerinde 1847 numaralı Rumpler C.I. tayyareyle altı sorti yapmıştır. Bunlardan beşini Tayyareci Başçavuş İsmail Zeki, birisini de Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet Bey gerçekleştirmiştir. Bu uçuşlarda, Mülazım-ı evvel Lütfi Fikri rasıt olarak görev almıştır.[292]

Maan Hava Meydanından yapılan silahlı/silahsız hava keşifleri de devam etmiştir. 29 ve 30 Kasım ile 1 Aralık 1917 tarihlerinde Tayyareci Mülazım-ı evvel Ahmet Cevdet Bey uçuş yapmıştır. Humeyne bölgesinde keşif görevi ile taarruzî hava harekât görevleri icra edilmiştir.[293]

İsyancı Arapların faaliyetlerine karşı Maan'a yerleşen Üçüncü Tayyare Bölüğü 1917 Eylül ayından 1918 Ocak ayına kadar 51 silahlı keşif yapmıştır. Yapılan bu keşiflerde bölükteki tayyarelerden bir kısmının Dera'da 8'inci Kolordu Kumandanlığı emrinde tutulması, bir kısmının da Şam'da bırakılmak suretiyle kuvvet tasarrufu yapılamaması komuta zafiyetine neden olmuş ve bölükten beklenen performans elde edilememiştir.

5.4.2. Osmanlı Devleti'nin İskenderun Körfezi ve Çevresinde Hava Faaliyeti

Doğu Akdeniz ve çevresinin bulunduğu bölgenin coğrafî konumu Birinci Dünya Harbi boyunca bu bölgenin bir çıkarma tehdit ve tehlikesi altında bulunmasına yol açmıştır. Bu nedenle İtilaf devletlerinin olası bir çıkarma ihtimalini veya hazırlığını önceden tespit etmek, bu kapsamda gerekli hazırlıkları yapabilmek amacıyla bölgede bazı tedbirler alınmıştır. Bu kapsamda, İskenderun Körfezi ve çevresine yapılacak bir

---

[290] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2.
[291] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-2.
[292] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-4; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-5.
[293] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-6; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-7.

çıkarmanın Kıbrıs Adası üzerinden yapılabileceği değerlendirilerek bölgeye tayyare bölükleri görevlendirilmesi planlanmıştır. Bu nedenle harp döneminde alınan bu tedbirler arasında bölgede hava birlikleri konuşlandırılması Kıbrıs ve çevresindeki vaziyetin tespiti için hava keşifleri icra edilmesi söz konusu olmuştur.[294]

Çanakkale Muharebelerinin sona ermesinden sonra İtilaf kuvvetlerinin İskenderun Körfezine bir çıkarma yapabileceği Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti tarafından değerlendirilmiştir. Bu nedenle, olası çıkarma ihtimalini değerlendiren Osmanlı Başkumandanlığı, 2 tayyareden oluşan bir tayyare müfrezesi oluşturulmasını öngörmüştür. Bu kapsamda Müfreze Kumandanı olarak atanan Tayyareci Mülazım-ı evvel Mithat ile Alman Tayyareci Roeder ve 2 Alman makinist bölgeye gönderilmiştir. Bu tayyare müfrezesi ile Kıbrıs'ta herhangi bir İtilaf faaliyeti olup, olmadığı öğrenilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu lojistik yapılanmanın müsaade ettiği şartlarda Müfrezenin tayyareleri trenle İstanbul'dan Pozantı'ya getirilmiş ve Toros Dağları arabalarla geçilmiştir. Neticede 23 Aralık 1915 tarihinde Tarsus yakınlarındaki Gülek'te faaliyete başlanmıştır. Tayyare müfrezesinin emrine verildiği 23'üncü Tümen Kumandanlığı, Gülek'te hava meydanı için bir yer belirleyerek, tayyarelerin buraya konuşlanmasını istemiştir.[295] Ancak bölgenin bataklık olması sebebiyle müfreze, 6 Şubat 1916 tarihinde Adana'ya taşınmıştır. Müfrezenin daha uygun bir bölgeye taşınması manevra prensibi çerçevesinde hareket edildiğini göstermektedir. Bu tayyare müfrezesi daha sonra oluşturulacak olan Dördüncü Tayyare Bölüğünün temelini oluşturmuştur.[296]

Kıbrıs Adası üzerine Adana'dan yapılan keşiflerde, bölgenin uzaklığı ve elde bulunan Albatros B tayyarelerinin teknik ve sayısal yetersizliği sebebiyle sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu sebeple bölgenin uzaklığı göz önüne alınarak tayyare müfrezesinin Kıbrıs'a daha yakın bir bölgeye taşınması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan incelemeler sonucunda manevra prensibi ve kuvvet tasarrufu çerçevesince hareket edilerek Tayyare Müfrezesinin daha etkin görev yapacağı bölge olarak belirlenen Silifke'ye taşınması ve burada faaliyet göstermesi istenmiştir. Bunun üzerine Silifke Hava Meydanı uçuşa hazır hale getirilmiş ve Dördüncü Tayyare Bölüğü adıyla faaliyete

[294] Erden, **a.g.e.**, s.170.
[295] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-63.
[296] Ulvi Keser, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Akdeniz ve Kıbrıs Bölgesinde Türk Havacılık Faaliyeti", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 08-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, ss.170-172.

başlamıştır. 8 Nisan 1916 tarihinde, Dördüncü Tayyare Bölük Komutanı Üsteğmen Mitat Bey ile Alman Başçavuş Drewes, R2 numaralı Rumpler B.I. tayyaresi ile Adana'dan Silifke'ye gelmiştir. 9 Nisan 1916 tarihinde Silifke üzerinden Kıbrıs Adası üzerine keşif uçuşlarına başlanmıştır. Bu uçuşta bölgede herhangi bir askerî hareketliliğe rastlanmamıştır. Kıbrıs Adası üzerinde havaların elverdiği ölçüde keşif uçuşları yapılmıştır.[297]

Aktif tayyare mevcudu giderek azalan Dördüncü Tayyare Bölüğü zaman içerisinde görev yapamaz hale gelmiştir. 1916 yılının kış aylarında havaların el verdiği ölçüde hava keşifleri yapılmıştır. Bu kapsamda Sivil Tayyareci Behçet Bey tarafından, kasım ve aralık aylarında Kıbrıs Adası'ndaki durum tespit edilmek amacıyla keşifler yapılmıştır. Yapılan keşiflerde Kıbrıs Adası ve çevresinde herhangi bir hareketlilik olmadığı, bölgede askerî bir hazırlığın bulunmadığı belirtilmiştir.[298]

1917 yılının başında Dördüncü Tayyare Bölüğü envanterinde harp tayyaresi bulunmamaktadır. Tayyare bölüğünde, 2 Tayyareci, 2 Rasıt, 2 adet keşif tayyaresi, 2 adet tayyare çadırı, mühimmat olarak, 32 adet 10 kilogramlık ve bir kilogramlık tek bir bomba ile yaklaşık olarak 8 bidon tayyare yakıtı olduğu görülmüştür.[299]

9 Şubat 1917 tarihinde Sivil Tayyareci Behçet Bey ve Rasıdı Yüzbaşı Mehmed Sadi Bey tarafından Kıbrıs Adası'na dört buçuk saatlik silahsız hava keşfi icra edilmiştir. Yapılan bu silahsız hava keşfi sırasında Kıbrıs Adası ve dönüş rotasında deniz üzerinde herhangi bir askerî hareketliliğe rastlanmamıştır. 18 Şubat 1917 tarihinde yine Sivil Tayyareci Behçet Bey ve rasıdı Mülazım-ı evvel Hüseyin Bican Efendi, Kıbrıs Adası'na silahsız hava keşif yapmak için havalanmış, ancak talihsiz bir şekilde çok kısa süre sonra tayyare motorunda meydana gelen arıza nedeniyle sahile mecburi iniş yapmak durumunda kalmıştır.[300]

12 Nisan 1917 tarihinde yapılan silahsız hava keşfinde İtilaf güçlerine ait gemilerin Doğu Akdeniz sahilinde dolaştıkları görülmüştür. Ayrıca, bu gemilerin İskenderun Körfezi'ne girdikleri ve içlerinden birisinin mayın arama-tarama gemisi olduğu tespit

---

[297] Kurter, c.II, ss.316-318.
[298] Göymen, **a.g.e.**, s.124.
[299] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1401, Dos.: 52, Fih.: 1-53.
[300] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-88.

edilmiştir. Körfez'e giren diğer bir geminin İskenderun'un on kilometre güneybatısında bulunan bir bölgeye sekiz bomba attığı görülmüştür.[301]

12 Mayıs 1917 tarihinde Karargâhı Umumi tarafından Kıbrıs Adası'nın esaslı bir şekilde keşfedilmesi istenmiştir. Ancak, IV. Ordu Kumandanı, elde tayyareci olmadığını belirterek bu emir tayyareci gelen kadar yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.[302]

Bu gelişme üzerine Dördüncü Tayyare Bölüğünden Sivil Tayyareci Behçet ve Rasıt Mülazım-ı evvel Hüseyin Bican Beyler, 5 Temmuz 1917'de, Kıbrıs Adası'nda İtilaf kuvvetlerinin çıkarma hazırlığında olup olmadıklarını teyit etmek amacıyla silahsız bir hava keşfine çıkmıştır. Yapılan keşif sonunda, Kıbrıs Adası'nda bu maksatla hiçbir askerî hareketlilik olmadığı rapor edilmiştir. Bu sırada yapılan keşfe yönelik Kıbrıs Adası üzerinden hava fotoğrafları alınmıştır.

5 Ekim 1917 tarihinde Kıbrıs Adası'nda yapılan hava keşfinde gerek sahil kesiminde ve gerekse iç bölgelerde askeri bir hareketlilik olmadığı, açık denizde dahi İtilaf donanmasına ait gemilerine rastlanmadığı rapor edilmiştir. Ayrıca, 8 Ekim tarihinde Suriye ve Garbı Arabistan Umum Kumandanlığı tarafından Yıldırım Ordular Grubuna, Kıbrıs Adası'nın sürekli keşif yapılabilmesi için 12'nci Kolordu Müfrezesinin yeterli olmadığı, Silifke'den geçici olarak iki tayyare ve yedek malzemelerinin alınarak 12'nci Kolordu Müfrezesinin takviye edilmesini, bunun olmaması durumunda ise Suriye ve Garbının devamlı surette keşif edilmesi için Suriye ve Garbı Arabistan Umum Kumandanlığı emrinde bir tayyare müfrezesi teşkil edilmesi istenmiştir.[303]

Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, kara tayyareleriyle yapılan keşiflerden olası çıkarma harekâtının tespit edilemeyeceği gerekçesiyle memnun olmamıştır. Bu nedenle 21 Ekim 1917'de Hava Kuvvetleri Müfettişliği tarafından bir Alman Deniz Tayyare Bölüğü Mersin'e gönderilmiştir. Mersin'e gelerek deniz hattına yerleşen bölük, Doğu Akdeniz kıyı kesimi ile Kıbrıs Adası dolaylarında silahlı ve silahsız keşif görevleri icra etmiştir.[304]

---

[301] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-2a.
[302] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 006.
[303] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 028.
[304] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.195-196.

Başkumandanlık Vekâleti Alman Deniz Tayyare Bölüğünün bölgeye gelmesi üzerine Dördüncü Tayyare Bölüğünün Suriye Cephe hattındaki Dera'ya kaydırılmasını emretmiştir.[305] Böylece, deniz tayyareleri ile Kıbrıs ve civarı ile İskenderun Körfezi'ndeki hareketliliğin tespit edilebileceği planlanmıştır. Ayrıca, çok kritik bir mahiyette bulunan Suriye'deki ordu birliklerinin yapılacak keşiflerle desteklenebileceği öngörülmüştür. Bölgeye gönderilen Alman Deniz Tayyare Birliği'nde Sablatnig SF.5 ve Friedrichshafen 33 tipinde deniz tayyareleri görevlendirilmiştir. Deniz Tayyare Birliği'ne Kıbrıs Adası ve İskenderun Körfezi'ne kadar olan deniz kesiminde silahlı ve silahsız keşif görevleri verilmiştir. Alınan karar çerçevesinde tayyarelerde meydana gelebilecek olası arıza neticesinde tayyarelerin denize iniş yapabileceği de göz önüne alınmıştır.[306] Kuvvet tasarrufu ve manevra prensibi uygulanarak harp harekâtına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Dördüncü Tayyare Bölüğü ağustos ve ekim aylarında toplam sekiz tecrübe, dört görev uçuşu icra etmiştir.[307] Bu görevleri üç Tayyareci, iki rasıt ve iki tayyareyle yerine getirmiştir.[308] 1 Kasım 1917 tarihinde Tayyareci Mülazım-ı sani Fuad ve Rasıt Mülazım-ı evvel Mazlum Efendiler tarafından Kıbrıs üzerine keşif görevine çıkılmıştır. Yapılan bu silahlı hava keşfinde Kıbrıs Adası'nda herhangi bir askerî hareketlilik olmadığı görülmüş ve durum bir raporla IV. Ordu Kumandanlığına bildirilmiştir.[309] 8 Aralık 1917 tarihinde icra edilen bir diğer silahsız keşif uçuşu sonunda İtilaf devletlerinin bölgede çıkarma yapma niyetinde olmadığı rapor edilmiştir.[310]

20 Mart 1918 tarihinde yapılan hava keşfi esnasında ise Famagusta üzerinde uçarken Müttefik hava savunma birlikleri tarafından tayyareye topçu atışı açılmıştır. Her şeye rağmen silahsız hava keşfine devam eden tayyareciler Larnaka'da iki ufak yelkenli gemi, Famagusta Limanı'nda 1.500 tonluk üç adet vapur, 12 ufak yelkenli mavna ve şehrin

---

[305] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-1.
[306] Kurter, c.IV, s.67.
[307] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-37.
[308] Keyüsk, **a.g.e.**, s.187.
[309] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-32.
[310] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-26.

güney batısında 52 ufak çadırlı ordugâh tespit etmiştir. Ayrıca daha önce Monarka'nın güneyinde bulunan ordugâhtan sekiz çadırın kaldırıldığı tespit edilmiştir.[311]

23 Mart 1918 tarihinde Adana'dan II. Ordu Kumandanlığına gönderilen mesajda yapılan keşif sonrasında bölgede herhangi bir hareketlilik ile karşılaşılmadığı bildirilmiştir. Görev sırasında Derinya yakınlarında iki ufak yelkenliden başka bir şey bulunmadığı belirtilmiştir.[312]

7 Nisan 1918 tarihinde yapılan silahsız hava keşfinde, Kıbrıs Adası'nda askerî bir hareketlilik ve kuvvetlerinde herhangi bir değişiklik olmadığı görülmüş ve durum bir rapor ile kumandanlığa bildirilmiştir.[313] Bu sırada Kıbrıs Adası'nda bir İtilaf kruvazörü olduğu yönünde gelen duyumlar üzerine Alman Deniz Tayyare Bölüğü tarafından bir keşif uçuşu gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu keşifte Kıbrıs Adası ve çevresinde İtilaflar devletlerine ait harp gemisi görülmemiştir.[314]

9 Nisan 1918 tarihinde tayyare bölüğü tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen bir raporla bölgedeki uçuş koşulları ve tayyarelerin durumuna dair bilgi sunulmuştur. Bu raporda, Bölükte kullanılmakta olan tayyarelerin fazla çalışmasından dolayı motor yatakları aşınmış, gövde ve kanatlarının da çürümüş olduğu belirtilmiştir. Bu tayyarelerle uzun müddet uçuş yapmanın tehlikeli olacağı ve ileride tayyarecilerin feci kazalara maruz kalabileceği beyan edilerek bölgeye yeni tayyareler gönderilmesi istenmiştir.[315]

Bu sırada, Alman Deniz Tayyare Müfrezesi tarafından, 18 Ağustos 1918 tarihinde yapılan tayyare keşfinde; Kıbrıs Adası'ndaki İtilaf kuvvetlerinin durumunu koruduğu, Kıbrıs Adası ve denizde Müttefik kuvvetlere ait askerî nakliyat yapılmadığı bildirilmiştir.[316] Neticede İtilaf kuvvetlerinin olası bir çıkarma hazırlığında olup olmadıklarını takip etmek amacıyla Alman Deniz Tayyare Müfrezesi tayyarecileri tarafından Kıbrıs Adası'na silahlı ve silahsız hava keşfine devam edilmiştir.

---

[311] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-3.
[312] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-7.
[313] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-12.
[314] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-18.
[315] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-26.
[316] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-34

Osmanlı Devleti'nin Wilson İlkelerine dayanarak ateşkes görüşmelerine başlaması, Osmanlı ordusunda görev yapan Alman personeli, herhangi bir durumda harp esiri durumuna düşebilecekleri düşüncesi ile tedirgin etmiştir. Neticede Osmanlı Başkumandanlık Vekâletinin, Almanya ile yaptığı görüşmeler sonucunda 21 Ekim 1918 tarihinde yayınlanan bir genelge ile Alman askerî personelin bir araya toplanması ve dönüş için hazırlık yapması istenmiştir. Bu genelge üzerine, Mersin Alman Deniz Tayyare Müfrezesinde görev yapan Alman personel de ilgili talimat doğrultusunda görevlerini bırakarak önce Karadeniz'in kuzeyindeki Sivastopol'e üzerinden Almanya'ya geçmiştir.[317] Böylece Kıbrıs Adası üzerindeki keşif faaliyetleri durmuş, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile de Birinci Dünya Harbi Osmanlı Devleti adına resmen sona ermiştir.

5.4.3. Osmanlı Devleti'nin 1918 Yılında Suriye Cephesi'nde Hava Faaliyetleri

Kıbrıs keşifleri için Alman Deniz Tayyare Bölüğü görevlendirilince Silifke'de bulunan Dördüncü Tayyare Bölüğü Suriye'deki kritik durum sebebiyle Dera'da görevlendirilmiştir. Dördüncü Tayyare Bölüğü bir buçuk aylık bir yolculuktan sonra 1917 yılının kış mevsiminde Dera'ya ulaşmıştır. Dera'da Dördüncü Tayyare Bölüğüne verilen ilk görev Dera-Amman demir yolunun keşfi olmuştur.[318]

Dera'da görev yapacak olan tayyare bölüğüne Albatros tayyarelerinden daha süratli ve dayanıklı olan A.E.G. tipinde 3 yeni tayyare tahsisi de yapılmıştır. 1918 Ocak ayında Dördüncü Tayyare Bölüğüne Dürzü Dağları'nın güneyindeki Kalatülerzak civarındaki İngiliz casusu Lawrens ile Asi Arap liderleri Faysal'ın da aralarında bulunduğu grupların dağıtılması görevi verilmiştir. Görev için Sivil Tayyareci Behçet ve rasıdı Mülazım-ı sani Sıtkı ile Mülazım-ı sani Fuat ve Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı İzzet Beyler görevlendirilmiştir. Osmanlı havacılar bu uçuş sırasında, siyah bir kayalığın üzerinde kışlayı andıran bir mahalde birçok insan, hayvan ve isyancı Arap çadırı görmüştür. Bunun üzerine görülen bölgedeki yer hedeflerine bomba ve makineli tüfek atışlarıyla taarruz edilmiştir. Böylece hava taarruzu ile verilen görev çerçevesinde etkinlik gösterilerek geri dönülmüştür. Bu sırada Dördüncü Tayyare Bölüğü Hicaz demir yolunun iki tarafında ve Zerka İstasyonu dolaylarında birçok keşif ve gözetleme görevi icra etmiştir. Bu uçuşlarda

[317] Kurter, c.IV, s.256.
[318] Keyüsk, **a.g.e.**, ss.190-193.

Osmanlı tayyarecilerini en çok zorlayan husus dost ve düşman Arap kabilelerini birbirinden ayırmak olmuştur. Bu durum özellikle dost ve düşman Arap kabilelerini tefrik etmeye yönelik bir işaret olmadığından, bazen dost kabilelere havadan ateş açılmasına yol açmıştır.[319]

Osmanlı ordusu 1918 yılının başında kendinden 10 kat daha güçlü İngiliz ordusu ile çetin bir harbe girmiştir. Neticede Osmanlı kuvvetleri, Akdeniz ile Şeria nehri arasında İtilaf güçlerini durdurmayı başarmıştır. Bu sırada, İngilizlerin genel ilerleyişi karşısında General Falkenhayn görevi bırakmış, yerine 19 Şubat 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına Liman von Sanders getirilmiştir.[320] Liman von Sanders Kumandayı devraldıktan sonra bölgede bulunan kara birlikleri yeniden teşkilatlandırılmış, hava birlikleri de buna göre yeniden vazifelendirilmiştir. Bu kapsamda; Samah'ta bulunan 300'üncü Paşa Tayyare Bölüğü ile Cenin'deki 303'üncü Paşa Tayyare Bölüğü VIII. Ordu Kumandanlığı altında, Maan'da bulunan 301'inci Paşa Tayyare Bölüğü ile Dera'da bulunan 304'üncü Paşa Tayyare Bölüğü VII. Ordu Kumandanlığı altında ve Katrane'de bulunan 302'nci Paşa Tayyare Bölüğü de IV. Ordu emrinde görev yapması kararlaştırılmıştır.[321]

Ayrıca 1918 yılı içerisinde Suriye cephe hattında meydana gelen gelişmeler kapsamında 305'inci Paşa Tayyare Bölüğü ile Ondördüncü Tayyare Bölüklerinin kurulması planlanmıştır. Neticede Dera'da teşkil edilen Ondördüncü Tayyare Bölüğü ile 305'inci Paşa Tayyare Bölüğü ve Silifke'den Dera'ya intikal eden Dördüncü Tayyare Bölüğü ve Amman'daki Üçüncü Tayyare Bölüklerinin Hicaz Demiryolu hattını gözetlemesine ve bu hatta saldıran Araplara karşı kullanılmasına karar verilmiştir. Bu bölüklerin hepsinde toplam 36 tayyare vardır. İtilaf kuvvetlerinin hava faaliyetlerine karşı koymak ve keşif tayyarelerini korumak için 1918 yılında bütün av tayyareleri, Alman Tayyareci Felmy kumandasında birleştirilmiştir. Bu arada bu tayyareler Cenin Hava Meydanı'nda toplanmıştır. Mülazım-ı evvel Felmy kumandasında teşkil edilen av bölüğü yedi adet Albatros D.III. tayyaresinden meydana gelmiştir. Bir ay sonra Cenin'e Mülazım-ı sani Mayerdix kumandasında 8 adet Albatros D.V. av tayyareleri ile donatılmış Jasta-I Av

[319] Göymen, **a.g.e.**, s.240
[320] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3704, Dos.: H-19, Fih.: 1-16.
[321] Göymen, **a.g.e.**, s.238.

Bölüğü gelmiştir. Jasta-I Av Bölüğünün ilk uçuş tecrübelerinde ölümlü biten kazalar meydana gelmesinden sonra tayyarelerin hiçbiri uçurulamamıştır.[322]

1918 Şubat ayında Lut Gölü'nün doğusunda isyan eden Arapların faaliyetlerinin artması üzerine 302'nci Tayyare Bölüğünden bir tayyare kademesi Amman'a gönderilmiştir. Amman'da çeşitli birliklerden toplanan tayyareleri tek elden kumanda etmek maksadıyla geçici bir hava birliği teşkil edilmiş, birliğin kumandası Yüzbaşı Bieneck'e verilmiştir. Oluşturulan hava birliği asi Araplara karşı başarılı hava taarruzları icra etmiştir. Osmanlı havacıları tecrit görevi icra ederek İngiliz ikmal kollarına taarruzda bulunmuş, böylece asi Araplara yapılan lojistik destek kesintiye uğratılmıştır. Ancak, İngilizlerin kurulan hava birliğinden haberdar olmasıyla sürekli hava taarruzuna maruz kalınmaya başlanmıştır.[323]

Maan'a taarruza başlayan asi Araplara karşı hava taarruzu yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda, Mart 1918'de daha önce Maan'a intikali emredilen Üçüncü Tayyare Bölüğü, Yıldırım Ordular Grup Kumandanı tarafından 1'inci Kuvve-i Mürettebe Kumandanlığı emrine verilmiştir. Daha sonra Üçüncü Tayyare Bölüğü, Kuvve-i Mürettebe Kumandanı tarafından 305'inci Tayyare Bölüğünden bir kısım personel ve bir tayyareyle takviye edilerek Bölük Kumandanının teklifiyle Katrane'ye gönderilmiştir. Katrane'de toplanan hava birliği 10-15 tayyarelik gruplarla Tafiyle ve Şubek harekâtının devam ettiği süre içinde aralıksız olarak Osmanlı kara birliklerine yakın hava desteği sağlamış, asi Arapların üzerine başarılı hava taarruzları yapmıştır.[324]

4 Mart 1918 tarihinde Maan'dan Katrane'ye dönüşü sırasında İtilaf kuvvetlerinin topçu ateşi sonucu Tayyareci Astsubay İsmail Zeki Efendi yere inmek zorunda kalmış ve İngilizlere esir düşmüştür.[325] 8 Mart 1918 tarihinde Üçüncü Tayyare Bölüğü Maan'a taşınmıştır. Şam'da yalnızca bölüğün ikmal deposu kalmıştır. Aynı dönemde Dördüncü Tayyare Bölüğü Katrane'de görevlerine devam etmiştir.[326] 28 Mart 1918 tarihinde Suriye

---

[322] Flanagan, **a.g.e.**, s.78.
[323] Göymen, **a.g.e.**, s.241.
[324] Kurter, c.IV, ss.56-57.
[325] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9-1.
[326] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 4-1.

cephe hattındaki gelişmeler, İngiliz kuvvetlerinin taarruzu gibi etkenler dolayısıyla Dördüncü Tayyare Bölüğü Katrane'den Şam'a gelmiştir.[327]

VIII. Ordu Kumandanlığı emrinde görev yapan Tayyare Bölükleri tarafından 6 Nisan 1918'de yapılan hava keşfinde; Hatar Köprüsü kuzeyinde bir süvari tugayı (9 süvari bölüğü), dağınık vaziyette bir taburluk çadırlı ordugâh ve Şeyhmüennes kuzeyinde bir taburluk başka bir çadırlı ordugâh görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca; Vilhelma'nın kuzey doğusundaki çadırlarda ve birliklerin ordugâhlarında değişiklik olmadığı, Elkubabe dolaylarındaki ordugâhta 5-6 tabur, her biri yüzer metre derinliğinde 3 piyade birliğinin Ramle'ye doğru yürümekte olduğu, Elkubabe'nin kuzeybatısında 2-3 süvari bölüğü, Rişon dolaylarında 6 tabur, Yafa önünde orta tonajda bir nakliye ve 2 gözetleme gemisinin olduğu bildirilmiştir.[328]

9 Nisan 1918'de, Üçüncü Tayyare Bölüğünde görevli üç kişiden oluşan teknik bir heyet tayyarelerin durumları hakkında bölük kumandanlığına bir rapor sunmuştur. Raporda özetle; tayyarelerin motorlarının aşırı kullanımdan dolayı yıprandığı, gövde ve kanatlarında çok fazla korozyonların bulunduğu, kanat açılarının düzeltilemeyecek ölçüde bozulduğundan tayyarelerin kullanılamaz hale geldiği, eldeki tayyarelerin servis dışı bırakılarak yerlerine yenilerinin verilmesi gerektiği bildirilmiştir.[329]

IV. Ordu Kumandanlığı cephesinde kara ve hava muharebeleri devam ederken 1 Mayıs 1918'de alınan kararla; IV. Ordu Hava Kıtaat Kumandanlığı teşkil edilmiş; Üçüncü, Dördüncü ve Ondördüncü Tayyare Bölükleri bu Kumandanlık emrine verilmiştir.[330] 8 Mayıs 1918'de İngilizlerin keşif yapmak amacıyla Şeyh Kamil Tepesi'ne çıkarmış olduğu balon, alçak irtifaya inen bir Osmanlı tayyaresi tarafından yakılmıştır.[331]

Mayıs ayı sonlarına doğru Yıldırım Ordular Grubu cephesinde görevli olan tayyare bölükleri tarafından cephe üzerinde ve gerisinde sürekli olarak hava keşif faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu keşiflerde; İtilaf kuvvetlerinin ileri mevzilerdeki kuvvetlerinde büyük bir değişiklik olmadığı, Elkubabe ordugâhındaki kuvvetlerin altı tabura çıktığı, Şeria

---

[327] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 4-2.
[328] Göymen, **a.g.e.**, ss.242-243.
[329] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-26; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-27.
[330] Göymen, **a.g.e.**, s.247.
[331] Yegin, **a.g.e.**, s.76.

vadisindeki süvari birliklerinin evvelce görüldükleri yerde olduğu, Birüsalim ordugâhında altı, Vadiisarar'da beş, Latrun dolaylarında iki, Eriha ve Elmeşrale yolu üzerinde süvari ordugâhının boşaltıldığı tespit edilmiştir.[332]

27 Haziran 1918'de keşfe çıkan iki Osmanlı tayyaresi Katrane civarında bir İngiliz tayyaresini düşürmüştür. Temmuz ayında Başkumandanlık Vekâletine gönderilen raporda, Üçüncü ve Dördüncü Tayyare Bölüklerinde personel ve tayyare kalmadığı, cephede yalnız 305'inci Tayyare Bölüğünün vazife yaptığı bildirilmiştir.[333]

İngilizler 16-25 Temmuz 1918 tarihleri arasında 15 tayyareyle Amman İstasyonu ile buradaki hava meydanına taarruzî hava harekâtı düzenlemiş ve bölgeye 80 bomba atarak etkinlik göstermiştir. İngiliz hava taarruzu sonucunda Dördüncü Tayyare Bölüğünden bir kişi yaralanmış ve Üçüncü Tayyare Bölüğü mekkârelerinden birkaç tanesi telef olmuştur. Ancak taarruz, İngilizlerin bekledikleri etkiyi yapamamıştır. Bu muharebeler sırasında yapılan hava harekâtında üstün başarı gösteren ve 27 Haziran 1918'de Katrane'de yapılan hava muharebesinde bir İngiliz tayyaresini düşüren Osmanlı ve Alman personeli liyakat madalyası ile takdir edilmiştir.[334]

1918 Ağustos ayında Dördüncü Tayyare Bölüğü için Ölü Deniz ve Hicaz Tren İstasyonunun çevresiyle ile Maan'ın güneyi silahlı ve silahsız keşif bölgesi olarak belirlenmiştir. Bu dönemde Dördüncü Tayyare Bölüğü bir hava keşfi yapmış, yapılan keşif neticesinde Maan'ın doğusunda bir İngiliz ordugâhı tespit edilmiştir. Dördüncü Tayyare Bölüğü tarafından Ağustos ayı boyunca 22 saat süren silahlı/silahsız keşif icra edilmiştir. Bu keşiflerde, Eltufeyle, Elşöbek ve Maan'ın batısında bulunan İngiliz ordugâhlarına ve yer hedeflerine yaklaşık 150 bomba ve 2.000 makineli tüfek mermisi atılmıştır.[335]

19 Ağustos 1918 günü akşamı Dördüncü Tayyare Bölüğünden ve 305'inci Tayyare Bölüğünden ikişer tayyare Katrane'ye gitmek için havalanmıştır. Havacılar Amman yakınlarına geldiğinde geceyi burada geçirmişlerdir. Ertesi gün öğleden önce tayyareler tekrar havalanarak Tafiyle'de bulunan İtilaf ordugâhlarına ve yer hedeflerini

---

[332] Keyüsk, **a.g.e.**, s.411.
[333] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-26.
[334] Keyüsk, **a.g.e.**, s.421.
[335] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-1; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-2; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-3; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-4.

bombalamıştır.[336] Osmanlı hava taarruzlarına karşılık İngilizler 21 Ağustos 1918'de 20 tayyareyle Osmanlı hava alanlarına taarruzî hava harekâtı düzenlemiştir. Bu hava taarruzu sonucunda Osmanlı Dördüncü Tayyare Bölüğünden bir tayyare, 305'inci Alman Tayyare Bölüğünden ise iki tayyare hasara uğramıştır.[337]

Aynı dönemde Dördüncü Tayyare Bölüğü tarafından Başkumandanlık Vekâletine bölgedeki askerî durum ve hava gücü hakkında bir rapor sunulmuştur. Ağustos 1918 tarihli bu raporda; Başkumandanlık Vekâletinden talep edilen lojistik destek malzemelerinin henüz gelmediği, Maan'a inmek zorunda kalan A.E.G. tayyaresinin kal olduğu, böylece bölük envanterinde bir adet Alman tayyaresi kaldığı bildirilmiştir. Söz konusu raporda, salgın hastalıklar yüzünden ağustos ayı sonunda uçuş yapılamadığı bildirilmiştir.[338] Bu sırada Suriye cephe hattında görev yapan havacı personelin fedakâr bir şekilde görev yaptığını gören Başkumandan Vekili Enver Paşa, yaptığı keşif ve faaliyetlerden dolayı Ondördüncü Tayyare Bölüğü personelini, Cemal Paşa'da IV. Ordu Tayyare Kıtaatı Kumandanlığında görevli tüm personeli takdir etmiştir.[339]

10 Eylül 1918 tarihinde öğleden önce yapılan hava keşfi ile Rayak-Baalbek yolu üzerinde İngiliz kuvvetlerinin bir önceki günkü durumunu koruduğu, Abla civarında bir taburun konuşlu olduğu, iki taburun Abla'dan Rayak istikametine doğru yürüdüğü ve Zahle'de üç tabur ile üç süvari bölüğü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, İtilaf tayyare meydanında tayyare olmadığı, Hama-Rayak yolu üzerinde de İngiliz kuvvetlerinin herhangi bir faaliyetinin olmadığı, Zahle'de büyük otomobillerin bulunduğu, Zahle-Beyrut, Zahle-Şam üzerinde faaliyet olmadığı, İskenderun-Lazkiye ve Trablus sahilinde ise İngiliz kuvvetleri bulunmadığı belirlenmiştir.[340]

Neticede Eylül 1918 tarihinde şiddetli hava taarruzu ile başlayan İngiliz taarruzu başarılı olmuş ve Osmanlı kuvvetleri yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Cenin ve Afule'nin düşmesi üzerine bu alanlarda bulunan 301'inci ve 304'üncü Tayyare

---

[336] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-2.
[337] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-3.
[338] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-4.
[339] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-5; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 1432 Dos.: 208, Fih.: 7-6.
[340] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-11.

Bölüklerinden sağ kalan hava personeli İtilaf güçleri tarafından esir edilmiştir. 302'nci ve 303'üncü Tayyare Bölüklerinden kalanlar ise Dera'ya gelmiştir.

Dera'ya gelen 302'nci ve 303'üncü bölüklerin tayyareleriyle burada bulunan 305'inci Bölüğün tayyareleri birleştirilerek, Dera üzerine yürüyen asi Araplara karşı hava gücü kullanılmış ve böylece bölgenin asilerin eline geçmesi engellenmiştir. İngiliz Ordusu ilerledikçe Dera'da durulamayacağı anlaşılmıştır. Bu sebeple götürülemeyecek malzeme ve teçhizatın bir kısmı yakılmış, bir kısmı da tahrip edilmiştir. Kalan tayyareler de havadan Rayak'a gönderilmiştir.

Rayak'ta toplanan tayyareler ordunun geri çekilişini desteklemek için bir süre daha vazife yapmıştır. 7 Ekim 1918'de yapılan hava keşfi ile Rayak'ın bir kolordu ile işgal edildiği tespit edilmiştir. Bu sırada Osmanlı tayyare bölükleri Humus, Hama, Halep ve ardından Müslimiye'ye çekilmiştir. Bu çekilme faaliyeti sırasında malzeme noksanlığı, iniş alanlarının bozukluğu ve İngiliz hava taarruzları sebebiyle tayyarelerin birçoğu kırılmış ve tahrip olmuştur.[341]

8 Ekim 1918 tarihinde sabah 07.30'da yapılan tayyare keşfi sonucunda; İngilizlerin Zahle'de bir piyade, Rayak güneyinde bir piyade tümeni, zayıf bir süvari tümeni ve Rayak'ın 20 kilometre kuzeydoğusunda bir piyade taburu, Rayak istasyonunun güneyindeki ve batısındaki mıntıkalarda mürettep iki tugay, 20 süvari bölüğü olduğu görülmüştür.[342] 9 Ekim 1918 tarihinde sabah yapılan silahsız hava keşfi ile Rayak-Humus yolunda İngiliz kuvvetlerinin bulunmadığı, Zahle'de 6 süvari bölüğünden müteşekkil 2 tabur bulunduğu, Rayak civarında bulunan ordugâhların ise kalkmakta olduğu tespit edilmiştir.[343]

Aynı gün öğleden sonra yapılan tayyare keşfinde; Rayak-Baalbek yolu üzerinden Rayak'ın 10 kilometre kuzeyindeki geçitte 15 süvari bölüğü, 12 piyade taburu bulunduğu tespit edilmiştir. Rayak ve Zahle yolu havalisinde ise toplam 6 piyade taburu ve 3 süvari bölüğü, Humus-Baalbek-Rayak yolu üzerinde ve Humus-Nebek-Şam yolu üzerinde ise

---

[341] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-5; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-8; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-9; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-10.
[342] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-6.
[343] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-8.

faaliyet olmadığı görülmüştür. Ayrıca, Şam-Rayak yolu üzerinde otomobil faaliyeti olduğu, Beyrut ve Trablus Şam civarlarında sahilin boş olduğu belirlenmiştir.[344] Yapılan keşifler, İtilaf kuvvetlerinin Akdeniz kıyısından ziyade, iç bölgelerde bir harekât yürüttüğünü ortaya koymuştur. İtilaf kuvvetlerinin harekâtı, Osmanlı birliklerinin sayısal azlığı ve ikmal ve lojistik eksikliklerin etkisiyle hız kazanmıştır.

10 Ekim 1918 tarihli öğleden sonra yapılan tayyare keşfinde; Humus-Baalbek yolunun boş olduğu, Baalbek'te İngiliz birliklerine rastlanmadığı, Rayak istasyonu civarındaki ordugâhların boşaltıldığı, Rayak tayyare mahallinde ise herhangi bir kuvvet olmadığı, Nebke-Humus yolu ve Nebke'de İngilizlere rastlanmadığı rapor edilmiştir.[345]

11 Ekim 1918 tarihinde öğleden önce yapılan keşifte ise İtilaf kuvvetlerinin kuzeye doğru ilerlediği, saat 09.00'da 4 süvari bölüklü bir İngiliz birliğinin Baalbek'e vasıl olduğunun görüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca bu keşifte Baalbek'in kuzeyinde İngiliz birliklerinin bulunmadığı, Beyrut önünde gemi faaliyeti bulunmadığı tespit edilmiştir. İlave olarak Rayak Tayyare Meydanında hızlı bir hareketlilik olduğu belirlenmiştir.[346] 12 Ekim 1918 tarihinde yapılan hava keşfinde İngiliz kuvvetlerinin ilerlemediği, Baalbek-Rayak istikametinde nakliye işlerinin arttığı tespit edilmiştir.[347]

16 Ekim 1918 tarihinde 303'üncü Tayyare Bölüğü tarafından öğleden sonra 02.45-05.50 saatleri arasında yapılan hava keşfinde; Hama'da 2 otomobilin hareket halinde olduğu, ancak Hama çevresinde nakliyat ve keşif müfrezesi olmadığı belirlenmiştir.[348]

17 Ekim 1918 tarihinde 06.45-10.00 saatleri arasında yapılan hava keşfinde, Hama-Trablus yolunda nakliyat olmadığı tespit edilmiştir.[349] Öğleden sonra 01.45'te yapılan hava keşfinde, İngilizlerin asıl kuvvetlerinin Humus'a ulaştığı, Humus-Hama arasındaki bölgede İngiliz kuvvetlerinin olmadığı görülmüştür.[350]

---

[344] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-9.
[345] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-10.
[346] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-34.
[347] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-12.
[348] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-21.
[349] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-22.
[350] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-23.

18 Ekim 1918 tarihinde öğleden önce yapılan keşifte ise; Humus-Hama yolunda ve Trablus Köprüsü'nün kuzeyinde İtilaf güçlerine ait süvari ve otomobil kuvveti ile herhangi bir müfreze görülmemiştir. Ayrıca, Trablus-Humus yolunda İngilizlere rastlanmamıştır. İlave olarak Humus'un on kilometre güneybatısında iki süvari bölüğü ve Humus istikametinde yürüyüş halinde süvari birliği tespit edilmiştir.[351]

20 Ekim 1918 tarihinde sabah 06.15 ile 09.15 saatleri arasında yapılan hava keşfinde, Humus'ta dört tabur ile 12 süvari bölüğü, Hama'da iki tabur ile beş süvari bölüğü, görülmüştür. Ayrıca, Humus-Trablus-Hama ve Beyrut arasındaki bölgenin boş olduğu tespit edilmiştir.[352]

21 Ekim 1918 tarihinde sabah 06.25 ile 08.45 saatleri arasında yapılan hava keşfinde ise İtilaf unsurlarının Hama-İdlib yolu üzerinde nakliyat yaptığı ve bölgede askerî hareketlilik olduğu tespit edilmiştir.[353] 22 Ekim 1918 tarihinde saat 11.00'da yapılan hava keşfinde Hama'dan kuzeye giden yollarda nakliyatın olmadığı, Hama'daki ordugâhlarda iki piyade taburu ile beş süvari bölüğü olduğu ve Hama'nın güneybatısında ise iki İngiliz tayyaresinin bulunduğu belirlenmiştir.[354]

26 Ekim 1918'de VII. Ordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Halep'e girmesi üzerine emrindeki beş piyade tümeniyle İskenderun-Cerablus hattına çekilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, burada aldığı tedbirlerle İngilizlerin taarruzunu Halep'in kuzeyinde Katma'da durdurmuştur.[355] 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi yapılınca bölgedeki muharebeler sona ermiş, tayyaresiz kalan bölüklerin hava personeli de zor şartlar altında Halep ve daha sonra da Konya'ya gelmiştir.[356]

İtilaf kuvvetleri uyguladıkları prensiplerin yanında, cephe hattında kullandıkları 120 tayyareden kurulu güç ve ordusunun ikmalini sağlayan tren hatları ile bölgede etkinlik

---

[351] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-30.
[352] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-14.
[353] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-15.
[354] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-17; ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-16.
[355] Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", **www.atam. gov.tr. /dergi/sayi-47**, (ET:22.08.2017).
[356] Kansu vd., c.1, ss.401-409.

sağlamıştır. Ayrıca, teknolojik üstünlüğünü kullanan İngilizler, harp sanayisindeki en yeni araçlarını Kanal Cephesi hattında Osmanlı birliklerine karşı kullanmıştır.[357]

Bütün bu hususların yanında İngilizler, sömürgelerinden getirdikleri askerleri Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak suretiyle, cephe hattında önemli bir sayısal üstünlük kazanmıştır. Osmanlı Devleti ise harp ettiği geniş coğrafyada önemli bir nüfusu istihdam etmesine karşın, yeterli kuvveti toplayamamıştır.

Osmanlı kuvvetleri, müttefiki Almanya'dan sağladığı teknolojik destek ve personel mevcudu ile bölgede mücadele etmesine karşın, cephe hattına ikmal malzemelerinin develerle ve kağnılarla taşınması ile etkinlik göstermeye çalışmıştır. Bunun yanında İngilizler, bölgedeki birliklerinin su ihtiyacını tren hatlarına paralel bir şekilde döşedikleri çelik borularla yaparken, Osmanlı ordusu bu ihtiyacını su kuyularından gidermeye çalışmıştır. İtilaf devletleri sıcak havalarda su kuyularının kuruması ve suların çekilmesi riskini ortadan kaldırmak amacıyla lojistik yapılanmaya önem vererek hareket etmiştir.

Hava birliklerini İstanbul'dan kara yoluyla bölgeye taşımanın zorluğu yanında, yedek parça, yakıt vesaire ihtiyaçların karşılanması problem sahaları olarak ön plana çıkmıştır. Bütün bu sebeplerin yanında Osmanlı ordusu bölgede kendisinden 10 kat daha fazla bir kuvvetle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İlave olarak İngilizler, yerli ayrılıkçı Arap aşiretlerini kışkırtmak suretiyle bölgede etkin olmuş ve onlara vaat ettikleri devlet sözü ile Osmanlı birliklerinin iki ateş arasında kalmasında etkili olmuştur.

Suriye Cephesi'nde havacıların fedakârca mücadelesine rağmen, İtilaf güçlerinin sayısal ve teknolojik üstünlüğü ile beraber kendi ana karalarından binlerce kilometre ötedeki harekâtlarda lojistik yapılanmadaki başarıları cephede harbin Müttefiklerin isteği doğrultusunda sonuçlanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ise her ne kadar ana karayı savunmak için oluşturulan cephelerde en büyük sıkıntı lojistik konularda yaşanmış cephenin düşmesinde önemli rol

---

[357] Refik H. Tulga, "Askerî Strateji Prensipleri ve Atatürk", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 10-11 Kasım 1980, s.14.

oynamıştır. Her ne kadar lojistik konularda sıkıntılar yaşansa da bazı yerlerde durumun farkında olunduğundan lojistik etkileri azaltacak ve harekâta olumlu katkı sağlayacak şekilde manevralar yerine getirilmiş böylelikle emniyet, manevra ve kuvvet tasarrufu prensipleri başarıyla uygulanmıştır. Buna örnek olarak, Osmanlı kuvvetleri Mustafa Kemal Paşa'nın komuta başarısı sonucunda Katma hattında İtilaf kuvvetlerini durdurmuştur. Buradaki hat, daha sonra son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misak-ı Milli'nin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Ayrıca, Kanal Suriye cephesi havacılık açısından değerlendirildiğinde yoğun olarak taarruzî hava harekâtı, hava savunma harekâtı (Önleme), yer hedeflerine taarruz ve silahlı keşif görevleri icra edilmiştir. Bu görevler esnasında kuvvet tasarrufu emniyet, manevra, baskın ve hedef prensiplerinden faydalanılmıştır.

Hedef seçiminde hastanelerin vurulması günümüzde muharip bölge olarak seçilmeyen hastanelerin o dönemde hedef olarak seçilmesi hedef yönetimine ait uygulamaların henüz şekillenmediğini gösterse de ikmal yolları ve suyollarının hedef olarak seçilmesi İtilaf devletlerinin muharebe destek unsurlarını hedef aldığı telefon hatlarına yapılan taarruzlarda ise İtilaf devletlerinin bilgi akışını keserek komuta kontrol zafiyeti oluşturulması amaçlayarak hedef seçimine dikkat edildiği görülmüştür.

SONUÇ

Uçma hayali, insanoğlunun önce takma kanatlar yapması, ardından sıcak havayı kullanarak balonla yükselmesi ve nihayetinde Sanayi devrimi sonrasında 17 Aralık 1903 tarihinde ilk motorlu tayyareyi uçurması ile gerçeğe dönüşmüştür. Bu olağanüstü başarıdan sonra uçuş denemeleri başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinde yapılmaya başlanmıştır. Uçuş denemelerinin başarılı olması ve Louis Bleriot adında bir Fransızın 25 Temmuz 1909'da tayyareyle Manş Denizi'ni aşması, havacılık sektörünü dünya kamuoyunun gündemine oturtmuştur. Bu tarihten sonra tayyarenin harp alanlarında kullanılması ile savaş olgusu değişmiş ve harekât alanlarında büyük dönüşüm yaşanmıştır.

Dünyada havacılık alanında meydana gelen bu değişim süreci, Osmanlı basını tarafından ilgi ile izlenmiş ve kamuoyu ile paylaşılmıştır. Özellikle Baron De Catters adında amatör bir havacının 1909 yılı Ağustos ayında İstanbul'a gelerek, gösteri yapmak istemesi halkı heyecanlandırmıştır. Baron De Catters'ın uçuş izni almak için o dönemde Harekât Ordusu Kumandanı olan Mahmut Şevket Paşa ile görüşmesi Osmanlı askerî havacılığı için bir dönüm noktası olmuştur. Mahmut Şevket Paşa bu görüşmeden sonra Osmanlı ordusunda tayyarelerin kullanılıp kullanılamayacağını araştırmaya başlamıştır.

Bu sırada Avrupa'daki ataşelikler aracılığıyla konu hakkında bilgi edinilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Aynı dönemde Fransız havacı Louis Bleriot İstanbul'da bir hava gösterisi yapmıştır. Bu gösteri Mahmut Şevket Paşa'nın emri ile dört kişilik bir askeri heyet tarafından da izlenmiştir. Neticede, bu heyet tarafından yapılan izlem sonucu 20 Aralık 1909 tarihinde bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, tayyarelerin kısa bir süre içerisinde önemini arttıracağı, Osmanlı Devleti'nin bu yeni harp aracından yararlanması gerektiği ortaya konmuştur.

Aynı dönemde Paris Askerî Ataşesi olarak görev yapan Yüzbaşı Ali Fethi (Okyar) Bey tarafından hazırlanan raporda, tayyarelerin kısa sürede gelişim gösterdiği belirtilerek, Osmanlı ordusunun en kısa zamanda tayyare satın alması ve iki subayın Avrupa'da pilotaj eğitimine tabi tutulması önerilmiştir. Bu sırada Fransa'da gerçekleştirilen ve Yüzbaşı

Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in de katıldığı Picardie Manevraları tayyarelerin gelecekte neler yapabileceğini orta koymuştur.

1910 yılında Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, Avrupa'dan gelen ateşe raporlarını ve Fransa'da icra edilen Picardie Manevraları'nın sonuç raporunu değerlendirerek, Meclisi Vükelaya bir layiha sunarak Osmanlı ülkesinde askeri havacılığın kurulmasını istemiştir.

Neticede yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda, Osmanlı Erkan-ı Harbiye Vekâleti Umumiye Dairesi tarafından 13 Şubat 1911 tarihinde yayımlanan bir genelge ile birkaç subayın pilotaj eğitimi alması için yurtdışına gönderileceği duyurulmuştur. Bu genelge kapsamında, havacılık öğrenmek isteyen, makine ile motorlara aşina ve özellikle Fransızca bilen subayların müracaatı istenmiştir. Bu sırada pilotaj eğitimi için Avrupa'ya gönderilecek personelin seçimi ve havacılık faaliyetleri için 1 Haziran 1911 tarihinde bir komisyon teşkiline karar verilmiştir. Teşkili kararlaştırılan bu komisyon, Osmanlı ordusunda askerî havacılığın ilk teşkili olarak kabul edilmiştir.

Kurmay Yarbay İsmail Bey başkanlığında oluşturulan komisyonun yaptığı ve 29 Haziran 1911 tarihinde açıkladığı sınav sonucu dâhilinde, Yüzbaşı Fesa ile Üsteğmen Yusuf Kenan Beylerin Fransa'daki Bleriot Tayyare Mektebi'nde eğitim görmesi kararlaştırılmıştır.

Eğitimlerini 1912 yılında tamamlayan Yüzbaşı Fesa, Fransız Havacılık Kulübünün 780, Üsteğmen Yusuf Kenan Bey ise 797 numaralı brövelerini almıştır. Yüzbaşı Fesa (Evrensev) Bey, ilk Türk tayyarecisi olarak Osmanlı ordusunun bir numaralı brövesine sahip olmuştur. Aynı dönemde 26 Nisan 1912 tarihinde ilk Osmanlı tayyaresi, ilk Osmanlı tayyarecisi Yüzbaşı Fesa Bey tarafından uçurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yurtdışında personele, pilotaj eğitimi vermeye yönelik çalışmalar yaptığı sırada Trablusgarp Harbi başlamıştır. İtalya'nın, Osmanlının Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp Harbi sırasında ilk kez dünya tarihinde tayyare harp aracı olarak kullanılmıştır. Böylece, harp meydanlarında yeni bir harp aracı sahada kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti harbin seyri içerisinde Trablusgarp'a harp temin etmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. İtalyanlar, Trablusgarp'ta tayyareyi; keşif, bombalama, yakın hava desteği, taarruz, beyanname atmak gibi farklı amaçlar için

kullanmıştır. İtalyanların bu faaliyetlerine karşılık, Osmanlı ordusu tarafından burada dünya tarihinde ilk kez hava savunma faaliyeti icra edilmiştir.

Trablusgarp Harbi devam ederken Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'ya saldırısı ile Balkan Harpleri başlamıştır. Birinci Balkan Harbi sırasında iklim koşulları ve ani gelişen Balkan ordularının ilerleyişi üzerine Osmanlı Şark Ordusu tayyarelerden istifade edememiştir. Bu sırada yaşanan bozgun sırasında tayyareler, Bulgarların eline geçmemesi için yakılmıştır. Aynı dönemde Garp Ordusu emrinde bulunan iki tayyare Yunanlıların hızlı ilerleyişi üzerine yakılmak zorunda kalmıştır.

Balkan ülkelerinin Osmanlı'dan kalan toprakları paylaşamaması üzerine başlayan İkinci Balkan Harbi'nde uçaklardan özellikle keşif amaçlı yararlanılmıştır. Bu harp sırasında Osmanlı tayyareleri, yaptıkları keşif faaliyetleri ile ön plana çıkarak, harp harekâtın icrasında önemli vazifeler almıştır. 22 Temmuz 1913 tarihinde Edirne kurtarılırken, bunda havacıların büyük rolü olmuştur. Savaşı sona erdiği 29 Eylül 1913 tarihine kadar keşif faaliyetleri aralıksız devam etmiştir. Böylece Osmanlı havacıları, ilk harp görevlerini bu muharebeler sırasında gerçekleştirmiştir. Balkan Harbi sırasında Osmanlı tayyarelerine yanlışlıkla ateş açılması üzerine tayyareler için özel bir tanıtma işareti kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda; kanat alt yüzeyinin gövdeye yakın kısmına portakala çalan kırmızı boya zemini üzerine ay ve beş köşeli yıldız işaretinin yapılmasına karar verilmiştir.

Balkan Harbi'nden sonra Osmanlı havacıları ilk uzun hava yolculuğunu yapmıştır. Tayyareci Üsteğmen Nuri Bey ve Rasıt Teğmen Hami Bey, Prens Celalettin isimli tayyare ile Edirne'den kalkarak Babaeski-Çorlu-Çatalca üzerinden İstanbul/Yeşilköy'e gelmiştir. 3 saat 5 dakika süren bu ilk uzun uçuş 10 lira ile mükâfatlandırılmıştır. Bu dönemde Salim Bey ve Rasıdı Kemal Bey, Bleriot tipi uçakla Kırklareli'nden İstanbul'a dönerken yanlışlıkla Marmara'yı aşıp Manyas Gölü civarına inmiştir. Ardından havacılar, 30 Ekim 1913'te bu sefer bilinçli olarak Marmara Denizi'ni ikinci kez geçmiştir.

Birinci Dünya Harbi öncesinde Osmanlı havacılığının ıslah edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kapsamında, Fransız Yüzbaşı De Goys, Osmanlı Tayyare Mektebi Müdürü olarak tayin edilmiştir. Ancak harbin başlaması üzerine görevi bırakarak Fransa'ya dönmüştür. De Goys'un ülkesine dönüşünden sonra Osmanlı Devleti müttefiki

Almanya'dan hem tayyare hem de uzman personel talebinde bulunmuştur. Bu çerçevede Batı cephelerinde gösterdiği başarılarla ön plana çıkan Üsteğmen Serno, Padişah iradesi ile rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Yüzbaşı Serno, Tayyare Mektebi Müdürü olarak göreve başladığı sırada, Osmanlı ordusunun elinde altı adet faal tayyaresi vardır. Ayrıca, ordu tayyare, tayyareci, teçhizat ve teknik donanımdan yoksun bir vaziyettedir. Bu yüzden Serno'nun çalışmaları öncelikle eksikliklerin giderilmesi ve hava bölüklerinin harbe hazır hale getirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Yüzbaşı Serno Tayyare Mektebi Müdürü olarak Yeşilköy'deki mevcut tesislerin büyütülmesinden işe başlamış, tayyareci ve teknisyenlerin eğitimlerini organize etmiştir. Uçuş Meteorolojisi, Motor Bakım Müdürlükleri, Osmanlı Balon Birliği ve Osmanlı Topçu Ölçme Birliğini kurmuştur. Serno, Osmanlı tayyareci, rasıt ve teknik personelin özlük hakları, temin ve yetiştirilmesi konularında Alman Hava Kuvvetlerini örnek almıştır. Yüzbaşı Serno tarafından, Osmanlı ordusunda kara havacılığının yanı sıra deniz havacılığı da oluşturulmuştur. İdaresi döneminde çok az tayyare ve birkaç tayyareciyle devraldığı askerî havacılığı harbin sonunda 17 bölükten oluşan bir kuvvet haline getirmiştir. Bunun yanı sıra birçok Osmanlı tayyareci ve rasıdın Almanya'da eğitim almasını sağlamış, Osmanlı ordusuna tayyare temini için çalışmıştır.

Osmanlı ordusundaki uçak miktarının artışı, yedek malzeme ihtiyacının doğmasına bu durum bakım için tamirhanelerin kurulmasına ve eğitim için kurslar açılmasına yol açmıştır. Bu yüzden zamanla Osmanlı hava teşkilatı büyümüş ve gelişmiştir. Bütün bu değişim 1915 yılı sona ermeden genel karargâh emrinde Umur-u Havaiye Müfettişliğinin (Havacılık İşleri Müfettişliği) kurulmasına yol açmış, Serno da Umur-u Havaiye Müfettişi olarak atanmıştır. 28 Temmuz 1918 tarihinde tekrar teşkilat değişikliğine gidilerek Kuva-yı Havaiye Müfettişliği oluşturulmuştur.

Birinci Dünya Harbi devletlerin kendi çıkarları uğruna giriştikleri, o güne kadar gerçekleşen en büyük savaştır. Değişik siyasi ve politik çekişmelerin etkisiyle başlayan savaş, havacılık adına birçok gelişmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Farklı ve uzak coğrafyalarda savaşan Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi sırasında, müttefiki Almanya'dan aldığı 450 tayyare ve 1.500 Alman havacı personelle cephelerde mücadele etmiştir. Bugüne kadar yapılan akademik çalışmalarda, Birinci Dünya Harbi derinlemesine tahlil edilmemiş, harp prensipleri açısından bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Birinci

Dünya Harbi sırasında hava gücü; havadan yere taarruz, keşif/silahlı keşif, yer hedeflerine taarruz, psikolojik harp ve lojistik yapılanması gibi birçok farklı yönüyle ön plana çıkmıştır. Ayrıca, Osmanlı hava unsurlarının Alman personelle birlikte icra ettiği görevlerle, ilk kez çok uluslu birleşik hava harekât görevleri Birinci Dünya Harbi ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'nde planladığı taktik resmin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla İtilaf devletlerinin içinde bulunduğu faaliyetleri, sahip olduğu kaynakları, konuşlu olduğu bölgenin coğrafi bilgilerini güncellemek ve faaliyetlerindeki değişimi tespit etmek üzere ihtiyaç duyulan bilgilerin azami şekilde sağlanmasına yönelik hava keşiflerinde bulunmuştur.

Harp stratejisinin yeniden şekillendiği Birinci Dünya Harbi, tayyarelerin etkin bir şekilde kullanımı ile yeni bir boyut ve hüviyet kazanmıştır. Genelde kara muharebeleri ile şekillenen harplerin, hava araçlarının kullanımı ile farklı ve üstün yönü ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kara, deniz ve hava unsurlarının beraber kullanımı ile hava gücünün kara ve deniz harekâtlarını desteklemesine yönelik yeni ve o zamana kadar yapılmamış türde müşterek görevlerinin oluşmasına sebep olmuştur. Havadan ikmal, psikolojik harp gibi harekâta yönelik çeşitli ve yeni terimler harp sanatı içerisinde yer bulmuştur. En sık rastlanan olaylardan özellikle hastane ve hastane gemilerinin bombalanması günümüzde muharip olmayan bölgelerin hedef olarak seçilmesinin savaş hukuku ihlalleri arasında sayılması uygulamalarına Birinci Dünya Harbi'nde riayet edilmediğini göstermiştir.

Bilgi ve teknoloji alanında yaşanan hızlı değişim hava harbinin temel kavramlarını ve harekât fonksiyonlarını geliştirmiş, bunlara bağlı olarak harekât alanının zaman ve mekân anlamında boyutlarının da genişlemesi ile harp ortamını çok boyutlu hale getirmiştir. Bu çok boyutluluk ise hava gücünün yapılanmasını ve kullanılmasını doğrudan etkiler hale gelmiştir. Yapılan keşif görevleriyle düşman unsurlarıyla karşılaşılmadan muharebe düzeni ve ihtiyat birliklerinin durumu ortaya konulmuş böylece komuta yapısının karar verme süreci daha da kısalmıştır.

Bu etkilere bağlı olarak, millî ve askerî menfaatlerin korunup, kollanmasında hava gücünün etkinliği kuruluşundan günümüze kadar her geçen gün artmış, hem kara harekâtında hem de deniz harekâtında yapmış olduğu görevler sonucu müşterek olarak

oluşturulan askerî yapılar ve alınan önlemler içerisinde hava gücünün hayati bir kuvvet olacağı ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Harbi yıllarında, Osmanlı cephelerinde görev yapan havacıların savaş tecrübeleri bakımından önemli kazançları olmuştur. Özellikle Osmanlı havacıları, birleşik olarak görev icra ettikleri Alman personel ile işbirliği ve koordinasyon neticesinde deneyim ve bilgilerini artırmıştır. Birinci Dünya Harbi yıllarında havacılık adına edinilen tecrübe ve alınan dersler, İstiklal Harbi yıllarındaki hava görevlerinin daha etkin olarak icrasına olumlu katkılar sağlamıştır.

Osmanlı havacılığı adına yapılan bu değerlendirmenin yanında dünya havacılığı hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşamış, özellikle madeni aksamlı, daha dayanıklı uçak ve malzemelerin üretilmesine Birinci Dünya Harbi katkı sağlamıştır. Ayrıca personel, ikmal, lojistik alanındaki değişim, havacılık anlamında modernleşmeyi beraberinde getirmiştir. Bu süreç, İkinci Dünya Harbi yıllarında daha donanımlı, harekât sahasına egemen yeni uçakların üretilerek kullanılmasına yol açmıştır. İlave olarak, Birinci Dünya Harbi ile birlikte edinilen tecrübe ve deneyim, dünya ordularının harbe yönelik bakış açılarını değiştirmelerine, uçakları daha etkin bir savaş aracı olarak kullanmalarına, harp prensip ve fonksiyonlarının ortaya çıkmasına etki etmiştir.

Savaş sırasında yeni silah ve sistemlerin kullanılması, harp harekâtın çok farklı bir boyut ve anlam kazanmasına yol açmıştır. Uçakların cephe gerisindeki bölgeleri vurması ile ilk kez şehirler savaş alanı haline gelmiştir. Böylece, harp prensiplerinden tecrit görevi gerçekleştirilmiştir. Uçakların çok yönlü bu işlevi, savaş yıllarında karşıt güçlerin üretim kapasitelerini artırmalarına da etki etmiştir. Savaş alanı kavramının değişimi ile birlikte, muharip ve muharip olmayan unsurların uçaklarla tehdit edilmesi; şehirler, karargâhlar ve cephe hatlarının korunması için hava savunma birlikleri ile tayyare topçu birliklerinin teşkil edilmesine yol açmıştır. Bu süreç, daha sonraki yıllarda ve özellikle günümüzde hava füze sistemlerinin kurulmasına etki etmiştir. Bütün bu yaşanan gelişmelerin ortaya çıkmasında, Birinci Dünya Harbi yıllarındaki iptidai savaş şart ve koşullarının analiz edilerek geliştirilmesi etkili olmuştur.

Bunların yanında harp yıllarında uçak, yedek malzeme (benzin, hint yağı, vakum yağı, pervane, tekerlek lastiği vb.) ve personel eğitimi gibi birçok etken ikmal ve lojistik

anlamda sorun sahaları olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin uçak sanayiinin olmaması, bu bağlamda bütün hava araç ve malzemelerini müttefiki Almanya'dan temin etmesi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Almanya'dan İstanbul'a uçak nakli, ardından bu uçakların cephe hattına sevk edilmesi, bazı sıkıntılara yol açmıştır. Sevkiyat, tren hattının olduğu bölgelerde vagonlarla yapılırken, diğer bölgelerde ise kara yoluyla uçak vb. malzeme taşınmıştır. Bu minvalde Osmanlı cephelerinin dağıtım noktası olan başkent İstanbul'a uzaklığı, ikmal yollarının uzun ve fiziki şartlarının gelişmemiş olmasından dolayı yedek malzeme ikmalinde yaşanan problemler, meteorolojik şartlar ile coğrafi koşullar gibi sebepler Osmanlı cephelerindeki hava harekâtlarını olumsuz etkilemiş ve kabiliyetlerini kısıtlamıştır.

Osmanlı cephe muharebeleri değerlendirildiğinde, lojistik ve ikmal anlamında savaş coğrafyasının yakınlık ve uzaklığının harbin kazanılmasında etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Türk ordusunun Çanakkale'de gösterdiği başarısında, kabiliyetli komutanların yüksek sevk ve idarelerinin yanı sıra, diğer cephelere göre ulaşım hatlarının daha kısa olmasının ve bu nedenle lojistik desteğin zamanında yapılmasının da büyük rolü olmuştur. Bu duruma karşın uzak cephelerde ise ordunun ihtiyaçlarının karşılanamaması harbin sürekliliğini sağlamada birçok problemi beraberinde getirmiştir.

Doğu (Kafkas) Cephesinde bölgenin dağlık arazi yapısı, tren hatlarının sınırlı varlığı, ikmal ve lojistik faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Irak ve Kanal Cephesinde ise harekâtın başarısının, bölgedeki kara ve demir yollarının faal olmasına ve menzil teşkilatının kurulmasına bağlı olduğu görülmüştür. Osmanlı cephelerindeki gelişmeler değerlendirildiğinde bir ordunun başarısında; yiyecek, teçhizat ve donatım gibi lojistik eksikliklerin tamamının giderilmesi ile başarının kazanılabileceği anlaşılmıştır.

Birinci Dünya Harbi yıllarında Osmanlı Devleti'nin harp sanayiinin olmaması, ihtiyaçların dışardan temin edilmesi, havacılık alanındaki eksikliğin anlaşılmasına etki etmiştir. Bu durum Atatürk'ün *"İstikbal göklerdedir. Göklerini koruyamayan uluslar, yarınlarından asla emin olamazlar"* sözü doğrultusunda hava harp sanayii yatırımlarının yapılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Kayseri Tayyare Fabrikası (TOMTAŞ) açılmıştır. Ayrıca, havacılığı sevdirmek ve havacı personel yetiştirmek için Türk Hava Kurumu ve Türkkuşu açılmıştır.

Ulusal ve uluslararası krizlerin bir sıçrama kaynağı olarak belirdiği dünya tarihinde, Birinci Dünya Harbi birçok deneyim ve tecrübenin de edinilmesine yol açmıştır. Bu minvalde, 1960'lı yıllarda beliren Kıbrıs sorunu sırasında, adaya yönelik yapılması düşünülen harekât görevleri, ikmal ve lojistik problemler sebebiyle, dışarıya bağımlı bir harp sanayii olması dolayısıyla harekât bağımsızlığını kısıtlamıştır. Bu durum, harp sanayiine yönelik yatırımların, o dönemden itibaren temellerinin atılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Günümüzün harekât ortamında hava gücü, stratejik, operatif ve taktik seviyede milli ihtiyaçlara uygun olarak, istenen yer ve zamanda istenen etkiyi hassas ve etkin bir şekilde sağlama imkân ve kabiliyetine sahip olması nedeniyle, asli güç unsuru olarak önem kazanmıştır. Günümüzün harekât prensiplerinden olan baskın, emniyet, teksif, emir komuta birliği, moral ve kuvvet tasarrufu gibi birçok prensip Birinci Dünya Harbi yıllarında yapılan harekâtlarda yerine getirilmiştir.

Harp prensipleri, determinist bir bakış açısıyla, günümüz harp koşullarını çok boyutlu olarak şekillendirmektedir. Birinci Dünya Harbi'nin başlaması ile ortaya çıkan havacılık alanındaki hızlı dönüşüm, o günden bugüne büyük gelişmeler göstermiştir. Birinci Dünya Harbi esnasındaki stratejik harekât, yakın hava desteği, taktik keşif/silahlı keşif, taarruzî hava harekâtı, istihbarat ve hedef yönetimi gibi fonksiyonların günümüz harekât fonksiyonlarına temel teşkil ettiği de görülmektedir. Harp tarihinde, diğer güçlere nazaran, henüz bir asırlık bir geçmişi bulunan hava gücü, sahip olduğu esneklik ve çok yönlü yetenekleri ile gelişen harp prensiplerinin etkisiyle satıh güçlerine oranla daha etkili olmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi

Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1.
Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1-1.
Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 1-2.
Kls.: 1392, Dos.: 17, Fih.: 2-8.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-18
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-19.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-21.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-22.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-3.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 1-9.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 2-37.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 2-41.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-10.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-11
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 3-12.
Kls.: 1392, Dos.: 20, Fih.: 4-5.
Kls.: 1393, Dos.: 21-A.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-12
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-13.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-24
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-25
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-26
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-27.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 1-41.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 19-4.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-10.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-11.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-14.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-16.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-18
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-19.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-20.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-3.
Kls.: 1398, Dos.: 39, Fih.: 1-82.
Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-11.
Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-147.
Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-16.
Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-40.
Kls.: 1400, Dos.: 45, Fih.: 1-8.
Kls.: 1401, Dos.: 52, Fih.: 1-53.
Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 004.
Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 4-33a.
Kls.: 1403, Dos.: 59, Fih.: 4-35.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 2
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 2-2.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 4
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-1.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-3.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-3a.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-4.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-4a.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-5.

Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-6.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-6a.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-7.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 8-8.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 9.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 9-1.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 9-2.
Kls.: 1403, Dos.: 61, Fih.: 9-3.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-12.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-14.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-18.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-2.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-21.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-24.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-25
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-31.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-32
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-32a.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-4.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-69
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-7.
Kls.: 1404, Dos.: 67, Fih.: 1-73.
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 22-1
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 22-1a.
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 23.
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-1
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-2
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 49-3.
Kls.: 1405, Dos.: 70, Fih.: 7.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 10-2.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 15.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 19.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 20.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 22.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 27.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 36.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 39.
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 4
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 4-1
Kls.: 1406, Dos.: 71, Fih.: 50.
Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-26.
Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-32.
Kls.: 1408, Dos.: 81, Fih.: 1-37.
Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-21.
Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-75.
Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-76.
Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-90.
Kls.: 1411, Dos.: 95, Fih.: 1-91.
Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-10
Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-11.
Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-8
Kls.: 1415, Dos.: 114, Fih.: 5-9.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 1
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-18.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-2.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-3
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-4
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-5.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-6
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 2-7.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 4-1.
Kls.: 1417, Dos.: 128, Fih.: 4-2.
Kls.: 1417, Dos.: 72, Fih.: 4-1.
Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1
Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-1

Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-2
Kls.: 1420, Dos.: 140, Fih.: 1-3.
Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 10.
Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-2
Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 12-3.
Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 18.
Kls.: 1422, Dos.: 155, Fih.: 41.
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 1.
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 31.
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 5.
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 6
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7
Kls.: 1424, Dos.: 163, Fih.: 7-2.
Kls.: 1424, Dos.: 164, Fih.: 4-1.
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 12
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 12-1.
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 14.
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 8
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 8-1.
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9.
Kls.: 1424, Dos.: 165, Fih.: 9-1.
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1-70a
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1-71
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.:1-71a.
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1a
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1a.
Kls.: 1425, Dos.: 169, Fih.: 1-55a.
Kls.: 1426, Dos.: 174, Fih.: 3-2.
Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 001
Kls.: 1427, Dos.: 178, Fih.: 1-14
Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 1-4a.
Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 1-10.
Kls.: 1430, Dos.: 195, Fih.: 1-4a.
Kls.: 1431, Dos.: 199, Fih.: 12.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 12.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 14.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 17.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 26-2
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 26-3.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-1
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-2.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-6
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 31-7.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-1.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-11.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-12.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-13.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-14
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-15.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-19.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-2.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-20.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-21.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-22.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-23.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-25.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-26.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-27.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-3.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-4.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 5-5.
Kls.: 1431, Dos.: 201, Fih.: 7.
Kls.: 1432 Dos.: 208, Fih.: 7-6.
Kls.: 1432, Dos.: 205, Fih.: 6.

Kls.: 1432, Dos.: 205, Fih.: 9.
Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-1
Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-2.
Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-3.
Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-4.
Kls.: 1432, Dos.: 208, Fih.: 7-5
Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-3.
Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-4.
Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 5-9.
Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 6-1.
Kls.: 1438, Dos.: 234, Fih.: 10-11.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-24
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.:10-1a.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 1
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 10.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 1-1.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-24.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-32.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-63.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 2-88.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 3-1.
Kls.: 1438, Dos.: 237A, Fih.: 1-1.
Kls.: 1440, Dos.: 246, Fih.: 5-3.
Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 15
Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 16.
Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 17-1
Kls.: 1441, Dos.: 250, Fih.: 17-2
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-10.
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-26.
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-27.
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-4.
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-6.
Kls.: 1441, Dos.: 255, Fih.: 2-7.
Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-1.
Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-14.
Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-16.
Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-2.
Kls.: 1448, Dos.: 280, Fih.: 1-64.
Kls.: 1450, Dos.: H-1, Fih.: 1-1a.
Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 11.
Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 2.
Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 3.
Kls.: 1451, Dos.: 32, Fih.: 4.
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-1.
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-2
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3.
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-3a.
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50-4.
Kls.: 1452, Dos.: 297, Fih.: 50a
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-10
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-11.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-18
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-18a.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-21.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-26.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-27.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-31.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-37.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-44
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-45.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-47.
Kls.: 1458, Dos.: 330, Fih.: 1-5.
Kls.: 159, Dos.: 539, Fih.: 4-5.
Kls.: 16, Dos.: 77, Fih.: 34.
Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 39.
Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 48.

Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 64.
Kls.: 161, Dos.: 174, Fih.: 80.
Kls.: 162, Dos.: 465, Fih.: 11.
Kls.: 162, Dos.: 465, Fih.: 33.
Kls.: 163, Dos.: 721, Fih.: 34.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-02.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 101.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109-1.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 109-2.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 11.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 115.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 12.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-1.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-2
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 128-3.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13-1
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 13-2.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 133.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 137.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 140.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 24.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 27.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 2-7.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 37.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 43
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 43-1.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-1
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-20.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-4
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-5.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-8
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 55-8a.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 70
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8.
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8-1
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 8-2
Kls.: 167, Dos.: 728, Fih.: 94.
Kls.: 168, Dos.: 730, Fih.: 102-33.
Kls.: 169, Dos.: 734, Fih.: 7.
Kls.: 171, Dos.: 144, Fih.: 2-34.
Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-13.
Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-8.
Kls.: 171, Dos.: 44, Fih.: 2-9.
Kls.: 18, Dos.: 555, Fih.: 4-6.
Kls.: 180, Dos.: 774, Fih.: 1-5
Kls.: 180, Dos.: 774, Fih.: 1-6.
Kls.: 1855, Dos.: 123, Fih.: 2-3
Kls.: 1855, Dos.: 123, Fih.: 2-4.
Kls.: 1922, Dos.: 469, Fih.: 1-2.
Kls.: 198, Dos.: 278, Fih.: 834.
Kls.: 20, Dos.: 96, Fih.: 5
Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33.
Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 33-10.
Kls.: 22, Dos.: 104, Fih.: 48-5.
Kls.: 2200, Dos.: 7, Fih.: 1-6
Kls.: 248, Dos.: 1224, Fih.: 50-1.
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-1.
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-12.
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-18.
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-3.
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-34
Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-7.
Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 1.
Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 17-18

Kls.: 2810, Dos.: 24, Fih.: 20-23.
Kls.: 2869, Dos.: 276, Fih.: 3-29.
Kls.: 2869, Dos.: 276, Fih.: 3-3.
Kls.: 2905, Dos. 432, Fih.: 13.
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 1-21
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 1-21.
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 17.
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 8-1.
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 9.
Kls.: 2927, Dos.: 542, Fih.: 13-1.
Kls.: 2927, Dos.: 542, Fih.: 3.
Kls.: 2948, Dos. 630, Fih.: 36.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-2.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2-13.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 2-3.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-1.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-10.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-2.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-3.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-4
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-5.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 4-6.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-1
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-3.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 5-4.
Kls.: 3186, Dos.: 37, Fih.: 6-2.
Kls.: 3207, Dos.: 13, Fih.: 40.
Kls.: 3406, Dos.: 27, Fih.: 4.
Kls.: 3432, Dos.: 2, Fih.: 21,1.
Kls.: 3432, Dos.: 2, Fih.: 4.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 002.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 003.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 004.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 006.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 9-01
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 9-02.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 012.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 015.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 017
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 019.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 020.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 021.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 024.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 042.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 043
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 43-1.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 50.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 59.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 63.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 28.
Kls.: 3438, Dos.: 27, Fih.: 67.
Kls.: 3450, Dos.: 69, Fih.: 16.
Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 1-15.
Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31
Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31.
Kls.: 3474, Dos.: H-3, Fih.: 3-31A.
Kls.: 3604, Dos.: 9, Fih.: 12-3.
Kls.: 3605, Dos.: 11, Fih.: 30.
Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 3-2.
Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 33-6.
Kls.: 3609, Dos.: 27, Fih.: 11-16.
Kls.: 3609, Dos.: 27, Fih.: 12.
Kls.: 3611, Dos.: 34, Fih.: 58.
Kls.: 3612, Dos.: 42/30, Fih.: 10.
Kls.: 3612, Dos.: 42/30, Fih.: 15.

Kls.: 3612, Dos.: 42/30, Fih.: 15-5.
Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-18.
Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-25.
Kls.: 3614, Dos.: 56, Fih.: 5-7
Kls.: 3617, Dos.: 74, Fih.: 21-1.
Kls.: 3617, Dos.: 74, Fih.: 5-1.
Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 1.
Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 2.
Kls.: 3625, Dos.: 112, Fih.: 2a.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 11-8.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 14-12.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 22-4.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 22-4a.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 3-1.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-15.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-16.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-17.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-18.
Kls.: 3627, Dos.: 117, Fih.: 9-3.
Kls.: 3627, Dos.:117, Fih.: 3-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 10.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 11.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 12.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 15.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 15-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-2.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-3.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 16-3a.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 18.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 19.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 19-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 24
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 24a.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 26-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 28
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 28-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 3.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 30.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 34.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 37.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39-3
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 39-4.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 4.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 46.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-2
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 49-3.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 54
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 54-1.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-1
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-2
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-3.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-4
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-5
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-6
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-7.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-8.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 56-9.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 60
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 60a.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8.
Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8-1

Kls.: 3643, Dos.: 180, Fih.: 8-2.
Kls.: 3644, Dos.: H-14, Fih.: 1-2
Kls.: 3644, Dos.: H-15, Fih.: 1-2
Kls.: 3644, Dos.: H-15, Fih.: 1-7
Kls.: 3644, Dos.: H-2, Fih.: 1-5
Kls.: 3644, Dos.: H-43, Fih.: 1-16.
Kls.: 3644, Dos.: H-43, Fih.: 1-38.
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1-1
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1-2
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 1-3.
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 2
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 2-4.
Kls.: 3647, Dos.: 200, Fih.: 3.
Kls.: 3650, Dos.: 216, Fih.: 1-7.
Kls.: 3650, Dos.: 216, Fih.: 217.
Kls.: 3650, Dos.: 219, Fih.: 2
Kls.: 3650, Dos.: 219, Fih.: 2-52.
Kls.: 3652, Dos.: 230, Fih.: 2-20.
Kls.: 3652, Dos.: 230, Fih.: 6-6.
Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.: 1-31.
Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.: 1-57.
Kls.: 3654, Dos.: 236, Fih.:1-96.
Kls.: 3662, Dos.: 273, Fih.: 4-7.
Kls.: 3672, Dos.: 37 Fih.: 4-18.
Kls.: 3679, Dos.: 71, Fih.: 16.
Kls.: 3696, Dos.: 12, Fih.: 10-4.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-1.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-2
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 002-2a.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 003
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 003-1.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 004.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 005.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 006.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 007
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 008-13.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 009.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 010
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 010-1.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 013.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 028.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 030.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 030-1.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 14.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 15.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 19.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-1.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-10.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-4
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-5.
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-6
Kls.: 37, Dos.: 167, Fih.: 25-7.
Kls.: 3704, Dos.: H-19, Fih.: 1-16.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-10.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-11.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-12.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-14.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-15.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-16.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-17
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-21.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-22.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-23.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-30.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-34.

Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-5
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-6.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-8.
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-9
Kls.: 3719, Dos.: 44, Fih.: 1-9.
Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 006.
Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 030
Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 030a.
Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 046.
Kls.: 393, Dos.: 1555, Fih.: 47-53.
Kls.: 3964, Dos.: H-4, Fih.: 1-31.
Kls.: 3964, Dos.: H-5, Fih.: 1-16.
Kls.: 3964, Dos.: H-5, Fih.: 1-2
Kls.: 3964, Dos.: H-7, Fih.: 1-15.
Kls.: 3964, Dos.: H-8, Fih.: 1-19.
Kls.: 3964, Dos.: H-9, Fih.: 1-17.
Kls.: 4215, Dos.: 58, Fih.: 6-36.
Kls.: 4334, Dos.: 238, Fih.: 1-38.
Kls.: 4370, Dos.: 66, Fih.: 11-1
Kls.: 4490, Dos.: H-42, Fih.: 1-1
Kls.: 4490, Dos.: H-42, Fih.: 1-2.
Kls.: 4496, Dos.: H-35, Fih.: 1-11.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 019-004.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 019-008.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-10.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-11.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-12.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 13-12.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 14-2.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 15-2
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 16-3.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-7.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-8
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 1-9.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 25.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 35.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-1.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-2.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 38-3.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-1.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-2
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-3.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 5-5.
Kls.: 4616, Dos.: 31, Fih.: 6-4.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-012.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-1.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-10.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-100.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-101.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-103.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-104.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-105.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-106.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-107.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-108.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-109.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-11.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-110.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-111.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-112.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-113.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-114.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-115.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-116.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-117.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-118.

Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-119.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-12.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-120.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-121.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-122.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-123.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-124.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-125.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-126.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-127.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-128.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-129.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-13.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-130.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-131.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-136.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-137.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-138.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-139.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-14.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-140.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-141.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-142.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-143.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-144.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-145.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-15.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-16.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-17.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-18.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-19.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-2.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-20.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-21.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-22.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-23.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-24.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-26.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-27.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-28.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-29.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-3.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-30.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-31.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-32.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-33.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-34.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-35.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-36.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-37.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-38.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-39.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-4.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-40.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-41.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-42.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-43.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-44.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-45.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-46.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-47.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-48.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-49.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-5.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-50.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-51.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-52.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-53.

Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-54.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-55.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-56.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-57.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-58.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-59.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-6.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-60.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-61.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-62.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-63.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-65.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-66.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-67.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-68.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-69.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-7.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-70.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-71.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-72.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-73.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-74.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-75.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-76.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-77.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-78.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-79.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-8.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-80.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-81.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-82.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-83.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-84.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-85.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-86.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-87.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-88.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-89.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-9.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-90.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-91.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-92.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-93.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-94.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-95.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-96.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-97.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-98.
Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 1-99.
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1.
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-10.
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-20.
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-23
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-24
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-25
Kls.: 4619, Dos.: 51, Fih.: 1-27.
Kls.: 4624, Dos.: 69, Fih.: 1-11
Kls.: 4624, Dos.: 70, Fih.: 1
Kls.: 4624, Dos.: 70, Fih.: 1-1
Kls.: 4624, Dos.: H-12, Fih.: 1-46.
Kls.: 4629, Dos.: 13, Fih.: 1-4
Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-47.
Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-49.
Kls.: 4669, Dos.: H-1, Fih.: 1-52.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-12.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-16.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-17.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-21.

Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-27.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-29.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-30.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-37.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-39.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-47.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-48.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-50.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-51.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-56.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-59.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-60.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-68.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-72.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-75.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-77
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-77.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-78.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-81.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-9.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-91.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-10.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-11
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-13
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-14
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-15
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-16.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-19.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-23.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-5.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-7
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-8.
Kls.: 4669, Dos.: H-13, Fih.: 1-9.
Kls.: 4669, Dos.: H-2, Fih.: 1-13.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-103.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-107.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-16
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-20.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-24.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-29.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-60.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-64
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-65
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-66.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-80
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-85.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-87.
Kls.: 4669, Dos.: H-3, Fih.: 1-93.
Kls.: 4831, Dos.: H-1, Fih.: 1-8.
Kls.: 4836, Dos.: H-6, Fih.: 1-18.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 29.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 29-01.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 29-01a.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 30.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 30-01.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 30a.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 41.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 50.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 50-01.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 52.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 52-01.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-01.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-02.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-03.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-04.
Kls.: 49, Dos.: 228, Fih.: 085-05.
Kls.: 5283, Dos.: H-13, Fih.: 1-17.

Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1.
Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-2.
Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-3.
Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-4.
Kls.: 5283, Dos.: H-14, Fih.: 1-8.
Kls.: 5283, Dos.: H-15, Fih.: 1-15.
Kls.: 5338, Dos.: H-3, Fih.: 1-7.
Kls.: 549, Dos.: 593, Fih.: 48.
Kls.: 549, Dos.: 593, Fih.: 59-6.
Kls.: 551, Dos.: 2140, Fih.: 102-1.
Kls.: 551, Dos.: 2142, Fih.: 4.
Kls.: 5637, Dos.: H-I, Fih.: 1-94.
Kls.: 5637, Dos.: H-I, Fih.: 1-95.
Kls.: 5653, Dos.: 1, Fih.: 1-20.
Kls.: 5653, Dos.: 1, Fih.: 1-31.
Kls.: 64, Dos.: 322, Fih.: 1-38.
Kls.: 66, Dos.: 326, Fih.: 22.
Kls.: 668, Dos.: 303, Fih.: 1-10.
Kls.: 668, Dos.: 303, Fih.: 1-9.
Kls.:3625, Dos.: 112, Fih.: 10-2.
Kls.: 71, Dos.: 355, Fih.: 6-56.
Kls.: 121, Dos.: 572 Fih.: 1-8.
Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-14.
Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-20.
Kls.: 121, Dos.: 572, Fih.: 1-32.
Kls.: 1389, Dos.: 282, Fih.: 2-023.
Kls.: 1397, Dos.: 36, Fih.: 3-22.
Kls.: 1425, Dos.: 167A, Fih.: 1-70.
Kls.: 1427, Dos.: 176, Fih.: 1-238.
Kls.: 1437, Dos.: 228, Fih.: 006-01.
Kls.: 211, Dos.: 892, Fih.: 17.
Kls.: 2905, Dos.: 432, Fih.: 5-12.
Kls.: 3609, Dos.: 26, Fih.: 3-2.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-23.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-38.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-60.
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-76
Kls.: 4669, Dos.: H-12, Fih.: 1-88.
Kls.: 177, Dos.: 83, Fih.: 6-32
Kls.: 177, Dos.: 83, Fih.: 6-34.
Kls.: 178, Dos.: 89, Fih.: 2-18.
Kls.: 111, Dos.: 10, Fih.: 3-5.
Kls.: 111, Dos.: 10, Fih.: 4-5.
Kls.: 174, Dos.: 69, Fih.: 1.
Kls.: 178, Dos.: 89, Fih.: 10-14.
Kls.: 226, Dos.: 145, Fih.: 1-12.
Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19.
Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19-1.
Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19.
Kls.: 3, Dos.: 7/13, Fih.: 19-1.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 7-1.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 7-1a.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 26.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 26-1.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 30-4.
Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 30-6.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, **BEO**, 4013.300907.002.
BOA, **BEO**, 4005.300301.001.
BOA, **BEO**, 4017.901212.003.
BOA, **BEO,** 4013.300907.001.
BOA, **BEO**, 4013.300924.003.
BOA, **BEO**, 4017.301212.002.
BOA, **M.V.**, 001162.00083.001.
BOA, **BEO**, 4017.301212.001.
BOA, **Y.EE.KP**, 86/35, 3449.
BOA, **BEO**, 3990.299231.002.
BOA, **BEO**, 3990.299243.001.
BOA, **BEO**, 3990.299231.001.
BOA, **BEO**, 3990.299231.003.
BOA, **BEO**, 4061-304507-01.
BOA, **BEO**, 4061-304507-02.
BOA, **İ.MBH**, 10.26.02.
BOA, **İ.MBH**, 10.26.01
BOA, **BEO**, 4072.305381.001.
BOA, **BEO**, 4308.323043.02.
BOA, **BEO,** 4308.323043.01.
BOA, **BEO**, 4319.323869.001.
BOA **BEO,** 4330.324700.
BOA, **BEO**, 4319.323869.001.
BOA, **BEO**, 4319.323869.003.
BOA, **BEO**, 4319.323869.002.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 25/8.
BOA, **HR.SYS**, 2322/9.
BOA, **HR.SYS**, 2322/10.
BOA, **HR.SYS,** 2095/5-26, 33.
BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 2/48.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/72.
BOA, **HR.MA**, 1119/33.
BOA, **HR.SYS,** 2109/9-17
BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 4/32.
BOA, **HR.SYS**, 2216/51
BOA, **HR.SYS,** 2110/1-21, 23.
BOA, **DH.EUM.3.ŞB**, 4/46.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/87.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/92.
BOA, **HR.MA**, 1125/2.
BOA, **HR.SYS**, 2110/1.
BOA, **HR.SYS**, 2323/1
BOA, HR.SYS., 2323/1.
BOA, **HR.MA**, 1127/19, 01.
BOA, **HR.MA**, 1124/76.
BOA, **HR.MA**, 1155/72.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 14/102.
BOA, **HR.MA**, 1131/35.
BOA, **HR.MA**, 1131/52.
BOA, **HR.MA**, 1132/24.
BOA, **DH.EUM.VRK**, 25/30.
BOA**, HR.MA**, 1133/3.
BOA, **HR.MA**, 1133/20.
BOA, **HR.MA**, 1133/58.
BOA, **HR.MA**, 1134/24.
BOA, **HR.MA**, 1134/52.
BOA**, HR.MA**, 1134/8.
BOA, HR.MA, 1134/98.
BOA, **HR.MA**, 1136/50.
BOA, **HR.MA**, 1136/64.
BOA, **HR.MA**, 1137/22.
BOA, **HR.MA**, 1137/55.
BOA, **HR.MA**, 1138/12.
BOA**, HR.MA**, 1136/61
BOA, **HR.MA**, 1139/14.
BOA, **HR.SYS**, 2103/1.

BOA, **HR.SYS**, 2323/30.
BOA, **DH.ŞFR**, 559/62.
BOA, **HR.MA**, 1111/3_19-29.
BOA, **HR.SYS**. 2108/10, 9.
BOA, **HR.SYS.** 2108/10, 5.
BOA, **HR.SYS**. 2108/10, 3.
BOA, **HR.SYS.** 2108/12-14.
BOA, **DH.EUM,** 4.Şb. 1/24;
BOA, **DH.EUM**, 7.Şb. 1/46-3;
BOA, **DH.ŞFR**, 443/48-1;
BOA, **DH.EUM**, 7.Şb. 2/28;
BOA, **DH.EUM**, VRK. 25/2.
BOA, **HR.MTV,** 768/1-10.
BOA, **İ.MMS**, 191/2-1;
BOA, **İ.MMS**, 191/2-1,2
BOA, **DH.ŞFR,** 452/99-1,2.
BOA, **DH.ŞFR,** 454/151
BOA, **BEO**, 4327/324506.
BOA, **HR.SYS**, 2110/2-6..
BOA, **HR.SYS,** 2193/25.
BOA, **DH.ŞFR**, 467/117.
BOA, **İ.HB,** 168/16.
BOA, **BEO**, 4351/326325.
BOA, **BEO**, 4362/327084.
BOA, **İ.MMS**, 201/13-2.
BOA, **HR.MVT**, 768/2-11.
BOA, **HR.MTV**, 768/14.
BOA, **İ.DUİT**, 150/44-1.
BOA, **BEO**, 4410/330739-1.
BOA, **BEO**, 4410/330739-2.
BOA, **DH.KMS**, 38/18-1.
BOA, **DH.KMS**, 38/18-2.
BOA, **BEO**, 4411/330793-4-3.
BOA, **HR.MTV**, 768/29.
BOA, **DH.EUM.4.ŞB**, 3/86, 5.
BOA, **DH. ŞFR**, 65/88.
BOA, **DH. ŞFR**, 65/104.

Kaynak Kitaplar

AARONSOHN Alexander, **Türk Ordusuyla Filistin'de Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları,** Çev. Necmettin Alkan, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003.

Airforce Basic Doctrine, (AFDD), SEPTEMBER 1997.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, c.I, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992.

AKAD Mehmet Tanju, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

AKAD Mehmet Tanju, **20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış**, Stratejik, Taktik, Teknolojik ve Jeopolitik Yönleriyle Çağımızın Savaşları, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2011.

AKBAYAR Nuri, **Osmanlı Yer Adları Sözlüğü**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

AKGÜL Suat, **Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı**, Berikan Elektronik Basım Yayım, Ankara, 2001.

AKIN İlhan, **Türk Devrimi Tarihi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1984.

AKSOY Mete, **Savaşçının Dokuz İlkesi**, Historia, İstanbul, 2018.

ALLEN W.E.D. & MURATOFF Paul, **Kafkas Harekatı (1828-1921): Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

ALTINBİLEK Hakkı - KIR Naci, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı**, c.2/1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

ALTINTAŞ Ahmet, **Belgelerle Çanakkale Muharebeleri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi**, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No.: 5, Çanakkale, 1997.

ANDERTON David A., **History of the United States Air Force**, Hamlyn Publishing Group, Newyork, 1989.

ANDERSON Matthew Smith, **Doğu Sorunu: 1774-1923**, (Çev.: İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

ANISIMOV Sergei, **Kafkas Kılavuzu**, (Tercüme: Binbaşı Sadık), Askerî Matbaa, İstanbul, 1926.

APAK Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

ARI Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1997.

ARMAOĞLU Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, c.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

ANADOL Cemal, **Türk Havacılık Tarihi**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1990.

ATAKAN Rauf, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, c.X, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

AVCI Cenk, **Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

AYDAR Orhan, **Uçan Süvariler**, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

AYDEMİR Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, c.III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1978.

AYDIN Nurhan, **Sarıkamış Harekâtı**, Balkanlar Yayınları, İstanbul, 2012.

BAYTIN Arif, **İlk Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi Sessiz Ölüm Sarıkamış Günlüğü**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

BAYUR Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.I, TTK Yayınları, Ankara, 1940.

BAYUR Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, c.III, Kısım 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

BEAN Charles Edwin Woodrow (C.E.W.), **The Story of Anzak From The Outbreak of War To The End of The First Phase of The Gallipoli Campaign**, Sydney, Angus&Robertson Ltd., 1941.

BELEN Fahri, **Çanakkale Savaşı**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1935.

BELEN Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri**, c.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

BELEN Fahri, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri,** c.II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964.

BELEN Fahri, **20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, 1973.

BERKOK İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, 1958.

BESBELLİ Saim, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Deniz Harekâtı**, c.8, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1976.

BLUME August G., **Russian Military Air Fleet in World War**, Vol.1, Atglen: PA, Schiffer Publishing Ltd, 2010.

BUDDECKE Hans Joachim, **Çanakkale Üzerinde Bir Şahin**, Çev. ve Haz.: Bülent Erdemoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

CAN Bilmez Bülent, **Demiryolundan Petrole Chester Projesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

CASSAR George H., **Çanakkale ve Fransızlar**, Çev.: Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.

CLAUSEWITZ Carl von, **Harp Üzerine**, Çev.: H.Fahri Çeliker, c.3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1987.

ÇAKMAK Mareşal Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi 1935 Yılında Harp Akademisinde Verilen Konferanslar**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005.

ÇAKMAK Mareşal Fevzi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

ÇALHAN Özden, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, c.III-2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.

ÇALIK Ramazan, **Osmanlı Araştırmaları, Enderun Kitabevi**, İstanbul, 1999.

ÇALIŞLAR İzzettin, **On Yıllık Savaşın Günlüğü Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Haz.: İsmet Görgülü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇAYCI Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1970.

ÇEÇEN Anıl, **Kemalizm**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1998.

ÇİFCİ Erhan, **Kutü'l-Ammare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

DAĞ Ahmet Emin, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2005.

DANİŞMEND İsmail Hamdi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.IV, Türkiye Yayınları, İstanbul, 1961.

DEMİR Ali Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya, Bağlam Yayıncılık**, İstanbul, 2003.

DEMİREĞEN Özlem, KESKİN Alev, İLHAN Fatma, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesinde Sağlık Hizmetleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011.

DEVELLİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz.: Aydın Sami Güneyçal, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

DİRİKER Ahmet, **Cephelerde Bir Ömür**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

DUMAN Selçuk, **II. Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak**, Berikan Yayınları, Ankara, 2010.

ERDEN Ali Fuad, **1'inci Cihan Harbi'nde 4'üncü Ordu Mücmel Tarihçesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948.

ERDEN Ali Fuad, **Paris'ten Tih Sahrasına**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.

ERDEN Ali Fuad, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, İstanbul, 1954.

EGE Abidin, **Çanakkale, Irak ve İran Cephelerinden Harp Günlükleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

EMİN Mehmed, **Harb-i Umûmide Osmanlı Cebheleri Vekayii (1330-1334)**, Erkân-ı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1338.

ERICKSON Edward J., **Büyük Hezimet Balkan Harplerinde Osmanlı Ordusu**, Çev.: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2013.

ERICKSON Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

ERICKSON Edward J., **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l-Ammare ve Filistin Cephesi**, (Çev.: Kerim Bağrıaçık), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

EROĞLU Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınevi, Ankara, 2010.

FLANAGAN Brian P., **Büyük Harp'te Osmanlı Hava Kuvvetlerinin Tarihi (Erich Serno'nun Hatıratı) 1914-1918**, (Çev.: H.Tür), Hava Basımevi, Ankara, 1994.

FIRAT Nezihi ve BALKIŞ Behzat, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, c.III-1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

Filo Tarihçeleri, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara, 2009.

GARDNER Nicolas, **Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)**, (Tercüme: Mehtap Gün), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2016.

GEDİZ Ergüder, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I, 1911-1918**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara.

GENERAL Nikolski, **Bir Rus Generalinin Anlatımıyla Sarıkamış Harekâtı / 12-24 Aralık 1914**, Kariyer Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi** Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, 1993.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 1989.

GRATTAN Robert F., **The Origins Of Air War, The Development Of Military Air Strategy in World War 1**, Tauris Academic Studies, London, 2009.

GREENE Robert, ELFFERS Joost, , **33 Stratejide Savaş**, Türkçesi: Füsun Doruker, Altın Kitaplar, 2007.

GREEN Walter, **Flying Colours**, Salamander Books Ltd, London, 1981.

Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916), Ter.: Salih Mayakuşu, Askerî Matbaa, İstanbul, 1932.

GÖKÇE Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, İstanbul, 1979.

GÖMEÇ Sadettin, **Kök Türk Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

GÖRGÜLÜ İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.

GÖYMEN İhsan, **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı**, c.9, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.

GUHR Hans, **Anadolu'dan Filistin'e Türklerle Omuz Omuza**, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

GUZE Felix, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, (Çev.: Hakkı Akoğuz), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

GÜCÜYENER Fuad, **Birinci Dünya Harbinde Tanıdığım Kahramanlar**, İstanbul, Gücüyener Yayınevi, 1956.

GÜNGÖR Erol, **Tarihte Türkler**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

GÜRER Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder İle 24 Yıl**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

HALAÇOĞLU Yusuf; **Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)**, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2002.

HAMILTON Ian, **Çanakkale Günlüğü**, (Çev.: Osman Öndeş), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972.

HART B.H. Liddell, **Strateji Dolaylı Tutum**, Çev.: Cemal Enginsoy, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Harp Akademileri Komutanlığı, **Türkiye-Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Türklerin Havacılığa Hizmetleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Harp Tarihi Şubesi, Yayın No: 4, Ankara, 1982.

HAYTA Necdet, **Balkan Savaşlarında Edirne**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2010.

HOLZHAUSEN Rudolf, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, Ankara, 1982.

HOPKIRK Peter, **İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun**, Çev.: Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, Gençlik Yayınları Anonim Şirketi, İstanbul, 1995.

HOWARD Michael, **Yüzüncü Yıl Dönümünde Birinci Dünya Savaşı**, Çev.: Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara 2014.

HELVACIOĞLU Kemal Mustafa, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1992.

HÜLAGÜ Metin, **Pan-İslamist Faaliyetler 1914–1918**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994.

HÜRKUŞ Vecihi, **Havalarda 1915-1925**, İstanbul, 1942.

İLDEN Köprülü Şerif, **Sarıkamış**, İstanbul, (Haz.: Sami Önal), İstanbul, 2003.

İLMEN Süreyya, **Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi**, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947.

İLTER Aziz Samih, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

KANSU Yavuz, ŞENSÖZ Sermet, ÖZTUNA Yılmaz, **Havacılık Tarihinde Türkler 1**, Hava Basımevi, Ankara, 1971.

KARAL Enver Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, c.5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1947.

KARAL Enver Ziya, **Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları**, Yeni Türkiye, İstanbul, 1959.

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, c.IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

KAYABALI İsmail ve ARSLANOĞLU Cemender, **Çanakkale Zaferi 1915**, Ankara, 1975.

KARAGÖZ Rıza, **Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1993.

KARPAT Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

KEYÜSK Mazlum, **Türk Havacılık Tarihi 1912-1914,** c.1, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950.

KIRGIZOĞLU Neriman Görgünay, **Altaylardan Tuna Boyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar (Motifler)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

KNIGHT Paul, **British Army In Mesopotamia 1914-1918**, McFarland&Company, Inc, Publishers, London, 2013.

KURAT Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

KURT Deniz, PEHLİVAN Yavuz, KORKMAZ Erdal, **Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri**, Hava Basımevi, Ankara, 2018.

KURT Emin, GÜVENBAŞ Mesut, **Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

KURAL Fethi, **Kuruluş Yıllarında Türk Askeri Havacılığı Belgeleri (1909-1913)**, Ankara, 1975.

KURTER Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1910-1914)**, c.I, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

KURTER Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1914-1916)**, c.II, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

KURTER Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1917),** c.III, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

KURTER Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi (1918),** c.IV, Hava Basımevi, Ankara, 2006.

Kutü'l Amare Kahramanı: Halil Kut Paşa'nın Hatıraları, (Haz.: E. Çifci), Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

LARCHER Maurice, **Kafkas Harekâtı**, (Çev.: Can Kapyalı), Omnia, İstanbul, 2010.

LARCHER Maurice, **Büyük Harpte Türk Harbi**, Çev.: Bursalı Mehmed Nihad, c.II, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927.

MACMUNN G. - FALLS Cyril, **Military Operations; Egypt&Palestine**, Vol:1, London, The Imperial War Museum, 1996.

MAKSUDOĞLU Mehmet, **Osmanlı Tarihi 1289-1922**, Elif Yayınları, İstanbul, 2003.

MOBERLY Frederick James, **Irak Seferi 1914-1918**, Çev.: Binbaşı Cemal, Askerî Matbaası, İstanbul, 1928.

MORROW John H., **The Great War In The Air Military Aviation from 1909 to 1921**, The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2009.

MOUSLEY Edward O., **The Secrets of a Kuttite**, London, 1922.

MUNSON Kenneth, **Aircraft Of World War I**, Ian Allan, London.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin, **Sarıkamış Dramı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2015.

NEDİM Şükrü Mahmut, **Filistin Savaşı (1914-1918)**, Çev.: Abdullah Es, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

NEEDHAM Joseph ve RONAN Colin A., **The Shorter Science and Civilization in Chine**, c.IV, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

NIKOLAJSEN Ole, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aviation Society, Netherlands, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 130, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 131, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Yayın No:72, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Yayın No:73, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005.

ÖKE Mim Kemal, **Tarihten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler (1880-1980),** Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1987.

ÖZDEMİR Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

ÖGEL Bahaeddin, **Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1988.

ÖZEY Ramazan, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul, 1996.

PARİN Fahri, **Cemal Paşa: Anılarım 1913-1922**, Paraf Yayınları İstanbul, 2010

PETIT Edmond, **Histoire Mondiale de l'Aviation**, Editions Hachette, Paris, 1967.

PETTER Wolfgang, **Die deutsche Militärmission im Osmanischen Reich**, in: K. Jaschinski/J. Waldschmidt, Des Kaisers Reise in den Orient, Berlin, 2002.

POLAT Ü.Gülsüm, **Osmanlı Devleti ve İngiltere Ekseninde I.Dünya Savaşı Yıllarında Mısır**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

POMIANKOWSKI Joseph, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı**, (Çev.: Kemal Turan), Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1990.

Sabah Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, c.10, İstanbul, 1992.

SABİS Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: Birinci Dünya Harbi**, c.2, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.

SABİS Ali İhsan, **Harp Hatıralarım**, c.2, Güneş Matbaası, Ankara, 1951.

SANDER Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.

SANDERS Liman Von, **Türkiye'de Beş Sene**, (Çeviren: Osmanlı Genelkurmayı Askerî Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2006.

SANDERS Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çev.: Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

SARAL Muhterem, ORHON Alpaslan, ve ERKAL Şükrü, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1916)**, c.V/I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

SARICA Murat, **Siyasal Tarih**, As Basım, İstanbul, 1983.

SARP İrfan, **Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Ankara, 1986.

SARP İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları,** İstanbul, 2010.

SAYGI Tarık, **İngiliz Generali Townshend ve Türkler**, Paraf Yayınları, İstanbul, 2011.

SELÇUK İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, c.I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1979.

SORGUN Taylan, **Halil Paşa, Bitmeyen Savaş**, İstanbul, 1997.

SORGUN Taylan, **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bilinmeyen Savaş**, Destek Yayınevi, İstanbul, 2010.

SUN TZU, **Savaş Sanatı**, Çev.: Adil Demir, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2008.

SUN TZU, **Savaş Sanatı**, Çev.: Sibel Özbudun-Zeynep Ataman, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1992.

ÖGEL Bahaeddin, **Türk Mitolojisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

ÖĞÜN Tuncay, **Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZDEMİR Yavuz, **Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü**, Erzurum Kalkınma Vakfı Yayınları, Erzurum, 2003.

ÖZDEMİR Yaşar, **Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey**, Hava Basımevi, Ankara, 1981.

ÖZKAYA Sevda, **Süveyş Kanalı,** Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2015.

ÖZTÜRK Cemil, **Türk İnkılap Tarihi**, Pegem Akademi Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖZTÜRK Mustafa, **Osmanlı Belgelerinde Halep**, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, Yayın No.: 25, İstanbul, 2018.

ROBBINS Keith, **Birinci Dünya Savaşı**, (Türkçesi: Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara, 2005.

SAMİ Şemsettin, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1996.

STOYBER, **Yıldırım**, Çev. Nihat, İstanbul, Askerî Matbaa, 1932.

TAŞ Necati, **Nurettin Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.

TAŞAN Halil, **Hava Harp Tarihi I**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991, s.9.

TAŞKIRAN Cemalettin, **Ana Ben Ölmedim I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

TEKŞÜT İrfan ve ÖKSE Necati, **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)**, c.V/III, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.

TOKER Hülya ve BAL Nurcan, **Balkan Savaşı'na Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2004.

Charles V.F. Townshend, **Mezopotamya Seferim Kurna, Kûtü'l-Ammare ve Selmanpâk Muharebeleri**, Çeviren: Gürol Tunca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

TOWNSHEND Charles Vere Ferrers, **My Campaign in Mesopotamia**, London, 1920.

TOWNSHEND Charles Vere Ferrers, **Irak Seferi ve Esaret**, Çev.: Tarihi Askerî Osmani Encümeni, Sadeleştiren: Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

TOWNSHEND Charles Vere Ferrers, **Irak Seferi ve Esaret**, (Çev.: Recep Ahıskalı), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

TROÇKI Leon, **Balkan Savaşları,** Arba Yayınları, Çev.: Tansel Güney, İstanbul, 1995.

TURAN Osman, **On İki Hayvanlı Türk Takvimi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1941.

Turan Osman, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

TURAN Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991.

Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Kumandanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009, Hava Basımevi, Ankara, 2009**.**

Türkmen Zekeriya**, Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925,** ATAM Yayınları, Ankara, 2003.

UÇAROL Rifat, **Hava Harp Okulu Tarihçesi**, Hava Harp Okulu Basımevi, İstanbul, 1974.

UÇAROL Rifat**, Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

UÇAROL Rifat**, Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

UÇAROL Rifat, **Siyasi Tarih,** Der Yayınları, İstanbul, 2013.

UMAR Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

UYAR Mesut ve ERICKSON Edward J., **Osmanlı Askeri Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

ÜSTÜNSOY Hilmi, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina-Filistin Cephesi**, c.4/1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.

ÜZEN İsmet, **1. Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları,** Selis Kitaplar, İstanbul, 2007.

VEREL Oktay, **İstikbal Göklerdedir, Gökler Bizimdir**, c.I, Başarı Yayınları, İstanbul, 1985.

YALÇIN Osman, **Türk Hava Gücü Kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi (1911-1950)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

YARBAY SELAHATTİN, **Birinci Dünya Savaşı'nda 10'uncu Kolordu ve Sarıkamış Muharebeleri Hakkında Bir Konferans**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006.

YIGAL Sheffy, **British Military Intellegence in the Palestine Campaign 1914-1918**, London, Portland&F. Cass, 1998.

YILMAZ Veli, **1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar**, Cem Ofset, İstanbul, 1993.

YILMAZER Bülent, **Çanakkale Hava Savaşları**, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2005.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, Ankara, 1979, nakleden Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 200

Dergi ve Makaleler

AĞAOĞLU Sami, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze Muharebeleri", **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi**, c.6, Karabük Üniversitesi, Karabük, 2017.

AKANDERE Osman, "Kutü'l-Amâre Zaferi'nin Türk ve Müttefik Devletler Kamuoyundaki Yansımaları", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016.

AKSANYAR Necati, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri Arasındaki Esir Meselesi", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

AKTAR Yücel, "1912 Yılı Harp Mitingleri ve Balkan Harbine Etkileri", **İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

ALASYA Fikret, "Türklerde Havacılık", **Türk Kültürü**, S.34, 1965.

ALKAN Necmettin, "Alman Kaynaklarına göre Çanakkale Savaşı", **Belleten**, c.LXXX, S.289, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2016.

ALTINTAŞ Ahmet, "Belgelerle Çanakkale Savaşları", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, **Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları**, Çanakkale, 1997.

ALTUNDAĞ Şinasi, "Mehmet Ali Paşa", **İslam Ansiklopedisi**, c.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

APLAK Hakan Soner, "Karar Verme Yöntemleri ve Askerî Muharebe Fonksiyonları Alanlarına Yönelik Uygulamalar", **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Mayıs 2018.

ARTUÇ Nevzat, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkeziyetçi Siyaseti Ekseninde Cemal Paşa ve Suriye", **Sosyal Bilimler Dergisi,** Yıl: 5, S.32, Aralık 2018.

ARMAOĞLU Fahir, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

ATABAY Mithat, "Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

ATABEY Figen, "İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Stratejisi", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

ATABEY Figen, "Kutü'l-Amâre Kuşatması'na Giden Yolda Osmanlı'nın Selman-ı Pak Zaferi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016.

ATACANLI Sermet, "Çanakkale Cephesi-Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk", **100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu**, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, İstanbul, 2014.

ATEŞ Sinan, "Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya", 21. **Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c.2, S.5, Ankara, 2013.

AYDAR Orhan, "Deniz Tayyareciliğimizin İlk Günleri", **Havacılık ve Spor Dergisi**, S.367, Mayıs 1946.

AYDAR Orhan, "İlk Keşif Uçuşu Nasıl Yapılmıştı", **Havacılık ve Spor Dergisi**, 1950.

AYTEPE Oğuz, "Çanakkale Savaşı Bibliyografyası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergis**i, S.25-26, Ankara, 2000.

BAL Rıdvan, "Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Orta Doğu'da Cephe Gelişmeleri ve Mustafa Kemal", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.1, Kırklareli, Aralık, 2017.

BARAN Tülay Alim, "Birinci Dünya Savaşı ve Irak Cephesi", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı)**, S.25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015.

BAŞ Ersan, "Çanakkale'de Muavenet-İ Milliye Muhribinin İngiliz HMS Goliath Zırhlısına Torpido Taarruzu ve Sonuçları", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, S.18, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2011.

BEDEN Aydın; "Kûtü'l-Amare Zaferi, Türk Şehitliği ve Şehitlik Arazisinin Hediye Edilmesine İlişkin Değerlendirmeler", **Mediterranean Journal of Humanities**, V/2, 2015.

BEYOĞLU Süleyman, "Türk Havacılığının Doğuş Yılları", **Havacılık Tarihi Sempozyumu 13/14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2015.

BEYOĞLU Süleyman, “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** S.11, İstanbul, 2004.

BİLGE Mustafa L., ‘‘Lut Gölü’’, **DİA**, c.XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003.

BOSTANCI Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi", **Gazi Akademik Bakış**, c.7, S.14, Ankara, 2014.

BUDAK Mustafa, "Çanakkale Muharebeleri’ni İstanbul’dan İdare Edenler", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

ÇAPA Mesut, “Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin (Kanal) Cephesi’nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti’nin Çalışmaları”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c.8, S.16, Temmuz 2018.

ÇELİK Akın ve SELÇUK Mustafa, “Tarafların Basınında Kutül Amare”, **Tarihin Peşinde**, S.15, 2016.

ÇİÇEK Rahmi, “Dadaylı Halit Akmansü’nün Irak Cephesi, Musul’un İşgali ve VI. Ordunun Lağvına Dair Hatıraları”, **Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016.

DEMİRTAŞ Bahattin ve ALPARSLAN Mustafa, “Askerî Raporlar ve Hatıratlara Göre Irak Cephesi”, **Kûtü’l-Amâre Zaferi’nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.

DEVLET Nadir, “Kuzey Kafkasya’nın Dünü Bugünü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, S.16, Ankara, 1997.

DURAK Gökhan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:3, S.9, 2015.

DURSUN Davut, “Kafkasya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001, s.157; Atilla Sandıklı, “Kafkasya Jeopolitiği ve Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, **Uluslararası Kafkasya Kongresi**, Kocaeli, 2012.

ERGÜN Cengiz, “Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehri Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** c.10, S.52, Ekim 2017.

ERARSLAN Esat, "Bir ABD İstihbarat Ajanının Gözünden Suriye’deki 4’ncü Ordu ve Gazze Muharebeleri", **1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum 20-21 Kasım 2014 İstanbul,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2014.

ESENKAYA Ahmet, "Çanakkale Savaşı'nda Türk-Alman Birlikteliği", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, S.6-7, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale, 2008.

EYİCİL Ahmet, "Çanakkale Savaşları", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, 2009.

EYYÜPOĞLU İsmail, "91.Yılında Sarıkamış Taarruzu", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.31, Erzurum, 2006.

FENDOĞLU Hasan T., "İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlıda Politik Yaşam", **100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

HANİOĞLU M.Şükrü, "Enver Paşa", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c.11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995.

HARRIS William, "Modern Irak'ın Stratejik Konumu", **Avrasya Dosyası**, c.6, S.3, 2000.

Harp Mecmuası, "Irak Seferi", S.8, Nisan 1332.

Hava Kuvvetleri Komutanlığının Kuruluşunda 90'ıncı Yılında Hava İstihbaratının Gelişim", (Derleyen: Erhan Hangün), **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.370, Ekim 2001.

ISAACS Keith, "Wings over Gallipoli", **Defence Force Journal,** No.81, 1990.

KELEŞOĞLU Erhan, "Kafkas Cephesinde Hava Harekâtı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

KANAL Hümmet, "Sarıkamış Harekâtı Esnasında Cephede Yaşananlar ve Anadolu'ya Etkileri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2014.

KAŞTAN Yüksel, "Alman Kaynaklarında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016.

KARABULUT Umut, "Sayılar, Olaylar ve Kişilerle Kutü'l Amare Kuşatması 6 Aralık 1915-29 Nisan 1916", **Kutü'l Amare 1916 Olaylar, Hatıratlar, Raporlar**, Haz.: Mehmet Yaşar Ertaş, Hacer Kılıçarslan, Kronik Yayınları, İstanbul, 2017.

KARACAGİL Kürşat, "Balkan Harbinde Türk Havacılığı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

KARACAGİL Kürşad, "Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti'nde Havacılık Faaliyetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2012.

KARAKAŞ Nuri, "Sina-Filistin Cephesi'nde Britanya Ordusu: Teşkilat ve Kadro", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVIII/1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir, 2013.

KEMAL Cemal, "Birinci Dünya Savaşı'nda Gazze'yi Nasıl Kaybettik", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.5, Ankara, 2014.

KESER Ulvi, "Türkiye'nin İlk Savaş Pilotlarından Mithat Tuncel Bey", **ATAD**, S.10, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2007.

KESER Ulvi, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Akdeniz ve Kıbrıs Bölgesinde Türk Havacılık Faaliyeti", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 08-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

KOLOĞLU Orhan, "İlk Havacılık Savaşı", **Tarih ve Toplum**, c.9, S.50, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1988.

KORKMAZ Erdal, "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", **15.Askerî Tarih Sempozyumu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2017.

KORKMAZ Seyfullah, "Cemal Paşa'nın Hatıralarına Göre I. Dünya Savaşında Filistin Cephesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** XLIII, 2017.

KURT Deniz, KORKMAZ Erdal, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askeri Havacılığının Doğuşu (1911-1912)", **Savunma Bilimleri Dergisi**, c.17, S.2, Kasım 2018.

KUT Halil, **İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Yayına Hazırlayan: Taylan Sorgun, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2003.

KÜÇÜKVATAN Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlı'nın Kutü'l Ammare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.XIII/26, İzmir, 2013.

NİZAMOĞLU Yüksel, "Çanakkale Muharebeleri'nde II. Ordu ve Vehip Paşa", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

NİZAMOĞLU Yüksel, "1917 Yılında Hicaz Cephesi: Arap İsyanının Yayılması ve Medine'nin Tahliyesi Programı", **bilig,** Yaz 2013.

ORAN Soner, "Çanakkale Cephesinde Hava Harekâtı ve Safhaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.51, Ankara, 2013.

ORTAK Şaban, "Sarıkamış Harekâtı Öncesi Kafkas Cephesi'ne Deniz Nakliyatı ve Yaşanan Deniz Savaşları", **100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Erzurum, 25-27 Eylül 2014.

ÖZÇELİK Mücahit, "Kut'ül Ammare Zaferinin Türk Basınına Yansımaları", **Turkish Studies**, Volume 10/9, Ankara, 2015.

ÖZTÜRK Taha, "Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Mart 2017.

PEHLİVANLI Hamit, "Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika'da 1914-1918", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C.XVI, S.47, Temmuz 2000.

SAKİN Serdar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Çarpışmalar (1915)", **Gazi Akademik Bakış**, c.4, S.7, Ankara, 2010.

SAYAN Yüksel, "Azerbaycan'da Apşeron Savunma Yapıları", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, c.16, S.1, Ege Üniversitesi, İzmir, 2016.

SCHNEIDE Karl Stirling, "Aviation In The Dardanelles Campaing", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

SEMİZ Yaşar, "18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Konya, 2003.

VAGNINI Alessandro, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, 8-10 Şubat 2011, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.

TAŞKIRAN Cemalettin, "Çanakkale Savaşları'ndaki Tanınmış Yabancı Komutanlar", **Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi Komutanlar ve Stratejiler**, Editörler: Lokman Erdemir & Kürşat Solak, Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale, 2015.

TEKEŞİN Hüsnü, "Süleyman Askerî Bey'in İntiharı Olayı", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016.

TEMİZTÜRK Halil, "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", **Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD),** Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2015.

TOPAL Ahmet, "Klasik Türk Şiirinde Şam-ı Şerif", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2012.

TOPAY Mehmet Harun, ÇELTİKÇİ Orhan, "Türkiye'nin Kafkas Ülkeri ile Sınır Ticareti", **I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi**, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kars, 2015.

TOPRAK Zafer, "Cihan Harbinin Provası Balkan Harbi", **Toplumsal Tarih**, S.104, Ağustos 2002.

TUFAN Muzaffer, "Sırp Kaynaklarına Göre I. Balkan Savaşı", **90. Yılında Balkan Savaşları ve Lüleburgaz Muharebeleri**, Lüleburgaz Kültür Yayınları, Lüleburgaz, 2004.

TULGA Refik H., "Askerî Strateji Prensipleri ve Atatürk", **Uluslararası Atatürk Konferansı**, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 10-11 Kasım 1980.

TUNA Ozan, ÜNLÜ Mucize, "I. Dünya Savaşı'nın Başlarında Batum Limanı'nın Stratejik Önemi ve Osmanlı Donanmasının Batum Limanı'nı Bombalaması", **I. Dünya Savaşı'nda**

Karadeniz ve Kafkasya Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon, 2017.

TURAN Mustafa, "18 Mart Çanakkale Zaferi ve Türk İstiklal Harbi", **Türk Tarihçiliği ve Prof.Dr. Aydın Taneri Armağanı**, Ankara, 1998.

TÜRKMAN Sayim, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi", **Ortadoğu'ya Bakış**, Editörler: Victoria Bilge Yılmaz - Sayim Türkman, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2017.

TÜRKMEN Zekeriya, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk İngiliz İlişkileri", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu,** Harp Akademiler Basımevi, İstanbul, 2014.

Türk Deniz Havacılığının 100 Yılı 1914-2014, **Savunma ve Havacılık**, Mönch Türkiye Yayıncılık, Ankara, Haziran 2014.

ÜNAL Levent, "Birinci Dünya Harbi'nde Kafkas Cephesi'nin Bilinmeyen Kahramanlık Öyküsü: Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Özel Sayısı, Yıl: 13, S.25, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015.

ÜNAL Levent, "Plan ve Krokilerle Kutü'l-Amâre Zaferi", **Kûtü'l-Amâre Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 2016.

ÜNALP F.Rezzan, "Balkan Savaşı Döneminde Türk Havacılığı", **Havacılık Tarihi Sempozyumu 13/14 Aralık 2012**, Hava Basımevi, Ankara, 2012.

ÜZEN İsmet, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H. Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.19, S.2, Elazığ, 2009.

WHISTLER Richard, "Over the Wine Dark Sea: Aerial Aspects of the Dardanelles, Gallipoli Campaign, Part III, Turco-German Aviation", **Over the Front**, Vol.: 9, No: 3, USA, 1994.

YALÇIN Osman, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.21, 2014.

YALÇIN Osman, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Hava Harekâtı", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Yıl: 13, S.18, Bahar 2015.

YATAK Süleyman, "Fahreddin Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.XII, İstanbul, 1995.

YILMAZ Naci, "2008 Küresel Krizinin Güney Kafkasya Ülkelerine Etkileri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi,** S.21, İstanbul, 2010.

YÜCEL Yaşar, "Yaşar Yücel'in Açılış Konuşması", **Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Zeyrek Şerafettin, "Çanakkale Savaşlarında Hava Gücü ve Hava Savaşları", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi**, S.1, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale.

Gazeteler

Sabah Gazetesi

Tanin Gazetesi

Vaka-yi ve Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi

Tasvir-i Efkâr Gazetesi

Tezler

AVCI Orhan, **Türk Ordu Teşkilatı Irak Cephesi 1914-1918**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997.

BULLOCK David L., **Swift as Eagles: The Victory of the Royal Airforce in the Phalestine 1914-1918**, Kansas State University, Doctor of Phlosophy, Manhattan, Kansas, 1995.

ÇELİK Ahmet, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2004.

ÇELİK Cemil, **Birinci Dünya Savaşı'nda Sina-Filistin Cephesi'nde Birinci Kanal Seferi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

DURSUN A. Haluk, **Akabe Meselesi 1906 Ortadoğu'da Osmanlı-İngiliz Rekabetine Bir Örnek**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1994.

EKSİK Betül, **Siyasi ve Sosyal Açıdan Kafkas Cephesi (1914-1918)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2018.

ERDEMLİ Mustafa G., **Dünden Bugüne Türk Havacılık Tarihi ve Eskişehir**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2011.

ERYAŞAR Tolga, **İş Dünyasında Savaş Stratejileri**, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü**,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.

GÜRER Mümtaz Onur, **İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

İNAN Gaye, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2005.

KAHRAMAN Abdulkadir, **Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar**, Kadir Has Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

KAPUCU Davud, **1909-1939 Yılları Arasında Yapılan Yurtiçi ve Yurtdışı Askeri Hava Seyahatleri**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

KEMAL Cemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.

LAMBERT Peter J., **The Forgotten Air War: Airpower In The Mesopotamian Campaign**, A thesis presented to the Faculty of the U.S. Army Command and General Staff College in partial fulfillment of the requirements for the degree, Master Of Military Art And Science, KaFort Leavenworth, Kansas, 2003.

NERGİZ Abdullah, **Türkiye'de Sivil Havacılığın Gelişimi ve THY**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

ÖLÇEN Yavuz, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kut'ül Amare Muhabereleri 29 Nisan 1915-16 Şubat 1917**, Atatürk Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992.

ÖZGÜL Ezgi, **Yeni Savaş Stratejileri ve Asimetrik Savaş**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2005.

TAŞKESEN Gökhan, **Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 2006.

TOMBULOĞLU Tuba, **Kafkasya'nın Etnik ve Kültürel Yapısı'nın Oluşumunda Türklerin Rolü**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

UCUZSATAR Necati Ulunay, **Türk İstiklal Harbi'nin Menşei ve Esasları**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1993.

UYANIKER Ferdi, **Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

WHİTLEY C.H., **Cavalry Of The Clouds Aspect Of the Air War in the Eastern Theatre, 1914-1918**, Universty of Canterbury, Master Degree, Christchurch, 1997.

ÜZEN İsmet, **Birinci Dünya Savaşında Kanal Seferleri (1915–1916)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

YAPICI Hakkı, **1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2011.

YILMAZ Celâl, **Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

YÜKSEL Mevlüt, **I.Dünya Savaşı'nda Erzurum'un Rus İşgaline Düşüşü**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2006.

İnternet Kaynakları

http://www.unipedi.com/.

http://www.wikiwand.com/tr/.

http://blm-tekno.blogspot.com/2010/10/bl.html.

http://www.au.af.mil/.

http://www.visitcanakkale.com/TR/gelibolu.

http://www.atam.gov.tr/dergi/

http://www.ataturkdevrimleri.com/.

http://askeri-strateji.blogspot.com/.

https://www.seslisozluk.net/.

www.canakkaledebugun.org.

http://www.denizhaber.com/.

http://www.tdk.gov.tr/.

https://www.flightglobal.com/.

EKLER

Resim 1: Birinci Tayyare Bölüğü Albatros C.III. Tayyaresi Alman Tayyareci Teğmen Meinecke Uçuşa Hazırlanırken[1]

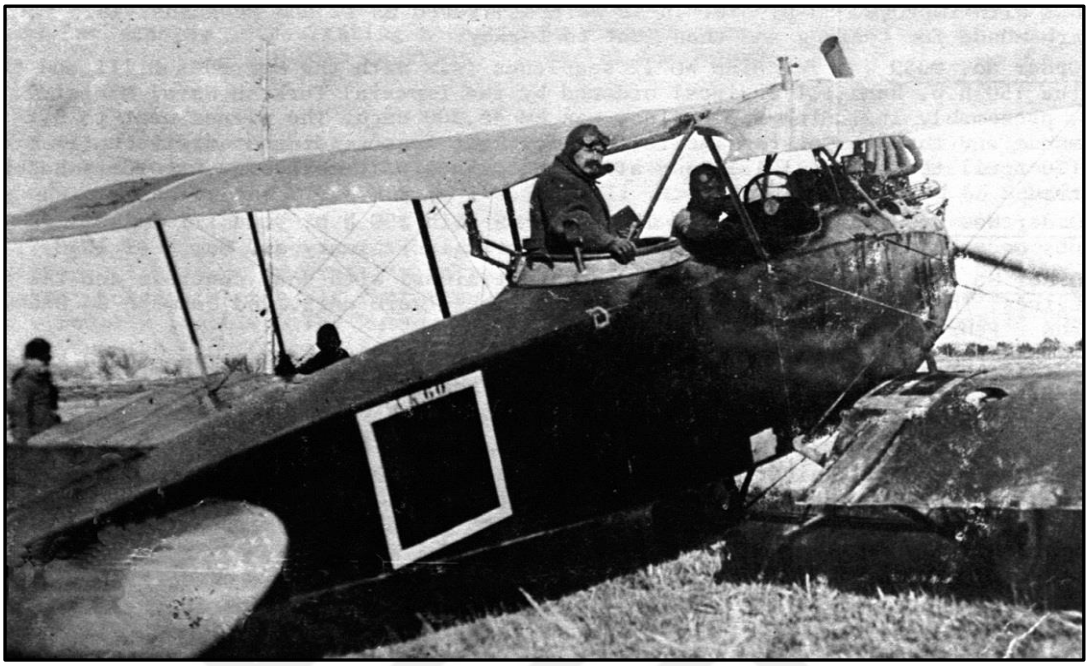

Resim 2: Irak Cephesi'nde Havacılar[2]

[1] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[2] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 3: Kıbrıs Adasında Yapılan Hava Keşfine Ait Fotoğraf, Monarga, 23 Ağustos 1918[3]

Resim 4: Birinci Dünya Harbi'nde Alman ve Osmanlı Havacılar[4]

[3] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 2680, Dos.: 210, Fih.: 1-43
[4] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 5: Yeşilköy Tayyare Mektebi'nde Alman Eğitmenler ve Tayyareci Adayları, İstanbul, 1916[5]

Resim 6: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılar, Yeşilköy, İstanbul[6]

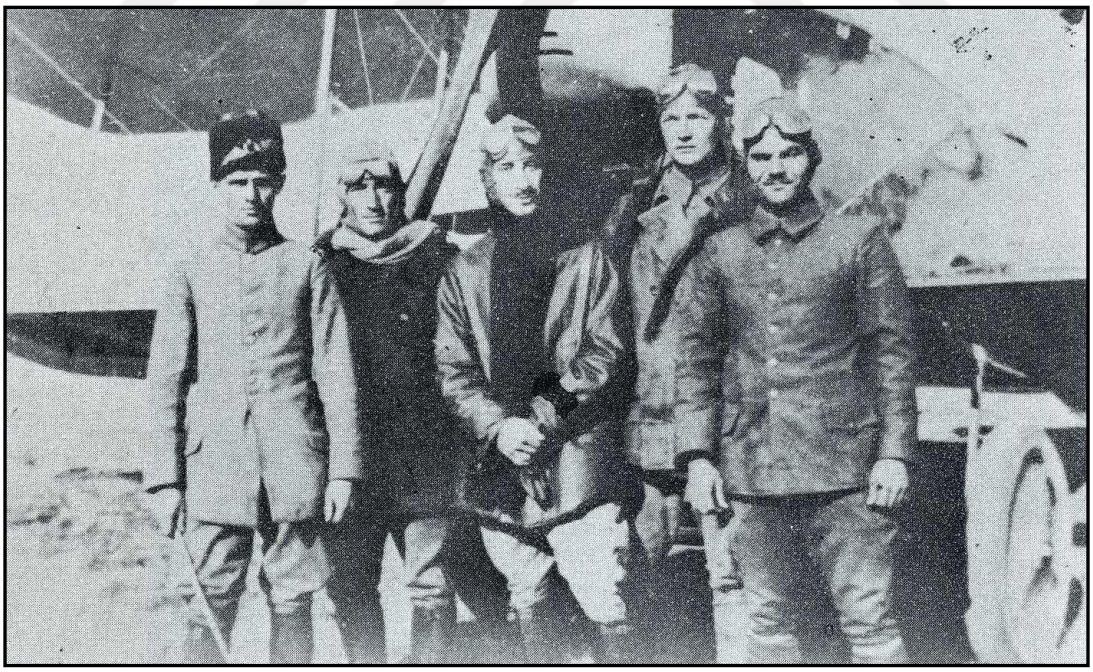

[5] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[6] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 7: Üçüncü Tayyare Bölüğü Personeli[7]

Resim 8: Üçüncü Tayyare Bölüğü, Medine Uçuş Müfrezesi Heyeti[8]

[7] Üçüncü Tayyare Bölüğü Personeli: Soldan itibaren; Üsteğmen Emin Nihat, Yüzbaşı Yusuf İzzettin, Teğmen Şakir Hazım,Teğmen İbrahim Orhan Beyler Rumpler C.I Tayyaresi Önünde. Kaynak: Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

[8] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 9: Dördüncü Tayyare Bölüğü Tarafından Magusa'da Yer Alan İngiliz Ordugâhının Havadan Çekilmiş Hava Fotoğrafı, Kıbrıs[9]

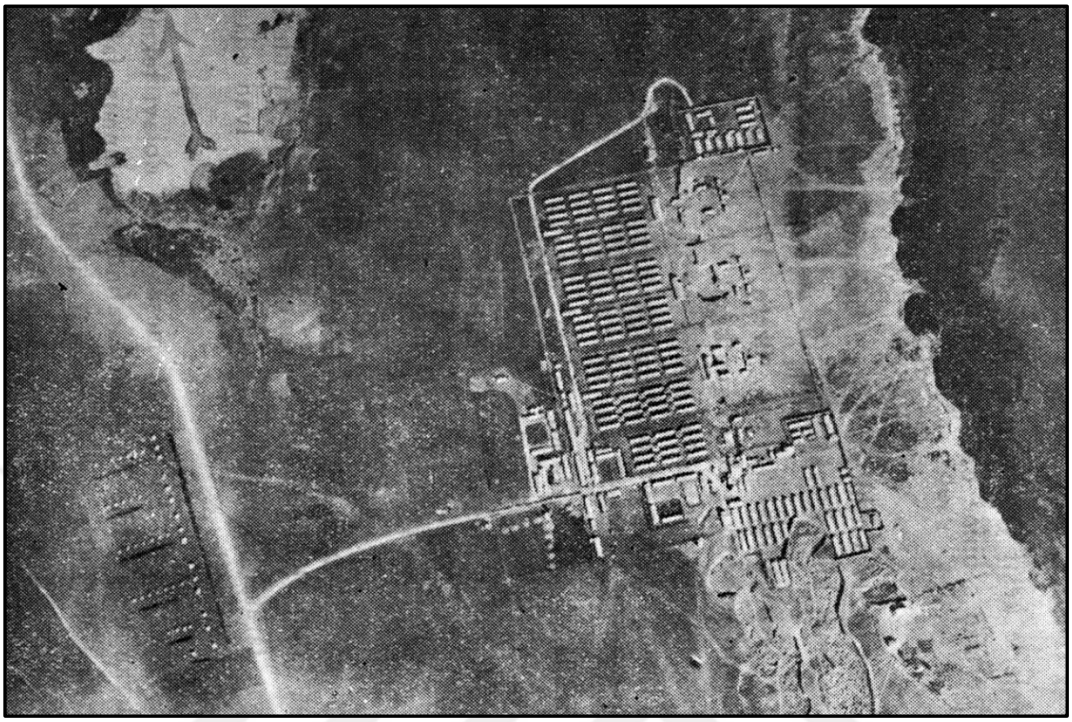

Resim 10: Dördüncü Tayyare Bölüğü Personeli'nden Sivil Tayyareci Behçet Bey[10]

[9] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[10] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 11: Beşinci Tayyare Bölüğü Personeli, İzmir[11]

Resim 12: Altıncı Tayyare Bölüğü, Çanakkale[12]

[11] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[12] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 13: Yedinci Tayyare Bölüğü, Suşehri, Doğu (Kafkas) Cephesi[13]

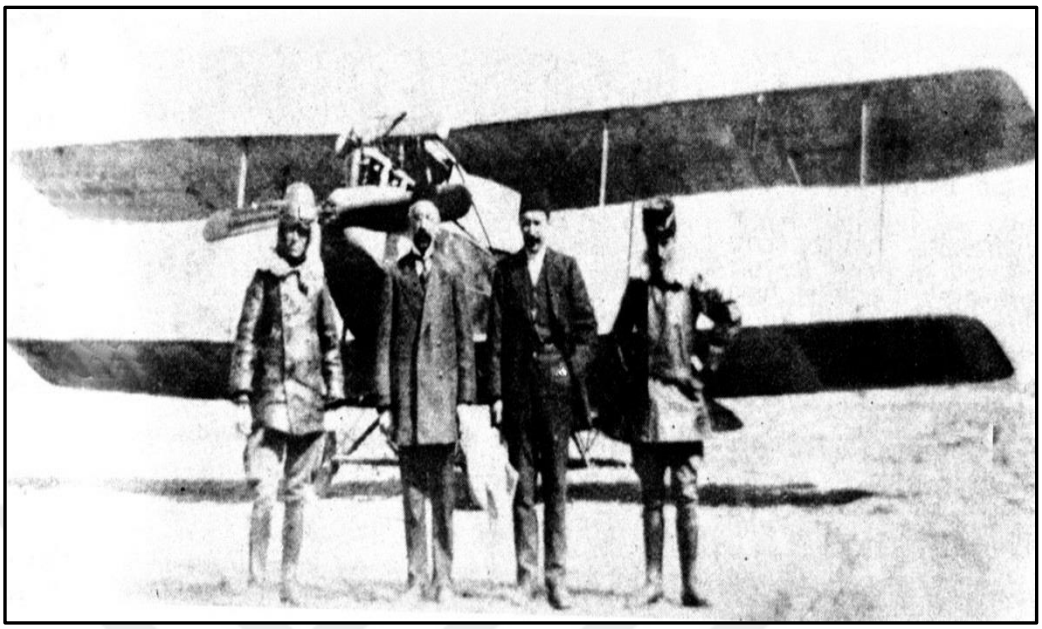

Resim 14: Dokuzuncu Tayyare Bölüğü, Yeşilköy, İstanbul[14]

[13] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[14] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 15: Onuncu Tayyare Bölüğü, Osmanlı ve Alman Havacılar, Doğu (Kafkas) Cephesi[15]

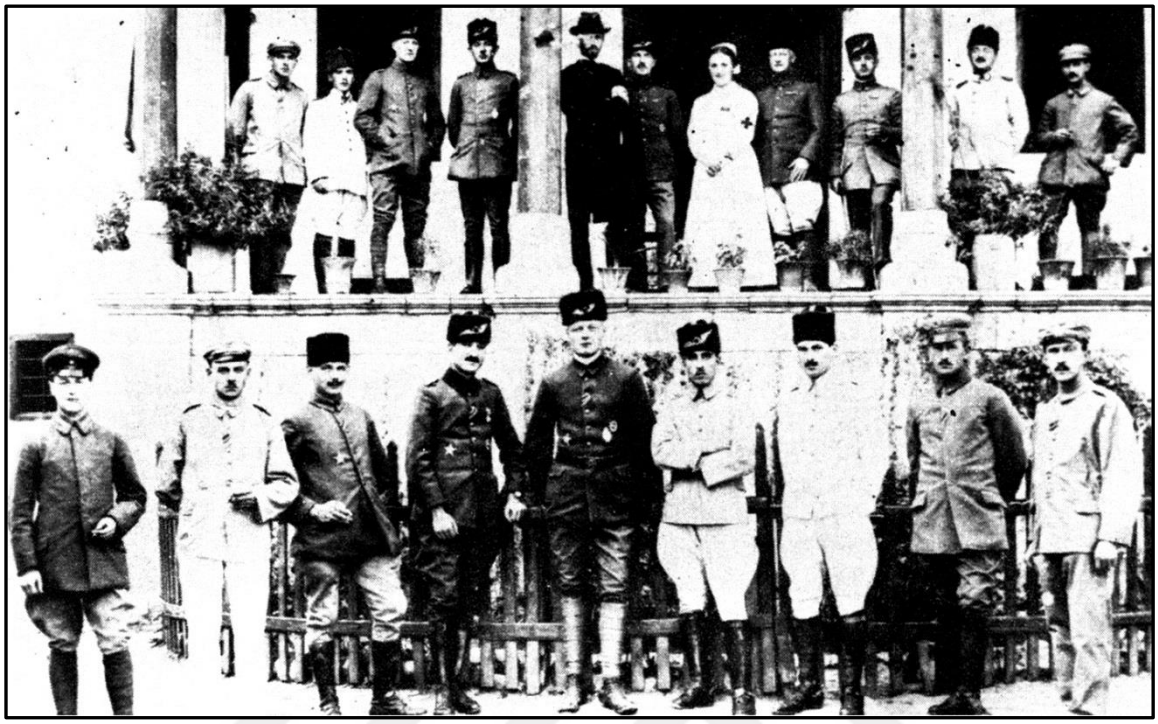

Resim 16: Onüçüncü Tayyare Bölüğü, Irak Cephesi[16]

[15] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[16] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 17: Onbeşinci Tayyare Bölüğü, Halberstadt D.V. Tayyaresi Önünde Osmanlı Havacılar, Uzunköprü[17]

Resim 18: Alman Paşa Tayyare Bölüğü, AEG Tayyaresi Önünde Alman Havacılar ve Osmanlı Yer Personeli, Maan, Suriye Cephesi[18]

[17] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[18] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 19: Alman Paşa Tayyare Bölüklerine Tayyare Nakledilirken, Rayak İstasyonu, Suriye Cephesi[19]

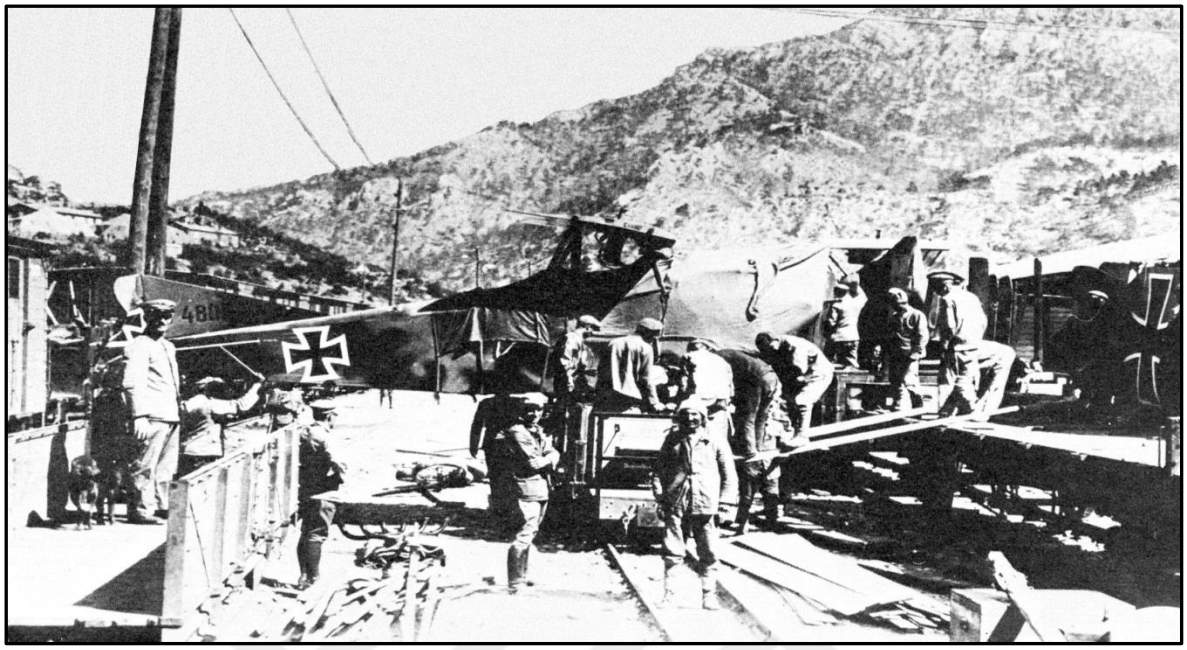

Resim 20: Alman İmparatoru Wilhelm ile Almanya'da Eğitim Gören Osmanlı ve Alman Havacılar[20]

[19] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[20] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 21: Birinci Dünya Harbi'nde Beykoz Balon Müfrezesi, İstanbul[21]

Resim 22: Çanakkale Cephesi'nde Hava Savunması[22]

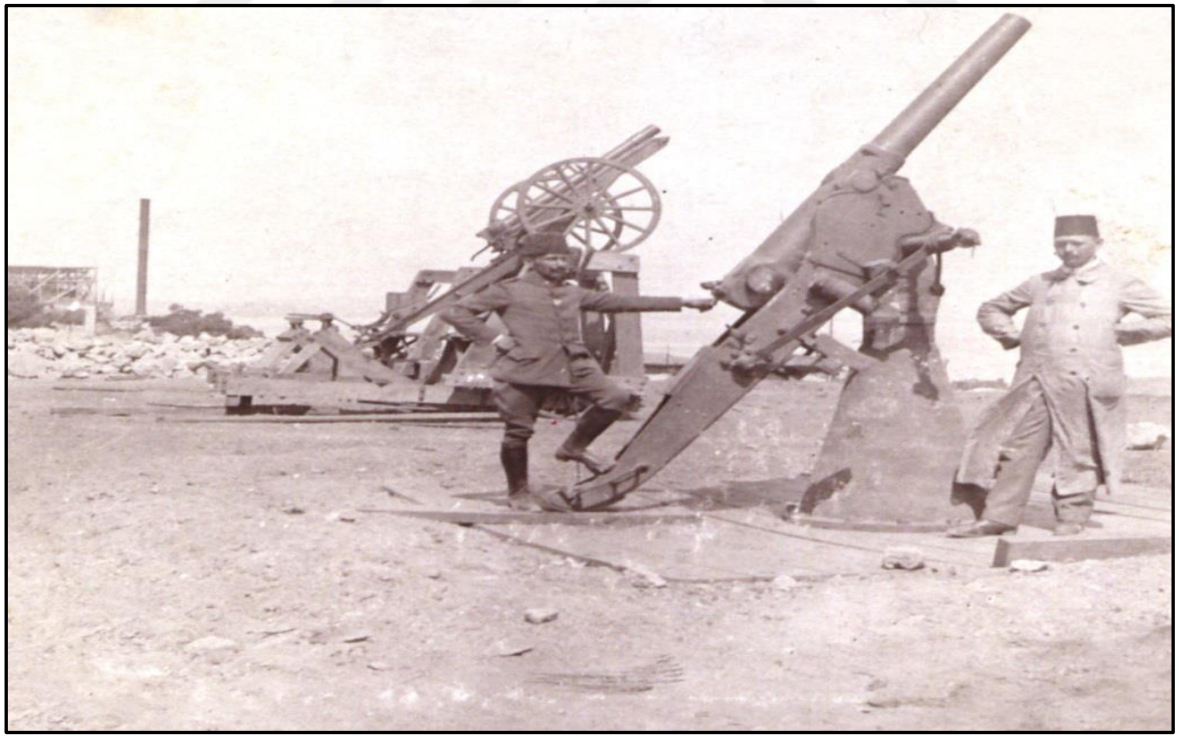

[21] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[22] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 23: Çanakkale Cephesi'nde Havacılar[23]

Resim 24: Birinci Deniz Tayyare Bölüğü[24]

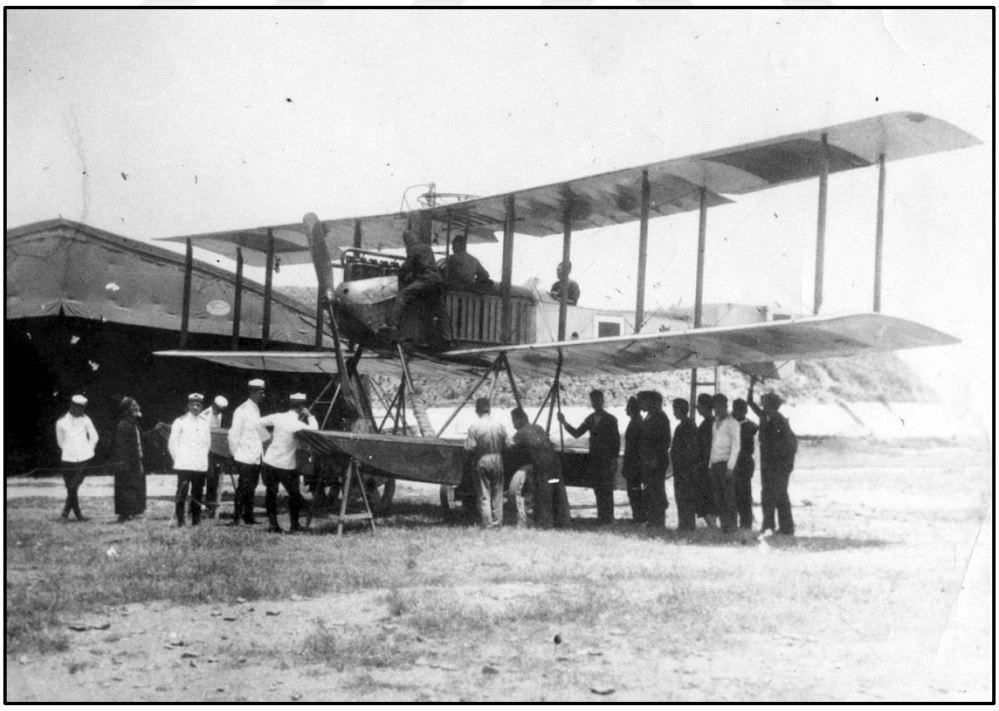

[23] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[24] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 25: Birinci Dünya Harbi Deniz Tayyare Mektebi, İstanbul[25]

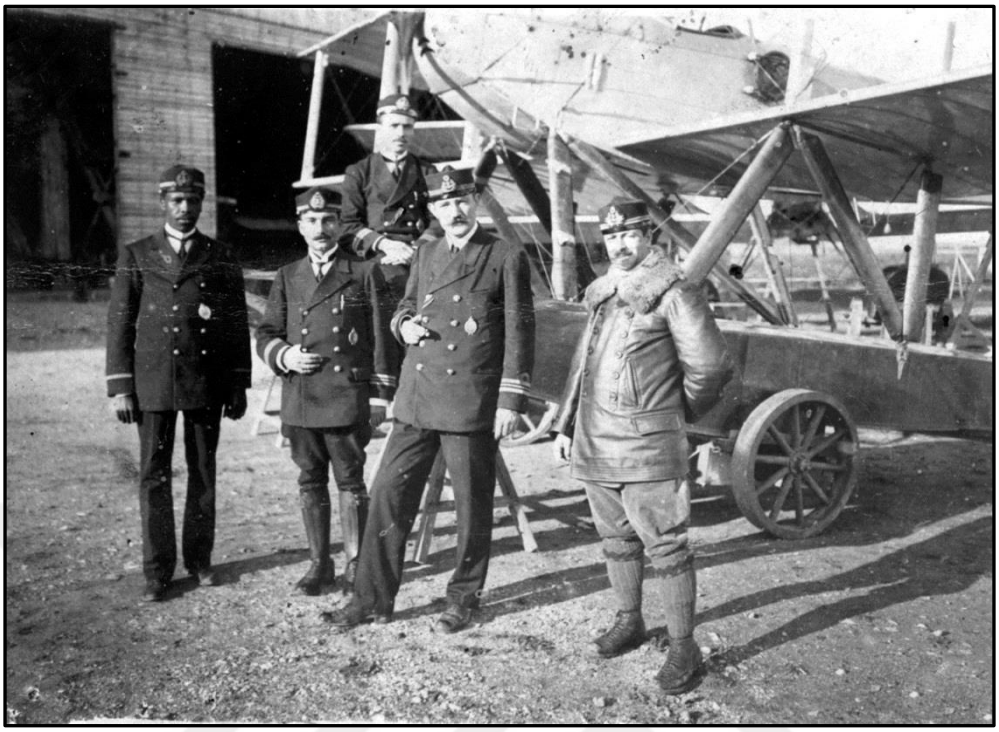

Resim 26: Dicle Nehri Kenarında İngiliz Orduğâhının Havadan Çekilmiş Fotoğrafı[26]

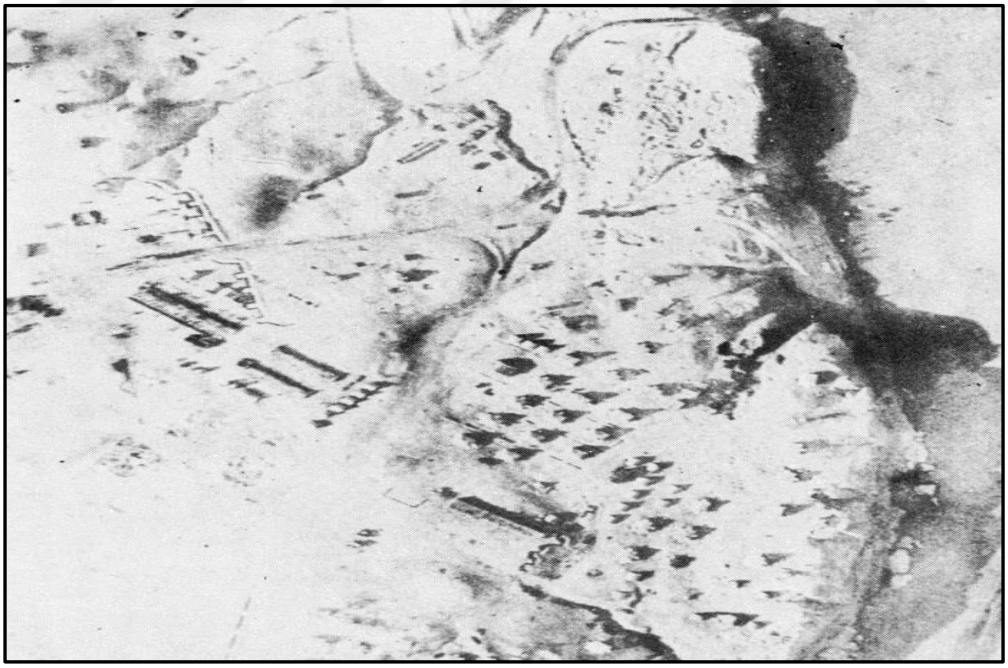

[25] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[26] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 27: Irak Cephesi'nde Osmanlı Havacılar, Caudron G.III. Tayyaresi[27]

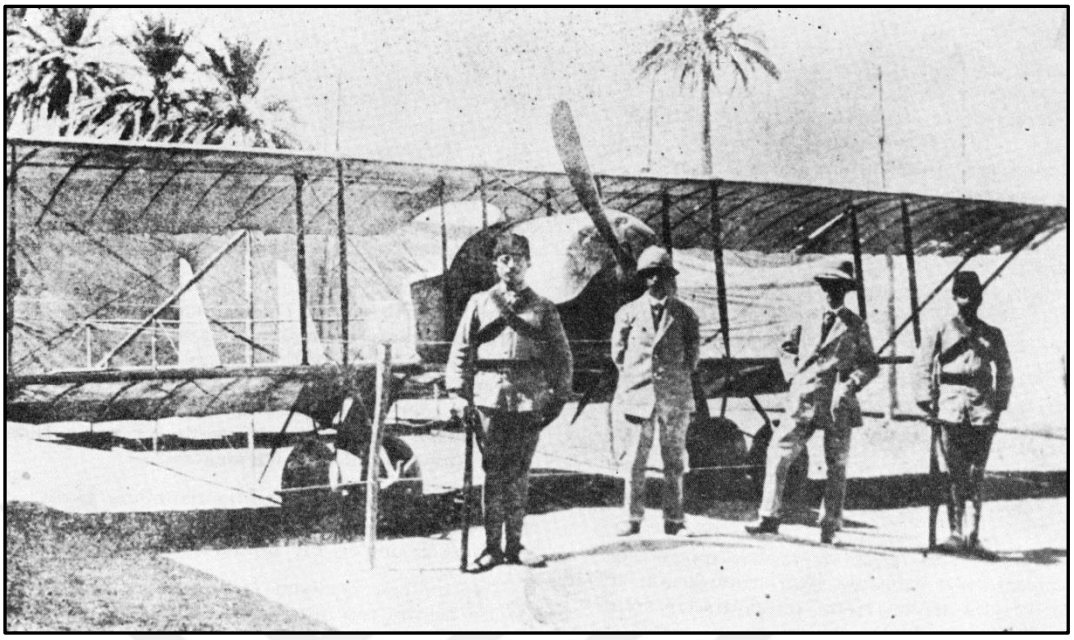

Resim 28: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Havacılar, Menemen, 1916[28]

[27] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[28] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 29: Musul Tayyare İstasyonu, Irak Cephesi[29]

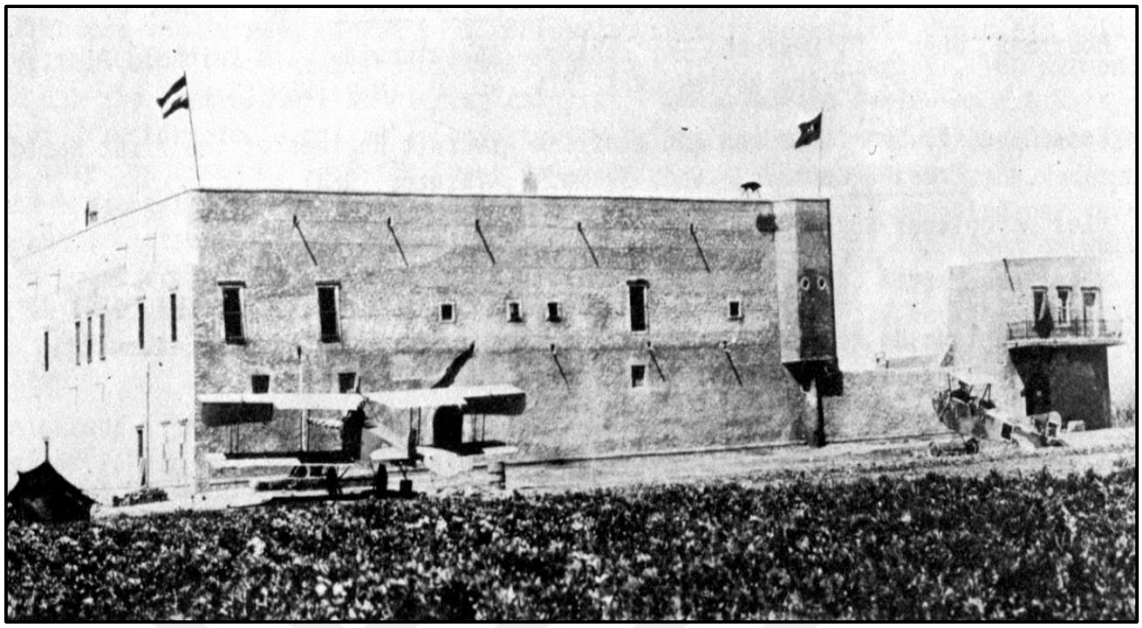

Resim 30: Sina Tayyare Müfrezesinin Havadan Çekilmiş Fotoğrafı, Suriye Cephesi

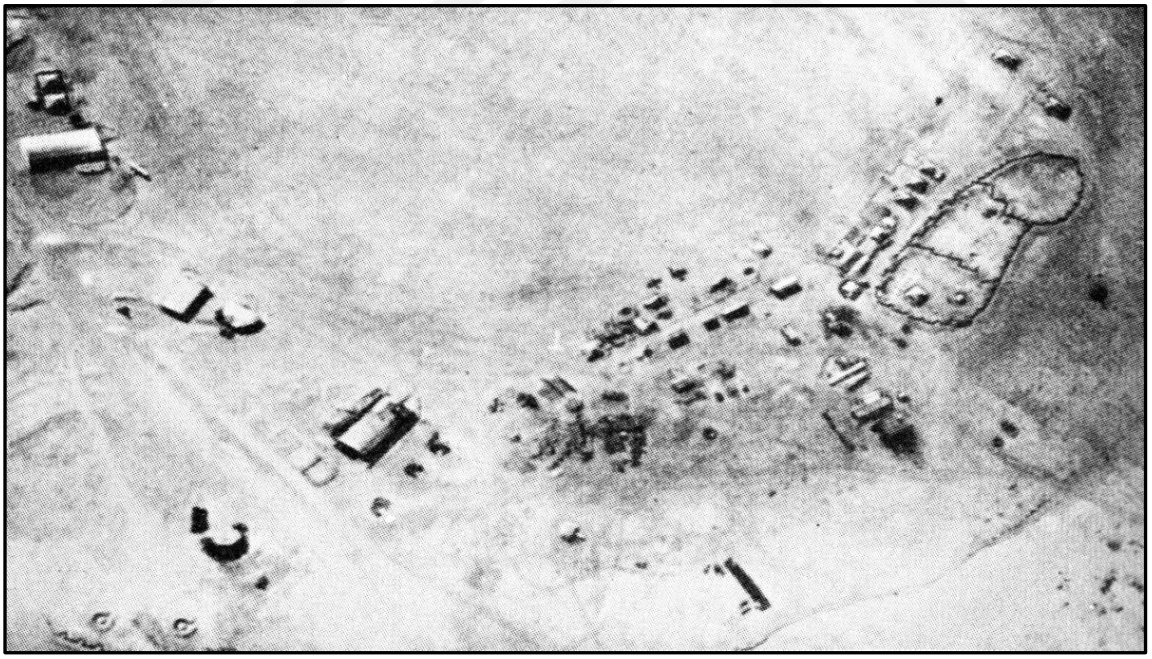

[29] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.

Resim 31: Tayyare Mektebi, İstanbul, 1916[30]

Resim 32: Port Said Limanının Osmanlı Tayyareleri Tarafından Havadan Alınan Görüntüsü[31]

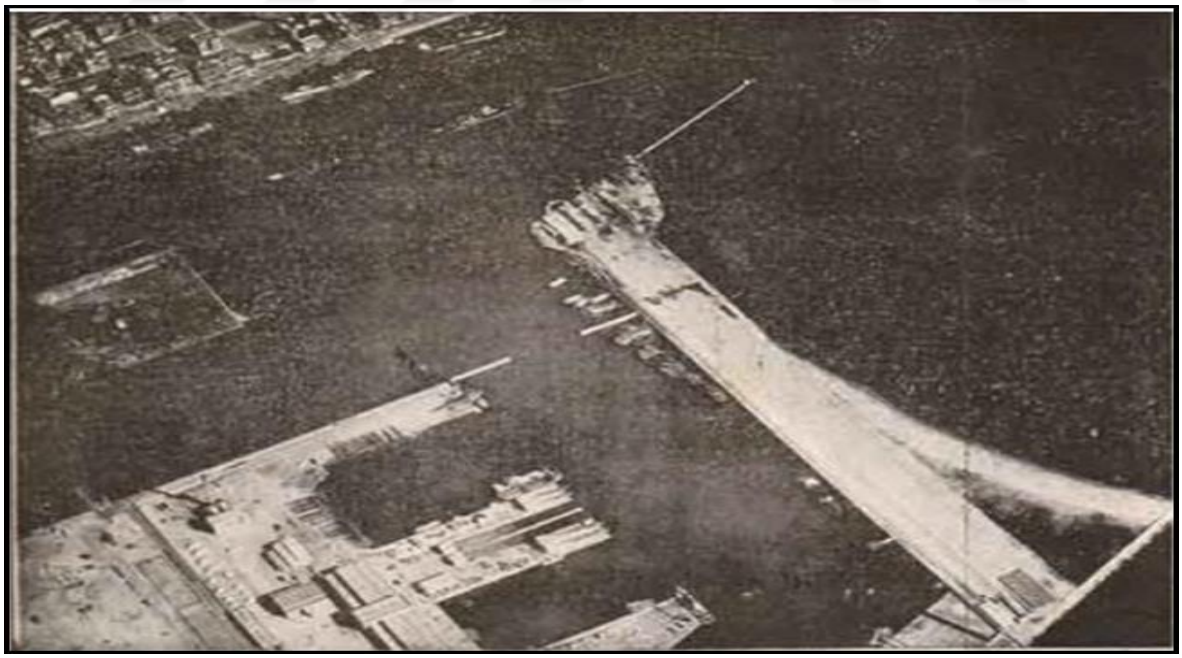

[30] Ankara Hava Kuvvetleri Müzesi Komutanlığı Arşivi.
[31] Harp Mecmuası, "Süveyş Ahalisinde Tayyaremizin Faaliyeti ve Tayyareden Alınan Fotoğraflar", S.14, Teşrinisani 1332, ss.221-222.

Resim 33: Gelibolu Kerevizdere'de Yer Alan İtilaf Kuvvetleri İstihkamlarının Osmanlı Tayyareleri tarafından 800 Metreden Alınan Fotoğrafı[32]

Resim 34: Irak Cephesi'nde Osmanlılar Tarafından Esir Alınan İngiliz Havacılar[33]

[32] Harp Mecmuası, "Tayyareler ile İstikşaf", Sayı 3, Kanunu sani 1331, s. 37-42.
[33] Harp Mecmuası, Teşrinisani 1333 (Kasım 1917), S.23, Y.2

Kroki 1: Çanakkale Cephesi'nde 25 Kasım 1914 Günü Keşif Raporu,[34]

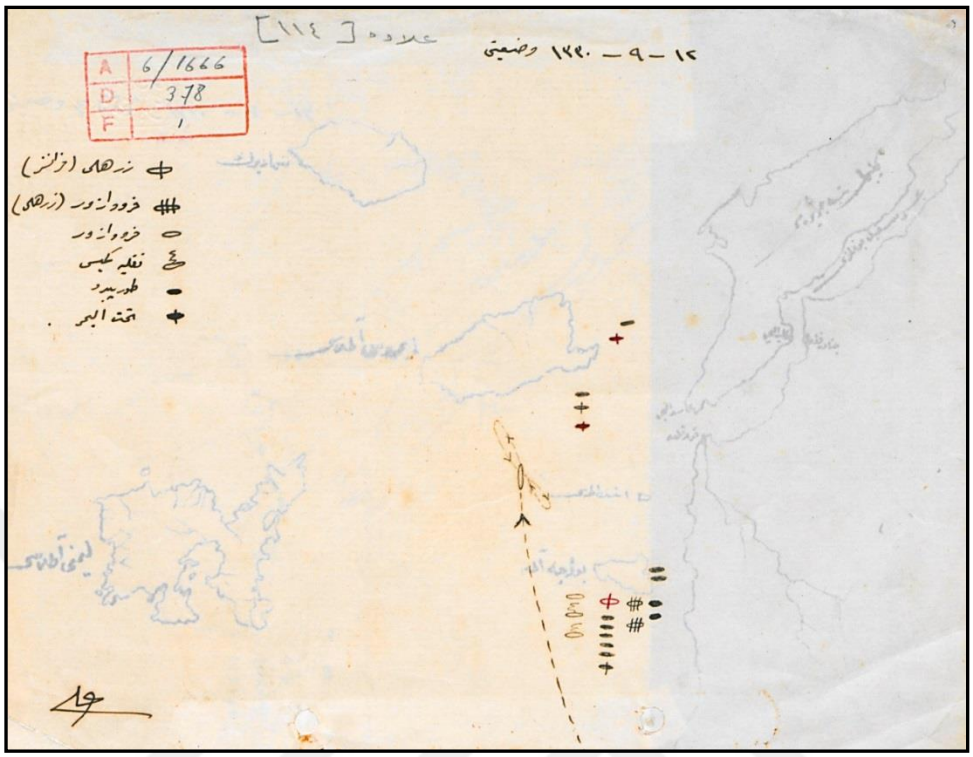

Kroki 2: Kanal Cephesi Harekât Alanını Gösterir Harita[35]

[34] ATASE Arşivi, Kol, **BDH**, Kls.: 4616, Dos.: 33, Fih.: 001.
[35] ATASE Arşivi, Kol, **BDH**, Kls.: 3219, Dos.: 60, Fih.: 4.

Kroki 3: Osmanlı Havacıları Tarafından 7 Kasım 1917 Tarihinde Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki[36]

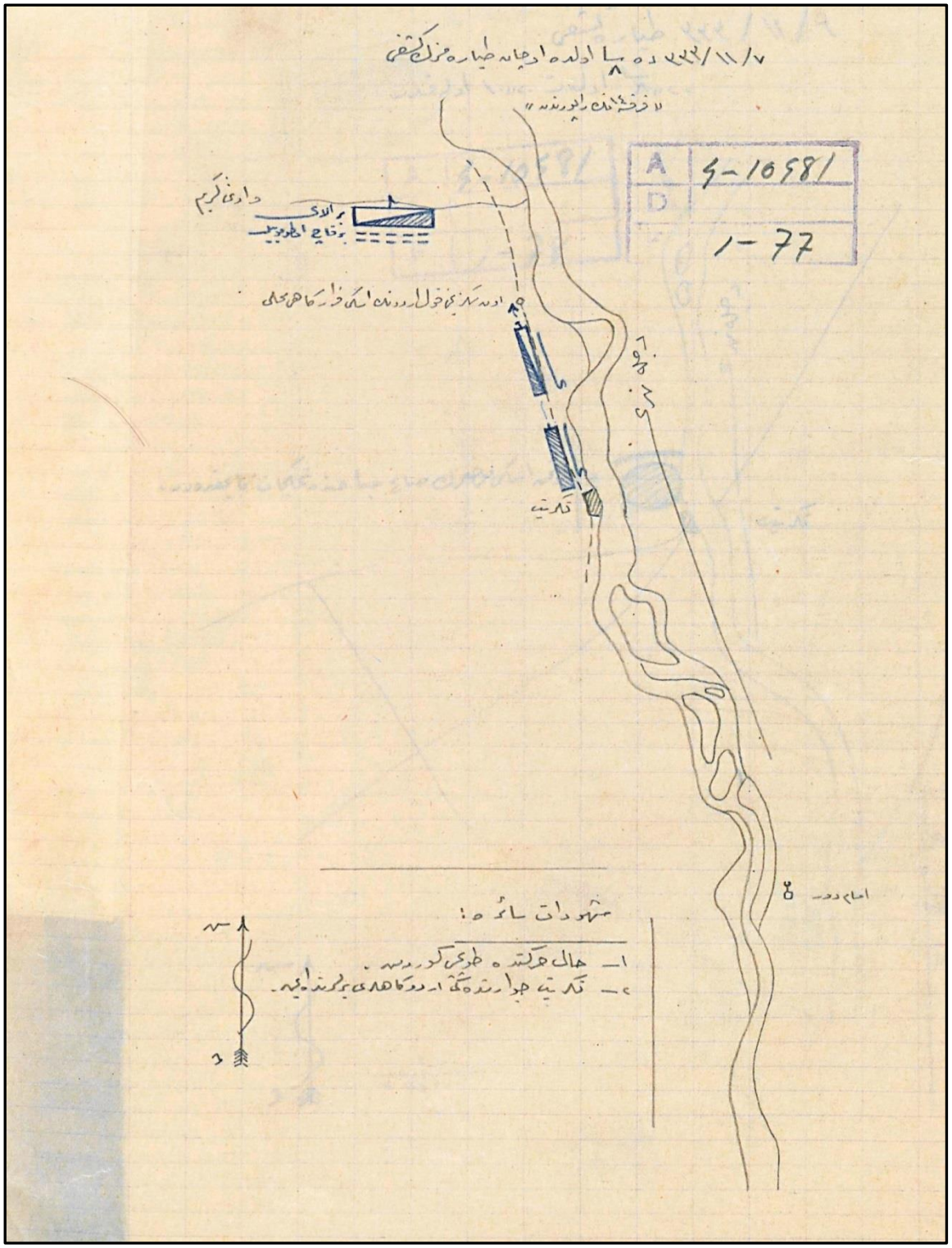

[36] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3655, Dos.: 243, Fih.: 1-77.

Kroki 4: Osmanlı Havacıları Tarafından 9 Kasım 1917 Tarihinde Yapılan Hava Keşfine Dair Kroki[37]

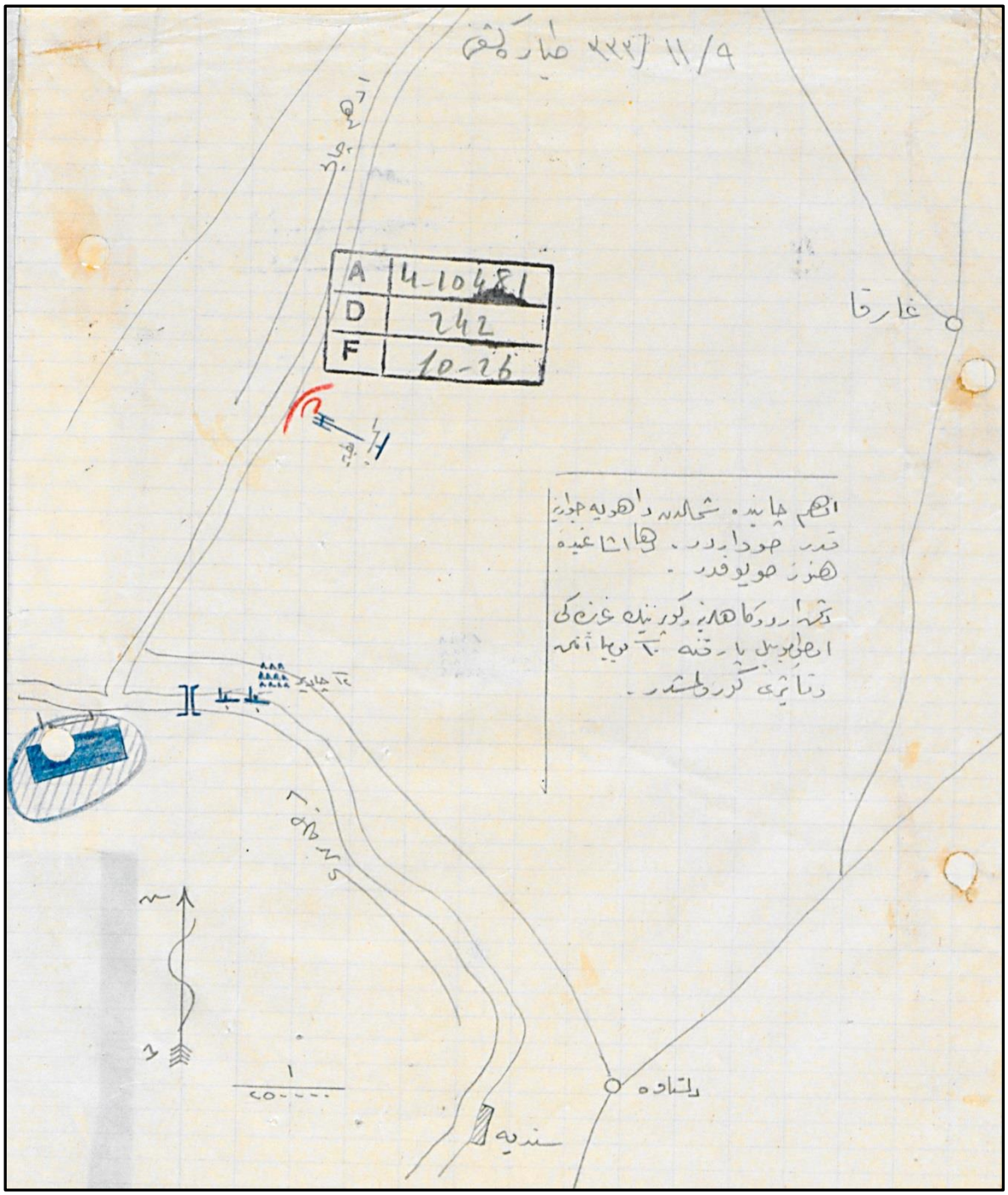

[37] ATASE Arşivi, Kol.: BDH, Kls.: 3655, Dos.: 243, Fih.: 1-75.

Kroki 5: Osmanlı Havacıları Tarafından Kifri, Kasrı Şirin, Paytak Boğazı ve Kirmanşah Civarında Yapılan Keşfe Ait Kroki[38]

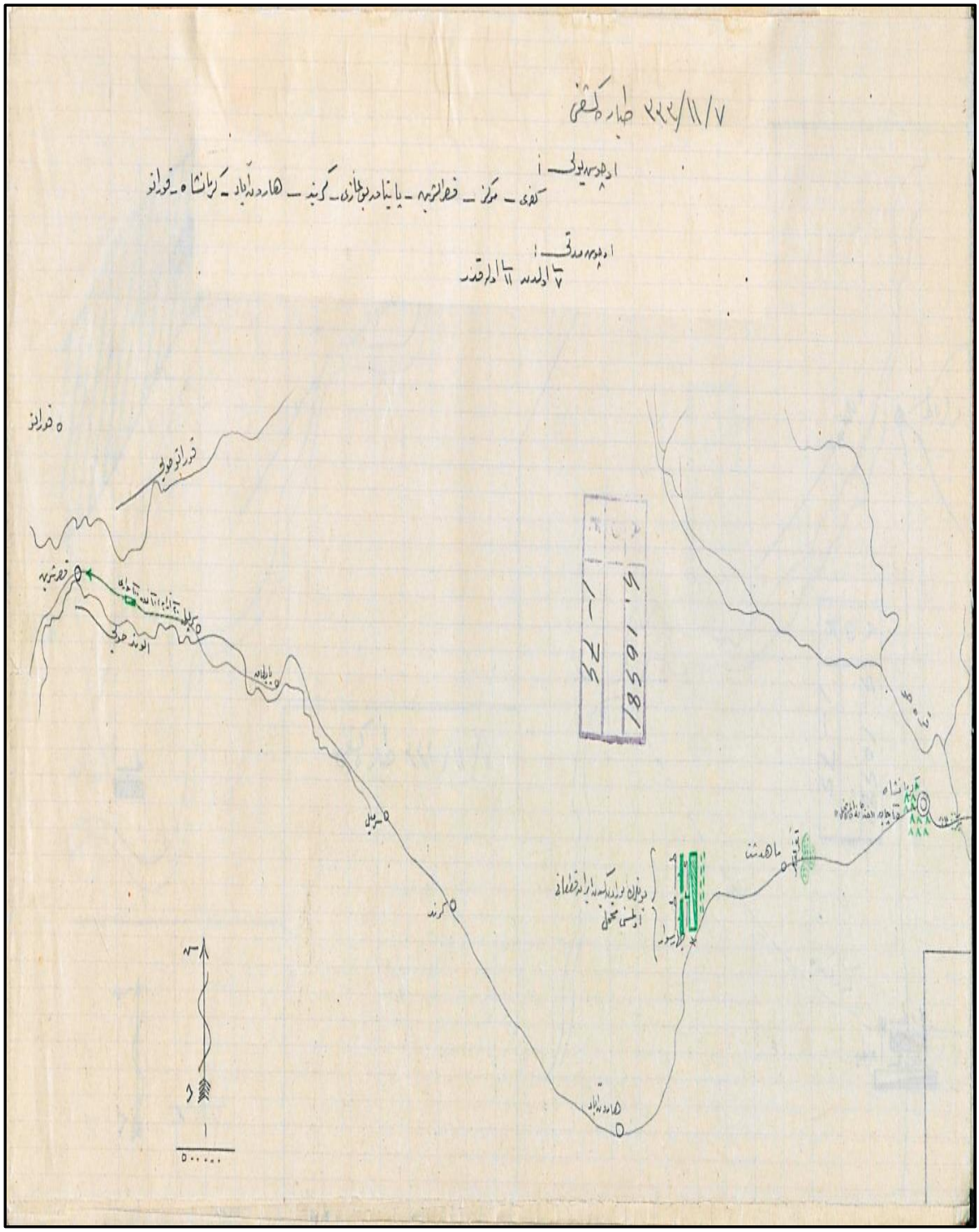

[38] ATASE Arşivi, Kol.: **BDH**, Kls.: 3655, Dos.: 243, Fih.: 1-74.

Kroki 6: İkinci Gazze Muharebesinde Karşıt Güçlerin Vaziyetini Gösterir Kroki[39]

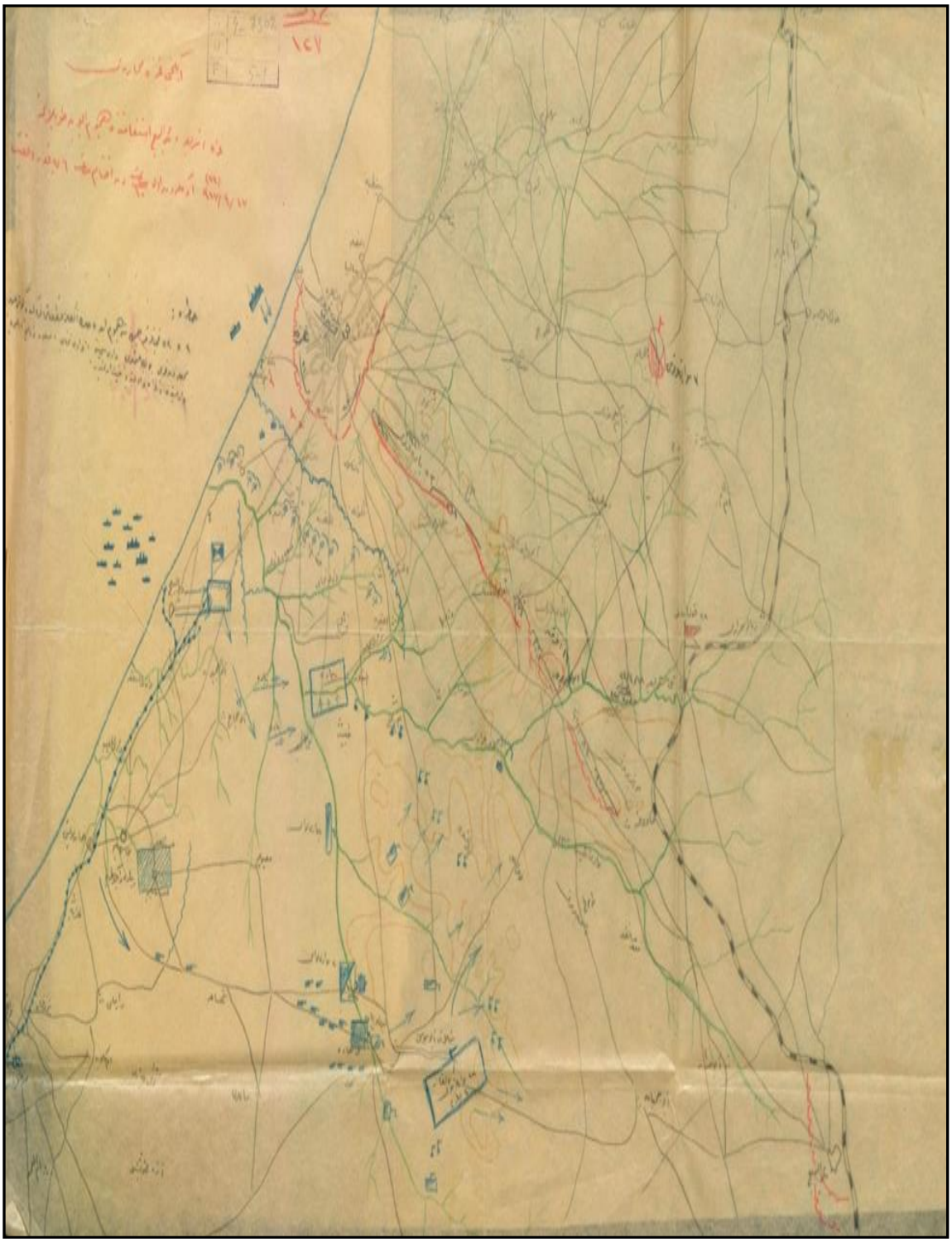

[39] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 3211, Dos.: 27, Fih.: 5-1. (17 Nisan 1917)

Tablo 18: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Cephelerinde Görev Yapan Yabancı Havacı Personel Durumu[40]

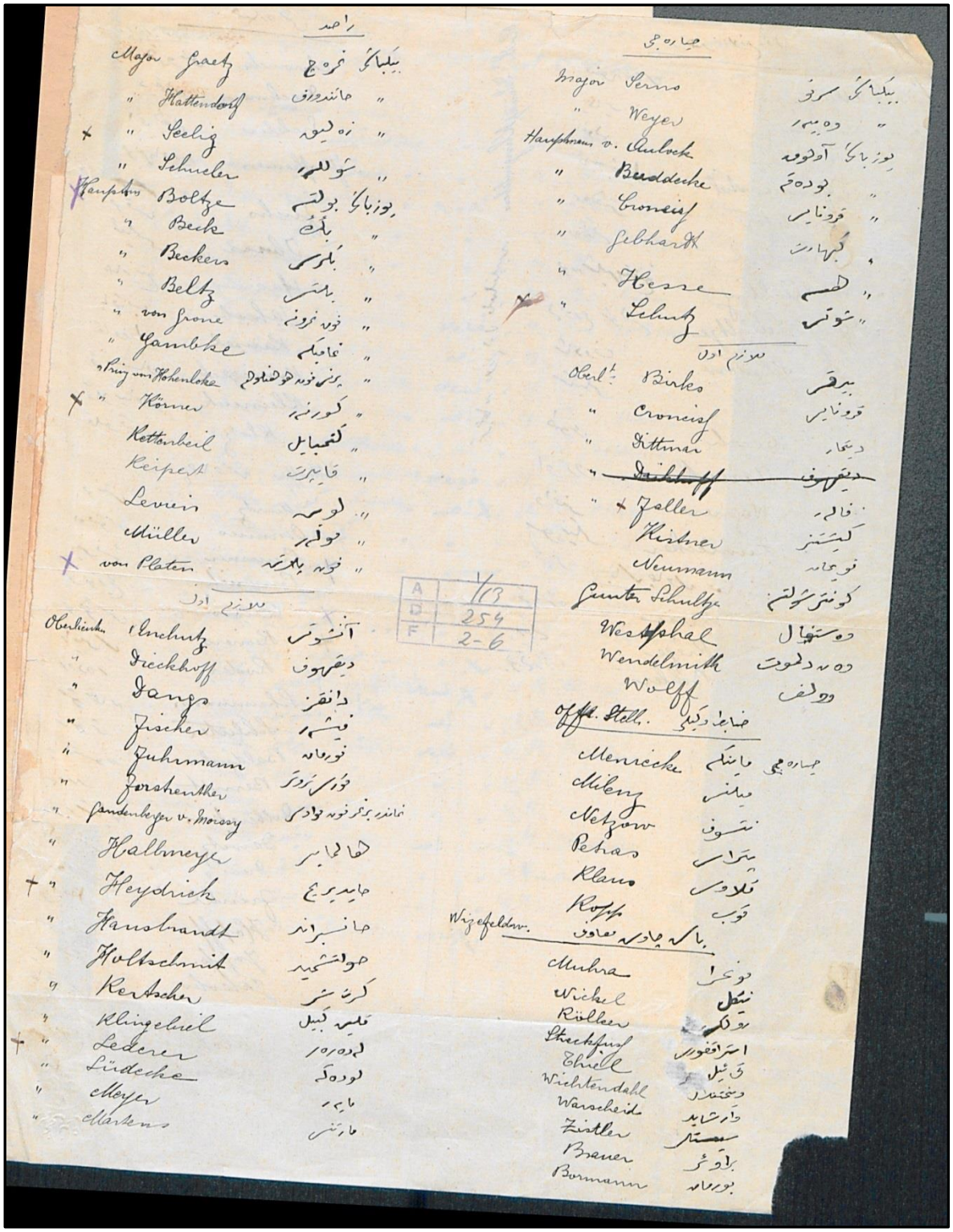

[40] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 1412, Dos.: 96, Fih.: 2-6.

Tablo 19: Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Cephelerinde Görev Yapan Yabancı Havacı Personel Durumu (Devamı)[41]

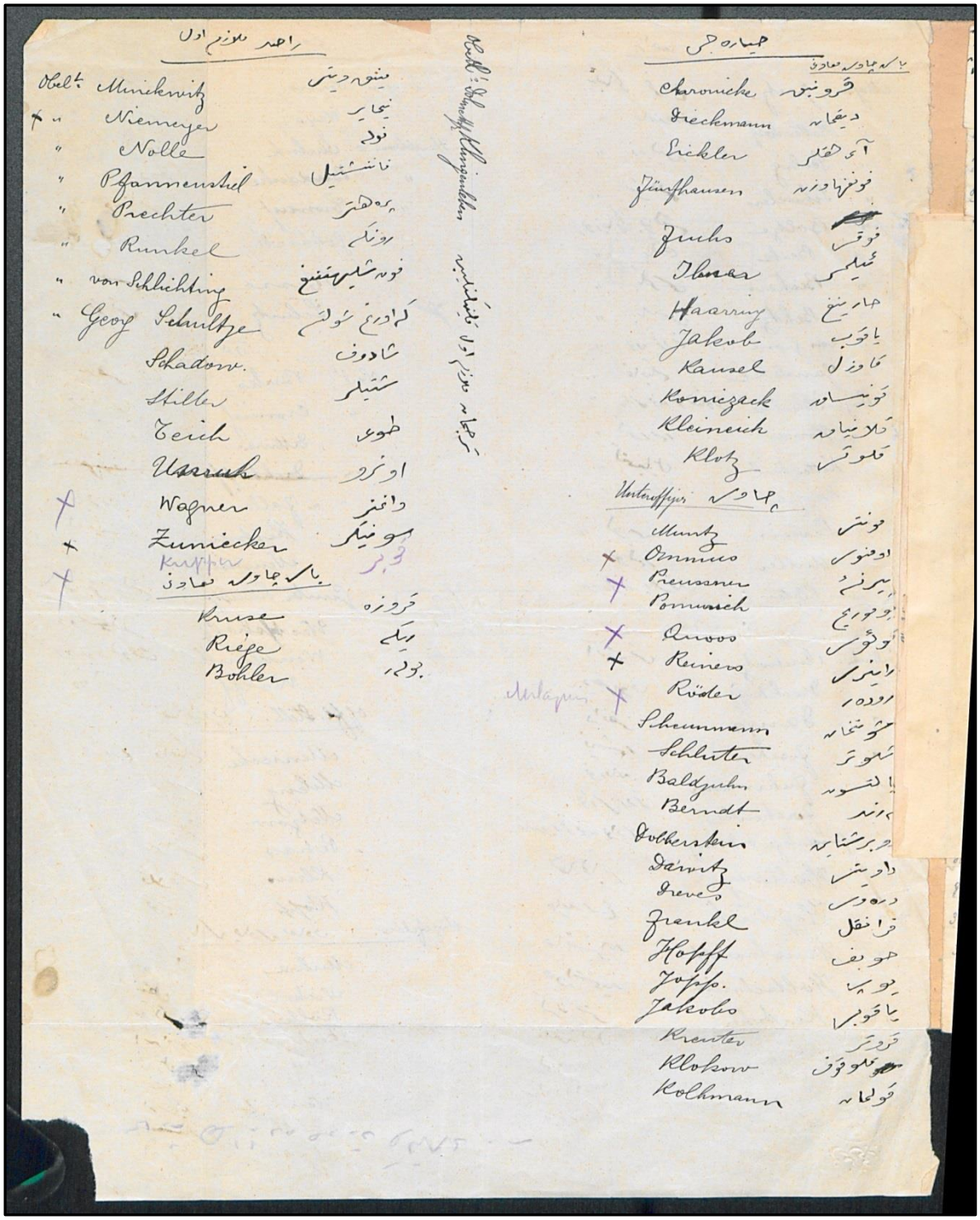

[41] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 1412, Dos.: 96, Fih.: 2-6a.

Tablo 20: İngiltere Tarafından Psikolojik Harp Kapsamıda Atılan Beyanname 1[42]

بيانناميه

ای بزم عزیز وسوکیلی ترك قارداشلرمز ! مصر وهندستاندهکی اسلام قارداشلرکزك سوزینی وسسنی ایشیدیکز . مصرده بولنان صاییسز مسلمانلر انکلتره حکومتنك اوراده دوامی ایچون چوق دعالر ایدیورلر . چونکه انکلتره نك تحت اداره سنده بولنان مسلمانلر راحت ومسعود درلر . انکلتره اداره وحمایه سی التنده بولنان اسلام مملکتلرنده قرآن شریف وآذان محمدی کمال حریتله اوقونیور . بوایسه اومملکتده بولنان اسلام قرنداشلریکزك بختیار وسربست اولدقلرینه بیوك بردلیلدر

البته مصرده کی ثروت وبرکتدن خبرکز واردر . هندستان شهزادهلری، اشرافی وعموم اهالیسی عالم اسلامك صحیح دوستی اولان واونی تحت حمایه سنه آلمش بولنان انکلتره آغورینه جانلرینی ومالارینی ویریور وحالاده ویرمکدهدرلر . هندستان ومصر اهالیسی پك ایی بیلیرلرکه انکلتره مغلوب اولورایسه اونی مغلوب ایدن مسلمانلری دخی اسیرکبی قوللانه جقدر . چونکه بز مسلمانلر پك ایی بیلیرزکه المانلر حیله کار برملتدر . تاریخ بیله بونلرك بویله اولدقلرینه شاهددر . بوحالده المانلر سزی الدادیور . ومملکتکزی محوایدیورلر . بوندن بشقه بونلرك فکری یرویوردیکزی ضبط یتمك وآلمانلر ایله طولدرمقدر . تأسف اولنورکه بروقت انکلیزلر ایله سلاح ارقدا شلغی ایتمش اولان اوجسور ترك عسکرلری شمدی فائده سز، قوری چوللره دوشوب اولیورلر . عیب دکلی که : عسکرلرکز بوقدر زماندنبرو کندی دوستلری اولان انکلتره یه قارشو محاربه ایتمکه سوق اولنسونلر ؟ امین اولکزکه : بتون دینداشلریکز المان طرفندن آلداند یغکزه جانلری آجیور . وکیجه کوندوز المانلرك الندن وحیله لرندن قورتولمه کزه یورکدن دعا ایدیورلر

شاید المانلر بومحاربه یی قازانیرلرایسه تکمیل مملکتکزك اوزرینه اوتوره جق وسز بوندن طولایی تکمیل حریتکزی وبونجه زماندنبری قازانمش اولدیغکز شانی غائب ایده جکسکز . شمدی یه قدر المانلرك سزه نه فائده سی طوقوندی ؟ قورتارمق ایچون سزه ؟ بوسنه وهرسك ولایاتی المانیانك دوستی اولان اوستریا ومجارستان طرفندن الکزدن النادیمی ؟ وبوکا قارشی المانیانك سزه هیچ بر معاونتی اولدیمی ! بالعکس بونلرك کیتمسنه الندن کلدیکی قدر یاردیم ایتدی . حقیقت ایسه ایشته بودر . ای سوکیلی قرنداش ودینداشلرم ! المان ویرمش اولدیغی سوزی وامضا ایتمش اولدیغی کاغدلری ایاق التنه الدی . باچیقا یی تکمیل قان ایچنه صوقدقدن صوکره ترکیا یی ده محو ایتمك ایستیور . امین اولکزکه : باچیقا یی قان ایچنه صوقان المانلر ممالك عثمانیه یی ده محو ایتمکدن هیچ اوتانمیه جقلردر . چولق چوجغکز وعائله کز ایله راحت یشایوروتارلالر کزده چالیشیور وهنوز بالقان محاربه سندن چیقوب براز راحتلنیور ایدیکز . مملکتکزه هیچ کیمسه هجوم وتجاوز ایتمدی وایتمیه جك ایدی .

مسلمانلرك مقدس یرلرینه هیچ کیمسه طوقانمدی کلام اللهی هیچ کیمسه ایاق التنه آلمادی . و « جهاد » ایسه یالکز مسلمانلرك مقدس یرلرینه تجاوز ویا دینکزه مداخله ایتمك ایچون اعلان اولنمدیغی حالده نصل اولیورده سز بربابانجی ایمپراطورك خاطری ومنفعتی ایچون حرب دین ایتمك ایستیورسکز ؟ بونك ایچون سزه تکرار ایدرزکه ایتدیککز محاربه مقدس یعنی جهاد دکلدر . وتأسف اولنورکه بومحاربه ده اسلام قرنداشلر بری برینی المان ایمپراطورینك آغورینه اوله رق اولدریورلر .

[42] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 007-01.

Tablo 21: İngiltere Tarafından Psikolojik Harp Kapsamıda Atılan Beyanname 2[43]

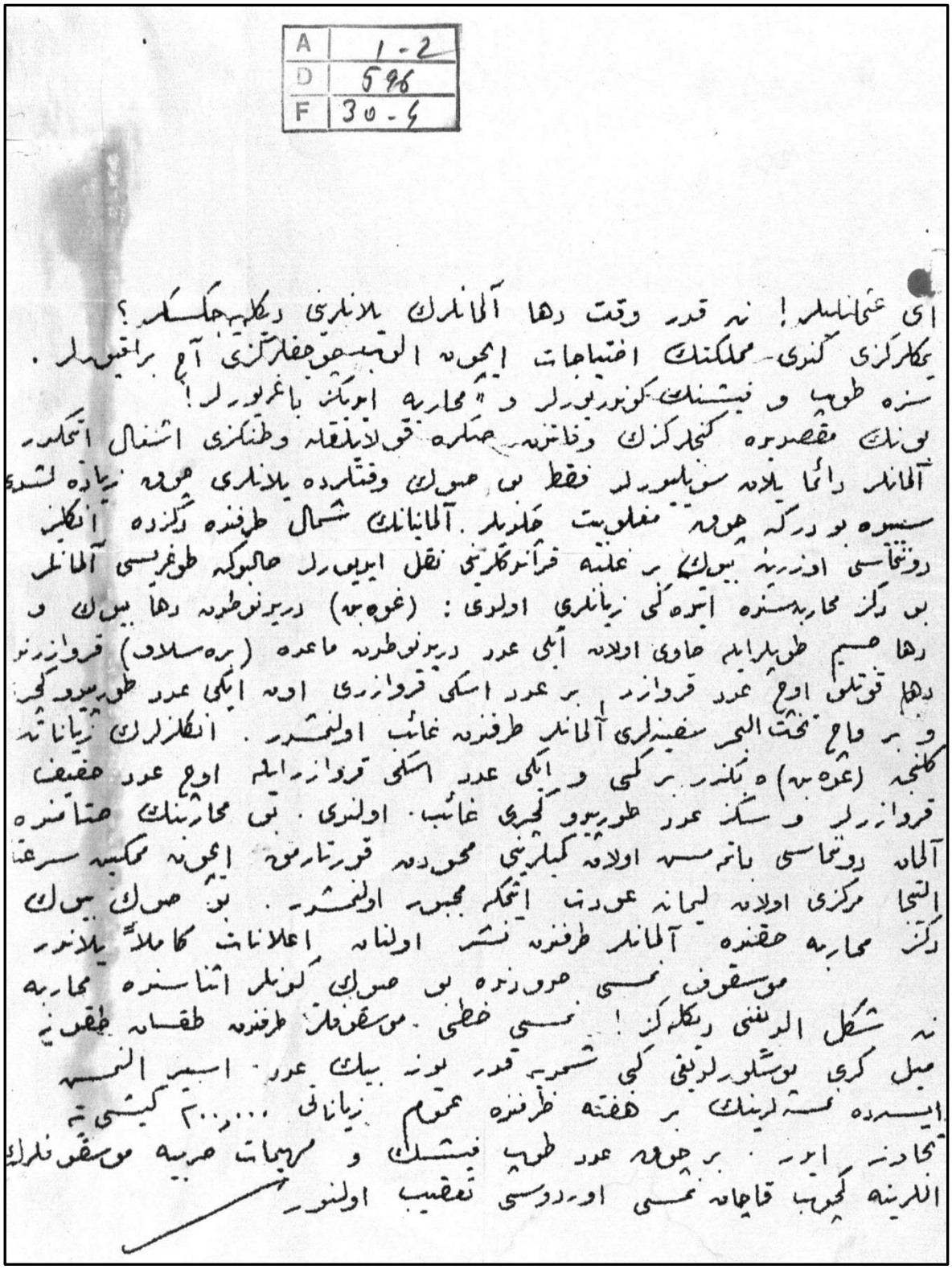

[43] ATASE Arşivi, **BDH**, Kls.: 298, Dos.: 1215, Fih.: 030-4.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

Soyadı, Adı : KAPUCU Davud
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi : 16.05.1973
Doğum Yeri : Kırıkkale
Telefon : 0 312 414 2826
e-mail : dkapucu@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü	2015
Lisans	Anadolu Üniversitesi/İşletme Fakültesi	2001

YABANCI DİLLER

İngilizce

ÖDÜLLER

-

YAYINLAR

Davud Kapucu, "1909-1939 Yılları Arasında Yapılan Yurtiçi ve Yurtdışı Askeri Hava Seyahatleri" **Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Erdal Korkmaz, Davud Kapucu, "I.Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Ordusunda Alman Hava Gücü" **Birinci Dünya Savaşı'nın Hukuki ve Tarihi Yönleri Uluslararası Sempozyumu (Alman-Fransız Penceresi),** 6-9 Aralık 2017, İstanbul.